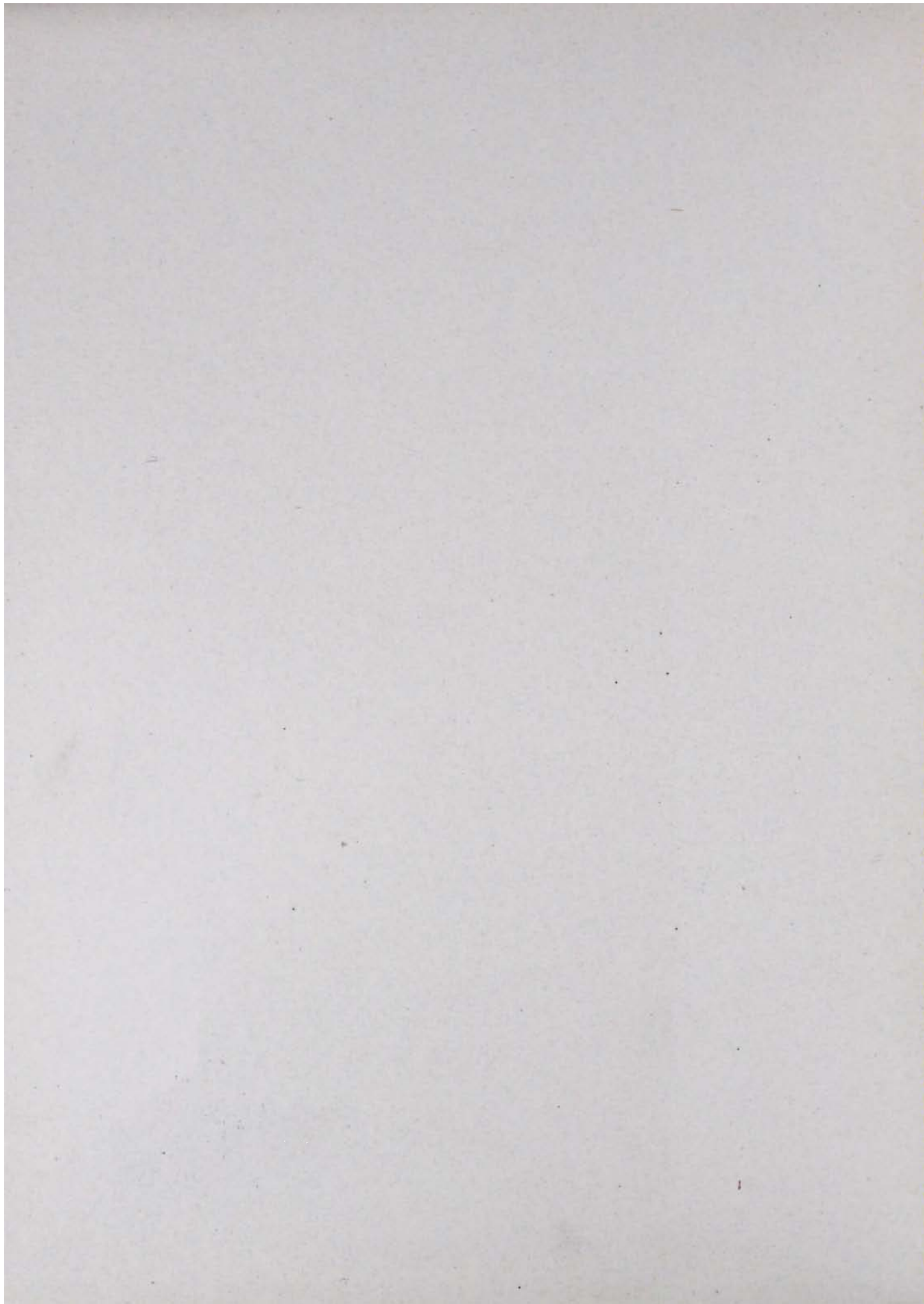

ԴԻՎԱՆ
ՀԱՅ ՎԻՄԱԳԻՐՈՒԹՅԱՆ

VI

АКАДЕМИЯ НАУК АРМЯНСКОЙ ССР
ИНСТИТУТ АРХЕОЛОГИИ И ЭТНОГРАФИИ

СВОД
АРМЯНСКИХ НАДПИСЕЙ

ВЫПУСК

VI

ИДЖЕВАНСКИЙ РАЙОН

СОСТАВИЛИ

С. А. АВАКЯН, Р. М. ДЖАНПОЛАДЯН

CORPUS INSCRIPTIONUM
ARMENICARUM

LIBER

VI

ИЗДАТЕЛЬСТВО АН АРМЯНСКОЙ ССР

ЕРЕВАН 1977

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ԱԿԱԴԵՄԻԱ
ՀՆԱԳԻՏՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱԶԳԱԳՐՈՒԹՅԱՆ ԻՆՍՏԻՏՈՒՏ

ԴԻՎԱՆ
ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

ԴՐԱԿ
VI

ԻԶԵՎԱՆԻ ՇՐՋԱՆ

ԿԱԶՄԵՑԻՆ

Ս.Ա.ԱՎԱԳՅԱՆ, ՀՌՄ ԶԱՆՓՈԼԱԴՅԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՍՍՀ ԳԱ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ
ԵՐԵՎԱՆ 1977

902.6 (c 43)
Ա. 77

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԿՈԼԵԳԻԱ

Ք. Ն. ԱՌԱՔԵԼՅԱՆ, Ս. Գ. ԲԱՐՈՒԴԱՐՅԱՆ, Կ. Գ. ՂԱՅԱԴԱՐՅԱՆ

Պրակի խմբագիր՝ Գ. Մ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ

Լուսանկարաճանապարհները տեղեկում և լուսանկարչական բոլոր աշխատանքները կատարել են
Մ. Գ. ԱՀԱՐՈՆՅԱՆԸ և Ա. Ն. ՇԱՀԻՆՅԱՆԸ

Գծագրերը Ն. Հ. ԽԱՆՁԱԳՏԱՆԻ

Ա. 10602
703(02)—77 18—77

© Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, 1977

Ա Ռ Ա Ջ Ա Բ Ա Ն

«Գիվան հայ վիմագրության» մատենաշարի ներկա պրակում հավաքված են այժմյան Իջևանի շրջանի ճարտարապետական հուշարձանների որմերին իրորագրված կամ ներկանյութերով գրված 365 արձանագրություններ, որոնք կարևոր և արժանահավատ աղբյուրներ են պատմական Հայաստանի այս շրջանի քաղաքական պատմության, սոցիալ-տնտեսական իրավիճակի, կենցաղի ու մշակույթի ուսումնասիրության համար:

Հնում Աղստևի արգասաբեր հովիտը և այն եղբրող անտառապատ լեռնալանջերը կազմում էին միջնադարյան Հայաստանի Գուգարքի նահանգի Կողբուփոր գավառի մի մասը: Ավելի ուշ, արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում և հետագայում այդ շրջանն անվանվել է Կայենի գավառ կամ Սևորգյաց երկիր, իսկ նրա հյուսիս-արևելյան հատվածը՝ նաև Մահկանաբերգ:

Բազրատունիների դարաշրջանից այստեղ հատ ու կենտ հուշարձաններ են պահպանվել՝ Մորո ձորո խաչաձև հատակագծով եկեղեցին և երկրի հյուսիսային սահմանները հսկող մի քանի ամրոցներ (Բուղուր, Մանթաշ, Աղջկարերդ և այլն): Կայենի և Մահկանաբերդի շինարարական մշակութային կյանքի աննախադեպ ծաղկումը տեղի է ունենում XII—XIV դարերում, երբ այդ զավառներն անցնում են Մահկանաբերդի Արծրունիների և Զաքարյան իշխանների տիրապետության տակ: Կառուցվում կամ նորոգվում են մի շարք վանական նշանավոր համալիրներ՝ Հաղարծնի, Նոր Գետիկի, Մակարա, Դեղձուտի, Սրվելի, Կիրանց, Առաքելոց և այլ վանքերը, առևտրական տարանցիկ ճանապարհների վրա կառուցված Առաքելոց, Կոմանիձոր ավանները, Ասլահի, Սրանոցի կամուրջներն ու կարավանատները, նոր բերդեր ու ամրոցներ (Բերդաբար):

Այստեղ են ապրել և ստեղծագործել միջնադարյան Հայաստանի ակնառու ուսումնական այրեր Մխիթար Գոշը, Խաչատուր Տարոնացին, Կիրակոս Գանձակեցին, Հովհաննես Արմանեցին, ճարտարապետ-քանդակագործ վարպետներ՝ Հաղարծնի հոյակերտ սեղանատունը կառուցող Գրիգորէսն ու Մինասը, Գոշավանքի նրբաքանդակ խաչարձանները կերտող հռչակավոր Պաղոսը, Մակարավանքի հուշարձանները քանդակագործող Սրիտասարդը, Դեղձուտի վանքի զարդաքանդակների հեղինակներ Քաղաքն ու Պաղոսը և շատ ուրիշներ: Առանձնապես նշանակալից է Հայաստանի և այս գավառի հոգևոր ու մշակութային կյանքում Մխիթար Գոշի ունեցած վիթխարի վաստակը: Նա հիմնադրեց Նոր Գետիկի կենտրոնը և վանական դպրոցը՝ բարձր զարգացած դպրության մեջ գրչության մեջ, բազմաթիվ աշակերտներով, որոնք այլուր շարունակեցին իրենց մեծ ուսուցչի վեհ գործը:

Կայենի և Մահկանաբերդի վերոհիշյալ կենտրոններում բարձր զարգաց-

ման հասավ նաև ձեռագրերի արտագրության և վիմագրության արվեստի։ Ն. Գետիկի, Գեղձուտի, Հաղարծնի վանքերը գրչագրությունը ուսանելու էին գալիս նույնիսկ կենտրոնական Հայաստանի կամ Արցախյան աշխարհի գրչության օջախներից։ Պահպանված վիմական արձանագրությունների հնագրական հատկությունների ուսումնասիրությունից երևում է, որ այստեղ գործել են հմուտ փորագրող-գծողների և կաղմող-նկարիչների բազմաթիվ սերունդներ, որոնք ստեղծել են վիմագրության իրենց ինքնուրույն ոճն ու դպրոցը՝ ճոխացնելով ավանդներով հարուստ հայկական հնագրության մշակույթը։

Ն. Գետիկի վանքում բարձր կատարելության է հասնում քարի սրբատաշ մակերեսի կամ ծեփածածկույթի վրա ներկանյութերով արձանագրելու արվեստը, որը Հայաստանի մյուս գավառներում հաղվադեպ էր կիրառվում։

Սույն պրակում տեղավորված վիմական արձանագրությունները մեծ մասամբ վատ են պահպանվել։ Ժամանակի, բնության և մարդու ավերածությունների հետևանքով շատ բնագրեր հողմահարվել, եղծվել, անընթեռնելի են դարձել և դժվար են վերականգնվում։ Անցյալ դարի կեսերից սկսած այդ արձանագրությունների մի մասը ընդօրինակվել և հրատարակվել է Հ. Շահխաթունյանցի, Ս. Զտիլյանցի, Մ. Բարխուդարյանցի, Մ. Սմբատյանցի, Մ. Տեր-Մովսիսյանի և ուրիշ տեղագրողների երկերում։ Սակայն նախկին հրատարակումները չեն կարող բավարարել արդի արձանագրագիտության պահանջները, քանի որ հարազատ չեն քարի վրա փորագրվածին, թերի են և գիտական-քննական չլինելով՝ հնարավորություն չեն ընձեռում յուրաքանչյուր առանձին դեպքում ստուգելու վերծանության հավաստիությունը։ Իբրև ընդհանուր կանոն, անցյալ դարում ընդօրինակվել են միայն լավ երևացող, դյուրին ընկալվող բնագրերը, եղծված, հողմահարված, դժվար մատչելի արձանագրությունները դուրս են մնացել տեսադաշտից։ Ավելի բարվոք են վերջին ժամանակներս հրատարակված վերծանությունները (Գ. Սարգսյան, Հ. Սղիաղարյան, Հո. Զանփուլադյան), սակայն սրանք ևս չունենալով բնագրերի լուսանկար կամ գծագիր պատկերներ, ամենաանհրաժեշտ բացատրականներ և, լիակատար չլինելով, շատ բան չեն ավելացնում նախկինում հրատարակվածներին։

Ներկա հատորն այժմյան Իջևանի շրջանի տարածքում պահպանված բոլոր մեծ ու վոքր արձանագրությունների լիակատար հավաքածուն է։ Բնագրերը մեջ են բերվում ըստ առանձին բնակավայրերի, նրանց մերձակայքում տեղավորված հուշարձանների և վերջիններիս արտաքին կամ ներքին ճակատների։ Տրվում է նախ արձանագրության գծագիր պատճենումը, ապա նրա վերծանությունը՝ հատուկ նշաններով արտահայտելով սեփական վերականգնումները կամ հավելումները։ Այնուհետև մեջ են բերվում բնագրի մատենագիտությունը, կարևոր տարբերությունները և հնարավորին չափ հանդամանալի մեկնաբանությունները։ Վիմական բնագրերի բացատրականում աշխատել ենք քիչ ծանոթ կամ առաջին անգամ հրապարակվող նյութերը ներկայացնել ավելի մանրամասն, իսկ լայնորեն հայտնի ու մեկնաբանված բնագրերի մասին նշել ենք համառոտակի՝ շարագրելով միայն նոր նկատառումները։

* * *

«Գիվանի» այս պրակի հեղինակներից Հո. Զանփուլադյանը հավաքել և վերծանել է Հաղարծնի, Նոր Գետիկի, Զուխտակ վանքի և Մաթոսավանքի արձանագրությունները, իսկ Ս. Ավագյանը՝ Իջևանի շրջանի մնացած հուշարձաններինը (Մակարավանք, Մորո ձորո վանք, Առաքելոց, Գեղձուտ, Սամսոն և այլն)։ Տարիներ առաջ, դեռևս 1917 թ. Հաղարծնի և Գոշավանքի հուշարձանների արձանագրությունները ընդօրինակել էր ակադեմիկոս Հ. Օրբելին և ավելի ուշ՝ 1942 թ. իր սեպագիր նյութերը տրամադրել Հո. Զանփուլադյանին՝ տեղեկությունները նորից ստուգելու և լրացնելու հավաքածուն։

Հո. Ջոնփոլադյանը իր թեկնածուական դիսերտացիայի նյութ ունենալով «Մխիթար Գոշը և Ն. Գետիկի վանքը», բազմիցս եղել է Գոշավանքում և Հազարծնի վանքում՝ ի նորո ընդօրինակել պահպանված բնագրերը, ճշգրտել և ամբողջացրել հավաքածուները:

Սակայն սույն հատորը հրատարակության պատրաստելու ընթացքում, ԳԱ հնագիտության և ազգագրության ինստիտուտի հանձնարարությամբ, Ս. Ավադյանը 1971—1972 թթ. այցելելով Ջուխտակ վանք, Մաթոսավանք, Գոշավանք և Հազարծնի վանք հուշարձանախմբերը, նորից է ստուգել բոլոր վերծանությունները, նրանցում կատարել բազմաթիվ էական ուղղումներ, տյլև հավաքել, վերծանել նոր՝ հավաքածուից դուրս մնացած արձանագրություններ (Մաթոսավանք—8, Ջուխտակ վանք—6, Հազարծնի վանք—3, Գոշավանք—21):

Այս վիմագրական գիտարշավին մասնակցել և արձանագրությունների ընդօրինակություններին օժանդակել են նաև Ս. Եսայանը, Ս. Մարտիրոսյանը և Խ. Վարդանյանը:

Պրակում զետեղված բոլոր արձանագրությունների, այդ թվում նաև՝ Հազարծնի, Ն. Գետիկի, Մաթոսավանքի, Ջուխտակ վանքի բացատրականները և հուշարձանների նկարագրությունները կազմել է Ս. Ավադյանը:

Հ Ա Մ Ա Ռ Ո Տ Ա Գ Ր ՈՒ Թ Յ ՈՒ Ն Ն Ե Ր

Բաբխուղարյանց—Մ. Բաբխուղարյանց, Արցախ, Բաբու, 1895;
 Բաբխուղարյանց ՄԵԵԲ—Ս. Բաբխուղարյանց, Միջնադարյան հայ ճարտարագետներ և քարգործ վարպետներ, Երևան, 1963;
 Եղիազարյան, 1954, Ժ—ԺԱ—Հ. Եղիազարյան, Հաղարծնի վանքը և նրա վիճագրությունը, «Էջմիածին», 1954, Ժ, ԺԱ;
 Եղիազարյան, 1959, է—Ը—Հ. Եղիազարյան, Նոր Գետկա վանք կամ Գոշավանք, «Էջմիածին», 1959, է—Ը;
 Кучук-Иоаннесов—Кучук-Иоаннесов, Сведения и заметки о старинных арм. рукописях и арм. надписях в пределах России, Древности Восточные, IV, М., 1913.
 Հառուրյունյան—Ի. Հառուրյունյան, Գոշավանք կամ Նոր Գետկա, «Ազգագրական հանգես», № 10, Քիֆլիս, 1903;
 Հովսեփյան ՆԱ—Գ. Հովսեփյան, Նյութեր և ուսումնասիրություններ հայ արվեստի և մշակութային պատմության, պրակ Ա, Երուսաղեմ, 1935;
 Ծանխարունյանց Ա—Հ. Ծանխարունյանց, Ստորագրություն Կաթողիկե էջմիածնի և հինգ գաւառացի Արարատայ, Վաղարշապատ, 1842;
 Орбели И. Т.—Орбели И. Избранные труды, 1963.
 Չալալյանց Ա—Ս. Չալալյանց, Ճանապարհորդություն ի մեծն Հայաստան, մասն Ա, Տիֆլիս, 1842;
 Ջանփոլաղյան—Հո. Ջանփոլաղյան, Մխիթար Գոշը և Նոր գետիկի վանքը, «Պետական պատմության թանգարանի աշխատություններ», հատ. 1, Երևան, 1948;
 Սարգսյան, 1954, Ե—Գ. Սարգսյան, Մակարավանք, «Էջմիածին», 1954, Ե;
 Սարգսյան, 1954, Գ—Գ. Սարգսյան, Գեղձուտի վանքը և նրա վիճագրությունը, «Էջմիածին», 1954, № 4;
 Սարգսյան, 1955, է—Ը. Գ. Սարգսյան, Առաքելոց վանք-ամրոցը և գյուղատեղին, «Էջմիածին», 1955, № է—Ը;
 Սմբատյանց—Մ. Սմբատյանց, Տեղագիր Գեղարքունի ծովազարդ գավառի, Վաղարշապատ, 1895;
 С. Т. Е. С. Еремян—Агарцинская надпись 1184 г., Сборник в честь И. А. Орбели, М.-Л., 1960.
 ՎՏ—Կ. Կասաբյանց, Վիճական տարեգիր, Ս. Պետերբուրգ, 1913;
 Տեր-Մովսիսյան—Մ. Տեր-Մովսիսյան, Հայկական երեք մեծ վանքերի՝ Տաթևի, Հաղարծնի և Դադի եկեղեցիները և վանական շենքերը, Երուսաղեմ, 1938;

Պ Ա Յ Մ Ա Ն Ա Կ Ա Ն Ն Շ Ա Ն Ն Ե Ր

- Գծիկով բնագրի գծագրության մեջ նշանակված են համապատասխան քանակի եղծված գրերը;
- • • Կետերով բնագրի գծագրության մեջ նշանակված են եղծված գրերը՝ անկախ նրանց քանակից;
- [] Փակագծով նշանակված են եղծված գրերի վերականգնումները;
- [] Փակագծով նշանակված են բնագրում փոթազրոյի բաց թողած գրերը կամ առանց հապավման նշանի սղումները (վերծանության մեջ);
- () Փակագծով նշանակված են բնագրի մեջ եղած ակներև ավելորդ գրերը (վերծանության մեջ);

Գ Ի Լ Ի Զ Ա Ն

ՋՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ

Ջուխտակ վանք հուշարձանախումբը տեղավորված է Դիլիջան քաղաքից 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, անտառապատ լեռնալանջին, Թթու ջուր աղբյուրից փոքր-ինչ վերև: Բաղկացած է երկու առանձին կանգնած եկեղեցիներից և շուրջը տարածվող գերեզմանոցից: Հուշարձանախմբի Ջուխտակ վանք անվանումը ժողովրդական է, մատենագրական աղբյուրներում վանական կենտրոնի մասին տեղեկություններ չկան: Հուշարձանների պատերին փորագրված արձանագրություններում ավանդված է մենաստանի պատմական անվանումը՝ մի դեպքում Պետրոսի վանք, մի ավանագրում՝ Գիշերավանք:

ա. Աստվածածին եկեղեցին վանքի արևմտյան շինությունն է, կառուցված վանքի առաջնորդ Հայրապետի ջանքերով՝ 1201 թ.: Եկեղեցին դրսից և ներսից քառակուսի հատակաձևով, անսյուն անգմբեթ, թաղակապ, երկթեք տանիքով, փոքր չափերի (8,6 x 6,4 մ) շենք է, շարված սրբատաշ դեղնավուն քարերով: Միակ մուտքը արևմտյան պատից է, որի կիսակլոր ճակատակալի վրա պահպանվել է հուշարձանի շինարարական արձանագրությունը՝ մասամբ հողմահարված և եղծված: Եկեղեցու պատերի վրա ներսում և դրսում փորագրված են նաև մի քանի նվիրատվական արձանագրություններ:

բ. Ս. Գրիգոր եկեղեցին գտնվում է նախորդից մի քանի մետր արևելք, փոքր-ինչ ներքև: Կենտրոնագմբեթ շենք է, որմնամուկների վրա հենվող չորս կամարներով, առանց սյուների, միջին մեծությամբ (9,7 x 7, 5 մ), կառուցված գորշավուն, համակ սրբատաշ քարերով: Հուշարձանի ավանդատները ձևավորված են նրբաքանդակ դարդերով, որոնք աչքի են ընկնում իրենց ճաշակով և կատարման վարպետությամբ: Եկեղեցին շինարարական արձանագրության չունի, դրսի և ներսի սրբատաշ պատերի վրա փորագրված են մի քանի նվիրագրեր: Աստվածածին եկեղեցու արևմտյան բարավորին փորագրված շինարարական բնագրից կարելի է կոահել, որ ս. Գրիգոր եկեղեցին արդեն գոյություն ուներ, երբ Պետրոսի վանքի առաջնորդ Հայրապետը 1201 թ. կառուցում էր Աստվածածինը:

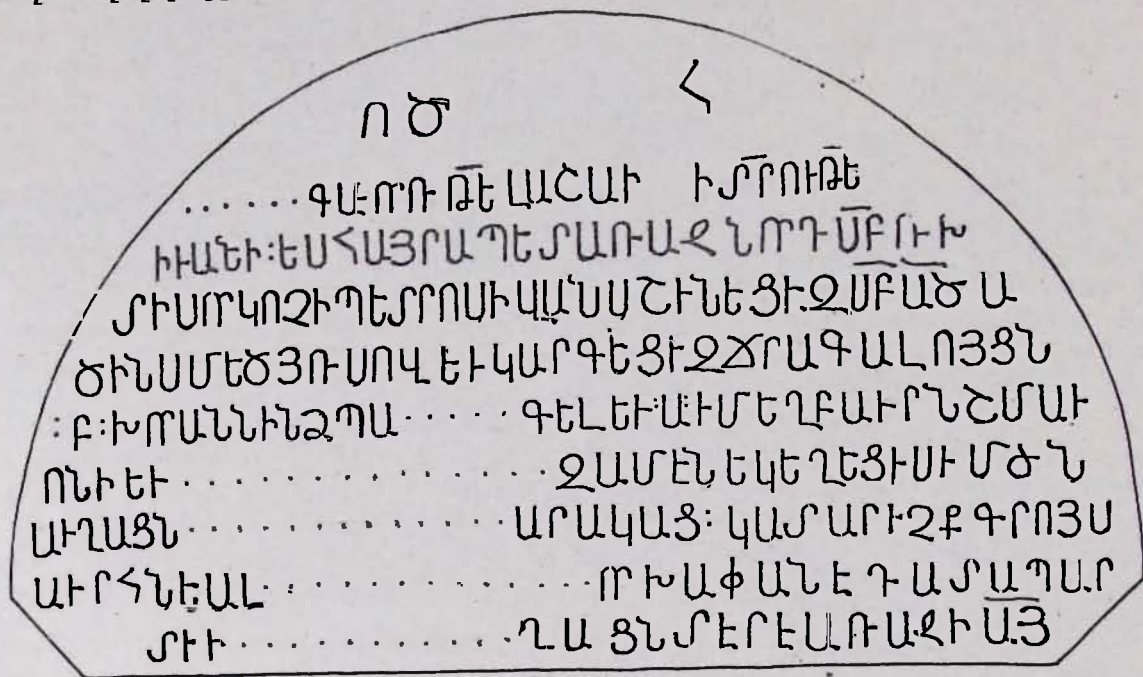
2. ՋՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արաաքուռա, արևելյան պատի հարավային ծայրին, կիսաեղծ, 6 տող.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅԱՅՍՄԵՐԳԻԲԷՇԵՐԱՇԱԿԻՆՈՐԳՆԵՑԻ
ՉԱԶՈՑ ԿՐԱՅ ՎԱՆԱՅ ԱԾ
ԱԾԻՆ ՎՄԻՄ ՐԱՊԵՄԻ
Ն ԵԻՆԱԵՄ: Բ: ԶԱ ՅԱՅՍՎԱԱ
ՑՍՀԱԵԼՔ ԱՆ: ՅԶԸ: ՀԱՅԱՊԵՐԱՑՆԵԻԸՆԴՅՈՒԴԱ
Ի ԵՂԻՑԻՆԲ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ
Է ՇԵՐԱՆՇԱՀԻ, ՈՐ ԳՆԵՑԻ
|ՉԱՐՁՈՑ ԿՐԱՅ . . . «ԵԻ
ԵՏՈՒ» ՎԱՆԱՅ ԱԾ| ԱԾԻՆ,
Վ|ԱՊԵՐԱ| ԻՄ . . . «ՀԱՅՐԱ
ՊԵՏԻՆ ԵԻ ՆԱ ԵՏ: Բ: ԺԱՄ
. «ՈՎ» ՅԱՅՍ
ՎԱՆԱՅՍ ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱ,
:ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ԵԻ ԸՆԴ
ՅՈՒԳԱՍԻ ԵՂԻՑԻ: ԱՄԷՆ:

Գիտելիք. Բնագրի միջամասը խիստ հողմահարվել է և դժվար է վերականգնվում: Նվիրագիրը ժամանակամերձ է եկեղեցու կառուցմանը, քանի որ այստեղ հիշատակված է վանքի առաջնորդ և Աստվածածին եկեղեցին կառուցող Հայրաշիրու: Ինչպես նրանում է անեծքի ձևակերպումից, նվիրատու Շերանշահը գնել և վանքին է նվիրել ինչ-որ հողատարածություն կամ այգի, որի անունը չի որոշվում:

1. ՁՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արաաքուսո, արևմայան մուտքի ճակատակալ քարի վրա, կիսանդժ. 10 տող.

ՈՅ ԹՈՒԻՆ, ՀԱՅՈՑ (1201), Ի ԹԱԳՍԻՈՐՈՒԹԵՄՆ՝ ԼԱՇԱԻ, Ի ՏԵՂԻՈՒԹԵՄՆ՝ ԻՒԱՆԵԻ, ԵՍ՝ ՀԱՅՐԱՊԵՏ, ԱՌԱՋՆՈՐԳ՝ ՍԲ ՈՒՍՅԻՍ, ՈՐ ԿՈՉԻ ՊԵՏՐՈՍԻ ՎԱՆՍ, ՇԻՆԵՑԻ ՉՄԲ ԱԾԱԾԻՆՍՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ, ԵՒ ԿԱՐԳԵՑԻ ՉՃՐԱԳԱԼՈՅՑՆ | :Բ: ԼՈՐԱՆՆ ԻՆՉ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ, ԵՒ :Ա: ԻՄ ԵՂԲԱԻՐՆ՝ ՇՄԱԿՈՆԻ ԵՒ ՉԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ԻՄ ԾՆՍԱԻՂԱՑՆ ԵՒ ՉԱՅԼՆ՝ ՀԱՄԲԱՐԱԿԱՍՑ: ԿԱՏԱՐԻՉՔ ԳՐՈՅՍ ԱԻՐՉՆԵԱԼ ԵՂԻՑԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԱՊԱՐՅԻ Ի ՏԷ ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Հրատ. Բարխուդարյանց, 361
Լուսակ. 1

Գիտելիք. Բնագրի ՈՅ (1201թ) թվագիրը համապատասխանում է նրանում հիշված Վրաց թագավոր Գևորգի Լաշալի և Չաքարյան Իվանի իշխանության ժամանակներին: Հայտնի է, որ Թամար թագուհու որդի Գևորգի Լաշան թագուհու կենդանության ժամանակ էլ հիշատակվում էր իբրև Վրաստանի թագավոր և քանիցս այդ ձևով վկայված է հալ վիճագրության մեջ: Այսպես, Հոռոմայր վանքի վերևի եկեղեցու ՈՅԾ (1206 թ.) թվականի շինարարական արձանագրության մեջ հիշատակվում է, ի թագաւորութեան Լաշայի, յամիրապասալարութեան Ռաքարէի եւ որդւոյ իւրոյ Շահնշահի...: 2-րդ տողում ի թագաւորութեան Լաշայի, ի տէրութեան Իւանի Բարխուդարյանցը վերծանել է. ամիրութեան Լաշայի, ի տէրութեան... Խանին, որ ակներև վրիպում է և անիմաստ. նույն ձևով է բնագիրը իր գրքուկում հրատարակել է Ի. Էլլարյանը: 7-րդ տողում Շահնշահի եւ բառերից հետո 7—8՝ տառաւեղ եղծված և դժվար է վերականգնվում: 8-րդ տողում իմ ծնաւդացն-ից հետո 6—7 տառաւեղ քայքայված է, հետևելով Կոշի նույն ժամանակների մի բնագրին, այդ մասում վերականգնում ենք՝ [եւ զայլն համբ] արակյաց:

3. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, լուսամուտից ներքև, աջ կողմը լրիվ եղծված, 8 տող.

ԿԱԿԸ ԱՅ ԱՅՍՄԵՐԳԻՐԸ . . . ԴԱԲՁ	ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է . . . ԴԱԻԹԻ
Ի ԵՒ ԱՇՈՏՈՅ	ԵՒ ԱՇՈՏՈՅ ԶՈՒ
ՉՈՒՉԱՅՆԳԻ	ՉԱՅՆ ԳԻ ԱՌԱՋՆՈՐԳ
ԱՌԱՋՆՈՐԳ	Ա. ԺԱՄ ԻՐ ՄԻ : ՈՎ, ՉԱՅՍ
ԱՂԱԻԻՐԿ	Յ ԺԸ, ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ
ՈՎ ՉԱՅՍ 3	ՄԵՂԱՑՆ ՏՐ Է :
ՁԸՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑ	
ՄԵՂԱՑՆՏՐԷ	

Գիտելիք. Արձանագրության առղավերջերը լրիվին եղծվել, չեն կարդացվում: Պահպանված առաջարքից հասկացվում է, որ նվիրատուներ Դավիթը և Աշոտը ինչ-որ հանդամաս կամ ալգի (Ձուղախ) են նվիրել վանքին և դրա դիմաց պատարագածամ ստացել:

4. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատի հյուսիսային ծայրին, սկիզբը եղված. 5 տող.

ՏՎԻ Չ . . . ԾՈՎԻՆ	ՏՎԻ Չ . . . ԾՈՎԻՆ
ՆԻՍ Ի Հ ՈԳՈՅ	ՆԻՍ Ի Հ ՈԳՈՅ ԳԱ
ԳԱ . . . Ի ՏԱԻՆԻՆ	Ի ՏԱԻՆԻՆ ՄՈՎ, ՀԱՄԵԼ, ՉԱՆԱ
ՆԵԼ ԶԱՆԱ : ՅԺԸ :	: ՅԺԸ : Հ ԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆՁՈՎԱԾ Է
Ք ԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆՁՈՎԱԾ Է	

5. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պանդառան մուտքի ճակատին, 4 տող.

ՅԱՅՍՄԻՄԱՆԻ : Ա : ԶԱԻՏԱԻՆԻ	Յ ԱՅՍՄ ԽՈՐԱՆԻ : Ա : ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ
ՄԲ ՍԱԳԻՆ ՍԱԳԻ ԱՍՅԵՆ	ՄԲ ՍԱԳԻՆ ՍԱԳԻՍԻ ԱՐԱՍՑԵՆ,
ՉԻ ՆՈՒ ԱԴԵԱԲԲՇԻՆԵՑԱԻՍ	ՉԻ ՆՈՐԱ ՍՐԴԵԱՄԲԲ ՇԻՆԵՑԱԻ ԽՈՐ
ՈՒՍ ՈՎ ՉՁԱՆ ԽԱՓՆ ԷԴԱՅԻՄԷ	ՐԱՆՍ : ՈՎ ՉԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ
	Ի ՏԷ :
	Հրատ. Орбели, ИТ, 481.

6. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պանդառան մուտքի ճակատին, 5 տող.

Ի ՌՎ ՈՃՉ ԵՍՄԱՅՐԱՑԵԱԼՍ	Ի ԹՎԻՆՆՆՆՆՆՆՆՆՆ (1207). ԵՍՄԱՅՐԱՑԵԱԼՍ
ՉԻՆԵՑԻ ՉԽՈՐԱՆՍԻԱԱԼԱՐԴԵԱ	ՇԻՆԵՑԻ ՉԽՈՐԱՆՍ Ի ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԱՆՑ
ՆՑԻՄՈՅ ԵԻԱՌԱՋՆՈՐԳՍՈՐԱ	ԻՄՈՑ, ԵՒ ԱՌԱՋՆՈՐԳԻ ՍՈՐԱ ԵՏՈՒՆ Ի
ԵՏՈՒՆԻ ՏԱՐՈՄՆՄԻԱԲԶԱԺ ՏԻՆ	ՏԱՐՈՒՄՆ ՄԻ ԱԻՐ ԺԱՄ ՏՐԵԱՌՆԸՆԳԱ
ԸՆԴԱՌԱՋԻՆ ՈՒՍԱՓԱՆԷԴԱՅԻՄԷ	ՌԱՋԻՆ : ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ :
	Հրատ. Орбели, ИТ, 481.

Գիտելիք. Նույն բովանդակության այս բնագրերը ցույց են տալիս, որ միջնադարում նվիրատուները կարող էին իրենց ընծաները ձևակերպել իբրև արդեն կառուցված շենքերի առանձին հատվածների գնում: Տվյալ դեպքում Սարգիսը և Մայրացյալը վճարել են Աստվածածին եկեղեցու հատվածին և հյուսիսային ավանդատների մասավոր արժեքները, այդ գործարքը ձևակերպելով իբրև շինարարության նպաստավորում: Հավանաբար երկու դեպքում էլ նվիրատվությունը և այդ մասին արձանագրելը տեղի է ունեցել եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո. ըստ որում եկեղեցին շինվել է 1201թ. իսկ Մայրացյալի նվիրագրերը փորագրվել՝ 1207թ.: Իրողությունը առաջինը մատնացույց է արել Հ. Օրբելին՝ «Անիի արձանագրություններում երկու տերմինների մասին» արժեքավոր ուսումնասիրության մեջ (1921թ.):

7. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 3 տող.

ՅԱԻՈՒՐ ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԱԳԱԽԱ
 ՉԻՆ: Ա: ԳԱՄ ՄԻՒԹԱՐԱ ԱՌՆԵՆ
 ՈՎ ԽԱՓԱՆ Ե ԴԱՏԻ ՏԷ

ՅԱԻՈՒՐ ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԱԳԱ. ԽԱՉԻՆ : Ա:
 ԺԱՄ ՄԽԻԹԱՐԱ. ԱՌՆԵՆ: ՈՎ, ԽԱՓԱՆԵ,
 ԴԱՏԻ ԻՂ ՏԷ:

8. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան լուսամուտի պսակի վրա, 1 տող.

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴ ՊԵՏ ՅԱՂԱԻՌՍ ՅԻՇԵՑԷՔ

ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐԴՊԵՏ ՅԱՂԱԻՌՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Գիտելիք. Անտարակույտ հուշարձանը կառուցող ճարտարապետ-վարպետի հիշատակագրությունն է: Ինչպես ակնհայտ է եկեղեցու արեմտյան մուտքի բարավորի արձանագրությունից, հուշարձանը կառուցել է վանքի վանահայր Հայրապետը՝ 1201 թ.: Այս բնագրերը վկայում է, որ շենքի շինարար ճարտարապետը եղել է վարդապետ Սարգիսը: Առկա տվյալներով զժպար է որոշել, թե Սարգիսը ի՞նչ մասնակցություն է ունեցել հուշարձանախմբի մյուս եկեղեցու՝ «. Գրեգոր շինությունը. ոտկալն վերջինս իր ճարտարապետական ձևերով ու հորինվածքով շատ քիչ ընդհանրություն ունի Սարգսի կառուցած Աստվածածին թաղակապ սագաշեն եկեղեցու հետ:

9. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավ. պատին, երեք քարերի վրա 7 տող.

ՅԱՆՈՒՆԱՅԱՅԱ	ՄԵՐԳԻՐԷ ՉԱԳԵ	ՑԻԱՏ ԱՇԱՏԻԵԻ
ԽԱԻԲԻՆՏՎԱԲԶՈՒ	ՊԱՂԻՆԱՅԳԻ	ՆԻԳԻՇԵՐԱՎԱՆԻՑ
ՍԲԳՐԻԳՈՐԻՍՅԱ	ՊԱՂՈՐԴՈՒԹԵՆ	ԱՐԱՏԱԵԻԱՅԱԻ
ԱՖԱՆԱՅՍԵԻՏՎԱԲ	ԲՊԱՏԱԲԱԳԻՏԱ	ԻՆԻՍԲԳՐԻԳՈՐԻԱՄԱԸ
ԻԲԻՆԵԻԱ:ԱՏԱՇ	ԻՏԻՆՈՎՈՂԶՈՒՅ	ԱՅԳԻՆՅԱՅՍԵԿԵՂ
ԵՅԷՍՏԱՆԵ:ՅԲԸ:	ՏԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ	ԱՆԻԾԱԾԷՄ.....Ն
ԽԱՓԱՆ ԵԻԱ ՏԻ	ՏԻՆԵ:	

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԶԱԳԵՑԻ ԱԻՏԱՐՇՍԱԿԻՆ ԵՒ ԽԱՐԻՔԻՆ, ՏՎԱՔ ԶՊ . . ՊԱՂԻՆ ԱՅԳԻՆ Ի ԳԻՇԵՐԱՎԱՆԻՑԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ, ՅԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵՆ ԱՔՐԱ-
 ՀԱՄՍ. ԵՒ ԱՅԼ ՄԻՍԱԲԱՆԱՅՍ: ԵՒ ՏՎԱՔ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻ :Ա:
 ԽԱՐԻՔԻՆ, ԵՒ :Ա: ԱԻՏԱՐՇՍԱԿԻՆ: ՈՎ ՈՐ (Ժ) ԶԱՅՄՄՄ ԱՅԳԻՆ ՅԱՅՍ ԵԿԵՂ ԵՑԷՍ
 ՀԱՆԷ, :ՅԺԲ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ԱՆԻԾՍԾ Է, ՈՐ ԴՁԺԱՄՐԻՆ ԽԱՓԱՆԷ, ԳՍՏԻ Ի ՏՆԷ:

Լուսանկ. 2

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը փորագրված է կղել հուշարձանի հարավային պատի երեք սըր-
 րաաաշ քարերի վրա, որոնք այժմ ընկած են պատի տակ: Նվիրատուները ձագեցի են, հավանաբար
 Ձագավանքից կամ Ձագ գլուղից: 2-րդ տողում նվիրված այգու անունը կամ որ հանդամատում
 գտնվելը չի վերականգնվում՝ մի քանի առատեղ ջարդված լինելու հետևանքով: Նույն տողում ա-
 վանդվում է մենաստանի պատմական անունը՝ Գիշերավանցից՝ սբ Գրիգոր, այսինքն միաբանու-
 թիւնը կամ վանքը կոչվել է Գիշերավանք: 2—4-րդ տողերում Խաբիբ անունը փորագրած է ղ>խ
 խլացումով: 5—6-րդ տողերում յայս եկեղեցես բարբառային ձևով է, ժամանակի գրաբարով սպա-
 սելի էր յայսմ եկեղեցւոջէ կամ յայսմ եկեղեցւոյս:

10. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. Ա. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային պատին,
 մի քարի վրա, 5 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅԵՍԱԿԼԻԹ
 ԱՅ ՄՄԱՅԲԱԵՑԱՅՄԲ ԳՐ
 ԻԳՐԱՎԱՅԲԱՆՔ ՍԵՏՈՒՆ: ԱՊ
 ԱՄԱԿԻՆԱԿԱՆԱՅԱՆՁԱԴԱԵՆԿԱ
 ԱՐԻՉ ՔԱՅ ՆԻՆ ԱՅ:

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՏԱԼԻԹՄԱՅՍ ՄԻԱՅ
 ԲԱՆԵՑԱՅ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻ: ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ
 ԵՏՈՒՆ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ԾԱՌ
 ԶԱՐԴԱՐԻՆ: ԿԱՍԱՐԻԶՔ ԱԻՐՀՆԻՆ
 ՅՍԱՅ:

Լուսանկ. 3

Գիտելիք. Միաբանողի անունը կարելի է կարդալ նաև Տալիթայս, ըստ որում առաջին շարքի
 վերջին գիրը նման է ավելի լս-ի քան ք-ի: Վերականգնում ենք Տալիթայ, քանի որ այս անունը
 գործածական է եղել հայկական միջավայրում՝ XII—XIII դարերում և ստուգաբանվում է, մինչդեռ
 Տալիթայ այլուր չի վկայված և ընդունելի մեկնություն չունի: 2—3-րդ տողերում միայնացեցայ,
 միայնացքս բառերում յ-ն ավելադրաբար է կիրառված, հետևելով միջին դարերում առաջացած
 այն օրինաչափության, ըստ որի յ-ն կարող էր որոշ դեպքերում գրվել, բայց չարտասանվել:

11. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. Ա. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, բեմի կիսակլոր պատի
 հյուսիսային մասում, 4 տող.

ԱՅՍԻՄԳԻՐ ԷԲԷԿԻՍԵԻԲԱՐԻՆ
 ԻՄ ԳՆԵՑԱՔԶԱՋՈՅԻ ՄԱՆՍ
 ՆԱՆԱՊԱՋՄԵ ԶՊԱՍ ԱՐԱԳ
 ԵԼԿԱՍ ԱԻՉԳՐՈՅԱՐ ՆՆԻՆԱՅ:

ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ԲԷԿԻՍ ԵՒ ԲԱԻ
 ՐԻՆԻ, ՈՐ ԳՆԵՑԱՔ ԶԱՋՈՅ ԽՈ
 ՐԱՆՍ: ՀԱՆԱՊԱՋ ՄԵՉ ՊԱՏԱՐԱ
 ԳԻԵԼ: ԿԱՏԱՐԻԶՔ ԳՐՈՅՍ ԱԻՐ
 ՀՆԻՆ ՅՍԱՅ:

Լուսանկ. 4

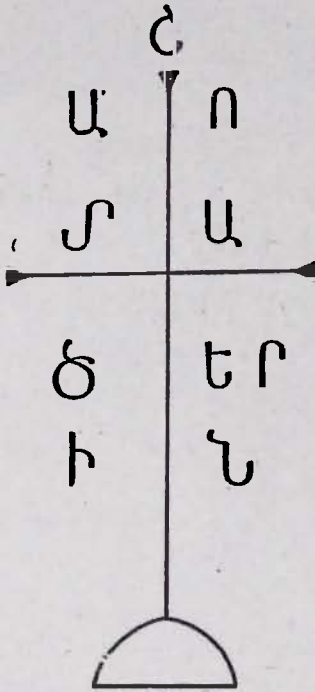
Գիտելիք. Եկեղեցու խորանը գնելու գործարքը կատարվել և սույն բնագիրը փորագրվել է
 նույն կարգով, ինչպես տեսանք ներկա պրակի № 5, 6 նվիրագրերի մեկնության մեջ:

12. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուսա, հարավային պատին, 5 առդ.

Ի ՏԱՆԻ ՄԲ ՔԱՌԱ
ՍՆԻՑՆ:Ա: ՊԱՄԱՐ
ԱԳԱՍՑԵՆ ԽՐ
ԻՇԱՅԻ ԿԱՄԱԻՉ
ՔՆԱՐՀՆԻՆ ՅԱՅ

Ի ՏԱՆԻ ՄԲ ՔԱՌԱՍՆԻՑՆ :Ա:
ՊԱՄԱՐՍԳ ԱՐԱՍՑԵՆ ԽՈՐԻՇՍԱՀԻ:
ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

12ա. ԶՈՒԽՏԱԿ ՎԱՆՔ. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ բեմի արևելյան կիսակլոր պատին, պարզ խաչերի մեջ

ա) փոքր ոլոսուհանից հարավ, 2 առդ.

ԴԵՂԿԱՆ Է ԽԱՉՍ:

բ) նույն պատուհանի սակ, 4 առդ.

ԱՇՈՏԱԾԵՐԻՆ:

Գիտելիք. Դատելով հիշատակագրութունների երևելի տեղադրութունից, նվիրատուները մեծահարուստ ու ազդեցիկ իշխաններ են եղել: Առաջին անունն է Դեղիկ, բազմիցս հիշատակված միջնադարի վիճակագրում և ձեռագրերի հիշատակարաններում: Մյուս նվիրատուի անունը՝ Աշոտածեք, մատենագրության մեջ չի հանդիպում: ԺԲ—ԺԳ դարերի վիճական բնագրերում վկայված են անձնանուններ՝ Վարհամաճայր, Պապածայր, Գուրածեք և այլն, որտեղ ծայր (—ծեք, ծեք) արմատը կարող է հանդես գալ իր՝ բարձրագույն, լավագույն, կատարյալ, առաջնակարգ իմաստային երանգներով: Այս կարգի բաղադրյալ անձնանունների մասին ավելի մանրամասն կարելի է իմանալ՝ Ս. Ավագյան, Վիճական արձանագրութունների հնչյունաբանութուն. 1973, էջ 108:

ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ

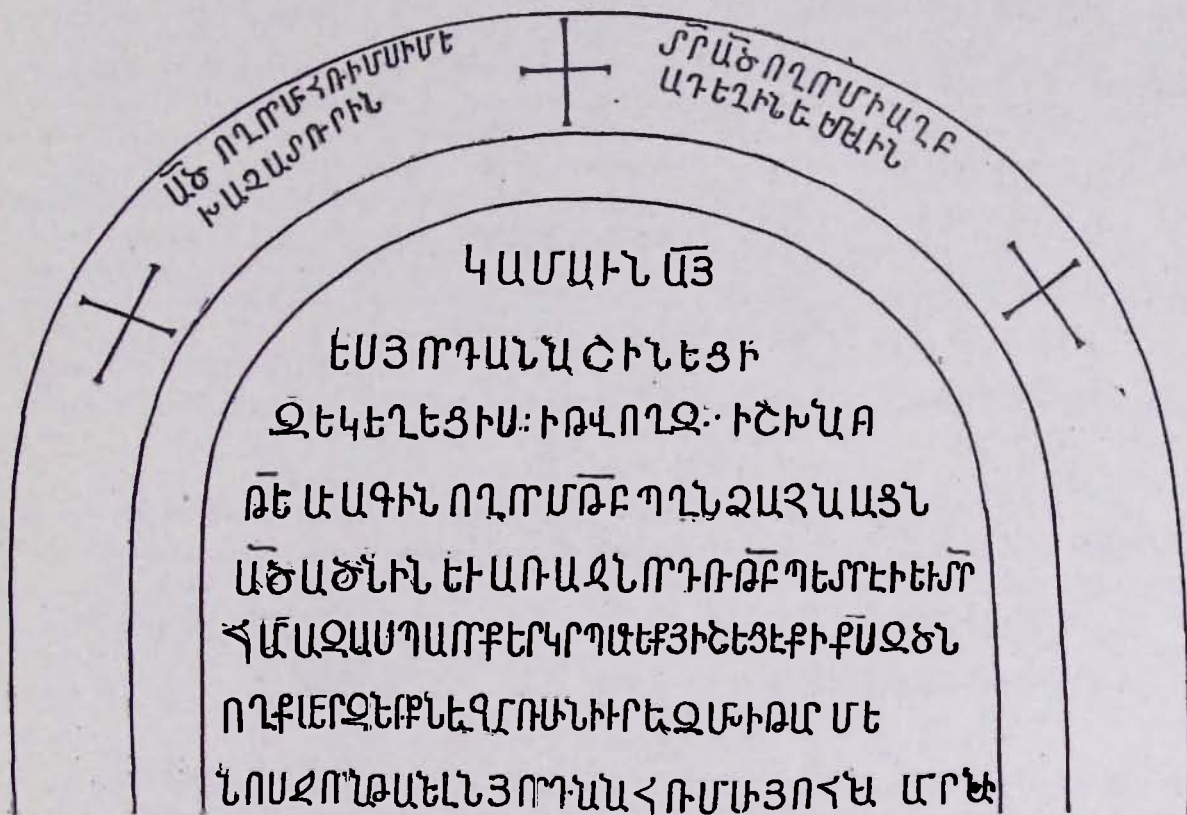
Հուշարձանների այս խումբը գտնվում է Դիլիջան քաղաքից 3,5 կմ արևմուտք, գետակի աջ ափի անտառածածկ սարահարթի վրա, Զուխտակ վանք հուշարձանախմբի դիմացի լեռնալանջին: Մաթոսավանքը բաղկացած է իրար կից երեք շենքերից՝ փոքր եկեղեցուց, գավթից և հարավից նրանց հարող զրատնից: Հուշարձանախմբից հարավ-արևելք տարածվում է պատմական գերեզմանոցը՝ անմշակ տապանաքարերով և խաչքարի պատվանդաններով:

ա. Եկեղեցին փոքր չափերի (6, 5×3,5), թաղակապ ծածկով շինութուն է, շարված կիսամշակ խոշոր քարերով: Միակ մուտքը արևմտյան պատից է, որի ճակատակալ կիսակլոր քարին փորագրված է մենաստանի հիմնադրման արձանագրութունը: Արևմտյան պատի մեջ, մուտքի երկու կողմերին ագուցված են քանդակազարդ խաչքարեր և ձևավոր բեկորներ, արձանագրութունների հատվածներով: Ամենայն հավանականությամբ, վանքը քաղկեդոնիկ միաբանութուն է ունեցել, քանի որ շինարարական արձանագրության մեջ հատուկ շեշտված է իշխանութեան Աւագին, ողորմութեամբ Պղնձաճանցն Աստուածածնին: Եկեղեցու հյուսիսային պատի տակ ընկած է մի գեղաքանդակ մեծ խաչքար՝ 1251 թ. արձանագրությամբ:

բ. Դավիթը. կից է եկեղեցուն արևմուտքից, մուտքը հյուսիսից է: Սա գրեթե քառակուսի հատակաձևով թաղակապ շենք է, կառուցված տարբեր մեծություն հանքաքարի կիսս մշակ քարերով և ներսից սվաղված կրաշաղկախով: Լուսավորվում է շատ աղոտ, արևմտյան պատի մեջ բացված նեղ լուսամուտից: Կառուցման ժամանակը անհայտ է, հավանաբար շինվել է գրատան հետ միասին՝ եկեղեցուց որոշ ժամանակ հետո: Դավթի հատակին կան մի քանի տապանաքարեր՝ անմշակ և անարձանագիր:

գ. Դրատունը կից է գավթին հյուսիսից և նրա հետ հաղորդակցված է լայն բացվածքով: Դրատունը ես թաղակապ փոքր (4x3,5) շենք է, շարված խոշոր հարթված քարերով: Բացի գավթի հետ ընդհանար բացվածքից, գրատունը առանձին մուտք ունի նաև արևելյան պատից: Լուսավորվում է հարավային պատի մեջ բացված երկու նեղ լուսամուտներով:

13. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ արևմտյան մուտքի ճակատակալ կիսակլոր քարին. արտաքուստ, կիսաեղծ, 8 սող.

բարավորի վրա. ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՐԳԱՆԱՆ ՇԻՆԵՑԻ ՁԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ԹՎԻՆ ՈՂՁ (1247), ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵՐԱՆ՝ ԱԻԱԳԻՆ, ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԻՔ ՊՂՆՁԱՅԱՍՆ ԱՅԱԾՆԻՆ ԵԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴԹԲԴԵԱՄԻՔ ՊԵՏՐԵԻ ԵԻ ՏՐՂԱՄԱՉԱՍՊԱ: ՈՐՔ ԵՐԿՐԱՍԳԵՔ ՅԻՇԵՑԵՔ Ի ՔՍ ՁՇՆՈՂՔ ՄԵՐ՝ ՁԵՆՈՔՆ ԵԻ ՉԱՄՈՒՍԻՆ ԻԻՐ ԵԻ ՉՄԽԹԱՐ, ՄԵՂՆ ՈՍ, ՉՈՐՆԱԹԱՆԵԼՆ, ՅՈՐԳԱՆԱՆ, ՀՈՒԻՄՍԻ, ՅՈՂԱՆ, ՄԱՐԻԱՆԵՂԻ

Հրատ. Բարխուդարյանց, 303
Լուսակ. 5

Գիտելիք. Արձանագրությունը խիստ քայքայված է և դժվար է վերծանվում: Այլ է պատճառը որ նրա միակ հրատարակող Բարխուդարյանցը արտագրել է միայն մի մասը՝ այն էլ էական աղավաղումներով: Կամարի հիշատակագրությունները Բարխուդարյանցը կարդացել է Անդալիս փոխ. Սեդախն, ձախ կողմում բաց է թողել Հռիմսիմե անունը: Բարավորի բնագրում աղավաղված են ա-

նունները. զամուսին իւր վերծանվել է զՄարթա իւր, Մենու-ը՝ Մենաւոս, Ջորնաթանելն՝ զոր(դին) նաթանաեյն, մնացած տնունները՝ Յորդանան, Հոիմսի, Յոհան, Մարիան չեն ընդօրինակվել:

Կամարի վրա, ձախ կողմում. ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ՀՌԻՄՍԻՄԵ|, ԽԱԶԱՏՈՒՐԻՆ:
Կամարի վրա, աջ կողմում. ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԱՂԲ|ԱԳԵՂԻՆ ԵՒ ՍԵԴԱԻՆ:

14. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ մուտքի հարավային կողմի երեսին, 10 տող.

Ե Ս Պ Ե Տ Ր Է
Է Ն Ա Ա Ձ Ա Ս
Ն Ա Մ Ա Ե Ց Ա
Ձ Օ Ո Վ Բ Է Ա
Ա Ա Բ Ա Ղ Ո Ղ
Ո Ւ Ր Դ Ա Յ Ա Ց
Ն Յ Ո Վ Ո Ւ Ի
Ա Ա Է Ա Ս Ի
Ի Յ Է Ա Ա Ե
Է Ց Ց

ԵՍ՝ ՊԵՏՐԷ| ԵՒ ՀԱՄԱԶԱՍՊ |ՀԱՍՏԱՏԵՑԱՔ| ԶԾՈՎՔՆ ԵՒ
ԴԱՐ|ԱՍԱՆԱՔ ԺՈՂՈՎ|ՈՒՐԴ ԱԾԱԾ|ՆԻՍ: ՈՎ ՈՐ Խ Ա Փ Ա Ն Է
ԴԱՏԻ| Ի ՏԷ, ԱՆԱՆԵ| Է ԾԾ:

Հրատ. Բարխուղարյանց, 364:

Գիտելիք. Բնագիրը լավ է պահպանվել, սակայն վերջամասը, անհծքի բանաձևը անսովոր է և դժվարությամբ է վերծանվում: Վանքի առաջնորդներ Պհարեն և Համադասալը երկու գլուղերի՝ Ծովքի և Դարատանաքի համայնքները հաստատում են իբրև Աստվածածնի ժողովուրդ, հոտ: Բարխուղարյանցը այս մասում կարդացել է՝ համարեցաք զԾովքն, եղաք սահման ժողովուրդ Աստվածածնիս, որ հեռու է քարի վրա փորագրվածից և միազնում է երկրորդ համայնքի՝ Դարատանաքի անունը՝ փոխարենը վերահանգնելով եղաք սահման բալը:

9—10-րդ տողերում Անանե կամ Նանանե է ՆԾ անհծքը մեղ համար անհասկանալի է, թերևս քաղկեդոնիկների համար սովորական նշովք:

15. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ մուտքի հյուսիսային կողմին, նախորդի դիմաց, խաչքարի պատվանդանի վրա, կիսատ, 2 տող.

... Լ Ի : Ե Զ Ը : Հ Ա Ր
Ա Պ Ե Մ Ա Ն Ն Ձ Ա Ա Է

. . . . Լ Ի : Յ Ժ Ը : Հ Ա Յ Ր | Ա Պ Ե Տ Ա Ց Ն
Ն Ձ Ո Վ Ա Ց Է :

16. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ բարավորից հյուսիս, 1 տող.

: Գ Ո Ն Ն Է Ի Ա Ձ Ս Գ Ո Ն Ն Է Խ Ա Ձ Ս :

17. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ արևմտյան պատին, բարավորից հյուսիս. խաչքարի խաչթևերի մեջ, 3 տող.

Տ Ր Ա Ց
Ո Ղ Ո Ր Մ Ի
Ս Ա Ն Ա Ս Ա Ա Յ

ՏՐ ԱԾ |ՈՂՈՐՄԻ| ՍԱՆԱՍԱՐԱՑ:

18. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ Թաղը գոտկող կամարի հիմքի վրա, 11 տող.

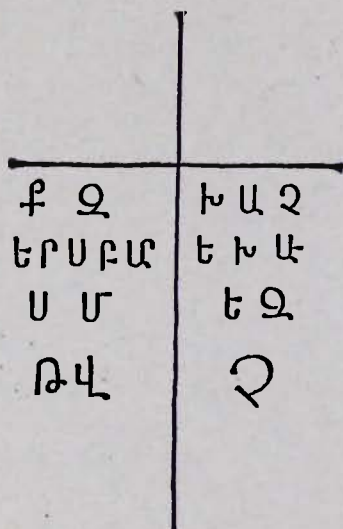
ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ ԵՍՄԻ
ՈՒԱՆ ՄԻԱԲԱԵՑ
Ա Ի ՄԲ ԱԾԱԾԻՆՍ
ԵԻ ԷՏՈՒ ԸՆԾ ԱՅԵԻ ՅՈՐ
ԴԱԱ ԵՏԻՆՁ. Բ: ՊԱ
ՄԱԿԻ ՄԱՆԻ ՄԲ
ՈՅԻ ԱՂԻՆ: Ա: ԻՆ
Ձ Ռ: Ա: ՄԻՐԱՆՅԻ
Ն ԱՆԻ ԱՓԱ ՈՎ
ԽԱՓԱՆԷ ՄԵՐ ՄԵ
ՂԱՅՍ ՏԵՐ Է

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄՐՈՒԱՆ ՄԻԱԲԱՆԵՑՍ. Ի ՍԲ
ԱՍՏԱԾԻՆՍՍ ԵԻ ԷՏՈՒ ԸՆԾԱՅ: ԵԻ ՅՈՐՎԱՆԱՆ
ԵՏ ԻՆՁ : Բ: ՊԱՍԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲՈՅ ԽԱՁԻՆ,
:Ա: ԻՆՁ, ՈՒ :Ա: ՏԻՐԱՆՑԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ: ՈՎ՝
ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՍ ՏԵՐ Է:

Գիտելիք. Նվիրագրի ժամանակը կարելի է որոշել նրանում վկայված Յոթագանի միջոցով, որը հիշատակված է նաև եկեղեցու ՈՂՁ (1247) շինարարական արձանագրության մեջ:

19. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՒ հյուսիսային պատին հենված, պատվանդանից ընկած մեծ (3x1, 25x08մ) խաչքարի ճակատին և խաչթևերի արանքում, խոշոր գրերով.

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ ԵՍՄԻ ԲԱԵԻ ԱՌԻ . . .

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ ԵԻ ԱՄՈՒՄԻՆ
ԻՄ՝ ԿԱՆԳՆԵՑԱ՝Ք ՁԽԱՁ
ԵՐՍ ԲԱՐԵԽԱԻՍ ՄԵՁ: ԹՎ, ԻՆ, Ձ (1251):

Հրատ. Բարխուդարյանց, 384:

Գիտելիք. Առաջին տողի շարունակությունը մնացել է խաչքարի հարավային կողի վրա, որով նա հպված է դետնին: Պակասող մասում Բարխուդարյանցը կարդացել է... ես՝ Մխիթար և Արուսե (կանգնեցաք), այսինքն պարզ երևացող ամուսնու գրերից հետո վերականգնել է՝ Արուսե անունը՝ փոխանակ ամուսին, բացի դրանից, խաչթևերի մեջ հստակ կարդացվում է ոչ թե սուրբ խաչս, այլ՝ զխաչերս:

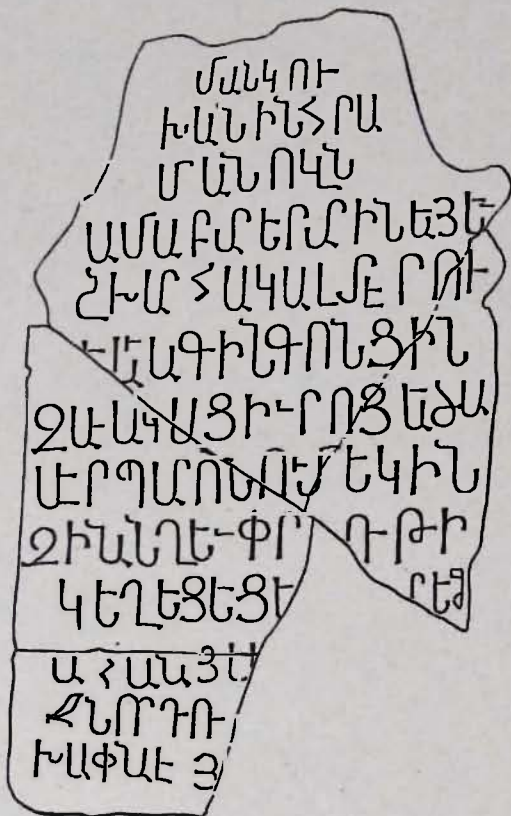
20. ՄԱԹՈՍԱՎԱՆՔ. ԳՐԱՏՈՒՆ. հյուսիսային կամարի վրա, 1 տող.

ՄԻ ԱԾ ՈՂՈՄ ԲԱԳՈՒՎ Է

ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԹՎ.ԳՈՒՂԷ:

Գիտելիք. Անձնանունը Թագուհի է, որի տրական հոլովածներ կանոնավոր պետք է լինեն՝ Թագուհւոյ: Այստեղ միջին հայերենի ազդեցությունը տեղի է ունեցել եայլ>է հնչյունափոխություն՝ Թագուհի+այ=Թագուհիայ>Թագուհեայ>Թագուհե ընթացքով: Իրողությունը դիտվում է միայն միջին դարերի վիմական ընագրերում և ձեռագրերի հիշատակարաններում:

21. ԴԻԼԻՁԱՆ. Երկրագիտական թանգարանում պահվող խաչքարի թիկունքին, չորս բեկորների վրա, 13 տող.

ՄԱՆԿՈՒԻ ԽԱՆԻՆ ՀՐԱՄԱՆՈՎՆԻ, ԿՊԱՄԱԻ
 ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ԵՒ ԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ ՏԷ
 ՐՈՒԹԵԱՆ՝ ԱԻԱԳԻՆ, ԳՈՆՑԻՆ, ՉԱԻԱ
 ԿՍՑ ԻՒՐՈՑ, ԱԾԱՍԾԻՐ ՊԱՐՈՆ ՈՒՄԵԿԻՆԻ,
 ՉԻ ՆԱ ԵՂԵԻ ՓՐԿՂՈՒԹԻՒՆԻՆ՝ ԵՒԿԵՂԵ
 ՑԵԼԱՅ ԵՒ ԱՉԱՏԵՑՈՒՄ ԲՈՒՄԱՆՆԱՅ
 ՉԱՐԷ: ԱՌԱՂՅՆՈՐԳՈՒԹԵԱՆ ՍՄԱՐԳՍԻ:
 ՈՎ՝ ԽԱՓԱՆԷ, ՅՄԱՅ ՆՁՈՎԱԾ Է՛:

Լուսակ. Յ

Գիտելիք. Այս փոքրիկ խաչքարի (70×40×15 սմ) 4 բեկորները թանգարան են բերվել Դիլիզան—Կուլթիշե ճանապարհից դեպի աջ, անսառնի մեջ ընկած Տախտ հանդամասի գլուղատեղի եկեղեցու փլատակներից: Հավանաբար, եկեղեցու փլուզման հետևանքով խաչքարը շարժվել, մի քանի բեկորների է բաժանվել, որոնցից պահպանվել են միայն չորսը: Խաչքարի երեսին քանդակված է պարզ խաչ՝ եզերված երկրաչափական գուսպ զարդաքանդակներով, որոնք առանձնապես չեն փալլում կատարման արվեստով: Դրա փոխարեն խաչքարը արժեքավոր վիմագրական հուշարձանի նշանակություն է ստանում շնորհիվ այն կարևոր 13 տողանի արձանագրության, որը փորագրված է նրա թիկունքի հարթված մակերեսին: Անտարակույս է, որ խաչքարը մինչև արձանագրվելը, իբրև հարթված բեկոր, դրված է եղել եկեղեցու պատի մեջ՝ թիկունքով դեպի դուրս, այլ կերպ ասած, այն շինքի համար ծառայել է իբրև երեսապատման մշակված քար և միայն հետագայում է նրա մակերեսին փորագրվել քննությունն առարկա բնագիրը: Թեև արձանագրությունն անթվագիր է, նրա ժամանակը մի քանի տարվա ճշտությունը որոշվում է նրանում հիշատակված պատմական անձների ժամանակագրությամբ: Պատմագրական աղբյուրներից և վիմագրությունից հայտնի է, որ աթաբեկ Իվանի որդի Ավագը (այլ աղբյուրներում՝ նաև Սարգիս) ամիրսպասալարություն, ապա նաև աթաբեկության է հասել և ժառանգել հոր տիրությունների վրա իշխանություն իրավունքը նրա մահվանից մի քանի տարի հետո՝ 1233 թ: Նույն աղբյուրները նշում են նաև Ավագի մահվան ստույգ ժամանակը՝ 1250 թ.: Ակներև է, որ վերծանվող բնագիրը պետք է գրված լինի մինչև այդ թվականը: Մյուս կողմից հայտնի է նաև, որ բնագրում հիշատակված ասուուածա-սեբ պարոն Ումեկը՝ Կաբինից Արևելյան Հայաստան է տեղափոխվել 1242 թ.՝ մոնղոլների կողմից հայրենի քաղաքը գրավելուց և ավերելուց հետո: Սրանից հետևում է, որ բնագիրը փորագրված պետք է լինի 1242—1250 թթ. ընթացքում:

Չաքարյան Ավագի, Գոնցալի և նրանց զավակների հիշատակությունը արձանագրության բուն բովանդակության հետ ուղղակիորեն չի առնչվում և տվյալ իրադրության մեջ սոսկ մատնանշում է պարոն Ումեկի բարեգործությունների ժամանակը և տեղը: Բնագրի հիմնական գործող անձը, որի գործողությունների և հիշատակի հավերժացմանն է ծառայեցված սույն արձանագրությունը, պարոն Ումեկն է, որը, հավանաբար, միջնորդություն է հարուցել Մանգու խանի առջև և սրա հրամանով շրջակայքի եկեղեցիները և քահանաներին աղատել մոնղոլական հարկատվությունից (զի նա եղել փրկութիւն եկեղեցեց եւ ազատեց քահանայս ի չարե...)

Արդ, ո՞վ է պարոն Ումեկը և ինչո՞ւ է նրա անունը հիշատակված այսպեղի:
 Ավագ ձարի որդի Ումեկի և նրա հետնորդների տոհմագրությունն ու գործունեությունը տվե-

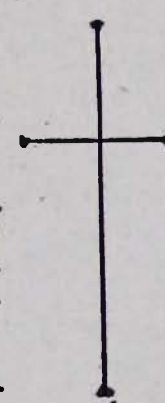
լի քան մեկ դարի ընթացքում (1242—1345) բավականաչափ լուսաբանված է պատմագրութիւն մեջ, և այստեղ դրան անդրադառնալու հարկ չկա: Ն. Գետիկի վանքի Աստվածածին եկեղեցու 1283թ. արձանագրութիւնից գիտենք, որ մեծատուն Ումեկը 40 հազար կարմիր դուկատով գնել է վանքը՝ հավանաբար բոլոր այն սահմաններով, որոնք հաստատվել էին ղեռև Ջաքարե և Իվանե իշխանների կողմից (եւ ընծայեցին եկեղեցւոյն սահման ջրաղարձիւք՝ լեռնէ ի լեռնէ...):

Մեր նորահայտ արձանագրութիւն վերծանութիւն տեսակետից հետաքրքրութիւն ներկայացնող խնդիրն է ոչ միայն Ն. Գետիկի վանքի հետգնված հողատարածութիւնների սահմանների հարցը, այլև այն պարագան, թե երբ է կատարվել ուղղ գործարքը, և ումից է Ումեկը գանձագին արել զԳետիկ: Նոր Գետիկի վաճառքի մասին միակ աղբյուրը՝ Ումեկի որդի կրտսեր ճարի վերոհիշյալ արձանագրութիւնը չի տալիս այս հարցերի պատասխանը, այստեղ հարեանցի նշված է. իմ հայրն Ումեկ գնեալ էր զԳետիկ ի խՈ՛ կարմիր դուկատի...: Ժամանակի պատմիչները լուծում են այս մասին. նույնիսկ Կիրակոս Գտնձակեցին, որ ապրել, սովորել է Ն. Գետիկում և իր «Պատմութիւն» մեջ հատուկ դախններ նվիրել վանքի այդ տարիների անցուղարձին, ոչինչ չի հիշում այդ մասին: Նորագույն հետազոտողներից հարցի գիտակ Գ. Հովսեփյանը ենթադրաբար նշում է, որ «Ումեկի գնումը կատարված պետք է լինի 1242—1250 թթ. ընթացքում»: Մեր նորահայտ արձանագրութիւնը, որ անվիճելիորեն փորագրված պետք է լինի Ումեկի կողմից Ն. Գետիկը և շրջակայքը (այդ թվում նաև Տաթա գյուղատեղի եկեղեցին, որտեղ գտնվել է արձանագրված խաչքարը) գանձագին անելուց հետո, գալիս է մեկ անգամ ընդմիջտ լուծելու այդ խնդիրը և հաստատելու բազմապատակ բանասեր Գ. Հովսեփյանի կռահումն այն մասին, որ Ն. Գետիկի առուծայի տեղի է ունեցել Ումեկի և Ջաքարյան Ավագի միջև 1242—1250 թթ., այսինքն վաճառական Ումեկի Արեւելյան Հայաստան տեղափոխվելուց հետո (1242) և մինչև Ավագի մահը (1250): Բանի որ արձանագրված խաչքարի բեկորները հայտնաբերվել են Գոշավանքից ոչ հեռու գտնվող գյուղատեղից, ուստի դժվար չէ համոզվել, որ այդ գյուղատեղը ևս իր երբեմնի սահմաններով Ն. Գետիկի վանքապատկան կալվածքների մեջ է եղել XIII դարի սկզբներին և հավանաբար այն ևս գանձագին է արվել Ումեկի կողմից: Այլապես պարոն Ումեկի հիշատակութիւնը քննվող արձանագրութիւն մեջ կմնար միանգամայն անհասկանալի:

Արձանագրութիւնը հետաքրքիր է իր հնագրական հատկութիւններով: Տառաձևերը մեծ մասամբ կանոնավոր բոլորաձև երկաթագիր են, փոքր-ինչ ձգված ու նեղացված: Ա—ի ստեղծները մեծ մասամբ անհավասար են փորագրված, ըստ այդմ՝ ձախ ստեղծը կարճ է բոլոր այն դեպքերում, երբ նախորդ գիրը ունի իջնող գծիկ, մնացած դեպքերում աջ ստեղծը ավելի կարճ է ձախից: Աւագին, ածաւեր, ալ բառերում ա—ի աջ ստեղծը կարճեցված է շարունակութիւն վրա, աղատված տեղում և գիրը կամ հապավման գծիկը տեղավորելու համար. և գիրը ամենուրեք անհամաձայն է բնագրի տառատեսակներին՝ կարճ է ու շղաղիր:

Նորահայտ արձանագրի լեզուն այդ դարերի գրական հայերենն է, գրաբարը, սակայն չի փախլում դասական ձևերով և զգալի չափով մոտեցած է խոսակցական լեզվի իրողութիւններին: Նկատելի են այս շեղումները՝ Մանկու խաչին հրամանովն, փոխ. հրամանաւ Մանկու խաչին, եկեղեցեց, ազատեց (<եկեղեցեաց, ազատեաց), Գոցցին (<Գոցցային), որ խափանէ (<որ խափանիցէ):

ԼՈՅՍՆ ԵՒ
 ՎՍԻՐԱՄԱՅՐՆ
 ... ԿՐՈՍԿՆՆԿԻ

22. ԳԻԼԻՁԱՆ. Երկրագիտական թանգարանում ցուցադրվող փոքրիկ խաչքարի երեսին, խաչի երեք կողմերին, 1 տող.

ՏԻՐԱՄԱՅՐՆ ԼՈՅՍՆ ԵՒ ԶԿԻՐԱԿՈՍ ՅԻՇԵՑԵՔԻ:

Գիտելիք. Բաց վարդագույն տուֆից փոքրիկ խաչքարը (60 × 35 × 10 սմ) նույնպես թանգարան է բերվել Տաթա հանգամասի եկեղեցու ավերակներից, սակայն սա չի ազդեցվել պատի մեջ, այլ կանգնած է եղել պատվանդանի վրա: Լոյս, ըստ չր. Աճառյանի ար. անձնանուն է՝ վկայված XIII—XIV դարերի վիճագրութիւն մեջ և ձեռագրերի հիշատակարաններում: Քննվող տապանագրում այն իգ. անուն է՝ տիրամայրն Լոյսն:

1 Տե՛ս չր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Բ, 1944, էջ 435—436:

Կ Ո Ւ Յ Բ Ի Շ Ե Վ

Հ Ա Ղ Ա Ր Ծ Ի Ն

Միջնադարյան Հայաստանի հոգևոր և մշակութային նշանավոր կենտրոն Հաղարծնի վանքը գտնվում է Իջևանի շրջանի Կուլրիշե գյուղից մոտ 8 կմ հյուսիս-արևմուտք, երկու ձորակներով եզերված բարձրավանդակի կենտրոնում, անտառապատ լեռների գրկում:

Վանքի հիմնադրման մասին մատենագրական տեղեկություններ չկան և ստույգ հայտնի չէ, թե երբ և ով է կառուցել նրա առաջին շինությունները: Հարևան Ն. Գետիկ վանքի վարդապետ, պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցին, նկարագրելով Մխիթար Գոշի կառուցած Աստվածածին եկեղեցու օժման հանդիսությունները (1196) նշում է, որ դրանց մասնակցել է նաև Հաղարծնի վանքի առաջնորդ Պապատր Տարոնացի վարդապետը, որը, ըստ պատմիչի, շինացրել էր մինչև արգ լքված և կիստվեր վանքը: Այստեղից ակներև է, որ Ն. Գետիկ վանքի հիմնադրումից շատ առաջ Հաղարծնի մենաստանը գոյություն ուներ, հանդիսանալով հյուսիսային Հայաստանի ակնառու օջախներից մեկը: Սակայն Հաղարծնի համակառույցի մեջ մտնող շինությունները մեծ մասամբ XIII դարի գործեր են և քիչ բան են ասում հուշարձանախմբի հնագույն շինքերի մասին: Վանքի ամենահին կառույցը՝ ս. Գրիգոր եկեղեցին վիմագիր հիշատակություններ չունի, ուստի և անորոշ է նրա կանգնման ժամանակը: Սակայն գտված մի վիմագրից գիտենք (սույն պրակի № 62), որ 1184թ. Վրաստանի թագավոր Գեորգիի և նրա իշխանների Սարգիս Ջաքարյանի, Ամիր Գրգի և ուրիշների հրամայմամբ վանահայր Պապատրը և Սուքիասը նորոգել են եկեղեցին, մեծամեծ նվերներ ստանալով թագավորից: Այստեղից ակներև է, որ 1184 թ. նորոգվող եկեղեցին պետք է որ կառուցված լիներ դրանից առնվազն մի քանի դար առաջ:

Ներկայումս Հաղարծնի համակառույցի մեջ մտնում են հետևյալ շինքերը.

տ. Ս. Գրիգոր եկեղեցին տեղավորված է հարթակի կենտրոնում, գավթի արևելյան կողմում: Միջին մեծությամբ (9×8,5մ) գմբեթավոր սրահ է, արտաքուստ ուղղանկյուն, ներսից խաչաձև հատակագծով: Շարված է դեղնագույն սրբատաշ ծակոտկեն քարերով, ներսի պատերը կիսատաշ են: Պալատների միացման անկյուններից բարձրացող կամարները իրենց վրա են կրում սուր վեղար ունեցող ութանիստ թմբուկը: Եկեղեցին քանիցս նորոգվել է, առաջին անգամ, ինչպես տեսանք, 1184 թվականին:

բ. Գավիթը կից է ս. Գրիգոր եկեղեցուն արևմուտքից: Միջին դարերի հայկական մյուս գավիթների նման այս գավթի հատակաձևը ևս համարյա քառակուսի է՝ կանգնած չորս միապաղաղ սյուների և ութ որմնասյուների վրա, որոնք միանում են կամարներով ու կազմում շինքի թաղակապ ծածկը՝ կենտրոնի երգիկով: Գավթի միակ մուտքը տրեմտյան պատից է և արտաքուստ ձևավորված գլանաձև որմնասյուներով զարդարված շրջանակով: Մուտքի շրջանակի բոլոր ձևավոր ու հարթ մակերեսները, կիսաշրջանաձև ճակատակալը ծածկված են արձանագրություններով: Այստեղ է նաև Ջաքարյան Իվանի ընդարձակ վիմագիրը՝ Հայոց աշխարհը սելջուկներից ազատագրելու և ի հավերժացումն նոր վախճանված Ջաքարիայի հիշատակի, գավիթը կառուցելու մասին:

գ. Կաթողիկե եկեղեցին գտնվում է ս. Գրիգոր եկեղեցու հյուսիսային կողմում: Արևմտյան մուտքի ճակատակալի արձանագրության համաձայն (սույն պրակի № 104) այն կառուցել է Հարթի որդի Պալթը՝ 1194թ.: Եկեղեցին միանավ, թաղակապ ծածկով, անգմբեթ փոքրիկ շինք է, շարված

կապտագուլն բազալտի սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով: Արևելյան կողմում ունի կիսակլոր փոքր արսիզ՝ ցածր բեմով:

գ. Ս. Ստեփանոս եկեղեցին կանգնած է առանձնակի, ս. Գրիգոր եկեղեցուց արևելք, մի քանի մետր հեռու: Գեներոնագմբեթ, փոքր չափերի, գողտրիկ շինություն է՝ արտաքուստ ուղղանկյուն, ներսից խաչաձև հատակաձևով, ուղղանկյուն խաչթևերով: Շարված է կապտագուլն բազալտի սրբատաշ քարերով, տանիքը պատած է ձևավոր սալաքարերով: Հարավային պատի վրա, լուսամուտից վերև փորված է արևի գողտրիկ ժամացույց՝ Ա—ԺԲ ելնդավոր գրերով, իսկ սրանից ներքև՝ եկեղեցու XVII դարում կատարված վերանորոգման ընդարձակ արձանագրությունը (№ 110): Հուշարձանի շարվածքի առանձին քարերի վրա, տարբեր դիրքերով փորագրված են Ա, Ս, Մ, Թ, Բ, Կ և այլ գլխագրեր, որոնք, հավանաբար, կառուցող վարպետների նշաններն են:

ե. Աստվածածին եկեղեցին գտնվում է հուշարձանների գլխավոր խմբից հյուսիս-արևելք, Կաթողիկե եկեղեցուց մի քանի մետր հյուսիս: Հուշարձանը գմբեթավոր ընդարձակ գահլիճ է, արտաքուստ երկարաձգված ուղղանկյուն, ներսից խաչաձև հատակագծով՝ ուղղանկյուն խաչթևերով: Պաշտեհների միացման անկյուններից ձգվող կիսասյուների միանում են կամարներով, որոնց վրա հանգչում է կլոր թմբուկ և սրածայր վեղար ունեցող գմբեթը: Եկեղեցու արտաքին երեսապատ քարերը կապտագուլն բազալտից և դեղնագուլն կրաքարից են: Կառուցման ժամանակը և կառուցողներն անհայտ են. հարավային մուտքի ճակատակալ քարի վրա փորագրված են՝ ձախ անկյունում՝ ԻԶ Լ (1281), իսկ տղում՝ ԹՎՇԻ (1071): Հետազոտողներից ոմանք այս բնագիրը մի ամբողջություն են համարում և այն վերծանում ԻԶԼ ԹՎ[ից] շի[ցեցալ], այսինքն հուշարձանի կառուցումը համարում 1281 թ.: Մյուսները պահպանված գրերը երկու տարբեր արձանագրություն են համարում և առաջարկում ձախակողմյան ընդունել եկեղեցու նորոգման տարեթիվը (1281), իսկ աջակողմյանը՝ նրա հիմնադրման կամ շինության (1071): Հարցի քննությունը տալիս ենք այդ բնագրի (№ 81) ժանոթադրության մեջ: Աստվածածին եկեղեցուն արևմուտքից կից է եղել ընդարձակ գավիթը, որից միայն արևմտյան և հյուսիսային պատերի որոշ հատվածներ են պահպանվել, մնացածը ավերված է:

զ. Սեղանատան հոյակերտ շենքը տեղավորված է հուշարձանախմբի հյուսիս-արևմտյան անկյունում: Այս կառույցը բազմադարյան հայ ճարտարվեստի աչքի ընկնող կոթողներից է, աշխարհիկ ճարտարապետության ակնառու նվաճումը: Սեղանատան, կամ, ինչպես նշված է արձանագրության մեջ, տրապեզի շենքը ուղղանկյուն երկարաձիգ հատակաձևով ընդարձակ սրահ է, թաղակապ, երկու երդիկ ունեցող ծածկով: Գեներոնի երկու կարճ սյուները և որմնասյուները միանում են խաչաձև կամարներով, որոնք իրենց վրա են պահում ընդարձակ շինության թաղակապ ծածկը, երկու խոշոր, երկթեք բացվածքով և ստալակտիտներով ձևավորված երդիկներով: Ներսից պատերին կից ամբողջ երկարությամբ շարված են քարե սրբատաշ նստարաններ, որոնց վրա ճաշկերույթի ժամանակ նստել են վանքի միաբանները: Սեղանատանը շարված է սրբատաշ ծակոտկեն կրաքարով, տանիքը պատած է եղել սալաքարերով: Հարավային գլխավոր մուտքի շրջանակի արձանագրությունից իմանում ենք (սուլն պրակի № 117), որ ոմն Կուսաս 1248 թ. նպաստավորել է սեղանատան շինությանը (ետու ազգնութիւն տրապիսզիս):

է. Արքայական դամբարանը տեղավորված է ս. Գրիգոր եկեղեցու գավթի հարավային պատի տակ, նրան կից: Ուղղանկյուն հատակաձևով, մատուռանման փոքրիկ շենք է եղել (2,5×1,5 մ), որի միայն հիմնապատերն են մնացել: Ներսում երեք տապանաքարեր են՝ հարթ, կիսամշակ: Հյուսիսային կողմի կապտագուլն բազալտի տապանաքարի վրա փորագրված է՝ ՄԲՏ ԹԳ, որ վերծանվում է Սմբատ թագաւոր: Մեջտեղի, նույնպես բազալտե տապանաքարի վրա պահպանվել են առանձին գրեր, որոնք հավաստիորեն չեն վերծանվում: Հարավային տապանաքարը կրաքարից է, մանր բեկորների է վերածվել, տապանագիրը եղծվել, ուստի չի իմացվում, թե ում գերեզմանն է: Հավանական է մտածել, որ այստեղ թաղված են Կյուրիկյան թագավորները:

ը. Մատուռները և խաչքարերը գտնվում են հուշարձանների գլխավոր խմբից դեպի արևելք, ժայռոտ բլրի լանջին: Փոքրիկ մատուռներ են (4×2 մ), կառուցված վանքի մյուս շինությունների հետ միաժամանակ, կամ փոքր-ինչ ուշ: Նրանց մոտ կանգնած գեղաքանդակ խաչքարերի արձանագրություններն ունեն 1218, 1219 թթ. (№№ 123, 124): Կարելի է ենթադրել, որ հենց այդ ժամանակներում էլ շինվել են մատուռները և խաչարձանները:

Հաղարծնի վանքը հարուստ է վիճակական արձանագրություններով. սուլն ժողովածուում տեղա-
 փոխված են հուշարձանների որմերին փորագրված 103 մեծ ու փոքր վիճագրեր, որոնք կարևոր ան-
 դեկլություններ են հաղորդում Կալենի և Մահկանաբերդի գավառների քաղաքական պատմության
 ստեղծման տեսանկյան իրադարձությունների, մշակույթի ու կենցաղի մասին: Վիճագրերը մեծ
 մասամբ վատ են պահպանվել, դարերի ընթացքում հողմահարվել, եղծվել են և դժվարությամբ են
 վերծանվում: Արձանագրությունների ընդօրինակման և հրատարակման գործը սկիզբ է առել դեռևս
 անցյալ դարի կեսերից: Առաջին անգամ 1842 թ. Հաղարծնի վանքի երկու արձանագրություն է
 հրատարակել Հովհ. Շահխաթունյանցը: Այնուհետև գրեթե միաժամանակ վանքի 18 բնագրեր է իր
 գրքում գետեղել Մ. Ջալալյանցը: Ավելի ուշ, 1895 թ. հրատարակված իրենց տեղագրական երկե-
 րում Մ. Սմբատյանցը և Մ. Բարխուդարյանցը նույնպես ընդօրինակել են հուշարձանախմբի վի-
 մագրերը, ըստ որում, առաջինը հրատարակել է 7, իսկ երկրորդը՝ 10 արձանագրություն: Ընթա-
 ցիկ դարի սկզբին Մ. Տեր-Մովսիսյանը «Ազգագրական հանդեսում» (1913, գիրք 25) հրատարակեց
 Հաղարծնի վանքի 39 արձանագրություններ, որոնք անփոփոխ տեղ են գտել նույն հեղինակի՝ Տա-
 թևի, Հաղարծնի և Դաղի վանքերի մասին հետազոտում գրած մենագրության մեջ (1938, Երու-
 սաղեմ): Հաղարծնի վանքի վիճագրերի առավել ընդարձակ հավաքածուն պատկանում է Հ. Նշիա-
 դարյանին, որը «Էջմիածին» ամսագրի 1954 թ. երեք համարներում (IX, X, XI) հրատարակած
 իր հոդվածում համառոտ նկարագրելով հուշարձանախմբի կառուցվածքները, ներկայացնում է
 նրանց պատերին փորագրված շուրջ 70 բնագրերը, սեփական, նախորդների համեմատությամբ
 զգալիորեն հարազատ վերծանություններով, սակայն առանց հետևելու ժամանակակից արձանագրա-
 գիտության մեջ ընդունված հրապարակման կանոններին և առանց գետեղելու այդ բնագրերի մեկ-
 նությունները:

Արձանագրությունների վերոհիշյալ վերծանությունները քանի որ անհարազատ են բնագրին,
 քարի վրա փորագրվածին, այդ պատճառով սուլն ժողովածուի համար պակաս օգտակար նշանակու-
 թյուն կարող են ունենալ. բոլոր տեղագրողներն իբրև ընդհանուր կանոն արտագրել և հրատա-
 րակել են միայն լավ երևացող և հեշտ ընդօրինակվող բնագրերը, եղծված դժվարընթեանների արձա-
 նագրությունները անտեսվել են: Այս առումով, ավելի բարվոք են Մ. Տեր-Մովսիսյանի և Հ. Նշիա-
 դարյանի վերծանությունները, թեև նրանցում ևս քիչ չեն աղավաղումները և անհասկանալի տար-
 ընթերցումները: Հաղարծնի վիճագրերից միայն մեկն է (սուլն պրակի № 62) արժանացել պատմա-
 բանասիրական հանգամանալի հետազոտության և գիտական հրապարակման՝ Մ. Երեմյանի և
 Լ. Մելիքսեթ-Բեկի հոդվածներում:

Ներկա ժողովածուն Հաղարծնի վանքի վիճագրերի լիակատար հավաքածուն է և հրատարակ-
 վում է առաջին անգամ: Վերծանությունները նոր են, ըստ ամենայնի ճշգրտված: Նախորդ ընդ-
 օրինակողների ընթերցումները մեջ ենք բերում և քննում միայն այն դեպքերում, երբ կասկածելի
 ենք համարում մեր սեփական ընդօրինակությունը, կամ այն նկատառումով, որ բնագրերը անցյալ
 դարում ավելի անխաթար է եղել, ուստի և նրա նախկին ընթերցվածները կարող են օգնել բնագրի
 ավելի հավաստի վերականգնմանը:

23. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան դռան բարավորից վերև, 11 սող.

ԿԱՄԱԻ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ. ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻ Է ԵՒ ԱՐՁԱՆ ՄՇՏԸՆՋԵՆԱԻՈՐ
 ՈՐԳԵԱՑ ՄԵԾԻՆ ՍԱՐԳՍԻ, ՅԱԶԳԷ ԲԱԳՐԱՏՈՒՆԵԱՆ՝ ԻՒԱՆԷՒ ԵՒ ՉԱՔԱՐԷԻ, ՅՈՐԺՍՄ
 ՆԱԽԱԽՆԱՄՈՒԹԻՒՆՆԻ ԱՅ ԷՀԱՍ ՅԱՐԱՐԱԾՍ ԵՒ ԵՏ . . . Ն ԱՐԱՌԻՆՆԻ ՏԻՐԵԼ
 ՍԷՓԱԿԱՆ ԺԱՌԱՆԳՈՒԹԵՐԱՆՆԻ ՆԱԽՆԵԱՑ ՄԵՐՈՑ, ԵՏ Ի ՉԵՌՍ ՄԵՐ ՅՈՒԱԶ
 ՉԱՆԱՌԻԿ ԴԱՆԱԿՆ ՍՆԲԵՐԴ, ԵՒ ԶԹԱԿԱՌՈՐԱՆԻՍՏ ՔԱՂԱՔՆ ԱՆԻ, ԱՊԱ ՉԱՄՈՒՐՆ
 ԲՅՆԻ, ՉՄԱՐԱՆԳ, ՄԻԶՔ ԵՒ ԳԱՎԱԶԱՆՔԻ Ի ԹԱՒԷԺ, ՉԿԱՐՆՈՑ ՔԱՂԱՔ ՄԻՆՉԵԻ
 ԽԼԱԹ, ՉՇԱՔԻ ԵՒ ՉՇՐՈՒԱՆ, ՊԱՐՏԱԻ, ՄԻՆՉԵԻ ԲԵԼՈՒԿԱՅՆ ԵՒ ՉԱՅԼ ԲԱԶՈՒՄՍ
 ԻՊԻՒԱՆՑ ՈՍՀՄԱՆԱԻՔ, ՉՈՐ ԱԻԵԼՈՐԴ ՀԱՄԱՐԵՑԱՔ ՅԻՇԱՏԱԿԵԼ: ԱՅԼԵԻ ԱՆԲԱՐ-

ԿԱՆԱԼԻՆ, ինք սիրեց զԹԱԳՍ ՊԱՐԾԱՆԱՑ ԳԼԽՍ ԻՄՈ ՋԶԱՔԱՐԻԱ, ԵՒ ԿՈԶԵՑ ԱՌ ԻՆՔՆ, ԲՈՐՈՎՁԵՌՆ ԵՂԵԻ ԱՐԻՈՒԹԻՐԻՆ Ս, ԵՒ ԵՄ՝ ՇԻՆԵՑԻ Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԻ ՎԱՆՔՍ ՀԱՂԱՐԾԻՆ ԺԱՄԱՏՈՒՆ ՎԻՄԱՐԴԵՆ ԿԱՄԱՐԱԿԱՊ, Ի ԴՐԱՆ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ: ԵՒ ՄՈՐԱ ՋԱՒԱԳ ԽՈՐԱՆԻՆ՝ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՋԱՔԱՐԷԻ ՄԱՏՈՒՑԱՆԵԼ ԱՆԽԱՓՈՒՆ: ԿԱՏԱՐԻԶՔ ԳՐՈՑՍ ԱՒՐՀՆԵԱԼ ԼԻՑԻՆ ՅԱՑ:

Հրատ, Շահաթունյանց, Բ, 370, Ջալալյանց, Ա, 131—132, Սմրատյանց, 183, Բարխուդարյանց, 386, Տեր-Մովսիսյան, 77, ՎՏ, 141, Եղիազարյան, 1954, Ժ, 40:

Գիտելիք. Բնագիրը հրատարակվել է բազմիցս, սակայն ցարդ գիտական, քննական ընդօրինակություն չունի և շատ կետերում կասկածելի է: Շրջանակի աչ կողմի 2-րդ տողում Միչք և Գալազանք տեղանունները Ջալալյանցը կարդացել է մինչև Գալազանք, Տեր-Մովսիսյանը՝ միճար և Գալազանք, Եղիազարյանը՝ Զ. և Գալազանք: Շարունակության վրա զՇաքի և զՇրուան, Ջալալյանցը տալիս է զՇրուան Զիրևան, Եղիազարյանը՝...ԵւՋերուան: Նույն տողում ևւ եա...ն. արառին բառերը որոշակի չեն, հավանաբար այդ բառերն ավելորդ են փորագրված, քանի որ նախադասությունը ամբողջանում է առանց դրանց՝ եւ եա տիրել սեփական ժառանգութեանն և այլն:

Բնագիրն իր կառուցվածքով ու բովանդակությամբ հիշեցնում է Մորո ձորո վանքում նույն իվանեի թողած մի այլ ընդարձակ արձանագրություն (սուլն պրակի № 280:) Երկու դեպքում էլ սկիզբը շարագրվում է երկու եղբայրների՝ Իվանեի և Ջաքարիայի անունից և հանրագումարի բերվում նրանց մղած պատերազմները օտար նվաճողների դեմ, թվարկվում ազատագրված բնակավայրերն ու ամրոցները: Ապա հաղորդվում է Ջաքարիայի մահվան և նրա հիշատակը հավերժացնելու նպատակով կատարվող շինարարության կամ նորոգության մասին: Այսպես, այս բնագիրը կարող է ծառայել իբրև գավթի շինարարական արձանագրություն, վկայելով, որ նրա կառուցումը ավաշտվել է Ջաքարիայի մահվանից (1213) ոչ այնքան ուշ: Սակայն գավթի արձանագրություններում կան այնպիսիները, որոնք փորագրվել են Ջաքարիայի մահվանից, ուրեմն և գավթի շինությունն ավարտելուց տարիներ առաջ: Այսպես, սուլն պրակի № 24 բնագիրը 1208 թ. է, № 72-ը 1207 թ., իսկ մուսթի ներսում փորագրված Գերգի նվիրագիրը ստուգապես թվագրված է ՈԼ (1181 թ.) ի թագաւորութեան Գեաւրգեա, երբ Ջաքարիան և Իվանեն Վրաց արքունիքում դեռ չէին հասել իրենց բարձր դիրքին, և այդ պաշտոններում էր նրանց հայր Սարգիսը:

Հավանական է մտածել, որ Իվանեի խոսքը ոչ թե գավթի ի նորո շինելու մասին է, այլ նորոգելու, վերականգնելու, ըստ որում շինել բալը վիմագրության մեջ հաճախ արտահայտում է նաև նորոգելու իմաստ: Մյուս կողմից, հնարավոր է նաև, որ վաղ շրջանի մեր նշած նվիրագրերը փորագրված լինեն ավելի ուշ, սակայն տարեթվերը դրված լինեն հինը, նախնականը: Իբրև նրման օրինակ կարելի է մատնացույց անել Մորո ձորո վանքի 1197 թ. բնագրերից մեկը (№ 258), որտեղ Իվանեի քույր Նանան հայտնում է յորժամ շինեաց Իւանե զվանքն Մորո ձորո..., մինչդեռ նույն հուշարձանի այլ վիմագրերից ակներև է, որ վանքը հիմնադրվել է դրանից գարեր առաջ և Իվանեն ոչ թե շինել, այլ նորոգել է Մորո ձորո վանքի Աստվածածին եկեղեցին:

24. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, մուսթի ճակատակալ քարի վրա, 13 տող.

ԹՈՒԻՆ, ՈՇԵ (1206), Ի ՅԱՇԽԱՐՀԱԿԱԼ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ ՋԱՔԱՐԷԻ ԵՒ ԻԻԱՆԷԻ՝ ԵՒ ՅԱԽԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆ ՏՐ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ, ԵՄ՝ ԽԱԼԹ, ՈՐԴԻ ՍՄՊԱՍՏԱՑ, ԻՄ ԳԵՂՆ ՔԱՆԱՔԵՌ ՍԿԱՆԴԱՐԱՆՅ ՀՈՂՆ ԳՆԵՑԻ ԵՒ Ի ՀԱՂԱՐԾԻՆՍ ԷՏՈՒ, ՎԱՍՆ ԻՄ ՀՈԳՈՑՍ ԵՒ ՎԱՍՆ ՅԵՐԿԱՐՈՒԹԵԱՆ՝ ԿԵՆԱՑ ՇԱՀՆՇԱՀԻ ԵՒ ՍԻԱԳԻՆ. ԵՒ ՄԻՍԻԱՆՔՈՒ ՋՍԱՌՋԱՐԴԱՐԻՆ ԵՒ ԵՐԿՐՈՐԴ ԳԱԼԸՍՏԵԱՆՆ ԺԱՄՆ ԻՆՁ ԷՏՈՒՆ ՋՍՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԵԱՑՍ: ՈՎ ՋԱՑԳԻՆ ԱՍՏԻՑ ՀԱՆԷ, ԿԱՄՁԻՄ ԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ. ԻՄ ՄԵՂՍՑՍ ՏԷՐ Է ԵՒ ՅՈՒԴԱՅԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ:

Հրատ, Շահաթունյանց, Բ, 604, Ջալալյանց, Ա, 132, Սմրատյանց, 183, Բարխուդարյանց, 138, Տեր-Մովսիսյան, 68, ՎՏ, 47, Եղիազարյան, 1954, Ժ, 41: Լուսակն. 7

25. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա, մուսքի շրջանակի վրա, շրջանակի եզրերին, 1 սող.
ԿԱՄԱԻՆ ՄՅ, ԵՄ ԳԱԳՍ ԵՒ ԱՇՈՏ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԻ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԵՒ ՉՄԵՐ ՀՈԳՈ
ՊԱՀՈՒՍՏՆ ՅՄԾԱՆՆԻՍ ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՆՄ ՏԻԱՔ: ԵՊԻՍԿՈՊՈՍՄ, ՎԼԱՐԴԻԱՊԵՏՍ, ԵՒ
ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ ԶԱՄԼԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ, Ի ՏԱԻՆԻ ԵՐԵՄԻԱԻ
ՄՍՐԳԱՐԼԻՆ, ՈՐԶՍՓ ԵՍ ԿԵՆԿՍՆԻ ԵՄ:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 131, Տեր-Մովսիսյան, 68, Եղիազարյան, 1934, Ժ, 40

Գիտելիք. Հորիզոնական տողի վրա նախիկ վր և միարանքս Տեր-Մովսիսյանը և Եղիազարյանը, հե-
տևելով Զալայանցին, կարդացել են, որ սարկալազ վարդապետ և միարանք, որ ակնհայտ վրի-
պում է, քանի որ հաղիվ թե սարկալազը հիշատակվիր վարդապետից առաջ:

26. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա, մուսքի շրջանակի հյուսիսային մասում, ներքեից, 2 սող.
ԵՄ ՍԱՐԿԱԻՍԳ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԳԻՆՍՍ Ի ՄԻ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԼՏՈՒԻ: ՀԱՅՐՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
Ա ՊԱՏԱՐԱԳ ԼՏՈՒՆ ԻՆՉ Ի ՏԱԻՆԻՆ ԿԻՐՎԻ: ՈՎ ԶՍՈՆԵ, ԳՍՏԻ ՅՄՅ:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 131, Տեր-Մովսիսյան, 80, Եղիազարյան, 1934, Ժ, 41.

Գիտելիք. Սարկալազ նվիրատուի անունն է: Առաջին տողում ի սր. Գրիգորս Լաուի, հայրս
և միարանքս Ա պատարագ հառուց նախադասությունները ըստ վերծանողների ճիշտ չեն կար-
դացել՝ հառու ի հայրս և միարանքս: Միայն առաջացել է հառու լայնածի բառանշատու մից, որ
դիտվել է իրրև հառու և ի նախդիր, մինչդեռ նույն ժամանակների այլ վիմագրերից հայտնի է, որ
աամ բալի անց. կատարյալ ժամանակի լ գեմքը կարող է լինել նաև առուի, ետուի, ետուի, այսինքն
ի դիմալին վերջավորություն հավելումով, մյուս բալերի հետևությունը.

27. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա, մուսքի շրջանակի վրա, նախորդի աակ, 2 սող:
Ի ՏԱԻՆԻՆ ԻԳՆԱՏԻՈՍԻ : Ս: ԺԱՄ ԱՌՆԵՆ ՇԵՐԱՆՇԱՀԻ: ՈՎ ԽՍՓԱՆԵ, ԳՍՏԻ ՅՄՅ:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 131, Տեր-Մովսիսյան, 68, Եղիազարյան, 1931, 7, 11.

28. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա, մուսքի շրջանակի ձախ կողմում, նախորդի աակ, 2 սող.
ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՄ ՔՐԻՍՏՈՍՍԱՏՈՒՐ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԻ ԳՐԻԳՈՐԻՍ: ՎԼԱՐԴԻԱՊԵՏՍ
ՅՈՎԱՆԼԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ : Ս: ՊԱՏԱՐԱԳ ԼՏՈՒՆ, Ի ՏԱԻՆԻ ՄԻ ՅԱԿՈՒՍ: ԽՍՓԱՆՈՎՆ
ԳՍՏԻ:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 133, Տեր-Մովսիսյան, 80, ՎՏ 238, Եղիազարյան, 1934, Ժ, 43.

29. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա, մուսքի շրջանակի վրա, բարավորից հյուսիս, 4 սող.
Ի ՏԱԻՆԻ ՔՐԻՍՏՈՍՆԻՑ ՏԱՐՆԻՆ : Ս: ՊԱՏԱՐԱԳ ԼՏՈՒՆ ՄԻԹՍՐՍ ԵՒ ՍԻՍԱԻՆ ՏՐ
ՅԼՈՎԱՆԵՍՍ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԱՆԽՍՓԱՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1934, Ժ, 41.

30. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա, մուսքի կամարին, 2 սող.

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ, ԱՐՐԱՀԱՄ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՐ ՏԻԿԻՆ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՄԻ ԳՐԻԳՈՐԻՍ:
ՏՐ ՅՐՈՎԱՆԵՍՍ, ՍՍՐԳԻՍ ՎԼԱՐԴԻԱՊԵՏՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔ : Բ: ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ՝ ԶԱ: ԱԲ-
ՐԱՀԱՄՍ ԵՒ : Ս: ՏԻԿՆՈՋ, Ի ՏԱԻՆԻ ՈՍԿԵՆՑ: ՈՎ ԶՍՈՆԵ, ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՏԼԻ Է:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 132, Տեր-Մովսիսյան, 80, Եղիազարյան, 1934, Ժ, 41.
Լուսակ. 8

Գիտելիք. Ի տաւնի Ոսկեանց Եղիազարյանը կարդացել է տաւնի Ոսկեբերանայ, որ խիստ հե-
ռու է քարի վրա փորագրվածից: Նույն կապակցությունը Զալայանցը վերծանել էր ավելի անի-
րական՝ և ղկեանց Տաւնիոսի:

31. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, մուտքի կամարի վրա, նախորդի տակ, մեկ տողով:
 ԱՍՄՈՒՆ, ԱՅ, ԱՂԻԲԵԿ ԵՒ ԿԵՆԱԿԻՑ ԻՄ ԱԻԹՍ. ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՍՐԲՈՑ: ՍԱՐԳԻՍ
 ՎԱՐԳՍՊԵՏ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՅ...

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 69.

Գիտելիք. նվիրատուի անունը Տեր-Մովսիսյանը վերծանել է Յաղիբեկ իսկ Աւքա-ն բաց է
 թողել: Հագարծնի վանքի վիմագրերում քանիցս վկայած Աւքա իգ. անունը չի ստուգարանված
 և տեղ չի գտել Հր. Աճառյանի բառարանում:

32. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, մուտքի հարավային կողին, ներքևում, 4 տող.
 Ի ՏՍԻՆԻ ԵՐԵՒՄԱՆ ԽԱՉԻՆ :ԻԳ: ՊՍԱՍՐԱԳ ԱՌՆԵՆ ՍԵՒՆՈՍՈՑ, ՍԻՍԱՅԻՆ ԵՒ
 ՏՈՒՐՔԿԱՆՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1934, Ժ, 43.

Գիտելիք. նվիրատուների անունները՝ Սեւնոս, Սիսա անսովոր են և վկայված են միայն այս-
 տեղ: Մյուս անունը Տուրքիկ է, առաջացած Տուրք-ից:

33. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, մուտքի հարավային մասում, նախորդի տակ, 4 տող.
 ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ, ԵՍ ՓԱՏԼ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՍԻՄԱ. ՏՈՒԱՔ ՉՄԵՐ ՓՇՐՈՆՑ ԱՅԳԻՆ
 Ի ՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ: ԱՌԱՋՆՈՐԳ ՏՐ ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵՉ ԺԱՄ
 ԶԿՆԻ ՍԱՀԱԿԱ ՏԱԻՆԻՆ| ԿԻՐԱԿԷՆ, ՉԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ: ԱՐԳ, ՈՎ ՉԱՅԳԻՆ ԱՍՏԻ
 ՀԱՆԷ ԿԱՄ ՉՄԵՐ ԺԱՄՆ| ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՍ ՏԷՐ Է ԱՌԱՋԻ ԱՅ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1934, Ժ, 41.

Գիտելիք. Մուտքի շրջանակի հարավային կողին փորագրված այս բնագիրը Եղիազարյանը եր-
 կու մասի է բաժանել և ներկայացրել իբրև առանձին նվիրագրեր, մինչդեռ ակնհայտ է, որ կիրա-
 կեին բառով սկսվող հատվածը: Ինքնուրույն չէ, այլ առաջին մասի անեծքի ձևակերպումը: Փշրոնց
 հավաքական տոմանունը անծանոթ է դասական հայերենին և կարող էր առաջանալ եսնք, եսնց
 ենք, ենց՝ վերջավորությունները առնմանություն աղղկեցություն ոնք, ոնց փոխակերպելով (համա-
 այլ բնագրերում՝ Աշոտոնք, Տոքոզոնոնք, Թորոտոնք և այլն):

34. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հարավ, 7 տող.

ԵՍՁՈՉԱՅՍ
 ՉԻՄՆՈԳՈՅԱԸԴ
 ԻՒՆԱԻԳԱԻՁԱՍՏԿ
 ԻԵԻՄԱԲԱՆՔՍԷ
 ՏԻՆԻՆ ՉՉԱՄ
 :Բ:ՉԱՄՈՐԻԱՓ
 ԱՆԷԴԱՄԻՄ

ԵՍ՝ ՉՍԻՉԱՅՍ| ՉԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԳԻԻ
 ՆՍ Ի ԳԱԻԹՍ ՏՎ|Ի: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
 Է|ՏՈՒՆ ԻՆՉ ՉԱՄՍԿԻՆ| :Բ: ԺԱՄ: ՈՐ
 ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ [Ի] ՏԷ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 135 Տեր-Մովսիսյան,
 81, Եղիազարյան, 1934, Ժ, 42.

Լուսակի. 9

Գիտելիք. վերծանողները ի գաւիթս
 ափի հրատարակել են՝ ետու ի գաւիթս սր
 Գրիգորին, որ անիրական է: Ջալալյանցը
 զիմ հոգոյ արդիւնս վերծանել է զիմ հոգ-
 տոյ բաժինն, իսկ ետուն ինձ գատկին :բ:
 Ժամ-ը՝ թոստացան առնել ինձ պատարագ
 ի տաւնի Պաւղոսի և Պետրոսի: Նույնը
 կրկնել է Տեր-Մովսիսյանը:

35. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հարավ, 6 տող.

ԸՆՈՒՅԻԻՆԱՅ:Ա:
ՊԱՏԱ ԱԳՅԱՍՏԱՏ
ԷՑԱԲՊԱԴՈՍ ՈՒՏ
ԱՆՏԻՍՊԱԴՆՈՍ Ի ԵԻ
ՊԵՏՐՈՍԻ ՈՎԻԱՆՆԻ
ԱՆԷԴԱՏԻ Ի ՏԷ

ՇՆՈՐՀԻԻՆ Ա.Յ. :Ա.: ՊԱՏԱՐՍԳ. ՀԱՍ-
ՏԱՏ|ԵՑԱ.Ք ՊԱԴՂՈՍՈ, Ի Տ|ԱԻՆԻՆ
ՊԱԴՂՈՍԻ ԵԻ ՊԵՏՐՈՍԻ: ՈՎ ԽԱՓ|ԱՆԷ,
ԳԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 42,
Լուսանկ. 9

36. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հարավ, 8 տող.

ԵՍ ԳՐԻԳՐ ԵԻ ԳՐԻԳՐԵՐ
--ԳՈԱԴԻՆՆԱՅԵԿԵՂԵՑՈ
ՅՍԱԼՍ ՏՎԷԲԵԱՌ ԱԶՆՈ
ՐԴՍՄԱ:Բ:ԺԱՏՎԵՆ ԱԶԻ
ՆԱԿԵՍԻ ԳՐԻԳՐԻՆ Ա
ԳՐԳԱ:ԵԱԳՐԻԳՐՈՈ
ՈՎԻԱՔՆԱԷ ԱՐԱԶԱ:
-- ՑՍ ՏԷՐ Է

ԵՍ ԳՐԻԳՐ ԵԻ ԳՐԻԳՐ ԶՄԵՐ|ԲՆՈՒԳՈ
ԱՐԳԻԻՆՆԱ ԵԿԵՂԵՑՈ|ՅՍ ՍԱԼՍ ՏՎԱ.Ք
ԵԻ ԱՌԱՋՆՈ|ՐԳԻՔ ՍՈՐՍ. :Բ: ԺԱՍ
ՏՎԻՆ ՄԵՁ, Ի|ՏԱԻՆԻ ՍԲ ԳՐԻԳՐՈՐԻՆ
:Ա.: ԳՐԻԳՐԱ, ԵԻ :Ա.: ԳՐԻԳՐՈՐ|: ՈՎ
ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՆ ՏԷՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան 1954, Ժ, 43,
Լուսանկ. 9

41. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, 6 տող.

-- Ա ԱՆԱՅԵՍՅՈՎԱԱՆ
ԵԱՌԻՄՆ ԵՏԻՐԱՆ ՅԵՐ
ԱԲԱԷՑԱԲՍԲ ԳՐԻԳՐ
ԻՍՏՐՅԱ ԵԻ ԱՆՔ
-- ՏՈՒՆ ՄԵՁԴՊԱՏ
Ա- ԳԻՏ ԱՆԻՍԱ ՀԱԿ

ԿՂԱՄԱԻՆ Ա.Յ, ԵՍ ԶՈՎԱՆԷՍ| ԵԻ
ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՏԻՐԱՆՅ ՄԻՂԱՐԱՆԵՑԱ.Ք
ՍԲ ԳՐԻԳՐՈՐԻՍ: ՏՐ ՅՐՈՂՂԱՆԷՍ| ԵԻ
ՄԻՍԱՐԱՆՔԻՍ ԵԻՏՈՒՆ ՄԵՁ :Դ: ՊԱՏ|Ա.
ՐՍԱԳ. Ի ՏՈՒՆԻ ՍԱՀԱԿԱՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 43

Գիտելիք. 2-րդ շարքում ամուսին իմ Տիրանց Եղիազարյանը վերծանել է ամուսին իմ Տիրեքեց, որ անհամողիչ է, ըստ որում Տիրանց իդ. անձնանունը սարածված էր այդ դարերի վիճագրերում, իսկ Տիրեքեց-ը անիմաստ է: 4-րդ շարքում ար Յվ եւ միաբանքս Եղիազարյանը վերականգնել է... սով եւ միաբանքս, շարունակութիւն վրա. Դ: պատարագ ի տաւնի Սահակայ նուէն հեղինակի մոտ գարձել է. Դ: ծամ ի տաւնի Սուրբ Գրիգորի:

37. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արեւմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, 6 տոր.

ԵՄՅԱՅԼԱՌՈՒԹ
Ա ՆՄԱ ԲԱՆ
ԵՅԱ ՍՐԳ
ՈՅԱ ՏՐՆԵ
ԼՄԱԲԱՆԲՍԱ
ՊԱՏՎԱԳԵ

ԵՍ՝ ՅԱՅԼՔՈՒԹՄԱՆ ՄԻԱԲԱՆՒՅՍ
ՍՐԲՈՅՈՒ: ՏԵՐՆ ԵԻՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԱՂ ՊԱՏԱՐԱԳ ԷՆՏՈՒՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ժ, 42.

Գիտելիք. Անձնանունը՝ Յայլքուքան Եղիազարյանը վերծանել է Յայլ քուքան, նորաղյուս է ե այստեղ առաջին անգամ է հանդիպում: Մասուգարանութիւնն անհայտ է: Տերն եւ միաբանքս Եղիազարյանը կարգացել է տեւոն եւ միաբանքս, Ա պատարագ կտուն-ը՝ :Ա: պատարագել:

39. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արեւմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, կից, 5 տող.

ԵՍ ~~////////////////////~~ ՋԻՄ ՀՈԳՈՅ
ՋՐԴԻԻՆ.ԲՍԻԳԱԵ ԻԶ: ԷՏՈՒԵԻՄԱԲԱ
ԼԲՍԻՏԱՐԻՆ: ԱՅԱՄԵ ՏՈՒՆ ԻՆՁԻՏԱ
~~////////////////~~ ՍՐԲ ՈՅՔԱՌ ԱՍՆԻՅՆ ՈՐԻԱՓ ~~////~~
ՆԵ ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ. ԷՐԵ

ԵՍ ՋԻՄ ՀՈԳՈՅ | ԱՐԳԻԻՆ.ՔՈ Ի ԳՍ.ԻԹՐՄ | ԷՏՈՒ: ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
Ի ՏԱՐԻՆ :Ա: ԺՍՄ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ, Ի ՏԱՆԻՐՆԻՒ ՍՐԲՈՅ ԲՍԱՌԱՍՆԻՅՆ: ՈՐ ԽԱՓՐԱՎՆԷ,
ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ժ, 42.
Լուստեղ. 8

Գիտելիք. նվիրատուի անունը ղիտավորութլամբ ջարդված, գրերը հարթված են և անհնար է վերականգնել:

38. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, կից, 9 տող.

ՍՍԱԲԱՇԱԿ
ԻՄՅՈԳՈԱԳԻԻ
ՍԻԳԱԻԹՍԷՏ
ԵԻՄԱԲԱՆԲՍ
ՐԱԲՆԱԶԱԷՏ
ՆԻՆՁԻՏԱՆԻ
ՍԲՈՅՆՅԱԿԲ
ԱՐԽԱՓԱՆԵԻ
ԵՄԵՂԱՅՍ ԵԷԷ

ԵՄՍՄԱՐԳԱՇՍԱՂ ԴՁԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐ-
ԴԻԻԼԵՆՍ Ի ԳԱԻԻԹՍ ԷՏՏՈՒՆ: ԵԻ
ՄԻԱԲԱՆԲՍՍ ԴՐՍԱՐԻՆ :Ա.: ԺԱՄ
ԷՏՏՈՒՆ ԻՆՁ, Ի ՏԱՆԻԻՍՐԲՈՅՆ
ՅԱԿՈՒԲՍ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՅՍ
ՏԵՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 43,
Լուսանկ. 8.10

40. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, նտխորդի տակ, 4 տող:

ՍՍՄԳԱ ԷՏՎԱԲԻԳԱԵԻ
Ս:Ի:ԴԱԿԵԿԱՆԵԻՄԱԲԱՆԲՍԷՏՈՒ
ԵՄԷՉԻՍԱՐԻՆԱԶԱԷՄԱՆԻՍՐԲՈՅԲ
ՆՐՆԻՑՆՐԻԱՓԷՄԵՂԱՅՍ

ԵՄՍ ՍՍՊՍՏՆ ԷՏՎԱԲ Ի ԳԱԻԻԹՍ :Ի: ԴԱԶԵԿԱՆ: ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԲՍ
ԷՏՈՒՆ ՄԵՁ Ի ՏԱՐԻՆ :Ա.: ԺԱՄ, Ի ՏՆՍԻՆԻ ՍՐԲՈՅ ԲԻԱՌԱՄԵԻՑՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ,
ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՍ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 42,
Լուսանկ. 8

Գիտելիք. Առաջին նվիրատուի անունը ղիտավորութլամբ ջարդված, գրերը հարթված են, և անհնար է վերականգնել: Էտվաք բալաձևում է նախահավելվածը կիրառված է անհարկի, որ հաճախ է ղիտվում ալս դարերի վիմագրութլան մեջ և ապացուլց է, որ Ե(Է) աճականի նշանակութլունն արդեն մթագնած էր:

42. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից վերև, 6 տող.

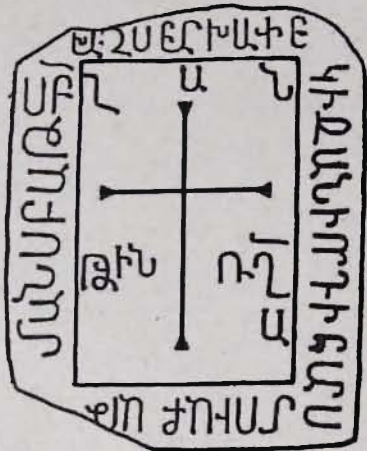
ԵՍԲԱՍԵՂ-ՄՏՈԿՈՅ
 ԼԵԴԻՆՍԻՍԲԳ-ԻԳՐԱՏՈՒ
 --ՄԱԲԱՆԲՍ:Ա:ՊԱՏԱԿ
 -ԲԱՄԱՅԵՑԻՆԻՂԻՏԱՆԻ
 ԳԱՅԻԱՆԷՄԻԱՓԱՆԷԴԱ
 ՆԻՏԷԵԿԱՔՈՆԵՆԵԼԵՍԻ

ԵՍ՝ ԲԱՐՍԵՂ ԴԻՄ ՀՈԳՈՅ՝ ԱՐԳԻՆՍՍ Ի ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՍ
 ԷՏՈՒԻ: ԵՆ՝ ՄԻԱԲԱՆԲՍ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ՝ ԴՆԻԱՄԱՅԵՑԻՆ
 ԻՆՁ, Ի ՏԱԻՆԻՆ՝ ԳՍՑԻԱՆԷ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՍԻՆ՝
 ՏԷ: ԵՒ ԿՍՏԱՐԻՉՆ ՍԻՐՀՆԵԼ ԼԻՑԻ:

Հրատ. Սղիագարյան. 1934, Ժ, 43'

Գիտելիք. Ձ-րդ շարքում հտու ընդ, եղիտգարյանը հրատարա-
 կել է տու աք, դանց ոռնելով ենթակալի եզակի լինելը՝ ես՝ Բարսեղ:

43. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատի մեջ ամրացված փոքրիկ խաչքարի վրա, 1 տող.

ԽԱՉՍ ԲԱՐԵՂԻԱՍԻՍ Է ԲԷԿԻՉԱՆԻ ՈՐԳԻ ՀԱՐՍ...
 ՏՈՒԱԲ ԱՔՄԱՆՍ ԲԱԹ ՍԲ ԴՆՇԱՆ: ԹՎԻՆ ՌՂԱ.
 (1642):

Գիտելիք. Փոքրիկ խաչքարը խորշի մեջ է դրվել ուշ
 ժամանակներում, հավանաբար ժեղարում կատարված նորո-
 գումների ընթացքում: Բնագիրը եղծված, վնասված է և լիա-
 կատար վերծանության չի ենթարկվում: Խաչքարը նվիրված
 է Բեկիչանի որդուն, որի անունը և նվիրաբերած արժեքները
 չեն վերականգնվում:

44. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, վերևում, 8 տող

ԻԵՂԱԱՅՐ ԵՄԱՂԷԿԱՅՃՈՆՆՈՒ
 ՔՓՈՔՐԸՆՁԱ ԻՍԲ ԳՐԻԳՐՍՅՈՒ
 ՍԱԵԿԵՍՍԱՄԱԵՑԻՆՍԵՁ:Բ:Ձ
 ՄՄԲՏՈՍՍՍԻՄԵԱՆՅՍԱԿ
 ԿԱՄԱԸ ԷՉ ԳՐՈՅՍ ԱԻՐՆԵԱՄ
 ՂԻՑ ԻՆԻՔԷ ԵՒ ՈՐԻԱՓԱՆԷՅՈ
 ԷԻԿԱՆԻ ԵԷՄԵՐՄԵՂԱՅՍՊԱՏ

Ե՛ր ԵՂԱԱՅՐ ԻՄ ԱՂԷԿԱՅՃՈՐՏ ՏՈՒՐԱՊՔ ՓՈՔՐ ԸՆՁԱ Ի
 ՍԲ ԳՐԻԳՐՍ ՅՈՒՍՈՎ: ԵՒ ՀԱՍԱՏԷՑԻՆ ՄԵՁ :Բ: ԺՂԱՄ ՍԲ ՀՈՍՄԻՄԵԱՆՑ
 ՏԱԻՆ՝ԻՆ՝: ԿԱՏԱՐԻՉՔ՝ ԳՐՈՅՍ ԱԻՐՀՆԵԱՄ՝ ԵՂԻՊԻՑԻՆ Ի ՔԷ, ԵՒ ՈՐ՝ ԽԱՓԱՆԷ,
 ՅՈՒՐԻԳԱԻ՝ ԵՒ ԿԱՆԻ ԵՒ ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՍ ՊԱՐՏՂԱԿԱՆ Է:

Հրատ. Սղիագարյան, 1934, Ժ, 43,
 Լուսաճ. 8, 11

Գիտելիք. Բնադրի առաջին առողջ շենքը վերանորոգելիս վնասվել, գրեթե եղծվել են: 2-րդ շաղ-
քի սկիզբը ես դժվարություններ է վերականգնվում: Եղիազարյանն այս մասում վերծանել է... տ իմ
Աղեկայ ցորտ տուաք փոքր ընձա և ալլն, որ այնքան էլ իրական չէ: Աղեկայցորտ ար. անձնանունը
այս դարերի վիճակներում հաճախ է հանդիպում, թեև տեղ չի գտել Հր. Աճառյանի բառարանում:
Անձնանունը հարկ չիա բաժանելու երկու մասի՝ Աղեկայ ցորտ, ինչպես վարվել է Եղիազարյանը:
Աղեկայցորտ կամ Աղեկայցորտ ոտաջանամ է հայ. աղեկ և ցորտ-փոքրավոր, ձևաւ բառերից:
3-րդ շարքում ընձա արտասցում է Մ>Ձ ձայնեղացում, որ ընդհանրական օրինաչափության
է և ձայնորդին հաջորդող դիրքում:

45. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան ոլտտին, 5 տող.

ԵՍՄԻԹՁԻՄՀՈԳ
ՈՂԱԴԻԻՆՍՅԵԿ
ԵՂԵՑԻՍԷՏՈՒ Ա
ՊԱՏԱԿ-ՌՆ
ԵՆԻՆՁԻՄԿԻՐԱԿԵԻՆ

ԵՄՄԻԹԱՐ ՁԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԳԻԻՆՍ ԵԿԵՂԵ
ՑԻՍ ԷՏՈՒ: Ա. ՊԱՏԱՐԱԳ ԴԱՌՆԵՆ ԻՆՁ Ի ՆՈՐ
ԿԻՐԱԿԵԻՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 42:

46. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևելյան պատի հարավային անկյան մոտ, 3 տող.

ԵՍԱՏԿԱՋ ՁԻՄ
ՀՈԳՈՅԱԴԻԻՆ ---
ՈՒԻՇԻՆՈՒԹԻՏՎԱՍ

ԵՄՄ ԱՐՏԱԻԱՋ ՁԻՄՂ ՀՈԳՈՑ ԱՐԳԻԻՆՍ
ԴԵՄՂՈՒ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՒՆՂՏԱՆԱ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 31:

Գիտելիք. Նվիրատուն պարոն Արտաւազն է, հավանաբար Հաղարծնի վանքի հովանավորը և Ջա-
քարյան Լիանեի հաւատարիմ եւ սխուսեալ վասալը: Նրա և իր ամուսին Աւթայի խաչարձանը
ընդարձակ տապանագրով գտնվում է գավթի արևելյան պատի տակ (սույն պրակի № 63): Երկու
բնագրից էլ երևում է, որ պարոն Արտաւազը զգալի միջոցներ է հատկացրել գավթի շինու-
թյանը:

47. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, հյուսիսային պատի արևելյան անկյունում, արձանա-
վրության ընկեր, 2 տող.

ՈՒՏԱՆԻՆԱԿԻՐՁԱՆՎ
ԻՎՓԱԷՍԻԵՂԱՅՆՏԵՐԷ

. . . ՈՍԻ ՏԱԻՆԻՆ :Ա: ԱՒԻ ԺԱՄ: ՈՎՂ
ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 43:

Գիտելիք. Պակասող մասում Եղիազարյանը վերականգնել է Եփեսոսի տաւնին, սակայն հնա-
րավոր են նաև այլ վերականգնումներ, ասենք Թեոդորոսի, Կոստանդիանոսի, ուստի անփոփոխ
ենք թողնում եղածը:

48. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, սրեմտյան մուտքից հյուսիս, 7 տող.

ԵՍՎԱՍԱԿԶԻՄՆՈ
ԴՈՒԵԴԻԻՆՔՍԻԳԱԻ
ԹՍԷ ՄԻԷԻՄԱԲԱԲ
Ս:Բ:ԶԱԷՏՈՒՆԻՆՁԻ
ՆԱԻՆԻՂԱԶԼԵՈՒԻԱ
ԽԱՓԱՆԵԿԵՆԵՅՊԱՆ
ԼՃԱՐԷ

ԵՄ՝ ՎԱՍԱԿ ԶԻՄ ՀՈՂԳՈ ԱՐԳԻՆՆԻՔՍ
Ի ԳԱԻԻԹՍ ԷՏՈՒ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՆԻՔՍ
:Բ: ԺԱՄ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ, ԻՂ ՏԱԻՆԻ ՂԱ
ՉԱՐՈՒ ԱՂԵՆԻՍՓԱՆ: ԵԿԵՂԵՑՊԱՆ
ՎՃԱՐԷ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1931, Ժ, 42.

Գիտելիք. Վերջին նախադասությունը՝
եկեղեցական վճարի ուղղակի չի կապվում
նվիրագրի հետ և կարող է ընդմիջարկություն
համարվել: Թվում է գործարքի հեղինակները
ցանկացել են շեշտել, որ նվիրատուին հա-
տուցվելիք պատարագները պետք է կատարի
եկեղեցականը կամ վանահայրը, վանքի
առաջնորդը:

49. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, հյուսիսային պատին, 7 տող.

- ՍՄԻԹԱՐԱԶԱՏ
ԳՈԼՈՎԶԻՄՀՈԳՈՒԴԻԻՆ - -
ԳԱԻԹՍԷՏՈՒԵԻՄԻԱԲԱՆ -
- ԻՏԱԻՆ՝ ԱՎԱՄՔՏՈՒՆԻՆ -
- ՏԱԻՆԻՎԱԳԱՄԲԻԱԶԻՆ
ՈՐԻԱՓԱՆԷԻՄՄԵՂԱՅՍ
ՏԷՐԷ

ԵՄ՝ ՄԻԹԱՐ ԱՉԱՏՂ ԳՈԼՈՎ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐ
ԳԻՆՆԻՍ ԻՂ ԳԱԻԻԹՍ ԷՏՈՒ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՆԻՔՍ
Ի ՏԱՐԻՆ Ա. ԺԱՄ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁՂ ԻՂ ՏԱԻՆԻ
ՎԱՐԱԳԱՍ ՄԲ ԽԱՉԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵ-
ՂԱՑՍՂ ՏԷՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 31

Գիտելիք. Առաջին տողում ազատ գոլով եղիազար-
յանը կարդացել է անարժան գոլով, ըստ որում անար-
ժան առաջարքում առաջին ա-ից բացի մյուսները վե-
րականգնել է հեղինակը: Հավանական է թվում, որ
նվիրատուն ազատ գոլով ասելով ցանկացել է ընդգծե
իր սոցիալական կացությունը, կախվածությունը աստի-
ճանը, կամ դուրս նպատակ է ունեցել նշել, որ ինքն ազատ է տնօրինելու նվիրվող արժեքները:

50. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, տրեմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, 4 տող.

ՎԱԴԱՎԱՆ
ԻՆ: Ա: ԶԱՄԱԿ
ՆԵՆՎԱՇԸՄ
ԲԵՐԻՆ

ՎԱՐԳԱՎԱՌԻՆ :Ա: ԺԱՄ ԱՂԵՆՆՆ ՎԱՇԸՄԲԵՐԻՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954 Ժ, 42.

Գիտելիք. Անձնանունը այլուստ վկայված չէ և չի ստուգա-
բանվում Հր. Աճառյանի բառարանում: Անշուշտ, բաղադրված է
Վաշ և ըմբեր բառերից, ըստ որում վիմագրության մեջ Վաշ հա-
ճախ է հանդիպում (սույն պրակի № 314) իսկ ըմբերը այլ անձ-

նանունների հետ կազմում է ուրիշ անուններ. այսպես, X—XIV դարերի վիմագրերում ունենք՝ Գոր-
գըմբեր, Վարդըմբեր: Թվում է այստեղ անձնանունների երկրորդ բաղադրիչ ըմբերը կարող էր
ծագել ընդ նախորդից և բեր (բերել) արմատից և նշանակել ինչ-որ մեկի բերած կամ տված, ըստ
այդ, Վաշըմբեր կարելի է հասկանալ Վաշի բերած կամ տված, Վարդըմբեր—Վարդի բերած
և այլն:

51. ԳԱՎԻԹ. արաաքուսա. մուտքից հյուսիս, խաչքարի ետևում, 6 տող.

ԵՍԱՄՈՆԷ - ԷՅՁ
ԻՄՀՈԳՈՊ - ՀԵՍՏ
ՍԻՍԲԳՐԻԳՐՍԵ.ՈՒ
ԿԱԲԱԲ - ՊԱՏ Ա
ԱԳԱՌԵՆԻՆՉ: ՆՉԱՆ
- ԻՅՈ ՎԱ - ՈՒ

ԵՍ՝ ՍԻՄՈՆ ԷՐԷՑ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ՊՐԱՂԵՍՏԻՍ Ի
ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՍ ԵՏՈՒ: ՄԻՍԲԱՆՔՄՍ ՊԱՏԱՐԿԱԳ
ԱՌՆԵՆ ԻՆՁ Ի ՏԱԻՆԻ ԹՈՎԱՐԵՆՈՒ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ժ, 42.

52. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, մուտքի հյուսիսային կողին, ներքև, 6 տող.

- ԱՄԱԻՆ ԱՅԵՍՅՈՆՏԱՆՔԻՄ
--- ՈՅԱՐԴԻԻՆՍԻԳԱԻԹԱՏԱՎԻ
-- ԱԲԱՆԲՍԷՏ ՈՒՆԻՆՉԻՏԱՐԻՆ
--- ՄԵՂԱԿԱՆՆՇԱԲԱՌՆ -
-- ԱՆՈՐԻԱՓԱՆԷԴԱՏԻ -
ԱՄԵՂԱՆՆՇԱՏ - ՐԷ

ԿՐԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԹՈՂԱՆ ԶԻՄ՝ ԴՆՈԳՈՑ
ԱՐԴԻԻՆՍ Ի ԳԱԻԹՍ ՏՎԻ: ՄԻՍԲԱՆՔՍ
ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐԻՆ՝ . . ԴՍԱՄ, ԵՂԻԱ
ԿԱՆՆ ՇԱԲԱԹՆ ԴՆՆ՝ ԽԱՓԱՆ: ՈՐ ԽԱՓԱ
ՆԷ, ԴԱՏԻ ԹԱՅ՝ ԵՒ ԻՄ՝ ՄԵՂԱՑՍ ՏԻՂԻ Է:

Հրատ. Եղիազարյան 1954, ժԱ, 33,
Լուսակ. 12

Գիտելիք. Առաջին տողում նվիրատուի անունը
Եղիազարյանը կարդացել է Յովհաննես: Անեծքի
բանաձևում հրատարակված է մեր մեղացս տեք է,
պետք է լինի՝ իմ մեղացս տեք է, քանի որ նվի-
րատունը հղակի է:

55. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, մուտքի հյուսիսային կամարի վրա, 5 տող.

ԿԱԱՆ ԱՅ

ԵՍԱՌԱՆԷՍՍԵՍՈՒՉԻՄՎԱԼԱԼԱԴԻԻՆՍԻՇԻՆՈՒԹԻԳԱԹԻՍԵԻԱԷՆՍԻԱԲԱՆԲՍ
ՍՐՄԱԶՄԱՌԹԵՍՈՒՆԻՆՉԻՏԱԻՆ ԱՐԱ ԶԱԻՊԵՆՈՐՈՍԻԵԻԻ ՊԱՒՂՈՍ
ՄԱՆԻՆՈՒԱՓԱՆԷԱՌԱԶԻԱՅԻՄՄԵՂԱՅՍՊԱՄԱԿԱՆԷ
ԵՒՈՒԴԱԻՄԱՍՆԱԿԻՑՄՐԱՅՈՂՐՈՍՄՆՈՒՐԱՄՈՒՐՎԱԴԻՆՆԷ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԱԹԱՆԷՍՍ ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԻԻՆՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԻԻՆ՝
ԳԱԻԹՍ: ԵՒ ԱՄԷՆ ՄԻՍԲԱՆՔՍ՝ ՍՐՏԻ ԹԱԻԹԱՐՈՒԹԻՍԱՄԻԲ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐԻՆ
ԱԻՐ Ա ԴԱՄ, Ի ՊԵՏՐՈՍԻ ԵՒ Ի ՊԱՒՂՈՍՆ՝՝ ՏԱԻՆԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԱՌԱՋԻ ԱՅ
ԻՄ ՄԵՂԱՑՍ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է՛, ԵՒ ԹՈՒԴԱԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ: ՏՐ ԱԾ, ՈՂՈՐՄԻ ՏԻՐԱՏՈՒՐ
ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ: ԱՄԵՆ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 188, Տեր-Մովսիսյան, 81, ՎՏ 287, Եղիազարյան, 1954, ժԱ, 32.

Գիտելիք. 3-րդ շարքում սրաի յաւժարութեամբ Եղիազարյանը վերծանել է սուրբ ուխտիս
յաւժարութեամբ, :Ա: աւր ժամ-ը:Ա: աւր Թմի: Զի հասկացվում, թե ով է Տիրատուր վարդապետը
և ինչու է նրա բարեխոսութունը հիշատակված այստեղ:

53. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, մուտքի հյուսիսային կողմում, 14 տող.

Ի Թ Ա Մ Ի Թ Ա Գ Ա Մ Ո Ր Ո Ւ
 Թ Ե Գ Է Ա Ի Գ Ե Ա Ե Կ Ա Մ Ա Ղ
 Ս Ո Ր Գ Ո Ւ Թ Ե Մ Բ Վ Ա Բ Կ Ա Գ Ն Ե Ն
 Ի Ն Ի Ա Չ Ա Ծ Ր Ո Ե Ս Գ Ե Ր Գ Չ Ա
 Ա Բ Ա Կ Ի Ն Լ Ո Ղ Ն Չ Վ Ա Փ Ո Ա
 Բ Ե Մ Է Տ Վ Ի Մ Բ Գ Բ Ի Գ Ո Ր Ի Ս Ե Ի
 Ս Ո Ւ Գ Ա Ե Տ Ո Ւ Ն Ի Ս Ի Ս Ա Ր Ի Ս Բ
 Զ Ա Մ Ի Ս Ա Զ Ե Ի Կ Ն Ս Ս Զ Ե Յ Ե Լ
 Ո Ց Ն Թ Է Ո Բ Հ Ա Կ Ա Ռ Կ Ա Կ Ա Մ
 Յ Ի Վ Ո Յ Կ Ա Մ Ի Վ Ե Ճ Ա Ց
 յ Ե Ի Ց Ս Բ Զ Ո Ղ Ո Վ Ո Յ Ս
 Ս Չ Ո Վ Ե Ա Լ Ե Լ Ի Գ Ի
 Զ Ա Ա Մ Ն Ն Մ Կ Ի Ռ Ա Լ
 Ի Ն Ա Ն Ե Ն

Ի Թ Ա Մ Ի Թ Ա Մ Ո Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ի Գ Է Ա Ի Գ Ե Ա, Ե Ի Յ Ա Ռ Ա Ջ Ի Ո Ր Գ Ո Ւ Թ Ե Ր Ա Ն Ի Մ Բ Վ Ա Ր Գ Ս Պ Ե Տ Ի Ն Խ Ա Չ Ա Ս Ր Ո Ե Ս Ի Գ Ե Ր Գ Չ Ա Գ Ի Ռ Ա Կ Ի Ն Լ Ո Ղ Ն Չ Վ Ա Փ Ո Ա Բ Ե Ս Ո Ւ Ն Ե Տ Ա Ր Ի Ն Բ Ի Ժ Ա Մ Ի Ն Չ Ե Ի Ի Մ Ն Ն Ջ Ե Ց Ե Լ Ո Ց Ն Թ Է Ո Բ Ի Բ Հ Ա Կ Ա Ռ Կ Ա Կ Ա Մ Կ Ա Մ Ս Ի Մ Ո Ց Կ Ա Մ Ի Մ Ե Ճ Ս Ա Ց Ե Ե Ր Ի Ց Ս Բ Զ Ո Ւ Գ Ա Ե Տ Ո Ւ Ն Ի Ս Ի Ս Ա Ր Ի Ս Ե Ի Ն Ո Ր Կ Ի Ր Ա Կ Ի Ն Ա Ր Ն Ե Ն:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 133, Տեր-Մովսեսյան, 81, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 33, Լուսաճկ. 12, 13

Գիտելիք. Նվիրագրերը փորագրված է Խաչատար վարդապետ Տարոնացու առաջնորդության ժամանակ, 1181 թ., սակայն ինչպես արդեն նշել ենք Լ 23 բնագրի ծանոթագրության մեջ, այս թվականը հակասում է դավթի կառուցման մասին աթաբեկ Իվանեի արձանագրությանը, ըստ որի վիմարդեան գավիթը կառուցվել է Ջաջարիալի հիշատակին, նրա մահվանից հետո (1213)։ Հավանական է մտածել, որ այս բնագրում հիշատակված չէ Մզարալի հողը

ու Տափու արարը Գերգը նվիրել է նշված թվականին (1181), բայց այդ մասին արձանագրվել է ոչ թե ո. Գրիգոր եկեղեցու պատին, որին տրվել են այդ նվերները, այլ եկեղեցու՝ ավելի ուշ կառուցված գավթի մուտքի վրա՝ ներսից:

54. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, մուտքի հարավային կողմում, 13 տող.

Ե Ս Ա Մ Ի Թ Ա Մ Ո Ր Ո Ւ Թ Ե Ա Ն Ս Ո Ւ Ն Ե Տ Ա Ր Ի Ն Բ Ի Ժ Ա Մ Ի Ն Չ Ե Ի Ի Մ Ն Ն Ջ Ե Ց Ե Լ Ո Ց Ն Թ Է Ո Բ Ի Բ Հ Ա Կ Ա Ռ Կ Ա Կ Ա Մ Կ Ա Մ Ս Ի Մ Ո Ց Կ Ա Մ Ի Մ Ե Ճ Ս Ա Ց Ե Ե Ր Ի Ց Ս Բ Զ Ո Ւ Գ Ա Ե Տ Ո Ւ Ն Ի Ս Ի Ս Ա Ր Ի Ս Ե Ի Ն Ո Ր Կ Ի Ր Ա Կ Ի Ն Ա Ր Ն Ե Ն

ԵՍ՝ ԱՆՏՈՒՆ ԳՍԵՂԵՑԻ ԵԻ ԻՄ ԵՂԲԵՐՍՍՍ ԱՍՐԳԻՍ ՋՄԵՐ ՀՈԳՈՑ ԱՐԳԻԻՆՆՍ Ի ԳԱԻԻԹՍ ՏՎԱՔԻ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ Ա. ԺԱՄ, Ի ՏԱԻՆԻ ԱՆՏՈՒՆԻ ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի, ՏԷ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 133, Տեր-Մովսեսյան, 81, ՎՏ 237, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 32,

Գիտելիք. 4-րդ տողում իմ եղբերս բոլոր տեղագրողները վերծանել են իմ եղբարս, որով անտեսվել է եղբայր բառի մեջ այն հրաբանի հրկառաբառի պարզումը ե (ե) ձայնավորի, որ հաճախ է դիտվում վրամագրերում և անշուշտ գալիս է տեղական խոսվածքներից:

56. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, մուտքի կամարի ներքևի մասում, 2 սող.

ԻՆ ԱԲԼԻԱԷՏԵԱՑԱԾԱԾԻՄ. Բ. ՊԱՏԱԳԱՏ ՉԻԱԷՆՏԱՐԻԿՍԵՆԵՑԻ
 ԲԱՐՍԵՂՎԴԻՆ ԵԻԻՐԱԻՐՆ ԿԱՏԱՈՂՔՆԱՐՆԻՆՅԱՅ

Ի ՏԱՒՆԻ ԱԻԵՏԵԱՑ ԱԾԱԾՆԻՆ .Բ. ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԱՏՁԻ ԱՄԷՆ ՏԱՐԻ ԿՍԵՆԵՑԻՒ
 ԲԱՐՍԵՂՎ. ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ ԵԻ ԻԻՐ ՄԱՒՐՆ: ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱԻՐՉՆԻՆ ՅԱՑ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 32:

57. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, մուտքի հյուսիսային կողի վրա, 9 սող.

ՇՆՈՐԶԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ ԶԻՄ ՀՈԳՈՒ
 ՄԱՐԳԻԻՆԱ ԷՏՈՒ Ի ԳԱԽԻԻԹՍ: ԵԻ ԱՄԷՆ
 ՄԻԱԲԱՆ՝ ԲՍ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐԻՆ :Ա:
 ԺԱՄ ՎԱՐԳԱՎԱՌ ԱԻՐՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ,
 ՅՈՒԳԱՅԻ ԼԻՆԻ ՄՍԱՆԱԿԻՑ:

ՇՆՈՐԶԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍԱՐԳԻՍ ԶԻՄ ՀՈԳՈՒ
 ՄԱՐԳԻԻՆԱ ԷՏՈՒ Ի ԳԱԽԻԻԹՍ: ԵԻ ԱՄԷՆ
 ՄԻԱԲԱՆ՝ ԲՍ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐԻՆ :Ա:
 ԺԱՄ ՎԱՐԳԱՎԱՌ ԱԻՐՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ,
 ՅՈՒԳԱՅԻ ԼԻՆԻ ՄՍԱՆԱԿԻՑ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 33
 Լուսակ, 12, 13

58. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյուները միացնող կամարի հիմքի վրա,
 24 սող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՁՈՍԻՄԱ ՔԱՀԱՆԱՍ ԵԻ ԵՂԲԱՅԻ ԻՄ ՍԱՂԱՍԹԻԷԼ ԸՆԾԱԵՑԱՔԻ Ի
 ՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈ ԱՐԳԻԻՆԱ ՅԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵՂԱՆ՝ ՏԻՄՈԹԻ: ՍՊԱՍԱԽՈՐԲ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՁՈՍԻՄԱ ՔԱՀԱՆԱՍ ԵԻ ԵՂԲԱՅԻ ԻՄ ՍԱՂԱՍԹԻԷԼ ԸՆԾԱԵՑԱՔԻ Ի
 ՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈ ԱՐԳԻԻՆԱ ՅԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵՂԱՆ՝ ՏԻՄՈԹԻ: ՍՊԱՍԱԽՈՐԲ

ԱՐԲՈՌԱՅԻ ԵՏՈՒՆ ՄԵՁ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱՐԻՆ: ԱՂԱԶԵՄ ՎՐԱՄՄԵՆ՝ ՍԻՐՈՅՆ ՔԻ
 ՅԻՇԵԼ ՅՍԱՂԱԹՍ ՁԵՐ ԱՍԵԼՈՎ. ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ ՍԱՂԱԹԻԷԼԻ ԵՒ ՉՈՍԻՄԱԻՆ
 Ի ՔՈՒՄ ԳԱԼԸՍԵՆՏ՝ :ԱՄԷՆ: ՅԻՇՈՂՏ ՅԻՇԵԼ ԵՂԻՑԻՔ Ի ՏՐ: ՄԲ ՓԱԿԱԿԱԼ ԱՂԱԶԵՄ
 ՄԻ ՄՈՒԱՆԱԼ, ՉԻ ՄԻ ՄՈՒԱՍՑԻՆ ՀԱՏՈՒՑԱՆՈՂՆ ՏՐ| ՔՍ Լ: | Ի ՓՐԿՈՒԹԵՐԱՆ
 ՉՈՍԻՄԱԻՆ :ԱՄԷՆ:

Լուսանկ. 15

Գիտելիք. Նվիրատու Ջոսիմա քահանան, ամենայն հավանականությամբ, Հաղարծնի վանքի
 նշանավոր պղնձե կաթսայի (քոր) ստացողն է, նրա շուրթերի ձուլածո արձանագրության հեղինակը:
 Հայաստանի պատմության թանգարանում պահվող այդ կաթսայի արձանագրությունը հետևյալն է.
 Ի թվին ՈՁԱ (1232), ես՝ Ջոսիմա քահանայ մեղապարտ անձամբ ստացա զքորս յարգեանց իմոց.
 միտքեմքս հառն ինձ ի տարին :Ա: Ժամ Գորգա զաւրավարի տաւնին:

59. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային որմնակամարի վրա, 3 տող.

ԻՏԱԲԵՍՐԲՈՅՆԲԱՍՂԻ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԲԱՐՍՂԻ| Ա. ԺԱՄ ԱՐՆԵՆ.
 ԱՅԱԸՆԵՆՏԻՐԱՏՐՈՂ ՏԻՐԱՏՐՈՅ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՍԻ ՅԱՅ:
 ՈՎԽԱՓԱՆԷԴԱՏԻՅԱՅ

60. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային որմնասյան հիմքի վրա,
 3 տող.

ԵՍԳՐԻԳՐՁԵՄՊԱՀԵՍՏ ՄԲ
 ԳՐԻԳՐՍԷՏ ՈՒԵՄԻԱԲԱՆՔՍ
 ԱԾԱԷՏ ՈՒՆԻՆՉԵՂԵՆ ԱՆ
 ԵՍ՝ ԳՐԻԳՐՈՐ ՉԻՄ ՊԱՀԵՍՏՄՈՒ Ի ՄԲ|
 ԳՐԻԳՐՈՐՍ ԷՏՈՒ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ| Ա.
 ԺԱՄ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ ԵՂԵՆ ԱՆ| ԽԱՓԱՆԷՆ|:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ժԱ, 33.

Գիտելիք. Առաջին տողում զիմ պանեսա Եղիազարյանը կարդացել է զիմ հոգս արգիւնս, 3-րդ
 տողում՝ եղին անխափանը վերժանվել է ի տաւնի սուրբ Գրիգորի, ըստ որում քարի վրա այդ-
 քան տառասեղ չի մնում:

61. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի միջին որմնասյուններն միացնող
 կամարի վրա, 21 տող.

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ. | ԵՍ՝ ՅՈՂԱՆԷՍ ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ| ՔԱՀԱՆԱՅՔԻ
 ՏՈՒԱՔ Ի ՄԲ| ԳՐԻԳՐՈՐՍ ՉԱՆԳԻՆ ՄԱՐԳԱՐԻՏՆ ՉԱԻԱԳ
 ՄԱՍՆ, Ա ՇՈՒՐՉԱԼԻ ԵՒ Ա ԱԻԵՏԱՐԱՆ ԾԱԽԱԻՔ: ԵՒ
 ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵՁ ԺԱՄ| ՉՏԵԱՌԻՆԸՆԳԱՌԱՋ
 ԱԻՐՆ| ՉԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՍԻ ՅԱՅ:
 ԹՈՒԻՆ, ՈԿՁ (1217):

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 81, Եղիազարյան, 1954, ժԱ, 33.

Գիտելիք. 4-րդ շարքում վերժանողները բաց են թողել քանա-
 նայք բառը: Ջանգիմ մարգարիտն կարդացել են ազնագին մարգա-
 րիտն, աւետարան ժախտալք՝ ամեն տարեան ընդ, որ անհարադաս
 է քարի վրա փորագրվածին և անիմաստ: Ջաւազ մասն պետք է
 հասկանալ արժեքավոր մասնատուփ, տապանակ: Ջամեն եկեղե-
 ցիքս բառերի փոխարեն վերժանվել է նզովեալ եղեցի:

ՍԻՐՈՎՆ
 ԵՍՅՈՂԱՆ
 ՍԱՐԳԻՍ
 ՔԱՀԱՆԱՅՔ
 ՏՈՒԱՔ
 ՄԲ
 ԳՐԻԳՐՈՐՍ
 ՉԱՆԳԻՆ
 ՄԱՐԳԱՐԻՏՆ
 ՉԱԻԱԳ
 ՄԱՍՆ
 Ա ՇՈՒՐՉԱԼԻ
 ԵՒ Ա ԱԻԵՏԱՐԱՆ
 ԾԱԽԱԻՔ
 ԵՒ
 ՄԻԱԲԱՆՔՍ
 ԵՏՈՒՆ
 ՄԵՁ
 ԺԱՄ
 ՉՏԵԱՌԻՆԸՆԸ
 ԳԱՌԱՋ
 ԱԻՐՆ
 ՉԱՄԵՆ
 ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ
 ՈՐ
 ԽԱՓԱՆԷ
 ԳԱՍԻ
 ՅԱՅ
 ԹՈՒԻՆ
 ՈԿՁ

62. ԳԱՎԻԹ. Ներքուստ, արևելյան պատի մեջ ազուցված երկու սալի վրա, դեպի եկեղեցին տանող մուտքից հարավ, 18 տող.

ԻՈԼԳԹՈՒԻՍՀԱՅՈՑԻԹԱԳԱՄՈՒԹԵՆՆԱՓԻԱԶ
ԱՅԳԵՄԳԵԱԻՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵՆՆՀԱՅՈՑԻՆԳ-
ԻԳՄԻՍԻԵՆԻԱՉԱՏՈՒՐԱԿԵՄԵՄԵՄԵՄԵՄ
ՆՄՈԳԵՑԱԲԶՄԲԳՐԻԳՄՍՀՐԱՄԱՆԱԹԱԳԱՄ
ԻՆԵԻԻՐՄԵԾԱՍԵԾԻՇԻԱՆԱՑՍԱԳՍԻԱՄԻՐ-
ԴԻՆԱՆՍՈՆԻԾՂՈՒՆՍԵԼՆԵԼԵԿԻՆԵԻԹԱԳԱՄ-
ՉՀԻՆԵՉՆՄԿԱԶՍՈՒԹԻՆՍԳՐՈՎԵՏԻՄԲԳՐԻԳՄՍ
ՉԱՅԳԻՆԻՄԻՋՆԱՇԻՆԻՋՐԻՆԶՄԻՆԱՉԿՈՊԱԿԱ-
ԻՑՍԻԱՋԻՆԶՔՈՒՐԴԵՄԱՆՉԱԲԱՍՍՉՄՈՉՍԱՆՉ
ՈՒՄՆԵԻՀՐԱՄԱԵԱՅԹԱԳԱՄՆՉՄԲԻԱՉԻՆՍԱԲՆ
ԻԻՐՅԻՇԱՌԿԿԱՄԱԵԼԱՐԴՄԲՀԱԿԱՌԱԿԿԱՆԵԻ
ՀԱՆԵԼՉԱՆԱՆԲԱԿԵՍՅԻՆՍԱԲԲԵԻՄԴՈՎԵԵԻԱ
ՉԳԱԵԻՆՉՈՎԵՍՅԻՆԻՎԱՉԵՈՒՄԱՅՆԵՆԵԻՅԻՇԻ
ԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆԵԺՆՉԵՍՅԻՆՅԱՅՍՄԿԵՆԱՅՄԱՆ
ԵԻԲԱՅԻՆՆՈՅԱԸՆԴՅՈՒԴԱԻԵԻԸՆԴՍԱՏԱՆԱԻԵՑԻ

ԻԱՉԱՏՈՒՐՎԵԻՍԻԲԻԱԵՆԻՅԻ
ԱՄԱՑԵՆՉՀՈԳՈԳԱԼՈՒՍՏՆԶՍԵՆԵԿԵՂ
ԵՑԻՔՍ

Ի ՈԼԳ ԹՈՒԻՍ (1184) ՀԱՅՈՑ, Ի ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԵՐԱՆՆ ԱՓԽԱԶՄԱՑ ԳԵՈՐԳԵԱ, Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵՐԱՆՆ ՀԱՅՈՑ ՏՆ ԳՐԴԻԳՈՐԻՍԻ, ԵՍ՝ ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵԻ ՍՈՒՔԻԱՍՂ ՆՈՐՈԳԵՑԱՔ ԶՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ, ՀՐԱՄԱՆԱԻ ԹԱԳԱԻՈՐԻՆ ԵԻ ԻԻՐ ՄԵԾԱՄԵԾ ԻՇԽԱՆԱՑՆ՝ ՍԱՐԳՍԻ, ԱՄԻՐ ՔՐԴԻՆ, ԱՆՏՈՆԻ ՃՂՈՒՆՏԵԼԻՆ, ԵԼԲԵԿԻՆ: ԵԻ ԹԱԳԱԻՈՐԻՆՂ ԶԶԻՆ ԵԻ ԶՆՈՐ ԿԱԶՄՈՒԹԻՐԻՆՍ ԳՐՈՎ ԵՏ Ի ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՍՂ ԶԱՑԳԻՆ Ի ՄԻՋՆԱՇԻՆԻՆ ՋՐԻՆ, ԶՏՆԽԱԶ ԿՈՊԱՐՎԱՆԻՑՍ Ի ՄԻՋԻՆ, ԶՔՈՒՐԴԵԻԱՆՆ, ԶԱԲԱՍՍԱԶՈՐ ԶՏԱՆՁՈՒՏՆ: ԵԻ ՀՐԱՄԱԵԱՑ ԹԱԳԱԻՈՐՆ ԶՄԲ ԽԱԶԻՆ ՏԱԻՆՆՂ ԻԻՐ ՅԻՇԱՏԱԿ ԿԱՏԱՐԵԼ: ԱՐԴ, ՈՐՔ ՀԱԿԱՌԱԿ ԿԱՆ ԵԻՂ ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱՆ, ՔՍԿԵՍՑԻՆ ՏԱՄԲՔ ԵԻ ՈՐԴՈՎՔ ԵԻ ԱՂԳԱԻ, ԵԻ ՆՁՈՎԵՍՑԻՆ Ի ՎԱՐՁԵՍ ԱԾԱԾՆԵՆ, ԵԻ: ՅԺԸ: ՀՂԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ, ԵԻ ՋՆՁԵՍՑԻՆ ՅԱՑՄՄ ԿԵՆԱՑ. ՄԱՍՆՂ ԵԻ ԲԱԺԻՆ ՆՈՑԱ ԸՆԴԻ ՅՈՒԴԱԻ ԵԻ ԸՆԴԻ ՍԱՏԱՆԱԻ ԼԻՑԻ: ԽԱԶԱՏՈՒՐ ՎՂԱՐԴՎԱՊԵՏԻՆՂ ԵԻ ՍԻՔԻԱՍԻՆ ԺՂԱՄՂ ԱՐԱՍՑԵՆ ԶՀՈԳՈԳԱԼՈՒՍՏՆ ԶԱՄԼՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ:

Հրատ. Զալայանց, Ա. 135, Մճրաայանց, 184, Բարխուզարյանց, 367, Տեր-Մովսիսյան, 71, ՇԵ 79, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 31, Լուսակ. 16

Գրեցի իմ թանգրի գիտական-քննական հրապարակումը՝ պատմա-բանասիրական հանգամանա-
 լի վերլուծական-վ իրականագրել է Ս. Երեմյանն այս արձանագրությունը նվիրված հատուկ ուսում-
 նասիրության մեջ: Այստեղ սառույգ որոշվում է արձանագրության բնագիրը, պարզվում այն
 բոլոր տարրերը, որոնք ավելի քան մեկ դարի ընթացքում առաջացել էին այս կարևոր
 արձանագրության ընթացման և մեկնաբանության մեջ: Գրեցի նաև, որ Հաղարծնի վանքը XI դա-
 րի կեսերին ավերվել էր սելջուկների ասպատակությունների հետևանքով և միայն XII դարի վեր-
 շերին, երբ այս գավառում հաստատվում է Արծրունիների և Ջաջարյանների իշխանությունը, Վը-
 րաստանի թագավոր Գեորգի Գ-ի և հայ իշխանների հրամանով վերականգնվում է վանքի ս. Գրիգոր
 եկեղեցին: Միաժամանակ Գեորգի թագավորը գնիև և զնոր կազմութիւնս գրով ևս ի սր. Գրիգորս,
 այսինքն վերականգնում է Հաղարծնի վանքի հողատիրական իրավունքները, նվիրելով մի շարք
 շրջեր ու այգիներ (գայգիև ի Միջնաշինիև ջրիև, գՏեառնիսաչ՝ կոպար վանիցև ի Միջիև, գՊուրդև-
 ւանև, գԱրաաաճոր, գՏանճուան): Եկեղեցու նորոգումը կատարվել է վանքի առաջնորդ, նշանավոր
 վարդապետ ու երաժշտագետ Խաչատուր Տարոնացու և վարդապետ Սուքիասի ջանքերով:

Հավանաբար հենց այդ ժամանակներին է վերաբերում Հաղարծնի հողեր ու մշակութային
 կենտրոնի քաղկեդոնական կողմնորոշումը, որն ակնհայտ է նաև սույն բնագրից. այսպես, անհեծքի
 ձևակերպման մեջ ի թիվս բուն հայկական նշանների, հանդիպում է նաև՝ ճգովեսցիև ի Վարճեո
 Աճանճեև, որ, անշուշտ, անաղղակիորեն ակնարկ է Վարճիա վրացական վանքի հողեր գերիշխա-
 նություն և դավանաբանական միասնություն մասին:

Բնագրում հիշատակված Սարգիսը՝ Ջաջարիտ և Իվանիս կղբայրների հայրն է, Վրաց ամիր-
 սպասալար Սարգիս Մեծը, Ամիր Գուրգը՝ Արծրունիների իշխանական տոհմի ականավոր շառա-
 վիղը, Տիգրիսի ամիրան և Մահկանաբերդի իշխանաց իշխանը¹:

63. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի տակ ընկած գեղաքանդակ խաչքարի
 կամարի վրա և ներքևի մասում,
 9 տող.

ՄԱՐԿԱՆ

 ԱՆՈՒՄԻՆԻՄԱԲԱՏԱՆԱՆԵՐՄԷ
 ԱՌԱՅԵԱԼԻԱՆԷԻԵՉԱԲԱԼԷԻ
 ՉՄԵՐՅՈՒԳՈՒԴԻՆԱԼՆԵՍԱ
 ԲԻՇԻՆՈՒՌԻԵԻՍՊԱՄԵԿԵՂԵՑՈՅՍ
 ԵԵԻԱՆՈՍԿԵԲՍԵՐԸՆԴՆՈՎԱՆԵԼԷ
 ՍՄԱԵՄԲԵՆԲՍԵՄՈՒՆԵՉՄԱՆԾ
 ԱԾԻՆԱԲՆՉԱԲԵՆԵԿԵՑԻՔՍԱՆԻ
 ԱՓԱՆԻՆՉԱԲԵՆԵԿԵՑԻՔՍԱՆԻ:

ՇԵՆՈՐԶԻԻՆ ՄՅ. ԵՍ,
 ԱՐՏԱՒԱԶ ԵԻՂ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ
 ԱԻԹԱ ՀԱԻԱՏԱՐԻՄ ԵԻՂ ՍԻՌԱՑ
 ԵԱԼ ԻԻԱՆԵԻ ԵԻ ՉԱՔԱՐԵԻՂ ՉՄԵՐ
 ՀՈՂՈ ԱՐԻԻՆՍ ԸՆԾԱԵՑԱԲ Ի
 ՇԻՆՈՒԹԻՒՆ՝ ԵԻ Ի ՍՊԱՍ ԵԿԵ
 ՂԵՑՈՑՍ: ԵԻ ԵԳԱՆ ՈՍԿԵՐՔ ՄԵՐ
 ԸՆԴ ՀՈՎԱՆԵԱԻՂ ՍՈՐԱ: ԵԻ ՄԻԱ.
 ԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵՉ ԺԱՄ ԱԾՂԱ-
 ԾԻՆ ԱԻՐՆ ՉԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ
 ԱՆԽՂԱՓԱՆ. ԻՆՉ՝ ԱՐՏԱՒԱԶԱ ԵԻ
 ԱԻԹԱՑԻՆ:

Հրատ. եղիպարյան, 1954, ժԱ, 34,
 Լուսակ. 17

Գրեցի իմ թանգրի խաչքարի կանգնած է
 եղել գավթի արևելյան՝ դեպի եկեղեցին
 տանող մուտքի հյուսիսային կողմում
 գտնվող պատվանդանի վրա: Վերնա-
 մասը, որտեղ եղել է արձանագրության

¹ Դանիբադյան տե՛ս С. Ермян, Агарцинская надпись 1184г. Сборник в честь И. А. Орбели, М.—Л., 1960
 стр. 78—87

թվականը և նախաբանը, շարդվել, անհետացել է: Ինչպես արդեն նշել ենք, պատրոն Արտավազը Հազարծնի հոգևոր կենտրոնի հովանավորն է եղել, տեղական ազդեցիկ իշխան, որ վասալական կախման մեջ էր Ջաքարյաններից (հաւատարիմ եւ սիւսացեալ Իվանէի եւ Ջաքարէի): Այս տապանագրից երևում է, որ Արտավազն իր ամուսին Աւքայի հետ նպաստավորել են եկեղեցու շինությունը և կահավորմանը (ի շինութիւն եւ ի սպաս եկեղեցոյս), դրա դիմաց գավթի մեջ բացվելու և դերեզմանի վրա սույն խաչքարը կանգնեցնելու իրավունք ձեռք բերելով: Պատրոն Արտավազը և Աւքան իրենց օժանդակությունն են բերել նաև Ն. Գետիկ վանքի և Գրիգոր եկեղեցու շինությունը, աստի և իբրև վանքի հովանավորներ ու միաբանողներ հիշատակված են գլխավոր խորանի կիսակյոր պատի ընդարձակ արձանադրության մեջ (սույն պրակի № 223):

64. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան մուկաքի հյուսիսային կողին, 12 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍՂ ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐՃԱԼԶԱՍԱԿ ԶԻՄՂ ԶՈԳՈ ԱՐԴԻԻՆՍՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍՍ ԵՏՈՒԼ
ԵԻ ՄԻԱՐԱՆՔՍ :Բ:Ղ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏՍԱԻՆԻ ՍԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆՍՂ ԱՌՆԵՆ ԻՆՁ ԵԻ
ՕՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ: ՈՎ, ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷՂ:

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍՂ ԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐՃԱԼԶԱՍԱԿ ԶԻՄՂ ԶՈԳՈ ԱՐԴԻԻՆՍՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍՍ ԵՏՈՒԼ
ԵԻ ՄԻԱՐԱՆՔՍ :Բ:Ղ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏՍԱԻՆԻ ՍԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆՍՂ ԱՌՆԵՆ ԻՆՁ ԵԻ
ՕՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ: ՈՎ, ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷՂ:

Հրատ. Նշիագարյան, 1934, ԺԱ, 33

65. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիս-արևմտյան սյուները եկեղեցու արևմտյան պատի որմնասյուների հետ միացնող կամարի վրա, խոյակից արևելք, 10 տող.

ՇՆՈՐԶԻՆ ԱՅ, ԵՍՂ ԱՊՍԱՄԻ ԵԻ ՎԱՐԶԱՄ ԵԻ
ԱԻԱԳՍ ԶՄԵՐ ԶՍԳՈ ԱՐԴԻԻՆՍ Ի ԳԱԻԹՍՂ ՏՈՒԱՔ:
ԵԻ ՄԻԱՐԱՆՔՍ Ի ՏԱԻՆԻ ԱՆՏՈՆԻ :Բ:Ղ ԺԱՄ ԱՐ
ՆԵՆՂ ԱՊՍԱՄԻՆ ԵԻ ՎԱՐԶԱՄՍ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ,
ՅԵՐԻՑՂ ՍԲ ԺՈՂՈՎՈՑՆ ՆՁՈՎԱԾ Է:

ՇՆՈՐԶԻՆ ԱՅ, ԵՍՂ ԱՊՍԱՄԻ ԵԻ ՎԱՐԶԱՄ ԵԻ
ԱԻԱԳՍ ԶՄԵՐ ԶՍԳՈ ԱՐԴԻԻՆՍ Ի ԳԱԻԹՍՂ ՏՈՒԱՔ:
ԵԻ ՄԻԱՐԱՆՔՍ Ի ՏԱԻՆԻ ԱՆՏՈՆԻ :Բ:Ղ ԺԱՄ ԱՐ
ՆԵՆՂ ԱՊՍԱՄԻՆ ԵԻ ՎԱՐԶԱՄՍ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ,
ՅԵՐԻՑՂ ՍԲ ԺՈՂՈՎՈՑՆ ՆՁՈՎԱԾ Է:

Գիտելիք. 2-րդ նվիրատուի անունը երկու անգամ էլ փո-
րագրված է վարձամ, այսինքն հ, ը հնչյունների դրափո-
խությունը: Միջին դարերի վիճակներում և ձեռագրերի հի-
շատակարաններում դրափոխությունը ձեռք վարձամ ավելի
հաճախ է հանդիպում, քան վարձամ (տե՛ս սույն պրակի
№ 68): Փոփոխված ձևը գալիս է ժողովրդական արտասա-
նությունից:

66. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան որմնասյուղները միացնող կամարի վրա, 3 տող.

ԿԱԿԵՆԱՅԵՍՍՄՊԱՏՈՂԻԲՈՒԲԱԲԱԵԻԱՌԻՍԻՆԻՄՏԻԱՍՂՈՒ
ԹՈՒՆ

ՍԻՄԲԳՐԻԳՐՄՍՏՐՅՈՎ--ԱԷՍ

ՎԴԵԻԿԱԲԱՆԲՍԵՏՈՒՆՄԵԶԶԱԿԻՏԱԿՆԶԱԵՆԿԵՂԵՑԻԲՍԻՏԿԵ
ՆԻԿՈՍԱՆԴԻԱՌՍԻՈՎԽԱՓԱՆԷՄԵՐՄԵՂԱՅՆՏԵՐԵԱՌԱԶԻՔԻ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍՄՊԱՏ, ՈՐԴԻ ԲՈՒԲԱՔԱ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՏԽԱՍՂՈՒԹՈՒՆ . .
. . . Ի ՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ: ՏՐ ՅՈՎԱՆԷՍՄՍՎԱՐԻԳՐԱՊԵՏՐ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵԶ
ԺՍՄ Ի ՏԱՐԻՆ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ, Ի ՏԱԻՆԻ ԿՈՍՏԱՆԴԻԱՆՈՍԻ: ՈՎ, ԽԱՓԱՆԷ,
ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է ԱՌԱՋԻ ՔԻ:

Գիտելիք. Բնագիրը լսիստ քաղցրված է, եղծված և նշանակված մասը դժվար է վերականգն-
վում: Կասկածելի է նվիրատուի կնոջ՝ Տիապոլուքուն անունը, անհայտ է վանքին տված նվերը:

67. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի որմնասյուղները միացնող կամարի
վրա, 4 տող.

-----ԵՂԲԱՅՐԻՄՈՒԹ--ԹՈՄԱՅՍՈՐԴԻՍԱ
-----ԱՄՐԴԵՆԻԿԵԹԱ--ԱՔՅԱԶՆՈՂՈՒԹԷ ՀԱԵ ԱՏԵՓ--ՏՈ
-----ՁԱՅՆՈՂԱՅՄԵՐՈՑՍ=ԳՍ.ԲԱՀԱ...
-----ԿԱՏԻՉԳՐՈՅՍԱԻՐՀՆԵԼԼԻ ՑԻՆՅԱՅԱՄԷ -

. ԵՂԲԱՅՐ ԻՄ ՈԹ . . ԹՈՄԱՅՍ ՈՐԴԻ ՍԱՐԴՍԻ ԱՐԴԻԻՆՍ
ԳԱԻԹՍ ՄՍՎԱՔ, ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՐԱՆ՝ ՀԱԻՐ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ՝ ՏՈՒ . |
ԺԱՄ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ ՄԱՐ ԳՍԻ ՔԱՀԱՆԱՅԻ՝ . | ԿԱՏԱՐ, ԻԶԻՔ, ԳՐՈՑՍ
ԱԻՐՀՆԵԼ ԼԻՑԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

68. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիս-արևելյան սյուղը հյուսիսային պատին միացնող
կամարի արևմտյան երեսին, 3 տող.

ԵՍՍՍԱՅՍԱՐԱԵԻԱԼԹՍ-----ՉՄԵՐԱՅԳԻՆՅԱԿԱԲՈՒՄԲԳՐԻԳՐՄՍՅԱՌ-
ԱԶՆՈՂՈՒԹԵՏՈՒԹԻԿԱԲԱՆԲՍԵՏ--ԻՆԵԿԵՂԵՑԻԲՍՊԱՏԱԿԵԼԱԶԱԶԿՆԻՆԿԻՐԱԿԵԻՆՈՎ
-ՁԱՆԽԱՓԱԵԿԱԶԱՅԳ=ՅԵԿԵՂ-----ՍՀԱԵ-----ՈՒԴԱՄԱՆԱԿԻՑԵՂԻՑԻԹՈՒԿԱՍ: ՈՀ:

ԵՍ՝ ՍԻՍԱՅՍ, ԱՐԱ ԵՒ ԽԱԼԹՍ ՄՍՈՒԱՔՐ՝ ՉՄԵՐ ԱՅԳԻՆ ՅԱԿԱԲՈ Ի ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՍԻ
ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՐԱՆ՝ ՏԻՄՈԹԻ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՐՈՒՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊՍՏԱՐԱԳԵԼ
ՎԱՐՀԱՍԱ, ՉԿՆԻ ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵԻՆ: | ՈՎ, ԶԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ, ԿԱՄ ԶԱՅԳԻՆ՝ ՅԵԿԵՂԵ-
ՑՈՑՈՒ ՀԱՆԷ, ՄՈՒԴԱԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ: ԹՈՒԱ, ԿԱՆՍ ՈՀ (1221):

69. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան դռան ճակատակալին, 6 տող.

ԿԱԿՆԱՅՄԵՔՎԱՐԴԱՆԵԻ
ԼԲՍՁԼԵՐՏՈԳՈՒՆԻՆՍՍ
ՎԱԲԻԳՎԻԹՍ ԵԻԱԷՆՄԻԿ
ԱՆՔԼՆՈՒՆՍԵՁԻՄԼԻՆ ԲՅԱՐ
ՅՈ ՏՎՆՈՒԵԻՅԱԿ ԱՆԻՆ ԱՎԱԴԻ
ՆԵ ԱՏՎԻՆՈՐ ԻԱՓԱՆԵԴԱՍԻԻՄԷ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ՄԵՔՎԱՐԴՍ ԵԻ ՉԼԱՐԲՍ ՉՄԵՐ ՀՈԳՈ ԱՐԳԻԻՆՍ ՏԻՎԱՔ Ի ԳԱԻԹՍ:
ԵԻ ԱՄԷՆ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵՁ Ի ՏԱՐԻՆ Բ ԺԱՄՂ ՅՈՒԱՆՈՒ ԵԻ ՅԱԿՈՐԲՍ,
ՏԱԻՆԻՆ՝ Ա ՎԱՐԳԻՆ ԵԻ Ս. ՀԱՐԲԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Յ. Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 81, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 32.

70. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի որմնասյուները միացնող կամարի վրա, 17-րդ տող.

ԵՍՆԵՐՍ
ԵՍՔԱՀԱ
ՆԱՏՈՒՉ
ԱՎԳԱԵՏ
ԱՎ-ՍԻՄ
ԳՐԻԳՐՍ
ՉԱԴԱ
ԵԼՅՈՍԿՈ
ԵՅԱՐՅԱ
ԹՈՒՄԱԲ
ԱՆՔՍԵՏ
Ո--ԻՆՉԻ:
ՊԱՏԱԿ
ԻՏԿՆԻԹ
ՈՐՈՍԱԲՁ
ՈՎԻՓՆԷ
ՉԱԷՅԱՆ

ԵՍ՝ ՆԵՐՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱ. ԵՏՈՒ ՉԼԱՐԳԻ ԱԻՏՏԻՄԱՐԱՆՆՍ Ի ՍԲԻ ԳՐԻԳՈՐՍՂ ՉԱՐԳԱՐԵԼ,
ՅՈՍԿՈՂ ԵԻ ՅԱՐԾԱԹՈ: ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՐԻՆՂ ԻՆՁ :Գ:Ղ ՊԱՏԱՐԱԳՂ Ի ՏԱԻՆԻ
ԹՂՈԴՈՍ ԹԱԴԼԱԻՈՐԻԻ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷԻ, ՉԱՆԷԾՍՆ ՂԱՌՅԷԻ:

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 81, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 34

71. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին մուտքի կամարից հարավ, 6 տող.

ԵՍՄ.: ԻԹԱՐԴԻԱԵԻԳ... ՈՆԵՏԻՆ ԷՏՈՒՉԻՄ
ԼԱԻԸՆԾԱՅԻԳԱԻԹՍ ԵԻՄԱԲԱՆՔՍ
ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ ՄԱԲԱՆՈՒԹԵԻԻՏԱ
ԻՆ: Ա: ԱՐԺԱՆՄԿԻՐԱԿԵԻՆԿ
ԱՏԱԻՉՔ ԳՐՈՅՍ ԱՅԷԼ ԵՂ
ԻՅԻՆ

ԵՍ՝ ՄԻԻԹԱՐ, ՈՐԳԻ ԱՐԵԻԳ. . ՈՆԵՏԻՆ ԷՏՈՒ ՉԻՍՂ ԼԱԻ ԸՆԾԱՅՍ Ի ԳԱԻԹՍ:
ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵՐԱՆՂ ԵԻ Ի ՏԱՐԻՆ :Ա: ԱԻՐ ԺԱՄ, ՆՈՐ
ԿԻՐԱԿԵԻՆ: ԿՂԱՏԱՐԻՉՔ ԳՐՈՅՍ ԱՐԻՐԻՉՆՂԵՐԱՂ, ԵՂԻՑԻՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 33.

Գիտելիք. Բնագրի սկզբում եղիաղարլանը կարդացել է կամաւն այ. մինք ալն չինք տեսնում: Առաջին տողում Միթիթար որդի Արեւգ...ռնեստին նույն վերծանողը գրում է. ես՝ Միթիթար եւ Գ. Կ. րին...: Լաւ ընծայա կարդացել է... ընծայա, ի տարին՝ ի տարեներն:

72. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արեւմտյան սյուները միացնող կամարի հյուսիսային հիմքի վրա, 10 տող.

+ Ի Թ Ո Ւ Ի Ն Ե Ս Խ Ա Թ Ռ
Ա Ս Ե Ի Ռ Դ Ի Ն Լ Մ Ի Թ Ա Ե Խ Դ Ռ Կ Ա
Տ Յ Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ո Յ Ս Գ Կ Ե Ի Թ Ս Տ Ռ Ա Զ Կ Ս
Մ Ե Ր Ն Ո Գ Ո Յ Ս Փ Ր Կ Ո Թ Ե Ե Բ Ա Ե Ն Լ Մ
Ա Բ Ա Ն Բ Ս Կ Ա Տ Ա Տ Ե Յ Ա Բ Ի Լ Բ Խ Ա Չ Ի Ն
Ո Ի Թ Ա Բ Ե Ա Յ Բ Ե Բ Ե Զ Կ Ա Չ Բ Բ Ե Ն Շ Ա
Ծ Ն Ե Բ Չ Բ Լ Ե Ն Խ Ա Թ Ռ Թ Ի Ն Ա Ն Զ Ի
Ն Զ Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Կ Ա Տ Ա Ի Չ Ն Լ Ե Ն Ե Լ
Լ Ի Ց Ի Յ Ա Յ Ե Ի Խ Ա Փ Ա Ի Չ Ն Դ Ա Տ Ա Պ Ա
Տ Ի Յ Ի Յ Ա Յ Ի :

Ի Թ Ո Ւ Ի Ն, ՈՇՂ (1207). ԵՍ՝ ԽԱ. Թ Ո Ւ Թ Ս Ե Ի Ո Ր Դ Ի Ն Մ Խ Ի Թ Ա Ր : Խ Դ Ռ Կ Ա Ս Յ Յ Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ո Յ Ս Գ Կ Ե Ի Թ Ս Տ Ռ Ա Զ Կ Ս Տ Ո Ւ Ա Բ, Վ Լ Ա Մ Ր Ն Ղ Մ Ե Ր Լ Ո Գ Ո Յ Ս Փ Ր Կ Ո Թ Ե Ր Ա Ն Ե Ի Ա Մ Ե Ն Մ Ի Ս Բ Ա Ն Բ Ս Կ Ա Ս Ս Տ Ե Յ Ա Բ Ի Ս Բ Խ Ա Չ Ի Ն Ո Ւ Թ Ա Բ Ե Ա Բ Ե Բ Ե Զ Կ Ա Չ Բ Բ Ե Ն Շ Ա Ս Ե Ի Չ Բ Ե Ա Բ Ե Ն, Խ Ա Թ Ռ Թ Ի Ն Ա Ն Զ Ի Ն Զ Յ Ի Շ Ա Տ Ա Կ Կ Ա Տ Ա Ր Ի Չ Ն Ա Բ Ի Չ Ն Ե Լ Լ Ի Ց Ի Յ Ա Յ, Խ Ա Փ Ա Ն Ի Չ Ն Դ Ա Տ Ա Պ Ա Ր Ս Դ Ի Յ Ի Յ Ա Յ Ի :

Գիտելիք. Դժվար է հասկացվում, թե ում հիշատակին պե՞տք է տրվի պատարագներից առաջինը՝ զմի աւրն նշածն և զմի աւրն Խաթուրիին: Հավանաբար նշած տանելով ուղղում է հասկացնել, որ Միթիթար անունը արդեն նշվել է վերևում:

73. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, արձանաղբուխյան սյ զ կեսը, 2 տող.

-- Հ Ա Ն Է Կ Ա Մ Զ Ի Մ Դ Ա Մ Ն Խ Ա Փ Ա Ն Է Ն Ջ
- Վ Ե Ա Լ Ե Ղ Ի Ց Ի Յ Ա Յ Ե Ի Յ Դ Շ Կ Ղ Վ Յ Ր Ա Պ Ե Տ Ա Ց

. . . Հ Ա Ն Ե Կ Ա Մ Զ Ի Մ Դ Ա Մ Ն Խ Ա Փ Ա Ն Է, Ն Ջ Ր Ո Ի Լ Ե Ա Լ Ե Ղ Ի Ց Ի Յ Ա Յ Ե Ի Յ Դ Զ Ա Յ Ր Ա Պ Ե Տ Ա Ց :

74. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, նախորդի տակ, 2 տող.

Ա Ղ Ե Ս Խ - Չ Ա Տ Ո Ւ Բ Գ Ր Ե Յ
Ի Կ Ի Բ Ա Կ Ե Ի Ն Ա Բ Ն Ե Բ Կ Ո Ի Զ Ա Մ Ն Գ Ր Ի Գ Ո Ր Ո Յ Ո Ի Զ Ա Բ Ի Ն Ո Ր Դ Ո Յ Ա Ռ Ն Ե Ն

Ա.Ձ. ԵՍ՝ ԽՐԱՂԱՏՈՒՐ ԳՐԵՑԻ ԿԻՐԱԿԵԻՆ ԱԻՐՆ ԵՐԿՈՒ ԺԱՄՆ ԳՐԻԳՈՐՈՅ՝ ՃՈՒՃԱՔԻՆ ՈՐԳՈՅՆ ԱՌՆԵՆ:

75. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, նախորդի տակ, 2 տող.

Մ Ե Խ Գ Ա Ն Չ Ա Կ Ե Ց Ի Ռ Զ Տ Ե Ա Ռ Ն Խ Ա Չ Ս Գ Ն Ե Յ Ա Բ Կ Կ Ի Ն Ա Ռ Ա Չ Ն Ո Ր Դ Ո Ւ Ա Փ Ա Ն Է Գ Ր Ի
Ց Ս Պ Ա Տ Ա Կ Ա Ն Է Ե Բ Ը Ն Դ Ն Զ Ո Վ Ի Բ Ե Բ Ե Զ Ա Ռ Ն Է

Մ Խ Ի Թ Ա Ր Ի Գ Ա Ն Չ Ա Կ Ե Ց Ի Ո Ր Զ Տ Ե Ա Ռ Ն Խ Ա Չ Ս Գ Ն Ե Յ Ա Բ Կ Կ Ի Ն Ա Ռ Ա Չ Ն Ո Ր Դ Ո Ւ Ա Փ Ա Ն Է Գ Ր Ի Ո Ր Դ Ո Յ Ս Պ Ա Տ Ա Կ Ա Ն Է Ե Ի Բ Ն Դ Ն Զ Ո Վ Ի Բ Ե Բ Ե Զ Ա Ռ Ն Է :

Գիտելիք. Բնագիրը անավարտ է, պահպանված մասից հասկացվում է, որ ոմն Մխիթար Գան-
ձակեցի Հաղարծնի վանքի համար ևա է գնել Տեառնիտաչ կոչվող հողամասը, հանդամասը կամ
ալդին, ըստ որում գնել է կրկին, այսինքն կալվածքը մի անգամ վաճառվել է և այժմ նորից է
գնվել: Հիրավի, սույն պրակի № 62 արտոնագրից խմացանք, որ Վրաստանի Գեորգի Գ թագավո-
րը, ի թիվս ալլոց, Հաղարծնի վանքին է ամրացրել գրով նաև զՏնիտաչը, որը գանվում էր վանքի
և Միջնաշենի միջև: Ահա այս Տեառնիտաչ դաշտամասն է, որ կրկին գնել և վերադարձրել է վան-
քին քննվող ընագրի հեղինակ Մխիթարը:

76. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյուճները միացնող կամարի վրա, 3 տող.

-- Ա Բ Ր Ա Հ Ա
----- Պ Ա Տ Ա - Գ Ի Տ Ա Ն Ի Ս ----- Ա Ն Ց
----- Ց Ա Ս Ա Յ Ո - Ա Ա Ռ Վ Ի Ա Փ Ա Է Լ Ե Ր Ե Ղ Ա Ց Ն . . Ս Լ Կ Ա Հ Ա Ա Է Բ

ԵՍՒ՝ Ա.Բ.Ր.Ա.Հ.Ա.Մ ՊԱ.ՏԱ.ՐԱ.Ս.Գ. Ի ՏԱ.Ի.Ն.Ի.Ս
ՈՒ՛, ԽՍ.ՓՍ.Ն.Է, ՄԵՐ ՄԵ՛՛Գ.Ս.ՑՆ . . . Ա.Բ.Ր.Ա.Հ.Ա.Մ.Ս. ԱՍ՛՛Է՛:

77. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային ոլտախն, լուսամուկայ արևմուտք, 6 տող.

Ե Ս Ա Ը Ո Ի Ն Ե Ի Ա Մ Ո Ի Ս Ի Ն Ի Մ Տ Վ Ա
Ք Կ Ո Գ Ո Յ Ա Դ Ի Ի Է Ք Ս Ի Ս Բ Գ Ր Ի Գ Ր Մ Ս
Մ Ի Ա Բ Ա Ն Ք Ս : Բ : Ձ Ա Տ Վ Ի Ն
Մ Ե Ջ Ս Ր Բ Ո Յ Ի Ա Չ Ի Ն Ո Ի
Բ Ա Ի Բ Ե Ք Ն Ա Խ Ա Փ Ա Ն
Ա Ռ Է Ե Ն

ԵՍՒ՝ Ա.ՇՈՒՆ ԵՒ Ա.ՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՏՎԱՍԻՔ ՀՈ
ԳՈՑ ԱՐԳԻՒՆՔՍ Ի ՍԲ ԳՐԻԳՈՐՍԻ: ՄԻՍ.-
ԲԱՆՔՍ :Բ: ԺԱՄ ՏՎԻՆԻ՝ ՄԵՋ ՍՐԲՈՑ ԽՍ.
ՉԻՆ ՈՒԹՍԱԻՐԵՔՆ. ԱՆԽՍՓԱՆԻ ԱՈՆԵՆ:

Գիտելիք. նվիրատուի անունը՝ Աշուկ անծա-
նոթ է հալ իրականությունը և այստեղ նրա առա-
ջին վկայությունն է: Բնագիրը նախկինում չի հրա-
պարակվել և այդ պատճառով Աշուկը չի մտել
անձնանունների բառարանը:

78. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան սյուճները միացնող կամարի վրա, արձանատ-
ղրուկյան բեկորը, մեկ տողով.

Ս Բ Մ Ա Ս Ն Ա Պ Ա Հ Ա Ա Ն . . . Ս Բ Մ Ս Մ Ն Ա Պ Ա Հ Ա Ր Ա Ն

79. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, առաստաղի հյուսիս-արևելյան անկյունում, մարդու
բարձրաքանդակի շուրջը, 1 տող.

Չ Ս Ի Մ Է Ո Ն Ն Ն Տ Ե Ս Յ Ա Ղ Ա Ի Ձ Ս Յ Ի Շ Ե Ս Ձ Ի Բ
Չ Ս Ի Մ Է Ո Ն Տ Ն Տ Ե Ո Յ Ա Գ Ա Ի Թ Ս Յ Ի Շ Ե Ս Ձ Ի Բ:

Հրատ. Նշիադարյան, 1951, ժԱ, 31.

Գիտելիք. Բարձրաքանդակը պատկերում է ձեռքին գդալ կամ շերեկի բռնած մի մարդ, որն,
անշուշտ, Սիմեոն տնտեսն է, Հաղարծնի վանքի ծախսարարը, սակայն նրա գործունեության ժա-
մանակն անորոշ է:

80. ԳԱՎԻԹ. ՆԻՐՔՈՒՍՈՒ, արտադրի հյուսիս-արևելյան անկյուն, այլ մարդա-
քանդակի շուրջը, 2 սող.

ՊԱՏԿԵՐԱՆՈՒԱՆԱԿԻ
 ՆԷՐԱՆԻԼԻՉԻՍ
 ԻՇԵՔԱՆՄՈՒԱՆԱԿԻ
 ԲՄ

ՊԱՏԿԵՐՍ ՀԱԻՐՆԻ Է՛ ԴԱՆԻԼԻ: ԶԻՍ|
 ՅԻՇԵՔ ԱՆՄՈՒԱՆԱԿ Ի| ՔՍ:

81. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային մուտքի ճակատակալի վրա, կամարի երկու կողմերում, 1 սող.

Ի ԶԼ ԹՎԻՆ, ՇԻՐՆԵՑԱԻ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 38,
 Լուսակ. 18

82. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային մուտքի ճակատակալին, 1 սող.

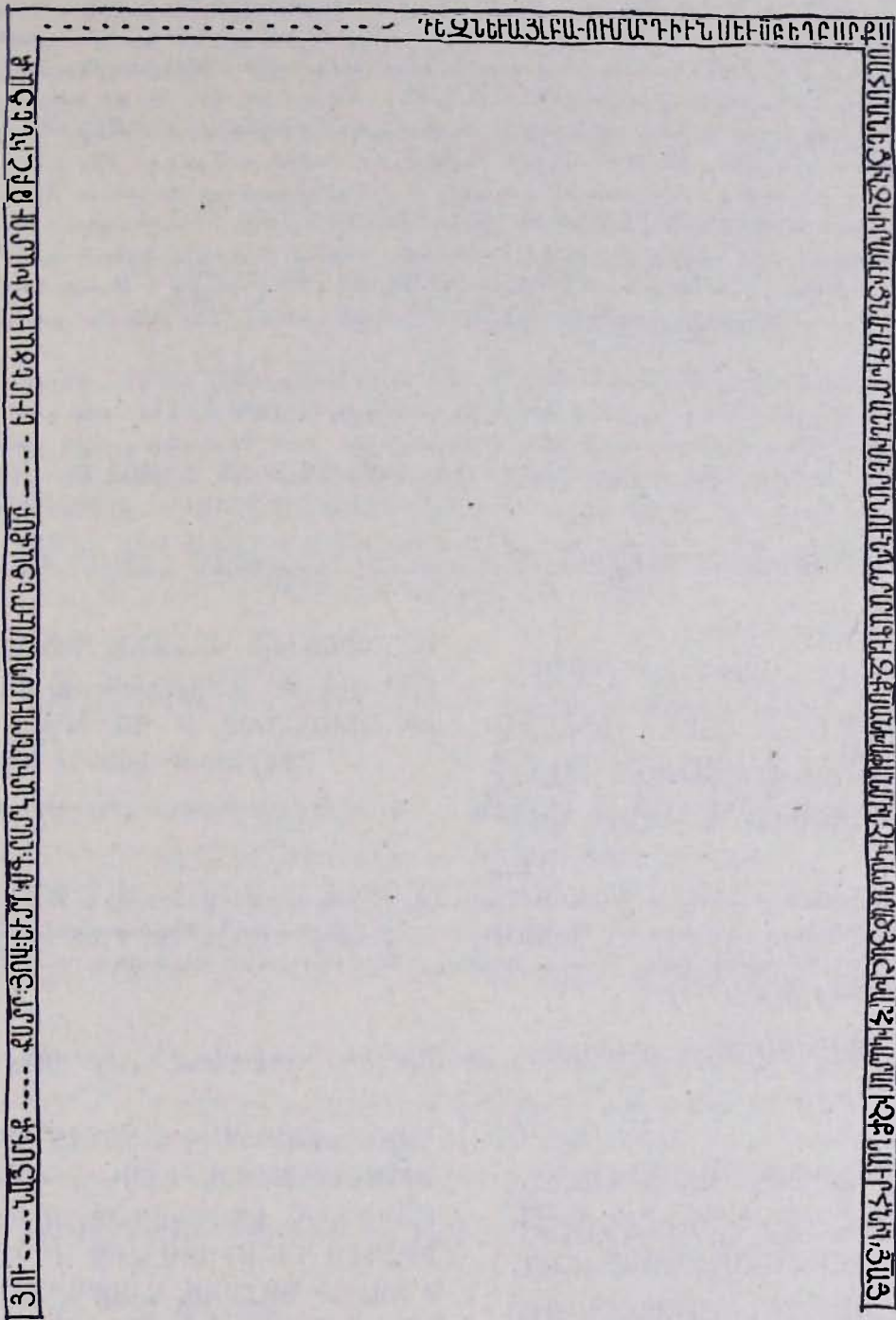
ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ՄԵՔ. . . ՄԻԱԲԱՆԻՔՍ ՏՐ ՅՈՎԱՆԵՍՍԻ ԵՒ ՏՐ՝ ՍՐԱՐԳԻՍԻ ԸՍՏ
 ԿԱՐԻ ՄԵՐՈՒՄ ՍՊԱՍԱԻՈՐԵՑԱՔ ՄԻ՝ ՌԻՆՏԻՍԻ ԵՒ ՄԵԾԱԻ ԱՇԽԱՏՈՒԹ՛ԵԱՄԻԲ ՇԻՆԵՑԱՔ
 . . . ԴԵՁՆ ԵՒ ԱՅԼ ԲԱԶՄՈՒՄ ԱՐԳԻՆՍՍ: ԵՒ ՄԻ ԵՂԲԱՐՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ
 ԶԿԻՐԱԿԻՑՆ ԱԻԱԳ ԽՈՐԱՆՆ Ի ՄԵՐ ԱՆՈՒՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՈ ԱՆԽԱՓԱՆ, ՄԻՆՁ
 Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ՅԱՇԽԱՐՀԻ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 38,
 Լուսակ. 18

Կիսակիրք. Ինչպես հասկանալ ԻԶԼ թվ ՇԻ գրերը: Անցյալ դարի ընդօրինակողները անտեսել են
 Ի ԶԼ գրերը և թվ ՇԻ համարել եկեղեցու կառուցման տարեթիվ՝ Ի թվին ՇԻ = 1071թ.:

Հետադարձ հալ ճարտարապետության պատմության գիտակ Ն. Տոկարսկիին եկեղեցու դեղար-
 վաստակուն-շինարարական ձևերի վերլուծության հիման վրա գտավ, որ հուշարձանը չի կորոզ XI
 դարի գործ համարվել և ավելի ուշ շրջանի կառուցվածք է, ուստի պահպանված գրերը պետք է վեր-
 ծանել Ի ԶԼ (1281) թվ[ին] շի[նկալ]: Այս կարծիքի դեմ առարկում է հնագետ Հ. Եղիազարյանը
 Հաղարծնի վանքի մասին վերջերս գրած իր հոդվածում: Այստեղ հեղինակը առաջարկում է եղած
 գրերը համարել երկու տարեթիվ՝ Ի ԶԼ = 1281 թ և թվ ՇԻ = 1071 թ., ըստ այդմ ենթադրելով
 որ առաջինը՝ 1281 թ. եկեղեցու վերանորոգման թվականն է, իսկ երկրորդը՝ 1071 թ. նրա կառուց-
 ման: Այս վարկածը հաստատելու նպատակով Եղիազարյանը մեջ է բերում մի շարք ապացույցներ,
 որոնցից ամենահիմնավորը, ըստ նրա, նախ մուտքի շրջանակին փորագրված արձանագրությունն է,
 որտեղ վանքի առաջնորդները՝ Յովանէսը և Սարգիսը հալանում են մեծաւ աշխատութեամբ վանքի
 սեղանատունը կամ տրսպելը շինելու մասին: Եվ քանի որ սեղանատան հարավային մուտքի բը-
 նադրից դիտենք, որ ոմն Կատաս օժտնդակել է այդ շինքի կառուցմանը 1248 թ., ուստի Աստվա-
 ծածին եկեղեցին չէր կորոզ 1281թ. շինված լինել, այլ պետք է ղուլություն տննար 1248 թ. շատ
 առաջ:

¹ ՏՄ՝ II. Токарский, Архитектура Армении, Ер. 1961. стр. 288—289.

Հեղինակի այս կտանը այնքան էլ հիմնավոր չէ: Նախ՝ Յովանէսի և Սարգսի արձանագրու-
թիան կարծեցյալ արապեզը շինելու մասին, բնագիրը լիակատար ու հավաստի վերծանութիան
չի ենթարկվում՝ շրջանակի հորիզոնական մասը եղծված լինելու հետևանքով: Այն մասում, որտեղ
պեաք է լինելու կառույցի անունը, պահպանվել են բառավերջի 4 գրերը՝ ԴԵՁՆ: Եղիադարյանը այս-
տեղ վերականգնել է զարապեզն, բայց այդ դեպքում անբացատրելի է մնամ դեզն վերջավորու-
թյունը, որ ուրիշները համարում են պարտեզն բառի երկրորդ եզրը՝ ա՝ դ ձայնեղացմամբ:

Հարցի մանրամասն քննությունը այս պրակի նպատակներից շուրս համարելով, նշում ենք միայն, որ քանի դեռ հիշյալ բնագրում (№ 82) զտրապեզն վերականգնումը հավաստի չէ, հնարավոր է այդ հիմամբ որևէ եզրակացություն հանգել: Մի բան ակնհայտ է, որ այս արձանագրության մեջ հիշատակված Յովանէսը և Սարգիսը գործել են Աստվածածին եկեղեցու շինարարության ժամանակ, քանի որ հուշարձանի պատերին փորագրված №№ 84, 92, 97, 98, 99 նվիրագրերում նշվիրատուները միջոցներ են հալթալթել եկեղեցու կառուցմանը նպաստելու համար, և բոլոր դեպքերում վանքի առաջնորդներ ևն հիշատակված Յովանէսը և Սարգիսը: Մյուս կողմից բանասիրությունը հայտնի է, որ Հաղարծնի սեղանատունը կառուցել է վանքի առաջնորդ Յովանէս Արմանեցին (ըստ Կ. Գանձակեցու. Սա շիհեաց ի Հաղարծինն զսեղանատունն կառուցնցն երևելի...), որը եպիսկոպոս էր ձևանադրվել 1256 թ. և վերջին անգամ վկայված է Ն. Գեորգի վանքում թողած իր արտոնագրում՝ (1260 թ.): Այստեղից ակնհայտ է, որ սեղանատունը կառուցող Յովանէս Արմանեցին և Աստվածածին եկեղեցու կառուցման ժամանակ վանքի առաջնորդ Յովանէսը տարբեր անձեր ևն, իրարից բաժանված շուրջ կես դարով:

Մեր կարծիքով քննվող գրերը ի ԶԼ և ԹՎ Շի հարկ է վերծանել այնպես, ինչպես պահպանված է՝ ի ԶԼ ԹՎ [ից] շի] նեցեալ, այսինքն եկեղեցին կառուցվել է 1281 թ. և այստեղ գործ ունենք նրա տարեթվի հետ: Մոտավորապես նույն ձևով է փորագրված նաև Դեղձուտի վանքի գլխավոր եկեղեցու թվականը՝ 25Շ, որ ուսումնասիրողները աներկբա վերծանում են՝ ի ԹՎից ԶԷ (1258 թ) շի] նեցեալ:

83. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային պատին, մուտքից արեւ-վելք, 5 տող.

ԵՍՅՈՂԱՆԷՍԲԱՏԱՆ ԱՊԵՏՐՈՆ
 ԿԵՑԻՄԻԱԲԱՆԵ ՅԱՄԲ ԱՃԱՃՆ
 ԻՍՏՐՅՎԵԻ ՄԵԱԲԱՆԲՍ Բ ՊԱՏ Ա
 ԱԳԻԾԱՆ Ի ՅՈՎ ԿԱՆՈՒ ԷՏՈՒՆ
 ԻՆՉ

ԵՍ՝ ՅՈՂԱՆԷՍ ԲԱՏԱՆՍ. ՊԵՏՐՈՎԿԵՑԻ ՄԻՍ.
 ԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՏՐ ՅՐՈՎԴԱՆԷՍՄ
 ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԲՍ Բ ՊԱՏԱՐԿԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ
 ՅՈՎԿԱՆՈՒ ԷՏՈՒՆ՝ ԻՆՉ:

Հրատ. Ցեր-Մովսիսյան, 79, Եղիազարյան, 1954 ժ, 38, Լուսանկ. 19

Գիտելիք. Առաջին տողում քահանա Պետրոկեցի Եղիազարյանը կարդացել է՝ Պետրակեցի: Անձնանունը հավանաբար առաջանամ է Պետրոսի, Պետրեի վանք տեղանունից, որ գտնվում էր Հաղարծնից ոչ հեռու, Ջուխտակ վանք հուշարձանախմբի մերձակալքում: Նվիրագիրը ժամանակամերձ է եկեղեցու շինությանը (1281):

84. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային պատին, մուտքից արևելք, 6 տող.

ԿԱՄԵԲԱԵՐԱԴԻՆԱՅԵՍՍԱՏԱԿԱԶԻ
 ՄՏՈԳՈՒԴԻԻՆՍԷՏՈՒԾԻՆՈՒԹԻ
 ԱԹԱՅՆԻՍԵՊՈՒԴՄԳԵՄԼԵԱՆ
 ԲՍԲՊԱՏԱԳԻՏԱՆԻՍԱՏԱԿԱՏԱՅՐԱ
 ՊԵՏԻՆՉԱՄՆԵՅՆՈՒԱՅՆԵԻՅԵՏԵՏԻՆ

ԿԱՄԱԻ ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍԱՀԱԿ ԶԻՄ
 ՀՈԳՈ ԱՐԳԻԻՆՍ ԷՏՈՒ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՐԻՆ՝
 ԱԾԱԾՆԻՍ: ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ, ՎԴԱՐԴԱՊԵՏ՝
 ՍԱՐԳԻՍ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԲՍ :Բ: ՊԱՏԱՐԿԱԳ
 Ի ՏԱԻՆԻ ՍԱՀՍԿԱ. ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԺԱՄՆ
 ԻՄ ԾՆՈՎԱՑՆ ԵԻ ՅԵՏ ԻՄ ՄԱՀՈՒ՝ ԻՆՉ
 ԱՌՆԵՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ցեր-Մովսիսյան 79, Եղիազարյան, 1954, ժ, 38, Լուսանկ. 19

ԻՆՉԱՌՆԵՆ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆԱՐՀՆԻՆ յԱՅ:

Գիտելիք. նվիրագիրը ժամանակամերձ է եկեղեցու շինությունը: 2-րդ շարքում եպոս վր ՍԳ հապավումները եղիազարյանը վերծանել է եպիսկոպոսք, վարդապետք, սարկաուզք, որ ակնհայտ վրիպում է, ըստ որում վանքի անձնակազմի նույն անվանումը ըստ հիերարխիայի հանդիպում է նաև հուշարձանի .Յ.Յ 97, 98, 99. 102 բնագրերում:

85. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային պատին, մուտքից արևելք, 5 տույ.

ՅՈՒՍՈՎՆԱՅՏԱՍԱԵԿՆՈՒՍԻՆԻՐԻՄԻՇԱՏՄԻ
 ԼԵԱԵՑԱՆՄԲԱՅԱՅՆԻՍԵԻՄԲԳՐԻԳՈՒՍ:ՎԴՍ:ԵՄԱԲ
 ԱՅՍԱՏՄԱՆԵՑԷ:Բ:ԱԻՊԱՏԱԵԻՏԼԵՆՅՈՎԷԻ
 :Ա:ԱՆԱԳԻԷ:Ա:ՏԱՍԱ:Ա:ԽՐՇԱՏԻԿԱՏԱԻԶԲ
 -ՐՏԵՆՅԱՅ ԼԲ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ՀԱՍԱՆ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՐ ԽՈՐԻՇԱԶ ՄԻՍԱԲԱՆԵՑԱՆ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ
 ԵՒ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ: ՎՐԱՐԻԴԱՊԵՏՔԻՍ ԵՒ ՄԻԱԲՍԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔ :Բ: ԱԻՐ ՊԱՏԱ-
 ՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ ՅՈՎՐԱՆՈՒԻ ԵՒ ԱՔԱՆԱԳԻՆԷ՝ :Ա: ՀԱՍԱՆԱ, :Ա: ԽՈՐԻՇԱԶԻ: ԿԱՏԱ-
 ՐԻԶՔՂ ՄԻՐԶՆԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. եղիազարյան, 1954, ժ, 39,
 Լուսակ. 19

86. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուտու, հարավային պատին, մուտքից արև-
 վելք, 5 տույ.

ԱՐԳԻՍԵԻԳՐԻԳՈՐԵՂԲԱՐՔԱԲԱՆ	ՄԻԱԲԱՆՄԵՑԱՔ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ: ՏՐ ՏԻՐԱ.
ՍՏՐՏԻՐԱՅՈՒՄԱՏՈՒՐՎԴԵԿԵԼԵԼ	ՑՈՒ, ԱՄՏՈՒՍԱՆՍՈՒՐ ՎՐԱՐԻԴԱՊԵՏՔԻ ԵՒ
ՍԱՏԱՆԵՑԱՔԻՏԱՆԻԷՓԷՍՈՍԻՄԲԶ	ՄԻԱԲԱՆՔՍՂ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔ Ի ՏԱԻՆԻ
ԱԳՍՔԱՔՐԻԳՈՐՈՎԱՏԱԻԶԲՆ ԱԻ	ԷՓԷՍՈՍԻ ՄԲ ԺՎԱՄ :Ա: ՄԱՐԳՍԻ, :Ա:
ՐՏՆԻՆ ՄԱՂ	ԳՐԻԳՈՐՈ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐԶՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. եղիազարյան, 1954, ժ, 39:

Գիտելիք. Բնագրի տողասկզբները մի քանի տառատեղ եղծվել են, չեն կարդացվում: 2-րդ տո-
 դում Մժատուր վր եղիազարյանը վերծանել է Մժատուր, վարդապետ, 3-4-րդ տողերում Եվե-
 սուսի վր ժամ՝ Եփեսոսի սուրբ ժողովոյն, ըստ որում եղծված մասում արդքան գրեր չէին տեղավոր-
 վի: Անհծքի բանաձևը նույն վերծանողը կարդացել է. կատարիչքն արհնեալ եղիցին յայ:

87. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուտու, հարավային պատին, 5 տույ.

-----ՎԻԱԲԱՆԵՑԱ-	ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔՂ ՄՆԱԾՆԻՍ ԵՒ ՄԲ
ԱՅԱՅՆԻՍԵԻՄԲԳՐԻԳՈՒՍ	ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՎՐԱՐԻԴԱՊԵՏՔԻՐՍ ԵՒ ՄԻ-
ՐՍՁՎԴԵՐՍԵԿԵԼԵԼ	ԱԲԱՆՔՍՂ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔ : ԱՄԷՆ:
ՍԱՏԱՆԵՑԱՔ	
Ա :ՆԷ .	

88. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, 4 տող.

.... ԻԻՐԱՂՈՒՏԵԻՄԴԻ..... ԻԻՐ ԱՂՈՒՏ ԵՒ ՈՐԴԻ . | .
 ՄԲԳՐԻԳՄԻՍՄԵԲՏԻՐ..... . ՄԲ. ԳՐԻԳՈՐԻՍ: ՄԵՔ ՏՐ | .
 .. ԵՑԱԲՈՐՄԲԳՐԻԳՄ..... . ԵՑԱՔ ՈՐ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐ | . Ա.
 ԱԱՐՆԵՆԱՆԽՓԱՆ:.. ԱՐՆԵՆ ԱՆԽԱՓԱՆ:

89. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, նախորդից հյուսիս, 6 տող.

ԿԱՄԱԻՆԱՅԳՐԻԳՈՐԵԻԴԱԻ
 ԻԹՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆՄԲԱՅ
 ՍԵՆՈՑԱԱԴԵԱԲԿԱՉԱԵՑԱԻ
 ՉԳՄԲԵՆԵՍՏԻՐՄԳՍԱԿՄԱՆԵՑ
 ---ՏՐՆՈՑԱՎԱԻՃ
 ԿԱՏԱԻՉՔԱԿՆԻՆ/ԱՅ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԳՐԻԳՈՐ ԵՒ ԴԱԻԻԹ ՄԻԱ-
 ԲԱՆԵՑՍԱՆ ՄԲ ԱԾԱԾՐՆՊԻՍ ԵՒ ՆՈՑԱ
 ԱՐԴԵԱՄՔ ԿԱՉՄԵՑԱԻ | ՉԳՄԲԵՆ, ԵՍ՝ ՏՐ
 ՄԱՐԴԻՍ՝ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻ |
 ՏՐ ՆՈՑԱ ՎԱԽՂԱՆ ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ
 ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ

Դիտելիք. Նվիրագիրը ժամանակամերձ է եկեղեցու շինությանը: Նվիրատուները վճարել են զմբեթի կառուցման ծախսը՝ ևնցա արդեամք կացվեցաւ զգմբեթն: Նվիրատվության այս ձևը լայնորեն դիտվում է Անիի և Հյուսիսային Հայաստանի բազմաթիվ հուշարձաններում (սուրբ պրակի Ք.Ք 5, 6, 11): 3-րդ շարքում ևնցա արդեամք վերջին բառում անտեսված է գործիական հոլովի ք հոլովակադմիչը՝ արդեամք: Չենք վերականգնում, քանի որ նման դեպքերը բազմաթիվ են և արտացոլում են խոսակցական լեզվում այդ հոլովակադմիչի ձևաբանական նշանակության մթազնումը, նրա անցումը նախորդ մին:

3—4-րդ շարքերում կազվեցաւ զ նախգիրը անհարկի է գործածված, հավանաբար բնագրի հեղինակը վերագրել է կազվեցին զգմբեթն կառուցվածքի հետևությունը:

90. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, 5 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅՎԻՐԱ-
 ՅՈՎ: ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ -
 ՅՈՎ: ԵԻ ՏՐՄԳ: ԵԻ ՄԻԱԲ -
 Ն - ՏՎԱՆՔ: ԱԻՐՅԱՐ... ԲԱ -
 ԱՐԻՉՔՆ -- ԲՀ.....

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ՎԻՐԱՊՂ, ՅՈՎԱՆԷՍԻ ՄԻԱ-
 ԲԱՆԵՑԱՆ . | ՏՐՂ ՅՈՎԱՆԷՍԻ ԵՒ ՏՐ ՄԱՐԻ-
 ԳՐԻՍԻ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՎԱՆՎԱՆՎԱՆ: Բ: ԱԻՐ ԺԱՄ:
 ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԿԱՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

91. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, 5 տող.

ԿԱՄԱԻՆԱՅԵՍԱՊ -- ԱՓՍԵԻԱՄ
 ՈՒՍԻՆԻՄՄԱԻԱ -- -- ՄԻԱՅԲԱ
 ՆԵՑԱԲՍՐԲՈՑԱԵԻՍ -- ՍԱՂՈՐԲՍՈՐԱ
 ՅԻ -- -- -- ԲԻ ԱՄԷ
 -- -- -- -- ԿԱՏԱԻՉՔՆ
 ԱՐԿՆԻՆՅԱՅ:

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԱՊ . . ԱՓՍ ԵՒ ԱՄՈՐԻ
 ՍԻՆ ԻՄ ՄԱԽԱ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՔ
 ՍՐԲՈՑՍ ԵՒ ՄՊԱՄԱԻՈՐՔ ՈՐՈՍ | . ՅԻ
 ԲԻ ԱՄԷՆ |
 ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ | ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

92. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, հարավային խորշի մոտ, եղծված, 2 տող:

ՍԻՐՈՎՆ ԿՆՅՈՎԲԱԶԱՆԱԻՍԲՈՒՏԷՍԿԵԶԱՌԷԱ--Մ--ԲԱԵԻԿԱՐԳԻՍ-----ՎՄԻՄԵՏԱ
ԴԴԻՆՍԻՇԻՆՈՒԹԻ-ԱԾԱԾ-ԻՍՄԵԲԵՊՍԻՎԴ---ՏՐՄԳԵԻՄԻԱԲԱՆՔՍՍԱՀՄԱՆԵՑ

ՍԻՐՈՎՆ (ԱՅ), ԵՍ՝ ՅՈՎԲԱՆԵՍԻ ՔԱԶԱՆԱ Ի ՄԲ ՈՒԽՏԵՍ ԿԵԶԱՌԷԱՐՑԻ . . . ԲԱ ԵՒ
ԿԱՐԳԻՍ . . . ՎՄԱՍՄԵՆ՝ ԻՄ ԵՏՂՈՒՄ ԱՐԴԻՆԵՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՐԻՆ՝ ԱՇՎԱԾՄԵՆԻՍ: ՄԵՔ
ԵՊԻՍԿՈՊՈՍ ՎՄԱՐԴՄԱՊԵՏ՝ . . . ՏՐ ՍՐԱՐԴՄԻՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱԶՄԱՆԵՑՄԱՔԻ . . .

93. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, գմբեթի թմբուկի արևմտյան երեսին, 1 տող.

ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՎԴԴԵԻԱ Ա . . . ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՎԱՐԴՄԱՊԵՏ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔԻ . . .

94. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ, արտաքուստ, գմբեթի թմբուկի վրայի խաչա-
քանդակին, 1 տող.

ԳՐԻԳՈՐՈՒԵԽԱՉՍ

ԳՐԻԳՈՐՈ Է ԽԱՉԱՅ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1951, թ. 39,

95. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, հարավային անկյան
մոտ, վերևում, 6 տող.

ԵՍԹՓԼԻՋԵՑԻՉԻԹԱՂԻ ՄԴՈՅԹԱՂՈՅՄԴԻՄԱՀ ՏԵՍԻՍԻԼ
ԽԱՆՔԵԵՂԲԱՅՐՆԻՄ ՉԱԼՆ. ԵԻՄԵՐ ՄԴԻՔՍԵՓԱՆՈՍՆԵԹԱՂԻՆ
ԵՓԱՀՐԱՊԱՏԵՑԻՍ ԵՒ ՕՋԱՅԳՈՒԼԻՆԵԻ ԻԻՐՄԴԻՆ ՅԱՌԻԹԻՆ ՄԵՑԱԻ
ՅՈՒԱՎՄԱՌԲՍՎԵՐՍՏԻՆՆ ՄՈՐԳԵՑ ԱՔԻԱՂԱՏՈՒՈՅՉԵԿԵՂԵ
ՑԻՄՆՉՄԲԱՃ ԱԶՆԻՆԵՄԲՅՆԳՐԻԳՈՐԻՆ. ՅԻՇԱՏԱԿՄԵՉԵԻ ՀԱՄՈ
ՐԷՆՆՆՋԵՑԵԼՈՅՄԵՐՈՅ: Ի ԹԻՆ: ՀԱՅՈՅ ՌՃԼ . . .

ԵՍ՝ ԹՓԼԻՋԵՑԻ ՉԻԹԱՂԻ ՈՐԴՈՑ ԹԱՂՈՑ ՈՐԴԻ ՄԱԶՏԵՍԻ ՍՈՒԼՎԵՆՍ ԵՒ ԵՂԲԱՅՐՆ
ԻՄ ՋԱԼՆ ԵՒ ՄԵՐ ՈՐԴԻՔՆ՝ ՍՏԵՓԱՆՈՍՆ ԵՒ ԹԱՂԻՆ, ԵՒ ՓԱՀՐԱՊԱՏԵՑԻ ԽՕՋԱՅ-
ԳՈՒԼԻՆ ԵՒ ԻԻՐ ՈՐԴԻՆ ՅԱՐՈՒԹԻՐԻՆ՝ ՄԵԾԱԻ՝ ՅՈՒՍՈՎ ԱՌ ՔՄ ՎԵՐՍՏԻՆ ՆՈՐՈԳԵ-
ՑԱՔ ՋԵԱՂԱՐԾՈՒՈՑ ՋԵԿԵՂԵՑԻՍՆ՝ ՋՄԲ ԱՇՎԱԾՄԵՆԻՆ ԵՒ ՄԲՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆ, ՅԻՇԱՏԱԿ
ՄԵՉ ԵՒ ՀԱՄՈՐԷՆ ՆՆՋԵՑԵԼՈՑ ՄԵՐՈՑ: Ի ԹՎԻՆ ՀԱՅՈՑ ՌՃԼ (1681):

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 136, Բարխուզարյանց, 365 ՎՏ. 194, Տեր-Մովսիսյան, 79, Եղիազարյան, 1954, թ. 39,

Գիանիք. Հաղարծնի վանքի ս. Գրիգոր և Աստվածածին եկեղեցիների վերստին նորոգումը
ըստ այս բնագրի տեղի է ունեցել 1681թ., թիֆլիսաբնակ Ջիթաղյանների և փահրապատեցի Սողա-
զյուլի միջոցներով:

4-րդ տեղում նորոգեցաք զխաղաբժուռյ զեկեղեցիսն, վանքի անունը փորագրված է ձ>իս ան-
ցումով, որ զխաղում է արգի մի քանի բարբառներում (Վան, Ջուղա, Շատախ և այլն):

96. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 3 առդ.

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ ԵՍ ԲԷԿՍՈՐԴԻ ԱՇՈՅՆ ԱՉԳԵՀ ԱՐԲԱՆՑ
Ե ԱՈՒՍԻՆ ԲՈՒՆ ԱԵ ԵՂԲԱՅՐԻ ՄՍՄԲԱՏ ԿՎԲԱՆԵՑ
ԱՔԻՍՐՈՒՏ ՍՈՐ ՊԷՍԵ-ՀԱՅ ՐՆ Մ Ե ՏՎԼԷԼԳԻ ԻՆ, ԽՇԻՆ...

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ. ԵՍ՝ ԲԷԿՍ, ՈՐԴԻ ԱՇՈՏՈ ՅԱՉԳԵ ՀԱՐԲԱՆՑ՝ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԲՈՐԻՆԱ.
ԵՒ ԵՂԲՈՅՐ ԻՄ ՄՄԲԱՏ ՄԻԱԲԱՆԵՑՍԱՔ Ի ՄԲ ՈՒՆՏՍ, ՈՐՊԷՍ ԵՒ ՀԱՅՐՆ ԻՄ ԵՒ
ՏՎԱՔ ԱՐԴԻՆՍ Ի ՇԻՆՐՈՒԹԻՆ . . . 7:

Հրատ. Բարխուզարյանց, 365, Տեր-Մովսիսյան, 79, Եղիազարյան, 1954, ժ. 40,
Լուսակի. 20

Գիտելիք. նվիրագիրը ժամանակամերձ է եկեղեցու շինութիւնը: Բնագիրն անավարտ է մնա-
ցել, պակասում է հատուցման բանաձևը, արդարև եղած տառաշարքերից չի հասկացվում, թե նվիրա-
տուններ Բէկն ու իր ամուսին Բորինան ինչ հատուցում պետք է ստանան վանքից՝ իրենց տված
արդուները ների դիմաց: Պետք է ենթադրել, որ Աշոտի որդի Բէկը եղել է Հաղարծնի վանքի հովա-
նավորներից մեկը:

97. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 3 առդ.

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ ԱՅ - ԵՅ ԱՊԱՐՈՆ ՀԱՍԱՆ ՈՐԱՊԱՇՏԻ ՇԻՄԱՆԵՅԱՐԴԵ ԱՐԻ ՀԱՎԱԸՆՉԻ ԲՈՅՆԱՐԲԱՆՑ
ԱՄԲԱՅԱՅՆՍԵՒՄԲԳՐ-ԳՐԻՍՈՐՊԷՍԵՎԱՆԻ ԲԻՐԵՄԵ-ՏՐՅՈՂԷՍ-ՏՐՄԳՆԼԻԵ ԿՎԱՐՄԱՆԵՑԱՔՉԱՏԿԻՆՃՐԱԿԱՈՒ
-ԻՆԵԿԻՐԱԿԷՆՊԵՏՐԱՅԻՆ ԱՍԱՆԱՄԱՏՈՒՑԱԵԼ ՉԱՍԵՆ ---- ՏԻՄԱՆԻ ԱՓԱԿԱՏԵԼԻ ԶԲԱՅԻՆՏԵԻ ԱՓԱՉԲԻՄՏՅԱՅ

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ. ԱՐՏՈՒՍԱՆՄԵՍԻՍՆԱՐ ՊԱՐՈՆՆ ՀԱՍԱՆ Ո ԲԱՐԵՊԱՇՏ ԻՇԽԱՆԻ
ՄԵԾԱԻ ԱՐԴԵԱՄԲ Ի ՀԱԼԱԼ ԸՆՁԻՑ ԻԻՐՈՑ ՄԻԱԲԱՆԵՑՍԱԻ ՄԲ ԱԾԱԾԻՍ ԵՒ ՄԲ
ԳՐԻԳՐՈՐԻՍ, ՈՐՊԷՍ ԵՒ ՆԱԽՆԻՔ ԻԻՐ: ԵՒ ՄԵՔԻ ՏՐ ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ՏՐ ՄԱՐԳՐԻՍԻՍ,
ՎՐԱՐԴԱՊԵՏՐ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑՍԱՔ ՉԱՏԿԻՆ ՃՐԱԳԱԼՈՒՄԻՆ ԵՒ ԿԻՐԱ-
ԿԷԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՀԱՍԱՆՍ. ՄԱՏՈՒՑԱՆԵԼ, ՉԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԱՆԽԱՓԱՆ:
ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՐԻՆ Ի ՏԵ: ԵՒ ԽԱՓԱՆԻՉՔՆ ԴԱՏԻՆ ՅԱՅ:

Գիտելիք. Ինչպես նշել ենք, այս նվիրագիրը վերաբերում է Աստվածածին եկեղեցու շինու-
թիւն ժամանակներին, տեղ Յովանէսի և վարդապետ Սարգսի վանահայրութիւն տարիներին: Պարոն
Հասանը, իր նախնիների նման, Հաղարծնի վանքի հովանավորողներից է եղել XIII դարի վերջերին:

98. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային սվանդատան մուտքի
խորշի մոտ, 7 առդ.

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ ԿՎԱՆՑ ԱՅ
ՄԲՈՒՏԻՍ ԿՎԱՆՑ ԵՒ ՄԲ
ԱՅՆԵԻՏ ԱՐԴԻՆ ԽՇՈՒԹԻ
ՄԲԱՅԱՅՆԻ ԱԵ ԵՂԲԱՅՐ
ՍԳԻԱԴԵԻ ԱՅԼԵՊ ԱՐՏՎԷ
ՆՄԱ. Գ. ՊԱՏ ԱՐԴՏ ԱՆՎԴԱՆԱ
ՆՑ: ԱՅՎԴԱՆ: ԱՅ ԿՎԱՆՑ: ԱՅ ՆՈՒՐՆՈՐԻ

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ, ՄԻԱԲԱՆԵՑՍԱԻ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ԱՂԱ-
ԽԻՆ ՔԻ ՄԻՆՍԱՆ ԵՒ ԵՏ ԱՐԴԻՆՍ Ի ՇԻՆՈՒ-
ԹԻՐԻՆ՝ ՄԲ ԱԾԱԾԻՍ: ԵՒ ՄԵՔԻ ՏՐ ՅՈՎԱՆ-
ՆԷՍ՝ ՍԱՐԴԻՍ ՎՐԱՐԴԱՊԵՏՐ ԵՒ ԱՅԼ ԵՂ-
ԲԱՐՔՍ ՏՎԱՔ՝ ՆՄԱ. Գ. ՊԱՏԱՐԱԳՆ, Ի ՏԱՆԻՆԻ
ՎԱՐԴԱՆՍՈՒՅ՝ :Ա: ՎԱՐԴԱՆԱ, :Ա: ՄԻՆԱԻ,
:Ա: ՆՈՒՐՆՈՐԻ:

Գիտելիք. Բնագիրը ժամանակամերձ է եկեղեցու շինութիւնը: Միևայ իգ. անձնանունը (ըստ Հր. Աճառլանի պարս. տունա- մանրանկարչութիւնը բառից, հատ. Գ, էջ 338) հաճախ է հանդիպում XII—XIV դարերի վիմագրերում: Նուրմոր անունը անծանոթ է հայ իրականութիւնը, հավանաբար ծագում է արար. քմր-լույս և հայ. նոր բառերից, նոր լույս նշանակութիւնով:

99. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, ± սող.

-- ՅՈՒՍ--Ն ԱՅ ՄԵԾԱՀԱՍՏ ԴՈՆՍՄԲԱՏ ՄԴԻԱՇՆՈՅՄԱԿԵՆ ԵՅԱՄԲԳՐԻԳՄԹՄԴԵՍԵԹ
ՆՈՂԵԻՐԷՏԱՐԴԻԲՆՍԻ ՇԻՆՈՒԹԻՄԻԱԶԱԶՆԻՍՄԵԲՏՐՅՈՎԵԻՏՐՍԳԵԻԲԵՐԱՔՍՍԱՀՄԱՆԵՅԱՔՆՄ
ԱՊԱՏԱԳԱԳՀԻԼԳՇԱՐԱԹՆԱԲՆՉԱՄԷՆԵԿԵՂԵՑԻՄՍԻԶԻԿԱՏԱՐԱԶԱՇԱՇԻԱՐՀԻՈՎ
ԻԱՓԱԼԷԴԱ-ԻՏԷՅՈՒԴԱԻԵԻՍԱՏԱՆԱԻՄԱՍՆԱԿԻՅԵՂԻՑԻԿԱՏԱՐԻԶՔՆԱԻՐՀՆԻՆՅԱՅ

ՅՈՒՍՊՈՎԻՆ ԱՅ, ՄԵԾԱՀԱՍՏ ՊԱՐՈՆ ՍՄԲԱՏ, ՈՐԴԻ ԱՇՆՈՅՄԱԿԵՆ ԵՅԱՄԲԳՐԻԳՐԻՍ, ՈՐՊԷՍ ԵՒ ԾԻՆՈՂԻՆ ԻՐԻ, ԵՒ ԵՏ ԱՐԴԻԻՆՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՄԻՆՆԱՄԱԾՆԻՍ ՄԵՔ՝ ՏՐ՝ ՅՈՎԼԱՆԷՍՈՒ, ԵՒ ՏՐ ՄՐԱՐԳՐԻՍՈՒ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔ ՆՄՈՒ Ա ՊԱՏԱՐԱԳ ԱԻԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ, ՉԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ, ՄԻՆՉ Ի ԿԱՏԱՐԱԾ ԱՇԽԱՐՀԻ: ՈՎ՝ ԽՍՓԱՆԷ, ԴՍՏՈՒ Ի ՏԷ, ՅՈՒԴԱԻ ԵՒ ՍԱՏԱՆԱԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ ԵՂԻՑԻ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Լուսանկ. 20

Գիտելիք. Նվիրաավութիւնը կատարվել է եկեղեցու կառուցման ընթացքում: Մեծահաւատ պարոն Սմբատը հավանաբար № 96 արձանագրութիւն մեջ հիշատակված Աշոտի որդին է, Հաղարծնի վանքի հովանավոր իշխաններից մեկը:

100. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային ավանդատան պատին ներքեից, 6 սող.

- ԱՄԻՆ ԱՅ ՄԱԲԱՆ ԵՑԱՆ ՍԻՄԻԱԶՆ
ՍԵԻՄԲԳՐԻԳՄԻՍՄԱՏԻՐՈՍԵԻԱՌՍ
ԻՆԲՐԻԱԹՈՒԹԵՏՈՒՆԱԴԻՆՍԻՄՈՂՈՒ
ՁԵՄԱՅԻՎԴԵԻՄԱԿԵՆ ԵՅԱՄԲԳՐԻԳՐԻՍ
ԵԻՅԱԿՔԱ . ՏՎԱՔԱԱՐՏԻՐՈՍԻ
ԱԻԱԹՈՒԹԻԿԱՏԱՐԻԶՔՆԱԻՐՀՆԻՆՅԱՅ

ԿԱՏԱՐԱՆ ԱՅ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՆ ՍԲ ԱՄԱԾՆԻՄ ԵՒ ՍԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ՄԱՐՏԻՐՈՍ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՐ ԽԱԹՈՒԹ ԵՏՈՒՆ ԱՐԴԻԻՆՍ ԻՐՆՈՐՈԳՈՎԹԻՐԻՆ՝ ՍԲՈՒՍ: ԱՂԱԳԻՍ, ՎԱՐԴԱՊԵՏ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ Ի ՏԱԻՆԻ ԴԱԻԹԻ՝ ԵՒ ՅԱԿՈԲԱ ՐԲ: ԺԱՄՂ ՏՎԱՔ՝ Ա ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ, Ա ԽԱԹՈՒԹԻ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ՝ ՅԱՅ:

Գիտելիք. Նվիրատուները տրդունքներ են տվել ի նորոգութիւն սրբուս, որից չի հասկացվում թե որ եկեղեցու նորոգմանն է վերաբերում խոսքը, ըստ որում նրանք միաբանել են և՛ Աստվածածնին և՛ ս. Գրիգորին: Հավանական է թվում, որ խոսքը ս. Գրիգոր հին եկեղեցու նորոգման մասին է: Ծ-րդ շարքում տվաք բառից առաջ պետք է լիներ տրվելիք պատարագների ընդհանուր քանակը, ելնելով շարունակութիւնից վերականգնում ենք. :Բ: ժամ (կամ ավր):

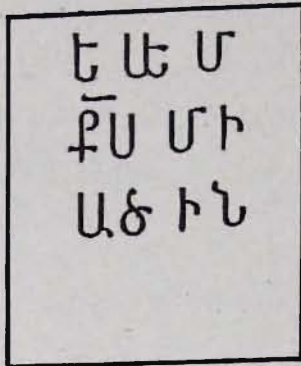
101. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ. արևմտյան պառիս, արձանագրուած յան
րեկոր, 3 տող.

..... ՅԿԲԱՅ .

ԵՒԻԳՐԻԹԵՆ
ՊՐՄԻՅՇՀՍՈՒԼ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆՆԻ ՅԱԿՈՒԲԱՅԻ. ԵՒ Ի
ԹՐԱՊՈՒՄԻՆՈՒՐՈՒԹԵՒԱՆՆԻՆԻ ՊՐԱՐՄԻՅ ՇՐԱԼԶ
ՍՈՒԼԻԿՄԱՆԻՆԻ

101ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներսում, բեմին ընկած գեղաքանդակ խաչ-
քարի բեկորի վրա, Գրիսաստի լարձ-
րաքանդակի վրա պլակեթոված պնա-
կիտին, 3 տող.

ԵՍ ԵՄ ՔՐԻՍՏՈՍ ՄԻԱԾԻՆ

102. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային պառիս, 5 տող.

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ ՄԻԱԲԱՆԵՑ.....
ՐԻԱՆԷ: ՏՐՅՈՎ ԵՒ ՏՐՄԳ.....
ՏԱՐԱԳՉՏԱՆԻԳԱԼՍ.....
ԵՆԴԱՆԻԵՆ ԻՐԵՅԾՆՈՂ.....
ՆԱՅԱՆ ՄԵՂԱՅՆՏԵՐԷ:

ՍԻՐՈՎՆ ԱՅ, ՄԻԱԲԱՆԵՑ
ՄՄԱՎՐԻԱՆԷ: ՏՐ ՅՈՎ ԱՆԷՍ ԵՒ ՏՐ ՍԱՐԳԻՍ
ԵՏՈՒՆ . . . ՊԱՍՏԱՐԱԳ ԶՏԱԻՆԻ ԳԱԼՍ-
ՐՏԵԱՆԻ . . . ԿԵՆԴՐԱՆԻ ԵՆ ԻՐԵՆՑ
ԾՆՈՂԱՑՆ ՈՎ ԽՍՓԱՆԷՆԻ,
ԴԱՑԱՆ, ՄԵՂԱՑՆ, ՏԻՐ Լ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, Ժ, 39,

Գիտելիք. Է-րդ տողում իւրեւց բառն արտացոլում է եւս երկարբառի, պարզում ն ձայնավորի,
որ սարրեր դիրքերում հաճախ է դիտվում XII--XIV դարերի վիմադրերում: Ե-րդ տողում հացան
փորագրված է գրաբարի Եոցա ձևի փոխարեն և արդյունք է ա ձայնավորի եղանակաց առնմանու-
թյան, որ դիտվում է նաև միջին հայերենի գրական հուշարձաններում և այլ վիմադրերում:

103. ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, մուտքի կամարի վրա, 2 տող.

ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԷՍ ՔԱԶԱՆԱ ԸՆԾԱ ԷՖԵՐԻ ՍԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԸՍՏ ԿԱՐԻ ԼԻՄՈՒՄ: ՀԱՅՐ
ՅՐՈՎԱՆԷՍ՝ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԻՔ՝ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ Բ. ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻՆ ՅՈՎԱՆՈՒԼ:
ԿԱՏԱՐԻԶՔԻՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

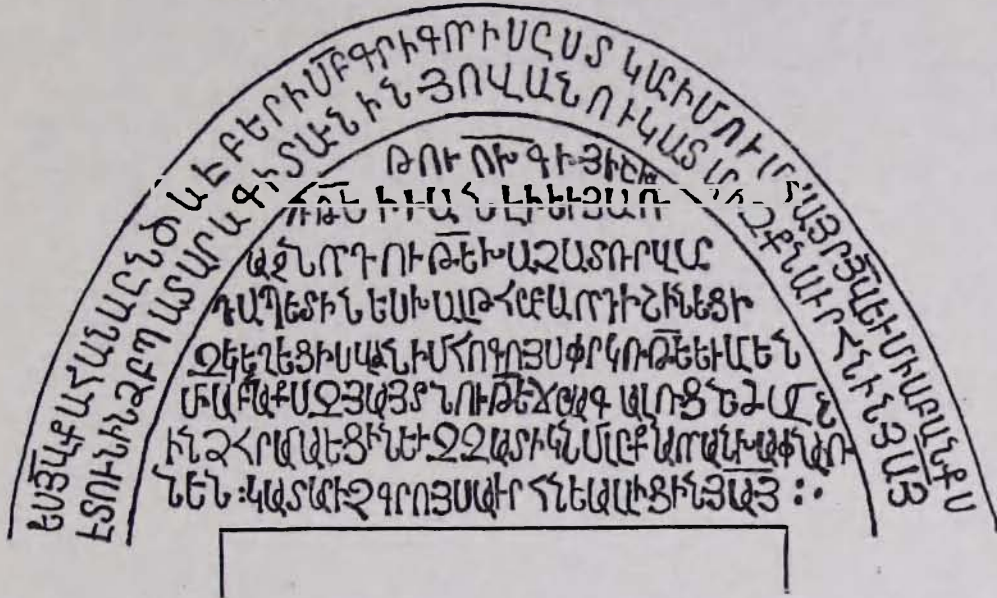
Հրատ. Զալայանց, Ա, 134, Մմբայանց, 182, ՎՏ, 38 Տեր-Մոսիսյան, 80,
Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 34,
Լուսանկ. 21

104. ԿԱԹՈՂԻԿԵ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, մուտքի բարավորի վրա, 8 տող.

Ի ԹՈՒԻՆԻՆԻ ՈՒԳ. (1194). ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵՒԱՆՆԻ ԻՒԱՆԷԻ ԵՒ ՅԱՌԻԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵՒԱՆՆԻ
ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ ԵՍ՝ ԽԱԼԹ ՀԱՐԲԱ. ՈՐԳԻ ՇԻՆԵՑԻՂ ԶԵԿԵՎԵՑԻՍ ՎԱՍՆ

ԻՄ ՀՈԳՈՅՍ ՓՐԿՈՒԹԵՐԱՆԻ: ԵՒ ԱՄԵՆՆԻ ՄԻԱԲԱՆՔՄՁՅԱՅՏՆՈՒԹԵՐԱՆԻ ՃՐԱԳԱԼՈՒՑԻՆ
 ԺԱՍՆՆԻ ԻՆՉ ՀՐԱՄԱԵՑԻՆ ԵՒ ՁՁԱՏԻԿՆ՝ ՄԼԻՔԱՆԱ, ՈՐ ԱՆԽԱՓԱՆ ԱՌԻՆԵՆ:
 ԿԱՏԱՐԻՉԼՔ՝ ԳՐՈՅՍ ԱԻՐՀՆԵԱԼ ԼԻՑԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 134, Սմրաայանց, 182, ՎՏ, 38, Տեր-Մովսիսյան, 80,
 Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 34,
 Լուսակ. 21, 22

Գիտելիք. Եկեղեցին կառուցվել է Սաշաաուր շվարդապետ Տարմնացա. առաջնորդության ժամանակ (1194 թ.): Բարխուդարյանը բնագրի թվականը կարդացել է ՈՂԳ=1244, ըստ այլմ եկեղեցու կառուցումը և կառուցողների ժամանակագրությունը հիմնվել է այդ թվականի վրա: Նվիրատուի անունը Հր. Աճառյանը հանում է արար. xalat- պատվի հագուստ բառից, ենթադրելով թե բնագրի կալը-ը կարող էր առաջանալ կալար-ից, երկրորդ ա-ի սղումով, որ քիչ հավանական է, ըստ որում այդ շեշտակիր ա-ն հաղիվ թե հնչյունափոխվեր: Հավանաբար այս ստուգաբանության համար հիմք է ծառայել նաև Բարխուդարյանցի վերծանությունը, որտեղ անձնանունը կալար է: Իրդ տողում Մլըքանա (Մլքան, Մլքան) անունը Եղիազարյանը վերծանել է Մամքանա: Մլքան ձևը ըստ Հր. Աճառյանի ենթադրում է արար mսլնkan-բազավորների պսակ նախածե, մինչդեռ Մամքան բուն հայկական ծագում ունի, մամ բառից, քան վերջավորությամբ (հմմտ. Պապքան, Ռուզուքան, Գուլքան, հատ. Գ, էջ 187, 364):

105. ԿԱԹՈՂԻԿՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, 6 տող.

ԳՐԻԳՈ ԿԱՊ ԱԼԵՑԻՄԻԱԿԱՆ ԵՅ
 -ՅԻՍԻ ԳՐԻԳՈՍ ԵՄ ՏԱԼԱԼԱԿԴԵԱԲԲ Ե
 ԿՂ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՄԻԱԿԱՆ ԲՍ
 -- ՀԱԵՑԱԲ : Զ : ՊԱՏԱԳԻՏԱԿՆԻ ԿԱԿԵՅ
 -- ՉԻՆ : Բ : ԲԱԿԻՆ Ե ՉԱՅԼԵ ԳՐԻԳՈ
 -- ՈՎԻԱԳ ԱՆԵ ՄԵՐԱԶ ԱՅԵ ՄԸ :

ԴԵՍՒ ԳՐԻԳՈՐԻ ԿԱՊԱՍԵՑԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑՄԱՅ Ի ՈՒՐ ԳՐԻԳՈՐՍԻՄ ՀԱՆՍԻ ԱՐԴԵԱՄԲԻՔԻ
ԵՒՆ ՎՂԱՐԻԳՐԱՊԵՏՈՒ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍՂԱՆՄԱՆԵՑՄԱՅ :Ժ: ՊԱՏԱՐԱԳԻ Ի
ՏԱԻՆԻ ՆԱԻԱԿԱՏԵՂԱՅՂ ԴՈՒՂԻՆ, :Բ: ԹԱՄԱՐԻՆ ԵՒ ԶԱՅԼՆ ԳՐԻԳՈՐԻՆԻ: ՈՎ
ԽԱՓԱՆԵՆ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 33,
Լուսանկ. 23

Գիտելիք. Գրիգոր Կապաղեցին աեղական մեծահարուստ իշխաններից է, բացի այս բնագրու-
րից նա հիշատակվում է նաև իբրև Ն. Գետիկ վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցու շինարարութունն ավարտող,
Կ. Գանձակեցու «Պատմութիւն մեջ»: Այստեղ վկայված վարդապետ Յովանէսը, անշուշտ, Հաղարծ-
նի վանքի նշանավոր առաջնորդ Արմանեցին է, որ վանահայր է եղել նաև Ն. Գետիկում և Հաղ-
րատում:

106. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հյուսիսային պլանին, խորշի
մեջ, 3 սող.

ՇՆՄՀԻՆԱՅԵՍՄԻԻԹԱՐԻՔԱՀԱՆԱՄԴԻԱՇԻՆԻՏՈՒԱԴԻՆՍԻՍԱԼԵԼՁ
ՄԲԳՐԻԳՐՍՅԻՇԱՏԱԿՎԴԱՅԻՄՈՑԲԱՍՂԻՆԵԱՆԴՐԻԱՄԻՆ ՏՐՅՎ
ՄԳՎԴԵՄԻԱԲԱՆՔՍ. Բ. ՊԱՏԱՐԱԳԻՏՈՒՆԻՏԱՆԻՊԱՍԱՍԻԱԲՄԱՆԴ

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ՄԽԻԹՍԻ ԲԱՀԱՆԱ, ՈՐԴԻ ԱՇԻՆԻ ԵՏՈՒ ԱՐԴԻՆՍԻ Ի ՍԱԼԵԼ
ՁՄԲ ԳՐԻԳՐՈՐԻՍ, ՅԻՇԱՏԱԿ ՎՂԱՐԻԳՐԱՊԵՏՈՒՄ ԻՄՈՑ՝ ԲԱՐՍՂԻՆ ԵՒ ԱՆԴՐԻԱՄԻՆ:
ՏՐ ՅՐՈՎՂԱՆԵՍԻ, ՄՂԱՐԻԳՐՈՒ ՎՂԱՐԻԳՐԱՊԵՏՈՒ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ .Բ. ՊԱՏԱՐԱԳԻ ԷՏՈՒՆ
Ի ՏԱԻՆԻ ՊԱՐՍԱՄԱՐԹԻ, Ա. ԲԱՐՍՂԻՆ, Ա. ԱՆԴՐԻԱՄԻՆ:

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 79, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 33,

Գիտելիք. 2-րդ սողում յիշատակ վրաց իմաց Եղիազարյանը վերծանել է յիշատակ որդիաց
իմաց, որ չի համապատասխանում քարի վրա փորագրվածին, քանի որ այնտեղ վրաց հապավումը
պատիվ-գծիկ ունի:

2—3-րդ սողերում սովորական ար ՅՎ ՍԳ ՎԴ և միաբանքս նույն վերծանողը կարգացել է.
տեք Յովանեսս վարդապետի եւ միաբանքս, որ հետո է իրականից և անկապ վերջին սողում ի
տաւնի Պարսամաի Ա. Բ. Ա. Անդ կարգացվել է. ի տաւնի Պարսամա Արասա Անդրիասի, ըստ
որում Բարսղի անվան փոխարեն վերականգնվել է Արաս:

107. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հյուսիսային պլանին, 4 սող.

ՄԻՐՈՎՆԱՅԵՍՅՈՂԱՆԵՍԲԱՀԱՆԱՄ
ԱԲԱՆԵՑԱՄԲԳՐԻԳՐՈՐԻՍԵՄԱԲԱՆ
ՔՍԵՏՈՒՆԻՆԱՊԱՏԱՐԱԳԻՏԱՆԻԴ
ԱԹԻԵՅԱԿՈՐԲԱՆՎԻԱՓԱՆԵԴԱՏԻՏԷ

ՄԻՐՈՎՆԱՅ ԱՅԵՍՅՈՂԱՆԵՍ ԲԱՀԱՆԱՄ ՄԻ
ԱԲԱՆԵՑԱՄԲԳՐԻԳՐՈՐԻՍ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳԻ, Ի ՏԱԻՆԻ ԳՂ
ԱԹԻ ԵՒ ՅԱԿՈՐԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵՆ, ԴԱՏԻ
ԻՍՏԷ:

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 79, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 33,

108. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հյուսիսային պլանին, լուսամուտից
ներքև. 3 սող.

ԱՀՆԵԱԵԱԹՅԱԵՆԱՆԱՄ
ՈՅԱԹՄՂՄԻՀԱՊԵՏԻՆԵԻՈՑ
ԱԵՆՆ Է

ԱՒՐՀՆԵԱԼ Է ԱԾ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ԱՐԱՐՈՑ: ԱԾ
ՈՂՈՐՄԻ ՀԱՅՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ԽՈՑՍԱԿՆԻՆ:
ԱՄԷՆ:

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 80, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 35,

109. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային սլատի մեջ ազուցված
խաչքարի ընկուրի վրա, 2 տող.

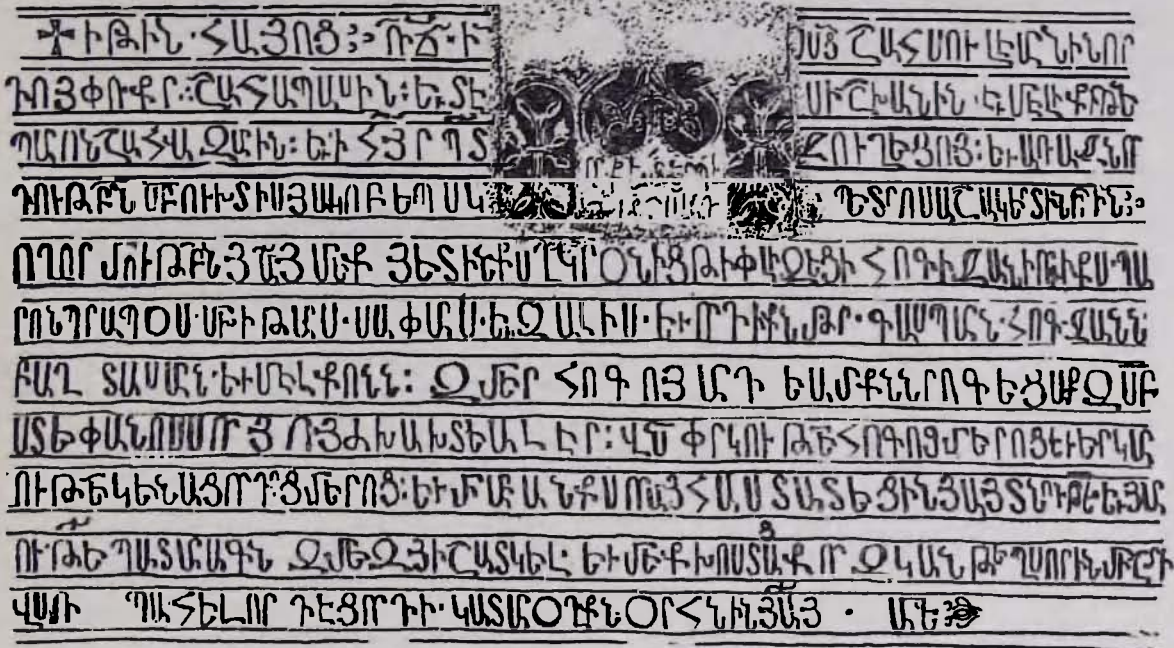
... ՄՔ ԵՐԿՐՊԱ

ԳԷՔ ՉԱՆՆԳ.....

. . . ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱՅԻԷՔ, ՉՍԱՐԳՐԻՍ
ՅԱՂԱԻԹՈՍ ՅԻՇԵՑԵՔԻ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 36.

110. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային սլատին, 11 տող.

Ի ԹՎԻՆ ՀԱՅՈՑ ԻՃ ԻՆ (1651), Ի ԹՎԱԻՍՐՈՒԹԵՂԱՆ՝ ՊԱՐՍՐԻՍ ՇԱՀ ՍՈՒԼԷՄԱՆԻՆ
ՈՐԳՈՑ ՓՈՔՐ ՇԱՀԱՊԱՍԻՆ ԵՒ ՏԷՐՈՒԹԵԱՆ Ս ԻՇԽԱՆԻՆ ԵՒ ՄԷԼԻՔՈՒ-
ԹԵԱՆՆՆ ՊԱՐՈՆ ՇԱՀՆԱԶԱՐԻՆ ԵՒ Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՐՈՒԹԵԱՆ ՅԱԿՈՒԱ՝ ՋՈՒՂԵՑՈՑ ԵՒ
ԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵԱՄԻՔՆ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՅԱԿՈՒ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԻ, ՊԵՏՐՈՍ ԱՇԱԿԵՐՏԻ,
ՆՈՐԻՆՆ: ՈՂՈՐՄՈՒԹԵԱՄԻՔՆ ՅԱՅ, ՄԵՔ՝ ՅԵՏԻՆՔՍ ԿՐՕՆԻՑ ԹԻՓԼԻՋԵՑԻ ՀՈԳԻՋԱՆԻ
ՈՐԳԻՔՍ՝ ՊԱՐՈՆ ՊՐԱՊՈՍ, ՄԽԻԹԱՐՍ, ՍԱՓԱՐՍ ԵՒ ՋԱԼԻՍ ԵՒ ՈՐԳԻՔՆ ՄԵՐ՝
ԳԱՍՊԱՐՆ, ՀՈԳԻՋԱՆՆՆ, ԲԱՂՏԱՍԱՐՆ ԵՒ ՄԷԼՔՈՆՆ ՋՄԵՐ ՀՈԳՈՑ ԱՐԳԵԱՄՔՆ
ՆՈՐՈԳԵՑԱՔԻ ՋՄԲ՝ ՍՏԵՓԱՆՈՍՍ, ՈՐ ՅՈՑԻ ԽԱԽՏԵԱԼ ԷՐ, ՎԱՍՆ ՓՐԿՈՒԹԵՂԱՆ՝
ՀՈԳՈՑ ՄԵՐՈՑ ԵՒ ԵՐԿԱՐՈՒԹԵՂԱՆ՝ ԿԵՆԱՑ ՈՐԳՈՑ ՄԵՐՈՑ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔ ՍՈՐԱՑ
ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՅԱՅՆՈՒԹԵՂԱՆ ԵՒ ՅԱՐՈՒԹԵՂԱՆ՝ ՊԱՍԱՐԱԳՆ ՋՄԵՋ ՅԻՇԱՍԱԿԵԼ:
ԵՒ ՄԵՔ ԽՈՍՏԱՑԱՔ, ՈՐ ՋԿԱՆԹԵՂ, ՍՈՐԻՆ ՄԻՇՏ ԻՎ ՎԱՌ ՊԱՀԵԼ, ՈՐԳԻՑ ՈՐԳԻ:
ԿԱՍԱՐՕՂՔՆ ՕՐՀՆԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԵՆ:

Հրատ. Տեր-Մովսիսյան, 80, Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 35.
Լուսանկ, 25

Գիտելիք. Ինչպես նշել ենք Կուսեն գյուղատեղի Աստվածածին եկեղեցու շինարարական ար-
ձանագրության մեկնարանության մեջ (ՆՅ 348), այս բնագրի թվականը ճշգրտման կարիք ունի.

ՌՃ--1651 թվականը չի համապատասխանում Հակոբ Զողալեցու կաթողիկոսության տարիներին, քանի որ նա հալոց հայրապետ է դարձել 1655 թ. և հովվել մինչև 1680 թ.: Մյուս կողմից, հայտնի է նաև, որ Պարսից Շահ-Սուլեյմանը գահակալել է 1666—1694 թթ., որը ևս անհամաձայն է քննվող բնագրի 1651 թվականին: Այստեղից, հավանական է թվում թվականը վերականգնել ՌՃԻ—1671, հենթադրելով, որ բնագրի ՌՃ-ին գրերի ի-ն սխալմամբ փորագրվել է վերջամասնիկի մեջ (ին) և ոչ թե ՌՃ-ին կից:

4-րդ շարքում Պետրոս աշակերտի նորին Եղիազարյանը վերծանել է Ես տեր Պետրոս աշակերտի նորին, անտեսելով, որ բնագրի հեղինակը Պետրոսը չէ, այլ՝ մեք յետին գույլ կրօնից և այլն:

5—6-րդ տողերում պարոն Պրապոս, Հագիջան վերծանվել են՝ պարոն Պապոս, Հոգաջան:

7-րդ տողում արդեամբն բառը Եղիազարյանը կարդացել է արդեամբքն, մինչդեռ քարի վրա է հղումակազմիչ չկա, սույն պրակի № 89 բնագրի մեկնություն մեջ հիշատակված օրինաչափությունը:

111. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արաաքուսա, արևմտյան պատին, մուսաքից հարավ, 4 տող.

ԿԱԿԷ ԱՅԵՍԱՐԳ---
 ՆԱՆԱՄԻԱԲԱՆԵՅԱ---ՍՏ ԱԴԴ
 ԵԱՐՔԻՄՈՎԱՐԳԻՍՎԴ---ՆՔՍԷ
 ՏՈՒՆ Բ՝ ՊԱՏԱՐԱԳԻՏԱԿԻ---ՆԻՆ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԱՐԳՐԱՐ ԵՒ
 ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄՂ ՆԱՆԱ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԲ
 ՆՈՒԱՍՏ ԱՐԳԻՄԱՐԲ ԻՄՈՎ: ՍԱՐԳԻՍ
 ՎՂԱՐԻՄԱՊԵՏ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՍՈՒՆ
 Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՄՍՍՄՆԻՆ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954. ԺԼ, 35.

Գիտելիք. Նվիրաատի անունը Եղիազարյանը կարդացել է Արգ..., հավանաբար չնկատելով Ա-ի վերի հորիզոնական դժիլը: 2—3-րդ տողերում նույնպես արդեամբք վերծանվել է սուրբ ուխտս արդեամբք, ըստ այդմ եղծված մասում այդքան գրեր չեն տեղավորվի:

112. Ս. ՍՏԵՓԱՆՈՍ ԵԿԵՂԵՑԻ. արաաքուսա, արևմտյան պատին, մուսաքից հարավ, 7 տող.

- ՈՒՍՈՎՆ - - - - -
 - ՄՈՒՍԻՆ ԻՄՏ - - - - -
 ԱԲԵՄ ԱՏԱՏՈՒՐ - - - - -
 ԱԶՄԵՐ ՀՈԳՈ - - - - -
 - ՅԱԲԻՇԻՆ ՈՒԹԵ - - - - -
 ԻՏԱՆԻ ԲԱՍՏՆԻ - - - - - ԱՓՆԷ ԴԱՏԻՏԷ:

ԹՈՒՍՈՎՆ ԻՄՏ . . . ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ
 ԻՄ Տ . . . | ԱԲ ԻՄ ԱՏԱՏՈՒՐ .
 Ա ՋՄԵՐ ՀՈԳՈ ՄԱՐԳԻՆԻՍ
 ԸՆԾԱԹԵՑԱԲ Ի ՇԻՆՈՒԹԵՒԱՆ . .
 | Ի ՏԱԻՆԻ ԲԱՐՍՏՆԻ
 ԴՈՎ ԽՂԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

113. ՍԵՂԱՆԱՏՈՒՆ. արաաքուսա, արևելյան պատի հարավային անկյուն, 4 տող.

ՔՍԱՆՈՂՈՐ ՄԵՍՅԻ
 ԱԲԱՍԱՉՈՐ ՔԱՐ
 ՀԱՏԱՆՈՅՆՈ ՂՁ
 ՏՆԵՐՈՅՍՏԵՂՍՀԱՏԻՆ

ՔՍ ԱՆ ՈՂՈՐՄԵՍՅԻ | ԱԲԱՍԱՉՈՐՈ ՔԱՐ |
 ՀԱՏԱՆՈՅՆ, ՈՐ ՋՏՆԵՐՈՅՍ ՏԵՂՍ ՀԱՏԻՆ:

Հրատ. ՅԹ
 Լուսակ. 24

Գիտելիք. Աբասաճորը Ն. Գետիկի վանքից ոչ հեռու գտնվող այն գյուղն է, որը Գարդևան և Տանձուտ գյուղերի հետ միասին Վրաստանի Գեորգի Գ թագավորի դրով 1184 թ. հաստատվել էր

իբրև Հաղարծնի վանքի անխախտելի սեփականություն (տե՛ս սույն պրակի № 62): Բաց դեղնաղույն ծակոտկեն քարի հանքը, որտեղից բերվել են Հաղարծնի վանքի շինությունների քարերը, գտնվում է վանքից մոտ 1 կմ հյուսիս-արևմուտք: Սույն բնագրով բարեխոսվում են ոչ թե վանքի շինքերի, այլ Աբասաձոր դուղի ալն քարհատները, որոնք հատել են վանքի շինությունների սեղը, հիմքը: Քարհատանոյն քարհատ-անի հոգնակի ձևի արական հողովն է, որ անհարազատ է ժամանակի գրարարին և գալիս է միջին հայերեն բարբառներից, որտեղ անի, նի հոգնակերտները լալն կիրառություն անեին: Միջին հայերենի օրինաչափություններով է վկայված նաև աներոյս ըտող, որի փոխարեն սպասելի էր՝ տանց (<աուց):

114 ՍԵՂԱՆԱՏՈՒՆ. ներքուտա, կամարի վրա, 1 սող.

ՄՈՒՍԷՍ ՅԱՂԱ.....

ՄՈՒՍԷՍ ՅԱՂԱՒԻՍ ՅԻՇԵՑԷԲԷ:

115. ՍԵՂԱՆԱՏՈՒՆ ներքուտա. երդիկի նիտտի վրա, վերից վար.

Տ Բ Յ Ծ

Մ Ի Ն Ա Ս

116. ՍԵՂԱՆԱՏՈՒՆ. ներքուտա, ալեմոյան երդիկին կից թաղի վրա, 3 սող.

ՋԳՐԻԳՈՒ
Ս Կ Ա Դ Պ Ե Տ Յ
Ի Ը Ե Լ Ա Ղ Ա Չ Ե

ՋԳՐԻԳՈՐԷՍՍ ՎԱՐԳՊԵՏ

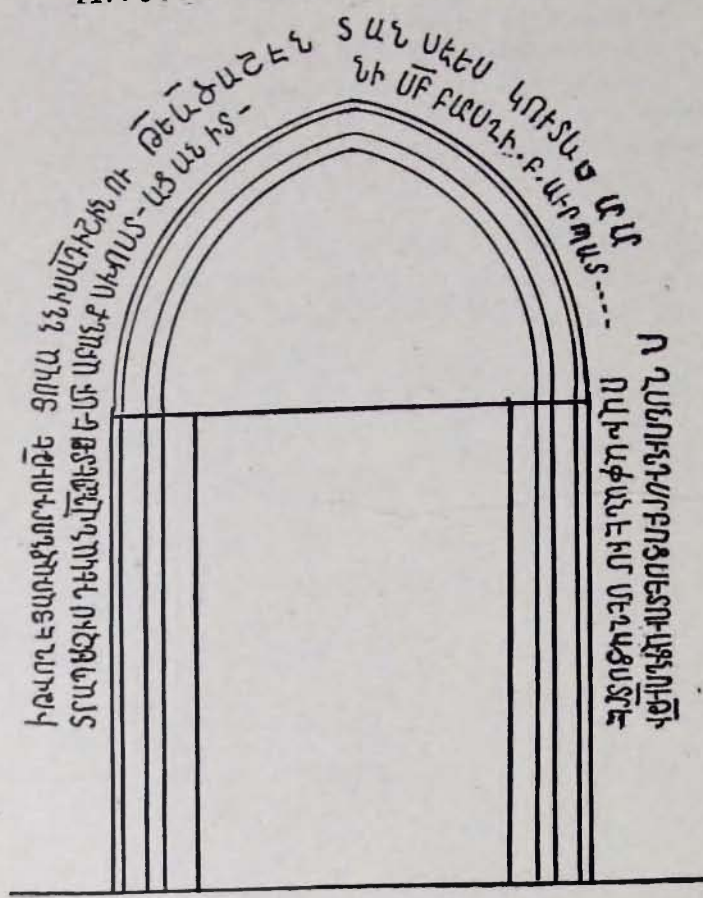
ՅԻՇԵՆ ԱՂԱՁԵՄ:

Գիտելիք. Մինասը Հաղարծնի վանքի հոյակերա Սեղանատունը կառուցող ճարտարապետ-վարպետն է: Նրա անվան սկզբնաղբերը՝ Մ, տարբեր դիրքերով բաղմիցս փորագրված է հաշարձանի որմերին: Բունասիրությունը վաղուց հալանի էր, որ Սեղանատան շենքը կառուցվել է վանքի առաջնորդ Յովանես Արմանեցու ջանքերով և Մինաս ճարտարապետի ձեռքով, մոտ 1248 թ: Սակայն սույն պրակում գետեղված № 114, 116 նոր հիշատակագրությունները ստիպում են մտածել, որ այս հաշարձանի կամ վանական կենտրոնի մյուս կառուցվածքների կերտմանը մասնակցություն են ունեցել նաև Մուսես-ը և հատկապես Գրիգորես վարդապետը: Հայ վիճագրական դիտակ Ս. Բարխուդարյանը պարզել է, որ վիճագրերում փորագրված վարդապետ բառը չպետք է հասկանալ հոգևորական վարդապետ իմաստով, այլ իբրև ճարտարապետ, վարպետ, քարգործ, որ կարող էր առաջանալ նույն՝ վարդապետ, ուսուցիչ բառից՝ իմաստի նեղացումով: Լավագույն օրինակ է Սիսիանի շրջանի Բնունիս գյուղի որմնափակ խաչքարի մոտ ընկած բեկորի արձանագրությունը՝ Վրիգորիկ քաջ վարդապետ յիշեցեք¹, որ աներկբայորեն մասնացույց է անում Բնունիոի հաշարձանը կերտող Գրիգորիկ ճարտարապետին:

Եթե № 114 արձանագրության Մուսես-ը կարող է նաև որևէ նվիրատու կամ վանքի միարան լինել, ապա 116 հիշատակագրության Գրիգորես վարդապետը անտարակույս Սեղանատան ճարտարապետ-վարպետն է, կառուցողը:

Թե Մինասը ու Գրիգորեսը ինչ աշխատանքներ են կատարել Սեղանատան շինարարության ընթացքում, դժվար է ասել, բայց որ երկուսն էլ մասնակցել են Հաղարծնի հաշարձանների կառուցմանը, ակնհայտ է հենց քննվող արձանագրություններից:

¹ Ս. Բարխուդարյան, Դիվան հայ վիճագրության, պրակ Բ, Երևան, 1960, էջ 117:

Ի ԹՎԼԻՆ՝ ՈՂԼՅ (1248), ՅԱՌԱՋ-
 ՆՈՐԳՈՒԹԵՐ ԱՆ՝ ՅՈՎԱՆՆԻՍԻ
 ՎԱՐԳԱՊԵՏԻ, լի ՇԻՆՈՒԹԵՐԱՆ՝
 ԱՐՏՏՈՒԱԾԱՇԵՆ ՏԱՆՍ, ԵՒ ԵՍ՝
 ԿՈՒՏԱՐՄ՝ ԱՐԱՐՈՂ, ՍՆՈՒՆԳ
 ՍՐԲՈՑՍ ԵՏՈՒ ԱՊՆՈՒԹԻՐԻՆ՝
 ՏՐԱՊԻՍՁԻՍ: ԳԵԿԱՆ, ՎԱՐԳԱ-
 ՊԵՏՔՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԽՈՍՏԱ-
 ՑԱՆ Ի ՏՐԱՒՆԻ ՍԲ ԲԱՐՍՂԻ Բ.
 ԱԻՐ ՊՍՏՐԱՐՍԳ՝: ՈՎ, ԽՈՓՍՆԵՆ,
 ԻՄ ՄԵՂԱՑՍ ՏՐ Լ:

Հրատ. Ձայույանց, Ա. 136, Բարխու-
 դարյանց, 369, Տեր-Մովսիսյան, 78, ՎՏ, 92,
 Եղիադարյան, 1954, Ժ, 10:

Լուսակ. 26

Գիտելիք. Այս կարևոր ընագիրը հրատարակվել է քանիցս, սակայն ցարդ ստուգապես որոշված է և մի քանի կետերում մնում է կասկածելի: Նախ նվիրագրի հեղինակի մասին. ընդօրինակողների մեծ մասն այստեղ կարդացել է. ես՝ կուտակիչ եւ արարող սնունդ սրբոցս, ըստ որում վերականգնելով բնագրում չեղած բազմաթիվ գրեր: Քարի վրա պարզ երևում է ես՝ Կուտաս և մի քանի տառատեղ ընդմիջումից հետո՝ արարող սնունդ և այլն: Հարկ է նշել, որ Կուտաս գրերից հետո սղատ մնացած տեղում գրեր չկան և չեն եղել, քանի որ այդ մասը քարի բնական փոսիկներ են, որոնք տղպկա եղել են արձանագրությունը փորագրելիս: Մեր վերծանություն մեջ կասկածելի է միայն Կուտա շարքի վերջին գիրը, որի ներքևի կիսակլոր մասն է միայն երևում. այդ մասում կարելի է վերականգնել և, ա, ս, ե, գրերից որևէ մեկը: Ավելի հարմար է ա-ն, քանի որ մյուսները չեն հարմարվում: Այսպիսով, բնագրում կուտակիչ բառը չի կարդացվում և դրա փոխարեն անհրաժեշտ է վերծանել նվիրագրի հեղինակի անունը՝ Կուտաս կամ Կուտան:

2-րդ տողի սկզբում այսպիսով բառը բոլոր ընդօրինակողները վերծանել են արապիգիս, չնկատելով ստաջին Ս-ի ձախ ստեղծի վրա կցված ի-ի զլխիկը: Տրապիսը կամ արապիգ բառը փոխառություն է հուն. Τραπεζα-սեղան ձևից:

Նույն տողում ղեկան ծագում է հուն. δεικνυσ-տասնապետ բառից, այստեղ ունի նոգևոր աստղնորդի, վանահոր նշանակություն¹:

Հաղարծնի վիճագրության մեջ վկայված գեկան, արապիս, քոր բառերը նկատի ունենալով Հ. Օրբելին գտնում է, որ վանքը միջին դարերում հետևել է քաղկեդոնականության²:

¹ Հր. Ահաբյան, Արմատական բուսարան, Բ, էջ 481, 2. էջ 899,
² Տե՛ս է. Որբելի, Դիվան հայ վիճագրության, պրակ Ա, Երևան, 1903, էջ IX:

118. ԳԱՎԻԹ. հարավային պատի տակ, արքայական դամբարան, հյուսիսային տաղանաքարի վրա, 1 սող.

ՄԲՏ ԹԳ
ԷՆԱՆԳՍ...
ԹԳՅԳ...

ՍՄԻՐԱՆՑ ԹՐԱԴԳՐԱԻՈՐ

119. ԳԱՎԻԹ, հարավային պատի տակ, արքայական դամբարան, մեջտեղի տաղանաքարի վրա, 2 սող.

ՐԱՅՍՈՒ Է ՀԱՆԳՍՏԱՐԱՆԻ
ԹՐԱԴԳՐԱԻՈՐԱՆՑ . . Գ . . .

120. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, խոչքարի բեկորի վրա, 1 սող.

ՅԻՇԵԱԲՍԱԾԶԱ ԿՆՏԱԱ

ՅԻՇԵՍ. ԲՍ ԱԾ ԶԱՐՄԻՆՏԱՐԱ.

121. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, հարավային պատի տակ ընկած առանձին բեկորի վրա, 8 սող.

... ՄԱԵՄՏԻԿԻՆ
ԶԻՄՀՈԳՈՅԱ
- ԻԻՆԱՅԵԿԵՂ
.. ԻՍՏՎԻԵ
.. ՏՎԻՆԻ...
... ՏԱԻՆԻ
... ԲԱՆ
...

ԵՍ՝ ՄԱՐԵՄՏԻԿԻՆ | ԶԻՄ ՀՈԳՈՅ ԻԻ
ԴՐԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՅԻՍ ՏՎԻ . . .
. ԵՆ ԴՐԻՆՍՆԻՍ՝ ՏՎԻՆ
ԻՐՆՁ | Ի՝ ՏԱԻՆԻ .
. :

122. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատի տակ ընկած բեկորի վրա, 7 սող.

... ԱԼ
ԱՅԳԻՆ Ե ԵՏՈՒ Ի ՄԲ
ԱԿԵՆՁԱԷՆ
.. ԱՅԳԻՆ ՅԵԿԵՂ
ԵՅՈՅՍ ԿԱՆ
ԷՅՈՒԴԱԻ Մ
ԱԱՆԱԿԻՑԷ

. . . ԱԼ | ԱՅԳԻՆ ԵՆ ԵՏՈՒ Ի ՄԲ
. . . | ԱԿԵՆ ՁԱՄԷՆ : ԴՐՎ |
[Զ՝ ԱՅԳԻՆ ՅԵԿԵՂԵՅԻՍ ՀԱՆՎ, ՅՈՒ-
ԳԱԻ Մ | ԱՌՆԱԿԻՑ Է:

Գիտելիք. Կիսակոր բարավորի քարը մեջտեղից կտրվել է և ընագիրը աջակողմյան մասի վրա է, ձախ կողմինը անհետացել է: Անհայտ նվիրատուն վանքին է նվիրել ալյոսի և դրա դիմաց պատրագամակը ստացել:

123. ՄԱՏՈՒՌ. 10 մ. արևելք ընկած ճակատակալ կիսակլոր քարի վրա, արձանագրության ըեկոր, 2 տողով.

ԿԱԿՆ ԱՅԵԱԳԷ . . .
ՈՅՄԵՐՈՑ ՅԼԻԱԶ . . .

ԿՍՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ ԳԷ . . . | ՈՑ ՄԵՐՈՑ
ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆԻ

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ, 36.

Գիտելիք. Կիսակլոր ավազաքարի բարավորի ձախակողմյան հատվածի գրերն են մնացել, աչ մասը անհետացել է: Այս բնագրի միակ հրատարակող Հ. Եղիազարյանը պահպանված գրերով վերստեղծել է մի ամբողջական արձանագրություն. կամաւն այն եւ Գեորգ կանգնեցի չխաչս վասն փրկութեան հոգոց մերոց յառաջ... մոռանալով, որ ըեկորը խաչքարի մաս չէ, այլ մատուռի ճակատակալի, և խաչ կանգնեցնելու մասին ալտտեղ խոսք չէր կարող լինել:

124. ՄԱՏՈՒՌ. մուտքից հյուսիս կանգնած խաչքարի պատվանդանի վրա, 9 տող.

ՈԿԵԹՎԵՍԳՐԻԳՐԿԱԳՆ
ԵՅԻՋԻ -- ՍԻՎԵՐԱԳԵՐԵ
ՉՄԱՆԻԵՂԲԷՐՈՒՄՆԵ
ՐՍԷՍՔԱՅԱՆԱԻԼԻԱԵՆԱՅՆ
ԻՄԱՍՏ ՈՒԹԲՏ Ա ԱԺԱԻՔՄՓ
ՈՒԵՅԷԵԻՍՈՒԳՄԵԾԷԹՈՂԻ
-- ՁԵԻՏԵՍՈՂ Ա ՅՁՆԱՍԿ
- Չ ԵՄ --- Ը - ԼՉՄԵԶ
ԻՔՍ

ՈԿԵԹՎԵՍՆ (1218), ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ ԿՍԳՆԵՑԻ
ՁԵՐԱՋՄ Ի ՎԵՐԱ՝ ԳԵՐԵՋՄԱՆԻ ԵՂԲԱԻՐ ԻՄ՝
ՆԵՐՍԵՍ ՔԱՀԱՆԱԻ ԼԻ ԱՄԵՆԱՅՆ՝ ԻՄԱՍ-
ՏՈՒԹԵԱՄԲ, ՏԱՐԱԺԱՄ Ի ՔՍ ՓՈՒԽԵՑԱԻ ԵՒ
ՍՈՒԳ ՄԵԾ ԷԹՈՂ, ԻՐՆՁ՝ ԵՒ ՏԵՍՈՂԱՅ ՉՆԱ:
ԱՂԱՂՁԵՄ, ԹԻՂԵՂ, ՉՄԵՉ՝ Ի ՔՍ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1951, ԺԱ, 36.

Գիտելիք. Չնայած բավարար պահպանությունը, խաչքարի արձանագրությունը հրատարակվել է զգալի աղավաղումներով: 1—2-րդ տողերում կանգնեցի բայաձևը առաջին և-ի անկումով հաճախ է հանդիպում XII—XIV դարերի վիմագրերում և ձեռագրերի հիշատակաբաններում, որն, անշուշտ, առաջանում է ժամանակի

խոսակցական լեզվի աղբյուրից: Եղիազարյանը բայաձևը արտագրել է կանոնավոր՝ կանգնեցի: Ներսես քահանայի, հրատարակված է Ներսես քահանայի, լի ամենայն իմաստութեամբ-ը՝ ի ամենայն իմաստութեամբ, տարածամ ի Քն փոխեցաւ-ը՝ տարածամ ի կենաց ուխտիցս, եւ սուգ մեծ եթող ինձ-ը՝ և սուգ մեծ եթող ի... աղայնւմ յիշել զմեզ ի Քս.ը՝ աղայնաց... զմեզ և այլն:

125. ՄԱՏՈՒՌ. խաչքարի աջ կողմին, 16 տող.

ԱՆԻՄԱ	ՐԻՅՈԳՈ	ՔՐԿՈՒԹ	ՅԻՇԵՑ	ԵՂԻՍԷ	ՅԱՂԱԻ	ՁԱՅՆԵՐ	ԵԻՋՆՈԳ	ԵԻՄԵՂ	ԲԱՐՆ	ՈՒՐՁԳՐ	ԻԳՐԵԻ	ԱՅՁՁԵՁ	ՏԻՇԷ
ԻՁՈՒ	ՈԿ	ՅԱՌԱ	ՔՆՈՒ	ՈՒԹԵՂ	ԱՆԻԵԼԱ	ԵՍՅԱԶ	ԱՇԱՅ	ԵԻԻՄ	ԱՂԲԵՐ	ՍՄՊԱ	ՏԿԱՆԳ	ՆԵՑԱԲ	ՇԻՅԱՂ
													ՅՈՒՅԱՆ
													ՔՈՍՏԱՐ

Ի ԹՈՒԻԼԻՆ՝ ՈԿԱՂ (1219), ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՐԱՆԻ ԳՍՆԻԵԼԱՂ, ԵՄ՝ ՀԱՋԱՐՇԱՂՆԻ ԵՒ ԻՄ՝ ԱՂԲԵՐ՝ ՍՄՊԱՅ ԿԱՆԳՆԵՑԱԻՔ՝ ՁԵՍՁՄ Ի ՀԱՆԳՂՍԱՐՄԱՆԻ ՄԱԻՐ Ի ՀՈԳՈՂ

Փրկո՞ւթւեա՞նք: Յիշե՞ծե՞ք ի ՍԲ՝ ՅԱՂԱԻԹՍ Ձեր՝ եւ ՁՆՈԳԵԻՈՐ ԵՂԲԱՅՐԻՆ՝ ՈՒՐ՝
 ԶԳՐԻԳՈՐ ԵԻ՛ ԱԾ ՁՁԵՁ՛ ՅԻՇԷ:

Հրատ. Եղիազարյան, 1954, ԺԱ. 36.

Գիտելիք. 5—6-րդ շարքերամ Դանիելա Եղիազարյանը կարդացել է ԱՅԻԵԱ. 12—18-րդ, տողե-
 րում ի հանդրատարանի մաւր՝ ի հանգըստարանիս մեր, զհոգեւոր եղբայրն ուր՝ զԳրիգոր-ը զը-
 հոյս եւ որ եղբայրն ուր զԳրիգոր, իսկ եւ ամ զձեզ յիշե-ն զտնց է ստեղ:

10-րդ տողում աղբեր արտացոլված է բասասկզբի ե>ա և ա>ե հնչյունափոխաթյան, որ կա-
 րող էր ներթափանցել մամահակի խոսվածքներից:

25—27-րդ տողերում եղբայրն ուր կապակցաթյան մեջ վկայված է իւ երկբարրաոի պարզում
 ու ձախնավորի՝ իւր>ուր, որ նույնպես դալիս է տեղական բարբառներից:

126. ՄԱՏՈՒՌ. նախորդից հյուսիս, մեծ խաչքարի թևերի արանքում, 1 տող.

∴ ԲՎԻՍՉԻԱ ∴

ԼԻ ԹՎԻՍ ՁԵՆՆ. (1292)

126ա. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիս-արևելյան խորշի մեջ, խիստ քայքայված,
 8 տող.

-ՔԵՑԱԳԻՐՍ

ՍՎԱԴԱՊԵՏԻՍԻԱՉԱՏՐԵԻ

ԱՅԿԵՑԵՑԱԶԱՍՏԱՏՈՒՆ-ԲԻՂԻ

ՈԼՈՒՍԱԻՄՉԻՍՄՁ --- ԱՅՆՏԱԲԻՆԳՐ

- ՇԱԲ ԱԹԷՆ: Բ: ԹԱԱԱ ՍԻԱՌԵՆՁՁԱՆ

ԱՅՆԱՌԱՋՆՄԴՄԼԻՆԻՄԻԻՇԻԵՍՑԵԻԱՓԱՆԵԼ-- ԱՋՆ

-- ԱԲԶԷՆՁՈՎՍԸՆԿԱԼՅԻ -ԺԵԵԸ

----- ԱՊԵՏԱ-Ն

ԴՆՈՐՈՒՔԵՑԱԻ ԳԻՐՍՄ՛ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՍ ԽԱՉԱՏՐԻՈ՛, ԵԻ՛ ԱՅ ԿԵՑԵՑԱԻ ՀԱՍՏԱՏՈՒՆ .
 ԼՈՒՍԱԻՈՐՁԻՍ, ՈՐ ՁՐԱՄԵՆ՝ԱՅՆ ՏԱՐԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՍ՛ ՇԱԲԱԹ ԱԻՐՆ :Բ: ԺԱՍ՛
 ՈՒՍԱԻՆ ԱՌԵՆ ՁԺԱՄՆ ԱՅ: ԱՌԱՋՆՈՐԳ ՈՐ ԼԻՆԻ, ՄԻ ԻՇԽԵՍՑԷ՛ ԽԱՓԱՆԵԼ .
 ԿԱՏԱՐԻՁՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ . . ՆՁՈՎՍ ԸՆԿԱԼՅԻ Ի ԳՅԻԵ ԵԻ Ը՛ ԴԱՅՐ՝ԱՊԵՏԱՄԲ՛Ն:

ՆՈՐ ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆՔԻ ԿԱՍ ԳՈՇԱՎԱՆՔԻ

Հյուսիսային Հայաստանի հոգևոր ու մշակութային աչքի ընկնող կենտրոնն է. Գետիկի վանքը գտնվում է Իջևանի շրջանի Գոշ գյուղում, անտառապատ լեռներով շրջապատված ձորալանջի մի փոքրիկ բարձրավանդակի վրա: Ի տարբերություն միջնադարյան Հայաստանի մյուս վանական համակառուցյունների, Ն. Գետիկի վանքի հիմնադրման և հետագա պատմական կյանքի տարեգրությունը հնարավոր է առավել կամ պակաս ամբողջությամբ վերականգնել շնորհիվ՝ մի կողմից վանքի վարդապետ նշանավոր պատմիչ Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմության», որտեղ հանդամանալի ներկայացված են կրթական-մշակութային օջախի կառուցումներն ու անցուղարձեղը, մյուս կողմից, հուշարձանների որմերին փորագրված կամ ներկանյութերով գրված բազմաթիվ արձանագրությունների, որոնք արժեքավոր սկզբնաղբյուրներ են ոչ միայն բուն Ն. Գետիկի, այլև Հյուսիսային Հայաստանի այլ գավառների քաղաքական, սոցիալ-տնտեսական պատմության և մշակույթի ուսումնասիրության համար:

Կիրակոս Գանձակեցու «Պատմությունից» տեղեկանում ենք, որ Ն. Գետիկի վանքի հիմնադրման, առանձին կոթողների կառուցման և այստեղ կրթամշակութային նշանավոր օջախ ստեղծելու ջանքերը պատկանում են XII դարի նշանավոր վարդապետ, անխոնջ գիտնական, իրավագետ-առակադիր Մխիթար Գոշին (Գանձակեցի, Գետիկցի): Մխիթարը մանուկ հասակից հմտանալով Ս. Գրքի մեջ, այնուհետև աշակերտում է ժամանակի աչքի ընկնող ուսուցիչ Հովհաննես Տավուշեցուն և ստանում վարդապետության աստիճան: Ցանկանալով ավելի խորացնել իր գիտելիքները, երիտասարդ Մխիթարը 1163 թ. մտնում է Կիլիկիայի Սև լեռան նշանավոր հողեր-ղիտական դպրոցը և, թաքցնելով իր վարդապետ լինելը, աշակերտում Կիլիկիայի գիտնական համբավվոր ալերին, կրկին ստանում վարդապետական աստիճան և հարուստ իմացությամբ վերադառնում Հայաստան: Վերադարձին, 1177 թ. Մխիթարը Կարինում ծանոթանում է մտերմանում է Վրաստանի Գեորգի Գ թագավորի կողմից այստեղ աքսորված Մահկանաբերդի իշխանաց իշխան և Թիֆլիսի ամիրա Ամիր Գրդի հետ, որը հետագայում մեծապես օժանդակում է Մխիթարի շինարարական ու գիտական գործունեությանը: Իր գիտական բեղմնավոր գործունեությունը Մխիթարն սկսում է Խաչենում, Դաունո անապատի Հոռոմաշեն վանքում, որտեղ 1184 թ. կազմում է հռչակավոր Դատաստանագրքի նախադրությունը, ապա ձեռնամուխ լինում նաև բուն Դատաստանագրքի հորինմանը:

Երբ Գեորգի Գ-ից հետո Վրաստանի գահին նստում է նրա դուստր Թամարը (1185), և վերջինիս բարեհաճությամբ վտարանդի Ամիր Գուրդը վերադառնում է իր հայրենական տիրույթը՝ Կալինի դավառը, Մխիթարը տեղափոխվում է այստեղ և հաստատվում Աղստե գետի ձախ կողմում գտնվող Գետիկ վանքում՝ իր աշակերտ Սարկավազ վանահոր մոտ: Այսպես Մխիթարը շարունակում է իր գիտական գործերը և կարճ ժամանակում հորինում մի շարք աշխատություններ: Շուտով երկրաշարժի հետևանքով կործանվում է Գետիկի վանքը, և Մխիթար Գոշը Գուրդ Արծրունու միջնորդությամբ դիմում է վերջինիս քնորդիներին՝ Ջաքարիս և Իվանե իշխաններին՝ նոր տեղ լընդրելով վանքի կառուցման համար:

Ջաքարյան իշխանները ընդառաջում են Մխիթարի խնդրանքին և այդ նպատակի համար հատկացնում Տանձուտա ձորը. եւ ևոքա շրջեալ գտին տեղի մի բարեվայելուչ և գոգաձև առ ստորուարս երկուց լեռանցն, ոյ կայ ի գլխոյ նորա, գոր անուանեին գտեղին Տանձուտայ ձոր¹:

Մխիթարն ավերված Գետիկի վանքի միաբաններին ու վանքապատկան ղյուղացիներին հավա-

¹ Կ. Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 210.

քելյոյ, բերում է այսպեղ, ձեռնամուխ լինում վանական համակառուցի շինարարութեանը և չիմք դնում Նոր Դետիկի հոգևոր-մշակութային ու կրթական-գրչագրական օջախին: Մխիթարի ժամանակ կառուցվում են Լուսավորչի անունով մի փայտակերտ եկեղեցի (որը այժմ չկա), Յովհաննու Կարապետի անունով մի փոքրիկ եկեղեցի (որը նույնպես չի պահպանվել), Աստվածածին եկեղեցին, այս եկեղեցու դպրիթը, երկու փոքր մատուռներ վանքի վերին կողմում և այլն: Մխիթարը վախճանվում է 1213 թ. ալեկոբալ և լի աւուրր: Այնուհետև Նոր Դետիկ վանքում շինարարական դործերը շարունակում են Մխիթար Գոշի աշակերտները՝ վանքի հետագա առաջնորդները, հատկապես վարդապետ Մարտիրոսը՝ Վերջինս 40 տարի (1212—1252 թթ.) վարելով վանահայրութիւնը, կառուցում է մի ժամատուն՝ անտաշ վիմօք, մածուցեալ կրով հաստահեղոյս որմօք փայտակերտ վերնայարկօք, վանքի հոյակերտ գրատունը՝ զեղեցկաշեն յարիօք և վերջապես Ս. Գրիգոր հնգախորան հկեղեցին, որն ըստ երևութիւն հիմնվել է Մխիթար Գոշի կառուցած փայտակերտ եկեղեցու տեղում: Նալն Մարտիրոսի առաջնորդութեան ժամանակ, 1237 թ Խաչենցի Գրիգոր Տղա իշխանը՝ սնուցած և փառավորած Իվանի, որդի Սմայատա, որդւոյ մծիկն Վախտանգայ կողմնապետաց աշխարհիկ Արցախա կառուցում է հրաշագան եկեղեցի մի երեքխորանի, մերձ ի գաւիթս եկեղեցւոյն:

Հետագայում, 1255 թ. հուշարձանների հիմնական խմբի դիմացի սարալանջի վրա, փոքրիկ ձորակի մյուս կողմում վանքի առաջնորդ Խաչատուր վարդապետը իր եղբայր Բարսեղի հետ կառուցում են եռախորան գոգտրիկ մի եկեղեցի՝ Ս. Գևորգի անունով: Գոշավանքի հուշարձանախմբի վերջին կառուցը զանգակատունն է, Գարբիել և Միքայել հրեշտակապետների անունով, որը կառուցել են Դասապետ վարդապետը և իր եղբայր Կարապետը՝ 1291 թ., արդեն գոյութիւն ունեցած գրատան շենքի վրա (եղաք հիմն ի վերա եղեալ հիման եւ շինեցաք զանգակատուն եւ եկեղեցի յանուն սբ հրեշտակապետացն Գարբիելի և Միքայելի սուրբ պրակի ԼՅ 242): Նույն թվականին է վերաբերում նաև հուշակավոր կազմող Պաղոսի կերտած իսաարձաններից՝ ս. Գրիգոր եկեղեցու արևմտյան մուտքից հյուսիս գտնվողը:

Ինչպես ակնհեր է այս համառոտ տեսութիւնից, Ն. Դետիկ վանքում շինարարութեանն սկսվելով XII դարի վերջերից, դադարում է XIII դարի վերջերին: Մի ամբողջ դար այստեղ հորդել է աշխույժ ու բեղմնավոր շինարարական, հոգևոր ու մշակութային գործունեութիւն, որն այժմեղել է նրա գործիչների մաքի ու ձեռքի մի շարք ակնառու կոթողներ, որոնք իրենց պատվավոր տեղն են գրավել հալ մշակութի գանձարանում:

Ն. Դետիկի վանական բոլոր շինութիւնների որմերն էլ ծածկված են տարրեր բովանդակութեան վիմական հիշատակներով, որոնց ուսումնասիրութիւնը կարևոր է ժամանակի պատմական անցքերը սոցիալական իրավիճակը, իրավական կացութիւնն ու մշակութիւլ ստույգ ընկալելու տեսակետից: Դեռես անցյալ դարի կեսերին պատմական Հայաստանի տարբեր շրջանները անդադրողները իրենց երկերում զետեղել են նաև Գոշավանքի վիմական բնագրերը, նրանց մեկնութիւններով աշխատել լուսաբանել հոգևոր ու մշակութային կենտրոնի միջին դարերի գործունեութիւնը: Հ. Շտիլաթսու-նյանցը և Ս. Զալալյանցն առաջինն էին, որ նկարագրեցին Գոշավանքի շինութիւնները և հրատու-րակեցին նրա պատերին եղած վիմական բնագրերը, ըստ որում առաջինը ընդօրինակել է Յ. Իսկ երկ-րորդը՝ Յ. արձանագրութիւն: Այնուհետև անցյալ դարի վերջերին Մ. Սմբատյանցը և Մ. Բարխու-դարյանցն իրենց ուղեգրութիւններում ներկայացնում են վանքի առավել նշանակալի ու ընդարձակ մի քանի բնագրեր: Բնթացիկ դարասկզբին Ի. Հարութիւնյանը «Ազգագրական հանդեսում» հրատու-րակեց «Գոշավանք կամ Նոր Դետիկ» հոդվածը, որտեղ համառոտակի նկարագրելով վանքի հուշարձան-ներն ու Մխիթար Գոշի գործունեութիւնը, հրատարակում է շուրջ 60 արձանագրութիւններ՝ սև-փական վերծանութիւմբ: Մեր օրերում հնագետ-պատմաբան Հո. Զանվոյաղյանը հատուկ ուսումնա-սիրութիւն նյութ դարձնելով Մխիթար Գոշի գիտա-մշակութային գործունեութիւնը և նրա հիմնա-դրած Նոր Դետիկի վանքը, ընդօրինակել ու վերծանել է հուշարձանախմբի արձանագրութիւնները՝ որոնցից 22-ը զետեղված են Հայաստանի պատմութեան պետական թանգարանի ժողովածուում (1948 թ., էջ 156—166): Հարկ է նշել, որ Զանվոյաղյանը ձեռքի տակ է ունեցել Հ. Օրբելու՝ դու-կա 1917 թ. կատարած Գոշավանքի վիմական բնագրերի ընդօրինակութիւնները, որոնք ակնավոր գիտնականը տրամադրել է հեղինակին՝ տեղում ստուգելու և լրացնելու համար: Ավելի ուշ, 1959 թ. Հ. Նիդհարյանը «Էջմիածին» ամսագրի երեք համարներում հրատարակած «Նոր Դետիկ վանք կամ Գոշավանք» հոդվածում նկարագրել է հուշարձանները և ներկայացրել 75 բնագրերի սեփա-կան ընդօրինակութիւնները:

ն. Գետիկի վիմական բնագրերի վերոբերյալ վերծանութիւնները մեծ մասամբ հրատարակված են զգալի աղավաղումներով, թերի, առանց լուսանկար կամ գծագիր արտապատկերների կամ ամենաանհրաժեշտ մեկնութիւնների և, բնականաբար, այդ տեսքով հազիվ թե վստահութիւն ներշնչեն իրրև պատմա-գիտական աղբյուրներ: Այդ բնագրերից և ոչ մեկը գիտական-քննական հրապարակման չի ենթարկվել, իսկ շատ արձանագրութիւնների լիակատար կամ սպառիչ վերծանութիւնը բոլոր պահանջներով վիմական բնագրերը ներկայացվում են արդի արձանագրութիւն մեջ ընդունված դիտական-քննական հրապարակման սկզբունքներով, սալով բնագրերի ոչ միայն վերծանութիւնները, այլև լուսանկար ու գծագիր պատկերները և հնարավորին չափ հանդամանալի մեկնութիւններ:

ն. Գետիկի վանքի արձանագրութիւնները հետաքրքրութիւն են ներկայացնում նաև իրենց հնագրական հատկութիւններով և գծագրութիւն հղանակով: Այս առումով նրանց կարելի է բաժանել երեք խմբի. ա. Արձանագրութիւններ, որոնք գծագրված են սրբատաշ քարի վրա՝ ներկանյութով, ըստ որում օգտագործել են հիմնականում կարմիր և սև գուլները. դրանք են Աստվածածին եկեղեցու արևելյան, հյուսիսային ու հարավային պատերի ներսի բնագրերի մի զգալի մասը: Սրանք դարերի ընթացքում հոգմահարվել, եղծվել են և դժվար են կարդացվում: բ. Արձանագրութիւններ, որոնք սկզբնապես գրված են եղել ներկով և ապա, ավելի գոյատև դարձնելու նպատակով, նույնը եղածի վրան փորագրել. այդպիսի բնագրեր կան Աստվածածին եկեղեցու նույն պատերի, ինչպես նաև գավթի արևելյան պատի վրա: գ. Արձանագրութիւններ, որոնք փորագրվելուց հետո ներկված են, այսպիսիները պահանջվել են Աստվածածին եկեղեցու և գավթի հարավային և արևելյան պատերի վրա:

Արձանագրութիւնների զգալի մասը նվիրատվական են, կան նաև շինարարական, արտոնագրային, հիշատակային բնագրեր:

127. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիս-արևելյան սվանդատան ճակատին, 12 տող.

ԻՈՒ ՕԿՆԻ ԴԱՄԱՅԱՌՆՆՈՋԵՄՍԱԼԱՏԱԴՆԻՆ
 ՍԿՍԵԱԼԵԿԵՂԵ ՅԻՍՍԲ ԻՆՈՐՈԳԵՏԻԿԵԻԿԱՄ ԱՐԻ
 ՅԱՍՍԵ ԻՒԱՆԳԱՐ ՕԱՍԿԻՆՅՈՒՆԱՅՁԵՌԱՍԲ
 ՎԴԻՄԻԻԹԱՒԻՏԱՅՐՈԹԵՎԱԴԴՆԱՅԵՌՆՏԻՌԹԲԲԻԸԵՊ
 ԱՇՏԻՇԻՆԵՎԱՍՏՆԳԱԵԻՆՈՐԻՆ ՉՈՒԳԱԿ ՅԻԱՉ ՈՒԻ
 ԱՌՈՒ ՆԻԵԻՆՈՐԻՆ ԵՂԲ ԱՅՆՍՄՊԱՏԱ ՎԱՍԱԿԱ ԽՈՅ
 ԴՆԳՐԻԳՐՈԳՐԻՍԵՆՆՈՅՆ ՉԱԿԱԿԱՅՆԼԻՑԻՆՈՅԱՊԱ
 ՏԱ ԱԳՅԵԿԵՂԵ ՅԻ ՍԻՏԵՆԻԱԾԱ ԾՆԻՆՑ. ԳԱՌ
 ՐՍՆԲԱՅ ՅՁ. ԱՆԱՍՆՏԵՐՎԱԻ ՏՆԳԱԵԻ ՉԱՍԵ
 ՐՆՈՅԻՆՍԱԻՆԵԻ. Բ. ՏԵՐԱՐ ՉՈՒԻ ԱԹՈՒՆԻ

ՔՐԴԻՆԲԱԵՊԱ ՇՏԻՆԱԽԱՓԱՆ . ՉՏԵՐ
 ԳՐԻԳՈՐԵՍՅԻ ՆԵՅ ԷՔԻՔՍ

Ի ՈՒՋ ԼԹՈՒՒՆՅ (1197), ԶԿՆԻ Գ ԱՄԱՑ ԱՌՆԼՈ ՁԵՐՈՒՍԱՂԷՄ ՍՍԱԶԱԳՆԻՆԼ, ՍԿՍԵԱԼ ԵԿԵՂԵՑԻՍ ՄԲ Ի ՆՈՐՈ ԳԵՏԻԿ ԵՒ ԿՍՏԱՐԻԻ ՅԱՄՍ Ե, Ի ԽԱՆԳԱՐ ՉԱՏԿԻՆ ՅՈՒՆԱՑ, ՁԵՌԱՄԲՈՎ ԿՐԱՐԳՐԱՊԵՏԻՆՈՒ ՄԽԻԹԱՐԱ, Ի ՀԱՅՐՈՒԹԵՐԱՆ՝ ՎԱՐԳԱՆԱ, ՁԵՌՆՏԻՈՒԹԵԱՍԻԲ ԲԱՐԵՊՈՇՏ ԻՇԽԱՆԻ ՎԱԽՏԱՆԳԱ ԵՒ ՆՈՐԻՆ ՁՈՒԳԱԿՑԻ՝ ԱՐՁՈՒԽԱԹՈՒՆԻ ԵՒ ՆՈՐԻՆ ԵՂԲԱՐՑՆ՝ ՍՄՊԱՏԱ, ՎԱՍԱԿԱ, ԽՈՅԴԱՆԱ, ԳՐԻԳՈՐՈ, ԳՐԻԳՈՐԻՍԻ ԵՒ ՆՈՑԻՆ ՉԱԻԱԿԱՑՆ: ԼԻՑԻ ՆՈՑԱ ՊԱՍԱՐԱԳ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ, Ի ՏԱՒՆԻ ԱԾԱԾՆԻՆ Գ. ԱՌՈՒՐՍՆ. ԲԱՅՑ ԶԱ. ՀԱՍԱՆԱ՝ ՀԱԻՐ ՎԱԽՏԱՆԳԱ, ԵՒ ԶԱ. ՄԱԻՐ ՆՈՑԻՆ՝ ՄԱՄԻՆ, ԵՒ Բ.՝ ՀԱԻՐ ԱՐՁՈՒԽԱԹՈՒՆԻ՝ ԲԻԳԻՆ ԲԱՐԵՊՈՇՏԻՆ, ԱՆԽԱՓԱՆ: ԶՏԷՐ՝ ԳՐԻԳՈՐԷՍ ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՔՍ:

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 140, Սմբատյանց, 173, Բարխուդարյանց, 350, Кучук-Иоаннесов, 16, ՎՏ, 38, Հովսեփյան, Ա, Զանփոլաղյան, 157, Լուսանկ. 27

Գիտելիք. Աստվածածին եկեղեցու շինութիւնն արձանագիրն է, քանիցս հրապարակված զգալի աարընթեցումներով: Կ. Գանձակեցի եկեղեցու շինութիւնն մասին պատմելիս բառացի մեջ է բերում այս բնագրի նախաբանը. եւ այլա սկսան հիմն արկանել մեծափառ եկեղեցւոյն... սկսեալ ի ՈՒ թուականին, և կատարի յամս հինգ ի խանգար զատկին յունաց¹: Այստեղից, եկեղեցու կառուցման ավարտը եղել է 1196 թ., որ հաստատվում է նաև «Յալամաւուրքի» մեջ գեանդված Մխիթոր Գոշի վարքի տվյալով: Եկեղեցու օծման հանգիստութիւնների ժամանակ (1197) Հաթերքի տեր Վախտանգի կին և Գուրգ Արծրունու զուտար Արզու խաթունը վանքին է նվիրում իր գործած վարագույրը. Արար և վարագոյր գեղեցիկ՝ ղսաեքք իւրովք՝ ծածկոյթ սուրբ խորանին, զարմանալի տեսողաց, ի մագոյ այծից կակղագունից՝ ներկեալ պէսպէս և զանագան...²

7-րդ տողում Գրիգորոգրիսի տառաշարքը բոլոր ընդօրինակողները վերծանել են Գրիգորո, Գրիգորիսի կամ Գրիգորոգրիսի, ըստ այսմ ենթադրելով, թե Գրիս-ի գրերը փորագրվել են ավելադրաբար: Կ. Գանձակեցու «Պատմութիւն» մեջ նույն իշխանների անունները նշված են հետևյալ կարգով. ձեռնառուութեամբ Վախթանգի խաչեցեցւոյ՝ տնառն Հաթերքոյ, և եղրարց իւրոց՝ Գրիգորոյ և Գրիգորիսի, և Խոյղտնայ, և Վասակայ... ուրմն պետք է լինեն և՛ Գրիգոր-ը, և՛ Գրիգորիս-ը, այսինքն՝ Գրիս տառաշարքի առաջին երկու գրերը՝ Գր պետք է ընկալել իբրև Գրիգոր անվան հապավում ե նրան ավելացնելով իս՝ ստանալ Գրիգորիս: Իրողութիւնն առաջինը մատնացուց է անում բանասեր-պատմաբան Բ. Ուլուբաբյանը «Դադի կամ Խոթավանք» հոդվածում³:

128. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային ավանդատան ճակատին, նախորդի շարունակութեան վրա, 2 տող.

ԻՏԱՆԻ ՂԱԶԱՐԻ՝
:Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ ՍՏԵՓԱՆՈՍՒ ՎԱՆԱԿԱՆԻՆ Է ԳՐՍԻՏԱՆ

Ի ՏԱՒՆԻ ՂԱԶԱՐՈՒՎ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՎԱՆԱԿԱՆԻՆ Է, ԳՐՍԻ ՏԱՆՆ:

¹ Կ. Գանձակեցի, Պատմութիւնն Հայոց, Երևան, 1081, էջ 212,
² Նույն տեղում. էջ 218,
³ Տե՛ս «Եղմիածին», 1971, № 2-ի էջ 70—71.

129. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ԿԵՐՔՈՒՍՈՒ, ԿՅՈՒՍԻՍԱՅԻՆ ԱՎԱՆՂԱՏՈՒՆ ԸՆԿԱՏԻՆ,
 ԿԱԽՈՐՂԻ ԽԱԿ, 2 ԽՈՂ.

ՅԱՅԱՄԻՈՐԱՆԻՍ. ՉԱՍԱԿԱՑԼԻՑԻ ՊԱՏԱՐԱԳ
 ԵԻՒՎՓԱՆՈՂԲ ԱՏԻ ԱՌՅԵՆԶՎՐԵ ԺԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵ

ՅԱՅԱՄ ԽՈՐԱՆԻՍ ՀԱՍԱԿԱՑ ԼԻՑԻ ՊԱՏԱՐԱԳ: ԵՒ ԽԱՓԱՆՈՂԲ ԴԱՏԻՆ, ԱՌՑԵՆ
 ԶՎՐԵԺ ԴԱՏԱՊԱՐՏՈՒԹԵՐԱՆ:

130. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ԿԵՐՔՈՒՍՈՒ, ԿՅՈՒՍԻՍ-ԱՐԼԵԼՅԱՆ ԱՎԱՆՂԱՏՈՒՆ ՎՐԱ,
 9 ԽՈՂ.

ԵԱՍԱՆԱՅԱՄԻՆԱ
 ՆԵՑՎԻՍԻ ԸՍԾԻՆՆ
 ԻՍՈՐԴՈՎԲ ԵԻՒՄՈՒՍ
 ՆԱ ՊԱՆՆԳՐԻ ԳՄ ԵԻՍԻ
 ԱՄՆ ԲՍ ԿԱՍՐԱՍԵՑԻ
 ԵՒՊԱՏԱՐԱՐ ԶԻՆԵ
 ԻՍԲԱՍԳՍԻՆՈՐ
 ԽԱՓԱՆԵ ԴԵԻՑԵ
 ԱՆՈՒԵՆԱՑԱՅ
 ՏՐԱԿԵԻՍԲԱՅԱՐԲ
 ԵՒՊԱՏԱՐԱԳ
 ԱՆՈՐ ԲՍԿՆԱԿԻ
 ԱՆԻՎՓԱՆ ԱՌ
 ՊՄԻՐ ԳՐԻԳՈՐԻ
 ԵԻՑԱԿՈՒՐԱՆԵ

ԵՈՒ ՍԱՍԵԱՑՄ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ Ի ՍԲ ԱՌԱԾԻՆՆ
 ԻՄ ՈՐ ԴՈՎԲ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆԱԻ ՊԱՐՈՆ ԳՐԻԳՈՐ
 ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԲՍ ՀԱՍԱՑՏԵՑԻՆ Ա. ՊԱՏԱՐԱԳ:
 ԻՆՊ, Ի ՏԱԻՆԻ ՍԲ ՍԱՐԳՍԻՆ: ՈՐՂ ԽԱՓԱՆԵ,
 ԴԱՏԻ ԻՂ ՏԵՂ ԱՇՈՒՇԿԱՆԱՆՑ ԱՅ:

Լուսակ. 28

131. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ԿԵՐՔՈՒՍՈՒ,
 ԿՅՈՒՍԻՍ ԱՎԱՆՂԱՏՈՒՆ ՎՐԱ, ԿԱԽՈՐՂԻ ԽԱԿ, 6 ԽՈՂ.

ԻՒ ՏԱԻՆԻ ՍԲ ՅԱԿՈՐԻՆ Ա. ՊԱՏԱՐԱԳ ԴՅԱ-
 ԿՈՐ ԲՍՀԱՆԱԻ ԵՂ ԱՆԽԱՓԱՆ: ԱՅՂ ՈՐՈՐՄԻ
 ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ՅԱԿՈՎԲԱ: ԱՄԵՆ:

Լուսակ. 28

132. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ, ԿԵՐՔՈՒՍՈՒ, ԿՅՈՒՍԻՍ-ԱՐԼԵԼՅԱՆ ԱՎԱՆՂԱՏՈՒՆ ԸՆԿԱ-
 ՏԻՆ, ԽԱՅՔՈՆՂԱԿԻԳ ՎԵՐԼԵ, 2 ԽՈՂ.

ԻՍ ԱՆԻՍԻՑԱԿՈՐ ԻՆ:Ա: ՊԱՐ
 ԱՐԱԳ Վ ԱՍԱԿԱՅԱՆԻՎ

Ի ՏԱԻՆԻ ՍԲ ՅԱԿՈՐԻՆ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ ՎԱՍԱԿԱՑ ԱՆԽԱՓԱՆ:

132ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևմտյան պատի տակ ընկած գեղաքանդակ խաչքարի (180×90×15 սմ) քիվին և կողին, 1 տող.

ԱՆԳՆԵՑԱԻ ՄԲ ՆՇԱՆՆ Ի ԲԱ

ԱՐՏԻՐՈՍԻ ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ԹԱԱՐԻՆՅԻՇԵՑԷՔԻՔՄ

: ՈՂԱ:

ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՄԲ ՆՇԱՆՆ Ի ԲԱՐԵԽԱՒՍՈՒԹԻՒՆ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ.
ԳՐԻԳՈՐԻ ԵՒ ԹԱՄԱՐԻՆ: ՅԻՇԵՑԷՔԻ Ի ՔՄ :ՈՂԱ: (1242 թ.)

133. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային մասում, 13 տող.

ԵՍԱԿԴԱ ՍԵՖՍՄԻԱՔԱՆԵՑԱ
ԻՄԲԱԾ ԱԾԻՆ ՍԵԽՈՒԻԶԹԱ
ԳՈՒՈՐԱԿԱՑԻՆ ԿԵՍՆԱՅԳ
ՈՏԵՂԱՆ ԻՅՍԻ՜ԱՅՐՈՒԹԵ
ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ՎԱԴԱՊԵՏՔՄ
ԵԽՄԷՄԱՔՍԳՐԵՑ ԻՆ ԶՅՈ՛՝
ԱՆՆՈՒԵԻԶՅԱԿՈՔԱՄԱԽՆՆ
ՊԱՄԱՐԱԳԻՄ ԾՆՈՂԱՅ
Ն՜ԱՐԲԱ ԵԽԻԿՆ ՈՂՆՁ
ԱՄԵՆԵԿԵՂԵՑԻՔՄ ՈՒԱՓ
ՆԵԴԱՄ ԻՒՍԵ ԵԻՅԻՔՆԱՅ
ՐԱՊԵՏ ԱՅՆԸՆԴՆՁ ՈՎԻ
(ՔԷ

ԵՍ՝ ԱԻԳԱՍԷՔՄ ՄԻԱՔԱՆԵՑԱ՝ Ի ՄԲ ԱԾԱԾԻՆՍ
ԵՒ ՏՈՒԻ ԶԹԱՂԳՈՒՈՐԱԿԱՑԻՆ ԿԵՍՆ՝ ԱՅԳՈՒ
ՏԵՂ ՎԱՆԻՑՄ, Ի ՀԱՅՐՈՒԹԵԼԱՆ՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ:
ՎԱՐԳԱՊԵՏՔՄ՝ ԵՒ ՄԻԱՔԱՆՔՄ ԳՐԵՑԻՆ ԶՅՈՂ
ԱՆՆՈՒ ԵՒ ԶՅԱԿՈՔԱ ՏԱԻՆՆ՝ ՊԱՏԱՐԱԳ ԻՄ
ԾՆՈՂԱՑԻՆ՝ ՀԱՐԲԱ ԵՒ ՏԻԿՆՈՂՆ Զ՝ ԱՄԵՆ
ԵԿԵՂԵՑԻՔՄ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ ԵՒ
ՅԻԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ԸՆԴ ՆՁՈՎԻԻՔ Է:

Հրատ. Հարությունյան, 26
Լուսակ. 23

Դիտելիք. նվիրատուի անունը Հարությունյանը վերծանել է Առաքել, նվիրված հողամասը
զբաղաւորակային, Տիկնոջ անձնանունը՝ հասարակ անուն և այլն:
Ձ-րդ տողում բազաւորակացին հավանաբար հողամասի անուն է և սպասելի էր բազաւորա-
կացին ձեռով, սակայն տեղական խոսվածքների ազդեցութեամբ փորագրվել է այսպես:

134. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային մասում, 3 տող.

ՅԱՅՍԱՆՈՐԱՆԻ ՅԱԻՈՒՆԱՆԻ ՄԲՈՅՄԱՏԵՔԱՆԻ ՍՔԱՆՆ
ԱՅԻՍՏԵՔԱՆՆՈՒՄԱՏ ՈՒՍՑԻ ՊԷՏԱՐԱԳԱՆԻ ԱՓԱՄԻՆՁ
ԱԻ ՈՒՆ: ԲԵԻՒԱՔԱՆ ԶՔՆԵՄԱՏ ԱՊԱՐԵՍՑԻՆԻՏԷ

ՅԱՅՍՍ ԽՈՐԱՆԻ ՅԱԻՈՒՐ ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ ՔԱՀԱՆՍԱՑԻ ՍՏԵՓԱՆՆՈՍԻ
ՄԱՏՈՒՍՑԻ ՊԱՏԱՐԱԳ ԱՆԽԱՓԱՆ, ՈՐ ԻՆՁ՝ ԱԻՈՒՐՍ :Բ: ԵՒ ԽԱՓԱՆԻԶՔՆ ԴԱՏԱ-
ՊԱՐՏԵՍՑԻՆ Ի ՏԷ:

Հրատ. Հարությունյան, 28

Գիտելիք. 2-՞ տողերում որ ինչ աւուրս :Բ: Խոսակցական լեզվի արտահայտութիւնն է: Արու-
ճի տաճարի հին ղնագրերից մեկում փորագրված է. ինչ թուական ՆԼԶ, որ պետք է հասկա-
նալ՝ երբ թվականը ՆԼԶ էր Նույնպես և Բազմալրում ունենք. ինչ իմ պապն մեռաւ, ես հաւ-
ւազ իմ կնոջն զբաժինքն ահն ու մարգարիտ իմ պարոնին տվի:

135. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան պատի հյուսիսային կեսի
վրա, 3 տող.

ԵՄԳՐԻԳՈՐԹՈՐ

ՆԽԱԶԱԻՄԵ ԹԱԵՑԱԹԱՅԱԾՆԻՍ:Ա: ԱԻԾԵԶԱԲԱՔԱԷՏՈՒՆ
ՊԱՉՈՐ ԵԿԵՂԵՑ: ԻՏԱՒՆԻՍ ԲԳՐԻԳՈՐԻՆ ՈՐԻ--ԴԱՏԻ

ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ, ԹՈՐԻՆ ԽԱԶԱՆԻՍԻ ՄԻՍԱՆԵՑԱ ՄԲ ՍԾԱԾՆԻՍ :Ա: ԼՈՒԾ ԵԶ: ՄԻՍԱՆԻՔԱ
ԷՏՈՒՆՆ ՊԱՏԱՐԱԳՅԻ ԶՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻՔԱՅ, Ի ՏԱԻՆԻ ՍԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ: ՈՐ ԽՐԱՓԱՆԵ՛՛,
ԴԱՏԻ:

Հրատ. Հարությունյան, 23

Գիտելիք. Բնագրի սկիզբը ես՝ Գրիգոր, թողն խաչանիսի Հարությունյանը չի արտագրել, իսկ
Ա: լուծ եզ վերժանել է՝ ա լուծ է գարբան:

136. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային ավանդատան ճակատին,
սևաներկով, 3 տող.

ԱՅՍԻՈՐԱՆՍԱՆՏՈՆԻ ԱՐԴԵԱՄԲԷՇԻՆԱԾԵԻ -- Ա --
ԱՆՏՈՆԻՊԱՏԱՐԱԳՆԱՆՏՈՆԻԵԻԻՐ ԱՆԱՅՆ.....
ԱՆԷԴԱՏԻ

ԱՅՍ ԽՈՐԱՆՍ ԱՆՏՈՆԻ ԱՐԴԵԱՄԲԷ Է ՇԻՆԱԾ: ԵԻ ՐԻ ՏՆԱԻՐՆԻՍ ԱՆՏՈՆԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ
ԱՆՏՈՆԻ ԵԻ ԻՐԱՆԱՅՆ Է: ՈՎ ԽԱՓՊԱՆԵ՛՛, ԴԱՏԻ:

Հրատ. Հարությունյան, 26, Զանգուղյան, 138.

Գիտելիք. 2-րդ տողում եւ իւրանացն Հարությունյանը կարդացել է՝ իւր որդոցն: Հավանա-
բար իւրանացն իւրեանցն զբարարյան զերանվան բարբառային ձևն է:

137. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային մասում,
սևաներկով, 3 տող.

ԻՅԱԻՈՐԳԱՆՏԱՆՏՈՐԱՅԻՆՆԻՍԻՍԵՆԱՆ
ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՀԻՒՍԱՆՆԵՍԻՐԻԹԱՐԱԵԻԻՔ
ԱՆՊԵՆԻԱՐՊԱՐԻՆՏԱԼԻՍԱՆՂԱՆՍՆ

Ի ՅԱԻՈՐ ԳԱՆՏԱՆ ՀՈԳՈՅՆ Ի ՄԻ ՍԵՂԱՆՆ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ՀԻՒՍԱՆՆ Է՛ ՄԵԻԹ ԱՐԱ:
ԵԻ ԽԱՓՊԱՆՈՂՔՆ ԴԱՏԱՊԱՐՏԻՆ ՏԱԼ Ի ՏԱՆՁԱՆՍՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 26, Զանգուղյան, 162.

Գիտելիք. Այս հիշատակադրութեամբ պատարագ է մատուցվելու Ն. Գետիկ վանքի միաբան և ընդամայն շինարար Միսիթար Հյուսեմին: Նրա ընդարձակ արձանագրութիւնը փորագրված է գավթի հարավային սյուները միացնող կամարի վրա (սուլն պրակի № 202):

138. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, բեմի կիսակլոր պատի վրա, 3 տող.

ԱՄՏԻԹԱՐՎԵՄ ՒԱԲԱՆԵՑԱՄԵԱԾՆԻՍ
ՆԱՍՏԱՏԵՅԻՆԷԶ. Բ: ՊԱՏ:ԻՆՆԱԲԻՆ
ԵՅ՝ԱԲԻՆԻԱԹՈՒՆ ԻՆԵԻՍԱԳՍԻՍԻԱ ՓԱ:

ԱՄՏՈՒԾՈՒՎ, ՄԵԹԱՐ ՎԱՐՊԱՊԵՏՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՄԵԱԾՆԻՍ: ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՄԵԶ
Բ: ՊԱՏ՝ԱՐԱԳ՝ Ի ՏՆԱԻՐԻՆԵՅ . . ԱԻՐՆ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ՍԱՐԳՍԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 139
Լուսանկ. 30

139. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, բեմի կիսակլոր պատին, 4 տող.

ՃԱՆԵՔԻԳԱՏԵԴԱՎԴԵՄԵՐԲԻՆՄՈԳԵՑԱՔԶԵԿԵՂԵԵ ԴԱԲ
ԶՊԱՏՈՒՄՆԿԵՑԱՔԱՅԳԻԵԵԿԵՂԱՄԱՆՅ ԴԱՔԵԶԱՄՆ ՆՈՄ
ԼՐԱՆՎԱՔՄԻՓԱԵԴԱՏԻՄՅ ԶԿԱՆԵՔՄՈՒ ԱՄՇԱՄԶԻՉԵՄՅԵՒ
ԳՆԱՄ

. . ձԱՐԻՆ, ՄԵՔԻ ԻԳՆԱՏ ԵՒ ԴԱՍՂԱՊԵՏՅ, ՎԱՐՊԱՊԵՏՅ, ԵՒ ՈՐ ՄԵՐՔՆ ՆՈՐՈԳԵՑԱՔ
ԶԵԿԵՂԱԵՑԻՍՅ ԵՒ ԵԴԱՔ ԹՊԱՏՈՒԱՐՍ, ՏՆԿԵՑԱՔ ԱՅԳԻ ԵՒ ՅԵԿԵՂԱԵՑՈՅՆՅ ԺԱՄԱՆՈՑ
ԳՐԱՔ ԵՒ Զ : Ա: ՄԱՄՆ ՀՈՅՐԱՏԱՆՆ ՏՎԱՔ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ ՅԱՅ: ԶԿԱՐԱԻՏՔ
ՍՈՐԱ. ՅԻՇԵԱԼ ԼԻՂԻՅ, ԶԵՆԼՈՅՆ ՔԻ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 140
Լուսանկ. 31

Գիտելիք. Չնայած աչքի ընկնող տեղադրութեանը և բավարար պահպանութեանը, այս կարևոր ընդդիմ լրիվ չի հրատարակվել ու մեկնաբանվել, իսկ Ջալալյանցի ընդօրինակութիւնը շատ հեռու է իրականից: Բնագրի առաջին տողը թերի է, ըստ որում ձաքին անունից սուաջ պետք է լինեին նրա պաշտոնը մատնանշող բառեր. հետևելով Ն. Գետիկի վանքում արտագրված ձեռագրերի հիշատակարաններին, այստեղ կարելի է պակասող մասը վերականգնել՝ ի տեքուքեան տեղոյս ձաքին: Պատրոն Ումեկի որդի սուլն ճարը № 140 ա արձանագրութեան հեղինակն է, վանքի պատրոնն ու տերը: Ինչպես ակնհայտ է նրա որդի Թաղարաքի արձանագրից (№156), վանքը եղել է այս տոհմի զանձայդին հայրենի եկեղեցին: Իգնատիոսը և Դասապետ վարդապետը, հավանաբար, վանքի միաբաններն են. Դասապետը հայտնի է նաև զանգակատան 1291 թ. ընդարձակ արձանագրութեանից (233), ըստ որի նա իր եղբայր Կարապետի հետ կուռացել են զանգակատունն ու եկեղեցին, այլև զրաք պարիսպ շուրջ եկեղեցոյս: Այստեղ հիշված է նաև Իգնատիոսը իբրև Դասապետ և Կարապետ եղբայրների քեռի՝ սակաւ ընչիւք մերովք և քևռայն մերո Իգնատիոսի: Հավանաբար քննվող բնագրի եզրաք պատուարս վերաբերում է զանգակատան բնագրի զրաք պարսպի կապակցութեանը: 2-րդ տողում ժամանոց զրաք, ակնարկում է պատարաքի գինու համար հատուկ աման դնելը, որով լաժակի պետք է տրվեր սուլն նվիրագրով վանքի համար տնկված այգուց ստացված գինուց: 2—3-րդ տողերում: Ա: մասն հոյրատանն տվաք, թվում է խոսքը վերաբերում է տնկած այգուն կամ նրա բերքին, որի մի մասը հատկացվում է վանքի հյուրատանը: Հոյրատուն ձևում ար-

տացուված է գրաբարյան իւ երկբարբառի պարզումը ու պարզ ձայնավորի, նրա առաջնային շարքի արտասանութիւնը: Նույն օրինակաբանութիւնը խաչգիւղից բառը .Յ 172 բնագրում փորագրված է խաչգոյաին:

140. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուսա, զլիսավոր խորանի կիսակլոր պատին, պատուհանից հարավ, 7 առդ.

ՅՅՈՂՈ

ԿԱԱՆ ԱՅ ԵՍ ԳՐԻԳՐԻ ԿՐԿՆՈՒԲԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐԿԱԳԻՆ ՈՐԴԻՍՊՊԱՏԱՄԴՈՅՍԵԾԻՆ ՎԱԽՏԱՌԱՎ
ԿՈՂՄԵ ԱՊԵՏ ԱՅ ԱՇԽԱՏՈՆ ԱՅ ԱՌԵԱԼ ԱՌԱԲԱԿԻ ԻԱՆԷՄՆՈՅՑԻՍ ԵՒ ԻԱԳԻՆ
ԱՌԱՋԻ ՈՐԿԱՑՈՅՑԻ ՈՂՈՒՆԵՒ ՉԱԿՅՈՒՄՈՎ ԽՂԻՐԵՑԻ ՉԱՅՍԵԿԵՂԵՑԻ ԵՂԵՑԻ ԶԵՒԻՄ ԿԱՆ
ԳՍԵՆԱՆ ԱԳՆԻՆ ՉԵՐԵՏԱԿԱԲԱՆԲ --- ՎՄԱՆԵՑԻՆ ՉՉ ԱՅՍԻՄԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳԵԱԿԻ ՆՉՉ
ՔՍ ՎԱՆ ԱՊԱՉ ՈՎԿԱԿԱՅԻ ԱԳԻՆ ԵՐԿԱԿԵՆ ԴԱՆՈՒԹԻՒՆ ԴԵՑԵՔԵ ԳՐԻԳՐԻ ԿՐԿՆՈՒՆ ԱՅ
ՈՒԹԻՐԵԿ ԱԳԿԱՍՈՒՂԻ ՈՐԿԻ ԱՓԱՆԵՑԻՆ ՎՄԱՆ ԱՊԵՏԱՌԱՎ ԱՅՆՉՈՎ ԱՊԵՏԱՌԱՎ ԱՅՆՉՈՎ

ՅՍ ՔՍ ՈՂՈՐՄԵԱՆ . . . |

ԿԱՍԱԿԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳՐԻԳՐԻ, ՀԵՋՈՒԲ ԱՄԻՐ ՍՊԱՍԱԼԱՐ ԱԻԱԳԻՆ, ՈՐԴԻ ՍՄԲԱՏԱ,
ՈՐԴՈՅ ՄԵԾԻՆ ՎԱԽՏԱՌԱՎԱՐ ԿՈՂՄԵԱՊԵՏԱՑ ԱՇԽԱՐՀԻՆ ԱՐՑԱԽԱ, ԱՌԵԱԼ ԱՌԱ-
ԲԱԿԻ ԻԻԱՆԷԻ, ՍՆՈՅՑ ԶԻՍ ԵՒ ԻԻՐ ՏԱՆՆ ԵՒ ԱԻԱԳԻՆՆԻ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԿԱՑՈՅՑ: ԶԻ
ՈՉ ՈՒՆԵԻ ԶԱԽԱԿ, ՅՈՒՍՈՎ ԽՆԴԻՐԵՑԻ ԶԱՅՍ ԵԿԵՂԵՑԻ՝ ԻՆՉ ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԴՍՏԵԱՆ:
ԱԻԱԳԻՆ ԻՆՉ ԵՐԵՏ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔԻՄ ՍԱՂԱՍԱՆԵՑԻՆ ԶԱՅՍ ԽՈՐԱՆՍ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ,
ԻՆՉ ԶԻՔՍ ՀԱՆՍԱՊԱՉ: ՈՎ ԿԱՐԴԱՅԻ, ԱԻԱԳԻՆ ԵՐԿԱՐ ԿԵՆԴԱՆՈՒԹԻՐԻՆ՝ ԽՆԴԻՐԵ-
ՑԵՔ ԵՒ ԳՐԻԳՐՈՐՑ՝ ՄԵՂԱՑ ԹՈՂՈՒԹԻՐԻՆ՝: ԹԵ ԱԻԱԳ ԿԱՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԽԱՓԱՆԷ,
:ՅԻԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆ ՆՉՈՎԱԾ Է, ԵՒ ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 139, ՎՏ, 43, Ջանփողոյան, 158,
Լուսակ. 32

Գիտելիք. Ինչպես տեսանք, այս արձանագրութիւն հեղինակը՝ Գրիգոր Տղան Դոշավանքի ս. Գրիգոր Լուսավորիչ փոքր, նրբագեղ քանդակազարդված եկեղեցու կառուցողն է, որի շինարարական արձանագրութիւնը, ցավոք, խաթարված է և չի ամբողջանում (սույն պրակի Ձ 236): Այստեղ Գրիգորն իրեն անվանում է ամիրսպասալար Ավագի հնչուք (սենեկապետ, կառավարիչ), Արցախական աշխարհի կողմնապետներ Սմբատի որդի և մեծ Վախատնգի թոռ, որին ամբարեկ լվանեն խնամակալել էր և իր տանը Ավագին առաջնորդ կարողել:

Կ. Դանձակնցին հավանաբար Դոշավանքի վիմագրութիւնից քաղելով, գրեթե նույն բառերով է ներկայացնում Գրիգոր Տղայի գործունեութիւնն այստեղ. եւ մինչ մեռաւեք ճա (Իվանեն-Ս. Ա.), յանձնեաց զորդի իւր և զառուց յիշխան ոմն իւր սնուցած և փառաւորած Գրիգոր անուց, զոր Տղայն կոչէին: Սա խնդրեաց յԱւագէն, յորդոյն Իւանէի, զվանքն Գետիկ՝ իւր անդի գերեզմանի՝:

¹ Տե՛ս Կ. Գառնուկեցի, Պատմութիւն Հայոց, էջ 222—223

140ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, բեմի կիսակլոր պատին, բարձրում, կարմիր ներկով, 8 տալ.

ՀԱՌԱՎՈՐՈՒՄԻՆ ԱՅԵՄ ԱՎԱՍՏՈՒՄԻ ՊԱՏՄՈՒՆՈՒԹԵԿԻՆ ԹՈՒՆՔԱՆԻ
ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ
ՍԵՆՏԵՄԲԵՐ 1923 ՎԱՐՈՒՄԻ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ
ՍԵՆՏԵՄԲԵՐ 1923 ՎԱՐՈՒՄԻ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ
ՍԵՆՏԵՄԲԵՐ 1923 ՎԱՐՈՒՄԻ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ ԵՎ ԳՐԱԿՆԵՐԻ ԿՐԻՍՏՈՍԻՆ

ՅՈՒՍՈՎ, ՈՂՈՐՄՈՒԹԵ՛ԱՄԲՈՒ ԱՅ, ԵՄ՝ ՃԱՐՈՒ, ՈՐԳԻ ՊԱՏՄՈՒՆ ՈՒՄԵԿԻՆ, ԹՈՒՆ ՃՍՐԻՆ ԱՇԽԱՐՀԱՒ ՄՍՆԾԿԵՐՏԵՑԻ, ՅԱՇԽԱՐՀԱՎԱՍՏՈՒԹԵՄԵՆ՝ ԱՐՂՈՒՆԻՆ ԵՒ ԹԱԳԱԽՈՐՈՒԹԵԱՆ՝ ՎՐԱՑ ԴԵՄԵՏՐԻ ԲՅԱԳՐԱՏՈՒՆԻՈՑ, ԻՄ ՀԱՅՐՆ ՈՒՄԵԿՆ ԳՆԵԼ ԷՐ ՋԳԵՏԻԿ Ի :ԽՈՒ: ԿԱՐՄԻՐ ԴՈՒԿԱՏԻ: ԵՄ՝ ՃԱՐՍ ԴՆԵՑԻ ՉՅՈՎԱՍ ԻՒՐ ԱՄԵՆ ՍԱՀՄԱՆԱԹԵՆ, Ի ԴՍՈՒՆ ԺԱՄՄԱՆԱԿԻ, ՈՐ ՀԱՅՐԵՆԻՔՆ ԱՐԺԱՆ ԷՐ, ԵՒ ՈՍԿԻՆ ԹԱՆԳ Ի :ԴԻ: ԿԱՐՄԻՐ ԴՍԻԿԱՏ, ՈՒ ՏՎԻ ԴԵՏԿԱ ԱԾԱԾԻՄ ԻՄ ՀՈԳՈ ՏԱՆՍ, ՅԻՇԱՏԱԿ ԱՆՋՆՋԵԼԻ ԻՄ ԾՆՈՂԱՑՆ՝ ՈՒՄԵԿԻՆ ԵՒ ԹԱԳՈՒՀՈՑՆ, ԻՆՉ ԵՒ ԻՄ ՈՐԴԵԱՑՆ՝ ԱՐՂՈՒԹԻՆ ԵՒ ԻՒՐ ԵՂԲԱՐՑՆ, ԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՄԵՆ՝ ՂԱՍԱՊ ՎՐԱՐԻՎԱՊԵՏԻ: ԵՒ ՄԻՍԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՋԱԽԱԳ :Ե: ՇՐԱԲԱԹ՝ ԱԻՐՆ ԵՒ ՋՋԱՏԻԿՆ ԱԻՐՆ ՋԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՊԱՏՄՐԱԳ, ՈՐՋԱՓ ՄԵՔ ԿԵՆԴԱՆԻ ԵՄՔ, ՄԵՐ ԾՆՈՂԱՑՆ ԼԻՆԻ, ԵՒ ՅԵՏ ԵԼԻՑ ՄԵՐՈՑ ՅԱՇԽԱՐՀԷՄ՝ ՄԵՉ ԼԻՆԻ: ԱՐԴ, ՈՎ ՋԱՅՍ ԳԵՂԱ ՅԱՅՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՀԱՆԵԼ ՋԱՆԱ, ԿԱՄ ՋԻՄ ՅԻՇԱՏԱԿՍ ԽԱՓԱՆԵՅ, ՈՎ ՈՔ ԵՒ ԻՑԷ, Ի ԾՆՆԴՈՑՆ ԱՎԱՄԱՑ ԵՂԻՏԻ ՆՋՈՎԵԱԼ, ԱՆԻԾԱԾ Է ԱՄԷՆԱՄԲ ԲԵՐԱՆՈՅՆ ԱՅ, ՋՎԱՐՉ ՋԿԱՑԵՆԻ, ՋՅՈՒ ԴՍՑԻ ԱՌՑԷ: ԼԻ ԹՎԻՆ, ՉԼԲ (1283):

Հրատ. Շահխաթունյանց, Բ, 603, Ջալալյանց, Ա, 138, Սմբատյանց, 174
Բաբխուզարյանց, 350, Кутук-Иоаннесов, 20
Լուսակ. 32

Գիտելիք. Ընդարձակ բնագիրը կարմրաներկով գրված է եղել եկեղեցու գլխավոր խորանի կիսակլոր պատին, դգալի չափով եղծվել է հատկապես հարավային մասում՝ տողավոր շքերդ: Անցյալ դարի կեսերին այն ավելի անաղարտ է եղել և արտագրվել է Հ. Շահխաթունյանցի ու Ս. Ջալալյանցի կողմից: Սույն հրատարակման համար հիմք է ծառայել մեր սեփական ընդօրինակությունը, որը մի շարք սեղերում շտկում, լրացնում է նախորդ հրատարակումները և ավելի հարադատ է քարի վրա ներկայումս պահպանված բեկորներին:

Նշանավոր մեծահարուստ պարոն Ումեկի որդի շարի այս արձանագրությունը միակ աղբյուրն է, որ հաղորդում է Ն. Գետիկի վանքը, վանքապատկան գյուղերն ու մյուս կալվածքները Ջալալյան իշխանների կողմից Կարինից գաղթած Ումեկին վաճառելու մասին: Իմ հայրն Ումեկն գնել էր գրեթե ի իսկ կարմիր գույնաթի, գրում է ձարը: Նկատի ունենալով այս գումարի վիճակարի արժեքները վկայված ժամանակաշրջանում, պետք է կարծել, որ Ումեկը ձեռք է բերել վանքն այն ոահմաններով, որոնք հաստատվել էին Ջալալյանների կողմից՝ եւ ընծայեցին եկեղեցուն և սահման ջրագարձի լեռն է լեռուն, ինչպես նաև հետագայում վանքի սեփականությունը պարձած մյուս գլաղերն ու կալվածքները: Ինչպես ցույց ենք տվել Դիլիջանի երկրագրիտական թան-

գարաճանձ պահվող խաչքարի արձանագրութիւնն բացատրականում (№ 21), Ն. Գետիկի վանքի սուլն առուծախը կատարուի է 1212—1250 թթ. միջոցին, Ջաքարյան Ավագի և Ումեկի միջև:

Բնագիրը ընդհանուր առմամբ լիակատար վերծանվում է և տարակույսներ չի առաջացնում: Մի-
այն 4-րդ շարքում յաշխարհակալութեան և թագաւ բառերից հետո փոքրիկ իւջեր և կրճատման նը-
շաններ են դրած, որոնց նշանակութիւնը երկբայելի է: Այո մասում առաջին վերծանողներ Շահ-
խաթունյանցը և Ջալալյանցը պիւլացրել են յաշխարհակալութեան Ղարաւնուիին և յագաւորութե-
անս վրաց Դեմետրի Բագրատունուն: Պետք է ենթադրել, որ հիշյալ վերծանողները հիմք են ունե-
ցել աւել հավելումների համար: Հիրավի, բնագրի հիմնական մասից վերև, պատրոն բառի ուղղու-
թիւմբ պահպանվել են նույն կարմրաներկով, ապիւի խոշոր գրերով երկտող՝ ՂՈՒՆԻՆ և ԱԳՐԱՏՈՒՆ
որ անտարակույս ապիւի ընդարձակ տառաշարքերի բեկորներ են: Արդ, եթե քննվող բնագրի հեղի-
նակները հապավման նշաններ դնելով, վերևում առանձին նշել են ժամանակի իշխանավորներին՝
մոնղոլ աշխարհակալին և Վրաստանի թագավորին, ապա վերծանման ժամանակ անհրաժեշտ է այլ
հավելումները տեղադրել համապատասխան մասերում, որ և արել են Շահխաթունյանցը և Ջալալ-
յանցը: Միայն թե դանում ենք, որ յաշխարհակալութեան բառից հետո պետք է վերականգնել ոչ թե
Ղարաւնուիին կամ Ղարաւնուիին, այլ Արղունիին, քանի որ, նախ՝ բեկորի վրա առաջին տողում կար-
դացվում է ղունիին և ոչ թե Ղարաւնուիին, և ապա՝ ժամանակի մոնղոլական աշխարհակալը Արղուն
խանն էր հիշատակված նաև Աղղանի Կիրակէ մատուռի ՉԼԵ-1286 թ. արձանագրութիւնն մեջ (սուլն
արայր . Ե 254):

Նույն 4-րդ շարքում Ն. Գետիկի արժեքը խի կարմիր դուկատ երկբայութիւն է առաջացրել
Ի. Հարութիւնյանի և Գ. Հովսեփիւանի մոտ: Հարութիւնյանն առաջարկում է այդ թիվը վերծանել
ԵՈՒ (5 հազար), ըստ որում անհավանական է համարում 40 հազար դուկատի գործարքը այդ ծանր
ժամանակներում: Տեղում, քարի վրա հստակ կարդացվում է ԽՈՒ և սրբագրելու որևէ հարկ չկա:

6-րդ տողում պարզ կարդացվող Ղասապ վր Հարութիւնյանը նույնացնում է Կ. Գանձակեցու
հիշատակած Ն. Գետիկի առաջնորդ Յովաւաթի հետ, որը հաջորդել էր Մարախրոսին և գործել մին-
չև 1260 թ., ըստ որում այդ թվականին առաջնորդ էր Աբրահամը: Այս նույնացումը անհնար է,
քանի որ Կիրակոսը մահացել է 1272 թ., իսկ քննվող բնագիրը 1293 թ. է:

Դուկատ իտալական դրամի միավորը (ducat) բնագրում վկայված է նաև դուկատ ձևով, որ
արտացոլում է աւ երբեմնի երկբարբառի պարզումը օ (ո) ձայնավորի, որը և հերթագայվել է ու-ի
հետ՝ դուկատ > դոկատ > դուկատ ընթացքով:

Դաճեկան սովորական դրամի փոխարեն իտալական դուկատ հիշատակված է նաև Մբենի և
Կեչառիսի XIII դարի վիմագրերում և ըստ Հ. Մանանդյանի վկայում է հալ վաճառականների առև-
տրական կապերը Վենետիկի հանրապետութիւնն գործարար շրջանների հետ:

141. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային ավանդատան մուտքից
վերև, 3 առդ.

..... ՆԱՅԵՍՅՈՎԱՆ -- Մ-ՍԻՆԻՄՈՈՐԴՈՎ-ՄԵ
ՈՎՔՄԱԷԱԵՅՍՔՄԲԱԾԱԾՆԻՍԵՍՈՒՆ : Բ - Ա Տ
ՐԱԳԻՏԱԻՆԻ ՆՅՈՎԱՆԵՆՈՒՆԻ ԱՓԱՆ

ԿԱՄԱԽԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆ ԴԵՒ ԱՄՈՒՄԻՆ ԻՄ ՈՐԳՈՎՔՄ ՍԵՐՄՈՎՔ ՍԻԱՐԱՆԵՑՍՔ
ՍՐ ԱԾԱԾՆԻՍ: ԷՏՈՒՆ : Բ: ՊԱՏՄԱՊՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻՆ ՅՈՎԱՆԵՆՈՒ ԱՆԵՍՓԱՆ:

142. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 3 առդ.

ԻՏԱԻ ՆԻՏԱՊԱՆԱԿԻՆ Բ. ՊԱՏՐԱԳԴԱ Ի ՏԱԻՆԻ ՏԱՊԱՆԱԿԻՆ Բ. ՊԱՏՐԱԳ
ՍԱՊԵՏԻՆԱՐԱՊԵՏԻՆԵԻ ՄԱԻՐԵՆՈՅԱԿԻՐ ԳԱՍՏԱՊԵՏԻՆ, ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՍԱԻՐՆ
ԱՆՉԻՆԱՆԻ ԱՓԱՆ ԿՈՑԱ՝ ԿԻՐՍՆՑԻՆ ԱՆԵՍՓԱՆ:

Գիտելիք. Դասապետ և Կարապետ եղբայրները վանքի զանգակատունը և պարիսպը կառուցողներն են՝ հիշատակված նաև ՎՆՅ 139, 233, 235 բնագրերում.

143. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային ավանդատան պատին, մուտքից հյուսիս, 2 սող.

ԻՏԱԲՆԻՆՂԱԶՁԱՐՈՒՄԻԱԲԻՐՊԱ
ՏԱ ԱԳ ՂԱԶԱԷԱՆԻԱՓԱՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ԴԱԶԱՐՈՒ ՄԻ ԱԻՐ
ՊԱՍԱՐԱԳ ԴԱԶԱՐԱ Է ԱՆ-
ԽԱՓԱՆ:

Լուսակ. 34

144. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային մասում, 3 սող.

ԻՏԱԲՆԻ ՄԲՄԱՐԳԱՐԵԻ ՑՆ
ԲԻՒՄԻ ՊԱՏԱՐԱԳ ԱՊՍԱՄ
ԲԻՆԷ ԱՆԻԱՓ

Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲ ՄԱՐԳԱՐԵԻՑՆԻ : Բ: ՊԱՍԱՐԱԳ
ԱՊՍԱՄԻՐԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

144ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ, ներքուստ, ըմբի կիսակլոր պատին, կարմրաներկով, խոշոր, զեղեցիկ զրերով, 5 սող.

ԾԱՌԱՅՆ ԱՅ ՅՈՎՀԱՆԷՍԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ

ՑԵԻ ՈՐԴԻՔՆՈՑԱ ԱԵՏԻՍՆ ԵՒՍԱՐԳԻՍ ՄԻԱԲԱՆ Է
ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ՄԵԾԱՐԴԵԱԲԲԵԻ ՎԴԵԻՄԱԲԱՆՔՍ
ՆՈՑԱ: Ի: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԲՆԻ ՏՆ
ՈՐԻԱՓԱՆԷ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ

ԾԱՌԱՅՆ ԱՅ ՅՈՎՀԱՆԷՍ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԴԻՐ . . . Ց ԵՒ ՈՐԴԻՔ ՆՈՑԱ՝ ԱԻՆՏԻՄԻ:
ԵՒ ՄԱՐԳԻՍ ՄԻԱԲԱՆԵՐՑԱՔԻ ՄԲ ԱՄՈՒՍԻՆՍ ՄԵԾ ԱՐԳԵԱՄԲԲԻ: ՎԱՐԳԱՊԵՏ ԵՒ
ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆԻ ՆՈՑԱ : Ի: ԱԻՐ ՊԱՍԱՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ ՏԵԱՌՆԴՆԴՈՒԱԶԻՆԻ:
ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԵԱՌՆԷ:

Գիտելիք. Տեղ-տեղ կարմրաներկը եղծվել է, և գրերը լավ չեն երևում: Նվիրատուի անունը կարելի է վերականգնել Տիրանց կամ Տիկնաց, քանի որ պահպանվել է բառավերջի ց-ն: Նվիրատուի գերզատանը տեղի ազդեցիկ իշխանական տներից է, այդ է վիայում ոչ միայն բնադրած նշված նվիրաբերության չափը՝ մեծ արդիամբ, այլ նաև արձանագրության երևելի տեղադրությունը:

145. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, վերևում, լուսամուտից արևելք, 10 տող.

ԿԱԼԵՆԱՅԵՍԱԵ ՂՈՒՑԵ ԼԾԱՌԱՔԻ
 և ԷՔԵՆԷՔ ՍՄԴԻ ՎԱՍԱ...
 ԵԻՄ. ԴԻՍԱԿ ԳՂԱՌՆՄԻԱԲ
 ԱԵՑԱԲԱԾ ԱԾՆԻՍՅԻՄՏԱԼ
 ԱԼԸՆՉԻՑ ԳՆԵՑԻՅԱՌԻՆՃ
 Բ: Ա: ԱՅԳ ԻԻ: Ռ: ՍՊԱՅԱԲ
 ՏՎԻՄԲԱԾ ԱԾՆԻՍՄՂԵՆ ՊԱՆ
 ԷՆՄԻԱԲԱՍՏՎԱԿՆԻՆ Զ
 ՊԱՍԱ. ԾԱՌԶԱԴԱՆԱԲԻՆ
 ԿԱՍ ԱԻՉՔՆԵՐ ՏՆԻՆ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԵՂՈՒՑԵԼ, ԾՍԱՍ. ՔԻ|
 ՆԵՔԵՆԷՔՍ, ՈՐԴԻ ՎԱՍԱԿԱՄ. ԵԻ ԻՄՐՈՐԻ-
 ԴԻՍ ԱԻԱԳՊԱՐՈՆ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾ-
 ՆԻՍ ՅԻՄ ՀԱԼԱՄ, ԸՆՁԻՑ, ԳՆԵՑԻ ՅԱ-
 ՌԻՆՁԱԲ: Ա: ԱՅԳԻ Ի :Ի: ՍՊ ԱՆՅԱՐԳԻ ՏՎԻ
 ՍԲ ԱԾԱԾՆԻՍ, ՈՐ ՇԵՆ ՊԱՀԱԵՆ: ՄԻԱ-
 ԲԱՆՔՍ ՏՎԻՆ ԻՆՁՂ ՊԱՍԱՐԱԳ. ԾՍԱ-
 ՋԱՐԴԱՐՆ ԱԻՐՆ. ԿԱՍԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՉՆԻՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 22,
 Լուսակ. 34

Գիտելիք Հարությունյանի ընդօրինակությունը շատ է անհարազատ քարի վրա փորագրվածին: Նվիրատուի անունը՝ Նեքեք կարդացվել է Նեքեքիս, որդի Վասակա՝ որդի Վառուզա և այլն: Նեքեք անձնանունը Հր Աճառյանը ծագած է համարում արաբ ուկ, nek—լավ, բարի բառերի կրկնությունը: Ս. ին Նեքեքը իրրև ձեռագրի ստացող է հիշատակված 1307 թ. Աղթամարում արտագրված ձեռագրի հիշատակարանում. Յիշևաջիք ի մաքրափայլ և ի մեղսարաւիչ յաղաւթս ձեր զպարոն Նեքեքն և զձնողսն իւր և զգաւակսն՝ զԱւագպարոնն, զՇահպարհն և Ազիզալիկն: Այսպիսով քննվող նվիրագիրը ևս պետք է ժամանակամերձ լինի 1307 թ.: Մի այլ վաղամեծիկ նեքեք էլ վկայված է Սանահնի վանքի XIII դարի տապանագրում²:

6-րդ տողում :Ի: ալ գրերից հետո ստույգ չի վերականգնվում, այդ մասում Հարությունյանը կարդացել է նազար անունը, որ անիրական է: Ավելի հավանական ենք համարում այդ մասում կարդալ անյարգ ավի, այսինքն՝ ազատ հարկից, աուրքից: Նվիրատուին հատուցվող պատարագների քանակը Հարությունյանի մոտ Ե է, չենք վերականգնում, քանի որ քարի վրա չի երևում:

146. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, մուտքի կամարից արևելք 5 տող.

ԿԱԼԵՆԱՅԵՍԳՈՆ ԱՐ ՅՈՒ
 ՍՈՎՄԻԱԲԱԵՑԱՄԲԱԾԱԾՆ
 ԻՍՄԻԱԲԱԲՍԵՏ ՈՆՄԵՉ... Դ
 ԱՄԱԳԻՏԱՆՍԻԱԵՏԵՏԵՑ
 ԱԾԱԾ ԵՆԿԱՄԱԿԻՔԻ...

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳՈՀԱՐ ՅՈՒՍՈՎ, ՄԻԱ.
 ԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ
 ՄԵՉ... — ՊԱՍԱՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ ԱԻԵՏԵՑ
 ԱԾԱԾՆԻՆ: ԿԱՍԱՐԻՉՔ ԱԻՐՉՆԻՆ ՅԱՅՂ

Հրատ. Հարությունյան, 22,
 Լուսակ. 36

¹ Տե՛ս «Յուդայի հայերեն ձեռագրաց վաստորականի», կողմնց Ն. Լալայան, Թիֆլիս, 1918, էջ 151:
² Տե՛ս Կ. Դավթարյան, Սանահնի վանքը, Լջ 168:

147. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, մուտքի կամարից արևելք, 6 տող.

ԿԱԼԱՆ ՅԵՍԻԱ
 ՂԱՐՍՄԻԱԲԱՆԵՑԱ
 ՄԱԾԱԾՆԻՍՎԻԵՄԻ
 ԱԲՍԵՏՈՆԻԸՖՊԱՏԱ
 ԱԳԻՏԱՆԻՄԲՈՅՆԲԱՍ
 ՂԱՆԻՄԱՓԱՆ: Բ.

ԿԱՄԱԻՆ ՄԱՅ, ԵՄ ԽԱԻՐՂԱԻՐԱ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ.
 ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՎՐԱՐԴԻՄԱՊԵՏ՝ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԻՐԱ
 ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Բ: ՊԱՏԱՐՍԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ
 ԲԱՐՍՐԻ ԱՆԽԱՓԱՆ: ԹՎԻՆ . . . :

Հրատ. Հարությունյան, 22
 Լուսակ. 36

Գիտելիք. նվիրատուի անունը Հարությունյանը վերծանել է իսլամադար և նրան համարում է Կ. Գոն-ձակեցու հիշատակված վերջին տաջնորդը Կոշավանքում: Քարի վրա այդ անունը փորագրված է մեր ներկայացրած ձևով:

148. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային որմնասյան արևելյան երեսին, 4 տող.

ԵՄԲԱՐՍԵՂՓ ՄԻԱ ԲԱՆԵՑԱՄԲ
 ԱԾԱԾՆԻ ՍՄԻԱԲԱՆԻՔՍԵՏ
 ՈՒՆ :Ա: ՊԱՏ ԱՐԱԳԻՏ ԱԲՍԻՍԲԸ
 ՈՅՆԲԱՍՂԻԿԱԿԻՉՔՆԵՐ ՆԻՆՅԱՅ

ԵՄ ԲԱՐՍԸՂ ՎՐԱՐԴԻՄԱՊԵՏ՝ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՄԻԱԲԱՆԻՐԱ ԵՏՈՒՆ :Ա:
 ՊԱՏԱՐՍԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԲԱՐՍՐԻ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՎՅՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Հարությունյան, 23:
 Լուսակ. 38

149. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային որմնասյան արևելյան երեսին, նախորդից հյուսիս, 3 տող.

Ի ՏԱԻՆ ԻԾԱՌՉԱԴԴԱ
 ԻՆ:Ա: ՊԱՏ ԱՐԱԳԵԴ
 . . . ԴԻՆՈՒՍԷԾԵՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ԾԱՌՉԱՐԴԻՄՐԻՆ :Ա: ՊԱՏԱ
 ՐԱԳ ԵՂԻՍԱԲԵԹ՝ ԻՆ ՈՒ ԽԵՑԻՆ

Հրատ. Հարությունյան, 23:
 Լուսակ. 37

Գիտելիք. Հարությունյանը անունը վերծանել է Նղիսարեթին անխափան, մինչդեռ քարի վրա և տեղագրվող լուսանկարում բոլորովին այլ ձևով է: Թվում է 3-րդ տողում պետք է լիներ երկու անուն, որոնք միացած են ու շաղկապով: Երկրորդ անունը՝ Խեթի կամ Խեծի ալլոստ հալոսի չէ:

150. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, լուսամուկի տակ, 7 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅՆՈՒԱՍՏ ՇԱԼՎԱՆՈՒ
ՈՒՅԻՔԻ ԵՄ ԵՄ ԵՄ ԵՄ ԵՄ ԵՄ
ՆԿԱԿՍ: ՎԵՐՋԻՆ ՍԼԵՔԱՉ ԱՌԱՋԻՆ
ՍՊԱՍԷ ՄԲ ՍԲԱ ԾԱԾՆԻՍՏ ԱՍ
ՏՈՒՏ ԵՑԻՆ: Ե: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳԻՆ
ԱՆԻՄ ՍԱԳԻՆ: Գ: ՉԷԼԻՆ: Ա: ՄԵՄԵ
ՈՆԻ: Ա: ԷԼՁԷ: Կ: ԱՐԲՆԱՏՆԻՆ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ՆՈՒԱՍՏ ՇԱԼՎԱ. ՆՈՐՈ
ԳԵՑԻ ԶԸՆԾԱՅՍ ՆԱԽԵԱՑ ԻՄՈՑ՝ ԶՄԱՆ-
ԿԱԿՍ, ՎԵՐՋԻՆՍ ԼԱԻ, ՔԱՆ ԶԱՌԱՋԻՆ:
ՍՊԱՍԱԻՈՐՔ ՍԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ԼԱՍՏԱՏԵՑԻՆ
:Ե: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏՄԱՆԻ ՍԲ ՍԱՐԳ-
ՍԻՆ՝ :Գ: ԶԷԼԻՆ, :Ա: ՍԻՄԵԻՈՆԻ, :Ա:
ԷԼԹԷ: ԿԱՏԱՐՈՂՔՆ ԱԻՐՉՆԻՆ:

Հրատ. Ջալալյանց Ա, 112, Հարու թյունյան, 25.

Գիտելիք. Հարությունյանը զանկալա վերծանել է զանկալա և իմաստն անորոշ է համարում, մինչդեռ նվիրատուն նոր զանգակ է նվիրել վանքին՝ լաւ քան զառաջինն: Գ>Կ տառադարձութիւնը կարող է վկայել այս դեպքում կ-ի ձայնեղ արտասանութիւն, քանի որ և ձայնորդից հետո լսւցում դժվար ենթադրելի է: Զեկ անունը անհայտ է հայ իրականութիւնը, չի մտել Հ. Աճառյանի բառարանը:

151. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատի արևելյան անկյուն- նում, 9 տող.

ՌԱՏԱ ՈԿԵ ԵԱԳՈՏԱՐ
ԻԱՌՈՒՆՍ ԸՆԴԱՌ Ա
ՀԻՆՄԻԱՔՆ ՈՒՌԵԱՆ
ԵՍՈՒՉ ԻՄԱՅԻՆ ԵԻՇԻ
ՆԱԿԱՆՄԱՉ ԱՄՈՐ Ի
ՌՍԱԴՈՄՍ ԻՄԲԱԾԱԾԻ
ՆՍԵԻՊԱՐՏԻՆՅԻՆ ՄԱՍԻ
ՏՈՒՆՈՅ Ն: Բ: ԻՈՐԱՆ
ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ

Ի՛յ Թ՛ՐՈՒՄԱՐԿԱՆԻՆ՝ ԼԱՐՅՈՑ՝ ՈԿԵ (1216), ԵՍ՝
ԳՈՒԼԱՐ՝ ԽԱԹՈՒՆՍ ԸՆԴ՝ ԱՌԱՋԻՆ ՄԻԱՐԱ-
ՆՈՒԹԵԱՆ՝ ԵՏՈՒ ԶԻՄ ԱՅԳԻՆ ԵԻ ՇԻՆԱԿԱՆ
ՄԻ ԱՉԱՏ, ՈՐ Ի՛յ ԹՍԱԳՈՄՍ, Ի ՄԻՐ ԱԾԱԾԻՆՍՍ
ԵԻ ՊԱՐՏԻՆ ՅԻՉՄԱՆ ՄԻ՛ ՎՈԳՎՈՅՆ :Բ: ԽՈՐԱՆ
ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ:

Հրատ. Ջանիուղյան, 160.

Գիտելիք. Եկեղեցու թվական ունեցող հնագույն նվիրադրերից է և պատահական չէ, որ նվիրատու Գոհարյաթուները հատուկ շեշտում է ընդ առաջին միաբանութեան ետև...:

Հաջորդ. № 153 բնագրում նույն Գոհարյաթուները Ալիապալանի՝ հավանաբար իր ամուսնու հետ հիշատակված են իբրև առաջին միաբանք:

Նվիրատուն վանքին նվիրել է մի ալգի և մի ազատ շինական, որը գտնվում է Թազում գյուղում: Հավանական է մտածել, որ շինականը ալգիպան է, որ ալգով հանդերձ օտարվում է վանքին: Երևանի մի ազատ ի Թազումս Հարությունյանը վերծանել է իշխանական խաչատուր թուղագրում:

152. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, լուսամուկի ներքև, 3 տող.

ԻՏԱԻՆԻԱՐԴ ԱԱՍԻՆԻՄԻՐԱՆ
ՄԱՏՉԻՊԱՏ ԱԱԳԱՍԼԱՆԱՓԱԻՆ
ԻՍԿԻ ԱՓԱՆՈՂՔՆԱՏԻՆՅԱՅ ԱԷ

ԻՏԱԻՆԻ ՎԱՐԳԱՎԱՌԻՆ ԻՄԻ ԽՈՐԱՆԻ
ՄՍՏՉԻ ՊԱՏԱՐԱԳ ԱՍԼԱՆ ԱՓԱՆԻՆ:
ԻՍԿ ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ ԴԱՏԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԷՆ:

Գիտելիք. Եվիրաատի անունը Ասլան արքայի, առաջացած ճՏԼԵՌ-առլած և ճԲԷ-հալր բառերից: Եւրն անունը քանիցս վկայված է նաև Հաղբատի վանքի վիմագրերում, տրական հոլովածեով՝ Ասլանափին¹, Վերծանողը անվան ուղիղ ձևը բոլոր դեպքերում վերականգնում է Ասլանափ. մինչդեռ Ասլանափին հոլովածը կարող էր առաջանալ Ասլանափային (<Ասլան ափայ) ձևերից՝ այ կապակցաթվան սրինաչափ սղումով (հմտա. վիեսային) > փեսին, քահանայի > քահանի, տղայոց > տղոց և այլն):

153. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Կերքուստ, հարավային պատին, լուսամուտից ներքև, 6 տող.*

ՅԻՇԵԱԿԻՑԻՆԻՏԻՆԱՌ
ԱՔԻՄԱԲԱՆՔՆԱԲԵՐԱԿ
ԱՍԼԱՆԲՈՒՆԱԲԵՐԱԿ ՈՒՆՆ
ԵԻՄԵԾԻՆԻՆԻՆԱԲ
ԻՆՆՈՑԱԿԻՑԻՆԱԲ
ԱՆՍԱՓԱՆ

ՅԻՇԵԱԿ ԼԻՑԻՆ Ի ՏԻՐ ԱՌԻՍՋԻՆ ՄԻԱԲԱՆԲԵՆ
ՄԵՐԻ ԱԼՓԱՍԼԱՆ ԵՒ ԳՈՒՍՐ ԽԱԹՈՒՆՆԻ: ԵՒ
ԱՌԻ ՄԵՐԻ ՀԻՆԳՇԱԲԹԻՆ ՆՈՑԱ ԼԻՑԻ ՊԱՍԱ-
ՐԱԳՎ ԱՆԽԱՓԱՆ:

Լուսանկ. 39

154. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Կերքուստ, հարավային պատին, 4 տող.*

ԿԱՄԱՆԱՅԵՍՍԵՂՈՒՐԲՍԵԻՐԴԻՔԻՄԱՌԱՌ
ԱՏԷՆԵԻԱՄՈՒՍԻՆԻՐՄԱՆՔ ՈՒՄԻԱԲԱՆԵՑ
ԱՔՄԲԱՇՆԻՍԵԻՔՈՒՆՊԱՏԱՎԵԼԼԵՉՉԵԿ
ԵՂԻՍԻՏԿԵԻՄՇՈՂԱԿԱՌԻՆԱՒԱՓԱԻՌՎՉԻՉ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ, ԵՍՐ ՍԵՂՈՒՐԲՍ ԵՒ ՈՐԳԻՔ ԻՄ ԹԱԹՂՐՏԷՆ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՐ ՄԱՆԲՈՒՄ
ՄԻԱԲԱՆԵՑՍԱՔ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ: ԵՒ ԷՏՈՒՆ ՊԱՍԱՐԱԳԵԼ ՄԵՉ ՁԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՏԱԻՆԻ
ՄԲ ՇՈՂԱԿԱՌԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ: Ի ԹՎԼԻՆ՝ ՁԻՉ (1277):

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 142, Հարությունյան, 25, ՎՏ, 119.

155. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. *Կերքուստ, հարավային պատին, լուսամուտից ներքև, 2 տող.*

ՏՆԻՍՈՒՔ Ի ԱՍ: Ա: ՊԱՏԱԳ
ՓԱՐՇԱՏԻ ՆԵԻՄԵՐՉԻՆԵՆԱԽ

ԼԻ՝ ՏԱԻՆԻ ՍՈՒՔԻԱՍԼԱ՝ Ա: ՊԱՏԱՐՂԱԳՎ ՓԱՐՇԱՆԻՆ
ԵՒ ՄԵՐՁԻՆ Է՛ ԱՆԽԱՓԱՆ:

¹ Տե՛ս Կ. Ղաֆիադարյան, Հաղբատ, էջ 178, 200.

156. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, պատուհանից արևելք, կարմրաներկով, 16 սող.

ԱՎԵՍՏԱՎԱՐՏ - ԷՐԻՍՈՐԴԻՃԱԿԻՆՈՐՈՐ
ՆԴԱՐՈՆՈՒՄԵԿԻՆ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅՄԲՈՒՊԻՏԻ
ՆԳԵՏԿԱՅՄԵՐԳԱՆ ՉԱՅԳԻՆՆԱՅԻՄԵՆ
ԻԵԿԵՂԵՑՈՅՍ: ԵՒ ԷՏՈՒԻ ՀԱԼԱԼԱՐԴԵԱ
ՆՅԻՄՈՑԻՅԻՄ ՀԱՆԻԳԵՂՆԻՆԱԽԵԴՈՒԻՆ
ՅԻՄԻԱՍԱՅԳՈՒՆ: Ծ՛՝ՎՈՒԺԳԻՆԻՂԵՆԾԻՄԵԾԿ
ՈՎ ԵՒ ՅԱՄԵՆԱՄ: ԻՍՈՎ ՀՈԳԵՄ ՀԵՂԻՈՐ
ԴԱ: ՎԴԻՆ: ԵՒ ՄԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏ ԱՅԵՑԻՆ
ՉԲԻ: ՅԱՅՏՆՈՒԹԵ: ԱՄ: ՉԶՐԱԵՐՎԵՔ
ՄԵՉՊԱՏԱԿԲԱՆԼԻՆԻ: ՈՉԱԿԵՍԿԵՆ ԴԱՆ
ԵՄԻՇՆՈՂԱՅԵՒՄԵՊԱՐՅԱԼԵՆԻԵԵՏԵՍԵՑԻՄՈՑ
ՅԱԾԻԱ ՀԵՍ: ԻՆՉԼԻՆԻ: ՊԱՏԱՐԱԳՆ: ԵՒ Է
ՈՇՈՒՑԻՄՈՑ: ԱԼԱԻՏԱՐԱՅ: ԻԱՓԱՆԵԼՉԱ
ՅՉՈՒՅԻՇԱՍ: ԻԲԻ: ԱՏԵՂԱՏԵՆԻՆ: ԻՄԵՂԱՅ
Ն: ՊԱՏԱԿԱՆԵ: ԵՒ ՅԵՍ: ՄԲ: ԺՈՂՈՎՈՅՆԵՆՉՈՎ
ԵԼԵՂԵՑԻՈՎ ՉԾ

ԿԱՆ Է, ԵՒ ՅԵՐԻՍ ՄԻ ԺՈՂՈՎՈՅՆ ՆՉՈՎԱԼԵԼ ԵՂԵՑԻ: Ի ԹՎ.ԼԻՆ, ԶՄ (1301):

Հրատ. Հարու. թյունյան, 24-25, Ջանիուլայյան, 159:

Դիտելիք. նվիրատան Դոշավանքի տերը կամ պարոնն է, վանքը 40 հազար կարմիր դոկատով զնած մեծահարուստ պարոն Ումակի թուր, ճարի որդին: Պատահական չէ, որ Թաղարալը Ն. Դևակի մասին առամ է՝ մեր գանձայգից հայրենի եկեղեցիս: Չնայած նվիրադրի բավարար պահպանութիանը, նրանում հիշատակված ընծաները լավ չեն հասկացվում և բոլոր ընդօրինակողների մոտ էլ կան մի շարք մոթ կետեր: Պարզ է միայն, որ վանքին նվիրել է Հահնի գլուղի Նախնուտոն կոչված հանգամանի խառն այգու գինուց հարյուր կուծ գինի, այն էլ պղնձի մեծ կժուլ:

Չ-րդ նվիրը 7-րդ սողում լավ չի հասկացվում, թեև տառաշարքերը անհրկրա կարդացվում են: Եւ յամենայն ամի խտով հոգևոր հաւրն իմ՝ Դասապետ-վարդապետին: Հարու. թյունյանը խտով տասները բաց է թողել, իսկ Ջանիուլայյանը ո գրի հավելումով վերականգնել է խտու.], սակայն առանց պարզելու, թե ինչ է նշանակում՝ յամենայն ամի խտուով: Ավելի հավանական ենք համարում խտուլ տառաշարքի սկզբում վերականգնել ու գիրը և կարդալ ու խտուլ, որ կարող էր նշանակել՝ խոստում խոսք հավատարմության, այլև՝ իր ուխտայալ, ցվեր: Այսպիսով, նվիրատուն խոստանամ է բացի 100 կուծ գինաց, ամեն տարի նվերներ մատուցել Դասապետ վարդապետին: 6-րդ սողում խառն այգուց կապակցութիան մեջ խառն նշանակում է բնտիր, լավագույն (արար. xass-նուլնիմաստ բառից), Այգուց այգի բառի բացառական հոլովածն է՝ յիմ խառն այգուց (=այգուց), ուր տեղական խոսվածքների աղակցութիամբ տեղի է ունեցել տյց>ուց հնչյունափոխութուն:

157. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատի կենտրոնում, 8 տող.

ԿԱՄԱԿՆԱՅ: Բ
ԵՂԵՄԳՍԱՄԳ
ԻՍԵԻՍԵԻԱԴԱ
ՄԱԲՆԵ ՄԲԱԾ
ԱԾՆԻՄԵՏ ՈՒՆԱԲԵ
Չ: Բ: ՊԱՏ: ԻՄԱ
ԻՆԻ ՄԲՅԱԿՈՒԲ
ԻՆ ԱՆՆԻԱՓԱՆ

ԿԱՄԱԿՆ ԱՅ: Բ: | ԵՂԵՄԳՍ ՍԱՄԳ-ԻՍ ԵՒ ՍԵԻՍ.ԴԱ | ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ | ՄԲ ԱԾՄԱԾՆԻՍ:
ԵՏՈՒՆ ՄԵՉ: Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի ՏԱԽԻՆԻ ՄԲ ՅԱԿՈՒԲԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 23,
Լուսանկ. 40

158. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային որմնասյան վրա, 4 տող.

ԻՏԱՆԻՍՐԲՈՅՆՍԱՐԳՍԻ: Ա: Դ
ԱՄԱՐԱԳՄԻԻԲԱՐԱԵԻՄԱՅՐ
ԱԽԱԲՈՒՆԻՆԵԱԽԱՓ ԱՆ ԿԱ
ՏԱՐԻՉԳՆԱԲԿՆԻՆՅԱՅ

Ի ՏԱԽԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍԻ
:Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԻԻԹԱՐԱ
ԵՒ ՄԱՅՐԱՆԽԱԹՈՒՆԻՆ Է
ԱՆԽԱՓԱՆ: ԿԱ | ՏԱՐԻՉԳԻՆ
ԱԻՐՉՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Հարությունյան, 27,
Ջանիոյադյան, 160,
Լուսանկ. 41

159. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային և արևելյան պատի կազմած անկյան վրա, սեաներկով, 15 տող.

ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ
ԱՅԱՊԱ
ԻՆԵԱՄԵՂ
ՈՑԻԱՅԱԻ
ԱՅՔԱՅԱ
ԲԱՅԵԱ
ՉԻԱԲԵԻԲ
ԻԹԱՉԱԲԵ
ՈՍԲԱՆԵՑ
ԱԲԻԹԱՅ
ՆԻԱԵՆԹԱ
ՊԱՄԱԳԻՆ
ԱԽԻԵՐԵԻՄ
ՆԻԱՉԻՆԱ
ԻՄՓԱՆ

ՈՂՈՐՄԱԾԻՆ ԱՅ ԱՊԱԻՆԵԱ, ՄԵՂՈՒՑԵԱ, ԾՍՈՍԱՑՔՈ ԱՅ ՏՐ--ՄԱՑԵԱ, ԱՇԽԱԲԵԹ.
ՄԻԻԹԱՐ, ՉԱՔԱՅՈՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ՈՐ ԱԾՄԱԾՆԻՍ: ԷՏՈՒՆ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի ՏԱԽԻՆԻ:
ԵՐԵԻՄԱՅ ԽԱՉԻՆ, ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 26,
Լուսանկ. 42

Գիտելիք. Տողասկզբներում սեաներկը եղծվել է, և գրերը չեն կարդացվում, կասկածելի են Տր-մացել, Աշխաբեթ ընթերցումները, Հարությունյանն առաջինը բաց է թողել, Չ-րդը կարդացել է Ացելարեգ:

160. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, որմնաոյան վրա, կարմրաներկով, 16 տող.

ԿԱՄԱԻՄԿԻՆ
ԱՅԵՍ ԹԷ
ՈՂՈՍ ՄԻԱ
ԲԱՆԵՑԱՅ
ՄԲԱԾ.
ԱՃՆԻՍԵՏՈՒ
ԱՐԳԻՒՆՍ
Ի ՍՊԱՍԱԻ
ՈՐՈՒՐԵ
ՄԲՈՒՄՏԻՍ
ԵԻՄԻԱԲԱՆ
ԲՍԱՊԱՏ
ՄՈՒՆՍԵ
ԳՆՈՐԻ
ՄԲՈՅՆ
ՅԱԿՈՒԲ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՆՄԱՀԻՆԱՅ, ԵՍԻ ԹԵՂՈՐԳՈՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ՝ ՄԲ ԱԾՄԱԾՆԻՍ, ԵՏՈՒՅ՝ ԱՐԳԻՒՆՍ
Ի ՍՊԱՍԱԻՈՐՈՒԹԵՂԱՆՅ՝ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ: ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՅ՝ ԲՍ: ՊԱՏԱՐԱԳՅ՝ ՏՈՒՆ ՄԵՂ
Ի ՏՈՆԻՍ՝ ՄԲՈՅՆՅ՝ ՅԱԿՈՒՅ՝:

Դիտելիք. Բնագիրը ժամանակամերձ է կից փորագրված մյուս բնագրերին և հավանաբար XIII դարի սկզբների է: Այստեղ օգիւրը աւ հնչյունակապակցութեան փոխարեն (աւաւնի) վկայված է առաջին անգամ:

161. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատի կենտրոնում, 3 տող.

ԷՄԱԻՆ ՄԲՈՅՆՍՄԳՄԻԱ: Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍԻ Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՊԱՏ-ԲԱԳԳԱԳԻԿԱԷ ԳԱԳԻԿԱ. Է՛ ԱՆԽԱՓԱՆ:
ԱՆԻԱՓԱՆ Հրատ. Հարությունյան, 23

162. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատի կենտրոնում, 3 տող.

ԻՍԱԻՆՍԲԱՏԵ Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲ ՍՏԵՓԱՆՈՍԻ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳՅ՝
ՓԱՆՈՍԻ :Բ: ՊԱՏ ԱՐՏՈՒԱԾԱՏՐՈ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:
ԱՆՍՐՈՒԷԱՆԻԱՓ Հրատ. Հարությունյան, 23

164. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային որմնաոյան վրա, 3 տող.

ՅԱԻՈՒՐՏԱԻՆԻՍՐԲՈՅՆՍԱՐԳԻՍԻՄԻՍԵՂԱՆՊԱ
ՏԱՐԱԳՆՍԱՐԳՍԻԷՄՈԳՑԵՅՈՅՆԱՆԻԱՓԱՆ
ԵԻՈՐԻԱՓԱՆԷԴԱՏԻԻՏԷ

ՅԱԻՈՒՐ ՏԱԻՆԻ ՄԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍԻՄԻ ՄԻ ՍԵՂԱՆ ՊԱՏԱՐԱԳՅՆ ՍԱՐԳՍԻ Է՛ ՄՈԳՑԵՑՈՅՆ
ԱՆԽԱՓԱՆ: ԵԻ ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Հարությունյան, 27.

163. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատի կենտրոնում 6 տող.

ԻՏԱԿԻՄԻԱՌԱՔԵԼԼԼ
ՅՆԹԱԴԵՈՍԻՖ: ՍԵՂ
ԱՆԻՊԱՏԱԳՅՈ
ՎԱՍԱՓՎԻՆԵԻՍԵ
ՐՈՒՄԻԱՓԱԵԴԱ
ՏԻԻՏԵ

Ի ՏԱԻՆԻ ՄԻ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ ԹԱԴԵՈՍԻ :Բ:
ՍԵՂԱՆԻ ՊԱՏԱՐԱԳ ՅՈՎԱՍՍՓ ՎՂԱՐԻ-
ԴՐԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ՈՅԻՐՈՒՄԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ,
ԴՍՂՏԻ Ի ՏԵ:

Լուսանկ. 43

165. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային որմնասյան վրա, 3 տող.

ՅԱՌՈՒՐ ՄԵԾԻ ՀԷՆԳԵԱԹԻՆ :Բ:
ՊԱՏՐԱՐԱԳՆԻ ԲՋՆԵՅԻ ԳԻՆԵԻ Է
ԱՆԽԱՓԱՆ:

ՅԱՌՈՒՐ ՄԵԾԻ ՀԷՆԳԵԱԹԻՆ :Բ:
ՊԱՏՐԱՐԱԳՆԻ ԲՋՆԵՅԻ ԳԻՆԵԻ Է
ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 27:

166. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային որմնասյան վրա, նախորդից արևելք, 3 տող.

ԻՏԱԿԻՄԻԱՌԱՔԱԾՆ
ԻՆ:Մ:ՊԱՏ:ՏԻԿՆ
ՈՋՆԵԱՆԻԱՓԱՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ՄԵԾԱԾՆԻՆ :Ա: ՊԱՏՐԱՐԱԳ
ՏԻԿՆՆՈՋՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Լուսանկ. 44

167. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային որմնասյան վրա, 4 տող.

ԻՏԱԿԻՄԻԱՌԱՔԱԾՆ
ՅՆՅԱԿՈՒՄԱ: Ա:
ՊԱՏԱՐԱԳՆԻ
ՄԱՐԳԱՐԵԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Ի ՏԱԻՆԻ ՄԻԱՌՅՆ ՅԱԿՈՒՄԱ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՄԱՐԳԱՐԵԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 27

Լուսանկ. 45

168. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 3 տող.

ԻՏԱԿԻՄԻԱՌԱՔԱԾՆ
ՅՆՅԱԿՈՒՄԱ: Ա:
ՊԱՏԱՐԱԳՆԻ
ՄԱՐԳԱՐԵԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Ի ՏԱԻՆԻ ՄԻԱՌՅՆ ՅԱԿՈՒՄԱ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՄԱՐԳԱՐԵԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Լուսանկ. 46

169. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային մուտքի ճակատակալ քարին, կարմրաներկով, 9 տող.

+ ԱՎԵՍԴՐՅ ՈՎԱՆ
ԷՍ ԱՄԱԵՑԻԱ ՁԱՍԳՐԵՑԻ
ՉԳԵՏԿԱՍՈՂՈՎՈՒՐԴՍԻՔ ԱԿԷՄՏԱԻՆՅԱՌՈՒ
ՆՅԻՇԻԱՆՈՒԹԵՂՈՆՅԱՒԱԹՈՒՆԻՆԵՆԴՐՈՎԻՐ
ԱՎՈՍՎԴԻՆԻՔ ԱՅՐՈՒԹԵԱԲՈՒՄՎԷՄՁԱՅՍԱՓՆ
ԷՅԱՅԵՑԱԸ ԷՆՄՐՈՑՆՁՈՎԵԱԼԵՂԻՑԻ ԵԿԱՏԱՂՈՂՔՆ
ԼԵՐՆԱԸՄԵԼԵՄՍՏՈՒՔՆԱՊԱՏԱԿՉՄԵԾԵԿԵՂԵՑԻՍ
ԻՏԻԼՆԻՆՅՈՎՂՈՒԻՉԱՏԿԻՆԱԽՈՓՐԵՑԻԱ: ՉԹԻՍ
ՎԿԱՌՈՒԹԵՑ ՈՎՏԱԻՍԻ --- ՎԱՐԴԱԸԴԱՊԵՑԻ

ԱՄՍՈՒԾՈՒՎ, ԵՍ՝ ՏՐ ՅՈՎԱՆՆ
ԷՍ ԱՐՄԱՆԵՑԻ ԱՁԱՏ ԳՐԵՑԻ
ՉԳԵՏԿԱ ԺՈՂՂՈՒՐԴՍ Ի ՀԱՐ-
ԿԷ, ՈՐ ՏԱԻՆ ՅԱԹՈՒՆ. ՅԻՇ-
ԽԱՆՈՒԹԵՂՈՆ ԳՈՆՑԱ. ԽԱ-
ԹՈՒՆԻՆ, Ի ԽՆԴՐՈ ԿԻՐՄԱԿՈՍ
ՎՂԱՐԴԱՊԵՑԻՆ, Ի ՀԱՅՐՈՒ-
ԹԵՂՈՆՆԱՆՆԱՆ ԱՐՄՄ ՎՂԱՐԴԱՊԵ-
ՑԻ: ՈՐ ՁԱՑՍ ԽԱՓԱՆԷ, ՅԱՅ
ԵՒ ՅԱՄԵՆ ՍՐԲՈՑՆ ՆՁՈՎԵԱԼ
ԵՂԻՑԻ, ԵՒ ԿԱՏԱՐՈՂՔՆՆԱՐՄ
ԱՐՄՄ

ՀՆԵՍԼ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ՆՄԱ ՊԱՏԱՐԱԳ ՉՄԵԾ ԵԿԵՂԻՑԻՍ, Ի ՏԱԻՆԻՆ ՅՈՎԱՆՈՒ. Ի ՁԱՏԿԻՆ ԱՆԽԱՓՂԱՆ.: ԳՐԵՑԱԻ: ՉԹ: ԹԻՍ (1260), ՎԿԱՌՈՒԹԵԱՄԻՔ ՅՈՎՀԱՆԻՍԻ . . . ՎԱՐԴԱՆ ՎԱՐԴԱՊԵՑԻ:

Հրատ. Հարությունյան, 27, Ջանիոյայան, 160.

Գիտելիք. Արտոնագրի հեղինակ Յովանէս Արմանեցին Հաղարծնի վանքի աչքի ընկնող առաջնորդներից է. վանքի սեղանատան հոլակերտ շենքի կառուցողը: Մրամասին Կ. Գանձակեցին գրել է. եւ այլա տեր Յովանէս Արմանեցին, որ և Հաղարծնին էր առաջնորդ, և ձեռնարկեցաւ եպիսկոպոս յեօթն հարիւր հինգ թուականին: Սա շինեաց ի Հաղարծնին գտնուեալսն յարաւորապէս վարդապետին կապակցութիւնը վերաբերում է Գոշավանքի վարդապետ, պատմիչ Կ. Գանձակեցուն, որի միջնորդութեամբ Յովանէս Արմանեցին Գետիկի ժողովուրդը ազատ է գրում ի հարկէ, որ տաին յաթոռն: Ի դեպ, այս հարկը ստույգ չի հասկացվել արձանագրութիւնը մեկնաբանողների կողմից: Արտոնագրի քննվող հատվածը կարդալով ի հարկէ, որ տաին յաթոռն յիշխանութեան Գոնցա Խաթունին, վերացված հարկը հասկացել են իբրև Չտարլանների (Գոնցա Խաթուն) արվող աշխարհիկ, վարչական հարկ, մինչդեռ ակներև է, որ կապակցութիւնը հարկ է բառանշառել՝ ի հարկէ, որ տաին յաթոռն, յիշխանութեան Գոնցա Խաթունին, և այս դեպքում կունենանք աթոռին վերավոր եկեղեցական տուրք, աթոռահարկ: Մյուս կողմից, որ այստեղ գործ ունենք եկեղեցական տուրքի հետ, ապացուց է և այն պարագան, որ հարկը վերացնում է ոչ թե աշխարհիկ իշխանավորը, այլ հոգևոր հայրը՝ եպիսկոպոս Արմանեցին, Հաղարծնի և Գոշավանքի առաջնորդը:

170. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 5 տող.

ԵՍ ՄԻՒԻԹ ԱՐՄԱՆԵՑԻ ԱՐՄԱՆԵՑԻ
ԻՄԵՆԵՆԵՑԻ ՍՐԲՈՑՆ ԱՐՄԱՆԵՑԻ
ԱՐՄԱՆԵՑԻ ՍՐԲՈՑՆ ԱՐՄԱՆԵՑԻ
ԱՐՄԱՆԵՑԻ ՍՐԲՈՑՆ ԱՐՄԱՆԵՑԻ
ԱՐՄԱՆԵՑԻ ՍՐԲՈՑՆ ԱՐՄԱՆԵՑԻ

ԵՍ՝ ՄԻՒԹԱՐ ՔԱՀԱՆԱ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ | Ի ՍԲ
ԵԿԵՂԵՑԻՍ ԸՆԾԱՑԻԻՔ: ՎՂԱՐԴԱՊԵՑԻ ԵՒ
ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԻՆՁ: Ա: ԱԻՐ ՊԱՏՄ
ԱՐՄԱՐ, Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ԳԱՑԻԱՆԵՍ: ԽԱՓ
ԱՆՈՂՔՆ ԳԱՑԻՆ Ի ՏԷ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 142, Հարությունյան, 22, Լուսակ. 47

¹ Կ. Գանձակեցի. Գատություն Հայոց, էջ 223.
² Նույն տեղում, Առաջարան, էջ ԻԳ.
³ Մանրամասնութիւնները տես. Ս. Ավագյանի՝ Նորհայտ վիճական արձանագրութիւն Ումեկյան առհմի մասին հոգվածում, Բանբեր Երևանի համալսարանի, 1968, № 2, էջ 213—214.

171. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 6 տող.

ԵՍՄԵՂՈՒՅԵԱԼԱՂԱԽԻ
ՆԲԻԱՉՈՒՉՊԱՇՏԱԲԵԱ
ՆՐՋՍԻՆՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻՍԲ
ԱԾԻՆՍԵԻԵՍՈՒՆԻՆՉԱՄԻՐ
ՊԱՄԱԳԻՄԱԲՆԻՍՐԲՈՑՆԻ
ԻՓԽՄԵԱՅՈՐԽԱՓԱԷԴԱՍԻԻ ՏԵ

ԵՍ՝ ՄԵՂՈՒՑԵԱԼ ԱՂԱԽԻՆ ՔԻԱՋԻՋ՝ ՊԱՇՏԱԲԵԱՆՆԵԱՆՆԵՍԻՆ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻՍԲ Ի ՍԲ՝ ԱՄԻՆՍՈՒՆՆԵՍՈՒՆ ԻՆՉ: ՍԱԻՐ ՊԱՍՍՈՒՄԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑ ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՆՑ:
ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՍԻ ԻՇԵ

Հրատ. Ջալալյանց. Ա. 141. Հարությունյան, 27, վճ. 145, Լուսակ. 48

Գիտելիք. Նվիրատուն Ազիզն է, նրա պաշտանան կամ սպասավորը: Պատրոն Նրջիսը (ալլ բնագրերում վկայված նաև՝ Նրջիս, Ննիս) Ջաքարյան Սարգիս Մեծի 4-րդ դուստրն է, Ջաքարիս և Իվանի իշխանների քույրը: Դսեղի Մամիկոնյանների հարսն էր, անզավակ գոլով, ճգնավորից և թաղվեց Սանահնում: Տապանագիրն է. նզնաւորն պատրոն Նրջիսն է, քոյր պատրոնացն Ջաքարիի և Իւանիի:

172. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 7 տող.

ԻՏԱԻՆԻՍԱՉԳ
ՈՅՏԻՆ: Է: ՊԱՄ
ԱՍԼԱԱԼՆՈՐԱՍՈՒ
ԵՑԻՄԻՆՉԿԵՆՊԱԻ
ԷՄԱՍՍՈՒՆԻՆԵԻ
ԱՂԷԿՍԻԿՆԱԱՌՆԵՆ
ԵԻԱՊԱԻՆՉ ԻՑԻ

Ի ՏԱԻՆԻ ԽԱՉԳՈՅՏԻՆ :Ե: ՊԱՍ|ԼԱՐՍԳ, ԱՍ-
ԼԱՆՍԱ Է՝ ՆՈՐԱՍՈՒԿԵՑԻ, ՄԻՆՉ ԿԵՆԴՈՆԻԻ Է,
ՄԱՍՏՈՒՆԻՆ ԵԻ | ԱՂԷԿՍԻԿՆԱՍ ԱՌՆԵՆ, | ԵԻ
ԱՊԱ՝ ԻՆՉ ԼԼԻՑԻ:

Հրատ. Հարությունյան, 23, Լուսակ. 49

Գիտելիք. Խաչգիւտ > Խաչգոյտ փոփոխութիւն մասին ասվել է 139 բնագրի մեկնութիւն մեջ: Մասնուն անունը այստեղ առաջին անգամ է հանդիպում, Հարությունյանն այն կասկածանքով վերծանել է Իմաստուն միջնադարյան ժողովրդական երգերում մաստ, մաստուն նշանակում է կարիք, քաջորդի, խիզախ: Պատարագների քանակը Բ-ից ուղղվել է Ե-ի, Աղեկտիկին շատ տարածված անունը Հարությունյանը կարդացել է Սըղեկտիկնա:

¹ Կ. Ղաֆադարյան, Սանահնի վանքը..., Երևան, 1957, էջ 171:

173. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներբողատ, հյուսիսային պատին, 7 տող.

Ի Տ Ա Ն Ի Գ Ա Լ Ս Տ
Ե Ն Մ Բ Հ Ո Գ Ո Յ Ն : Ա : Դ
Ա Տ Ա Գ Վ Ա Տ Ա Մ
Հ Ա Յ Ե Թ Ի Ն Է Ա Ն Խ Ա Փ Ա

Ի ՏԱՆԻ ԳԱԼՍՏԵՆ ՄԲ ՀՈԳՈՑՆ :Ա: ՊԱ
ՏԱՐԱԳ ՎԱՐՀԱՄԱ ՈՒՀԱՑԵԹԻՆ Է ԱՆ-
ԽԱՓԱՆ:

Հուսակ. 50

174. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներբողատ, հյուսիսային պատին, 6 տող.

Կ Ա Ա Ն Ա Յ : Ե Ս Ս Մ Պ Ա Տ Է Հ Ա Ռ Ե Ա Ս
Մ Ի Ա Յ Բ Ա Է Յ Ա Բ Ա Ծ Ա Ծ Ն Ի Ս Չ Ռ
Ո Ս Ա Յ Ն Ե Կ Ե Ղ Ե Յ Ո Յ Ս Տ Վ Ա Բ Հ Ա
Ս Տ Ա Տ Հ Ա Յ Ր Ա Յ Ն Ի Բ Յ Ա Չ Գ Է Յ Ա Չ Գ
Է Մ Ա Բ Տ Վ Ե Ն Մ Ե Չ : Բ : Դ Ա Տ
Ի Տ Ո Ի Ն Ի Ա Ծ Ա Ծ Ն Ի Ն Խ Ա Փ Ա : Ա Է

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ ՍՄՊԱՏ ԵՒ ԶԱԻՌՆԱՄԱ
ՄԻԱՑԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆԻՍ, ԶԹ|ՈՍԱՑՆ
ԵԿԵՂԵՑՈՑՍ ՏՎԱՔ ՀԱՍՏԱՏ ՀԱՑՐԱՑՆԻՔԻ
ՅԱԶԳԷ ՅԱԶԳ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԴՔՍՍ ՏՎԻՆ
ՄԵԶ :Բ: ՊԱՏՐԱՐԱԳՂ, Ի ՏՈՒՆԻ ԱԾԱԾՆԻՆ
ԱՆԽԱՓԱՆ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 23.

Գիտելիք. 2-րդ նվիրատուի անունը՝ Զառնգամ անծանոթ է հայ իրականությանը և այստեղ ա-
ռաջին անգամ է նշատակվում: Հարությունյանի վերծանության մեջ չի հասկացվում, թե ինչ է
նվիրվել վանքին. պետք է կարծել, որ Թոսայ ինչ-որ հողամասի կամ այլու անվանումն է, որ նվիր-
վել է հողեր կենտրոնին՝ զԹոսայն եկեղեցոյս տվաք հաստատ հայրայնիք: Վերջինս, անշուշտ,
նշանակում է սեփականություն, ունեցվածք, և առաջանում է հայրեցիք բառից. բառամիջում և>այ
անցումով:

6-րդ տողում ի տուցի փոխ. ի տաւցի հանդիպում է այլ բնագրերում ես (տե՛ս հաջորդ ՁՁ
175, 176) և արտացոլում է աւ երկբարբառի անցումը ու-ի, սակայն ո-ի միջոցով, ըստ այսմ,
տեղի է ունեցել աւ>ո>ու:

175. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներբողատ, հյուսիսային պատին, 3 տող.

Ի Տ Ո Ի Ն Ի Ա Ն Դ Ի Է Ի Ա Ռ
Ա Բ Ե Լ Ո Յ Ն : Բ : Պ Ա Տ Ա Ր Ա Գ
Ա Ն Դ Ի Բ Ա Ս Ի Ն Է Ա Ն Խ Ա Փ Ա

Ի ՏՈՒՆԻ ԱՆԴՐԷԻ ԱՌ|ԱՔԵԼՈՑՆ :Բ:
ՊԱՏԱՐԱԳ ԱՆԴՐԻԱՍԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 27.

176. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին. մուտքի կամարից հյուսիս, կից 6 սող.

ԿԱՄԱԻՆԱՅԵՍՍԵՓԱՆՈՒՔԱՆ
 ԱԻ-ՆՉԱՍԱՄԻԷՆՑԱՄԲԵՍ
 ՏՆԻՍԵԻՍՈՒՔԱԵՏՈՒՆ ԳԱ
 ՏԱՐԱԲԻՏՈՒՆԻՆԿԻ ՐԱԿՈՍ
 ԻԱՆԻԱՓԱՆ ՉԱՌԱՔ
 ԵԱՆՅԻՆԵՅԷՖԻՏՐ

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍՏԵՓԱՆՈՍ
 ՔԱՀԱՆՆԱ Ի ԳՊԱՆՉԱՍԱՐԱ ՄԻ-
 ԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ԱԾԱՅՆԻՍ ԵԻ
 ՍՈՒՔԱ ԵՏՈՒՆ Ա ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի
 ՏՈՒՆԻՆ ԿԻՐԱԿՈՍԻ, ԱՆԽԱՓԱՆ:
 ԶԱՌԱՔԵԱԼՆ ՅԻՇԵՑԷՔ Ի ՏՐ:
 Լուսանկ. 51

177. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային մուտքի կամարին, կարմիր աներկով, 3 սող.

ԵՍԱՐՉՊԱՆԻՆԱԵՄՈՒՔՆԱՆԱԲԵԿԵԳՐԻԳՈՒՔԱԻՐԱԵՍԱԳԻՍՄԻԱՐՆԱԵՅԱԲԻՍԲԻՍԻՆԱԵՏՈՒ
 ԱԲԻՍԵՐՄԱՅՐԵՆԵԱՅՆՅՈՂՉԱԲԵՐԴԱՅԳԻՄԻԵԻԱԳՈՒԹԱՆԻՏՈՂՅԱԵՄՆԱԵԱՉԱՅՅԱԵ
 ԷՆՆԱԿԵՍԱՅԱԲԻԱՊԱՏԱԳՉԵԿԵՂԵՑԻՔՍԻՏԱԵՆԻՎԱԲՉԱՆՈՒՎԱՍԵՖ

ԵՍ՝ ՄԱՐՉՊԱՆ ԻՇԽԱՆ ԵԻ ՈՐԳԻՔ ԻՄ՝ ԱՍԼԱՆԲԵԿ, ԵԻ ԳՐԻԳՈՐ, ԵԻ ՊԱՄԻՐԱՅ ԵԻ
 ՍԱՐԳԻՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ Ի ՄԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ԵԻ ՏՈՒԱՔ Ի ՄԵՐ ՀԱՅՐԵՆԵԱՑՆ ՅՈՂՉԱ-
 ԲԵՐԴ ԱՑԳԻ ՄԻ ԵԻ :Ա: ԳՈՒԹԱՆԻ ՀՈՂ՝ ՅԱՐ ՄՆԱ ԵԻ ԱԶԱՏ ՅԱՄԻՆ ՀԱՐԿԷ: ԵԻ
 ՍՏԱՑԱՔ :Բ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ԶԵԿԵՂԵՑԻՔՍ, Ի ՏԱԻՆԻ ՀԱՄԲԱՐՉՄԱՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷՂ,
 ԴԱՏԻ ՏԷ:

Հրատ. Հարությունյան, 24.

Գիտելիք. Նվիրատուները Դսեղի Մամիկոնյանների նշանավոր ներկայացուցիչ Մարծպան Իշխանն է, Բարձրաքաշ ս. Գրիգոր մենաստանի կառուցողը, և իր չորս որդիները՝ Ասլանբեկ, Գրիգոր, Ամիրա և Սարգիս: Ն. Գետիկի վանքին նվիրել են Ողջաբերդ գյուղում գտնվող մի այգի և

մի գութանի հող (հավանաբար օրավար)՝ յար մնա և ազատ յամեն հարկի: Յար մնա ասելով նպատակ ունի ընդգծել նվերի առհավետ, ոչ ժամանակավոր լինելը: Հետաքրքիր է, որ նույն նըվիրագիրը փոքր-ինչ այլ ձևակերպումով կարմրաներկով գրված է Ն. Գետիկ վանքի Գավթի կամարի վրա (ՆՅ195): Այստեղ նվիրագիրը միայն Մարծպանի (որդի Սարգսի, թոռն Աւագ Համազասպա) անունից է: Թեև երկու բնագիրն էլ անթվական են, սակայն պետք է կարծել, որ նախապես Մարծպանը նվիրագիրը ձևակերպել է միայն իր անունով և հետո միայն նույնը շարադրել իր և որդիների անունից: Չնայած բնագրի բավարար վիճակին, Հարությունյանը այն արտագրել է զգալի շեղումներով. այսպես, Ամիրա և Սարգիս չեն արտագրվել, յար մնա դարձել է յարսն, անեծքի ձևակերպումը անտեսվել է և այլն:

178. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 4 տող.

ԻՏԻԿԵՆԻՍԲԳԵՈՐ
ԳԻՆԱՊԱՄԱԿ
ԱԾԱՍՈՒԻԲԱՏԻ
ԱՅԻԷՆԻԱՓԱՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ՍԲ ԳԵՈՐԳԻՆ Ա. ՊԱՏԱՐԱԳ՝ ԱՐՏՈՒԱ՝
ԾԱՏՈՒՐ ՔԱՀԱՆԵՍԻ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 23,
Լուսակ. 52

179. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 6 տող.

ԻՏՈՒՆԻՍԲԳ
ՈՅՆՅՈՎԱՆ
ՈՒ:Ա:ՊԱՄԱ
ԱԳՍԻՐԱՀԱ
ՀԻՈՒԱՐՉՈՒ
ԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ

Ի ՏՈՒՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՅՈՎԱՆՈՒ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՍԻՐԱՇԱԼԻ ՈՒ ԱՐՉՈՒԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ:

180. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատի արևելյան մասում, 6 տող.

ԻՏԱԿԵՆԻՍԲԳ
ԻԱՄԲՈՂՈՎ
ԻՆ:Բ:ՊԱՄԱ
ԱԳԱԵՏԵՑՆ
ՈՒԹԱԿԱԵԱ
ՆԻԱՓԱՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ՆԻԿԻԱ ՍԲ ԺՈՂՈՎԻՆ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ ԱԻԵՏԵՑՆ ՈՒ ԹԱՆԿԱ Է ԱՆԽԱՓԱՆ
Լուսակ. 53

181. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատի արևելյան մասում, 4 տող.

ԿԱՄԱԻՆԱ--Բ... ԷՅԷ...
 ԲԲՆԵՍՄԻԱԲԱ-ՑԱԲԱԾԱԾՆ
 -ՈՒԼԵՉ:Բ:-- ԲՅԻԱՅՏՆՈՒ...
 ԱԱԳԼ:Ա: ԻԻՆԱ... ՏԻՐ-Ց....

ԿՍՄԱԻՆ ԱՅ . . . ԵՆԻ ՎՂԻԹԱՆԵՍ ՄԻԱԲԱ
 ԵՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆԻԻՆ: ԵՏՄՈՒՆ, ՄԵՁ :Բ:
 ԴԱԻՂ ԹԻՍՒԹՏՆՈՒԹԵԱՆՂ ՊԱՏԱՐԱԳԼԵՂԱ:Ա:
 ԻՆՆԱ . . . :Ա: ՏԻՐԱՆՑԻՆ:

182. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ, ներքուստ, հյուսիսային պատին, 2 տող.

ՉՍՈՍ---ԱՅԱՂԱ
 ԻՌԱՅԻ-ԵՍԶԻԲ

ՉՍՈՍ . . . Ս ՅԱՂԱՍԻԹՍ ԹԻՇԵՍՁԻԲ:

184 ԳԱՎՐԹ. արտաքուստ, արևմտյան մուտքի հակառակալին, 8 տող.

ԿԱՄԱԻՆԱ-
 ԵՍՍԱՐԳ---ՑԱ---Բ
 ԵՑԻՄԴԻԳԱՅԼԱՉԱԳ ԻՆՄԻԱԲԱՆԵՑ
 ԱՄԲԱԾԱԾՆԻՍ Հ ԱՍՏԱՏԵՑԻՆՄԵՉ:Դ: ՊԱ
 ՏԱՐԱԳԻՍԱԲԵԻՅ ՈՎԱՆՈՒԿԱՐԱԴ:ՉԿԵՅԱՅՏ
 ԵՆՈՒՌԵՆՉ:Ա: ԻՄ ՀԱԻՆ Գ ԱՅԼԱՉԱԳԻՆՉ:Ա:
 ԻՄՄԱԲԻՆ ՄԱՄԱԲԻՆ Չ:Բ: ԻՄԵՂԲԱ ԲՏՆԲՈՒՍԱՄԱՆԻ
 ԵԻԱՂԲԵՐԿԱՆ:ԿԱՏԱՐԻՉՔՆԱՐ ՀՆԻՆՅԱՅ:ԻՌՎ:ՉԻԲ

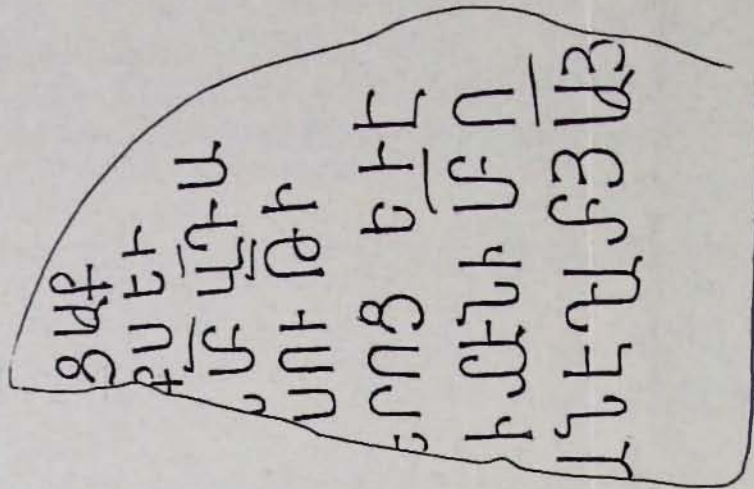
ԿԱՄԱԻՆ ԱՒԵՂ, ԵՍ ՍԱՐԳԻՄ . . . ԲՂ ԵՑԻ, ՈՐԴԻ ԳԱՅԼԱՉԱԳԻՆ ՄԻԱԲԱՆԵՑՈՒ ՄԲ
 ԱԾԱԾՆԻԻ: ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ՄԵՁ :Դ: ՊԱՂ ՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ԹՈՎԱՆՆՈՒ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ, ՉԿԵՅ
 ԻՍԱԹՏՆՈՒԹԵՆՂ Չ:Ա: ԻՄ ՀԱԻՆՂ ԳԱՅԼԱՉԱԳԻՆ, Չ:Ա:Ղ ԻՄ ՄԱԻՆՂ ՄԱՄԱ-
 ԲԻՆ, Չ:Բ:Ղ ԻՄ ԵՂԲԱՐՑՆՂ ԲՈՒՍԼԱՆԻՆՂ ԵՒ ԱՂԲԵՐԿԱՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ
 ՅԱՅ:Ի ԹՎԻՆ, ՉԻԲ (1293):

Հրատ. Ջալալյանց Ա. 145, Բարխուդարյանց 351, Հարությունյան 18, Кучук-Иоаннесян 21
 Լուսակ. 55

Գիտելիք. Որոշ ուսումնասիրողներ այս բնագիրը համարել են շինարարական, հավանաբար
 նկատի ունենալով նրա երևելի անդադրությունը՝ գավթի բարավորը, որանդ սովորաբար փորագրու-
 վում են հիշատակություններ շինություն մասին: Սակայն բնագիրը հստակ թվագրված է ՉԻԲ(1293Թ),
 մինչդեռ Կ. Գանձակեցու վկայությամբ գավթի հույակերտ շենքը կառուցել է Մխիթար Գոշը, XIII
 դարի սկզբին:

7-րդ տողում Մամաքին Հարությունյանը կարդացել է Մամքանին, հաջորդ տողում Աղբերկանց
 (<Աղբերիկ) շիտված է իբրև հասարակ անուն:

183. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, կիսակլոր ճակատակալ քարի ընկորի վրա, 7 տող.

. . . ՅԱՔ . | . ՄԻԱԲԱՆՊՅՍ ԵԻ | . . ՍԲ ՎՂԱՐՊԻՄՊԵՏՔՍՂ . . ՄԲԱՐԵԽԱՒ-
 ՍՈՒԹԻՒՆՂ . . | . . ՄԵՐՈՑ ԵԻ ԼԻ . . | . . Ի ՏԱԻՆԻ ՍԲՈ . | . . ՈՎ ԽԱ-
 ՓՂԱՆԷ ԳԱՏԻ ՅԱՅ:

Լուսանկ. 51

185. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան մուտքից հարավ. 6 տող.

ԵՍԻՈՑԱԴԵ ՂՍՄԻԱԲԱՆ
 ԵՅԱԻ ՄԲԱԾԱԾԻՆՍ ԿԱՍ
 ԱԿՑՈՒԹԲ ՄԻԱԲԱՆ ԱՅՆ
 ԵԻՍՐԱՑԱՎԱՊԱՍԿԱԳ
 ԻՍԱԽՆԻՆՎԱՐՁԱՐՁՍԱՆ
 ՈՎԻՆՓԱՆԷԴԿԻ ՅԱՅ

ԵՍ՝ ԽՈՑԱԴԵՂՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ Ի ՄԲ ԱԾԱ-
 ԾԻՆՍ ԿԱՄՂԱՑՈՒԹՄԵԱՄԻԲ ՄԻԱԲԱՆԱՑՆԻ:
 ԵԻ ՍՏԱՑԱ Ա. ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՀԱՄ-
 ԲԱՐՁՄԱՆԻ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ ՅԱՅ:

Լուսանկ. 56

187. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, դեպի եկեղեցին տանող մուտքից հարավ, 5 տող.

ԵՍՋՈՋԻԿՍ
 ՄԻԱԲԱՆՍՐԲՈ
 ԱԾԱԾՆԻՍՄԻ
 ԱՐՊԱԱԳԱԳԱ
 ԻՆՈՐԿԻՒՐԱԿԷԻՆ

ԵՍ՝ ՋՈՋԻԿՍ ՄԻԱԲԱՆ ՍՐԲՈՂ ԱԾԱԾՆԻՍ,
 ՄԻՂ ԱՒՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ԼԻՆԻ Ի ՆՈՐ ԿԻՒՐԱ-
 ԿԷԻՆ:

Լուսանկ. 57

186. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատի հարավային մասում, 7 տող.

ԵՍԵՆՈ Ք ԻՄՈՐՈՒՄ
ԿԱԲԱԵ ՑԱԻՍԲԱՄԾԱ
ԻՆՍԻՆԱՅՐՈՒՁԵՄԻՌ
ԱԱՎԴԱՅ ԵՒ ԿԱԲԱ
ՑԱԿԱՎՅՈՒՌՖ ՍՅԱՅ
Ա:Բ. ՊԱԱԳԻՄ Ե
ՆԻ ՍԲ Խ Ա Չ Ի Շ

ԼԻ ԹՈՒԻՆԻ ՈԿԵՂ (1218) ԵՍԻ ԵՆՈՒՔ ԻՄ ՈՐ-
ԳՈՎՔԻ ՄԻՍԱԲԱՆԵՑԱ Ի ՄԲ ԱՄԱՆՈՒՆՆԱ, Ի
ՀԱՅՐՈՒԹՅԱՆՆԻ ՄԵԻԹՅԱՐԱ: ՎԴԱՐԻՄԱՊԵ-
ՏՄԱՑ ԵՒ ՄԻՍԱԲԱՆԱՅՍ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՄԻՔ
ՍՏԱՑՍԱ: Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲ ԽԱ-
ՉԻՆ:

Հրուտ. Ջալալյանց. Ա, 113, Ջանգուլյան. 161.

Լուսակ. 56

188. ԳԱՎԻԹ, ներքուստ, հարավային ավանդատան ճակատին, 5 տող.

ԵՍԱՐԳԻՍԻՌԱԴԵՎԱՆԻՑՆ ԵԿԻ
ԻՄԲԵԿԵՂԵՑԻՍԸՆԾԱՅԻՒՄԻՄԲԱ
ՆՔՍԸՆԿԱԼԱՆԵԻ ԷՏՈՒՆԻՆ 2
Ա: ԱԻՐՊԱՏԱՐԱԳԻՏԱԿՆԻՄԲԿ
ԱՐԱՊԵՏԻՆ:

ԵՍԻ ՍԱՐԳԻՍ Ի ԹԱԳԵԻ ՎԱՆԻՑՆ ԵԿԻ
Ի ՄԲ ԵԿԵՎԵՑԻՍ ԸՆԾԱՅԻՒՄԻՄԲԱՆ-
ՔՍ ԸՆԿԱԼԱՆ ԵՒ ԷՏՈՒՆ ԻՆՉԻ Ա: ԱԻՐ
ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ:

Գիտելիք. Դոզի կամ խուժովանքը գանվում է Արցախում, Հաթերքից վեր, Թարթառ (Տրառ) գետի ձախ ափին: Մենաստանը Արևելից կողմանց դավառների հողերը ա մշակութային հնադուլն և նշանավոր կենտրոններից է, որը երկար ժամանակ եղել է Արցախի Մեծկվենք դավառի առաջնորդարանը: Վանական համակառուցը նոր, հոլակերտ շենքերով համալրվեց հատկապես Հաթերքի մեծ իշխան Վախտանգի՝ Մխիթար Գոշի հովանավորի և նրա կնոջ Արզու խաթունի ժամանակներում: Դոզի վանքի միտարան Սարգսի ալցը Ն. Գետիկ հավանարար տեղի է ունեցել Մխիթար Գոշի կենդանության ժամանակ (մինչև 1213 թ.), և վկայում է այն մեծ հեղինակության մասին, որ Մխիթարն ա. Ն. Գետիկի վանքը ունեին Արևելից կողմանց դավառներում: Այդ է վկայում նաև սալն պրակի № 176 արձանագրությունը:

189. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, խորշի մեջ, 3 տող.

ՅԱԲՈՒՐՄԱԲՆԻԽ ԱՉԳԻ ԲՏԻՆՄԻԽՈՐԱՆԻՊ
ԼՃԱՐԱԳՆԻ ԱՉԿԱԵԱՆԻ ԱՓԱՆՈՐՈ ՉԿԱՄԱՐ
ԷԴԱՄԻԻՏԵ ՉՆԵՐՍԷՍՅՈՒՇԵՑԷՔԻՏԻՐ

ՅԱԲՈՒՐ ՏԱԻՆԻ ԽԱՉԳԻՏԻՆ ՄԻ ԽՈՐԱՆԻ ՊԱՏԱՐԱԳՆ ԽԱՉԿԱ Է ԱՆԽԱՓԱՆ: ՈՐ
ՈՉ ԿԱՏԱՐԵՂ, ԳԱՏԻ Ի ՏԷ: ՉՆԵՐՍԷՍ ՅՈՒՇԵՑԷՔԻ Ի ՏԻ:

Լուսակ. 58

190. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, խորշի մեջ, նախորդի տակ, 3 տող.
 Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՅԱԿՈՒԱՆ | Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
 ԱԶԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

ԻՏԱՆԻՍՐԲՈՅՆՅԱԿՈՒԱ
 Ա:ՊԱՏԱՐԱԳ ԱԶԻՆ Է Ա
 ՆԽԱՓ.

Գիտելիք. Անձնանունը ըստ բնագրի Ազի է կամ
 Ազ. սակայն այլուստ վկայված չէ և դժվար է
 ստուգարանվում: Թվում է պետք է վերականգնել
 մի զևս և վերծանել Ազզից (Ազիզ), որ իգ. կամ ար.
 անձնանուն է և հիշատակվում է նաև սույն պրակի
 .և 171-ում:

191. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային ավանդատան ճակատին, 9 տող.

ՅԱՅԱՄԽՈՐԱՆԻ ՄԱՏ
 ՉԻՊԱՏԱՐԱԳ ԱՆՏՈ
 ՆԻԻ ՎԱԽՃԱՆԻՆ
 ԻՏԱԻՆԻՅՈՂԱՆՆՈՒ
 ԱՆՉԻԵԻ ՈՐ
 ՈՔԻԱՓԱՆԷ ԴԱՏԻ

ՅԱՅԱՄ ԽՈՐԱՆԻ ՄԱՏԻՉԻ ՊԱՏԱՐԱԳ ԱՆ-
 ՏՈՂԻՆԻ, Ի ՎԱԽՃԱՆԻՆ, Ի ՏԱԻՆԻ ՅՈՂԱՆ-
 ՆՈՒ | ՄԱԽՏԱՐԱՆՉԻ: ԵՒ ՈՐՂ ՈՔ ԽԱՓԱ-
 ՆԷ, ԴԱՏԻ | Ի ՏԷ . . . | ՅՄԱՂԱԻԹՍ:

. . . . ԱՂԱ.
 ԻԹՍ:

192. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային ավանդատան հյուսիսային պատին, անա-
 վարտ, 4 տող.

ՍԱԽՈՒՐՏԱԻՆ
 ՅԵՅԱՅԱՄԽՈՐԱՆԻ
 Տ
 ՐՈ

ՅԱԽՈՒՐ ՏԱԻՆԻ . . . | ՅԱՅԱՄ
 ԽՈՐԱՆԻ . . . :

193. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյունեերը միացնող կամարի վրա, 16 տող.

ԿԱՄԱԼԱՅ
 ԿԻՐԱԿՍԱԿԱՐ
 ԴԱՊԵՏՍ ՏՈ
 ԻԻՄԵՐԵԿԵ
 ՂԵՑԻՄԻ ԳԻԲԵ
 ԽԴԱՏԵԿԱՆ Ա
 ՇՈՒՐՉԱՌ Է
 ԴԻԻՉ ԴԱՄԵՆ
 ԵՄԻԱԲԱՆԴՍ
 ՏՈՂԻՆԱՅԶԻԲ
 ՊԱՏԱՆԱԳԻՐԵ
 ՆԻԹ ԱՐԵՆՈՒԱ
 ՌԱԲ ԵՒՈՅՆ
 ԱՆԽԱՓԱՆՉԵ
 ՂԻՎԷՉՅՐԿ
 ՍԱՐԳԻՍ ՑԻԸ:

ԿԱՄՍԻՆ ԱՅ, ԿԻՐԱԿՈՍ ՎԱՐԴԻՍՊԵՏՍ ՏՈՒԻ Ի ՄԵՐ ԵԿԵՂԵՑԻՈՒ Ի ԳԻՐՔ ԵՒ Խ
 ԳՈՒՆԵԿՈՆ, Ա՛ ՇՈՒՐՋԱՌ ԵՒ ԳԻՐ ԶԳԱՍԵՐՈՒ: ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՈՒ ՏՈՒԻՆ ՄԵՁ :Բ. ԱԻՐ
 ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԽԻՆԻ ԹԱԳԵՈՍԻ Ա՛ՐԻԱՔԵԼՈՑԻՆ՝ ԱՆԽԱՓԱՆ: ՁԵՂԻԱ ԵՒ ՁՅՈՎԱՆԵՍ՝
 ՍԱՐԳԻՍ ՅԻՇԼԵՑԻՔ:

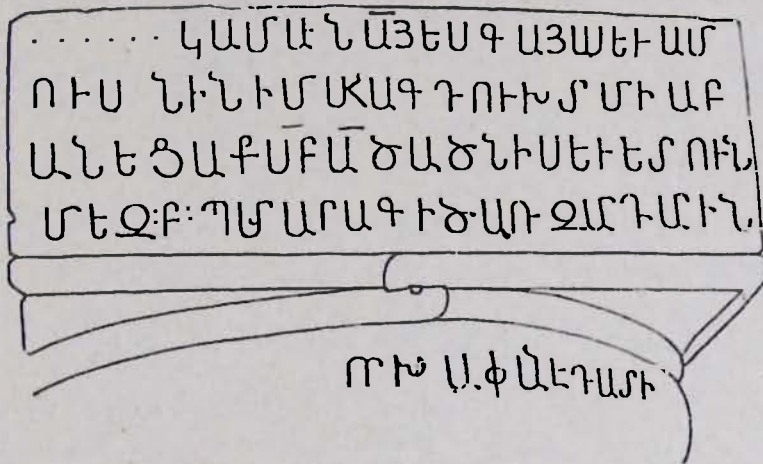
Հրատ. Ջալայանց, Ա, 143. Հարությունյան, 20 Ջանփուլայան. 166.

Գիտելիք. Դեռ Հարությանյանը նկատել է, որ այս նվիրագրի հեղինակը Ն. Գետիկի վարդապետ Կ. Դանձակեցի պատմիչն է: Կողմնակի ապացույց կարող է ծառայել բնագրի ի մեր եկեղեցիս արտահայտությունը:

Ց-րդ տողամ դրի զգասերս Հարությունյանը հարցականով է հրատարակել, այսինքն անորոշ է համարում: Դասը եկեղեցու բաժանմունքն է, որ դրել, այսինքն կառուցել է Կիրակոսը:

Բնագրի վերջում հիշատակված Եղիան, Յովանեսը և Սարգիսը, հավանաբար, Կիրակոսի մերձավորներն են կամ նրա միաբան ընկերները:

194. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավ-արևելյան սյան խոյակի վրա, 5 տող.

. . . ԿԱՄՍԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳԱՅԼՍ ԵՒ ԱՄՈՒՍ(Ն)ԻՆ, ԻՄ ՍԶԱԳԳՍԻԽՏ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՒ
 ՄԻ ԱՇՍԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒՆ՝ ՄԵՁ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի ԾԱՌՋԱՐԳԱՐԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԵ
 ԳՍՏԻ:

Լուսակ. 59

Գիտելիք. Սկզբում եղել է թվականը, որը եղծվել է: Չ-րդ տողում ամուսնու անունը՝ Ասիակ-դուխա՝ առաջին նախաշեշտ ա-ի սղումով դարձել է Սհակդուխա (Սահակ>Սհակ, Սըհակ): Նույն անվան մեջ անդի է ունեցել նաև Կ>զ ձայնեղացում:

197. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիս-արևմտյան սյան խոյակի արևելյան երեսին, 2 տող.

Ի ՏԱԻՆԻ ՎԱԴԴԱՎԱՌԻՆ :Ա: Դ Ի ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԳԱՎԱՌԻՆ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
 ԱՏԱԳԳՐԻԳՐՈՒԷ ՎԱՇԻ ՄԴՊ ԳՐԻԳՈՐՈ Է՛ ՎԱՇԻ ՈՐԴՍ:

Գիտելիք. Վաշ, Վաշո. անունը առանձին կամ Վաշմբեր հարադրության մեջ հաճախ է գործածվում XII—XIV դարերի վիճագրության մեջ և ձեռագրերի հիշատակարաններում (սույն պրակի Ա.Ն 50, 197, 314): Չնայած դրան, անձնանունը ցարդ ստուգաբանված չէ:

195. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան սյուների ժիացնող կամարի հարավային հիմքին, կարմրաներկով, 11 տող.

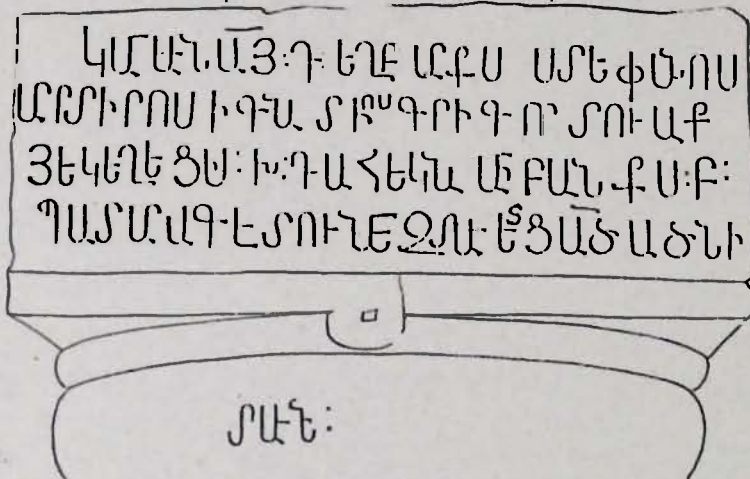
ԵՍՍԱԾԴԱՍՐԴ
 ԻՍԱԳՍԻԹՈՒՆԱ
 ԱԳՆԱՄԱԶԱՄԴԱ
 ՄԻԱԲԱԵՑԱԻՍԲԱԾ
 ԱԾԻՆՍԵՏՈՒՅԻ
 ՄՆԱՅՐԵՆԵԱՅՆՅՈ
 ՂԶԱԲԵՐԴ
 ԵԻՅԱՄՆԱ
 ՄԻՆՈՂԱ
 . . . ՊԱ

ԵՍ՝ ՄԱՐԾՊԱՆՍ, ՈՐԴԻՒ ՍԱՐԳՍԻ, ԹՈՒՆ Ա-
 ԻՍԳ. ՀԱՄԱԶԱՍՊԱՍ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ Ի ՍԲ ԱԾԱ-
 ԾԻՆՍ. ԵՏՈՒ ՅԻՄ ՀԱՅՐԵՆԵԱՅՆ ՅՈՂԱՋԱԲԵՐԴ
 ՂԱՅԳԻ ՄԻՂ ԵՒ ՅԱՐ ՄՆԱ . . . ՄԻՆ
 ՀՈՂԱ :

Լուսակ. 60

Գիտելիք. Այս նվիրագիրը նույն բովանդակու-
 թյունն ունի, ինչ Աստվածածին եկեղեցու հյուսիսային
 մուտքի կամարի վրա կարմրաներկով գրվածը (տե՛ս
 սույն պրակի № 177):

196. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիս-արևմտյան սյան խոյակի վրա, 5 տող.

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, Գ: ԵՂԲԱՐՔՍ
 ՍՏԵՓԱՆՈՍ, ՄԱՐՏԻՐՈՍ, ԻԳ-
 ՆԱՏԻՈՍ, ԳՐԻԳՈՐ ՏՈՒԱՔ|
 ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ : Խ: ԴԱԶԵԿԱՆ:
 ՄԻԱԲԱՆՔՍ : Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ
 ԷՏՈՒՆ ՄԵՁ ԱԻԵՏԵՑ ԱԾԱ-
 ԾՆԻ| ՏԱԻՆԻՆ:

Լուսակ. 61

198. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյան խոյակի վրա, 5 տող.

ԵՍՆԱԲԱԲԱՅԱՄԲԱԾԱԾՆԻՍԵՏՈՒՅՍԱԳ
 ԱՍԱՓՆԻՋԱՂԱՑԵՆԻԱԵՐԻՎԱՆՔՍԵԻ
 ՍՏԱՑԱԲԱՐՁԵԿԵՂԵՑԻՔՍՊԱՏԱԱԳ
 ԻՏԱԻՆԻԱԾԱԾՆԻՆ ՈՐԽԱՓԱՆ
 ԷԴԱՏԻՅԱՅ

ԵՍ՝ ՀԱՐԲ ՄԻԱԲԱՆ ՄԲ ԱԾԱԾՆԻՈ ԷՏՈՒ ՋՍԱԻԳՈՒՏԱՓՆ Ի ՋԱՂԱՑԵՆ Ի ՎԵՐ Ի
 ՎԱՆՔՍ: ԵԻՂ ՍՏԱՑԱ . Բ. ԱԻՐ ՋԵԿԵՂԵՑԻՔՈ ՊԱՏԱՐԱԳ| Ի ՏԱԻՆԻ ԱԾԱԾՆԻՆ: ՈՐ
 ԽԱՓԱՆՆ|, ԳԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց. Ա. 144. Հարոթյունյան. 20,
 Լուսակ. 63

Իլիտելիք. Հարբ անունը ըստ Անատոլանի ծագում է արար. harb- կտրից. քաջ բառից (Անձն. բառ. հատ. Գ. էջ 82): Հարուժությունը վերծանել է հարի ե հասարակ անուն է համարում ենթադրաբար:

199. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, 4 տող.

Ի Տ Ա Ի Ն Ի Կ Ա Ր Ա Գ Ա Խ Ա Չ
Ի Ն : Ա : Դ Ա Տ Ա Ր Ա Գ Շ Ո Ւ Ը Ի
Ն Ե Ի Տ Ա Չ Ա Ր Դ Ե Ղ Ի Ն
Է Ա Ն Խ Ա Փ Ա Ն

Ի Տ Ա Ի Ն Ի Կ Ա Ր Ա Գ Ա. Խ Ա Չ Ի Ն : Ա : Դ Ա -
Տ Ա Ր Ա Գ Շ Ո Ւ Ը Ի Ի Ն Ե Ի Հ Ա Չ Ա Ր Դ Ե Ղ Ի Ն
Է Ա Ն Խ Ա Փ Ա Ն :

Լուսանկ. 83

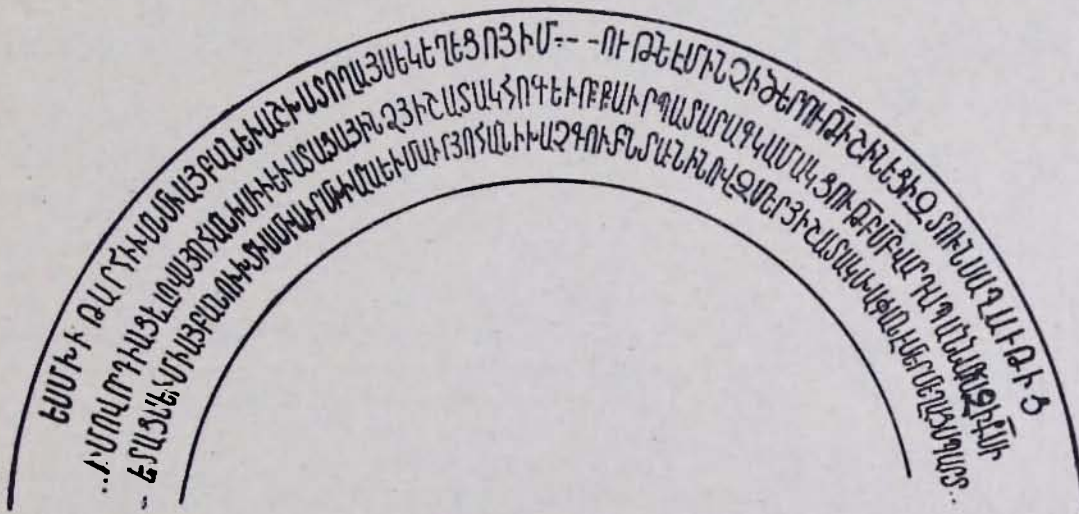
200. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևելյան պատին, 4 տող.

Ի Տ Ա Ի Ն Ի Ս Ր Բ Ո
Յ Ն Բ Է Ո Դ Ո Ր Ո Ս
Ի Ա : Դ Ա Տ Ա Ս Գ Յ
Ո Տ Ա Ն Ա Ս Ն Խ Ա Փ Ա Ն

Ի Տ Ա Ի Ն Ի Ս Ր Բ Ո Յ Ն Բ Է Ո Դ Ո Ր Ո Ս :
Դ Ա Տ Ա Ր Ա Գ Յ Ո Ւ Հ Ա Ն Ա. Ա Ն Խ Ա Փ Ա Ն :

Լուսանկ. 84

202. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյուները միացնող կամարի հյուսիսային երեսին, 3 տող.

ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ ՀԻԻՍՆ, ՄԻԱԲԱՆ ԵՒ ԱՇԽԱՏՈՂ, ԱՅՈՒ ԵԿԵՂԵՑՈՅ, Ի ՄՐԱՆԿՈՒԹԵՆԷՆԷՆԷ
ՄԻՆՁ Ի ԾԵՐՈՒԹԻՒՆՆԷՆՆԵՑԻ ՉՏՈՒՆՈՒ ԱՂԱԹԻՑԻ, ԻՄՈՎ, ՈՐԳԻԱՑԵԼՈՎՍ ՅՈՒՀԱՆՆԷՆԷՆԷՆԷՆԷ
ՆԻՍԻԻ: ԵՒ ԱՏԱՑԱՅ ԻՆՁ ՅԻՇԱՏԱԿ ՀՈԳԵԻՈՐ Բ. ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, ԿԱՄԱԿՑՈՒ

ԹԻՒՆՈՒՄԻ ՄԻ ՎԱՐԳԱՊԱՆՆ ԱՌԱՋԻ ԳՄԻ | . . ԵՏԱՑՍ ԵՒ ՄԻԱՅԲԱՆ ՈՒԽՏԻՍ՝ ՄԻ
ԱԻՐ ՄԽԻԹԱՍՂԱ, ԵՒ ՄԻ ԱԻՐ ՅՈՎԱՆԻՍԻ, ԽԱԶԳՈՒՏԻՆ: ՈՎ ԶՄԵՐ ՅԻՇԱՍԱԿՍ
ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՍ ՊԱՐՏ՝ԱԿԱՆ ԼԻՑԻ:

Հրատ. Հարությունյան, 20, Ջանփոլադյան, 161, ՅԵ, X 62

Գիտելիք. Մխիթար Հյուսնը Ն. Գետիկ վանքի շինությունները կառուցող վարպետն է, որի մասին հավանաբար սույն բնագրից քաղելով. պատմիչ Կ. Գանձակեցին գրում է. շինեաց (Մարտիրոս տառնորդը-Ս. Ա.) և գրատուն մի գեղեցկաշեն յարկօք՝ արուեստաւոր ունելով զհիւսն Մխիթար, որ ի բազում իրս աշխատ եղև եկեղեցեացն և վանիցն:¹ Հիւսն այս դեպքում արդեն Մխիթարի մականունն է, առաջացած նրա զբաղմունքի անունից:

2-րդ տողում իմով որդիացելովս Յոհաննիսիւ, հավանաբար Մխիթարը սույն Յոհաննիսին իբրև հոգեզավակ էր վերցրել, քանի որ ինքը միաբան և աշխատող էր այս եկեղեցոյ: Յոհաննեսը միաժամանակ Մխիթարի օգնականն է եղել վանքի շինքերը կառուցելու:

2-րդ տողի վերջում սք վարդապանն կասկածելի է, թեև ընթերցումը հավաստի է, ըստ երևույթին պետք է լիներ սք վարդապետին:

3-րդ տողում խաչգուտին բառի մեջ արտացոլված է իւ երկբարբառի անցում ու պարզ ձայնավորի՝ խաչգիւտ>խաչգուտ, նույն բառը .և 172-ում վկայված է իւ>ոյ անցումով՝ խաչգոյտին:

Սույն պրակի .և 137 հիշատակագրից պարզվում է, որ Մխիթար Հյուսնին պատարագ է մատուցվել Աստվածածին եկեղեցու սեղաններից մեկում:

201. ԳԱՎԻԹ. արևմտյան մուտքի մոտի խաչքարի պատվանդանի վրա, 4 տող.

ՏՐԱՅՈՂՈՐՄԵԱՅՈՏԱՆՆԷՍԻ
ԵԻՏԻՐԱՆ ՅԻՆԵԻՈՐԴՈՅԻՐԱԷ
ՍԵՅՆԵԻՍԱԳՍԻ: ԻԹՎ: ՉԺԸ
ԱՅՈՂՈՐՄԵԱՏԵՐԱԳԻՆ

ՏՐ՝ ԱՅ՝ ՈՂՈՐՄԵԱ. ՅՈՂԱՆՆԷՍԻ| ԵԻ
ՏԻՐԱՆՑԻՆ ԵԻ ՈՐԳՈՑ ԻԻՐՈՑ՝ ԱԻԵ|
ՏԵՑՆ ԵԻ ՍԱՐԳՍԻ: Ի ԹՎԻՆՅ՝ ՉԺԸ
(1269): ԱՅ՝ ՈՂՈՐՄԵԱ. ՏԵՐԱԻԱԳԻՆ

203. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան սյուների ձևագրող կամորի վրա.

ԻՏԱՆԻՓԻԼԻՊՈՍԻ
ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ
:ԱՊԱՏԱՐԱԳ
ՍԱՐԿԱԻԱԳԻՆ
ՍԱՐԳՍԻԷԱՆԻ
ԱՓԱՆ:ՉՅՈՏԱՆ
ԷՍՉԱՆԱԿԱՆՅ
ԱՆ ԱԻԹՍՅԻՇԵՑ

Ի ՏԱՆԻՓԻԼՊՈՍԻ| ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ| :Ա: ՊԱՍԱՐԱԳ
ՍԱՐԿԱԻԱԳԻՆ| ՍԱՐԳՍԻ Է ԱՆԻՍ|ԱՓԱՆ: ՉՅՈՂԱՆ|ԷՍ
ՉՎԱՆԱԿԱՆՆ Յ|ԱՂԱԻԹՍ ՅԻՇԵՑԷՔ:

Հրատ. Հարությունյան, 20, Ջանփոլադյան, 165, Լուսանկ. 63

Գիտելիք. Բնագրի վերջում հիշատակված Յոհաննես վանականն, անշուշտ Մխիթար Գոշի ականավոր աշակերտն է, որ նրանից վարդապետություն ստացավ և ապա հիմնեց Խորանաշատի վանքը՝ հռչակավոր ճեմարանով և ճոխ դրպարութլամբ: Սրա աշակերտներից հայտնի են Վարդան Վարդապետ և Կիրակոս Գանձակեցի պատմիչները: Դժվար է բացատրել, թե ինչու է Յոհաննես վանականի սույն հիշատակագիրը փորագրված սարկաւազ Սարգսի արձանագրութլան վերջում, ըստ որում վերջինիս տապանագիրը գտնվում է Մխիթար Գոշի դամբարանի մոտ կանգնած խաչքարի պատվանդանի վրա (սույն պրակի № 231):

¹ Կ. Գանձակեցի, Գատուլթյուն Հայոց. էջ 222,

204. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյան խոյակի հյուսիսային երեսին, 4 տող.

ԵՍՏՐՅՈՒ ԲԱՆՄԲԱԾԱԾ
 ՆԻՍ ԱՂԵՏՔՍԵԻՄ ԻԱԲԱՔՍԵՏՈՒ
 ՆԻՆՁ:Ա:Պ ԱՏԱ ԱԳԻՏԱՆԻՄԲՈՅ
 ՆԱԴՐԵԻԱՌԱՔԵԼՈ ԿԱԸԻ ՉՔՆԱԻՆԻՆ

ԵՍ՝ ՏՐ՝ ՅՈՎԱՆԵՍ ՄԻԱԲԱՆ ՈՒ ԱՆՄԱՆԻՍ, ՎՐԱՐԳՐԱՊԵՏՔՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
 ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԱՆԳՐԵԻ ԱՌԱՔԵԼՈ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ
 ԱԻՐՉՆԻՆ:

Լուսակ. 64

205. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային սյան խոյակի հյուսիսային երեսին, 5 տող.

ԻՏ ԱԲՆԻՎԱ
 ԸԴԱՎԱՌԻՆ
 Բ:ՊԱՏԱՐԱ
 ԳՅՈՎԱՆԻՍ
 ԻԲՆԱԻԱՓԱՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԳՐԱՎԱՌԻՆ | :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ ՅՈՎԱՆԻՍԻ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

206. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավային կամարի հիմքին, 5 տող, անավարտ.

ԵՍՄՈՒՇԵՂԵԻՄ
 ՈՂԻՔՍՇԵՐԱՇԱՆ
 ԵԻՄԻՌԱՉՄԵՐՆՈ
 ԳՈԱԴԻԻՆ
 Ղ Ի

ԵՍ՝ ՄՈՒՇԵՂ, ԵՒ ԻՄ՝ ՈՐԳԻՔՍ ՇԵՐԱՆՇԱՂ ԵՒ
 ՄԽԻԹԱՐ ԶՄԵՐ ՀՈՂԳՈ ԱՐԳԻԻՆՄԱ՝ . . . Գ,

Լուսակ. 65

207. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հարավ-արևելյան անկյունում մեկ տող.

ՈԿԳ

ՈԿԳ (1214):

208. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային որմնասյան կամարի հիմքին, 10 տող.

ԵՍԳՐԻԳՈՐՄԱԲ
ԱՆԱՅՍՄԵԿԵՂԵ
ՅՈՒԵՐԲՁԱՇՄ
ԱՅԻՎԱՆԻՅՍՏԱ
ԻՆՉԻՄՏՈԳՈԱ
ԴԻԻՆՔՍԻՃԱՌ
ԱՅՈՒԹԻԻՆՏՈՒ
ԻԻՄՊԱՏՐՈՆ
ՆՏԱՐԲՈՂՈՐՄ
Ե ԱՐԱՅ

ԵՍ ԳՐԻԳՈՐ, ՄԻԱԲԱՆ ԱՅՍՄ ԵԿԵՂԵՑՈՒՅՅԻ,
ԵՐԲ ԶԱՇՄԻՍ. Ի ՎԱՆԻՑՍ ՀԱՆԻՆ, ԶԻՄ
ՀՈԳՈ ԱՐԴԻԻՆՔՍ Ի ԾԱՌԱՅՈՒԹԻԻՆ ՏՈՒԻ:
ԻՄ ՊԱՏՐՈՆԻՆ ՀԱՐԲ ՈՂՈՐՄԻՐՑԱԻ . . . :

Գիտելիք, զԱշմիայ հալանաբար դաշտամասի
անուն է:

209. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, փոքրիկ խաչքարի բեկորի վրա, մարդու բարձրաքան-
դակի ձախ կողմում. հլնդավոր գրերով, 3 տող.

ՄԻԱԲԱՆ
ԱՅՍՄ
ԵԿԵՂԵՑՈՒՅՅԻ

ՔՄ, ԱԻԳՆԵՅՅԻ ՊԱՏՐՈՆ ՍԻՐՂԱԻՆԻՆ:

210. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիս-արևելյան սյան խոյակի վրա, հղծված, 4 տող.

ՄԻԱԲԱՆ . . . ՎԱՐԴԱՆԱՆՅՏԱԾԵ
ԱՐԱՏԱՄԱԵԻ ԱՌՆԵՆՉԱՆ
ՉԻՆՈՅԱԸՆՉԻԲՇԻՆԵՅ . . . ԲԱՆՍՅԻԸ
ՄՁԻԲ ԶԲԱՍԵՂ ԵՅԵԲ:

ՄԻ ԽԱԶԻՍ . . . ՎԱՐԳԱՆԱՆՑ
ՏԱԻՆԻՆՅԻ ԱՐՐԱՀԱՄՈՒ ԵԻ . . .
ԱՌՆԵՆ ԺԱՄՆԻ, ԶԻ ՆՈՑԱ ԸՆ-
ԶԻԻՔ ՇԻՆԵՑՄԱԻ ԽՈՐԱՆՍ: ՅԻ-
ՇԻՆՁԻՔ ԶԲԱՐՍԵՂ . . . ԵԻ Ո-
ՂՈՐՄՆԵՑԵՔ:

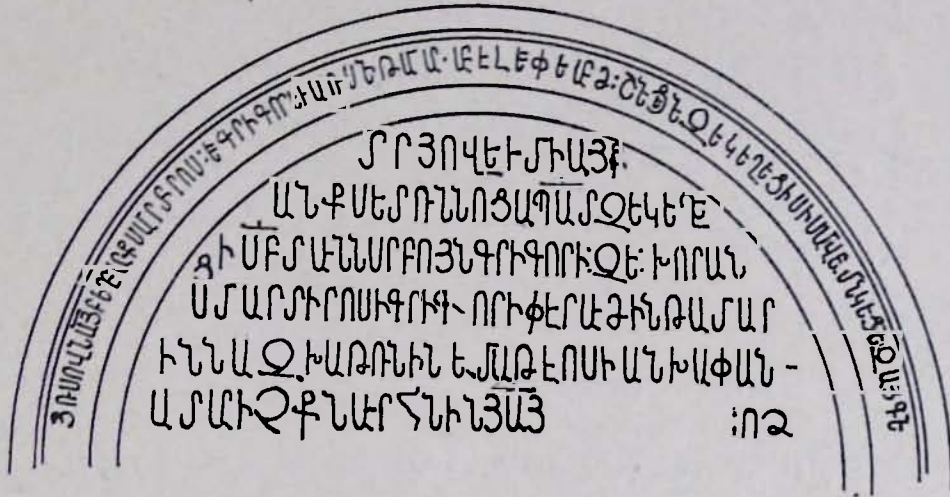
Լուսանկ. 67

211. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան մուտքի կամարի և ճակա-
տակալի վրա, 7 տող.

ՅՈՒՈՈՎՆ ԱՅ, :Բ: ԵՂԲԱՐՔՄ ՄԱՐՏԻՐՈՍ, ԵԻ ԳՐԻԳՈՐ, ԵԻ ԱՄՈՒՍԻՆ ԹԱՄԱՐ, Ա-
ԲԵՂ, ԵԻ ՓԵՐԱԻԺ ՆԻՆԵՑԻՆ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ, Ի ՍՄԱ ՎԵՐ ՏՆԿԵՑԻՆ ԶԱՑԳԻՆԻ: ՏՐ ՅՈ-
ՎԱՆԵՍՅԻ ԵԻ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՆՈՑԱ ՊԱՏՐԱՐԱԳ՝ ԶԵԿԵՂԵՑԻ ՄԻ ՏԱԻՆՆ ՍՐԲՈՅՆ

ԳՐԻԳՈՐԻ Զ. Ե. ԽՈՐԱՆԵՍԻ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ, ԳՐԻԳՈՐԻ, ՓԷՐԱԻԺԻՆ, ԹԱՄԱՐԻՆ, ՆԱԶԽԱ-
ԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ՄԱԹԷՈՍԻՆ ԱՆԽԱՓԱՆ: ԿՂԱՏԱՐԻԶՔԻ ԱԻՐԶՆԻՆ ՅԱԹ ԼԻ ԹՎԻՆ, ՈԶ
(1231):

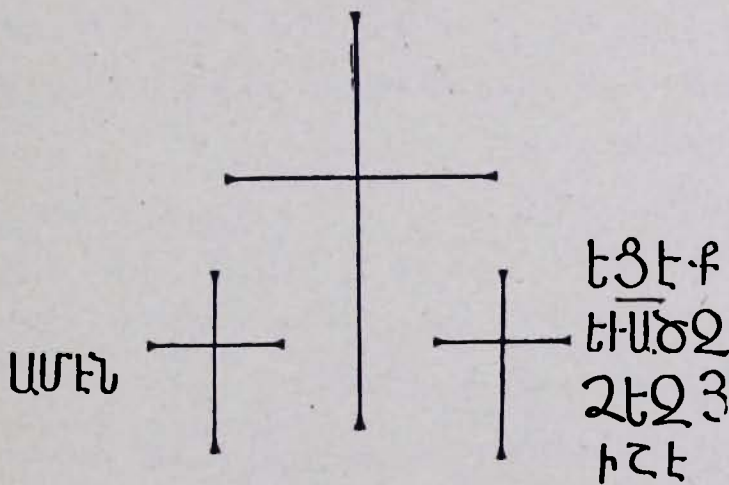
Հրատ. Ջալալյանց. Ա, 144, Բարխուղարյանց, 350, ՎՏ, 75,
Հարությունյան, 20, Кучук-Иоаннесян, 28, Ջանփոլաղյան, 162,
Լուսաճկ. 66

Գիտելիք. Այս եկեղեցու շինութիւն մասին ականատես Կ. Գանձակեցին գրում է. Սկսան շինել և այլ եկեղեցի մի ճիւղ խորանօք, կոփածոյ և տաշած վիմօք, գմբեթաւոր և գեղեցիկ շինուածով¹: Եկեղեցու շինութիւնը Ջալալեղիին արշավանքների հետեանքով առժամանակ ընդհատուած է, և ապա Գրիգոր Կապալեցու ջանքերով (որ յառաջն արդիւնաւորեալ էր ի շինումն)² ավարտուած ՈՂ.—1241 թ.: Սույն շինարարական բնագրի վերջում եկեղեցու կառուցման թվականը ՈԶ—1231 է, այսինքն 10 տարվա տարբերութեամբ, որ Հո. Ջանփոլաղյանի կարծիքով կարող էր առաջանալ Դ. և Զ տառաձևերի շփոթումից: Մեզ ավելի հավանական է թվում Հարությունյանի կարծիքը. ըստ որի ՈԶ թվականը եկեղեցու կառուցումն սկսելու տարին է, իսկ ՈՂ-ն՝ նրա ավարտի, քանի որ շինարարութիւնը վերը նշված պատճառով ընդհատուած է յոլով ժամանակս:

Բնագրում հիշված Մարտիրոսը Ն. Գեաիկի առաջնորդն է, Մխիթար Գոշի աշակերտը և շինարար հետնորդը:

213. Ս. ԳՐԻԳՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատի խաչի քանդակի շուրջը 4 տող.

ԹԻՇԵՑԷՔԻ ԵՒ ԱՄ ԶԳԵԶ

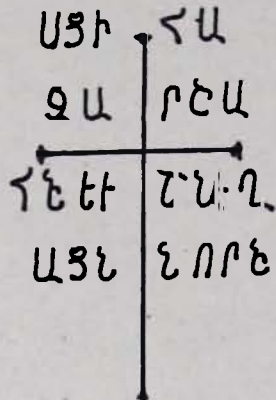
ՅԻՇԷ: ԱՄԷՆ:

Լուսաճկ. 68

¹ Կ. Գանձակեցի. Գառմութիւնն Հայոց. էջ 222:
² Նույն տեղում:

212. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատի խաչի քանդակի
երկու կողմերում, 5 տող.

+ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵ

ԱԾ ՈՂՈՐՄԵ|ՍՅԻ ՀԱԶԱՐՇԱՅԻՆ ԵՒ ԾՆԱԻՂԱ-
ՑՆ ՆՈՐԻՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 31

Գիտելիք. Հարությունյանը
Հագարչահին կարդացել է Նա-
գարչահին:

214. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, ըմփի կիսակլոր պատին, լուսամուտից
ներքե, 3 տող.

ՇՆՈՐՀԻՆ ԱԾ ԵՒ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹՅԱՄԻ ԵՂՋԱՐՑՍ ԵՒ ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹՅԱՄԻ ՏՐ ԳՐԻ-
ԳՈՐԻՍԻ, ԳՐԵՑԱԻ ՅԻՇԱՏԱԿ ԵՂՋԱԻՐՍՍ ՄԵՐՈՑ ՊԱՏՐՈՆ ԱՐՏԱԻԱԶԱՑ, ՄԻԱԲԱՆ
ՍՈՒՐԲ ՈՒՍՏԻՍ: ԵՒ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔ Ի ՏԱԻՆԻ ԴԱԻԹԻ ԵՒ ՅԱԿՈՎԲԱՑ ՄԱՏՈՒՍՑԵՆ|
ՊԱՏԱՐԱԳ ՅԱՄԵՆԱՑՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ՉԿԷՍՆ ԱՐՏԱԻԱԶԱՑ ԵՒ ՉԿԷՍՆ ԱՄՈՒՍՆԻՈՑ

ԻԻՐՈՑ՝ ԱԻԹԱՅԻՆ: ՈՐ ԽԱՓՍՆԷ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 144. Բարխուդարյանց, 351. Հարությունյան, 33. Кучук-Иоаннесян, 21:

Լուսակ. 71

Գիտելիք. Պատրոն Արտավազը տեղական ազգեցիկ իշխաններից է, որ Հաղարծնի գտվածքում
կանգնեցված խաչքարի բնադրում իրեն համարում է հաւատարիմ և սխաղեալ Խաչի և Ջաքարեի
(սուրբ պրակի № 63): Հավանաբար նրա իշխանութունը տարածվել է նաև Ն. Գիտելի վրա, քանի
որ այս բնադրում նա հիշատակված է իբրև միարան աւար ու խախ, եղբայր մեր, պատրոն Արտաւազ,
ըստ այս պատրոն վկայված ժամանակաշրջանում համարվում էր հոգևոր ու մշակութային կենտ-
րոնի հովանավոր իշխանը:

Արտաւազ անունը Հարությունյանը վերծանել է Սմբատաւաղալ:

215. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավ-արևելյան ավանդատան ճակատին, 4 տող.

ԺԱՌԱՅՍԱՆ ԳԵՐԳԵՒԱՍ ՈՒՍԻՆԻ ԲԱՍՏԱՆ
 ԵՒ ՉԱԲԱԿՍՆՆՈՑԵՆ ԸՖՆԵՑԵԻ ԲԵՆԵՑԵՆ
 ՉԻՈՐԱՍ: Բ: ԱԻՐ ՊԱՍԱՐԱԳ ԵՒ ՍԱԻՆԻ
 ՍՐԲՈՑՆ ԳԵՈՐԳԵՍ: ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ ԴԱՍԻՆԻ:

ԾԱՌԱՅՍՆ ԱՅ ԳԵՐԳԵՒԱՍ ՈՒՍԻՆ
 ՍԻՆ ԻԻՐ ԿԱՏԱՅԻ ԵՒ ՉԱԲԱԿՍՆ
 ՆՈՑԻՆ ՇԻՆԵՑԻՆ ԻՐԲԱՆՑ ԸՆԶ-
 ԻԻՔԻ ՁԻՈՐԱՍ: Բ: ԱԻՐ ՊԱՍԱ-
 ՐԱԳՆ ՆՈՑԱ Է, Ի ՍԱԻՆԻ ՍՐ-
 ԲՈՑՆ ԳԵՈՐԳԱՅ: ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ
 ԴԱՍԻՆ Ի ՏՆ:

Հրատ. Բարխուդարյանց, 352, Հարուժյունյան, 32, Кучук-Иоаннесян, 21, Ջանփոլաղյան, 162, Լուսաճկ, 69

216. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավ-արևելյան ավանդատան մուտքից վերև, 6 տող.

ՄԵՔԵՂԱՐՔՍԱԲՈՒՄ ԱՅԱԲՈՒ
 ՂԱՄՐԵՒՍԱՅՐԱԴԵՂՉՄԵՐՏՈ
 ԳԻՈՅԱԴԻՆՔՍՅԵԿԵԼԵՑ ՈՅՇԻ
 ՆՈՒԴԻՆՍՏՈՒԱՔՅՈՒՍՈՎ ԵԻՄԻ
 ԱԻՐ ՊԱՍԱՐԱԳՆ ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ
 ԳԵՈՐԳԵՍ ԵՒ ՍԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑՆ

ՄԵՔԵՂԱՐՔՍ ԱԲՈՒՄԱՅ, ԱԲՈՒՄ-
 ՂԱՄՐ ԵՒ ՀԱՅՐԱԴԵՂ ՉՄԵՐ ՀՈԳԻՈՑ
 ԱՐԴԻՆՔՍ ՅԵԿԵՂԵՑՈՑ ՇԻՆՈՒԹԻՆՍ
 ՏՈՒԱՔ ՅՈՒՍՈՎ. ԵՒ ՄԻՂ ԱԻՐ ՊԱՍԱ-
 ՐԱԳ, Ի ՍԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՍԱՐԳՍԻ
 ՄԵՁ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ: ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ ԴԱ-
 ՍԻՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 144, Հարուժյունյան, 32, Ջանփոլաղյան, 163, Լուսաճկ, 70

Գիտելիք. Չնայած անաղարա պահպանությանը, Հարուժյունյանը անձնանունները արտադրել է էական շեղումներով. Արուսայ վերժանվել է Սյուսայ, Արուղամբ-ը՝ Արուզմար, Հայրազեղը՝ Հայրապետ:

217. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիս-արևելյան ավանդատան ճակատին, 4 տող.

ԽԱԿԵՒՍԻՒԱՉԻՆ: Ա: ԱԻՐ ՊԱՍԱՐԱԳ
 ԱԳԻՉԱՄԻՆԵԿԵԿԵԿԵՍԻՐ ՈՑԵԻ
 ԾՆՈՂԱՅՆ ՉԻՆՑԱՆՉ, ՉԻԻՔ
 ԸՖՆ ԵՑԱԻՐԱՆՍ

Ի ՍԱԻՆԻ ՍՐԲ ԽԱՉԻՆ: Ա: ԱԻՐ ՊԱՍԱՐԱԳ
 ԽԱՉԱՏՈՒՐԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ԵՂ-
 ԲԱՐՑ ԻԻՐՈՑ ԵՒՂ ԾՆՈՂԱՅՆ, ՉԻ ՆՈՑԱ
 ԸՆԶԻԻՔԻ ՇԻՆԵՑԱԻ ԽՈՐԱՆՍ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 144, Բարխուդարյանց, 352, Кучук-Иоаннесян, 21, Ջանփոլաղյան, 163, Լուսաճկ, 72

218. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան պատին 5 տող.

ԽԱԿԵՒՍԻՐՈՅՆՅՈՒՍԱ
 ՆՈՒ: Ա: ՊԱՍԱՐԱԳ
 ՅՈՒՍԱԿՈՇԱՑՈՅ
 ՆԵ: ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ
 ԴԱՍԻՆԻ

Ի ՍԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑՆ ՅՈՒՍԱԿՈՒ: Ա: ՊԱ-
 ՍԱՐԱԳԻ ՅՈՒՍԱՆԱ ԿՈՇԱՑՈՅԻՆ Է: ԽԱ-
 ՓԱՆՈՂՔՆԻ ԴԱՍԻՆ ԻՂՔԷ

219. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 3 տող.

ԻՏԱԻՆԻՍՐԲՈՅՆՍԱՐԳՍԻՍ
ՊԱՏԱՐԱԳՆԱԲԵՆԻՍ
ԱՌՂՔՆԴԱՍԻՆԻՍԷ

Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՍԱՐԳՍԻ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՆԱՐԲԵՆ Է: ԽԱՓՍԱՆՈՂՔԻՆ ԳԱՏԻՆ Ի ՏԷ:

Հրատ. Ջանիոլայյան, 163:
Լուսակ. 73

220. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 3 տող.

ԻՏԱԻՆԻՍՐԲՈՅՆՍ
ԱՐԳՍԻ:Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՍԱՐԳՍԻԷԱՆԻՍԱՓԱՆ

Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՍՍԱՐԳՍԻ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՍԱՐԳՍԻ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

221. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատի ներքևում, 5 տող.

ԵՍԳՐԻԳՈՐ ԿԱՐՎԱԵՑԱՅՅԵՂԲԱՅՐԱ
ՈՅՍԵՏԱՅԵՎԱՍՏԱԿՈՅՍԵՆԵՌԹԻԵԿ
ԵՂԵՑՈՅՍԵՄ ԱՅԱԵՁԳԱՐՊԱՐՎԱԵ
ՍՐԲՈՅՆՅԱՆԿԱԵԻՅԱԿԱԿԱՅԱՎԱԿԱՎԱՎԱ
ԲՈՒՆԵՆԵՆԱՎԱՅՔԻ ՈՒՄՔԱԵ ԱՏԻՏԷՆՆԷ

ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ ՅԵՂ-
ԲԱՅՐԱՆՈՅՍ, ԵՏՈՒ ՅԻՄ ՎԱՍՏԱ-
ԿՈՅՍ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՐԻՆ՝ ԵԿԵՂԵ-
ՑՈՅՍ: ԵՒ ՍՏԱՑԱ ԻՆՁ Գ. ՊԱՏԱ-
ՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ՅՈՎՉԱՆ-
ՆՈՒ ԵՒ ՅԱՆՈՎԲԱՅ՝ Ա. ԱՍԻՐՆ
ՄԽԻԹԱՐԱ, .Ա. ԱՍԻՐՆ ԲՈՒՆԻ-
ՇԱՀԻՆ, .Ա. ՍԻՐՆ ՍԱՆԱՅՔԻՆ:
ՈՂ, ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ Ի ՏԷ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 32:

Գիտելիք. Եղբայրացոց այստեղ պետք է հասկանալ վանական միաբանությունից իմաստով: Հարու-
թյունյանը այս բառը վերծանել է եղբայրացոց, որ անիմաստ է տվյալ իրադրությունից մեջ:

Ե-րդ տողում Բուհիշահ կարելի է կարդալ նաև՝ Բուհի շահ, ըստ որում ու-ն փորադրված ո-ի
նման: Երկու դեպքում էլ անձնանունը դժվար է ստուգաբանվում, թերևս բուհի շահ: Սաեայր
անունը ևս այլուստ վկայված չէ և չի ստուգաբանվում:

Պետք է ենթադրել, որ այս նվիրագրի հեղինակ Գրիգորը կապալեցի Գրիգոր մեծահարուստ
իշխանն է, որ ինչպես տեսանք Ն 211 արձանագրության բացատրականում, իր միջոցներով ա-
վարտել էր Ս. Գրիգոր եկեղեցու շինությունը: Գրիգոր կապալեցու անունով մի նվիրագրի էլ փո-
րագրված է Հաղարծնի վանքի կաթողիկե եկեղեցու արևմտյան պատին (սալն պրակի Ն 105):

223. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 5 տող.

ԻՆԱՄԱՔԻՆ ԱՅԵՍԱՊՈՒ
ՂԱՄՐԱԵԾԱՅՈՒՍ ՈՎ
ՍԻՄԱՆԵՅԱԻՄԱԾԱԾ
ԻՆՍԵՂԲԱՔՍԵՏՈՒՆԱ:
ՊԱՐԱԳԻՆՈՒՆԻՐԱԿԵՆ

ԽՆԱՄԱԻՔՆ ԱՅ. ԵՍ՝ ԱՊՈՒՂԱՄՐ
ՄԵԾԱԻ ՅՈՒՍՈՎ, ՍԻՄԱՆԵՑԱ, Ի ՍԲ
ԱՇՍԾԻՆԱ: ԵՂԲԱՐԲՍ ԵՏՈՒՆ :Ա| ՊԱ-
ՏԱՐԱԳ, Ի ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆ:

Հրատ. Հարությունյան, 32:
Լուսակ. 74

222. Ս. ԳՐԻԿՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, 5 տող.

ԻՍԱԻՆԻՍԲԱՌԱԿԵ
ԼՈՑՆՊԵՏՐՈՍԵԻՊԱԷՂ
ՈՍ: ԲԱՐՊԸԱԱԳՅՈՎԱ
ՍԱՓՂԴԵՍԵՐՈՐԵԽԱՓՆՈ
ՂՔՆԴԱՄԵԻՄԵ

Ի ՏԱԻՆԻ ՈՒ ԱՌԱՔԵԼՈՑՆ ՊԵՏՐՈՍԻ
ԵՒ ՊԱԻՂՈՍԻ : Բ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ
ՅՈՎԱՍՍԱՓ ՎՂԱՐԴԱՊԵՏԻՆ՝ ԵՒ ՍԵ-
ՐՈՐԻՆ: ԽԱՓԱՆՈՂՔՆ ԴԱՏԻՆ Ի ՏԵ:

224. Ս. ՀՐԻՓՍԻՄԵԻ ՄԱՏՈՒՌ. մուտքի կիսակլոր ճակատակալին, 8 տող.

ՄՏՐԻՓՍԵ
ԻԹԻՈԾԵՇԻՆՅԱԲ
ՋԵԿԵՂԵՑԻՍՍԵՐՈՐԵՍԵԻ
ՈՎԱՍԱԲՍԻՉԵՌՆՍԻՐ ՎԴԱ
ՄԻԻԴԱԲԱԷԼԻԱՍՈՒԹԻ
ՄԵՋԵԻՇՆՈՂԱՅՄԵՐՈՑԵԷ
ՏԲՆ՝ Ա՝ ԱՐՊԱՏԱՐԱՎԻՏԱԽԻՄՈ
ՍԱՐԳԻՍԵԻԴԵՆՔԻԱՓՆԵՎՍԻՅԱՅ

ՍԲ ՀՐԻՓՍԻՄԵ: Ի ԹԻԻՆ՝ ՈՍԷ (1208)
ՇԻՆԵՑԱՔ ՋԵԿԵՂԵՑԻՍ ՍԵՐՈՐԵՍ ԵՒ
ՈՎԱՍԱԲՍ, Ի ՋԵՌՆ ՍԲ ՎՂԱՐԴԱ-
ՊԵՏՐԱՂ ՄԽԻԹԱՐԱ: Ի ԲԱՐԷԽԱԻՍՈՒԹԻՐ
ԻՆՄԵՋ ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑ: ԵՒ Է-
ՏՈՒՆ Ա. ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ, Ի ՏԱԻՆԻ
ՄՐԻՔՈՍԱՐԳՍԻ: ԵՒ ԹԷ ՈՔ ԽԱՓԱՆԷ
ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Հարությունյան, 33. Ջանփոլաղյան, 163.

Դիտելիք. Այս մատուռի շինության մասին Կ. Գանձակեցին վկայում է. շինեցին և այլ մատ-
րունս յանուն արքայ Առաքելոցն և արքայն Հռիփսիմնայ: Մատուռը կառուցվել է Մխիթար Գոշի
նախաձեռնությամբ, Սերսի Կ Ովասարի միջոցներով:

4-րդ տողում Ովասար անվան մեջ նախահունչ յ-ն (կամ հ-ն) ընկել է, իսկ փ>ր ապա-
ցուլց է բաղաձայնների տեղաշարժի:

225. Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, դմբեթի թմբուկի վրա, 3 տող.

27 ՏՐԱՃՈՂՈՐՄԵԱԽԱՉԱՏՈՐԿՎԱՐԴԱՊԵՏ
ԻՆԵԲԱՐԱԷՂԻՆՇԻՆՈՂԱՑԵԿԵՂԵՑ ՅԻՈՅՍ
ԵՒԱՄԵՆԱՅՆԱՇԽԱՏՈՂԱՑՆԻՍՄԱ ԱՄԷՆ

Ի ԹՈՒԻՆ՝ ՉԴ (1255), ՏՐԱՃ ՈՂՈՐ-
ՄԵԱ ԽԱՉԱՏՈՒՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԵՒ
ԲԱՐՍԵՂԻՆ՝ ՇԻՆՈՂԱՑ ԵԿԵՂԵՑԻՈՑՍ
ԵՒ ԱՄԵՆԱՅՆ ԱՇԽԱՏՈՂԱՑՆ Ի ՍՄԱ:
ԱՄԷՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 145, Բարխուդարյանց, 354, Հարությունյան, 36, ՎՏ, 94,
Кучук-Иоаннесян, 23, Ջանփոլաղյան, 164.

¹ Կ. Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց. էջ 217.

Գիտելիք. Այս եկեղեցու շինութեան մասին կիրակոս Գանձակեցին, հավանաբար, քաղելով սույն բնագրից կամ իբրև ակնառես, վկայում է. և յօթնհարիւր թուին հաշատուր վարդապետւն և եղբայր իւր Բարսեղն շինեցին եկեղեցի մի երեքխորանի. հանգեպ վանիցն, գմբեթաւոր, յանուն սրբոյն Գեորգայ¹:

226. Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի մոտի տապանաքարի վրա, 6 տող.

ԱՅՍԷ
ՀՆԳՍԿԻ
ՏԻՉՊԻ
ՈՆՏԻ
ԵՐԱՌ
ՃԻԳ

ԱՅՍ ԷԼԱՆԳԻՍԻՏ, ՄԿՐՏԻԶ ՊՐԱՆՈՆՏԵՐԻԻՆ: ԹՎԻՆ, ՌԻՃԻԳ (1675):

Հրատ. Ջանիոյադյան, 186:

227. Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, 3 տող.

Ի ՏԱՆԻ ՄԲԳԵՈՐԳԱ: Ա:
ՊԱՏԱՐԱԳ ԸԵՐԱՆ
ԸԱՏԻԷ ԱՆԽԱՓԱՆ

Ի ՏԱՆԻ ՄԲ ԳԵՈՐԳԱ: Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ
ՇԵՐԱՆՇՍԱԻ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

228. Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքի մոտի մի այլ տապանաքարի վրա, նախորդի մոտ, 7 տող.

ԱՅՍԷ
ՏԱՊԱՆ
ՍԱՐԿ
ԱԻԱԲ
ԱՏԱՆՄԻ
ԹԻ
ՌՃԽԵ

ԱՅՍ Է ՍԱՊԱՆ, ՍԱՐԿՍԻԱՐԳ, ԲՍԱՀԱՆԱԻ: ԹՎԻՆ, ՌԻՃԽԵ (1696):

Հրատ. Ջանիոյադյան, 186:

229. Ս. ԳԵՎՈՐԳ ԵԿԵՂԵՑԻ. արևմտյան մուտքից հարավ, խաչքարի բեկորի կողին, 7 տող.

ՄԵՍԳ
ԻՏԱՄ
ԱՆՆՅ
ԵԻՄԱ
ԱՆԵ
ՌԻՆ

ՄԵՍ ՈՂՈՐՄԵՍՅԻ ՀԱՍՍԱՆԱՅԻ ԵՒ ԱՍՍԱՆԵԹԻՆ:

Լուսանկ. 75

¹ Կ. Գանձակեցի. Գաղտնիքուն Հայոց, էջ 223:

230. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ԳԱՄԲԱՐԱՆ. գեղաքանդակ խաչքարի պատվանդանի արևմտյան և հարավային երեսներին, 4 սուղ.

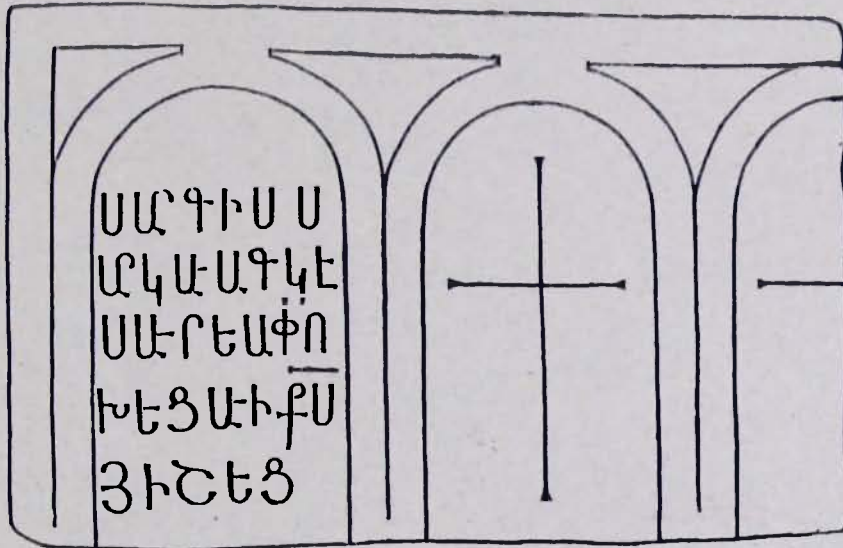
ՈՅՆՆԱԼ ՉԱՏԵՂԵԱՔՊԱՊՍԵՅՈՏԱՆ
 ԱՆՍՈՒՆԱԿ ՇԱՆ ՔՍԱԲԾԵԹՅՆ ՅԻ
 ԾԱՆՂԱՅՄԵՐՈՑՄՔԵՐ ԿՐՊԱԳ ԷՔ
 ԵԻԻԹՈՒԻՍ...

. . . ՈՅՆ ՉԱՐԱՋԱՏ ԵՂԲԱՐՔ ՊԱՒՂՈՍ ԵՒ ՅՈՂԱՆՆԻՐԿԵԱՆՍ
 ՌԻՆԱԿ ՆՇԱՆՔՍ ԱԽԾԵԼՈՅՆ ՅԻ | . . . ԾՆԱՒՂԱՑ ՄԵՐՈՑ: ՈՐՔ
 ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ . . | . ԵՒ Ի ԹՈՒԻՍ . . . :

Հրատ. Բարխուդարյանց. 355. Кучук-Иоаннесян, 23:
 Լուսակ. 61

Գիտվիք. Պատվանդանի հյատիսային ճակատը, որտեղ փորագրված են բնագրի տողակիրճները, ծածկված է մասաոի պատով և հնարավոր չէ կարդալ: Պահպանված տառաշարքերից հասկացվում է, որ խաչարձանը կանգնեցրել են Պաւղոս և Յոհաննէս եղբայրներն իրենց ծնողների հիշատակին: Վերջին տողամ եղել է թվականը, որը իրպառ եղծվել է:

231. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ԳԱՄԲԱՐԱՆ. նույն խաչքարի պատվանդանի արևելյան երեսին, ձևավոր խորանի մեջ, 5 սուղ.

ՍԱՐԳԻՍ ՍՍՐԿԱՒԱԳ ԿԵՍԱԻՐԵՍ. ՓՈՒԽԵՑԱԻ Ի ՔՍ: ՅԻՇԵՑԼԷՔ:

Հրատ. Հարությունյան, 38:
 Լուսակ. 76

Գիտելիք. Բնագիրը փորագրված է նախորդ խաչքարի եռախորան պատվանդանի հարավային խորանի մեջ: Հավանաբար նույն սարկավազ Սարգիսն է՝ հիշատակված նաև գավթի կամարի արձանագրության մեջ (№ 203):

232. ՄԽԻԹԱՐ ԳՈՇԻ ԴԱՄԲԱՐԱՆ. տապանաքարերի վրա.
ա. աջ կողմի տապանաքարի վրա.

Ա Ռ Ա Ն

ԱԹԱՆ

ր. մեջտեղի տապանաքարի վրա.

ԳՐԻԳՈՐ ՔԱՀԱՆԱ

ԳՐԻԳՈՐՔԱՀԱ

Հրատ. Բարխուդարյանց, 353. Հարությունյան. 37,
Լուսանկ. 77, 78

Գիտելիք. Ավանդաբար այս փոքրիկ մատուռը համարվել է Մխիթար Գոշի դամբարանը: Առաջինը Մ. Բարխուդարյանցը նկարագրելով մատուռի շենքը, խաչարձանը և տապանաքարերը, հյուսիսային տապանագիրը կարդաց Մխիթար և աներկբա եզրակացրեց, որ սա է Մխիթար Գոշի գերեզմանը: Ավելի ուշ, Ի. Հարությունյանը նույն արձանագիրը վերծանել է Աղան և, չնայելով այդ անհամաձայնությանը, գերեզմանը համարում է Մխիթար Գոշինը՝ հիմք ընդունելով Կ. Գանձակեցու վկայությունը և ժողովրդական ավանդությունը: Մեր վերծանությունում այդ տապանագիրը Աթան է, իսկ հարևանը՝ Գրիգոր քահանա:

233. ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ-ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, երկրորդ հարկի արևելյան պատի խորշին, 11 տող.

ԿԱՄԱՆԱՄԵՆԱԿԱԼ
ՆԻԱՅԻՈՎՃԱՁԻՊԱՆՈՒՌԵԳԻԴԵԱ
ՈՒՆԻՆՔԵՊԵՅԻՒՌՈՅԱՂԲԱՆԵՈՒՆԵՆԻՐՆՈՒԿՏԻՄ
ՐԻՄԱԻՆԵՆՈՒՄՆԵՑԻՆՈՒՆԵՑԻԱՅԼԻՒՌՈՒՆԻՆԵՔԻՆԵՔԻ
ԱՔՍՆԱՄԵՆՄԻՆԵԿԱՄԵՆՄԻՆԵՔԻՆԵՔԻԱՅԼԻՒՆՍԵԻՇԵՅ
ԱՔՉԱԿԱԿԱՏՈՒՆԵԿԵՅԻՅԱՆՄԻՆԵՑԻՆԵՐՈՒՆԵՔԻՆԵՔԻ
ԷՆՍԱԿԵԼՆՉԻՔԵՐՈՒՆԵՔԻՆԵՐՈՒՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻ
ՊԱՆՆԱՅՆԻՊԱՐՄՈՇՈՒՆԵԿԵՅԻՅԱՆՄԻՆԵՑԻՆԵՐՈՒՆԵՔԻՆԵՔԻ
ԵՍԵՊՍ: ՎԻՏԱՅՈՒՆՆԻՅՍԵԻՄԵՔԱՄՍԱՄՍՉԱՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻ
ԱՍԱՊԵՏՎԵԿԱՄԵՆՍԻՆԵՐՈՒՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻ
ՇՄԱՆԱՆԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻՆԵՔԻ

ԿԱՄԱՆԱՄԵՆԱԿԱԼի ՍՅ, Ի ԹՎԻՆ, ՀԱՅՈՑ, ԶԽ (1291), ՊԱՐՈՆՈՒԹԵՐԱՆ՝ ԻԳԻՆԻ ԽԱԹՈՒՆԻՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԻՒՐՈՑ ԱՐՂՈՒԹԻՆ ԵՒ ԹԱՂԱԴԱՄՈՒՐԻՆ՝ ՈՐԳՈՑ ՔԱՐԻՄԱԴԻՆԻՆ, ՈՐԴՈ ՄԵՑԻՆ ՈՒՄԵԿԻՆ ԵՒ ԱՅԼ ՈՐԴՈ ԽՈՒԹՈՒՆԻՆ, ՄԵՔ՝ :Բ: ԵՂԲԱՐՔՍ՝ ԴԱՍԱՊԵՏ ՎՐԱՐԻՄԱՊԵՏ՝ ԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏ ԵԴԱՔ ՀԻՄՆ Ի ՎԵՐԱ. ԵԴԵԱԼ ՀԻՄԱՆՍ ԵՒ ՇԻՆԵՑԱՔ ԶԱՆԿԱԿԱՏՈՒՆ ԵՒ ԵԿԵՂԵՑԻ, ՅԱՆՈՒՆ ՄԲ ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏԱՑՆ ԳԱՐԻԵԼԻ ԵՒ ՄԻՔԱԼԵԼԻ ՍԱԿԱԻ ԸՆԶԻՔ ՄԵՐՈՎՔ ԵՒ ՔԵՌՈՑՆ ՄԵՐՈ ԻԳՆԱՏԻՈՒԹ, ԱՐԻՄՔ ԲԱՉՄԱՒ ՎԵՐԱԳԻԵԼՂԱՐՈՆԱՑՆ, ԳՐԱՔ ՊԱՐԻՍՊ ՇՈՒՐՋ ԵԿԵՂԵՑՈՑ ԵՒ ԱՅԼ ԱՇԽԱՏՈՒԹԻՆՍ ԸՍՏ ՍԵՐՈՒՄ ԿԱՐԻ: ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ ՎԱՐՂԱՊԵՏ ՀԱՅՐ ՎԱՆԻՑՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԶԱՏԿԻՆ ԵՒ ԶՐԱԳՂՈՒՑԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳՈՐ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ ԴԱՍԱՊԵՏ ՎՐԱՐԻՄԱՊԵՏԻՆ ԵՒ ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ: ԱՐԴ,

ԱՂԱՋԵՄ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԺԱՌԱՆԳԱԽՈՐՄԳ ՅԻՇՄԱՆ ԱՐԺԱՆԻ ԱՐՆԷՔ ԶԱՄԵՆԱՅՆ ԱՇԽԱՏՆԱԼՄՆ Ի ՍՄԱ, ԱՌԱԽԵԼ ԶԱՔԻՈՍՆ ԵՒ ԶԳՐԻԳՈՐՆ:

Հրատ. Շահաթունյանց, Բ, 368, Սմբատյանց, 174—175, Հարությունյան, 34, Բարխուդարյանց, 153—154 Վ-Ց, 133, Къчук-Иоаннесян, 21, Ջանփոլադյան, 164,

Լուսաճկ. 22

Ի՛իտելիք. Ն. Գեաղիկի վանքի վերջին շինարարական արձանագրությունն է, նախկինում հրատարակված է էական շեղումներով:

Ինչպես նշել ենք սուլն պրակի № 140 ա բնագրի վերլուծությունում, Ն. Գեաղիկի վանքն իր բոլոր կալվածքներով 1242—1250 թթ. Ջաքարյան իշխանները 40 հազար կարմիր դոկատով վաճառում են Կարինից Արևելյան Հայաստան տեղափոխված մեծահարուստ պարոն Ումեկին: Վերջինիս ժառանգներն ավելի քան մեկ դար իշխում են այստեղ: Վանքը համարելով իրենց հայրենի գանձադից եկեղեցից: Բ, սու Գ. Հովսեփյանի Ն. Գեաղիկի վանքը Ումեկի մահից հետո իբրև ժառանգակոն ախրուլթ է մնում նրա միջնակ որդան՝ Ճարին, որի արձանագրությունները պահպանվել են վանքի որմերի վրա: Ավագ որդի Քարիմաղինը կալվածքներ ուներ Տիփիսում: Սակայն, ինչպես ակնհայտ է այս վիճազրից, Քարիմաղինի դուստր Իզդիշ խաթունը և որդիներ Արզուլթն ու Թաղադամուրը XIII դարավերջին հիշատակված են իբրև այս վանքի և մերձակալքի տերեր. պարոններ: Նրանց պարոնության ժամանակ մեղ հայտնի Դաապլուտ և Կարապետ եղբայրները (սուլն պրակի №№ 139, 142) կասուցում են զանգակատան-եկեղեցին, վանքի պարխսպր և նորոգումներ կատարում: Վերջին տողում Զաքիոսն և Ղիքիզոբն ուսումնասիրողներն, իրավամբ, համարում են շենքը կառուցող ճարտարապետ-վարպետների անունները: Ումեկի առաջին անունը վերականգնում են Ալի-ոսն, բառասկզբի Ղ-ն նախդիր համարելով, ինչպես հաջորդ՝ Ղիքիզոբն, սակայն նախ անունը գուցե և նույն անձը վկայված է նաև Առավածածին եկեղեցու մի բնագրում (№ 159)՝ Զարխոս ձևով. սուտի և պետք է լինի Զաքիոսն:

234. ԵԿԵՂԵՑԻ-ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ ՄԻՔԱՅԵԼ ԵՎ ԳԱՐԻԵԼ ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏՆԵՐԻ. ներքուստ, մուտքի ներսի մասում, 2 սող.

ՄՁ

ՄԻԿՐՏԻՉ: ԵՍ՝ ՄԻԿՐՏԻՉ ՍԱՐԿԱԽԱՂԳ:

ԵՍՄՉՍԱԳ

235. ԵԿԵՂԵՑԻ-ԶԱՆԳԱԿԱՏՈՒՆ ՄԻՔԱՅԵԼ ԵՎ ԳԱՐԻԵԼ ՀՐԵՇՏԱԿԱՊԵՏՆԵՐԻ. ներքուստ, մուտքի կողին, նախորդի աակ, 1 սող.

ԴՏ ՎՏ

ԳՍՍԱՊԵՏՎԱՐԳԱՊԵՏ:

Ի՛իտելիք. Դասապետ վարդապետը զանգակատան կառուցողն է, նրա մասին տե՛ս № 139, 235 բնագրերի բացատրականներում:

236. Ա. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային դասի ծայրերին, երբևմնի մեծ արձանագրության լեկորներ. ա. դասի արևելյան մասում.

ԻՌՎՈՉՉԵՍԳՐԻԳՈՐՈՐԴԻՍ
ՆՈՐԱՆԵԿԵՂԵՑԻ ՈՅՈՒՆՉՊԱՍԱՐ

ը. պատի արևմտյան մասում.

ՄՊԱՄԱ.....ՄՈՒՆՉԱԻԱԳ...
ՀՆԻՆՅԱՅ ...ԿՍ

Ի ԹՎ.ԻՆ, ՈՁԶ (1237), ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՈՐԴԻ ՍԽՊԱՏԱԹՅ՝ ԴԵՍՈՒՆ ԶԱԻԱԳԻ
ԽՈՐԱՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅՍ ԻՆՉ ՊԱՏԱՐԴԱԳԵԼԻ . . . ԴԱԻՐՆԻՆ ԾԱՅ . . . ԿՍ:

Հրատ. Հարությունյան, 29,
Լուսակ. 80

Գիտելիք Ինչպես ասել ենք, սուրբ Գրիգոր Լուսավորիչ գեղադարձ եկեղեցին կառուցել է ամիր-
սպասալար Ավաղի կառավարիչ (հեջուբ), Հաթերքի մեծ իշխան Վախտանգի թոռ Գրիգոր իշխանը
(սուրբ պրակի № 140), որը ըստ Գանձակեցու՝ խնդրեաց յԱւագին ղվանքն Գետիկ՝ իւր տեղի գե-
րեզմանի: Եկեղեցու շինութեան մասին Գանձակեցին շարունակում է. շինեաց և հրաշագան եկեղեցի
մի երեքխորանի, մերձ ի գաւիթս եկեղեցւոյն, շինուած զարմանակերտ, և անուանեցաւ եկեղեցին
յանուն սրբոյն Գրիգորի: Պահպանված տառաշարքերը Գրիգոր Տղա իշխանի շինարարական ըն-
դարձակ արձանագրութեան բեկորներն են. հավանաբար եկեղեցու ճակատների սրբատաշ երեսապա-
սերը վերանորոգելիս, որոշ քարեր ընկել են, և բնագիրը խաթարվել է: Եղած գրերից իմացվում
է, որ եկեղեցին կառուցել է Սմայաթի որդի Գրիգորը 1122-1237 թ.:

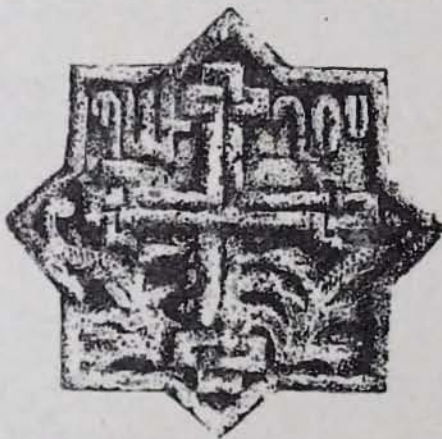
237. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան մուտքից
հյուսիս կանգնած խաչքարի պատվանդանին, 4 սող.

ՍԱԳՎԴԿԱ....ԵՑԻԶԻԱՉՍԻՎԵՐԱՇԻՄԻԾՆ
- ՂԱՅԻՄՈՅԵԷԵԼԲԱՐՅԵԷԻՆՁԹԵՄԻԿԱՄԵՍՅՈՒԵՍ
ՈՂՄՄԵՍՅԻԱՍՏՈՒԱԾ-ԱՐԵՒԼԵՍՈՒԹԲԱՄԵՆԱՅՆ
ՍՐԲՈՑ:ԻԹԻՉԻ:

ՍԱՐԳԻՍ Վ՛ԱՐԻԳՐԱՊԵՏԻ ԿԱՐԵՆԵՑԻ ԶԽԱԶՍ Ի ՎԵՐԱ ՇԻՐՄԻ ԾՆԴՐՈՂԱՑ ԻՄՈՑ
ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ԵՒ ԻՆՉ, ԹԷ ՏՐ ԿԱՄԵՍՑԻ, ՈՐ ԵՒՍՂ ՈՂՈՐՄԵՍՑԻ ԱՍՏՈՒԱՆՔ, ԻՐԱՐԵ-
ԽԱԻՍՈՒԹԻԵԱՄԻԲ ԱՄԵՆԱՅՆՂ ՍՐԲՈՑ: Ի ԹԻԻՆ, ՉԽ (1291)

Հրատ. Հարությունյան, 30:

238. Ս. ԳՐԻԳՈՐ ԼՈՒՍԱՎՈՐԻՉ ԵԿԵՂԵՑԻ. մուտքից հյուսիս՝ խաչքարի անկյու-
նում, ելնդավոր զրեբով, 1 սող.

ՊԱԻՂՈՍ

Լուսակ. 79

Գիտելիք, Հռչակավոր կազմող վարպետ
Պողոսի կերտած խաչքարն է, որի ներքեի
ձախ անկյունում ութթեանի քանդակադարձ
աստղիկի մեջ ելնդավոր զրեբով հավերժաց-
ված է անմահ արվեստավորի անունը՝ Պաւ-
ղոս (№ 238): Ինչպես ասել ենք, նուրնա-
նման մլուս խաչքարը, որը կանգնած է եղել
եկեղեցու արևմտյան մուտքից հարավ, ջար-
կըվել է երկու մասի և այժմ պահվում է
Հալաստանի պատմութեան թանգարանում:

1 Գ. Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 222—223.

Քննվող տապանադիրը դղալի չափով հողմահարվել, եղծվել է և արդ պատճառով ցարդ լիա-
կատար հրապարակման չի արժանացել:

Առաջին տողում ի վերայ շիրմի Հարութլունյանը կարդացել է ի վերայ շիրմիցն:

239. ԽԱԶԻԱՐ, Ն. ԳԵՏԻԿ հուշարձանախմբից 50 մ. հյուսիս-արևմուտք, գյուղի
մեջ. բլրի վրտ, պատվանդանից ընկած խաչքարի ճակատին, եղծված 4 տող.

ԵՍՅՈՎԱՆՆԷՍՔԱՐԳՈՐՃՍԵԻ
ԵՂԲԱՐՔՍԿԱՆԳՆԵՅԱՔՍԲԳՐ
ԻԳՈՐՍ . . . ԲԱՐԷ
ՄԵԶ

ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆՆԷՍ ՔԱՐԳՈՐԾՍ ԵՒ ԵՂ-
ԲԱՐՔՍ ԿԱՆԳՆԵՅԱՔ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐՍ
. . Ի՝ ԲԱՐԷՒԱԽՍՈՒԹԻԻՆՂ ՄԵԶ...

240. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան սլատի տակ, հարթ
սալքար տապանաքարի վրա (այժմ տեղում չկա, ընաղիբը մեջ ենք բերում ըստ
Ի. Հարութլունյանի վերծանության).

Պատրնութեան Արղաթլն և Խորիս իսթունին ևս՝ Պետրոս վարդապետ կանգնեցի
զխաչս բաբխաւս տուրս մեզ և ծնողաց մեռոց. ի բուին ԶՂԳ (1345):

Հրատ. Հարութլունյան, 33, ԳՆԱ. 10-11.

Գիտելիք. Ումեկյան առհմի շատավիդները վերջին հիշատակաթղանն է, քանի որ Ումեկի
կրտսեր որդի Վախտանգի տապանադիրը ԶՂԶ—1347 թվականի է (Ե՛րիվան, III. էջ 11):

Ս Ե Վ Ք Ա Ր

Գ Ե Վ Ձ Ո Ի Տ Ի Վ Ա Ն Ք

Դեղձուտի վանքը պատմական Հայաստանի Կայնո գավառի հոգեոր ու մշակութային նշանավոր կենտրոններից է: Ճարտարապետական ձևերի կատարելությամբ, արտաքին հարդարանքի և զարդաքանդակների ճարտարությունը հուշարձանախումբը Մակարավանքի հեռավորսին պատվավոր տեղ է գրավում լուսնադակ հալ արվեստի պատմության մեջ:

Վանքի կառուցվածքները պատասպարված են անտառապատ լեռների անմատչելի լանջերում, հեռու են բունակ ճանապարհներից և կտրված ընկալվալրերից: Այդ է պատճառը, որ այնտեղ քիչ են ույցելում և, ընկանարար, մինչև վերջերս նրանց մասին գիտական լայն շրջաններում հայտնի էին միայն կցկտուր տեղեկություններ: Առաջին անգամ Դեղձուտի վանքը ուսումնասիրել և նրա վիմագրությունը հրատարակել է Գ. Ստրգալանը՝ «Դեղձուտի վանքը և նրա վիմագրությունը» հոդվածում («Էջմիածին», 1953 թ. 1, էջ 33—44): Այստեղ հեղինակը հանգամանորեն նկարագրում է հուշարձանախումբի շինությունները, քննում ճարտարապետական առանձնահատկությունները և տալիս նրանց կառուցման պատմությունը:

Դեղձուտի վանքը գտնվում է Լճկանի շրջանի Գետաշեն գյուղից մոտ 6 կմ հարավ-արևմուտք, մի անտառապատ լեռնալանջի բացատում: Գետաշեն գյուղից դեպի վանքը տանող սալլային ճանապարհը Կոնեն գետակի ձախ ափով բարձրանում է մինչև Սամսոնի ջուր և Կոնեն գետակների խոտնման վայրը և անցնելով Չալդոշանի կամուրջով՝ բաժանվում երկու ճյուղի, որոնք երկուսն էլ տանում են Դեղձուտ, մեկը հյուսիսից, մյուսը հարավից: Սրանցից առաջինը թեքվում է աջ և անտառապատ սարի զառիվեր լանջով անցնելով, միանում դեպի արոտավայրերը տանող անտառային ճանապարհին, որը հասնում է մինչև Դեղձուտ գյուղատեղիի գերեզմանոցը, որտեղից էլ մինեղ արահետով թեքվում դեպի մոտակա վանքը: Երկրորդ ճանապարհը թեքվում է ձախ, անցնում լեռնալանջի հարավային լանջով, Խնձորկուտի ձորի ձախ ափին ի վեր և մոտենում վանքին մինչև մեկ կմ, որտեղից դեպի վանքն է ձգվում անտառային զառիվեր կածանը:

Դեղձուտի հուշարձանախումբը տեղավորված է Խնձորկուտ կամ Սամսոնի ջուր գետակի ձախ ափին, անտառապատ լեռնաշղթայի արևելյան լանջի ընդարձակ բացատում: Այստեղից բացվում է Կոնեն և Խնձորկուտ ձորերի ու անտառածածկ լեռների համալնապատկերը, իսկ դեմ հանդիման, անդնդախոր ժայռերի ծերպերին վեր է խոլանում պատմական Բերդաքարը՝ Մահկանաբերդի իշխանների երբեմնի ամրոցը:

Դեղձուտի վանքի շրջակայքում պահպանվել են հետևյալ հուշարձանները.

ա. Դյուղատեղ Դեղձուտ, տարածվում է վանքի ջուրջը, դեպի հյուսիս և արևմուտք, մինչև արոտավայրերը տանող ճանապարհը: Այստեղ երևում են բնակարանների բաղամթիվ ավերակներ, որոնցից մի քանիսն ավելի ընդարձակ են և, հավանաբար, պատկանել են վանքի միաբանությունը, քանի որ ավելի մոտ են հուշարձանների գլխավոր խմբին: Դյուղատեղը ծածկված է խիտ անտառով, միայն հյուսիս-արևմտյան թաղամասն է անտառազուրկ, ծածկված փարթամ բուսականությամբ: ր. Մասուռ և զերեզվանոց, գտնվում են Դեղձուտ գյուղատեղիի հյուսիս արևմտյան ծայրին, ճանապարհի եզրին, բլրի վրա: Մասուռը փոքր չափերի է (4×3 մ)՝ կառուցված կապտավուն որձա-

քարի մանր կտորներով: Ծածկը թաղակապ է եղել, փլված է, մնամ են միայն պատերը՝ հաղիվ մեկ մետր բարձրությամբ: Մասաոի շրջակայքում տարածված է պատմական ղերեղմանոցը՝ բաղմաթիվ անմշակ տապանաքարերով և խաչքարերի միաստիճան քառակուսի սրբատաշ պատվանդաններով: Առաջարկը չեն պահպանվել: Թեև արձանագրություններ չկան, սակայն խաչքարերի պատվանդանների մշակման ոճից դատելով, կարելի է ղերեղմանոցը և մատուռը ժամանակամերձ համարել վանքի կառուցվածքներին:

գ. Դեղձուտի հուշարձանների հիմնական խումբը բաղկացած է գլխավոր եկեղեցուց, նրա գավթից և երկրորդ եկեղեցուց: Բացի սրանցից, առանձին ուշադրության են արժանի դավթի կենտրոնում ընկած Առաքել վարդապետի արձանագրված տապանաքարը և նրա կանգնեցրած գեղաքանդակ, ընդարձակ շինարարական արձանագրությամբ խաչքարը, որը, ցավոք, պատվանդանից ընկնելով, ջարդվել, մի քանի բեկորների է վերածվել:

Անցնում ենք առանձին հուշարձանների նկարագրությանը:

ա. Գլխավոր եկեղեցին ուղղանկյուն հատակագծով դժբեթավոր դահլիճ է, կառուցված բաց մոխրագույն և դեղնավարդագույն անդեղիտի սրբատաշ քարերով, առանց սյուների, չորս հիմնական և երկու երկրորդական որմնասյուներով, վերջիններն արևմտյան պատի վրա են, մուտքի երկու կողմերին: Եկեղեցու արտաքին ճակատների սրբատաշ մակերեսները մշակված են բարձր ճաշակով և մեծ վարպետությամբ: Հարավային, արևելյան և հյուսիսային պատերի վրա կան երկուական անկյունաձև որմնախորշեր, ճոխ քանդակազարդված պսակներով, որոնք պարուրված են երկուական կիսասյուների շրջանակներով: Գեղեցիկ են ձևավորված արևելյան պատը հյուսիսային և հարավային պատերին միացնող անկյունները: Սակայն հուշարձանի քանդակազարդերի պսակը պետք է համարել արևմտյան գոտն շրջանակը, որն իր կատարման արվեստով և զարդերի հորինվածքով կարող է մրցել հարկական լավագույն շքամուտքերի հետ:

Ներքուստ, եկեղեցու հյուսիսային պատին, լուսամուտից արևելք, խոշոր տառերով փորագրված է ՉԷՇ, որը, ինչպես կտեսնենք, եկեղեցու շինության թվականն է:

բ. Գավթից կից է եկեղեցուն արևմուտքից. կառուցված է նույն բաց վարդագույն անդեղիտի սրբատաշ քարերով, առանց սյուների, ութ որմնասյուների վրա, որոնք իրար միանալով կամարներով, խաչաձևվում են անկյուններում՝ կազմելով շենքի ծածկը: Ուշադրավ է գավթի հյուսիսային և հարավային պատերի վերևի կորացող հատվածների շարվածքը՝ շարքերի ստորին եզրերը հաջորդաբար մի քանի սմ առաջ են դրված վերին եզրից, որի հետևանքով ստացվել է ոչ թե հարթ մակերես, այլ աստիճանաձև: Հարավային պատի մեջ բացվում են ղուլգ լուսամուտներ, որոնք իրարից անջատված են ութանիստ ամբողջական սրբատաշ սյուներով: Գավթի հատակը և տանիքը սուլածածկ են:

գ. Գավթի կենտրոնում, հատակին, ընկած է ավաղաքար, մի քանի տեղից կտորված մի մեծ տապանաքար, որի վրա իրար ագուցված գեղաքանդակ խոշոր տառերով փորագրված է վանքի առաջնորդ Առաքել վարդապետի անունը:

դ. Խաչքարը կանգնեցված է եղել գավթի մեջ բացվող եկեղեցու մուտքի հյուսիսային կողմում գտնվող պատվանդանի վրա: Ներկայումս խաչքարը, մի քանի բեկորների վերածված, ընկած է պատվանդանից ոչ հեռու, գավթի հատակին՝ հուշարձանի բեկորների և փարթամ մացառների մեջ: Հուշարձանների պահպանության աշխատողները 1948 թ. Դեղձուտի վանքի մաքրման աշխատանքներ կատարելիս, հավաքել են խաչքարի պահպանված բեկորները և խնամքով տեղավորել գավթի հատակին՝ աշխատելով հնարավորին չափ վերականգնել խաչքարի ամբողջականությունը, մանավանդ նրա ընդարձակ, շատ կարևոր արձանագրությունը: Յավոք, այդ աշխատանքները լիակատար հաջողությամբ չեն պսակվել, պակասել են մի քանի բեկորներ, որը և խանգարել է այդ արժեքավոր արձանագրությունը լրիվ վերականգնելու:

Դեղձուտի վանքը իբրև հուշեոր ու մշակութային կենտրոն իր ծաղկմանն է հասնում մանավանդ Մահկանաբերդի իշխան ամիրսպասալար Մադունի տիրապետության օրոք: Ձեռագրերի հիշատակարաններից հայտնի է դառնում, որ Դեղձուտի վանքը նաև գրչության օջախ էր Առաքել վարդապետի ժամանակ, որի մոտ ուսանելու և ձեռագրեր արտագրելու էին գալիս տարբեր գավառներից՝ նույնիսկ այնպիսի նշանավոր հոգևոր կենտրոնից, որպիսին էր Գանձասարի վանքը: Դեղձուտի վանքի ձեռագրական հավաքածուների հարստության մասին է խոսում պատվիրատուի այն վկայու-

թյունը, ԸՅ Ն. Դետիկում չգտնելով արտադրվելիք ձևազրի օրինակը, ստիպված դալիս է Դեղձուտ և շատու գրեյ զգիլիքս զայս այլ և այլ գրչաց»։ 1280 թ. գրված մի ձևազրի հիշատակարանից տեղեկանում ենք, որ ոմն Գևորգ որդի Պաքուտա, Խոռին Հզարայ, յերկրեց Սաղեցնոյ ի մեծահըն- չակ քաւարանէն Դանձասարայ» ուսանելու էր եկել յերկիրս Մահկանաբերոյ, ի վանս Դեղձու- տի, առ ոտս Առաքել վարդապետի»։ Այնուհետև Դեղձուտ խնդրում է հիշել Վահրամ ե Ստեփան հոգևոր եգրայրներին, որոնք ոչ միայն ձևազրի օրինակն են տրամադրել արտադրելու համար, այլև՝ ի միում խցի պանդխտանեաք, և որոնք այդ օրերին թոգել են գրչին մենակ և մեկնել իրենց երկիրը՝ Ալրարատյան գավառը։

Որ Դեղձուտի վանքը գրչութիւն վայր է եղել, վկայում է նաև մի սովոր տոնապատճառի հիշատակարանը՝ գրված Շմալոն գրչի և Դրիգոր քահանայի ձեռքով, ոմն Սարգսի պատվերով. Արդ ես՝ Սարգիս յարժ էի դեգերել առ ոտս կենդանի վիմիս Առաքել վարդապետի, ի դաւառիս Մահ- կանաբերոյ, ի պարոնութիւն արարակ Սագունից, ետու գրել զգիրս զայս այլ և այլ գրչաց, զի օրինակ չգտանեաք զկարգ ասացուածոց յիմանեալ միայնարանին ի Դետիկ, ի թվ հա[յոց] 21Գ1։

Վերևի հիշատակարանը կարևոր է նաև նրանով, որ այնտեղ ավանդվում է հուշարձանախմբի հնադուլն և ստույգ անվանումը՝ Դեղձուտ, ըստ երևույթին Դեղձուտ անտառամասի անունով, որ- տեղ կառուցված է վանքի համալիրը և որը տեղացիների շրջանում մինչև օրս էլ պահպանում է այդ անունը։

Բանասիրութիւն մեջ այն կարծիքն է հայտնվել, որ Դեղձուտի վանքի առաջնորդ հռչակավոր վարդապետ Առաքելը Վանական վարդապետի աշակերտներից է, Վարդանի, Կիրակոսի և Յովսէփի ուսումնակիցր, որի մասին հիշում է Դրիգոր Ականցին (Մաղաքիա Աբեղա), նոյնպէս եւ գովելի աշակերտքն իւր Վարդան և Կիրակոս, Առաքելն և Յովսէփ խաչանման րաժանեալ զաշխարհն Արևելքից լուսաւորեցին կենարար վարդապետութեամբ հոգւոյն սրբոյ...) (ՍՊՔ, 1870, 42)։

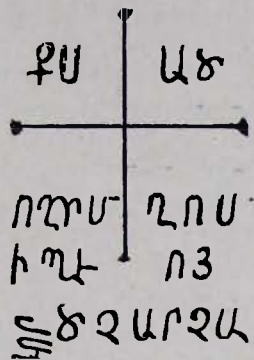
Այս կարծիքի հեղինակ բազմավաստակ Գ. Հովսէփյանին անծանոթ են եղել ոչ միայն վերո- հիշյալ խաչքարի, այլև Դեղձուտի վանքի մնացած արձանագրութիւնները, որոնք լրջորեն առար- կամ են այդ վարկածի դեմ։ Չէ որ այդ բնագրերից իմանում ենք, որ նուստ սպասաւոր բանի այ Առաքել վարդապետը Կիլիկիայի Տարսոն գավառից էր, եկել էր Մահկանաբերոյ, հիմնարկել ու ծաղկման հասցրել Դեղձուտի վանքը, երկար տարիներ եղել նրա և Առաքելոց վանքի համբավա- վոր առաջնորդը, մահացել և թաղվել նույն վանքի գավթում։ Առաքելի արձանագրութիւն մեջ ակնարկ անդամ չկա Արևելյան Հայաստանի այս գավառներում նրա ուսումնառութիւն մասին, քանի որ նա նուստ սպասաւոր բանի այ էր դեռևս Տարսոնում։ Բացի դրանից, Առաքելի են- թաղրյալ աւսումնակիցներ Վարդանը և Կիրակոսը նույնպէս չեն հիշում նրան, թեև սպասելի էր, որ նրանք իրենց պատմութիւններում ինչ որ չափով կանդրադառնալին Դետիկին այդքան մոտ Դեղձուտի մեծահոյակ վանքի և նրա նույնքան հռչակավոր առաջնորդի մասին, մանավանդ, որ նա իրենց դասընկերն է։

Դեղձուտի վանքի գործունեութիւն եռուն ժամանակը XIII դարի երկրորդ կեսն է, Առաքել վարդապետի առաջնորդութիւն շրջանը, որից հետո պատմական ու վիմագրական տեղեկութիւններ չկան։ Պետք է ենթադրել, որ վանքն իբրև հոգևոր կենտրոն և գրչութիւն օջախ շարունակել է իր գոյութիւնը նաև հետագա դարերում։ Այդ են ցույց տալիս հուշարձանախմբի մոտակայքում ուշ ժամանակներում կատարված մի շարք կառուցումները, մասնավորապէս գլխավոր եկեղեցուց 5 մ հյուսիս մեծ թաղակապ եկեղեցին, Դեղձուտ գլուղատեղիի շինութիւնները և այլն։ Դեղձուտի հու- շարձանախմբի վիմագրութիւնը աղքատ է, ընդամենը 12 մեծ և փոքր արձանագրութիւն։ Վանքի կառուցվածքների շինարարական արձանագրութիւնները, ինչպէս կտեսնենք, փորագրված են վե- րոհիշյալ խաչքարի վրա և այդ է պատճառը, որ հիմնադիր Առաքելը հարկ չի համարել լուրա- քանչլուր կառուցի համար կրկնել դրանք։

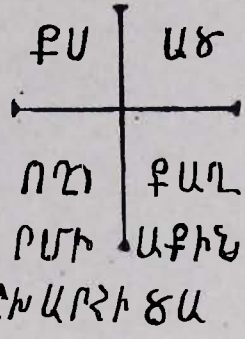
241. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔԻ, գլխավոր եկեղեցու մուտքին կից, նրա հյուսիսային կողմում գտնվող պատվանդանի վրա եղած մեծ խաչքարի երեսի արձանագրութիւն- ները.

ա. խաչի շրջանակը եզերող թեք մակերեսներին, սկսած ձախակողմի ներքևի մասից, 1 տող.

¹ Գ. Հովսէփյան, Հավուց թառի ամենափրկիչը, Երուսաղեմ, 1937, էջ 62.

ԼՈՅՆ: ՔԻԱՅՄԵՐՈՒԻԾԱՓԷ
ՄԻՔԵԻԻԾԱԳՍԱ

ԿԻՆՈՊՈՂՉ ԱՍԵՆՐՎԷ

ՍԵՆՈՒՔԻՎԻՍՆԱՆՍՈՒՊԻՂ

ՆՅԱԼԷ ԱՄԵՆ ԱՍՈՒՔԻՎԻՍՆԱՆՍՈՒՊԻՂ

ՊԵՏԻՔԵԻԻՎԻՍՆԱՆՍՈՒՊԻՂ
ՄՐ - - - - -

ԴԱԻՐՂՆԵԱԼ Է ԱՄԵՆԱՍՈՒՐԲ ԵՒ ԱՄԵՆԱԻՐՂՆԵԱԼ ԽՈՉՆՈՒՐԳՐ ՓՐԿԱԳՈՐԾ
ՉԱՐՉԱՐԱՆԱՑ ԽԱՉԵԼՈՑՆ ՔԻ ԱՅ ՄԵՐՈ, Ի ԾԱԳԷՄ ԻՆՉԵԻ Ի ԾԱԳՍ ԱՇԽԱՐՀԻ
ԾԱԳԻՆ, ՈՐ ՈՉ ՀԱՏ ԵՒ ՈՉ ՎՃԱՐ . . . : ԲԱՐՉՈՂ Է ՅԻ, ՔԱԻԻՉ ԱՄԵՆ ՄԵՂԱԻՈՐԻ
ՄԵՉ ԲԱՐԷԽՐԱԻՍ:

բ. խաչքարի ճակատին, աջակողմյան մասը խիստ վնասված, 5 սող.

ՂԻՆ ԱՅ ՉԱԻՐՈՒԹԻՅ ԶԱՇԽԱ ---
ԷՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐԱԹԱԲԱ ---
ՌԷԵԼՍԵՆԱՍՏՍՊԱՍԱՌՐԲԱԵԿՆ ---
ԷՆ ԿԻԼԻԿՌԳԷ ԱՌԷՆ ՈՒՐՍՈՆԻ ԿԱՄ ---

. . . «ԱՆԵՂԻՆ ԱՅ ՉԱԻՐՈՒԹԵԱՄԻՐ, ՅԱՇԽԱՐԶԱԿԱԼՈՒԹԵԱՆ ԱԲՍՂԱ ՂԱՆԻՆ»
ԵՒ ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵԱՆ՝ ԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐ ԱԹԱԲԱՄԿ ՍԱԴՈՒՆԻՆ, ԵՍ՝ ԱՊԱՔԵԼՍ,
ՆՈՒԱՍՏ ՍՊԱՍԱԽՈՐ ԲԱՆԻՆ... «ԱՅ, ՅԵՐԿՐԷՆ ԿԻԼԻԿՈ, Ի ԳԱԽԱՌԷՆ ՏԱՐՍՈՆԻ,
ԿԱՄՐԱԿՑՈՒԹԵԱՄԻՐ ԵՂԲ...»

գ. խաչի հորիզոնական թևերի տակ, աջ և ձախ հարթությունների վրա, նա-
խորդի շարունակությունը ձախ հարթության վրա 11 սող, աջի վրա՝ 11 սող.

ԱՅՍ ՇԻՔՑ
ԼԶԷԿԵԼԷՑ
ԻՍԱԵՆԱՅՊ
ՏՐԱՍՏՈՐԲ
ԷՉԳԷԹԵԿԵ
ՔՑԼԶԱԵՇ
ԱՍԱՅԵԿԿԱԼԻ
ՆԵՂԺԱԿԵԿԻԴԱ
ՌԵԱՇԽԱՏՈՐԲ
-- ԽԱՍՄԵԶ
-- ՏՆՈՂԱՑ Մ-

--- ԻՊԱՌՆԻՆ
ԷՉԱԱԿԱՑ Ե
ՌԱՌԵՂԷՉ
ԵՌԵՏԱԵԼԵԹ
ԱԿԵՆԱՑԼԵՐՈՅ
ԱԲԵՊԱԿՈՊ
ՍՈՐԵՉԱԶԱՍ
ԱՏՐՅՈՎԱԵՍ -
ՌԷՉԵ ԳԱՐԴՍՍ
ԵՐԵԼԵՐՅՈՅՍ

ԱՐՑՍ ՇԻՆԵՑԱՔ ԶԷԿԵՂԵՑԻՍ ԱՄԵ-
ՆԱՅՆ ՊԱՏՐԱՍՏՈՒԹԵՐԱՄԻՐ ԵՒ ԶԳՍ-
ԻԹՍ ԵՒ ԿԱՆԳԵՑԱՔ ԶՍԲ ՆՇԱՆՍ
ԱԾԸՆԿԱԼ, Ի ՆԵՂ ԺԱՄԱՆԱԿԻ ԳԱՌՆ
ԱՇԽԱՏՈՒԹԵՐԱՄԻՐ ԲԱՐԵՊԵԱԻՍ ՄԵԶ
ԵՒ՝ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՆ

ԲՐՈՑ) . . . ԵՒ ՊԱՐՈՆԻՆ ԵՒ ԶԱ-
ԻԱԿԱՑ ՆՈՐԱ, ՈՐ ԵՂԵԻ ԶԵՌՆՏՈՒ
ԵՒ ՄԽԻԹԱՐ ԿԵՆԱՑ ՄԵՐՈՑ, ԱՐՔԷ-
ՊԻՍԿՈՊՈՍՈՒԹԵՐԱՆ՝ ՀԱՂԲԱՏԱ ՏՐ
ՅՈՎԱՆԵՍԻԻ, ՈՐ Է ՀԵԶ ԵՒ ՄԱՐԳԱ-
ՍԷՐ ԵՒ ՄԵՐ ՅՈՅՍ:

դ. խաչքարի հարավային կողին, 19 առդ, կիսահղծ.

ԱԿ... ՂՈՎՐ... ԲՆԱԿԻԶՔ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԿԱՏԱՐԵՆ ՄԵԶ :Դ: ԱԻՐ ՊԱՏԱՐԱԳ ԶԱՄԷՆ
 ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԾՆՆԻԴԻՆԵՆ :Ը: ԱԻՐԵԱԿԻՆ: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐԶՆԻՆ ՅՄԹ. ԹԷ ՈՔ
 ՅԷԿԵՂԵՑՈՅՍ ԻՐԱՑ ՊԱԿԱՍԵՑՆԷ, Ի ՄԵԾՍԱ ՎՐԱՄՐ ԴՓՈՔՈՒՆՑՆ՝ ՈՐՈՇԵԱԿ ԼԻՑԻ
 ԴԻ՝ ՏԷ: ԴՓՎԻՆ՝: ԶԻԳ: (1274):

ե. խաչքարի հորիզոնական թևերից վերև, փոքրիկ խորաքանդակ խաչերի թևերի միջև, 2 առդ

ձախ կողմի

աջ կողմի

ՔՍ ԱԾ՝ ՈՂՈՐՄԻ ՊԱԻՂՈՍՈՅ

ՔՍ ԱԾ՝ ՈՂՈՐՄԻ ՔԱՂՂԱՔԻՆ

Հրատ. Սարգսյան, 1933, Գ, 41, Բարխուդարյան Ս., ՄՀՁՔ, 148, Լուսակ. 140

Գիտելիք. Խաչքարը հայկական բարձրաքանդակ խաչքարի լավագույն օրինակներից կարելի է համարել: Այն կերտված է բարձր ճաշակով, գերազանց վարպետությամբ, զուրկ է ավելորդ խրճողումներից: Խաչքարի ամբողջ հորինվածքը միանգամայն համապատասխանում է այն նպատակներին, որոնց իրագործման համար կանգնեցվել է: Սա գերեզմանական կոթող չէ, ոչ էլ պատմական որևէ իրադարձության հավերժացման հուշարձան: Առաջիկ մտահղացմամբ խաչքարը պետք է պատմեր Դեղձուտի վանքի բոլոր շինվածքների հիմնարկման, կառուցման ողջ տարեգրությունը, հիշատակեր կառուցողների, վարպետների, հովանավորողների անունները: Առաջիկ ե կառուցող վարպետներ Պաղոսն ու Քաղաքը չեն ցանկացել այդ տարեգրությունը փորագրել ընդունված ձևով՝ խաչքարի պատվանդանի կամ ճակատի հարթ մակերեսներին կամ, որ ավելի տարածված էր, թիկունքի ընդարձակ տարածության վրա: Նրանք ձգտել են ամբողջ ծավալուն բնագիրը տեղավորել խաչքարի երեսին՝ առանց որևէ չափով աղարայնու նրա ավանդական ձևերը: Այդ նպատակով ըստեղծել են խաչքարի ճակատային մասի, քիվի, խաչթևերի վերևի և ներքևի հարթ մակերեսներ՝ տախտակները, որոնք սովորաբար ծածկված էին լինում մասամբ խաչքարի շրջանակով, մասամբ էլ երկրաչափական հյուսկեն քանդակներով: Ահա խաչքարի հորինվածքի մեջ մտնող այդ հարթ տախտակների վրա, գեղեցիկ, խոշոր տառերով և անսովոր, բայց հմուտ տառակցումներով, փորագրվել է այս տարեգրությունը, իսկ խաչի նեղ ու թեք երիզների վրա՝ կրոնական բովանդակությամբ մի օրհնություն:

Չնայած խաչքարի պակասող բեկորներին, արձանագրության հիմնական բովանդակությունը վերականգնվում է: Առաջին անգամ այս կարևոր բնագիրը վերծանել և հրատարակել է Գ. Սարգսյանը: Մինչ այդ գիտությունը շատ քիչ բան էր հայտնի Դեղձուտի վանքի մասին, քանի որ պատմագրական տեղեկությունները սակավ են, իսկ հուշարձանի վիմագրերն էլ, լինելով զուտ նվիրատրվական, չեն նպաստում այդ հարցերի լուսաբանությանը: Իջևանի շրջանի հուշարձանների «Ուղեցուցը» միայն ակնարկում է այս խաչքարի բեկորների գոյությունը մասին՝ առանց փորձելու վերծանել բնագիրը:

Արձանագրութիւնը մասնակի վերականգնումներից հետո պարզում է վանքի հիմնադրման հանգամանքները. ես՝ Առաքելս Գուռուստ սպասաւոր բացին այ . . . յերկրէն Կիլիկոս, ի գաւառէն Տարսուցի շինեցաք զեկեղեցիս ամենայն պատրաստութեամբ: Եւ զգաւիրս և կանգնեցաք զսր Գըշացն անձընկալ... յարքեպիսկոպոսութեան Հաղրատա տէր Յովաքսի...: Բնագիրը վերջում թվագրված է ՉԻԳ (1274), որը հաստատվում է նաև Հաղրատի առաջնորդ Յովանիսի հիշատակութեամբ (1280—1280): Առաքել վարդապետի անունը հիշատակված է իբրև վանքի առաջնորդ նոս Ասիլի ՉԽԱ (1292) մի արձանագրութեան մեջ՝ փորագրված գավթի հյուսիսային որմնասյան վրա: Եվ վերջապես նույն Առաքելի անունն է քանդակված գավթի կենտրոնում գտնվող վերոհիշյալ տապանաքարի վրա՝ այս արձան մեական և շիրիմ հանգստարան Առաքելի հրչակաւոր վարդապետի: Միայն վանքի մեծահամբավ առաջնորդը կարող էր թաղվել գավթի կենտրոնում: Ինչպես արդեն նշել ենք, Առաքել վարդապետի մասին է պատմում նաև Առաքելոց վանքի Ձուլդ եկեղեցիների մոտ ընկած խաչքարի արձանագրութիւնը, որտեղ նա հիշվում է իբրև վանքի առաջնորդ, մեծ վարդապետ, որ էր Գմանցալ սր առաքելոցն, եւ էր զուռն եւ արևելք երկրիս: Այսպիսով Գեղձուտի այս խաչքարի արձանագրութիւնից իմանում ենք.

ա. Հուշարձանախմբի գլխավոր եկեղեցին, գավթի և խաչքարը (զսր Գըշացն անձընկալ) կառուցել է Կիլիկիտի Տարսոն գավառից ինչ-ինչ պատճառներով այստեղ եկած վարդապետ (Գուռուստ սպասաւոր բացին այ) Առաքելը:

բ. Խաչքարը կանգնեցվել է այդ կառուցումներն ավարտելուց հետո, կառուցողների ու նպաստավորների հիշատակը հավերժացնելու նպատակով՝ ՉԻԳ-1274 թ.:

գ. Խաչքարը Պաւղոս և Քաղաք վարդապետների ստեղծագործութիւնն է, որոնց անունները փորագրված են խաչքարի քիվի տակ, երկու փոքր խաչերի թևերի մեջ: Շատ հավանական է, որ Պաւղոսը և Քաղաքը լինեն նաև հուշարձանախմբի եթե ոչ շինարար-ճարտարապետները, ապա առնվազն քանդակագործող-վարդապետները, ինչպես իրավամբ նկատում է Ս. Բարխուդարյանը, քանի որ խաչքարի բարձրարվեստ զարդերը շատ կողմերով հիշեցնում են եկեղեցու և գավթի զարդաքանդակները:

Արձանագրութեան հրատարակիչներ Գ. Սարգսյանը և Ս. Բարխուդարյանը հիմնականում ճիշտ են վերծանել պահպանված հատվածները, իսկ Բարխուդարյանը տրամաբանութեամբ նաև աշխատել է վերականգնել որոշ պակասող տառաշարքեր: Մեր վերծանութեան համար հիմք է ծառայել սեփական ընդօրինակութիւնը տեղում, ինչպես նաև խաչքարի լուսանկարն ու նշված հրատարակութիւնները: Ստորև թվարկում ենք այն շտկումներն ու փոփոխութիւնները, որ կատարել ենք նախորդ վերծանութիւններն ավելի ճշգրիտ դարձնելու նպատակով:

ա. Խաչքարի ճակատի արձանագրութիւնը երկու վերծանողի մոտ էլ սկսվում է... Էին այ գաւրութեամբ... բառերով, որոնց շարահյուսական իմաստն անհասկանալի է: Մեր կարծիքով սա բնագրի առաջին տողը կամ սկիզբը չէ, այլ երկրորդը. բացի դրանից առաջին գիրը ոչ թե է է, այլ՝ Ղ, ըստ այդմ էլ հիշյալ տառաշարքը պետք է կարդալ... ղին այ գաւրութեամբ, կամ բառի առաջին եզրը վերականգնելով՝ [անն]ղին այ գաւրութեամբ:

բ. նույն շարքում, շարունակութեան մեջ... յաշխարհակալութեան բառից հետո պակասող մասում Բարխուդարյանը վերականգնել է Հուլաղու դանին, որ մեր կարծիքով անընդունելի է, քանի որ Հուլաղու դանը հենց հայկական մատենագրական աղբյուրների վկայութեամբ (Վարդան Վարդապետ, Կիրակոս Գանձակեցի, Սամուել Անեցի և այլն) մեռել էր արձանագրութիւնը փորագրելուց տասը տարի առաջ՝ ՉԻԳ—1285 թ.: Եթե բնագրի պակասող մասում հիշատակված է եղել աշխարհակալի անունը, ապա հարմար է վերականգնել Հուլաղուի որդու՝ Աբաղա դանի անունը, որն իշխել է այդ տարիներին (1285—1282):

գ. Խաչքարի ճակատի արձանագրութեան վերջավորութիւնը Բարխուդարյանը վերծանել է՝... ի գաւառէն Տարսուցի կամաւն... և շարունակութիւնը որոնել ոչ թե խաչքարի աջ կողմի հարթ մակերեսի վրա, որ ավելի բնական և օրինաչափ կլիներ, այլ՝ ձախ կողմի վրա, ուստի ստացվել է... կամաւն... պարոնին եւ գաւաղացն ցորա...: Մեզ թվում է այստեղ ավելի ընդունելի է Սարգսյանի վերծանութիւնը, որը վերջին տողը վերծանելով... ի գաւառէն Տարսուցի կամակցութեամբ..., աշխատել է շարահյուսական կապ ստեղծել աջ կողմի բնագրի հետ: Սակայն նրա մոտ այդ կապը չի ստեղծվել, որովհետեւ աջ կողմի արձանագրութեան սկիզբը երկու հրատարակիչի մոտ էլ սխալ է ընթերցված՝... այս շինեցաք զեկեղեցիս, փոխանակ ացս կամ արցս շինեցաք զեկեղեցիս: Արդ, որ

ընթերցվածն է սառու՞ այս շինեցաք... թե՛ արցս շինեցաք: Անառարկելի է, որ առաջին գիրը ա-է, քանի որ պահպանվել է նրա ստորին մասը՝ աջակողմյան թեք գծիկով: Երկրորդ գրի միայն ստորին կիսակլոր բացվածքն է մնացել, որը կարող է լինել կամ Յ-ի կամ Յ-ի ստորին մասը: Ուշադիր քննելով այդ երկու գրերի բացվածքների ձևերը բնագրի մյուս բառերում, նկատում ենք, որ այստեղ փորագրվել է ոչ թե Յ, այլ՝ Յ: Այսպիսով, ունենալով արցս բառավերջը, առաջարկում ենք արձանագրության ճակատի մասի և աջակողմի հատվածի հետևյալ կարգը... ի գաւառէն Տարսոնի, կամակցութթ [եղբ] արցս շինեցաք զեկեղեցիս... և այլն:

Մեր կարծիքով, անընդունելի պետք է համարել Բարխուդարյանի առաջարկած՝ ի գաւառէն Տարսոնի կամ[աւն]... պարոնին եւ զաւակացն նորա վերծանութլունը. նախ ասն պատճառով, որ կամաւն, շնորհիւ վիմագրերում սովորաբար վերագրվում է աստծուն, ուստի անսովոր է աշխարհիկ իշխանութլան նման հորջորջումը, և ապա՝ եթե նույնիսկ ընդունենք կամաւն պարոնին հատվածը, այդ դեպքում տարակուսանք է առաջացնում շարունակութլունը... կամաւն... զաւակացն նորա: Այնինչ, ինչպես հետո կտեսնենք, այստեղ խոսքը վերաբերում է ոչ թե պարոնի և նրա զավակների կամքը կատարելուն, այլ նրանց բարեխոսութլոյանը (բարեխոսութլոյան մեզ եւ ծնողաց մերոց... եւ պարոնին եւ զաւակաց նորա): Բացի դրանից, այս սողի պակասող մասի վրա, ըստ չափումների, պետք է լինեին 9--10 գրեր, մինչդեռ Բարխուդարյանի մոտ վերականգնված է միայն դրա մի մասը՝ երեք գիր (կամ[աւն]), մնացածը բաց է թողնված: Մյուս կողմից, Բարխուդարյանի վերծանութլունից անհասկանալի է մնում, թե ինչու Առաքելը արձանագրության շարադրանքն սկսելով եզակի թվով, առաջին դեմքով (ես՝ Առաքելս նուստ սպասաւոր բանին այ), այնուհետև անցնում է հոգնակի թվին (շինեցաք... կանգնեցաք... բարեխոսութլոյան մեզ). և որ մասում է տեղի ունենում այս անցումը: Մարգարանի և մեր վերականգնման մեջ այդ երկբայութլունը վերանում է, քանի որ ի գաւառէն Տարսոնի, կամ[ակցութթ եղբ] [արցս] շինեցաք զեկեղեցիս և այլն, միանգամայն բնական է և օրինաչափ եզակիից հոգնակիին անցնելը:

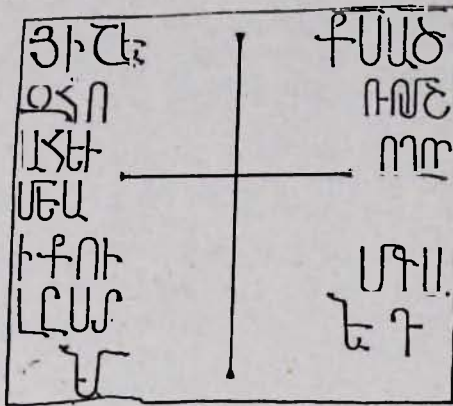
գ. Արձանագրության 3 հատվածների հաջորդականութլունը խախտելու հետևանքով Բարխուդարյանի վերծանութլան մեջ իզուր է առաջանում նաև երկրորդ և երրորդ հատվածների միջև, մի բան, որ ոչ մի չափով չի կարելի բացատրել բնագրի այդ հատվածների խաթաբամբ, ըստ որում 2-րդ հատվածի վերջը և երրորդի սկիզբը պահպանվել են անեղծ, և նրանց ընթերցումը ոչ մի կասկած չի հարուցում: Չնայած դրան, այդ մասերը շարահյուսական կապ չունեն և իմաստային ամբողջութլուն չեն կազմում: Ահա Բարխուդարյանի ընթերցածը. արքիպիսկոպոստոսեան Հաղթատա ար Յովանէսի, որ է նեզ եւ մարգաւէր եւ մեր յոյս այս շինեցաք զեկեղեցիս... և այլն: Մարգարանի և մեր վերծանութլունը զուրկ է այսպիսի անճշտութլունից, որովհետև չի խախտում երեք հատվածների իրական հաջորդականութլունը:

Աջ կողմի 3-րդ շարքում զաւակաց նորա Բարխուդարյանը կարդացել է զաւակացն նորա: Ճակատի 3-րդ շարքում Բարխուդարյանը վերծանել է՝ ես՝ Առաքելս, այնինչ բնագրում Առաքելս է: Ձախ կողմի 12-րդ շարքում Բարխուդարյանը կարդացել է. ի նեղ ժամանակի, ի գառն աշխատութեամբ, երկրորդ ի նախդիրը քարի վրա չկա և ավելորդ է:

Աջ կողմի 22-րդ շարքում Բարխուդարյանը վերծանել է արքիպիսկոպոստոսեան պետք է լինի յարքիպիսկոպոստոսեան:

Խաչքարի խաչի շրջանակի թեք երիզների վրալի բնագիրը ևս Բարխուդարյանը ընթերցել և վերծանել է նույն հաջորդականութլամբ, այսինքն սկսելով խաչի աջ կողմից և ավարտելով ձախով: Մենք հակառակ հաջորդականութլամբ ենք ընթերցել և գտնում ենք, որ իրականը այդ է: Այստեղ, վերևի հորիզոնական երիզի վրա Բարխուդարյանը կարդացել է. ի ծագմանէ մինչեւ ի ծագս, մինչդեռ քարի վրա փորագրված է. ի ծագէ մինչև ի ծագս աշխարհի ծագին, ըստ այդմ, ծագմանէ ձեն անընդունելի է, որովհետև խոսքը ոչ թե ծագումն (ի ծագմանէ) քառի մասին է, այլ ծագ (ի ծագէ) բառի, որը նշանակում է ծայր, եզր, սահման: Բացի դրանից, վնասված մասում կարելի է տեղավորել առառավելն 3 գիր, իսկ Բարխուդարյանի վերծանութլան մեջ ավելացված է վեց տառ:

242. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավիթ, արտաքուստ, արևմտյան մուտքից հարավ, պարզ խաչի թևերի արանքում 7 տող.

ՅԻՇԵԱ ՔՍ ԱԾ՝ ՉՀՈՈՈՍՄՇՆԱՀ ԵՒ ՈՂՈՐՄԵԱ՝ Ի ՔՈՒՄ ԳԱԼԼՍՏԵԱՆԴԻ: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1953, Դ, 43, Լուսակ. 141

Գիտելիք. Հոռոմշահը նվիրատուի անունն է: Այստեղ ունենք այդ անվան հնագույն հիշատակությունը, քանի որ մինչ այս առաջինը համարված Ախթամարի արձանագրության մեջ հիշվածը ավելի ուշ շրջանի է:

243. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավիթ, արտաքուստ, արևմտյան պատի հյուսիսային մասում, մուտքին կից, 3 տող.

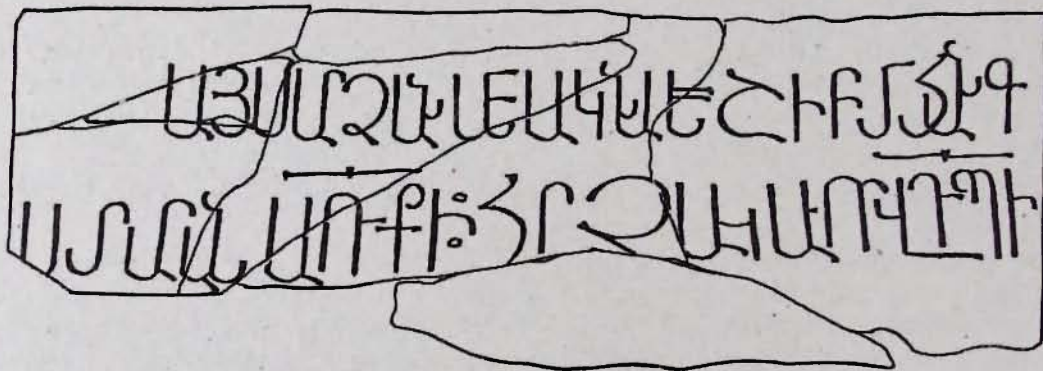
ՏՐԱԾՈՒՄԵԱ
ԿՈՍՏԱՆՏԻՆԻՔՈՒ
ՄԳԱԼԼՍՏԵԱԴ:

ՏՐ ԱԾ, ՈՂՈՐՄԵԱ՝ ԿՈՍՏԱՆՏԻՆ Ի ՔՈՒՄ ԳԱԼԼՍՏԵԱՆԴԻ:

Հրատ. Սարգսյան, 1953, Դ, 43:

Գիտելիք. Կոստանար նվիրատուն է: Գալբատեանգ ձևը արտացոլում է ը ձայնավորի ուղղագրության և արտասանության վիճակը այդ դարերում:

244. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ, գավիթ, հատակին ընկած, մի քանի տեղից ջարգված տապանաքարի վրա. խոշոր գեղաքանդակ կցագրերով, 2 տող.

ԱՅՍ ԱՐՁԱՆ ՄԵԱԿԱՆ ԵՒ ՇԻՐԻՄ ՀԱՆԳՍԱՐԱՆ ԱՌՄԱԻՔԵԼԻ Ի ՀՐՁԱԿԱՒՈՐ ՎՐԱՐԴՐԱՊԵՏԻ:

Հրատ. Սարգսյան, 1953, Դ, 43, Լուսակ. 142

Գիտելիք. Դեղձուտի վանքի հիմնադիր և բազմամյա առաջնորդ Առաքել վարդապետի գերեզմանաքարն է: Մահվան թվականը ստույգ չի որոշվում: Նրա անունը հիշատակվում է նաև գավթի

ՉԻԵ (1276 թ) արձանագրութիւն մեջ՝ յառաջնորդութեան վարդապետին ձեռով, ինչպէս նաև Առաքելոց վանքի Չուլզ եկեղեցիների մոտի խաչքարի ՉԺՉ (1287 թ) արձանագրում՝ յառաջնորդութեան մեծ վարդապետին Առաքելի, Ասիլի ՉԽԱ (1292 թ) նվիրագրում, որը փորագրված է գավթի կամարի վրա, Առաքելը դեռ առաջնորդ է հիշվում: Սա հռչակավոր վարդապետի մասին վերջին հիշատակութիւնն է:

Առաջին շարքում այս արձան մեռական, Սարգսյանը կարդացել է մեռակնա, որ իմաստից զուրկ է: Մեր կարծիքով տառաշարքը պետք է ընթերցել մեռական և վերականգնելով փորագրիչի բաց թողած ն-ն վերժանել մեռական (միայնակ, մեռակ, առանձին):

2-րդ շարքում հրատարակողը կարդացել է հանգստարան :հ: Առաքելի, մենք է էական բալը չենք տեսնում:

245. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավիթ, հարավային կամարի վրա, նախորդի դիմաց, 7 տող,

Ի ԹՎԻՍ: ՉԱ

ՅԱՌԱՋՆՈՂՈՒԹԵ ԱՌ

ՎԵՆ: ԵՍԱԻԼԵԿԻՅԵՐԿՐԷ ՄՁ

ԱԳԵՄԱՅԻ Մ ԲԻՃԵԵԹԸԲԷՄՈ

ԵՉՆՇԱՍՅԻՇԱՄԿ ԵՉ Ե

ԾՆԿՅԻՄ+ ՈՅ Ե ՉԿԱԿԱՅԻՄՅ

ՄԲ ՄԳ + + + ՄԲ ԿՆԱՍ

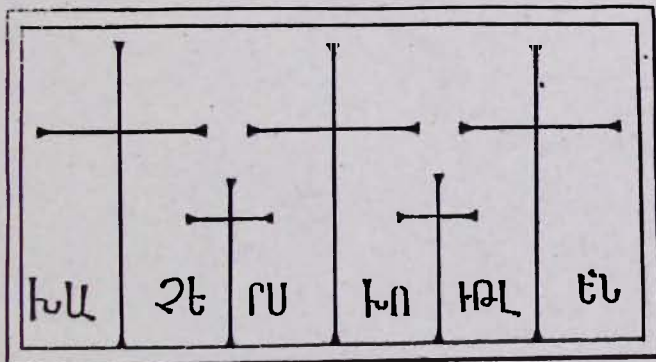
Ի ԹՎԻՍ: ՉԽԱ (1292)|, ՅԱՌԱՋՆՈՂՈՒԹԵՄՎԱՆ՝ ԱՌՄԱՔԵԼ՝ ՎՄԱՐԳՎԱՊԵՏԻՆ, ԵՍ՝ ԱՍԻԼՍ ԵԿԻ ՅԵՐԿՐԷՆ ՄԻՁՍԱԳԵՏԱՑ Ի ՄԲ ՈՒԽՏՍ, ԵԻ ԵՂԲԱՐՔ ԷՏՈՒՆ ՉՆՇԱՆՍ ՅԻՇԱՍԱԿ ԻՆՁ ԵԻԾՆԻՈՂԱՑ ԻՄՈՑ ԵԻ ՉԱԻԱԿԱՑ ԻՄՈՑ: ՄԲ ՍՄԱՐԳՐԻՍ, ՄԲ ՄԷՆԱՍ:

Հրատ. Սարգսյան, 1958, Գ, 43:

Գիտելիք. Ուխտավոր Ասիլը տեղ չի գտել Հր. Աճառյանի բառարանում, որովհետև արձանագրութիւնը ուշ է հրատարակվել: Ասիլը սովորական նվիրատու կամ ուխտավոր չէ, այլ խոշոր վաճառական, ինչպէս իրավամբ նշում է Սարգսյանը, այլապես հազիվ թե այդ խառնակ ժամանակներում որևէ հավատացյալ Միջագետքից հասներ Մահկանաբերդ, գավառի հեռավոր Դեղձուտի վանքը ուխտի: Ասիլի նվերների մասին բնագրում չի հիշվում, թեև դժվար չէ եզրակացնել, որ նրանք բավական մեծարժեք են եղել, քանի որ սովորական պատարագների փոխարեն իբրև հատուցում նրան ընծայվել է վանքի մասունքներից մեկը կամ մի քանիսը (հառուց գեշացնս յիշաւառկ), մի բան, որ հազվագեպ էր լինում: Հետաքրքիր է, որ այս Ասիլը ժամանակակից է մեծահարուստ վաճառական պարոն Ումեկին, ձաբի որդուն, որին մոնղոլները նույնպէս Ասիլ էին կոչում:

Մեզ համար անբացատրելի է բնագրի վերջում փորագրված սր Սարգիս, սր Մեռաս:

246. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գլխավոր եկեղեցի. հարավային ավանդատան առաջին հարկի մուտքի ճակատակալին, երեք բարձրաքանդակ խաչերի միջև, 1 տող.

ԽԱՉԵՐՍ ԽՈՒԹԼ ԵՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1958, Գ, 43: Լուսանկ. 145

Գլխաւ ինքն խոթում նշանակում է երջանիկ, օրհնեալ: Տվյալ հիշատակութեան առթիւ կարելի է մեկնութիւն տալ կամ ընդհանուր իմաստով, առանց կոնկրետ անձանց նվիրվելու՝ խաչերս խուփ-լու հն, այսինքն՝ այս խաչերը օրհնված, երջանիկ են: Կամ, որ ավելի հավանական է, Խուփու հռական անձնանուն է, ուստի ընագիրը կարելի է հասկանալ՝ խաչերս Խուփուհնն են, ինչպես ունենք այլուր՝ խաչս նմայ Է (Խորանաշատ), խաչս Թամարին Է (Ն, Վարագ): Երկու դեպքում էլ ստիպ-ված ենք ընդունել, որ փորագրողը բաց է թողել բառի վերջահանգ ուն:

246ա. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գլխավոր եկեղեցի, ներքուստ, հյուսիսային պատին, պատուհանի կլոր շրջանակից աջ, մի քարի վրա, խոշոր գրերով.

Է ԹՎԻՆ, ՁԷ (1258). ՇԼԻՆԵՑԱԻ:

Հրատ. Սարգսյան, 1953, Գ. 40,
Լուսանկ. 143

Գիտելիք. Առաջին վերծանող Սարգսյանը այս գրերը համարել է եկեղեցու շինութիւնն սկսե-լու կամ ընթացքի թվականը՝ ի թուին ՁԷ շինեցաւ: Սակայն գավթի խաչքարի արձանադրու-թեան մեկնութեան ժամանակ նկատեցինք, որ այդ ընագիրը, ուրեմն և նրա մեջ հիշատակված շինա-րարութիւնը թվագրված է ՉԻԳ—1274 թ.: Այս հակասութիւնն առաջին անգամ մատնանշել է Ս. Բարխուդարյանը՝ միջնադարյան ճարտարագիտների մասին իր արժեքավոր ուսումնասիրութեան մեջ: Նրա կարծիքով սխալ է ՉԷՇ գրերը թվական համարել, քանի որ նախ՝ այդ տառերից առաջ կամ հետո չկան Թ, ԹՎԻՆ, ԹՎԿԱՆԻՆ բառերը, որոնք տվյալ պարագայում անհրաժեշտ էին, և եր-կրորդ, անսովոր է թվագիրը փոքր տառով գրելը, ինչպես արված է այստեղ՝ Է-ն փորագրված է Չ-ի կլորութեան մեջ, ավելի փոքր: Սակայն Բարխուդարյանի ամենամեծ կովանը խաչքարի մեծ արձանագրութեան թվագիրն է՝ ՉԻԳ—1274 թ., որը նրա կարծիքով վանքի բոլոր կառուցվածքների ավարտման տարեթիւն է, ուստի ՁԷ թվական չէր կարող լինել:

Կասկած չի կարող լինել, որ Դեղձուտի վանքի գլխավոր եկեղեցին, գավթի և խաչքարը (որի նը-ման մի այլ խաչքար էլ, ի դեպ, կանգնած է եղել եկեղեցու նույն մուտքի հարավային կողմում) չէին կարող հիմնարկվել և ավարտվել միաժամանակ, այն էլ շատ կարճ ժամանակում, մեկ կամ մի քանի տարում: Մյուս կողմից, անառարկելի է նաև, որ վանքի գավթի, հայկական մյուս գավթ-ների նման, կառուցվել է եկեղեցին ավարտելուց որոշ ժամանակ անց, քանի որ դրա հետևանքով եկեղեցու արևմտյան ճակատի որոշ ձևավորված մանրամասներ ծածկվել են հետագայում եկեղեցուն կից կառուցված գավթի որմնասյուներով, որով և խախտվել է այդ ընդհանուր պատի ձևավորման նախնական ավարտվածութիւնը: Այս բոլորից ելնելով, հանգում ենք այն եզրակացութեանը, որ ՉԷՇ գրերը եկեղեցու շինութիւնն սկսելու, կամ նրա շարվածքը մինչև կլոր պատուհանը հասցնելու թվականն է, իսկ խաչքարի նշած ՉԻԳ թվականը՝ ամբողջ շինարարութիւնն ավարտելու և խաչ-քարը կանգնեցնելու տարեթիւնը: 16 տարվա տևողութիւնը (1258—1274) միանգամայն բնական և սովորական է Դեղձուտի նման հուշարձանախմբի կառուցումը գլուխ բերելու համար:

Այն վարկածը, թե թվագրի տառերը չեն կարող մեկը մյուսի մեջ կամ ավելի փոքր գրվել, հերքվում է բազմաթիւ նույնանման օրինակներով, որոնցից նշենք միայն երկուսը. Հովհանավանքի աթոռիկի հյուսիսային պատին, ներքուստ արձանագրված է ԻԹՉԻԹ, այսինքն Չ-ի բացվածքի մեջ ավելի փոքր Թ-ն, իսկ սրա աջ ստեղծի վրա՝ Ի—ՉԻԹ: Հաղբատի տապանագրերից մեկի վրա փո-կրագրված է ՇՂԴ, որտեղ ավելի փոքր ՂԴ գրերը տեղավորված են խոշոր Շ-ի աղեղի մեջ:

Այնին արձանագրութիւնների մի զգալի մասի տարեթիւները փորագրված են նույն եղանակով: Եթե նույնիսկ ընդունենք Ս. Բարխուդարյանի տեսակետը և ՉԷՇ համարենք կիսատ մնացած ար-ձանագրութեան պատահիկ, ապա այդ դեպքում էլ նշված գրերը միայն ժամանակ կարող էին ցույց տալ, ինչ-ինչ պատճառներով ընդհատված նվիրատուական կամ այլ բնույթի արձանագրութիւնների տարեթիւնը:

247. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավթի հարավ - արևելյան որմնասյան վրա, խոյակից ցած, միակտոր քարի վրա, 9 տող.

Ի ԹՎԻՆ Ե
 Ս ԱԻԱ ՏՈՒ
 ՐԲԼԵ ԱՆԵՑԱ
 ՄԲՈՒՏԻ ՍՅԱ
 ՌՄԷՆ ՌՊԱՎ
 ՊԵՏԵՏԱՆԻՆ
 ԱՎԱՐԱՆԻՐ
 ՍԱԳԻՄՔԻ
 ԱԵՂԱՑԱՄ

Ի ԹՎԻՆ, ԳԻԵ (1276), ԵՍՄՄԱՐԻԱՄՏՈՒՐ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՎ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ ՅԱՍԻԱՋՆՈՐ-
 ԴՈՒԹԵՐԱՆ՝ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ, ԷՏՈՒՆ ԻՆՁՂ Ա ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲՂ ՍԱՐԳՍԻ: ՈՐ ԽԱՓԱ-
 ՆԵՂ, ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՏՐ ԴԵ:

Հրատ. Սարգսյան, 1953, Գ, 42:
 Լուսակ. 144

Գիտելիք. Միաբանողի անունը դժվար է վերծանվում. Սարգսյանը վերապահությամբ այն վերծանել է Բարիանուր, որը կասկածելի է. նախ՝ Ս-ին միացած Բ-ի գլխիկը չի փորագրված, և ապա՝ անսովոր է ա-ի և Բ-ի աղբյուրի միացումը:

Ծ-րդ շարքում յառաջնորդութեան վարդապետին, ինչպես նշել ենք, խոսքը Դեղձուտի վանքի առաջնորդ Առաքել վարդապետի մասին է:

248ա. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավթի, ներսում, ջարգված փոքրիկ խաչքարի ճակատին և խաչթևերի միջև.

ճակատին

† Կ Ա Մ Ա Ի Ն ԱՅ Ե Ս Ա Ր Ե Ի Հ Ա Մ Կ Ա Մ Ա Ի Ն Ա Յ Ե Ս Ա Ր Ե Ի Հ Ա Մ . . .

խաչթևերի արանքում

ԹՎ ԶԼ

ԻՂ ԹՎԻՆ ԶԼ (1281):

248բ. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավթի, ներսում, եկեղեցու մուտքի դիմաց, հատակին հավասար հինգ տապանաքարերից կենտրոնում եղածի վրա, 1 տող.

Ս Ա Ն Ա Յ Ի Հ Ի Ա Ն

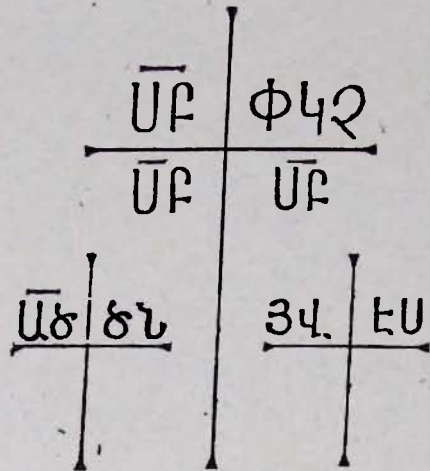
ՍԱՆԱՅ ԻՇԽԱՆ

248գ. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավթի, արտաքուստ հարավային պատի կենտրոնում, մի քարի վրա, խոշոր, գեղաքանդակ դրերով.

Յ Ա Յ

ՅՐԱՍՈՒԾՈՒԹ

248ր. ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. գավիթ, արևելյան պատին կից հյուսիսային որմնամուկի խոյակին հենված կամարի վրա, պարզ խաչերի մեջ, 3 տող.

ՄԲ ՓԿԿԻԿ, ՄԲ ԱՄՏՈՒԱՄԵԱՅ-

ԾԻԿՆ, ՄԲ ՅՈՎԱՆՆ ԷՍ:

Ս Ա Լ Ա Հ

Սալահ (Սալա) գյուղը տեղավորված է Գեաիկ գետակի աջ ափին, Իջևանից մոտ 30 կմ հարավ-արևմուտք, Մուրղուղ լեռնաշղթայի արևմտյան լանջին: Մատենագրական աղբյուրներում պատմական գյուղի և շրջակայքի հուշարձանների մասին վկայություններ չեն հանդիպում, սակայն այստեղ պահպանված ճարտարապետական կառուցվածքների ուսումնասիրությունից պարզվում է, որ բնակավայրը ժամանակի շին ու բարգավաճ գյուղերից մեկն է եղել, իսկ նրա սահմաններում գտնվող Աստվածածին վանք-մենաստանը՝ հյուսիսային Հայաստանի հոգևոր ու մշակութային աչքի ընկնող օջախներից մեկը:

Ներկայումս գյուղի շրջակայքում պահպանվել են հետևյալ հուշարձանները.

ա. Կամուրջ. Կառուցված է Գեաիկի վրա, գյուղի հարավային եզրին: Միակամար, փոքր կամուրջ է, շարված մանր որձաքարերով, ամուր կրաշաղախով: Կամարի թռիչքը 8 մ է, իսկ անցուղու լայնությունը՝ 2 մ: Կամուրջի ավելի մեծ քարերով շինված խելերը հաստատուն հենված են գետափի ժայռերին, որի շնորհիվ դիմացել են լեռնային գետակի ավերածություններին: Չեն պահպանվել անցուղու վերևի շարվածքները, որոնք հավանաբար սրբատաշ են եղել: Կամուրջի կառուցման ժամանակն անհայտ է, դատելով կառուցման եղանակից, այլև հարևան հուշարձանների թվագրությունից, կամուրջը կարելի է համարել XII—XIII դարերի շինություն: Չի հիմնավորված Ի. Էլլարյանի վարկածը, ըստ որի այս կամուրջը VII դարի գործ է: Այս կամուրջի գոյությունը ցույց է տալիս, որ այստեղով է անցել միջնադարյան Հայաստանի կենտրոններից դեպի հարևան երկրներն անցնող կարավանային ճանապարհների ճյուղավորումներից մեկը:

բ. Մատուռը գտնվում է Ասլահ գյուղից 1 կմ արևելք, Կրասնոսելսկ տանող ճանապարհի ձախ եզրին: Խճուղին լայնացնելու հետևանքով մատուռի հարավային հիմնապատերը համարյա մերկացել են, և շինությունը մնացել է կախ ընկած դեպի ճանապարհը: Փոքրիկ մատուռ է (3×2 մ), շարված տարբեր մեծություն անմշակ լեռնաքարերով, կրաշաղախով: Ծածկը թաղակապ է, միակ մուտքը՝ արևմուտքից, արևելյան կողմում ունի փոքրիկ, ցածր խորանիկ: Մատուռը կանգուն է, խարխիված են հարավային և արևմտյան պատերը:

գ. Անուպատ Աստվածածին. Տեղավորված է գյուղից 2,5 կմ հյուսիս-արևելք Աղնաբազ անտառամասում, սարալանջի վրա, լեռնային վտակի աջ ափին, նրանից 200 մ հյուսիս: Դրսից ու ներսից ուղղանկյուն հատակաձևով կենտրոնագմբեթ կառուցվածք է, շինված դեղնավուն համակ սրբատաշ չեչաքարերով, կրաշաղախով: Մկեղեցու ներսում հարավային և հյուսիսային պատերի վրա կան ելունակներ, որոնցից բարձրացող որմնասյուները միանում են կամարներով և իրենց վրա պահում գլմբեթը՝ սրածալր վեղարով: Միակ մուտքը արևմտյան պատից է, արևելյան ճակատի վրա կան երկու եռանկյունաձև խորշեր: Դմբեթի գլանաձև թմբուկը ունի 3 մ բարձրություն, նրա վրայով անցնում է 30 սմ լայնության քանդակաղարջ գոտի: Դմբեթի վեղարը և եկեղեցու տանիքը ծածկված են եղել սրբատաշ սալաքարերով, որոնցից միայն մի քանիսն են մնացել ուսնիքի վրա, իսկ վեղարը լրիվ մերկացել է: Դիվանի խորանի երկու կողմերում կան երկու երկհարկանի ավանդատներ, որոնք արևելյան կողմից ունեն փոքրիկ, ցածր խորաններ:

Հուշարձանը չնայած իր պատկառելի հնութիւնը, կանգուն է, քայքայվել, թափվել են միայն քիվի ձևավոր քարերը, վեղարի և տանիքի սրբատաշ սալերը: Եկեղեցու արևմտյան դռան ճակատակալ կիսակլոր քարը և նրա պսակող կամարը պատած են եղել սպիտակ կրաշաղախի ծեփով, որի վրա եղել են ընդարձակ արձանագրութիւններ՝ դրված կարմրագեղով: Ժամանակի ընթացքում կրաշաղախի ծեփը մեծ մասամբ հողմնահարվել, թափվել է, որի հետևանքով արձանագրութիւնները, ըստ երևույթին շինարարական, ոչնչացել են: Մնում են միայն դրանց մի քանի աննշան բեկորներ:

Հուշարձանից դեպի հարավ ե արևելք պահպանվել են բազմաթիվ կառուցվածքների մնացորդներ՝ քարակույտերի և փոսերի ձևով: Պետք է ենթադրել, որ դրանք վանքի միաբանութիւնն բնակելի և տնտեսական շենքերն են եղել: Եկեղեցուց արևելք տարածվում է երբեմնի դուղատեղը, որը ծածկված է խիտ անտառով, մնում են մի քանի շենքերի հիմնապատերը:

Ինչպես նշեցինք, այս հուշարձանի մասին մատենագրական տեղեկութիւններ չկան: Հուշարձանների պահպանութիւն մարմինների ցուցակներում ու արխիվային նյութերում այն անվանված է մենաստան-անապատ, իսկ կառուցումը վերագրվում է XI—XII դարերին: Անհասկանալի է չհիմնավորված է մենաստան-անապատ անվանումը, որի համար, ըստ երևույթին հիմք են ծառայել ոչ թե պատմագրական կամ վիճակագրական նյութերը, այլ հուշարձանի ներկայիս ինքնամփոփ ու անպատական վիճակը: Եկեղեցու վիճակագրութիւնն աղքատ է՝ երկու նվիրագրութիւնն՝ ավանդատների ճակատներին և արևմտյան դռան ճակատաքարի վրա դրված են մի քանի եղծված բառեր: Արձանագրութիւնները ժամանակակից են եկեղեցու շինութիւնը, այստեղ հուշարձանն անվանվում է Աստվածածին: Հուշարձանի շինարարական արձանագրութիւնը հավանաբար եղել է արեւմտյան դռան ճակատաքարին դրված կարմրագեղով, որից, ցավոք, միայն առանձին գրեր են պահպանվել:

Արձանագրութիւնների տառաձևերի հնագրական հատկութիւններից դատելով, դրանք XII—XIII դարերի գործ կարելի է համարել:

249. ՍԱԼԱՀ. Աստվածածին եկեղեցու հարավային ավանդատան առաջին հարկի մուտքից վերև, 7 տող.

Ե Ա Ն Ո Ն Ա Յ Ե Ս Ա Ղ Ո Կ Ղ Ս Ե Լ Ռ
 Դ Ի Բ Մ Ո Ս Գ Լ Ա Ո Լ Ս Ի Ն Ի Մ Գ Ե Ն Ե Մ Ի
 Ա Բ Ա Ե Կ Ա Բ Մ Բ Ա Ծ Ա Ծ Ն Ի Ս Լ Ը Ս Ս Մ Ե Ր Ո Լ Մ
 Ա Բ Է Ռ Ն Ս Ո Լ Ե Ղ Ե Ղ Ի Ն Ո Լ Թ Բ Լ Վ Դ Ն Տ Ա Ս Ս Ա Ս Ե Կ
 Ի Ն Է Բ Կ Ա Ս Ա Գ Զ Ր Ա Ի Տ Ն Ե Բ Ա Ի Ն Ռ Ե Ա Կ Կ Ե Ն
 Դ Ն Ի Ե Մ Ե Ռ Ո Ս Ո Լ Ն Լ Յ Ե Ս Ե Լ Ի Կ Ի Մ Ի Ն Կ Ո Վ Խ Ա
 Կ Ն Ե Ի Մ Մ Ե Ղ Ա Կ Ն Կ Ա Ս Ա Կ Ն Է

Յ Ա Ն Ո Ն Ա Յ, Ե Ս՝ Ա Շ Ո Ի Շ Ս Ե Ի Ո Ր Դ Ի Ս Ի Մ Ո Ս Գ Ե Ի Ա Մ Ո Ի Ս Ի Ն Ի Մ Գ Ե Ն Ե Մ Ի Ա Բ Ա Ն Ե Ց Ա Բ Մ Բ Ա Ծ Ա Ծ Ն Ի Ս Ե Ի Ը Ս Տ Մ Ե Ր Ո Ի Մ Ի Կ Ա Ր Ի Չ Ե Ռ Ն Տ Ո Ի Ե Ղ Ե Շ Ի Ն Ո Ի Թ Ի Ի Ն Ի Ե Ի Վ Դ Ա Ր Ի Գ Դ Ա Պ Ե Տ Ի Ն Ի Հ Ա Ս Տ Ա Տ Ե Ց Ի Ն Չ, Բ. Պ Ա Տ Ա Բ Ա Գ Ջ Ր Ա Ի Ր Հ Ն Ե Բ Ա Ի Ն: Ո Ր Չ Ա Փ Կ Ե Ն Դ Ս Ն Ի Ե Մ... Ո Ր Ո Ի Ս Ս Ի Ն Ե Ի Յ Ե Ս Ե Լ Ի Ց Ի Մ Ի Ն Չ: Ո Վ Խ Ա Փ Լ Ա Ն Ե, Ի Մ Մ Ե Ղ Ա Ց Ն Պ Ա Ր Տ Ա Կ Ա Ն Է:

Գիտելիք. Արձանագրության մի քանի տառաձևեր՝ շ, և, ձ անսովոր են, հիշեցնում են նոտրգիր: Առաջին շարքում նվիրատուի անունը վերծանում ենք կասկածանքով՝ Աշուշ, կարելի է կարդալ նաև Աղուշ, ղ, շ, գրերի նմանության պատճառով: Անվան երկու ձևն էլ առաջին անգամ է հանդիպում և այլուստ վկայված չէ: 2-րդ շարքում անհասկանալի է մնում որդու անունը, որ վերապահորեն ընթերցում ենք Ոսգ (թերևս Ոսկան անվան կրճատ ձևը): Նույն շարքում անսովոր է նաև ամուսնու անունը՝ Գեմե, որը պարզ երևում է և վարանման տեղիք չի տալիս: 3-4-րդ շարքերում՝ ըստ մերում կտրի ձեռնառու եղև..., խախտված է նախադասության համաձայնությունը, պետք է լիներ՝ ձեռնառու եղաք, թողնում ենք անփոփոխ, նվիրատուի ոճի հատկությունը համարելով:

6-րդ շարքում եղծված լինելու հետևանքով պարզ չի կարդացվում.. որչափ կենդանի եմ... բառերին հաջորդող տառաշարքը:

250. ՍԱԼԱՀ. Աստվածածին եկեղեցի. արտաքուստ, մուտքի կամարի կենտրոնում, շաղախի վրա կարմրագեղով 1 տող.

...ԿԱԹՈՂԻԿՈՍՈՒԹԵՄԱՆ՝...

Նույն մուտքի ճակատակալին, կրաշաղախի վրա կտրմրագեղով, ավելի մանր տառերով.

...ԱԲՐԱՀԱՄ՝... ԲԵՁՁՑԵ...

251. ՍԱԼԱՀ. Աստվածածին եկեղեցի. հյուսիսային առաջին հարկի ավանդատան մուտքից դեպի հարավ, գլխավոր խորանի որմնասյան կրաշաղախի վրա, 6 տող.

Յ Ա Մ Ե Ո Ւ Թ
 Բ Ե . Ա . Պ Ա Մ
 Ա Ր Ա Գ Ա Ն
 Խ Ա Փ Ա Ն Ս Ա
 Ս Ն Ե Ա Մ Ի Ն
 Է

ՅՍՅՏՆՈՒԹԻԻՒՆ՝ .Ա. ՊԱՏՄԱՐԱԳ Ե ԱՆԻ-
 ԽԱՓԱՆ ՍԱՍՆԵՍԱՅԻՆԻ Է:

Գիտելիք. Սասնալ ար. անձնանուն է՝ Սասուն գավառի անունից¹: Դործածական էր XIII դարի ընթացքում: Այստեղ անվան ուղղականը Սասնեայ է, որն անժանոթ է հայ իրականությանը: Եթե փորագրողը չի սխալվել, ապա Սասնեայ նոր անուն է կամ թերևս Սասնայի իգ. տարբերակը.

252. ՍԱԼԱՀ. Աստվածածին եկեղեցի, արտաքուստ, արևմտյան ոլատի մեջ ազուցված փոքրիկ խաչքարի ճակատին, կիսանդ, 1 տող.

ՄԲ ԽԱԶՍ ԲԱՐԷՆԱԽՍ...

¹ Տե՛ս Հր. Անառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Գ, էջ 394.

Վ Ե Ր Ի Ն Ա Ղ Դ Ա Ն

Գլուզը գտնվում է Իջևանից 4 կմ հարավ-արևմուտք, Աղզան գետակի երկու ափերին և տարածվում է մի քանի կմ: Պատմագրական տվյալներ գլուզի և շրջակայքի մասին չկան, սակայն պահպանված բազմաթիվ հուշարձանները վկայում են, որ միջնադարում այստեղ բնակչությունը բավականաչափ բազմամարդ է եղել: Այս շրջանը նույնպես Կայն գավառի բարգավաճ բնակավայրերից է:

Գլուզի մեջ ներկայումս քիչ թե շատ հնություն ունեցող հուշարձաններ չեն պահպանվել: Ղուզական գերեզմանոցի տապանաքարերն ու խաչքարերը նոր ժամանակների են, իսկ Վերին թաղի եկեղեցու շենքը նույնպես XVIII դարից այն կողմ չի անցնում: Անկասկած է, որ հնում ես այս ձորում բնակավայրեր չեն եղել: Նրանք տեղավորված են ավելի վերևում, անտառապատ լեռնալանջերին, լեռնաշղթայի սարահարթի վրա, լեռնային գետակների վերին հոսանքների հովիտներում, Բուդուրի սարի լանջերին և ստորոտներին:

Գլուզի տարածքի վրա պահպանված առավել ուշագրավ հուշարձանները.

ա. Բուդուրի ամրոցը գտնվում է գլուզից 2 կմ արևելք, համանուն լեռան գագաթին: Բավականաչափ ընդարձակ, մինչև մի քանի տասնյակ հեկտար տարածություն են շրջափակում ամրոցի պարիսպները: Պատերը եռաշարք են, խիստ լայն (2,5 մ), շարված բնական խոշոր, անմշակ քարերով, առանց շաշխի, նման ցիլիսիական բերդերին: արևելքից, հարավից և հյուսիսից շրջապատում են լեռան գագաթը և միայն արևմտյան կողմից ամրոցը պաշտպանված է անմատչելի գահավեժ քարաժայռի լանջով: Դեռևս կանգուն են պարսպապատների որոշ հատվածները՝ 1—2 մ բարձրությամբ: Լեռնագագաթի հարթության վրա մնում են տների մնացորդներ՝ քարակուտերի և փոսերի ձևով:

բ. Եկեղեցի «Յղցի», կառուցված է Բուդուրի սարի հյուսիսային լանջին, մի հարթության վրա, բացատում, փոքրիկ մատուռի շենք է (4×3մ), շարված անմշակ որձաքարով: Մուտքը արևմտյան պատից է, կիսակլոր ճակատաքարն ընկել է: Մատուռի ներսում կան խաչքարերի անարձանագիր բեկորներ: Արևելյան խորանի լուսամուտի վրա գրված է մի պարզ խաչքար:

գ. Եկեղեցի Գմբեթ, գտնվում է գլուզից 4 կմ հարավ-արևելք, Բուդուրի սարի հարավային լանջին, Գմբեթ կոչվող անտառամասում: Փոքր չափերի (5×4մ), թաղակապ ծածկով եկեղեցի է, թաղը և խորանի ծածկը սրբատաշ են, իսկ արտաքուստ՝ շարված տարբեր մեծության հանքաքարերով և կրաշաղախով: Կտուրը երկթեք է եղել՝ ծածկված սրբատաշ սալքարերով, որոնք թափվել են: Թաղի արևմտյան հատվածը փլված է: Եկեղեցու ներսում, հատակին ընկած մի բեկորի վրա փորագրված են ՇԿԸ գրերը, հավանաբար արձանագրության բեկոր է:

Շրջակայքում գերեզմանոց է, սալաձև անմշակ տապանաքարերով:

դ. Տախտաեղծի եկեղեցին գտնվում է գլուզից 4 կմ հյուսիս համանուն դաշտամասում, մի բլրակի վրա, դեպի սարերը տանող ճանապարհին, անտառի մեջ: Փոքրիկ մատուռ է (5×4մ)՝ կառուցված կրաքարի մանր կտորներով և կրաշաղախով: Ծածկը թաղակապ է եղել, փլվել է, կանգուն են արևելյան խորանը և շենքի պատերը՝ 1—2 մ բարձրությամբ: Եկեղեցու հյուսիսային կողմում մի կանգուն խաչքար կա՝ պարզ գծագրական խաչերով, անարձանագիր: Նույնանման մի խաչքար էլ գտնվում է սրանից 100 մ արևելք, մի ծառի տակ:

կ. Ամրոց Մանթաշ կալա, գանձում է գլուղից մոտ 7 կմ հյուսիս-արևմուտք, Աղսակ գետի աջ ափին բարձրացող սրածալր լեռան գագաթին: Բարձունքի անցանելի հատվածները ամրացված են հաստ և ամուր պարսպապատերով, որոնք ունեն բազմաթիվ բրգաձև աշտարակներ՝ պատերի մեջ թողնված կլոր, փոքր անցքերով: Պարիսպները շարված են մանր ավազաքարով, կրաշաղախով: Ամրոցը կրկնահարկ է, սանդղավանդի ձևով. առաջին հարկը բավական ընդարձակ է, մոտ 2 հեկտար հարթ մակերեսով, հյուսիսում բարձրանում է մի այլ քարածալու, որի վրա տեղավորված է ամրոցի երկրորդ աստիճանը՝ միջնաբերդը: Սա նույնպես ամրացված է բրգավոր պարիսպներով և արևելյան կողմից ունի մի մեծ մուտք: Միջնաբերդը բռնում է մոտ 0,5 հեկտար տարածություն: Ամրոցի հիմնական մուտքը բարձրավանդակի հարավ-արևմտյան անկյունից է, լեռնապարսպի արևմտյան կողմից. գագաթի բուրգի վրա նկատելի են հատուկ դիտանոցների և փոքրիկ պահակատան շենքի մնացորդներ: Ամրոցի երկու մասերում էլ նկատելի են բազմաթիվ շինությունների հիմնապատերը, ըստ որում միջնաբերդի շենքերն ավելի փոքր չափերի են եղել, քան ստորին մասինը: Ամրոցի կառուցման ժամանակը ստույգ հայտնի չէ:

Բագրատունիների ամենանշանավոր ամրոցներից է եղել Հովհ. Դրասխանակերտցին Աղստևի ձորում և Կալեն գավառում հիշատակում է մի կարևոր ամրոցի մասին, որը, հավանաբար, սա է: Պարսպապատի վերնամասերը մեծ մասամբ քանդված են, մնում են նրանց ստորին հատվածները՝ 1—4 մ բարձրությամբ:

զ. Սկեղեցի վ. Լաչիևիդյա գյուղատեղում, գանձում է գլուղից 5 կմ հարավ-արևելք, անտառի մեջ, ճանապարհից դեպի հյուսիս: Պահպանվել է արևելյան խորանը և արևմտյան պատը: Թաղակապ, խոշոր շենք է (11×5 մ), շարված որձաքարով, կրաշաղախով. ներքուստ ունեցել է սպիտակ կրաշաղախի ծեփածածկով, որի վրա նշմարվում են որմնանկարների մնացորդներ: Կառուցման ոճով պատկանում է XII—XIII դարերին, թեև արձանագրություններ չեն պահպանվել:

է. Զուլգ եկեղեցիներ ն. Լաչիևիդյա գյուղատեղում, գանձում են գլուղից մոտ 3 կմ հարավ-արևելք, Սղնախի ջուր վտակի աջափնյա հարթության վրա, անտառի մեջ: Արևելյան եկեղեցին տեղացիների շրջանում կոչվում է Սղծաձորի սբ նշան. սա փոքր չափերի է (6×4 մ), թաղակապ, ծածկը կիսով չափ խոնարհված է, քանդված է նաև հարավային պատը:

Երկրորդ եկեղեցին, որ արձանագրության մեջ Աստվածածին է կոչվում, նախորդից մոտ 100 մ արևմուտք է ընկած. սա ավելի մեծ չափերի է (7×5 մ), նույնպես թաղակապ ծածկով, Գլխավոր խորանի բնմը քանդվել, հավասարվել է հատակին: Այս եկեղեցին ևս իր կառուցողական առանձնահատկություններով և պահպանված արձանագրության հնագրությամբ XII—XIII դարերի գործ է: Արևմտյան դռան ճակատակալ քառանկյան քարի վրա ներքուստ փորագրված է մի անթվակիր նվիրատվական արձանագրություն՝ խիստ եղծված և հողմնահարված:

Զուլգ եկեղեցիների շրջակայքում կան տների բազմաթիվ ավերակներ: Հավանաբար Սղնախի ջուր վտակի ափերին հնում բնակավայրեր են եղել:

ը. Մատուռ Ս. Կիրակի խոջաբազար գյուղատեղում, կանգնած է գլուղից 2 կմ հարավ-արևելք, Արաբի ձորից դեպի արևմուտք, Քոսաղբուր հնավայրի և աղբուրի մոտ, սարալանջին: Տեղացիների շրջանում հուշարձանը հայանի է խչրազարի խաչ անունով: Սա գմբեթավոր փոքրիկ մատուռ է (4×4 մ)՝ կառուցված մի խոշոր ժալուրակորի վրա, գետնից 2 մ բարձրությամբ: Ներքուստ պատերի անկյուններում մոտ մեկ մետր բարձրության վրա ազուցված են չորս ելուստներ, որոնց վրա հենվում են ծածկի կամարները՝ իրենց վրա կրելով փոքրիկ գմբեթը՝ սրբատաշ գլանաձև թմբուկով և սրածալր վեղարով: Պատերի մեջ բացվում են մեկական փոքր ու նեղ լուսամուտներ, երկուսը՝ թմբուկի արևելյան և արևմտյան կողմերից: Մատուռի մուտքը արևմտյան պատից է, որի շրջանակի հյուսիսային կողը կարմիր գրանիտից մի կիսամշակ խաչքար է: Մատուռը կանգուն է, քանդված են գմբեթի վեղարն ամբողջությամբ և թմբուկի արևելյան մասը, թափված են թմբուկի հիմքի և ծածկի քիվերը:

Հուշարձանի շուրջը, Արաբաձորի աջ կողմի սարահարթի վրա տարածվում է գերեզմանոցը՝ բնական սալի անմշակ տապանաքարերով: Մատուռի ճակատակալ կիսակլոր քարի երեսին և գոան շրջանակի խաչքարի վրա կան արձանագրություններ:

253. Վ. ԱՂԴԱՆ. Ներքին Լաչինդայա դյուղատեղիի Կրկրորդ եկեղեցու արևմրայան դռան ճակտտակալ երկարավուն քարին, ներքուստ, 4 տող կիսահղծ.

+ ԿԱԲԱԵՐԻ ԱՅ ԵՍ ԼՈՒՍԵՐՍՄԱԲՆԵՅԱԱԾՈՂՈՐ

+ ԱԾՈՒՒ ԱԾԱԾՆՍՍԵՏՈՒ: Մ: ՄՊ: ԱԿՄԲՆՔՍԵՏԼՈՒԵՐ

ԹԱԵՐԻՈՒ. Բ.ԶԱԻՏՆԻ ԾԱՌ-ՉԱԴԴԱՐԻ: Ա: ՀԱԵԻՄԻ. . . .

Մ: ՀՆԱԲ. ԼԵՐԻԴ. ԱԼԱՍԹԵ. ՈՒԽՓԵ ԱՅԻ ԱՅ Մ
Ա

ԿԱՄԱԿ, ԲԱՐԵՐԱՐԻՆ ԱՅ, ՅԵՍ՝ ԼՈՒՍԵՐՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ [ԱԾ ՈՂՈՐ] ԱԾՈՂՈՐՄԻՒ ԱԾԱԾՆԻՍ, ԵՏՈՒ :Մ: ՄՊ,ԻՏՂԱԿ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏԼՈՒՆ, ԼՈՒԵՐԹԱՄԵՐԻՆ ՍԻ .Բ. ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ԾԱՌ-ՉԱՐԴԱՐԻՆ՝ :Ա: ՀԱԻՐ ԻՄԻՆ.[ԱՄԷՆ] ՇՆԱԻՈՐ, .Ա. ՄԱԻՐ ԻՄ՝ ԱԼԱՍՄԹԵ. ՈՎ ԽԱՓԵ, ԴԱՏԻ ԼՅԱՅ: ԱՄԷՆ]:

Դիտելիք. Արձանագրութիւնը մեզ է հասել քիչ թե շատ անաղարտ վիճակով, սակայն նրա վերծանութիւնը որոշ զժվարութիւններ ունի. հեղինակը կամ փորագրողը անփութ գտնվելով, տեղ-տեղ ավելորդ բառեր են մտցրել, որով և անհասկանալի է դարձել բնագիրը:

Առաջին շարքի վերջում և երկրորդի սկզբում կարդացվում է անոյնը և անոյնը, որոնց իմաստն անհասկանալի է, եթե ընդունենք, որ դա Աստվածածին եկեղեցու համար իբրև որոշիչ է ծառայում, այդ դեպքում անբացատրելի կմնա նրա կրկնութիւնը: Ավելի հավանական է ենթադրել, որ հեղինակը պարզապէս սխալմամբ է փորագրել այդ բառերը, որոնք չեն առնչվում բուն բնագրին:

Նույն շարքում նվիրատուի անունը կազմող տառաշարքը պարզ չի կարդացվում, նույն տառաշարքը կրկնված է նաև երկրորդ շարքում՝ միաբանքս հո Լուեր (հավանաբար ա-ն բաց է թողնված, պետք է լինի Լուեր). նույնպէս անհասկանալի կապակցութիւն մեջ: Այդ անունը վերապահորեն վերծանում ենք Լուեր-ար. անձնանուն, որ գործածական էր XIII—XV դարերում:

3-րդ շարքի սկզբի տառաշարքը զժվարանում ենք վերծանել, քանի որ հատվածը չի կապակցվում ոչ նախորդ և ոչ էլ հաջորդ մասերի հետ և թվում է, ավելագրութիւն է վերը նշված անոյնի նման:

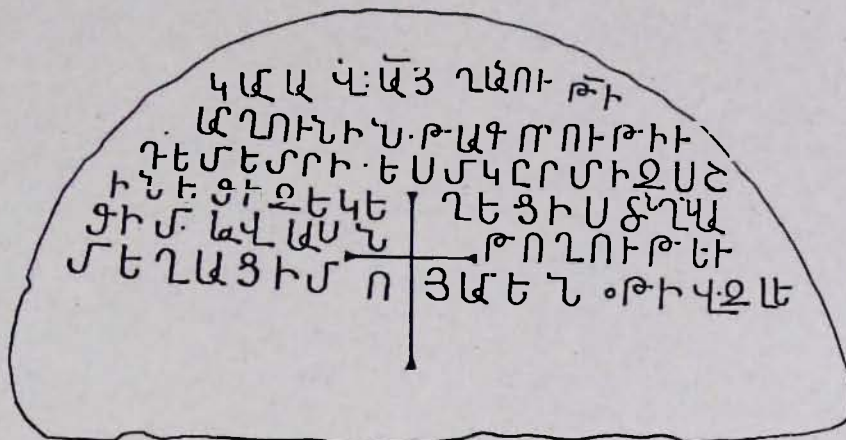
Նույն շարքում ծառայողարիւն. :Ա: հաւր իմ ին վերջին գրերը՝ ին պետք է կցել հոր անվանը՝ Շնաւոր[իւն], որը փորագրված է հաջորդ շարքի սկզբում ամեն փակագրից հետո:

4-րդ շարքի սկզբում և վերջում միևնույն ամեն բառը կրկնված է, ըստ որում նույն փակագրով, այն տարբերութիւն, որ տողավերջինը առանց գծիկի է:

4-րդ շարքում նվիրատուի մոր՝ Ալամսիթիին արվելիք պատարագի թիվը՝ ա-ն փորագրիչը նախապէս բաց է թողել և հետո ավելացրել 5-րդ շարքում առանձին, համապատասխան տեղից ցած: Ալամսիթի կամ Ալամսի իդ անձնանուն է, հանդիպում է առաջին անգամ, թեև նրա բաղադրիչները՝ Ալամ և Սիթի (Սթի) առանձին-առանձին կամ այլ զուգորդութիւններով գործածական են XII—XIII դարերում:

Նույն շարքում նվիրատուի հոր անունը Շնաւոր ար. իդ. անձնանուն է, որի ուղիղ ձևն է Շնորհաւոր, զանազան հնչյունափոխված ձևերով (Շնաւոր, Շնահոր, Շնովոր, Շնահվոր և այլն) լալն տարածում է ունեցել XIII—XVII դարերում պատմական Հայաստանի բոլոր գավառներում:

254. Վ. ԱՂԴԱՆ. Ս. Կիրակի մատուռի ճակատակալ կիսակտր քարի վրա, արտաքուստ, 5 տող.

ԿԱՄԱՎՆ ԱՅ, ՂԱՆՈՒԹԻՒՆԻՆ|ԱՐՂՈՒՆԻՆ, ԹԱԳՄԱԿՈՐՈՒԹԻՒՆԻՆ|ԴԵՄԵՏՐԻ, ԵՍՄԿԸՐՄԻՉՍ ՇԻՆԵՑԻ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ԾՆՆՈՂԱՅ ԻՄ ԵԻ ՎԱՍՆ ԹՈՂՈՒԹԵԱՆԻ ԵԻՄԵՂԱՅ ԻՄՈՑ: ԱՄԵՆ: ԹԻՎ ԶԼԵ (1286):

Լուսակ. 85

Գիտելիք. Ճակատակալ քարը տորոնագուն գրանիտ է, նրա վրա փորագրված բնագիրը հիմնականում լավ է մնացել և ընթերցվում է հավաստիորեն: Միայն տեղ-տեղ կրաջրերի հոսքի հետևանքով որոշ գրեր եղծվել են և լավ չեն երևում: Արձանագրությունը հորինված է լեզվաքերականական մի շարք մեղանչումներով, թեև նրա տառաձևերը կանոնավոր են և վկայում են փորագրող վարպետի հմտության մասին (բացառություն է կազմում ց գիրը, որը թեև հանդիպում է այլուր ևս, սակայն այստեղ չի ներդաշնակվում բնագրի մյուս տառատեսակներին):

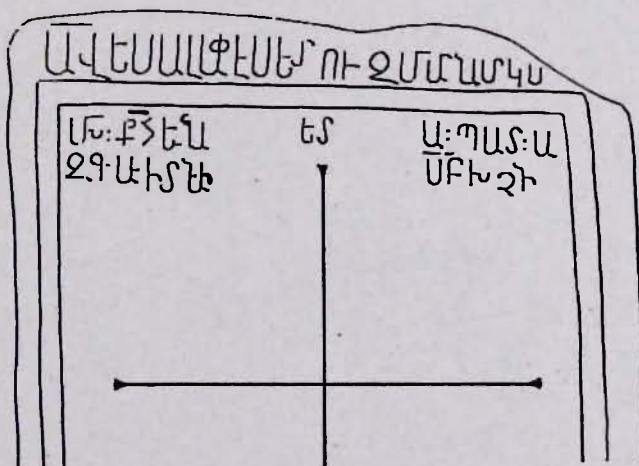
2-րդ շարքում՝ թագորութիւն Դեմետրի կապակցության մեջ առաջին բառում առ հնչյունակապակցությունը չի փորագրվել: Եթե փորագրողի պատահական վրիպում չհամարենք, պետք է ընդունենք այդ բառի բարբառային արտասանությունը՝ թագոր, որ այժմ էլ դիտվում է Հյուսիսային Հայաստանի մի քանի խոսվածքներում:

3—4-րդ շարքերում... շինեցի գեկեղեցիս ծնողաց իմ, այստեղ անտարակույս մի բառ բաց է թողնված՝ յիշատակ, յանուն, յերկարկենդանութիւն և այլն:

5—6-րդ շարքերում վասն թողութեան մեղաց իմոյ, փոխանակ՝ իմոց, գրչի սխալն է:

Արձանագրության հեղինակը լավ չի պատկերացրել ութիւն վերջածանցի գրաբարյան ուղղագրության և հապավման կանոնները, ուստի գրում է ղանութիւն Արղունիւն (փոխ. ի ղանութեան), թագորութիւն Դեմետրի (թագաւորութեան), այն էլ առանց հապավման նշանի:

255. Վ. ԱՂԴԱՆ. Ս. Կիրակի մատուռի արևմտյան մուտքը կազմող գրանիտե կարմիր խաչքարի ճակատին և վերևի խաչթևի երկու կողմերում, 3 տող.

ԱՐՍՏՈՒԾՈՂՎ, ԵՍ՝ ԱԼԱՓԷՍ ԵՏՈՒ ԶՄԱՏՆԱՐԿՍ |ՄԽԻԹԱՐԻ ՔՐԱՂԱՆԱՑԻՆ, ԵԻ ՆԱ ԵՏ :Ա: ՊԱՏՆԱՐԱԳՂ ԱՂԳԱԻ Ի ՏԱԻՆԻ ՄԲԽԱԶԻՆ:

Լուսակ. 86

Գլխեղիք. Խաչքարի շրջանակը կազմվել է զույգ սկոսավոր գծերով: Բուն խաչը պարզ, անզարդ խորաքանդակ է, որն առաջացել է խաչի ուրվագիծը ակոսելու միջոցով: Արձանագրությունն առաջին սողը փորագրված է խաչքարի վերևի մասում, շրջանակից դուրս և ավելի խոշոր աստերով: Մնացած երկու սողը գրված է ուղղահայաց վերի խաչթևի երկու կողմերում, համեմատարար մանր գրերով:

Առաջին շարքում նվիրատուի անունը պարզ կարդացվում է Ալափես, որն անշուշտ, Ալափայ անունն է ս դիմորոշ հոդով՝ Ալափայս>Ալափես, այ երկբարբառի պարզումով է ձայնավորի, որ շատ տարածված հնչյունափոխություն է գրեթե բոլոր բարբառներում (հմմտ. քանափայ>քանափայն>քանափեն, փեսայ>փեսայն>փեսեն և այլն):

Չ-րդ շարքի սկզբում ՄԽ հապավումը, թեև առանց գծիկի, վերականգնում ենք ՄԽԹար: Նույն շարքում քի սովորական հապավումը՝ քանափայն, իսկ շարունակության վերջում՝ եւնա ետ: Ա: պատ: Ա, այստեղ վերջին ա-ն չի կապվում նախորդ պատ. (արագ.) ի հետ, քանի որ նրանից անջատված է երկու կետով, որն իրենից առաջ արդեն ունի ա: Մենք վերապահությունը այստեղ վերծանում ենք՝ ետ: Ա: պատարագ ազգաւ ի տաւնի ՍԲ Խաչին, կապակցությունը հասկանալով այն իմաստով, որ այդ Ա պատարագը պետք է տրվի՝ ազգաւ, այսինքն նվիրատուի ողջ աղաթյունը կամ գերդաստանին: Արձանագրության առաջին և միակ վերծանող Մ. Բարխուդարյանցը այս հատվածը վերծանել է... ետ Ա պատարագ զգափթս ի սուրբ Խաչին, որ շատ հեռու է իրականից և անիմաստ:

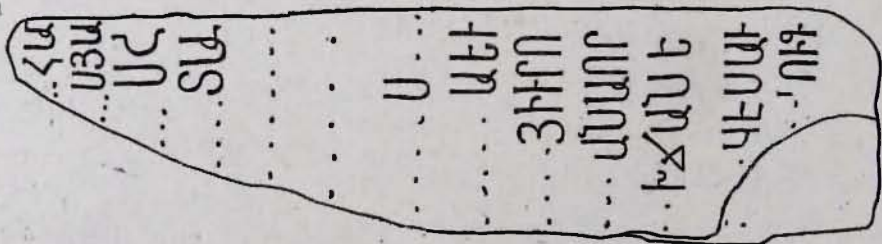
Խաչքարը և նրա արձանագրությունը հավանաբար ժամանակամերձ են մատուռի շինությունը՝ XIII դարի վերջերին (ՁԼԵ-1296):

Թ Ա Լ Ա

Կլուղը տեղավորված է Թալա գետակի ափերին, Լճանից 1,5 կմ հյուսիս-արևելք: Նրա մասին մատենագրական հիշատակություններ չկան, քանի որ այժմյան բնակավայրը հին պատմություն չունի: Սակայն գլուղի շրջակայքում պահպանված նյութական մշակույթի հուշարձանները ցույց են տալիս, որ միջնադարում այստեղ եղել են մի քանի բնակավայրեր՝ բավական խիտ բնակչությամբ և զարգացած տնտեսությամբ:

Դրանցից են՝ Միջնաշենի եկեղեցին, որը գտնվում է Թալա և Ենոքավան գլուղերի միջև, Թալա գետակի ձախ ափին: Հյուսիսային պատով հենված է վերևից պոկված մի վիթխորի ժալարեկորի վրա: Ծածկը թաղակապ է եղել, երկթեք տանիքով: Եկեղեցու շուրջը մեծ գերեզմանոց է՝ բազմաթիվ տապանաքարերով ու խաչքարերով, որոնցից քիչ բան է պահպանվել: Խաչքարերից մեկը կանգնած է ժայռե պատվանդանի վրա և ճոխ քանդակագործեր ունի: Եկեղեցու արևմտյան պատի հարավային անկյան մոտ ընկած գեղաքանդակ խաչքարի միայն հարավային կողին փորագրված բազմատող արձանագրության որոշ բառեր են կարդացվում. խաչքարի երեսի քանդակները և արձանագրության ձախակողմյան հատվածը հողմահարվել, քալքալվել են: Փոքրիկ եկեղեցու շենքեր կան նաև գլուղի արևելյան կողմում, ձորակղզին, հարավային մասում, կալերի մեջ: Զույգ մատուռների պատերը 2 մետր բարձրությամբ պահպանվել են կոլտնտեսության կայերից մի քանի մետր հարավ:

256. ԹԱԼԱ. գլուղից 3 կմ հյուսիս, Ենոքավանի ձանապարհին, Թալա գետակի ձախ ափին, փոքրիկ կիսաքանդ եկեղեցու արևմտյան գոտն հարավային կողմում ընկած մի գեղաքանդակ խաչքարի կողին, խիստ եղծված արձանագրության մնացորդներ, 13 տող.

. . . ՀԱՄ . . . ՍՅԱ . . . ՍՇ . . . ՏԱ Ս . . . ԱԵԻ ՅԻԻԲՈ ԱՆԱՈՐ . . .
[ՎԱՊԽՃԱՆԵ . . . ՑԷՍԱԻ . . . [ԹՈՒԻՆ] ՍԻԳ:

Լուսակ. 87

Գլխովիք. Տողերի համարակալումը պայմանական է, սկզբում պետք է լինեի առնվազն մեկ տող: Հավանաբար խաչքարի կողի այս արձանագրությունը ինքնուրույն չի եղել, այլ հանդիսանում է խաչքարի ճակատի հիմնական բնագրի շարունակությունը և վերջաբանը: Տառաձևերի կանոնավոր, բոլորածե գեղեցիկ երկաթագիրը բնորոշ է XII—XIII դարերին, որ և պետք է համարել խաչքարը կանգնեցնելու հավանական ժամանակը: Այս ենթադրության օգտին են խոսում նաև բնագրի վերջում երևացող ՈՒԳ գրերը, որը, հավանաբար, խաչքարի թվագիրն է (1174):

Ե Ն Ո Ք Ա Վ Ա Ն

Գլուղը գտնվում է Իջևանից 6 կմ հյուսիս-արևելք, Թալա գետակի ձախ ափի լեռնալանջին: Թալալի ձորն այս մասում գահավեժ է, գրեթե ուղղահայաց, ժալազագաթների հարթության վրա ընկած է գլուղը: Պատմական աղբյուրներում գլուղի մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել, սակայն նրա շրջակայքում եղած տարրեր հուշարձանները վկայում են, որ հնում Թալա գետակի ափերը ես խիստ բնակեցված են եղել: Ներկայումս գլուղում և մերձակայքում կան հետևյալ հուշարձանները.

ա. Եկեղեցի-մառուռը գտնվում է գլուղի հարավային ծայրին, ձորի եզրին: Շարված է կիսամշակ որձաքարի բեկորներով և կրաշաղախով: Ծածկը թաղակապ է՝ երկթեք կտուրով: Մուտքը արևմտյան պատից է, նրա շրջանակի հարթված երեսներին գծագրված են պարզ խաչեր: Պատերը ներսից սվաղված են կրաշաղախով, որի վրա նշմարվում են սևաներկ որմնանկարների մնացորդներ: Եկեղեցու շուրջը, մինչև ձորի եզրերը տարածվում է պատմական գերեզմանոցը, որը ժամանակամերձ է եկեղեցուն: Եկեղեցու մուտքից 10 մ արևելք, մի սեղանաձև կիսամշակ տապանաքարի հարթ մակերեսին քանդակված է պարզ գավազան և երկտող արձանագրություն, որը եղծված է: Առաջին տողի վրա հազիվ նշմարվում են Թաթոս, իսկ երկրորդի վրա՝ ԹվիՍ Ռի:

բ. Եկեղեցի Օկոնաթալ, գտնվում է գլուղից մոտ 17 կմ արևմուտք, նույնանուն հանդամասում, մի լայն բացատի մեջ, գետակի ձախ ափին: Շինված է որձաքարի տարբեր մեծ ության բեկորներով: Եռանավ բազիլիկայի նման շենք է, ներսից 11×7 մ չափերի: Ներսում կան չորս սրբատաշ կլոր սյուներ, որոնց վրա հենվող կամարները գոտկում են եկեղեցու ծածկը՝ ստեղծելով երեք նավեր: Արևելյան խորանի երկու կողմերում կան մեկական ավանդատներ: Հյուսիսային ավանդատան մուտքի ճակատին ագուցված է կապտագույն քարից մի խաչքար՝ հեծյալի բարձրաքանդակով: Եկեղեցու արևմտյան մուտքի երկու կողմերում կանգնեցված են երկու խաչքարեր, որոնցից հարավայինի երեսին նույնպես քանդակված է գինավառ հեծյալ: Եկեղեցուց մի քանի մետր արևելք, գետնի մեջ խրված մի կանգուն թևավոր խաչ կա, որը, հավանաբար, XII—XIII դարերի է: Շուրջը տարածվում է ընդարձակ գերեզմանոցը՝ XIX—XX դարերի անզարդ տապանաքարերով:

գ. Ասավածածիճ Եկեղեցին գտնվում է գլուղից մեկ կմ հարավ, ձորի մեջ, գետակի ձախ ափի մի բլրակի վրա: Փոքր չափերի շենք է (4×3 մ), շարված տարբեր մեծ ության հանքաքարի բեկորներով: Գլխավոր խորանը՝ ցածր բեմով, արևելքից է, սրա հյուսիսային կողմում, եկեղեցու հատակագծից դուրս, նրան կցված է միակ՝ հյուսիսային ավանդատունը՝ զեպի բեմը բացվող մուտքով: Եկեղեցու շրջակայքում կան բազմաթիվ տապանաքարեր ու անարձանագիր խաչարձաններ, սակայն մշակման եղանակով եկեղեցուն ժամանակամերձ (XIII դար): Հավանաբար հնում գլուղը տեղավորված է եղել այս ձորում, այդ են ցույց տալիս դուրդատեղիի բնակարանների ավերակները, որոնք տարածվում են առավելապես եկեղեցուց արևելք ու հարավ: Շենքի ճակատներին ագուցված են խաչքարերի քանդակազարդ բեկորներ:

Արձանագրությունը փորագրված է հյուսիսային ավանդատան մուտքի երկարավուն ճակատաքարի երեսին, շղագրի և բոլորագրի տառերով, անսովոր տառաձևերով: Այս տեսակետից հատկապես ուշագրավ են վ, ա, պ, լ ա, և գրերը, որոնք հազվադեպ նմուշներ են հայ վիմագրության մեջ:

Առաջին շարքում. ես՝ Ածայտուր եզնեցի զԼուսերին զայգին., վկայված է ե(է) նախահա-
 վելվածի անհարկի կիրառություն՝ բազմավանկ բայածևի հետ առաջին դեմքում (սպասելի էր
 գնեցի). իրողությունը, ինչպես նշել ենք, հաճախ է դիտվում միջին դարերի վիմագրերում ու ձե-
 ոագրերի հիշատակարաններում, և վկայում է, որ նրա նշանակությունը այդ ժամանակներում
 այլևս չէր գիտակցվում: Ածայտուր անձնանվան մեջ յնուկնպես անհարկի է գործածված և պարզում
 է այդ գրի ուղղագրության վիճակը միջնադարում (յ կարող էր գրվել հին ուղղագրության հետևու-
 թյամբ, բայց չարտասանվել): ԶԼուսերին զայգին, զ նախդիրը կրկնված է:

2-Յ-րդ շարքերում, որ գնել ին պարոնաց կամակցութեամբ..., գնելին, գնել էին (<գնեալ
 էին), բալի անցյալի վաղակատար ժամանակի խոսակցական ձևն է, որ կա ներկայումս մի քանի
 խոսվածքներում (Արարատյան, Ղարաբաղի, Լոռու և այլն): Նշված կապակցությունը պետք է
 հասկանալ որ գնել էին պարոնաց կամակցութեամբ:

5-րդ շարքում նվիրատուի մոր անունը Տիրոցմայր է (ետուն իմ մայրն՝ Տիրոցմայրն), որը
 տրական հոլովում օրինաչափորեն դարձել է Տիրոցմայրն: Հազվադեպ իգ. անձնանուն, որը կազմվել
 է Տիրոց ար. անվան և մայր բառի հարադրությունով:

257. ԵՆՈՔԱՎԱՆ. Աստվածածին եկեղեցի, գյուղից մեկ կմ հարավ, Թալա գե-
 տակի ձախ ափին կառուցված փոքրիկ եկեղեցու միակ հարավային ավանդատան
 մուտքի ձակատակալ երկարավուն քարին, անկանոն շղագրով, 8 տող.

Յ ՈՒՍՈՍԿ ԿՅ ԵՍ ԱԾԱՅՈՒՆ ԵԳՆԵՅԻ ԶԼՈՒՍԵՐԻՆ
 ԶԱԳԻՆ ԿԱԲԱՍԱԿ ԵՍ ԵՍ ԵՍ ԵՍ ԵՍ ԵՍ
 ՊԱՐՈՆԱՅ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵՐ ՊԱՐՈՆ ՍԳԻՐՆԸ
 ԱՎԵՑԻ ԱԲԱԾԱԾԵՆԻՍ Ե ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՍ
 ՈՒՆ ԻՄԱԿՆԻՆ ՄԻՐՈԳՄԱԿՆ. Կ. ԶԱՄ
 ՄԱԷ Ի ՄԲՍԳՍԻՆ ԿԱՄԱՐԻ ԷՔՆ ԱՆՆԻՆ ԿԱՅ
 ՄՏԱԵԼ ԶԱԿՅ ԶԱՅԳԻՆ ԶՈՎԱԶ Ե Յ ԺԸ ՏԱՅՐ
 ԹԻՍ ԷԽ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԱՄՏՈՒԱԾԱՅՈՒՐ ԷԳՆԵՑԻ ԶԼՈՒՍԵՐԻՆ ԶԱԳԻՆ ՅԱԲԱՍԱՎ ՅԻՐ
 ՈՐԳՈՅՆ, ՈՐ ԳՆԵԼ ԻՆՊԱՐՈՆԱՅ ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱՄԻՔ ՊԱՐՈՆ ՄԱՐԳՄԻԻ: ԸՆԾԱՅԵՑԻ
 ՄԲ ԱԾԱԾԵՆԻՍ, ԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՄ ՄԱԻՐՆ՝ ՏԻՐՈՅՄԱԻՐՆ .Ա. ԺԱՄ ԻԻՂ ՏԱ-
 ԻՆԻ ՄԲ ՄԱՐԳՍԻՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՆԻՆ ՅԱՅԻ: ՈՐ ՀԱՆԵԼ ԶԱՆԱՅ ԶԱՅԳԻՆ,
 ՆԶՈՎԱԾ Է ՅԺԸ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՑՆԻ: ԹՎԻՍ ԶԽ (1291):

ՄՈՐՈ ԶՈՐՈ ՎԱՆՔ

Իջևանի շրջանի հնագույն և ճարտարապետական ուշագրավ հորինվածքով այս հուշարձանի մասին մատենագրական վկայություններ չեն պահպանվել: Հյուսիսային Հայաստանի Գալեհ և Մահկանա-
րերդ գավառների մյուս, հարևան հոգևոր ու մշակութային կենտրոնների՝ Հաղրատի, Ն. Գետիկի, Հաղար-
ծնի, Դեղձուտի, Մակարա վանքերի վիմագրության և պատմագրական աշխատություններում ևս
որևէ հիշատակություն չենք գտնում հուշարձանախմբի պատմական կյանքի մասին:

Նորագույն տեղագրական գրականության մեջ Մորո ձորո վանքին անդրադարձել է միայն Մ.
Բարխուդարյանցը, որն իր «Արցախ» գրքում մի քանի տողով նկարագրել է Ա. Աստվածածին
եկեղեցու տեղագրությունը, կառուցվածքը և պահպանության վիճակը այցելության ժամանակ՝ XIX
դարի կեսերին: Բարխուդարյանցը իր գրքում զետեղել է վանքի 3 արձանագրություն՝ ոչ այնքան
հաջող վերծանությունը: Տարիներ առաջ հրատարակված Իջևանի շրջանի պատմական հուշարձանների
«Ուղեցույցը» (կազմող՝ Հ. Նդիազարյան) մի էջ է նվիրել Մորո ձորո վանքի ընդհանուր նկարա-
գրին և վիմագրությանը, որը քիչ բան է ավելացնում եղած տեղեկություններին:

Հուշարձանախմբի Մորո ձորո Աստվածածին անվանումը գալիս է նրա պատերին փորագրված
արձանագրություններից: Անտարակույս է, որ Մորո ձորո կարող էր ծագել այն ձորի կամ գյուղի
անունից, որի սահմաններում կառուցվել էր վանքը: Հիրավի, հուշարձանից մոտ մեկ կմ դեպի
հարավ-արևելք, ձորակի ձախ կողմում, «Պամբի սար» անտառամասի կենտրոնում մի բացատ կա,
որն ամբողջությամբ ծածկված է մորու թփիկներով և այդ պատճառով տեղացիների շրջանում
Մորու թալա է կոչվում: Հավանական է, որ հնում Մովիղի ձորակը նույնպես ծածկված է եղել
մորու թփերով և կոչվել է Մորու ձոր, որից և տեղանունը անցել է նրա ձախ ափի հարթության
վրա կառուցված վանքին:

Մորո ձորո ս. Աստվածածին վանքը տեղավորված է Մովիղ գյուղի արևմտյան թաղամասում,
այգիների մեջ՝ շրջապատված դարավոր վիթխարի ընկուզենիներով: Հուշարձանախմբի կառուցվածք-
ներից ներկայումս կանգուն են Աստվածածին եկեղեցին և նրա շուրջը տարածվող պատմական
գերեզմանոցի մի քանի քանդակազարդ խաչքարերը, ինչպես նաև ձորակի հակառակ ափին գտնվող
առանձին խաչարձանների պատվանդանները, որոնք թեև թվագրված արձանագրություններ չունեն,
սակայն իրենց շինության ու քանդակազարդերի ոճով ժամանակամերձ են եկեղեցու վերակառուց-
մանը (XII—XIII դդ.): Վանքի օժանդակ տնտեսական շենքերի և միաբանության կացարանների
ավերակները քարակույտերի ու խանդակների ձևով երևում են եկեղեցուց դեպի հարավ և արևելք
ոչ այնքան հեռու, իսկ դրանից դեպի արևելք Համզալի լեռնալանջին ու Գարմաքար ժայռաբե-
կորից ներքև միջնադարում տեղավորված է եղել վանքապատկան գյուղը, որի մնացորդները պահ-
պանվել են գյուղի այգիներում ու բանջարանոցներում՝ Մովիղի ջուր գեաակի երկու ափերին:

Առաջին հայացքից արտաքուստ հուշարձանը անշուք տպավորության է թողնում. քանի որ
նրա երբեմնի սրբատաշ երեսապատերը, ծածկի ձևավոր սալերն ու քիվերը վատ են պահպանվել,
մեծ մասամբ խարխլվել, թափվել են՝ մերկացնելով եկեղեցու կմախքը, որը տեղ-տեղ վերանորոգ-

ված է անարվեստ եղանակով: Եկեղեցին փոքր չափերի (դրսից՝ 8,4×8,6 մ) գմբեթավոր գողտրիկ շինույթովն է, արտաքուստ և ներքուստ խաչաձև հատակագծով, որի ընդերքը խաչթևերը կիսաշրջանաձև են, բացի հարավայինից, որն արտաքուստ ուղղանկյուն է: Եկեղեցու կիսակլոր պատերի արտաքին երեսապատման սրբատաշ քարերը ժամանակի ընթացքում պոկվել, ընկել են, ուստի հետագայում ստիպված են եղել երեսապատերը վերաշարել մեծ մասամբ տարբեր գույնի կիսամշակ քարերով, տեղ-տեղ օգտագործելով նաև բեկորներ: Անվիճելի է, որ ամբողջ հուշարձանը նախապես շարված է եղել գորշագույն բազալտի սրբատաշ սալերով, որոնց առանձին հատվածներ անաղարա պահպանվել են ներսում, խաչթևերի կիսակլոր պատերի, թաղերի և կամարների վրա: Սկզբնական սրբատաշ երեսապատերը XII—XIII դարերում կատարված վերանորոգումների հետևանքով մեծ մասամբ փոխարինվել են կամ մուգ դեղնագույն սրբատաշ չեչաքարով (թմբուկի արտաքին երեսապատ), կամ սպիտակավուն տաշված ավազաքարով (թմբուկի ներսի մակերեսը, թաղերը, գլխավոր խորանի կիսակլոր պատերը և ալլն), որոնք հեշտութամբ զանազանվում են գորշ բազալտի հնագույն երեսապատերից:

Եկեղեցու կիսաշրջանաձև խաչթևերը վերևում իրար հետ միանում են խիստ շեշտված պայտաձև կամարներով, որոնք հենվում են խաչթևերի անկյուններում հաղիվ գծագրվող ուղղանկյուն որմնամուկների վրա: Այդ կամարների վրա հանգչում է գմբեթի զլանաձև թմբուկը՝ չորս կողմերից բացվող լուսամուտներով, որոնք իրենց անհամեմատ մեծ չափերով (1,1×0,55 մ) հիշեցնում են վաղ շրջանի հայկական հուշարձանները:

Հնագույն կառուցողական ձևերի տեսակետից մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում հատկապես թմբուկի հյուսիսային լուսամուտը, քանի որ մյուս երեքը խարխուլվել են, քանդվել, իսկ նրանց պսակող շրջանակները չեն պահպանվել: Հյուսիսային լուսամուտի բացվածքը վերևից ծածկված է երկարավուն ուղղանկյուն սրբատաշ քարով, որը VII դարի պսակներից հատուկ կամարաձևի փոխարեն հարթ հորիզոնական է: Սակայն լուսամուտի շրջակալի ավանդական ձևը պահպանելու ձգտումով, ալդ քարի հարթ մակերեսին վերանորոգող վարպետը փորագրել է պայտաձև կամար՝ նախնական շրջանին հատուկ քանդակազարդերով: Այդ կամարաղեղից դեպի աջ, հարևան քարի վրա, անաղարդ պահպանվել է մեծ վարպետութամբ կատարված նույն բարձրաքանդակը, որն իր մեծությամբ և քանդակման նրբութամբ նույնպես բնորոշ է հայկական հնագույն կոթողներին (Չվարթնոց): Թմբուկի արևելյան մակերեսին, ներքուստ քանդակված է Գրիստոսի խաչելության տեսարան, իսկ սրանից փոքր-ինչ հարավ՝ մի թռչունի խորաքանդակ (հավանաբար աղափնի): Սրանք երկուսն էլ ուրվագծված են պարզ ու անպաճույճ գծերով, անարվեստ և, ըստ երևույթի կատարվել են հապճեպորեն, եկեղեցու նորոգումների ժամանակ: Նույնը չի կարելի ասել խաչթևերի կամարների միացման անկյուններում տեղավորված առասպելական կենդանիների և հաշկապարիկների բարձրաքանդակների մասին, որոնք այժմյան եղծված ու ալլափոխված վիճակով էլ բարձրարվեստ քանդակների նմուշներ են և իրենց զուգահեռներն ունեն վաղ շրջանի հուշարձաններում (Գնդեվանք):

Հուշարձանի ծածկը անմխիթար վիճակում է: Գմբեթի վեղարն ամբողջությամբ կործանված է, ծածկի սրբատաշ սալերը չեն պահպանվել: Թափվել ու անհետացել են բոլոր քիվերը, պատերի ու գմբեթի վերին շարքերը: Քանդված է արևմտյան խաչթևի թաղն ամբողջությամբ, իսկ արևելյանի՝ մի զգալի մասը, որով և խաթարվել է աթաբեկ Իվանեի ընդարձակ շինարարական արձանագրությունը:

Եկեղեցու ներսը համեմատաբար քիչ է տուժել. նախնական սրբատաշ շարվածքը այստեղ պահպանվել է առավելապես բարձրում՝ խաչթևերի թաղերը, կամարները, բնի վերևի բարդ ձևավոր գոտին, թմբուկի ներսի մակերեսի որոշ մասեր ներկայանում են սկզբնական տեսքով: Ինչ վերաբերում է խաչթևերի կիսաշրջանաձև պատերին, ապա դրանք մեծ մասամբ վերաշարված են անմշակ կամ կիսատաշ քարերով, տեղ-տեղ նաև սվաղված են կրաշաղախով:

Մորո ձորո վանքի հնության ամենաբնորոշ զարդաքանդակը, անշուշտ, արևելյան աբսիդի թաղի հիմքով ձգվող և բարդ ձևավորում ունեցող կիսակլոր գոտին է, բաղկացած իրար հաջորդող չորս շարք զարդերից, որոնք առանձին-առանձին կամ տարբեր զուգադրումներով հանդիպում են հալ դասական ճարտարապետության VII դարի հուշարձաններում:

Դրանք են՝ փոքր թեքութամբ իրար վրա հենված նշտարաձև քանդակազարդերի շարանը (Արուճ, Սիսիան, Թարգմանչաց վանք, Անիի Պալատական եկեղեցի և ալլն), թեք հարթության

վրայով ձգվող ատամնաշարի քանդակը՝ շախմատաձև դասավորված ատամիկներով (Երերուլք, Ավան, Արամուս, Գայանե)։

Ինչպես երևում է Աստվածածին եկեղեցու ճարտարապետական ձևերի այս համառոտ քննությունից, հուշարձանի կերպարում դիրկընդիսառն հանգես են գալիս թե պատկանելի հնության, մինչև VII դարը հասնող հանգույցներ ու մանրամասներ (խիստ շեշտված պայտաձև կամարները, արևել- VII դարը հասնող հանգույցներ ու մանրամասներ (խիստ շեշտված պայտաձև կամարները, արևել-

յան արսիդի քանդակազարդ գոտին, թմրուկի հյուսիսային լուսամուտի պսակը և այլն) և թե ակնհայտորեն հետնադարյան վերափոխություններ ու նորամուծություններ (հարավային մուտքի շրջանակը, գմբեթի թմրուկն արտաքուստ և այլն), որոնք աչքի են զարնում առաջին իսկ հայացքից։ Դժվար է հաստատապես պնդել, թե Մորո ձորո վանքը ժամանակակից է VII դարի ան հուշարձաններին, որոնց ճարտարպետի մի քանի բնորոշ հատկանիշներ գտնամ ենք այստեղ։ Մակախ առավել դժվար է եկեղեցու շինությունը վերագրել XII դարավերջին, հիմք ընդունելով նրա պատերին փորագրված արձանագրությունները, որոնցում պարզ ընթերցվում է մի ղեպքում՝ շինեցի գ Ածածիս... մյուսում՝ շինեաց Իււանէ զվաճքս Մորո ձորոյ, ըստ որում երկու բնագիրն էլ ժամանակամերձ են իրար, կամ նրանց ժամանակների տարբերությունը մեկ տասնամյակից չի անցնում, որի ընթացքում հազիվ թե երկու անգամ կառուցվեր նույն եկեղեցին։ Մեր կարծիքով, խոսքն այստեղ շինքը վերանորոգելու մասին է, քանի որ շինել բայը վիմագրական հուշարձաններում հաճախ կիրառվում է նաև նորոգել կամ վերադարձնել նշանակությամբ։

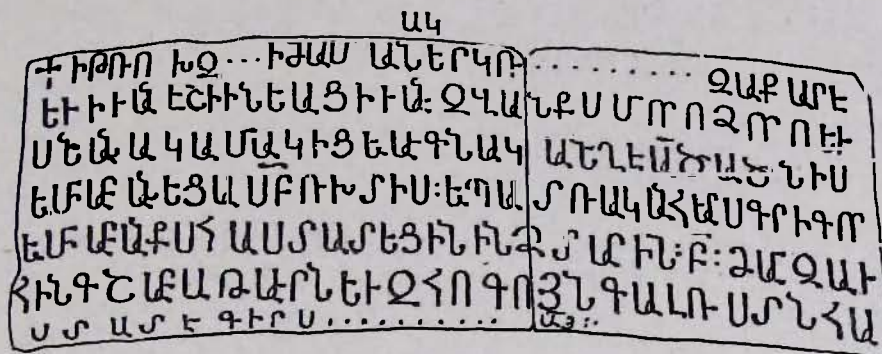
Կասկածից վեր է, որ Մորո ձորո վանքի Աստվածածին եկեղեցին կառուցվել է շատ ավելի վաղ, քան նրա պատերին փորագրված վիմագրերը, որոնք բոլորն էլ վերաբերում են հուշարձանի վերակառուցումից հետո եկող շրջանին և ընդգրկում մոտ 60—70 տարվա ժամանակամիջոց (XII դարի երկրորդ կեսից մինչև XIII դարի առաջին տասնամյակները)։

Հավանական է ենթադրել, որ VII—VIII դարերում կառուցված վանքը ավերվել ու ամալացել է արաբական տիրապետության ժամանակաշրջանում և միայն հետագայում, XII դարի կեսերին, Մահկանաբերդի Արծրունիների և Ջաքարյանների կողմից հիմնովին վերանորոգվելով, դարձել է այս գավառի հնագույն և նշանավոր հոգևոր կենտրոններից մեկը։ Ինչպես ասվեց, Մորո ձորո վանքի պատմական կյանքի ստույգ վկաները նրա պատերին փորագրված հիշատակագրություններն են որոնք հասնում են մինչև XIII դարի առաջին կեսը, որից հետո վանքի հետագա գործունեություն մասին տեղեկություններ չկան։ Պետք է ենթադրել, որ շուտով վրա հասած մոնղոլական ավերիչ ասպատակությունների և դաժան հարկահանության հետևանքով վանքը զրկվել է ձեռք բերած արտոնություններից, քայքայվել և, կորցնելով իր առաջնակարգ վիճակը Մահկանաբերդ գավառում, հաջորդ դարերում շարունակել իր գոյությունը իբրև գյուղական եկեղեցի, որպիսին նրան տեսնում ենք XIX դարավերջին։ Մորո ձորո վանքի փոխարեն հետագայում, Ամիր Քրդի հետնորդների տիրապետության ժամանակաշրջանում կառուցվում են հոգևոր և մշակութային նոր կենտրոններ և ընդարձակվում հները։ Այս տեսակետից առանձնապես բեղմնավոր են աթաբեկ, ամիրսպասալար Մադուն Բ-ի և նրա որդի Խուլուբուղայի իշխանության տարիները (XIII դարի երկրորդ կես), երբ ծավալվում են Մակարա, Առաքելոց, Գիրանց և ուրիշ վանական համակառուց- ների ընդարձակման աշխատանքները, կառուցվում ու բարձր զարգացման է հասնում հուշակավոր Առաքելի հիմնադրած Դեղձուտի վանքը։ Մորո ձորո վանքի արձանագրությունները թվով այնքան էլ շատ չեն, սակայն իրենց բովանդակությամբ կարևոր են, քանի որ արժեքավոր տեղեկություններ են հաղորդում ոչ միայն վանքի, այլև ողջ գավառի և իշխանական տների պատմության մասին։ Հնագույն անթվագիր արձանագրությունները եկեղեցու հյուսիսային խաչթևի թաղի վրայի, մոտավորապես նույն բովանդակության, արձանագրերն են, որոնցում վրաց Գևորգի թագավորը Մորո ձորո վանքն ազատում է հարկատվությունից։ Մնացած բնագրերը նվիրատվական են, բացի Նանա և Իվանե Ջաքարյանների արձանագրություններից, որոնք վերաբերում են վանքի վերանորոգմանը, ինչպես նաև վանահայր Գրիգորիսի հիշատակագրությունից՝ վանական տնտեսությունը ընդարձակելու մասին։

Մորո ձորո վանքի վիմագրությունը ուշագրավ է նաև իր հնագրական հատկություններով. տառաձևերը մեծ մասամբ կանոնավոր բոլորագիր երկաթագիր են, ավելի երկարավուն։ Սովորական տառակցումներից բացի հանդիպում են միայն այս միջավայրին հատուկ միացումներ (Գ-Ի, Թ-Գ և այլն)։ Արձանագրությունների մեծ մասում ա գրի աջ ստեղծին ներքևից բարակ գծիկով աղեղ է փորագրված, որը իր տարբեր ձևերով հատուկ է ինչպես նախնագույն, այնպես էլ X—XI

դարերի վիճակագրությանը: Մորո ձորո վանքի արձանագրությունների հնագրությունը ցույց է տալիս, որ այսպեղ աշխատել են հմուտ փորագրող-գծող վարպետներ, որոնք ստեղծել են կայծերի ու Մահկանաբերդի վիճակագրական հատուկ ոճը, որը իր մի շարք ինքնուրույն գծերով գալիս էր ճարտարապետական արվեստի հարուստ հարկական վիճակագրական մշակույթը: Արձանագրությունների լեզուն ժամանակի գրաբարն է, բարբառալին իրողությունների զգալի ներթափանցումներով:

258. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. տրտաքուստ, եկեղեցու զմբեթի թմրուկի հարավահայաց երեսին, խիստ հողմահարված. 7 տող.

Ի ԹՈՒԻՆ, ՈՒՁ, (1197) Ի ԺԱՄԱՆԱԿ ԵՐԿՈՒՑ ԵՂԲԱՐՑ՝ ՉԱԲԱՐԵԼԵԻ ԻԻԱՆԵ, ՇԻՆԵԱՑ ԻԻԱՆԵ ՉՎԱՆԲՈՒ ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ: ԵԻ ԵՄ՝ ՆԱՆԱ ԿԱՄԱԿԻՑ ԵԻ ԱԻԳՆԱԿԱՆ ԵՂԷ ԱՇՄԱԾՆԻՍՍ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ՈՒՑՏԻՍ ԵԻ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ՀԱԻՐՍ ԳՐԻԳՈՐԻ: ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԲՍ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻՆ ԻՆՁ ՏԱՐԻՆ :Բ: ԺԱՄ ՉԱԻԱԳ՝ ԼԻՆԳՇԱԲԱԹ ԱԻՐՆ ԵԻ ՉԼՈԳՈՅՆ ԳԱԼՈՒՍՏՆ: ՀԱՍՏԱՏ Է ԳԻՐՍ ԴԱՆՈՒԱՄԲՆ՝ ԱՑ

Լուսակ. 88

Գիտելիք. Արձանագրությունը հարավահայաց տեղագրության հետևանքով չափազանց հողմահարված է, եղծված և հատկապես առաջին տողերը զժվարություններ են վերականգնվում:

Առաջին տողի սկզբի թվագիրը վերապահություններ վերականգնում ենք ՈՒՁ, թեև խ-ն հատակ չի երևում և ավելի նման է ի-ի: Սակայն ՈՒՁ ընթերցումն անհրաժեշտ է, քանի որ այդ ժամանակ (1177) Նանան հաղիվ մի քանի տարեկան լինելու թվագրին հաջորդող տառաշարքը բառանշատման ենք ենթարկում վերապահորեն, քանի որ այդ մասը պարզ չի կարգացվում և զժվարություններ է կապակցվում հետագա բովանդակությանը: Տարակուսելի է իվանն անվան կրկնությունը:

4-րդ շարքում եւ միաբանեցա սր ուխտախս եւ պատուաւկան հաւրս Գրիգոր... պետք է լինել՝ պատուաւկան հաւրս Գրիգոր, այդ է պահանջում հատվածի անմիջական շարունակությունը:

7-րդ շարքում անեծքի բանաձևի վերջին բառերը փորագրված են մանր գրերով, ավելի պակաս խորություններ և խապառ եղծվել են: Պահանջված մի քանի գրերը թուլ են տալիս մոտավոր ճշտություններ վերականգնելու այս տողը:

Չնայած արձանագրության եղծված և անվերծանելի հատվածներին, նրա հիմնական բովանդակությունը վերականգնվում է. ամիրսպասալար Սարգիս Մեծի դուստր, Չաքարիալի և իվանեի քուլր Նանան միաբանել է Մորո ձորո վանքին, «կամալից եւ աւգնական» եղել իվանեին՝ վանքի շինության գործում: Այս բնագիրը կարևոր է նրանով, որ նոր տեղեկություններ է հաղորդում Գյուրիկյան վաղամեծիկ Աբաս Բ թագավորի կին Նանալի շինարարական գործունեության մասին: Մինչ այս՝ Նանալի կառուցներից հայտնի էին Սանահնի միակամար կամուրջը, որ նա կառուցել է ամուսնու հիշատակին, Հովհաննավանքի բուրգավոր պարիսպները և, վերջապես, նույն վանքի գերեզմանոցում իր որդեգիր «ճորակերտ վարդապետ», նույնպես վաղամեծիկ Մարգարեի հիշատակին կանգնեցրած խաչարձանը: Նշված հուշարձանների շինության ժամանակները ստույգ կերպով որոշված չեն, հայտնի է միայն, որ սրանք բոլորն էլ Նանան կառուցել է իր ամուսին Աբաս Բ-ի մահվանից հետո (1192): Ներկա արձանագրությունը, եթե նրա թվագիրը ճիշտ ենք վերծանել (1197), ստույգ թվականով առաջին հիշատակությունն է Նանալի կառուցողական գործունեության մասին:

259. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. արտաքուստ, եկեղեցու գմբեթի թմբուկի արևմտյան
երեսին, քայքայված, 5 տող.

ԵՍՀ ԱՅՐԳՐԻԳՐՈ . . . Ս ԱՌԻ Չ

ՎԱՆՔՍՇԻՆԵՑԻ ՉԱԾԱԾԻՆ Ս

ԱԿԻ ՉԱՅԳԻՆ ԳՆԵՑԻ ՉԸ Ա

ՂԱՅՆ ՅԻՇԵՍ ԸԻ ԲԻ ԲՍ ԱՂ

ԱՉԵՄ

ԵՍ՝ ՀԱՅՐ ԳՐԻԳՈՐԻՍ ԱՌԻ ԱՎԱՆՔՍ,

ՇԻՆԵՑԻ ՉԱՍԱԾԻՆՍԱՐԿԻ ՉԱՅԳԻՆ,

ԳՆԵՑԻ ՉԱՍՂԱՑՆ: ՅԻՇԵՍԱԻՔ Ի ՔՍ

ԱՂԱՉԵՄ:

Լուսակ. 89

Հրատ. Բարխուդարյանց, 342,

Գիտելիք. Արձանագրությունը խիստ հողմահարված է, կիսակործանված է կարողաց-
վում: Այդ է երևի պատճառը, որ նրա առաջին հրատարակիչ Մ. Բարխուդարյանցը մեջ է բերել
միայն մի քանի անկապ բառեր, իսկ մնացածը համարել անընթեռնելի: Արձանագրության հեղինակ
հայր Գրիգորիսը, այլ բնագրերում Գրիգորը, Մորո ձորո վանքում հայանի երկրորդ առաջնորդն է:
Առաջին անգամ իբրև աղապիսին նա հիշատակվում է Նանայի 1197 թ. արձանագրում: Գրիգորիսը
գործել է մինչև XIII դարի առաջին տասնամյակը, քանի որ աթաբեկ Իվանին 1213 թ. արձանա-
գրության մեջ վանքի առաջնորդ է հաստատում յազգե յազգ, մինչև յաւիաեան հայր Եվազրին:

1—2-րդ շարքերում առի զվառքս, պետք է հասկանալ ոչ բառացի, վանքը գնելու իմաստով,
այլ ստանձնեցի վանքի առաջնորդությունը: Այս հատվածը Բարխուդարյանը բաց է թողել:

2-րդ շարքում շինեցի զԱծածինս, դժվար է ստույգ որոշել, թե որ շինքի շինությունն է
վերաբերում խոսքը: Բուն եկեղեցին, ճիշտ է, Աստվածածին է անվանվում, սակայն նրա կառուցումը
արդ շրջանին չի կարող պատկանել, որովհետև ինչպես երևում է Վրաստանի թագավոր Գեորգի
Գ-ի և Ամիր Բրդի արտոնագրերից, Մորո ձորո վանքը գոյություն ուներ և արտոնություններ էր
ստանում դրանից շատ առաջ, համենայն դեպս մինչև 1184թ.: Հավանական է որ շինեցի զԱծածինս
վերաբերում է կամ եկեղեցու վերանորոգմանը, կամ հուշարձանախմբի այլ կառուցվածքների (մա-
տուռ, խաչարձան), որոնք չեն պահպանվել:

3—4-րդ շարքերում արկի զայգին, գնեցի զջաղացն ցուլց է տալիս, որ Մորո ձորո վանքն
ունեցել է ոչ փոքրաթիվ միաբանություն, որի կարիքները հոգալու նպատակով ստեղծվել է վա-
նական տնտեսությունը:

260. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, եկեղեցու գլխավոր խորանի թաղի կեն-
տրոնական հատվածի վրա, քիվից մի շարք վերև: Արձանագրությունը եղել է 7
քարի վրա, որոնցից 3-ը ընկել են, իսկ մնացածները իրենց տեղում են: Ընկածնե-
րից 2-ը՝ 5-րդ և 6-րդ գտնվում են ըմբի վրա, 4-րդը անհետացել է:

ա. արձանագրության ոկիղըը 3 քարի վրա.

ԻՌՎՅ:ՈԿԲ:ԹԱԳԱ ՌՌԹԵՆՆ ԳԻԱՐ ԳԵՍԵՔՐ . . .
ՉԱՔԱ Ե ԱՌԱՔՉԵՐԿ ԻՐՍՀԱՈՑԻՅԱՄԵՆ ԵՆԱՅԵՇԻՆԵ
... ՄՍԻՐԵԱՑՉ ՆԱԱԾԵԻԱՌԻՆ ԲՏԱՄ ԵԻՉ . . .
ԱԾԱԾԻՆ Ս ՎՍՅԵՐԿԱԿԵՆ ԴԱՌՈՒԹ ԵԱԳԻՆ ԵԻ Շ
Ա ՉԾՐԱԼՌՑԻՆԺ ԱՆ ԻՍՀԱԱՉԱ ՏԻՆԿԱՏԱԻ
ՌԻԱՓԱՆԵԼԸԱՆԱՄ ԵՐԱՉ ԳԻՍԵՆ ԱՑՆՊԱՏԱ
ԵԻԱԳՐԻ ՀԵՉԻ ԵԻՍ ՈՆԱՀԻ ԵԻ ՀԱՍՏԱ ՏԵ

ը. 4-րդ քարի բնագիրը (վերականգնում).

ԴԻԲ ԱԻՐՍՊԱ
ՑԱԲ ՉՈՒԻՏՍ
ՍՈՒԳ ԵԹՈՂՏԻ
ԱՀՆՇԱՀԻՆ Ե ԵԴԻԼՈՒ
Ն ՄԻՆՉԵԻ ԳԱԼՈՒ
ԱԿԱՆԵ ՆՄՈ

ՑԻՉՆԱԱՆԱՋ

5-րդ քար

6-րդ քար

ՍԱԼԱՍԱԳԻՄԹ
ՌԿԱՂԻՑ ՀԵԼԵ
ՄԱԼԻԵՍԱԹԱ
ԺԿԵՄՍՊԱՍԱ
ՍՏՆԻԻ ԿԱՍԱԻ
ԳԵՑԱՍԻ ԱԾ՝

Ա... ԻՄԵԵԻ
ԱԵԼԿԱՅՐՉԱԲ
ԲԱԿԻԻԱԵԵՏ
ՌԱՑՍՌԱՉԱ
ՉԲՀՐԱՄԱԱՑ
ԻՆՍՅԱԲԱԸՆ

7-րդ քար

ԻՐՍՊԱՍԱԱԸ
ԹԲՆԱՅ՝ԱԴ
ՆՄՈԳԵԼՉՍԲ
ԲԵԾԻՉԱՍԿԻՆ
ՐՈՑԱՐՅ ԼԵՍՑ ԻՆ
ԻԴՈՒԹԵՅ՝ ԱԻՐ

Ն ՄԴՅԱՉԳՅԱ

ԳՄԻՆՉԵԻՅԱ ԻՏԵԱ

ի թվահիշյ շՄԱՅՈՑ: ՈԿԲ: (1213) ԹԱԳԱԻՈՐՈՒԹԵՆՆ ԳԻԱԻՐԿԷ, ՄԵՔ՝ ՈՐԴԻԻՔ Ա-
ՐԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐՍՍԱՐԳՍԻ՝ ԱԹԱԲԱԿ՝ ԻՒԱՆԷ ԵՒ ԴԱՄԻՐՍՊԱՍԱԼԱՐՍՍԱՐԳՍԱՐԷ
ԱՅԻՍՔ ԶԵՐԿԻՐՍ ՀԱԵՅՈՑ Ի ՅԱՆԱԻՐԷՆԱՅ ԵՒ ՇԻՆԵՐՏԱՔ ԶՎԱՆՔՍ՝ ՈՐ ՎԱԿՈՒՑ
ՀԻՏԷ ԱԻԱՐԵԱԿԿԱՅՈՒ, ԶԱԻՐՈՒԹԵԱՍԻՐՆ ԱՅ: ԱՐԴԻ, ԹՈՐԺԱՄ ՍԻՐԵԱՑ ԶՆԱ
ԱՅ ԵՒ ԱՌ ԻՆՔ ՏԱՐԱԻ ԵՒ ԶՄՈՒԳ ԵԹՈՂ ՏՐՈՏՄԱԼԻ, ԵՍ՝ԱԹԱԲԱԿ ԻՒԱՆԷ ԵՏՐՈՒ
ՆՈՐՈԳԵԼ ԶՄԲԱԾԱԾԻՆՍ, ՎՄԱՄՆ՝ ՅԵՐԿԱՐԿԵՆԴԱՆՈՒԹԵՄԱՆ՝ ԱԻԱԳԻՆ ԵՒ
ՇՄՈՂՆՇԱԿԻՆ ԵՒ ԵԴԻ ԼՈՒԾ ԻՎԵՐԱ ՍՊԱՍԱԻՈՐԱՑ ՍՈՐԱ՝ ԶԱԻՐՆ՝ ՄԵԾԻ ԶԱՏԿԻՆՍԱ
ՃՐՍԳԼՈՒՑԻՆ ԺԱՄՆ ԻՄ ՀԱՐԱԶԱՏԻՆ ԿԱՏԱՐԵՆ ՄԻՆՁԵԻ ԳԱԼՈՒՍՏՆ ՔԻ: ԿԱՏԱ-
ՐԻՁՔ ՀՐԱՄԱՆԱՑ ԴՄԵՐՈՑ ԱԻՐՀՆԵՍՑԻՆ, ՈՐ ԽԱՓԱՆԵԼ ԶԱՆԱ, ՄԵՐ ԱԶԳԻ ՄԵ-
ՂԱՑՆ ՊԱՐՏՄԱԿԱՆ Է: ՆՈՐՈԳԵՑԱԻ ՍԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ՅԱՌԱՋՆ ՈՐԴՈՒԹԵՄԱՆ՝ ՀԱԻՐ
ԵՒԱԳՐԻ ՀԵՁԻ ԵՒ ԽՈՆԱՐՀԻ: ԵՒ ՀԱՍՏԱՏԵՑԻ ԶՆԱ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՍԶԳԷ ՅԱԶԳ,
ՄԻՆՁԵԻ ՅԱԻՏԵԱՆ:

Լուսակ. 90.

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը փորագրված է եղել արևելյան խաչքարի թաղի կենտրոնական հատ-
վածի 7 սրբատաշ քարերի վրա, բնմի ձևավոր գոտուց մեկ շարք վերև Ներկայումս այդ քարերից
իրենց տեղում են առաջին երեքը և վերջին՝ 7-րդը, իսկ միջամասի 3 քարերը պոկվել, ընկել են:
Սրանցից երկուսը՝ 5-րդը և 6-րդը հայտնաբերվել են հուշարձանի բեկորների մեջ և նրանց վրա
փորագրված գրերը վերծանվում են հաջողությամբ: Այսպիսով, 7 քարերից պակասում է միայն
մեկը՝ 4-րդը: Բացի դրանից, տեղում մնացած 3-րդ քարի տողավերջի և 7-րդի տողասկզբի մա-
սերը 2—3 տառանոց շարքվել են, գրերը եղծվել, աստի և նրանց տառաշարքերը դժվար են կա-
պակցվում համապատասխան տողերի հետ: Արձանագրության ամբողջություները վերականգնելու
համար անհրաժեշտ էր առանձին հատվածների պահպանված տառաշարքերը հարադրել, կատարել
նախնական բառանշատում, որը հնարավորություն կտար վերականգնել 4-րդ՝ անհետացած քարի
բնագիրը, ինչպես նաև 3-րդ և 7-րդ քարերի վնասված մասերի գրերը և այսպիսով շարահյուսա-
կան կապ ստեղծել արձանագրության առանձին հատվածների միջև: Այսպիսով, այս վերականգնու-
մով գիտական շրջանառության մեջ է դրվում Ջաքարյան եղբայրների՝ մինչև այժմ անհայտ
երկարաշունչ և ուշագրավ արձանագրութիւնը, որն արժեքավոր տեղեկութիւններ է հաղորդում
այդ տոհմի կառուցողական գործունեության և հոգևոր կենտրոնների մասին: Արձանագրության
հրատարակմամբ ճշտվում է ամիրսպասալար Ջաքարիայի մահվան թվականը՝ ՈԿԲ (1213): Վեր-
ծանվող բնագիրն իր կառուցվածքով հիշեցնում է Ջաքարիա և Իվանե եղբայրների մի այլ նշանա-
վոր արձանագրութիւնը Հաղարծնում, որը թեև անթվակիր, սակայն ստուգապես նույն ժամանակի
է: Երկու դեպքում էլ բնագրի առաջին մասը շարադրվում է երկու եղբայրների անունից և պատմում
նրանց ազատագրական արշավանքների, Հայոց երկիրը յանաւրիճաց ազատելու, վաղուց հետե
աւերեալ վանքերը վերանորոգելու մասին: Երկրորդ մասը Իվանեի անունից է. այստեղ խոս-
վում է Ջաքարիայի մահվան (յարժամ սիրեաց զնա օձ եւ օռ ինք տարաւ...) և նրա հիշատակը
հավերժացնելու մասին:

Հոգևոր հիերարխիայի բարձր աստիճանների ժառանգական իրավունքը հանրահայտ իրողու-
թիւն է միջին դարերում, և դրա ամենացայտուն օրինակը Անիի կամ Շիրակի եպիսկոպոսական
աթոռն է, որը մեկ դարից ավելի հաջորդաբար դազեցնում էին Պահլավունի իշխանական տան
հոգևոր հայրերը: Սակայն հոգևոր հիերարխիայի միջին աստիճանների, որպիսիք են առանձին
վանքերի առանջորդները, ժառանգական իրավունք սահմանող վկայութիւններ մեզ հայտնի չեն,
և ավարակ Իվանեի սրին հրամանագիրը հայր Եվագրին յազգե յազգ մինչև յաւիտեան, Մորո
ձորո վանքի առաջնորդ հաստատելու մասին այդօրինակ միակ վկայութիւնն է վիճաբանական հուշար-
ձաններում:

Առաջին շարքում թագաւորութեան Գիւարգէ կապակցութեան մեջ Գիւարգէ սեեռական հոլովածեր չպէտք է փորագրողի վրիպում համարել, որովհետեւ ի հանդող անունների սևռ. տրական հոլովների Է (=ե) հոլովակազմիչը օրինաչափ երեւոյթ է 10—14-րդ դարերի հայ վիմագրութեան մեջ և հաստատուում է բազմաթիւ օրինակներով: Գրաբարում այս իրողութիւնը չի դիտուում և նման դեպքերում սպասելի է եայ (Գիւարգեայ): 2-րդ շարքում հառց, անտեսվել է յ-ն, այսպիսի գրութիւնը սովորական է արձանագրութիւններում և արտացոլում է յ հնչյունի արտասանութեան և գրութեան վիճակը այդ շրջանում, ըստ այդմ, յ կարող էր որոշ դիրքերում գրվել, առանց արտասանվելու, իսկ այս դեպքում, ընդհակառակը, կարող էր չգրվել, բայց արասանվել:

5-րդ շարքում զերագլուցին բառը խոսակցական լեզվի ազդեցութեամբ փորագրվել է առանց ա հոդակապի: Գրաբարում և այլ վիմագրերում օրինաչափ է հոդակապով բարդութիւնը՝ ճրագլուցին (<ճրագլուցյց):

261. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային խորանի թաղի վրա, քիվից վերև, 4-րդ դարերի վրա, 5 տող.

Կ Ա Մ Ա Ն Ա Յ Ե Ի Ո Ղ Ո Մ Ո Ի Թ Բ Թ Ե Ա Մ Ի Ն Գ Ի Ա Գ Ե
Ե Ա Ա Ի Բ Գ Ո Ի Բ Դ Ս Ա Ռ Ի Գ Ի Բ Ա Ջ Ա Տ Ռ Թ Ե Ի Թ Ա Գ
Մ Բ Ա Ծ Ա Ծ Ն Ի Ս Մ Մ Ա Ե Ն Յ Ո Վ Ա Կ Ի Ե Ի Ն Ա Ե Տ Ի Ն Զ
Ի Տ Ա Ի Ն Ա: Զ Ա Ջ Ծ Ա Ռ Զ Ա Դ Ա Ն Ո Վ Ի Ա Փ Ա Ն Է
Դ Ա Տ Ի Յ Ա Յ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԵԻ ՈՂՈՄ ՈՒԹԲԹԱՄԻՆ ԹԱԳԱԻՈՐԻՆ ԳԻԱԻԳԵ, ԵՍ՝ ԱՄԻՐ ՔՈՒՐԻՍ
ԱՌԻ ԳԻՐ ԱՋԱՏՈՒԹԵՒԱՆ՝ Ի ԹԱԳԱԻՈՐԵՒՄԸ ԱԾԱԾՆԻՍ ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ, ՀԱԻՐՆ ՅՈՎ
ՎԱՆԻՍԻ: ԵԻ ՆԱԵՏ ԻՆՁԻ ՏԱՐԻՆ :Ա: ԺԱՄ ՋԾԱՌՋԱՐԻԱՐՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ՛, ԳԱՏԻ ՅԱՅ:

Լուսանկ. 91

262. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային խորանի թաղի վրա, քիվից վերև, նախորդի շարունակութեան վրա, 6 տող.

Ա Ն Ո Ւ Ա Մ Բ Ա Ե Ն Ա Կ Ա Լ Ի Ն Ա Յ Ե Ս Գ Ի Ա Բ Գ Ի Բ Ա Գ Ա Ի
Ո Ա Յ Թ Ա Ե Տ Ո Ի Զ Մ Ո Ո Ձ Ո Ո Վ Ա Ն Ե Ս Կ Ա Ն Յ Ո Ա Ա Ի Ս
Ե Ի Ա Ա Ի Ա Ջ Ա Տ Ա Ե Ն Ա Յ Ն Ա Կ Ե : Ա Ի Բ Գ Ի Դ Ի Ն Կ Ո Գ
Յ Ո Ղ Ո Թ Բ Ո Ի Ն Ջ Ա Ղ Ա Ե Թ Ա Ն Ե Ն : Ո Մ Ե Ի Կ Ր Ա Ա Ա Յ Ս Կ Ա
Կ Ա Ռ Ա Կ Լ Ի Ն Ի Ա Յ Կ Ր Ա Ա Ի Ն Ե Կ Ա Կ Ա Ո Կ Ա Ս Տ Ա Տ Է Գ Ի Ր Ս
Ա Ն Ռ Ա Մ Բ Ն Ա Յ

ԱՆՈՒԱՄԲ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳԻԱԻԳԻ ԹԱԳԱԻՈՐԱՑ ԹԱԳԱԻՈՐԻ ԵՏՈՒ
ՋՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔՍ ՀԱԻՐՆ ՅՈՎԱՆԻՍԻՒՍ ԵՒ ԱՐԱՐԻ ԱՋԱՏ ՅԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՐԿԵ:
ԱՄԻՐ ՔՐԳԻՆ ՀՈԳԹՈՂՈՒԹԵԱՄԲ, ՈՐ ԻՆՁ ԱՂԱԻԹՔ ԱՐՆԵՆ: ՈՐ ՄԵՐ ՀՐԱՄԱՆ-
ԱՑՍ ՀԱԿԱՌԱԿ ԼԻՆԻ, ԱՅ ՀՐԱՄԱՆԻՆ Է ՀԱԿԱՌ: ՀԱՍՏԱՏ Է ԳԻՐՍԱՆՈՒԱՄԲՆ ԱՅ:

Լուսանկ. 92

Հրատ. Բարիուղարյանց, 312,

Գիտելիք. Համարյա նույն բովանդակութեան այս արտոնագրերը Մորո ձորո վանքի հնագույն հիշատակարաններն են: Թեև նրանք չեն թվագրված, սակայն ժամանակը որոշվում է նրանցում

հիշատակված անձերի ժամանակագրությունը: Հայտնի է, որ Վրաստանի Գեորգի Գ թագավորը գահակալել է 1156—1184 թթ. Այս նույն ժամանակներում էր գործում նաև Կայենի և Մահկանաբերդի իշխան Ամիր Քուրդ Արծրունին, Ջաքարիայի և Իվանեի մորեղբայրը, աթաբեկ ամիրսպասալար Մադուն Բ-ի մեծ պապը՝ Ամիր Քուրդը վիթխարի հեղինակություն ունեւր Վրաց արքունիքում, որի շնորհիվ Գեորգի Գ-ի ժամանակ հասել էր Տփլիսի ամիրապետի բարձր դիրքին:

Վերծանվող բնագրերից հայտնի է դառնում, որ Մորո ձորո վանքը XII դարի երկրորդ կեսերին հասնելով բարձր զարգացման, հանդիսանում էր Մահկանաբերդի իշխանների հնազույն և հոգևոր ու մշակութային նշանավոր կենտրոնը: Այդ է պատճառը, որ Ամիր Քուրդը իր հոգստութեամբ Գեորգի Գ-ից թագավորական հատուկ արտոնագիր (գիր ազատութեան) է բերում Մորո ձորո վանքին, որով թագաւորաց թագաւորը վանքն աղատում է յամենայն հարկէ և հանձնում հայր Յովանեսի առաջնորդութիւնը:

Երկրորդ արտոնագիրը շարադրված է թագաւորաց թագաւոր Գեորգիի անունից և հաղորդում է նույն գիր ազատութեանը: Պետք է ենթադրել, որ Ամիր Քուրդի արձանագրութիւնը ինչ-որ ժամանակով նախորդել է Գեորգի Գ-ի արտոնագրին, քանի որ տեղավորված է թաղի արևմտյան, ձախ կողմում, որտեղից ավելի հավանական է բնագրի սկիզբը, մինչդեռ Գեորգի Գ-ի արտոնագիրը փորագրված է նույն թաղի արևելյան՝ աջ կողմում, իբրև նախորդի շարունակություն:

Հավանական է, որ Ամիր Քուրդը Գեորգի Գ թագավորից ձեռք բերելով գիր ազատութիւնը, նախապես որոշել է այդ իրողութիւնը արձանագրել իր անունից (առի գիր ազատութեան) և հետո միայն նույնը կրկնել է վրաց թագաւորաց թագաւորի անունից, ըստ երևույթին նպատակ ունենալով արքայական հրովարտակի նշանակութիւն տալ այդ արտոնագրին:

Գիւարդէ անձնանվան սեռական հոլովածն է, որի մասին նշել ենք նախորդ բնագրերի մեկնութիւններում: Նույն անվան մեջ ու-ի փոխարեն աւ արտացոլում է բաղաձայնից առաջ աւ երկբարձաւի պարզումը օ-ի և որոշ դեպքերում սրա նույնանալը ու-ի հետ:

3—4-րդ շարքերում Ամիր Քուրդին հոգստութեամբ, պետք է հասկանալ՝ միջնորդութեամբ, ընդառաջելով նրա ցանկութեանը:

263. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի թաղակապի մասում, քիվից վերև, երկու քարի վրա, 7 տող.

ԻՅԱՆՈՒՆ ԱՅԵՍՅՈՎԱՆԷ ՍՄԻԱՅԲԱՆԷ
ՑԱՅԱԾԱԾՆԻՍԵԻՎԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՒԵԻԱՅԼ
ՄԻԱԲԱՔՍԵՏՈՒՆԻՆՁ:Է:ԱԱՄՁ.ԷԿԵ
ՂԵՑԻՍԻՆԱՄԱՐԴԻԱ:ՁՅՈՎԱՆՈՒՄԱՆ
ԵԻԴ:ԱԻՐՎԵՐԻՐԱՅԼ:Գ:Ի Ն ՁԵԻԲ:ԱՄ
ՈՒՍՆՈՅԻՄՈՅՈՐԻԱՓԱ ՆԵՄԵՐՄԵՂԱ
ՑՆՊԱՐՄԱԿԱՆԷԿԱՄԱԻՔԻՆԱԻ ՀՆԻՅԱՅ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԷՍ ՄԻԱՑԲԱՆԵԹԱՅ ԱՄԱԾՆԻՍ, ԵԻ ՀԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐ ԵԻ ԱՅԼ՝ ՄԻԱԲԱՔՍԵՏ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ե ԺԱՄ ՁԵԿԵԹԵՑԻՍ Ի ՆԱՒԱՍԱՐԳԻ՝ :Ա: ՁՅՈՎԱՆՈՒՍԱԻՆԵԻ :Դ: ՍԻՐ՝ ՀԵՏ ԻԻՐ: ԱՅԼ :Գ: ԻՆՁ, ԵԻ :Բ: ԱՄՈՒՍՆՈՅ ԻՄՈՅ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵԴԱՅՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ՝ ՅԱՅ

Գիտելիք. Արձանագրության ժամանակը որոշվում է Դրեգորիսի առաջնորդության տարիներով (1197—1213):

3-րդ շարքում ետուն ինձ Ե ժամ զեկեղեցիս, ակնհայտ է փորագրողի սխալը, զ նախդիրի փոխարեն պետք է լիներ յ: Նույն բառի մեջ Ե-ի դիմաց գրված է Կ: Այս գրերի, ուրեմն և հնչյունների շվոթումը, որ սովորական է X—XIV դարերի վիմագրության մեջ, ցույց է տալիս, որ սրանք որոշ դիրքերում նույնացել էին և այլևս տարբեր հնչյուններ չէին արտահայտում, ինչպես այդ դիտվում էր հին գրական հայերենում: 4-րդ շարքում՝ :Ա: զՅովանու տունին տեղի է ունեցել վերը նշված սխալը՝ ղ նախդիրը անհարկի է փորագրված:

4—6-րդ շարքերում նվիրատուին խոստացած 5 պատարագներից մեկը պետք է կատարվի Յովանու տունին, չորսը՝ հետ իւր, դրանից հետո: Այլ :Գ: ինձ եւ :Բ: ամուսնոյ իմոյ, այստեղ այլ նշանակում է՝ նաև, բացի գրանից. քանի որ պատարագների թիվը արդեն մեկ անգամ բաժանված է ըստ նրանց կատարման ժամանակի, ուստի այստեղ նոր՝ ըստ պատկանելիության բաժանումից առաջ դրված է այլ շաղկապը:

264. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի հարավային պատին, մի դեղնավուն քարի վրա, կիսաեղծ, 7 տող,

ԵՍԱԲՈՒՂԱՄՐԵԻ...
ԵՂԲԱՅՐՍԳՐԻԳՐՄ...3
ԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆՍՍԻ
ՆՈՔԱՅԵՄ ՈՒՆԻՆՁ...ԱԻ
ԲԶԱՄՆՈՐԿԻՐԱԿԵ...Վ
ԽԱՓԱՆ ԷԻՄՄԵՂ...
ՊԱՐՄԱԿԱՆԷ

ԵՄ՝ ԱՔՈՒՂԱՄՐ ԵԻ ԴԻՄԻԵՂԱՑԱՑՐՍ
ԳՐԻԳՈՐ ՄԻՍԱԹԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾ-
ՆԻՒՍ ԵԻՆՈՔԱՑ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ... ԱԻՐ
ԺԱՄ ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԵՂՆ: ՈՂՎԽԱՓԱՆԷ,
ԻՄ ՄԵՂԱՑՆԻՂ ՊԱՐՍԱԿԱՆ Է:

Լուսանկ. 94

Գիտելիք. Արձանագրված քարի աջ անկյունը շարդվել է, որի հետևանքով տողավերջում 3—4 գրեր չեն կարդացվում:

2—4-րդ շարքերում միայնացեցաք. նոքայ բառերում յ-ն ավելադրություն է, որ հաճախ է հանդիպում X—XIV դարերի վիմական գրագրերում և ձեռագրերի հիշատակարաններում: Ձեռք չուղղում, քանի որ արդ

երևույթը արտացոլում է յ-ի ուղղագրության վիճակն այդ դարերում:

4-րդ շարքում պատարագների քանակը հնարավոր չէ վերականգնել, որովհետև այդ մասը շարդված է:

265. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային խորանի կամարի վրա, կիսաեղծ, 6 տող.

... ԴԱՆ ՄԻ ԱՅԲ ԱՆ ԵՑԱ ԱԾԱԾԻՍԻ:
ԴԱԿԵ ԿՆ ՈՎԵՄ Ա ԲԱՆԲՍԻ ԴԱԹԻԵԻ Ա
ԿՈՐ ԱՍ ԱՆԻՆԷՄ
ԶԱՄԳՐԵՑԻՆԻՆՁ
ՈՎԽԱՓԵԴԱՍ
ԻՅԱ +

ԵՍ ԱՊՈՒԱՆ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾԻՆԻՍ :Ի:ԴԱՀԵԿՆՈՎ: ՄԻԱԲԱՆՔՍ Ի ԴԱԻԹԻ ԵՒ
ՅԱԿՈՐԱ ՏԱԻՆԻՆ :Ա:ԺԱՄ ԳՐԵՑԻՆ ԻՆՁ: ՈՎ ԽԱՓԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Լուսակ. 95

Գիտելիք. Առաջին շարքում նվիրատուի անունը դժվար է վերականգնվում, առդասկղբին շարդ-
ված է 2—3 տառատեղ, հաշված նաև հավանական ԵԱՐ, մնում է պակաս միայն մի գիր, որը և
համարում ենք ա-ն: Այսպիսով, ստացվում է [Ա]ոան, հազվադեպ անձնանուն հայ իրականության
մեջ:

2-րդ շարքում դառնեցան բառի վերջնթեր ա-ն գործիական հոլովում շեշտազրկվելով սղվել է՝
դառնեցնով: Ա կալուն ձայնավորի հնչյունափոխությունը հին հայերենում չէր դիտվում, ուստի այս
երևույթը բարրառալին հնչման ազդեցությունը պետք է բացատրել, պայմանով, եթե բացառվի
փորագրողի սխալը:

5-րդ շարքում խափե. դժվարանում ենք խափանել բալի դիմավոր ձևը համարել՝ ով խա-
փանե, քանի որ այդ դեպքում անհասկանալի է մնում, թե ինչու է բաց թողնված այն կապակ-
ցությունը: Ավելի հավանական ենք գտնում խափե համարել խաբել բալի դիմավոր ձևը, որտեղ
պատմական հնչյունափոխությունը ձայնեղ ք-ն շնչեղ խուլ փ է դարձել:

266. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի թաղակապ հատվածի
հյուսիսային մասում, քիվից վերև, 9 տող.

:Թ:ՈԿՁ
ԵՍՄԻԹԱՐԵԻԱՄ
ՈԻՍԻՆԻՄՄԻ ԱԲԱՆ
ԵՑԱՔԵԿԵՂԵՑՈՅԱԵԻԵ
ՄԻՆՏԵՉՅԱՄ ԱԶԱԶ
ՆԻՆԲ:ՄԻՆԻՆ ՁԱՀԱ
ԲԿԵԻՈՐԻՆՈՐԻ ԱՓԱՆ
Է ԻՄՆԵԱՅՆ ՊԱՐՏԱԿ ԱՆ
ԳՐԱԶԵԻ ԽԱՂԻՆ ԱՐԶ ԱԹԻ

ԼԻ ԹՆԻՆ: ՈԿՁ (1217):| ԵՍ՝
ՄԻԹԱՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԻԱԲԱ-
ՆԵՑԱՔ ԵԿԵՂԵՑՈՅԱ: ԵՒ ԵՍՈՒՆ ՄԵՁ
ԺԱՄ ԱԾԱԾԻՆԻՆ :Բ:ՄԻՆ ԻՆՁ, :Ա:
ՀԱՐԿԵԻՈՐԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵ-
ՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆԷ: ԳՐԱԾ Է Ի
ԽԱՂԻՆ ԱՐԾԱԹԻ:

Լուսակ. 96

Հրատ. Բարխուդարյանց, 342:

Գիտելիք. Արձանագրությունը փորագրված է միակտոր սրբատաշ քարի վրա, պահպանվել է
անհղծ, վերծանվում է անսխալ: Տարակարծության տեղիք է տալիս վերջին տողը, որը ինքնուրույն,
անկախ նախադասություն է: Այս շարքի բոլոր տառաձևերը նորից ստուգելով տեղում և լուսանկարի
վրա, համոզվեցինք, որ բնագիրը բացարձակ ճիշտ է արտագրված: Արդ, ինչպես հասկանալ գրած է
ի խաղին արծաթի: Այս արձանագրության միակ հրատարակիչ Մ. Բարխուդարյանցը հատվածը կար-
դացել է գրած աղին արծաթագին, որ ոչ միայն հեռու է իրականից, այլև չի արտահայտում
որևէ մտավոր իմաստ:

Հարցը բարդանում է նաև նրանով, որ գրած է ի խաղին արծաթի կապակցությունը անսովոր
է սովյալ ժամանակի համար նաև իր քերականական կառուցվածքով. ստորոգյալը արտահայտված է
հարակառար դերբայով, որ հազվադեպ է այս դարերի վիմագրության մեջ: Կարելի էր ի խաղին
արծաթի համարել ակնարկ ժամանակի մասին, եթե նվերները դրամական լինեին (դահեկան, սպի-
տակ, դուկատ) և նվիրատուները հարկ համարեին հատկապես նշելու այդ գրամների՝ սովյալ ժա-
մանակահատվածում ունեցած արժեքնի մասին: Սակայն նվերների մասին բնագրում ոչ մի ակնարկ
չկա, իսկ արձանագրությունն էլ հենց սկզբից թվագրված է՝ ՈԿՁ (1217), ուստի անհավանական
է, որ նրա հեղինակները անհրաժեշտություն զգալին այս ոչ մեծ նվիրագրի վերջում նորից շեշտելու
ժամանակը, այն էլ առանձին նախադասությամբ: Ավելի ուշագիտ քննելով արձանագրության տա-
ռաձևերը, նկատում ենք, որ խաղին տառաշարքում ղ շղագիրը այնքան էլ նման չէ այս բնագրի
մյուս դ-երին և հնարավոր է այն կարդալ նաև չ կամ շ: Չ կարդալու դեպքում քննվող նախադա-
սությունը կդառնա՝ գրած է ի խաղին արծաթի, որ մենք ամենից ավելի հավանական ենք համարում,

ենթադրելով, որ փորագրողը կարող էր չ գիրը գծել Ղ-ի նման: Այստեղից, բնագրի հեղինակներն այս տողն ավելացնելով ուղում են ընդգծել, որ նույն նվիրագիրը գրված է նաև վանքի սրբու-
թյուններից մեկի՝ արծաթի խաչի վրա:

Նվիրատվության և հատուցման գործարքը հավերժական ու անխախտ դարձնելու նպատակով կատարվող նման երկրորդումը անսովոր չէ հալ վիմագրության մեջ:

267. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուսա, եկեղեցու թմբուկի վրա, հյուսիսային լու-
սամուտի քանդակագործ պսակից հա-
րավ, շղագիր տառերով, 2 տող.

ԲՍ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ

յՈՏԱՆԱ

ՔՍ ԱԾ, ՈՂՈՐՄԻԹՈՂԱՆԱ:

Գիտելիք. Ամենայն հավանականությամբ այս հիշատակագրությունը վերաբերում է Մորո ձորո վանքի մեզ հայտնի առաջին առաջնորդ Յոհաննիսին: Ծիշտ է բնագիրը փորագրված է թմբուկի ներսի մակերեսին, աչքի չընկնող, անմատչելի մասում, որտեղ սովորաբար իրենց անուններն էին թողնում շենքը կառուցող ճարտարապետ-վարպետները, սակայն հաջորդ արձանագրությունը, որը նույնպես փորագրված է թմբուկի ներսում, նման տառաձևերով և անվիճելիորեն վանքի առաջնորդ Գրիգորիսին է վերաբերում, հաստատում է մեր այն միտքը, որ Յոհաննեսը ոչ թե շինարար վարպետն է, այլ վանքի վանահայրը:

Ինչպես նկատել ենք, հուշարձանի հնագույն արձանագրություններում Վրաց Գեորգի Գ թագավորը հատուկ արտոնագրով Մորո ձորո վանքն ազատում է հարկերից և հանձնում հալը Յոհաննեսի տնօրինությանը: Վանքի վիմագրության տվյալներից դատելով, նրա առաջնորդությունը շարունակվել է մինչև 1197 թ., երբ նրա փոխարեն առաջնորդ է հիշվում Գրիգորիսը:

268. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գմբեթի թմբուկի վրա, հարավային լու-
սամուտից արևելք, շղագիր տառերով, 3 տող.

ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԳՐԳ
ՈՐԻՍԻ ԵՒ ԻՐ Ծ

ՆՈՂԱԿՆ

ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ԳՐԻԻԳՈՐԻՍԻ ԵՒ ԻՐ
ԾՄՆՈՂԱՑՆ:

Գիտելիք. Գրիգորիսը կամ Գրիգորը առաջին անգամ Մորո ձորո վանքի առաջնորդ է հիշվում Նանալի 1197 թ. արձանագրության մեջ: Հավանաբար այդ թվին կամ դրանից ոչ շատ առաջ նա փոխարինել է վանքի՝ մեզ հայտնի առաջին վանահայր Յոհաննեսին: Հետագա բնագրերը, որոնցում փորագրված է Գրիգորիսի անունը անթվագիր են, ուստի դժվար է որոշել թե մինչև երբ է շարունակվել նրա առաջնորդությունը: Հայտնի է միայն, որ աթաբեկ Իվանի 1213 թ. արձանագրության մեջ արդեն վանքի առաջնորդ է հաստատվում հալը Եվազը: Իվանին Աստվածածին եկեղեցին նորոգել է Եվազի առաջնորդության տարիներին, ուստի պետք է ենթադրել, որ Եվազը Գրիգորիսին փոխարինել է 1213 թվականից մեկ կամ երկու տարի առաջ: Բնագրում Գրիգորիսի անունը փորագրված է Գրգորիսի ձևով: Մենք վերականգնում ենք ուղիղ ձևը, հիմք ընդունելով № 259 արձանագրությունը, որը գրված լինելով հենց իր՝ Գրիգորիսի կողմից, ավելի հավաստի է: Մյուս կողմից, Գրգորիսի արտացոլում է անձնանվան բարբառային արտասանությունը, եթե բացառվի պատահական վրիպման հնարավորությունը:

269. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, գլխավոր խորանի թաղի վրա, կենտրոնական մասում, քիվից վերև, 5 տող.

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅԵՍՍԱՍՆԱՅՍՄԻ
 ՁՄՈՅ ԱԾԱՆՍԵՒՅԱՅ
 ԻՆՁՏԱՆ : Բ: ՁԱՄՁՎԱԴԴ
 Ձ:Ա:ԱՐՆ ԻՆՁ:Ա:Ծ ՈՒ
 ԲՄԱԿԱ ՆԵ

ԱՅԲԱՆԵՅԱՅԻՄՄԴԱԻՔ ՍՄՈՅ
 ԲՍԳՐԻԳՄ ԵԻԱՅԼՄԻԱՅԲԱ ՆԲՍԵՄՈՒՆ
 ՅՎԱԻՆ ՇԱ ԲԱՁՆԱՐՆԵԻ ՁԿԻՐԱԿԵՆ
 ՇԿԱՆ:ՈՎԻ ԱՓԱՆԵՄԵՐՄ ԵՂԱՑՆՊԱ
 ԵԻԿԱՍԱՄԻՉ ԲԵԱՐՅՆԻՆ ՅԱՅ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍԱՍՆԱՅՍ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԻՄ ՈՐԴԱԻՔՍ ՄՈՐՈՑՁՈՐՈՑ ԱԾԱԾ-
 ՆԻՍ, ԵԻ ՀԱՅՐՍ ԳՐԻԳՈՐ ԵԻ ԱՅԼ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆԻՆՁ ՏԱՐԻՆ :Բ: ԺԱՄ՝ Ձ-
 ՎԱՐԴԱՅՎԱՐԻՆ ՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ ԵԻ ՁԿԻՐԱԿԵՆ, Ձ:Ա: ԱԻՐՆ ԻՆՁ, :Ա: ՇՈՒՇԿԱՆ:
 ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՍԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է, ԵԻ ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Բարխուդարյանց, 342,
 Լուսաճկ. 97

Գիտելիք. Թեև արձանագրությունն անթվական է, նրա ժամանակը որոշվում է վանահայր Գրիգորիսի տարիներով՝ 1197—1213 թթ.: Ուրեմն նվիրատուի անունը՝ Սասնայ այստեղ վկայված է առաջին անգամ: Առաջին շարքում որդավքս փոխանակ կանոնավոր որդավքս չենք ուղղում, համարելով տեղական խոսվածքների արտահայտություն (աւ=օ=ո փոփոխությունն բաղաձայնին նախորդող դիրքում):

270. ՄՈՐՈ ՁՈՐՈ ՎԱՆՔ. ներքուստ, եկեղեցու արևմտյան խաչթևի ներքևի դեպի մուտքը նայող մասում. կիսաեղծ, 7 տող.

ԱՆՇԱՅՄԻ
 ՆԵՑԱՅԱԾԱԾՆԻ
 ՌՆԻՆ Ձ:Բ:ԲԱՐ
 ... ԻՆՁ:Ա:ԾԻՐ
 ԻՈՎՁԱԻՆԵՄԵ
 ԱՑՆՊԱՐՄԱԿ
 ԱՆ, Է

ԴԵՍ՝ ԵՐԱՆՇԱՀ ՄԻՐԱՄԱՆԵՑԱՅ
 ԱՆՍԱՆԻՄՍԻՆ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Բ: ՔԱ-
 ՌԻՍՈՒՆՔ՝ :Ա: ԻՆՁ, :Ա: ԾԻՐՄԱՆ-
 ԻՆ: ՈՎ, ՁԱՌՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՑՆ
 ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է:

Գիտելիք. Արձանագրված քարի ձախակողմյան մասը, տողերի սկիզբը հողմահարվել, քայքայվել է, ուստի բնագիրը հնարավոր է վերականգնել միայն դատողության ուժով:

Առաջին շարքում նվիրատուի անունը վերապահորեն վերականգնում ենք Նրանջան, առգասկզբի շարքված մասի վրա պետք է լինեին 3—4 տառ, որոնցից երկուսը՝ ես:

Նրանջան անձնանունը Հր. Աճառյանը ծագած է համարում պարս. Իրանջան ձևից, միջնադարում գործածական է եղել իրանական նախնադուլին Նրան, էրան ձևը, ըստ այդմ էլ անձնանունը

ավանդված է Երանշահ, Երանշայ, Էրանշահ ձևերով: Նույն անվան Ռանշահ փոփոխակը (նախահունչ ե-ի անկում) հանդիպում է Մակարավանքի գլխավոր եկեղեցու մի արձանագրության մեջ:

Մեր բնագրի Երանշահը. եթե այն ստույգ է վերականգնված, այդ անձնանվան հնագույն հիշատակությունն է և վերաբերում է XIII դարի առաջին տասնամյակին:

4-5-րդ շարքերում Միրանին անունը նույնպես վերականգնում ենք ոչ հաստատորեն: Տողավերջում պարզ երևում են Միր գրերը, իսկ հաջորդ տողի սկզբում պակասում է 2—3 տառատեղ, որին հետևում է ին վերջավորությունը: Եթե մեր վերծանությունը ստույգ է, ապա այս նվիրագրում առկա է Միրան իգական անվան միակ վկայությունը (XIII դար):

Ա Յ Գ Ե Հ Ո Վ Ի Տ

ՍՐՎԵՂԻ ՎԱՆՔ

Իջևանից 30 կմ արևելք անտառապատ լեռնալանջերին տեղավորված է Ալգեհովիտ գյուղը, որի մասին մատենագրական տեղեկություններ չկան: Սակայն գյուղում և նրա մերձակալքում դեռևս կանգուն են մի շարք հուշարձաններ, որոնք վկայում են, որ հնում այստեղ եղել են մի քանի բնակավայրեր, իսկ գյուղից մոտ 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, անտառի բացատում կանգնած Սրվեղի վանքը Կայնի գավառի հոգևոր ու մշակութային նշանավոր կենտրոնների շարքին է դասվել:

Համառոտակի նկարագրենք Ալգեհովիտ գյուղի տարածքի և շրջակալքում պահպանված առավել ուշագրավ կառուցվածքները:

ա. Եկեղեցի Մահմուդ եղծի. գտնվում է գյուղի արևելյան կողմում, մոտ 2 կմ հեռու, անտառի մեջ, Մահմուդի յալ սարալանջում: Փոքրիկ մատուռ է, կառուցված լեռնաքարի մանր բեկորներով: Ունի թաղակապ ծածկ, որը գոտկում են հյուսիսային և հարավային պատերից բարձրացող սրբատաշ որմնասյուները: Հուշարձանի կառուցման ժամանակն անհայտ է:

բ. Կոտրած եղծին կառուցված է գյուղից 2 կմ հարավ, նույնանուն հանդամասում. փոքրիկ մատուռ է, կիսով չափ ավերված: Պահպանվել են մատուռի պատերը՝ 2—3 մ բարձրությամբ: Հուշարձանի շուրջը տարածվում է գերեզմանոցը՝ բնական կամ կիսամշակ տապանաքարերով: Կառուցման ժամանակն անհայտ է:

գ. Եկեղեցի Վարդխանատի խաչ. գտնվում է գյուղից մեկ կմ հարավ-արևելք, մի բլրի գագաթին: Փոքրիկ մատուռ է (5×4 մ), կառուցված լեռնաքարի մանր բեկորներով, թաղակապ է եղել: Խորանի փոքրիկ բեմի վրա իբրև վիմաքար է դրված մի քանդակազարդ մեծ խաչքար, որը ակնհայտորեն XII—XIII դարերի է և այստեղ է բերվել այլ տեղից: Վարդխանատ է կոչվում (խմհատ = խամ հատել, անտառում մշակելի հողակտոր պատրաստել) այն բացատի անունով, որի մերձակալքում կառուցվել է եկեղեցին:

դ. Մատուռ ս. Սարգիս. կառուցված է մի բարձունքի վրա, գյուղի հյուսիսային կողմում: Շենքը փոքր չափերի է (3×3 մ), շինված սովորական լեռնաքարի մանր բեկորներով: Մնացել են միայն մատուռի հիմնապատերը:

ե. Դիտակայան-պահակատունը գտնվում է գյուղից արևմուտք, Աղստե գետի աջ ափին կոլտնտեսության չորանոցների մոտ: Մահմանապահային դիտակայան է, կառուցված մասամբ գետաքարի մանր կտորներով, մասամբ թրծած աղյուսով՝ թուլ կրաշաղախով: Դիտանոցը քառահարկ է, արտաքուստ գլանաձև աշտարակ է հիշեցնում, ներքուստ առաջին երեք հարկերը քառակուսի են, վերջինը՝ նորից գլանաձև: Մուտքի միակ դուռը ստորին հարկից է, արևմտյան կողմից, մյուս հարկերը կարելի է բարձրանալ պատերի վրայով անցնող աստիճաններով: Բոլոր հարկերի պատերի մեջ էլ ներքուստ կան մի քանի կամարակապ մեծ խորշեր, որոնց վրա նկատվում են փոքրիկ թեք անցքեր՝ հրազենների համար, ինչպես նաև լուսամուտաձև նեղ անցքեր՝ դիտակելու համար:

զ. Արվեղի վանք հուշարձանախումբը տեղավորված է գյուղից 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, անտառի մեջ, մի սարահարթի վրա, խաչի տակ դաշտամասում: Գլխավոր եկեղեցին գմբեթավոր դահ-

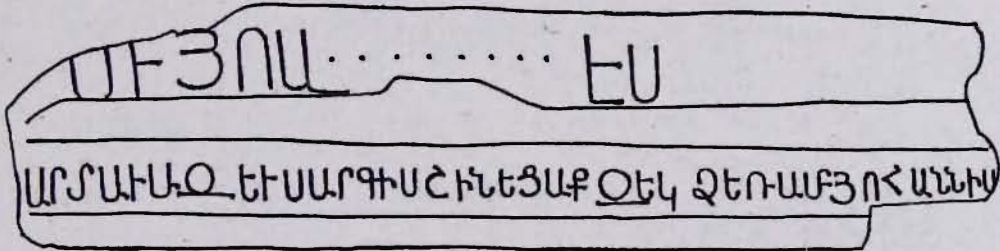
լիճ է, կառուցված թրծած աղյուսով, միայն պատերի ստորին շարքերը, մոտ 1 մ բարձրությամբ շարված են մուղ վարդաղուլն անդեզիտի սրբատաշ քարերով: Եկեղեցին անսյուն է, երկու զույգ որմնասյուներն իրար միանալով, սլաքաձև կամարներով իրենց վրա են պահում երկարավուն, 12 նիստով գմբեթը՝ սրածալր վեղարով: Եկեղեցու ներսում հյուսիսային պատի վրա կառուցված է կամարավոր մի խորշ՝ մկրտութան ավազանով. վերջինս փորված է ձագարաձև՝ ստորին մասում ջուրը դուրս հոսելու հատուկ անցքով: Հուշարձանը ժամանակի ընթացքում ենթարկվել է մի շարք վերանորոգումների, որոնց հետքերը նկատելի են նրա պատերի վրա: Ամբողջովին վերանորոգված են արևելյան ճակատի երկու անկյունները, բեմի կենտրոնական մասը, արևմտյան դռան շրջանակը և անկյունների հատվածները, մասնակի վերանորոգման է ենթարկվել նաև գմբեթը: Այդ նորոգումների ընթացքում պատերի շարվածքի մեջ դրվել են բազմաթիվ բեկորներ և քանդակագործ խաչքարերի կտորներ, հաճախ շրջված վիճակով և արձանագրված: Հյուսիսային պատի շարվածքի մեջ դրված է մի արձանագիր բեկոր, ըստ երևույթին դռան շրջանակի ձևավորված հատված, որը կրաշագանակ է ծածկված: Տարակույս չի կարող լինել, որ այդ ձևավոր և արձանագրված բեկորները, որոնք չեն մերված աղյուսաշեն եկեղեցու ընդհանուր նկարագրին, բերված են այլ հուշարձանից, կամ նույն տեղում եղած ավելի հին կառուցվածքի ավերակներից:

Դիսպոզիտ եկեղեցուց ոչ այնքան հեռու, XIX դարում կառուցվել է մի այլ եկեղեցի՝ Աստվածածին անունով: Կառուցել է Ուզունթալա գյուղի համալնքը՝ քահանա տեր Հովհաննեսի առաջնորդությամբ՝ 1889 թ.: Այդ մասին արձանագրված է մկրտութան ավազանի մոտ գտնվող քարի վրա:

Սրվեղի վանքի շրջակայքում նկատվում են բազմաթիվ շենքերի մնացորդներ, հիմնապատերի և քարակույտերի ձևով: Կան նաև բազմաթիվ տապանաքարեր և խաչքարեր: Վանքից հարավ և հյուսիս ընդարձակ տարածություն են գրավում պատմական դուռատեղերը: Վանքից ոչ հեռու պահպանվել են զանազան սպասարկու շենքերի և մի ձիթհանքի հիմնապատեր: Այստեղ պահպանված շրատար կավե խողովակներն ապացույց են, որ ջուրը վանք է բերվել մի քանի կիլոմետր հեռու՝ բարձր սարից: Սրվեղի վանքն ունեցել է բարձր պարսպապատեր, որոնց հիմնապատերն են մնացել:

Սրվեղի վանքի գլխավոր եկեղեցու հիմնադրման ժամանակի մասին որոշակի քիչ բան կարելի է ասել, քանի որ պատմական հիշատակարաններ չկան, իսկ հուշարձանի վիճակը թույլ է տալիս շատ աղքատ լինելով, ոչնչով չի նպաստում այդ խնդրի պարզելուն: Նկարագրական գրականության մեջ, ինչպես նաև հուշարձանների պահպանության մարմինների թղթերում ստույգ որոշված է Սրվեղի վանքի ս. Նշան եկեղեցու կառուցման թվականը՝ ՈԱ.—1152 թ, որը, սակայն, ինչպես կտեսնենք, ոչ մի առնչություն չունի շենքի հիմնադրման ժամանակի հետ և արդյունք է պահպանված տառաշարքերի սխալ վերծանության:

271. ԱՅԳԵՀՈՎԻՏ. ՍՐՎԵՂԻ ՎԱՆՔ. ներքուստ, հյուսիսային պատի մեջ ազուցված մի ձևավոր մշակված քիվի քարի վրա, շրջված դիրքով, մկրտութան ավազանից վերև, 2 տող.

ՍԲ ՅՈՎՂԱՆՆԻՍՄ| ԱՐՏԱԻԱԶ ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ ՇԻՆԵՑԱՔ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍՄ| ԶԵՌԱՄԲ ՅՈՎԱՆՆԻՍՄ|:

Հրատ. Բարխուդարյանց, 340, Բարխուդարյան Ս., ՄՀՃՔ, 42, Լուսանկ. 99

Գիտելիք. Դժվար է ասել, թե աղյուսաշեն հուշարձանի որ մասում է նախապես դրված եղել բարդ մշակում ունեցող այս բեկորը: Կասկածից վեր է, որ այն այժմյան տեղում չի եղել: Ամենայն հավանականությամբ, մշակված բեկորը եկեղեցու մուտքի շրջանակի մի հատվածն է կազմել, որի վրա էլ փորագրվել է շինարարական այս արձանագրությունը: Միայն լրացուցիչ ճարտարապետական-գեղարվեստական վերլուծությունը կարող է պարզել, թե որն է այս բեկորի սկզբնական տեղը. արդյոք այս հուշարձանի մասն է եղել, թե բերված է մի այլ կառուցվածքից: Բնագրի առաջին հրատարակիչ Մ. Բարխուդարյանցը այն վերծանել է՝ ԹԻՒ ՈԱ ԵՍ Արաուազ և Սարգիս շինեցաք զեկեղեցիս ձեռամբ Յովհաննեսի: Հետագա ուսումնասիրողները, հիմք ընդունելով խաթարված բնագրի այս վերծանությունը, Սրվեղի վանքի գլխավոր եկեղեցին համարել են հայկական ճարտարապետության աղյուսաշեն սակավաթիվ հուշարձաններից հնագույնը՝ կառուցված Յովհաննես ճարտարապետի ձեռքով ՈԱ—1152 թ.: Իրականում, հուշարձանի, ինչպես և լուսանկարի վրա այդ բեկորի տառաշարքերը փոքր-ինչ այլ կերպ են կարդացվում, առաջին տողում, բեկորի ավելի լայն, հարթ մակերեսին խոշոր գրերով փորագրված է. ՄՔ Յով[անն]ես, իսկ երկրորդ տողում, բեկորի նեղ, ձևավոր մակերեսին, ավելի մանր գրերով... Արաուազ և Սարգիս շինեցաք զեկեղեցիս ձեռամբ Յովհաննեսի[ի]: Ինչպես տեսնում ենք, այստեղ տարբերիվ չկա, և Մ. Բարխուդարյանցի ԹԻՒ ՈԱ թվագիրը գալիս է ՄՔ Յով[անն]ես անվան սխալ վերծանությունից, ըստ այսմ, ՄՔ գրերը վերծանվել են ԹԻՒ, իսկ ՅՈՎ գրերը դարձել են ՈԱ թվագիրը: Բացի դրանից, բնագրի սկզբում չկա և չէր կարող լինել ԵՍ զերանունը, քանի որ նրա փոխարեն սպասելի էր՝ մեք:

Այս արձանագրությանը վերջերս անդրադարձել է նաև Ս. Բարխուդարյանը՝ Յովհաննես ճարտարապետի ժամանակը որոշելու կապակցությամբ: Այստեղ նույնությամբ մեջ բերելով Մ. Բարխուդարյանցի հիշյալ վերծանությունը, հեղինակը հուշարձանի կառուցման ժամանակը համարում է նույն ՈԱ—1152 թ., և ներկայիս հուշարձանը անվերապահորեն վերագրում Յովհաննեսին: Ընդամենն, անբացատրելի է մնում, թե ինչու եկեղեցու կառուցման մասին շինարարական այս արձանագրությունը փորագրված է մի ձևավոր բեկորի վրա, որը ագուցված է հուշարձանի հյուսիսային պատի մեջ, այն էլ շրջված վիճակով:

Սույն մեր վերծանությունից հետո բաց է մնում ոչ միայն Սրվեղի հուշարձանի կառուցման ժամանակը, այլև այն պարագան, թե որ հուշարձանին է պատկանում շրջված վիճակով պատի մեջ ագուցված ձևավոր քարաբեկորը, կամ որն է Յովհաննես վարպետի կառուցած եկեղեցին:

272. ԱՅԳԵՆՈՎԻՏ. ՍՐՎԵՂԻ ՎԱՆՔ. արտաքսուստ, արևելյան պատի հյուսիսային անկյան մոտ, մի կարմրավուն ըազարո քարի վրա, կիսաեղծ, 6 տող.

Ի ՈՏ: ԹՈՒՒ
 ԵՍԱՆԱԺԱՆ
 ՈՐԴՍԲՈՒԽՏԻՍ
 ԲԱԵԻԱՍՈՒ
 ԱԻՐՆ: ԱՂԱԶ
 ԵՐԿՐՊԱԳԷՔՅ

Ի ՈՏ (1201) ԹՈՒԻՐՆ . . . | ԵՍ՝ ԱՆԱՐ-
 ԺԱՆ . . . | ԱՌԱԶՆ՝|ՈՐԴ՝ ՄՔ ՈՒԽՏԻՍ...
 ԲԱՐԵԽԱԻՍՈՒԹ ԻԻՆ՝ . . . | ԱԻՐՆ: |
 ԱՂԱԶ՝ԵՄ՝ . . . : |ՈՐՔ՝| ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ
 Յ՝ԻՇԵՑԷՔ՝ . . .

Հրատ. Բարխուդարյանց, 340,
 Լուսակ. 100

Գիտելիք. Անտարակույս է, որ բեկորն այս վիճակով բերվել է որևէ տեղից և ագուցվել եկեղեցու աղյուսաշար պատի մեջ, հավանաբար վերանորոգումների ընթացքում: Արձանագրված քարը շարված է երկու մասի և այստեղ պահպանվել է նրա ձախ հատվածը, իսկ աջ մասը, որտեղ եղել է բնագրի շարունակությունը, անհետացել է: Այս և եկեղեցու շարվածքում տեղագրված մյուս մշակ-

ված քարերի բեկորները վկայում են, որ Սրվեղի վանքի մոտակայքում եղել է ավելի հին, քարակերտ մի հուշարձան, որը ժամանակի ընթացքում ինչ-ինչ պատճառներով ավերվել է, նրա բեկորները օգտագործվել են այժմյան աղյուսաշեն եկեղեցու շարվածքում:

2-րդ տողում ես անարժան, Բարխուդարյանցը կարդացել է ես Անանիա, 3-րդ տողում՝ որդ սբ ուխտիս՝ որդի սուրբ ուխտիս:

273. ԱՅԳԵՀՈՎԻՏ. ՍՐՎԵՂԻ վանք, եկեղեցու բեմի վիմաքարի ճակատին, կիսահղձ, 4 տող.

ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՍԲ

ՆՇԱՆՍ ԲԱ

ՐԵԽԱԻՍՈՒ

ԹԵ ՈԱՏԻ...

ԿԱՆԳՆԵՑԱԻ ՍԲՆՇԱՆՍ ԲԱՐԵՆԱԻՍՈՒԹԵԼԱՆ, ՈԱՏԻ . . .

Հրատ. Բարխուդարյանց, 340:

Գիտելիք. Հրատարակիչը 3—5-րդ շարքերում վերծանել է Բարխուդարյանցից Ո ամի և այսանց դիտել Ո (1151 թ) տարեթիվ: Դժվար է համաձայնել այս վերծանության հետ, թեև պահպանված տառաձևերը մոտավորապես նույն գծագիրն ունեն: Մեր համոզմամբ բարխուդարյանցից բառից հետո պետք է լինի ոչ թե խաչքարի կանգնեցման տարեթիվը, այլ այն մարդու անունը, որի հիշատակին կանգնեցվել է: Սակայն եղած գրերով այդ անձնանունը դժվար է վերականգնել:

274. ԱՅԳԵՀՈՎԻՏ. ՍՐՎԵՂԻ վանք. արտաքուստ, արևելյան պատի հարավային անկյան մոտ ազուցված խաչքարի կողքին, միակտոր քարի վրա, կիստեղձ, 4 տող.

..... ԹՈՐՈՍԿԱ

ՆԿՆԵՅԻԶԽԱԶՍԻ

ԲԱՐԵՆԱԻՍՈՒԹԵՆ

ԴՍՄ . . . ԹՈՐՈՍ ԿԱՆԿՆԵՑԻ ԶԽԱԶՍ ԻԲԱՐԵՆԱԻՍՈՒԹԵԼԱՆ . . . :

.....

Գիտելիք. Փոքրիկ խաչքարի բեկոր է, որ բերվել է ալյուստ և ազուցվել պատի մեջ: Առաջին տողի սկզբում եղել է թվականը, որը վերականգնել անհնար է: 4-րդ շարքում պետք է լինի այն մարդու անունը, որի հիշատակին կանգնեցվել է խաչքարը: Դատելով տառաձևերի հնագրությունից, այս արձանագրությունը ժամանակամերձ պետք է լինի նախորդ՝ ՈԾ (1201) թվակիր բնագրի հետ:

275. ԱՅԳԵՀՈՎԻՏ. ՍՐՎԵՂԻ վանք. հյուսիսային պատի տակ ընկած բեկորներից մեկի վրա.

..... ԵՒ ԾՆՈՂԱՑ ՄԵՐՈՑԻ

Ա Չ Ա Ջ Ո Ւ Ր

Մ Ա Կ Ա Ր Ա Վ Ա Ն Ք

Գլուղը տեղավորված է Իջեանից 15 կմ հյուսիս-արեւելք, Արխաշան և Պալտաթափ լեռների ստորոտներին, Աչաջուր գետակի ափերին: Ներկայիս գլուղը հիմնվել է անցյալ դարում և բնակա-նաբար գուրկ է պատմական հուշարձաններից: Հին Աչաջուր գլուղատեղին գտնվում է ալտեղից մոտ 3 կմ արեւմուտք, վերոհիշյալ լեռնագագաթների արանքում տարածվող սարահարթի վրա, Մա-կարավանք հուշարձանախմբից հյուսիս: Գլուղատեղում և շրջակայքում պահպանվել են միջին դա-րերի նյութական մշակութի բազմաթիվ հուշարձաններ, որոնցից կարևորների տեղագրութունն ու նկարագրութունը տալիս ենք ստորև.

1. Հին Աչաջուր գլուղատեղ, գլուղի մասին մատենագրական վկայութուններ չեն հանդիպում: Նրա անվանումը դժվար է բացատրել հայերենի բառաքննութամբ: Գլուղատեղը բռնում է մի քա-նի տասնյակ հեկտար տարածություն, որտեղ պահպանվել են բազմաթիվ բնակարանների և այլ ըն-դարձակ շինությունների ավերակներ: Գլուղատեղի հյուսիսային թաղամասում, Արխաշան լեռան լանջերին տարածվում է պատմական գերեզմանոցը՝ բնական սալ տապանաքարերով և խաչքարերի բազմաթիվ պատվանդաններով: Գլուղատեղի կենտրոնում տեսանելի են կրաշաղախով շինված մի ընդարձակ շենքի՝ հավանաբար գլուղական եկեղեցու հիմնապատերը: Գերեզմանոցում արձանա-գրություններ չկան, սակայն պահպանված խաչքարերի և սրանց պատվանդանների մշակման ոճը վկայում է, որ դրանք ժամանակամերձ են Մակարավանքի հուշարձանախմբի կառուցումներին (XII—XIII դդ.):

2. Պիպիս գլուղատեղը գտնվում է Աչաջուր գլուղից 4 կմ հարավ-արևելք, անտառապատ լեռնալանջի Պիպիս դաշտամասում, Մակարավանքից մեկ կմ հարավ-արևմուտք: Պահպանվել են մի քանի քարակույտեր և բնակարանների հիմնապատեր: Ավելի բարվոք վիճակում է գլուղի եկե-ղեցին, որը կառուցված է գլուղի կենտրոնում, մի բլրի գագաթի հարթութան վրա: Եկեղեցին միջին մեծության շենք է, շարված կրաքարի մանր, հղկած կտորներով, ամուր կրաշաղախով, առանց սյուների, թաղակապ ծածկով: Միակ մուտքը արևմտյան պատից է, արևելյան կողմում ունի կիսակլոր խորան՝ փոքրիկ բեմով, որի երկու պատերին կան փոքրիկ խորշեր: Շենքը լուսա-վորվում է արևելյան և արևմտյան պատերի մեջ բացվող երկու նեղ ու փոքրիկ լուսամուտներով: Եկեղեցուց հյուսիս, սարահարթի վրա տարածվում է գլուղի պատմական գերեզմանոցը՝ բնական անմշակ կամ կիսամշակ տապանաքարերով և մի քանի քանդակազարդ անարձանազիր խաչքարերով, որոնց քանդակների մոտիվները հիշեցնում են XIII—XIV դդ. հուշարձանները: Պիպիս անունը այլ-ուստ ավանդված չէ, հավանաբար տեղական ծագում ունի, նշանակությունը մեզ անհայտ է:

3. Նաճատաղ եկեղեցին կառուցված է Աչաջուրի հյուսիս-արևմտյան կողմում բարձրացող լեռան գագաթի հարթութան վրա, գլուղից մոտ 2 կմ հեռու: Դրսից և ներսից ուղղանկյուն հատակագծով մի փոքրիկ շենք է (5+3,5 մ), շարված սև ու կարմրավուն տուֆ քարերով և կրաշաղախով: Արև-մուտյան պատն ամբողջությամբ, անկյունները և լուսամուտների շրջանակները սրբատաշ են, իսկ մյուս պատերի միայն հիմնապատերն են սրբատաշ ու խոշոր քարերով շարված: Մնացած հատված-ները մանր քարերով ու կրաշաղախով են: Ունեցել է թաղակապ ծածկ, որն ամբողջովին փլվել է,

մնում են հյուսիսային և հարավային պատերի երկուական սրբատաշ ելուստները, որոնց վրա հենվել են թաղը զոռակող որմնակամարները: Մուտքն արևմուտքից է, արևելյան կողմում ունի կիսակլոր խորան՝ փոքրիկ բեմով: Հյուսիսային պատի մեջ կառուցված է հատուկ խորշ՝ մկրտութիան փոքրիկ ավազանով:

Եկեղեցին ավերակ վիճակում է, կանգուն են պատերը՝ 2—3 մ բարձրությամբ: Հուշարձանը ուշ շրջանի՝ հավանաբար XVII—XVIII դդ. կառուցվածք է: Չնայած դրան, դժվար է որոշել, թե ինչու է եկեղեցին այդ անունով կոչվում և ում նահատակության հետ է կապված նրա կառուցումը:

4. Ս. Հովհաննես եկեղեցին տեղացիների մոտ հայտնի է Սրբաճես անունով, գտնվում է գյուղից 3 կմ հյուսիս-արևմուտք, անտառածածկ բարձրության վրա: Միջին մեծության մատուռ է (5×3մ)՝ կառուցված կրաքարի մանր, թեթևակի հարթված կտորներով, կրաշաղախով, թաղակապ ծածկով: Միակ մուտքը արևմուտքից է, արևելյան կողմում ունի կիսակլոր խորան՝ փոքրիկ բեմով: Պատերը ներսից սվաղված են եղել սպիտակ կրաշաղախով, որի վրա նշմարվում են գունավոր որմնանկարների բնկորներ՝ անձրևաջրերից եղծված: Մուտքի ճակատակալ կիսակլոր, կարմրավուն քարն ընկել է, նրա երեսին երեք բարձրաքանդակ խաչեր են կերտված: Պորանի կիսակլոր պատին կարմրադեղով արձանագրություններ են գրված, որոնք մեծ մասամբ եղծված են:

Բլրի գագաթը շրջափակված է եղել քարաշեն պարսպապատերով, որոնցից միայն մի քանի հատվածներ են պահպանվել: Մատուռի շրջակայքում՝ նկատելի են տների ավերակներ և բնական սալքարերի տապանաքարեր: Բլրի արևմտյան կողմում, մատուռից 500 մ հեռու, պատվանդանի վրա կանգնած է մի քանդակազարդ խաչքար, կերտված մոխրակարմրավուն անդեզիտի ամբողջական բեկորից: Պաշտարան արձանագրությունն չունի, զարդարված է մեծ վարպետությամբ կատարված բուսական քանդակներով, կան նաև .երկրաչափական շքեղ զարդաքանդակներ, որոնք երկզում են խաչքարի շրջանակը:

5. Մակարավաճք. հուշարձանախումբը տեղավորված է Աջաշուր գյուղից 3 կմ հարավ-արևմուտք, Պալտաթափ սարահարթի վրա, երկու ձորակների մեջ տարածված անտառածածկ լեռնաբազկի կենտրոնում: Դիրքը հիրավի բարձրահայաց է և իշխող. այստեղից դիտողի առջև փոփոխվում են ոչ միայն Աղստե գետի ողջ հովիտը մինչև Գուռ գետը հատող լայնատարած տափաստանները, այլև Աղստեի աջափնյա հանդիպակաց լեռնաշղթայի համալսապատկերը՝ անտառապատ լանջերով և անդընդախոր ձորերով: Հուշարձանների այս խումբը միջնադարյան հալ ճարտարապետության նշանավոր կոթողներից է, իսկ արտաքին հարդարանքի և հատկապես քանդակազարդերի նրբությունը ու կատարելությունը հալ մշակույթի պատմության անկրկնելի նմուշներից մեկը: Մինչև վերջերս Մակարավանքի հուշարձանները գրեթե անհայտ էին գիտությանը: Հրապարակի վրա էին միայն նախկին տեղագրողների՝ Ջալալյանցի և Բարխուդարյանցի խիստ համոռոտ նկարագրությունները և մի քանի վիմական արձանագրությունների ընդօրինակությունները՝ վերծանված պակասավոր ու աղավաղված: Մակարավանքի առաջին հանգամանալի ուսումնասիրությունը կատարել է բանասեր Գ. Մարգարյանը, որը դեռևս 1950 թ. դեկտեմբերի 1-ին հուշարձանախմբի մաքրման աշխատանքները, միաժամանակ հետազոտել է համակառուցի շինությունները, ընդօրինակել և վերծանել պահպանված վիմական արձանագրությունները: Մակարավանքի մասին Գ. Մարգարյանի ուսումնասիրությունը հրատարակվել է «Եջմիածին» ամսագրի 1954 թ. 4 համարներում որից և օգտվում ենք սուլն տեսությունը կազմելիս:

Մակարավանքի հուշարձանների հիմնական խումբը բաղկացած է հետևյալ շենքերից. հին եկեղեցի, գլխավոր եկեղեցի, գավիթ, Ասավածածին եկեղեցի, նշտարատուն, մատուռ, աղբյուր, դարպասի պարիսպներ, գերեզմանոց, բնակելի և օձանդակ շենքեր:

Ա. Հին եկեղեցին համակառուցի՝ ներկայումս պահպանված շենքերից հնագույնն է, տեղավորված է սարահարթի հյուսիս-արևելյան ծալրին, հուշարձանախմբի արևելյան մասում: Եկեղեցին ներքուստ խաչաձև, իսկ արտաքուստ երկարավուն քառանկյունի հատակածև շինություն է, կառուցված կարմրավուն խոշոր քարերով, կրաշաղախով, ըստ որում մինչև ծածկի կամարների հիմքերը շարված են կոփածո քարերով, ներքուստ սվաղված, իսկ դրանից վերև, ներառյալ և գմբեթը՝ սլորբատաշ, բաց աղլուսագուն քարերով: Եկեղեցու միակ մուտքը արևմտյան պատից է և բացվում է գավթի մեջ: Հուշարձանը մի քանի անգամ վերակառուցման է ենթարկվել, որի հետևանքով նրա նախնական ձևերը զգալի չափով փոխվել են, հետագա շրջանի գործ է եկեղեցու ծածկի և գմբեթի

ւրրատաւ: շարվածքը, որը փոխարինել է սկզբնական կոփածո հասարակ շարվածքին: Եկեղեցու բեմը սովորականից փոքր-ինչ բարձր է, նրա աստիճանները գրված են եղել հյուսիսային ծալրից, այժմ խարխուլված են: Բեմի ճակատի ողջ մակերեսը ծածկված է բուսական և երկրաչափական նուրբ քանդակազարդերով, որոնք ամփոփված են շեղանկյունաձև շրջանակների մեջ: Ծակատի այսպիսի հարդարումը, հավանաբար, նախորինակ է հանդիսացել գլխավոր եկեղեցու բեմի զարդաքանդակների համար, թեև վերջիններս քանդակների մոտիվներով և նրանց նրբութամբ ու կատարելիությամբ զգալի չափով գերազանցում են նախորինակը: Հին եկեղեցու կառուցման ժամանակը հայտնի չէ, անտարակույս է, որ սա հուշարձանախմբի հնագույն կառուցվածքն է, որի ոճային հատկություններից դատելով, կարելի է X—XI դդ. գործ համարել: Եկեղեցու վիմագրությունն աղքատ է, մինչև վերջերս բանասիրությանը հայտնի էր միայն արևելյան պատի մի կիսաեղծ, անթվակիր արձանագրություն՝ Գ. Սարգսյանի վերծանությունը: Այս պրակում երևան են գալիս ևս երկու նվիրագրեր՝ փորագրված եկեղեցու ներսում, գլխավոր խորանի թաղի վրա: Երեք բնագիրն էլ հիմնականում նվիրատուական են և քիչ բան են ասում հուշարձանի հիմնարկման, վերանորոգումների կամ պատմական անցքերի մասին: Ակներև է, որ երեքն էլ ժամանակամերձ են իրար, փորագրված Հովհաննես Ա-ի առաջնորդության տարիներին, երբ կատարվում էին եկեղեցու վերանորոգման աշխատանքները:

Բ. Գլխավոր եկեղեցին տեղավորված է հուշարձանների խմբի հարավային կողմում, սարահարթի կենտրոնում: Սա գմբեթավոր դահլիճների տիպի, միջին չափերի շենք է (13,5×9 մ), արտաքուստ երկարավուն քառանկյունի, ներքուստ խաչաձև հատակաձևով: Կառուցված է տարբեր երանգների բաց-վարդագույն և պղնձագույն ֆրիլիտի սրբատաշ քարերով, ամուր կրաշաղախով: Հուշարձանի արտաքին տեսքը շնորհիվ սրբատաշ քարերի բազմերանգության զուսպ է ու տպավորիչ, չկան ավելորդ մանրամասներ և խճողող քանդակազարդեր: Արևելյան և հարավային ճակատների գույգ կամարակապ անկյունաձև որմնախորշերը, ինչպես նաև ուղղանկյուն լուսամուտների և կլոր լուսանցքերի քանդակազարդ շրջանակները խախտելով հարթ մակերեսների միապաղաղությունը՝ կենդանություն են հաղորդում նրանց, հաճելի դարձնում տեսողության համար: Նույն հարավային ճակատի լուսամուտի տակ աչքի է դարձնում ճանկերում ցուլ բռնած արծվի բարձրաքանդակը, որը կատարված է մեծ վարպետությամբ: Արևմտյան պատի մեջ բացվող հիմնական մուտքը երիզվում է չորս շարք նրբահյուս քանդակներով, իսկ նրա վերնամասի հարթ մակերեսը ծածկված է գուլնզգույն քարերի դրվագազարդով: Նույնպիսի ձևավորում ունի նաև հյուսիսային գավթի մեջ բացվող մուտքի շրջանակը, միայն այստեղ գուլնավոր դրվագազարդի փոխարեն գրված է ճակատակալ անզարդ քարը:

Եկեղեցու ներսի տարածությունն ընդարձակ է, լուսավոր և տպավորիչ: Խաչքների անկյուններում հյուսիսային և հարավային պատերի մոտ կանգնած չորս հուժկու հնգանիստ մուլթերը իրար են միանում բարձր կամարներով, տանիքի կենտրոնում ստեղծելով քառակուսի բացվածք, որի շրջանակի վրա հանգչում է գմբեթը: Գլխավոր խորանի կիսակլոր պատի մեջ կան 13 գոգավոր խորշեր, որոնք իրարից բաժանվում են զուլգ կամարակապ որմնասյուներով: Բեմը սովորականից բարձր է և եկեղեցու հետ հաղորդակցվում է հարավային ծալրին կցված աստիճաններով: Բեմի ճակատի ողջ հարթությունը ծածկված է անկրկնելի ճարտարությամբ կատարված նուրբ քանդակազարդերով, որոնք, իրավամբ, հայկական միջնադարյան արվեստի գլուխգործոցների թվին են դասվում: Բեմի 4 մ երկարություն և մեկուկես մ լայնություն ունեցող ճակատը երիզված է կիսագլանաձև լալն շրջանակով, որի ամբողջ մակերեսը քանդակված է ոչ այնքան խոր հյուսկեն զարդերով: Շրջանակի ներսում, երկու ամբողջական հարթ սալերի վրա դասավորված են երեք շարք բարձրաքանդակներ, որոնք սերտորեն միահյուսված են իրար հետ: Վերին և ստորին շարքերի զարդաքանդակները առնված են ութանկյուն աստղիկների մեջ, որոնք երիզվում են կրկնակ շրջանակներով: Երկու շարքերի տասներեքական աստղիկներն իրար միանալով կազմում են ամբողջ հորինվածքի միջին շարքը և տալիս տասներկու ավելի փոքր չափերի վեցանկյուն աստղիկներ, որոնց մակերեսները նույնպես պատած են բուսական հյուսածո քանդակներով: Ութանկյուն աստղիկների քանդակազարդերը ևս մեծ մասամբ բուսական են, սակայն մի քանիսի զարդերի հիմնապատառի վրա քանդակված են նաև առասպելական կենդանիներ՝ մարդու գլխով, գալարվող ձկներ, իսկ մեկի վրա՝ գործիքները ձեռքին մարդու կերպարանք, երիտասարդ եռատող մակագրությամբ:

Մինչև վերջերս գլխավոր եկեղեցու շինութեան ժամանակը և կառուցողի անունն անհայտ էին, քանի որ մատենագրական միակ աղբյուրը, որտեղ հիշատակված է Մակարավանքը՝ Կ. Գանձակեցին միայն հարևանցիորեն, ի թիվս այլ կենտրոնների, նշում է նաև այս վանքի անունը, առանց տարբերակելու, թե որ կառուցվածքի մասին է խոսքը: Եկեղեցու պատերին փորագրված արձանագրությունները ևս քիչ բան են հաղորդում մեզ հետաքրքրող հարցերի մասին, քանի որ դրանք մեծ մասամբ նվիրատուական բնույթի են և անթվակիր: Դրանցից արևելյան պատի 3 բնագրերում հեղինակները նվերներ են մատուցել «ի շինութիւն եկեղեցոյս ..», այսինքն կարելի էր մտածել, թե ժամանակամերձ լինելով եկեղեցու կառուցմանը, կարող են նպաստել այդ ժամանակը որոշելուն, սակայն, ցավոք, այդ բնագրերն անթվական են, իսկ նրանցում հիշատակված անձերը չեն կարող ժամանակագրական կռիվն հանդիսանալ:

Ներկայումս, շնորհիվ Գ. Սարգսյանի, ստուգապես հայտնի է, թե ով, երբ և ինչ հանգամանքներում է կանգնեցվել այս հուշարձանը: Նա 1953 թ. եկեղեցուց մի քանի մետր հարավ հայտնաբերեց մի մեծ գեղաքանդակ խաչքարի չորս առանձին բեկորները, որոնց թիկունքին փորագրված ծավալուն արձանագրության մեջ պատմվում է այդ ամենի մասին: Շինարարական բնագրի վերծանությունից պարզվում է, որ Վ. գլխավոր եկեղեցին կառուցվել է ՈՄԴ (1205) թվականին, Հովհաննես Ա-ի վանահայրության տարիներին, ր. եկեղեցին շինել է Բազազ իշխանի որդի Վարդանը, գ. խաչքարը կանգնեցվել է եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո՝ ի հավերժացումն կառուցողի և նպաստավորողների հիշատակի:

Այսպիսով, Մակարավանքում, ինչպես և Դեղձատի վանքում, եկեղեցու շինարարական արձանագրությունը փորագրված է ոչ թե նրա պատերին կամ մուտքի ճակատակալին, ինչպես ընդունված էր, այլ առանձին խաչքարի վրա, որը կանգնեցվել է եկեղեցուց ոչ հեռու, հավանաբար նրա հարավային պատի արևելյան անկյան մոտ, հատուկ պատվանդանի վրա: Ավելի հանգամանորեն այդ մասին կխոսվի խաչքարի արձանագրության մեկնաբանության առթիվ:

Գ. Գավիթը կառուցված է հուշարձանախմբի հյուսիս-արևելյան մասում, արևմուտքից հարավ է չին եկեղեցուն, իսկ հյուսիսից՝ գլխավոր եկեղեցուն: Գավիթը դրսից և ներսից քառանկյունի (13 + 12.9 մ) հատակաձևով գմբեթավոր դահլիճ է, իր կառուցման ձևերով նման չորս սյունանի մյուս ժամանակներին: Ծենքն արտաքուստ անշուք տպավորություն է թողնում. նրա արևելյան ու հարավային պատերը ծածկված են չին և գլխավոր եկեղեցիների համապատասխան ճակատներով, իսկ հյուսիսային ճակատը նախում է ձորակին և անմատչելի է գիտողի համար. Դրա փոխարեն արևմուտքյան ճակատը աչք է շոյում ոչ միայն երեսպատման վարդազույն քարերի տարբեր երանգներով, այլև ճակատի զուսպ հարթության վրա մեծ ճաշակով ձևավորված մուտքի շրջանակով և դրանից վերև տեղավորված առասպելական կենդանիների բարձրաքանդակներով: Տպավորիչ է դավթի ներքին տեսքը. չորս միապաղաղ գլանաձև սյուների վրայից բարձրացող լայն կամարների և նրանց հատման անկյուններում առաջացած գեղաքանդակ առաստաղների վրա, դահլիճի կենտրոնի վերևում նստած է ութանկյունի երգիկը, որի վրա կանգնած է եղել սյունազարդ գմբեթը: Գավթի ներսի քանդակազարդերը կատարված են մեծ վարպետության մեջ և վկայում են քանդակող վարպետների գեղարվեստական բարձր ճաշակի մասին: Այդ քանդակներից առանձնապես աչքի են ընկնում կամարաղեղների արանքի հարթ մակերեսների՝ առաստաղների բուսական ճոխ քանդակազարդերը, ինչպես նաև նույն կամարների հիմքերում կամ սյուների խողակների վրայի դրախտահավերի բարձրաքանդակները: Գմբեթի հիմքը կազմող սալերը ծածկված են երկրաչափական զարդերով և կիսագլանաձև ելուստներով բաժանվում են բազմաթիվ հատվածների, որոնց վրա փորագրված են առանձին տառեր՝ ուղիղ և շրջված՝ Ս, Մ, Դ, Ո, Ա, Ն, ԴԴ, ՍԱ: Ենթադրվում է, որ այս գրերը կառուցող վարպետների նշաններն են, կամ գուցե նրանց անունների սկզբնագրերը: Գավթի շինութեան ժամանակը և կառուցողն անհայտ են: Դատելով գավթի վիմագրության տվյալներով, հատկապես հարավ-արևելյան ավանդատան պատին փորագրված Սարգիս քահանայի նվիրագրով, 1224 թը վականին գավիթը կառուցված էր:

Դ. Նշտաբառուներ գտնվում է հուշարձանախմբի հյուսիս-արևելյան անկյունում, չին եկեղեցուն և գավթին կից: Սա քառակուսի հատակաձևով և թաղակապ ծածկով փոքրիկ շինություն է (5 + 3,5 մ), շարված սպիտակավուն շերտավոր սալաքարերով և ներսից սվաղված կրաշաղախով: Արևելյան պատի հյուսիսային մասում կա կրակ վառելու հատուկ բուխարիկի խորշ: Գավթի հետ հաղորդակցվում

է ոնդհանուր մուտքով: Այս շենքի նշանակութունը մեղ համար պարզ չէ. միայն լրացուցիչ ուսումնասիրութիւնը կարող է պարզել նրա ինչ լինելը: Նշխարատուն ենք անվանում, հետեւելով նախորդ տեղագրողներին (Մ. Ջալալյանց, Գ. Սարգսյան): Կառուցման ժամանակը նույնպես վիճելի է. Իջևանի շրջանի հուշարձանների «ՈՒղեցուլը» գտնում է, որ շենքն իր կառուցման տեխնիկայով ժամանակամերձ է Հին եկեղեցուն, այսինքն X դարի գործ է, իսկ Գ. Սարգսյանը, ընհակառակը, ավելի ուշ ժամանակներում կառուցված օժանդակ, տնտեսական շենք է համարում:

Ե. Աստվածածին եկեղեցին կառուցել է Մակարավանքի առաջին առաջնորդ Հովհաննես Ա-ն, իր ծնողների և եղբայրների հիշատակին (1198 թ.): Եկեղեցին փոքր չափերի գողտրիկ հուշարձան է, ներքուստ խաչաձև, արտաքուստ ութանիստ, կառուցված վարդագույն և կարմրամոխրագույն խոշոր, սրբատաշ քարերով: Կանգնած է առանձնակի, գլխավոր եկեղեցուց մի քանի մետր արևելք, սարահարթի հարավ-արևելյան ծայրին: Իր ճարտարապետական հորինվածքով և հատկապես արտաքին հարդարանքով հիշեցնում է Անիի Աբուղամրենց եկեղեցին, միայն ավելի համեստ ծավալներով: Շենքն արտաքուստ, ստորին մասում՝ գետնախարիսխի բարձրութամբ հարթ շրջանաձև է և ավարտվում է կիսազլանաձև քիվով, իոկ սրանից վերև՝ ութանիստ: Հուշարձանը լուսավորվում է չորս փոքր լուսամուտներով, որոնցից արևմտյանը կլոր է, իսկ մյուսները՝ ուղղանկյուն և նեղ: Բոլոր լուսամուտները պսակված են ճոխ ձևավորված շրջանակներով: Եկեղեցու չորս նիստերի վրա կան անկյունաձև որմնախորշեր, որոնք հենվում են գետնախարիսխի քիվի վրա և բարձրում ավարտվում ճառագայթաձև դարդարված կիսակոնաձև գագաթներով: Այս խորշերի գագաթները և լուսամուտների պսակները շրջանցելով, հուշարձանը գրկում է մի ելնդավոր գեղաքանդակ գոտի, որի վրա համաչափորեն դասավորված են առլուծների, թռչունների և վարդյակների բարձրաքանդակներ: Եկեղեցու միակ մուտքը արևմտյան խաչթևից է, այն երիզված է երկու քանդակազարդ շրջանակներով: Այս եկեղեցին Մակարավանքի թվագիր հնագույն կառուցվածքն է, շինարարական արձանագրութիւնը փորագրված է արևմտյան մուտքի կիսակլոր ճակատակալի վրա: Վերջերս վերծանվեց եկեղեցու գլխավոր խորանի արևմտյան պատին փորագրված մի այլ ընդարձակ արձանագրութիւն, որը կարևոր տեղեկութիւններ է հաղորդում հուշարձանախմբի մասին:

Զ. Փոքրիկ կիսավերակ մատուռը տեղավորված է Աստվածածին եկեղեցուց հյուսիս, համարյա նրան կից: Փոքր չափերի (3x2 մ) շենք է, շարված վարդագույն բազմերանգ քարերով, ունի թաղակապ ծածկ: Մատուռի պատերին արձանագրութիւններ չկան, կառուցման ժամանակն անհայտ է: Դատելով նախնական երեսպատման սրբատաշ քարերի մշակման ոճից՝ նրա շինութիւնը կարելի է ժամանակամերձ համարել հուշարձանախմբի մյուս շենքերի հիմնադրմանը:

Է. Աղբյուրի շենքը գտնվում է վանքի պարսպից դուրս, դարպասից մոտ 100 մ հյուսիս-արևելք: Սա մի երկարավուն (7x3 մ) կառուցվածք է, պատերը ներքուստ և արտաքուստ երեսպատված են սրբատաշ, գորշագույն սալերով: Արևմտյան և հարավային պատերի անկյունում տեղադրված է սրբատաշ քարից մի ավազան, որից ջուրը հոսել է հարավային պատի մեջ բացված անցքով: Զուրը կավի խողովակներով բերվել է արևմտյան կողմի սարալանջից բխող աղբյուրից, որը հոսում է մինչև օրս: Մակարավանքի վիմագրութիւն մեջ աղբյուրի շենքի կառուցման մասին հիշատակութիւններ չկան. միայն Հին եկեղեցու գլխավոր խորանի թաղի վրա փորագրված արտոնագրից իմացվում է, որ նվիրատուն վանքին նվիրել է ի թիվս այլ արդյունքների նաև «Բ աւզ (աւազան) ջուր : Ի: գիշեր»: Թվում է, այստեղ խոսքը ոչ թե վանքապատկան աղբյուրի մասին է, այլ ուրիշ ջրավազանի, որ նվիրատուն երկու գիշեր տրամադրել է վանքին՝ այգիները ջրելու համար:

Ը. Մակարավանքի դարպասը գտնվում է հուշարձանախմբից 30 մ արևմուտք: Դարպասի 3,5 մ լայնութիւն բացվածքը փորված է ժայռաբեկորի մեջ: Պահպանվել է դարպասի կամարաձև թաղը, որը շարված է շերտավոր կրաքարի սալիկներով և հենվում է երկու կողմերում կանգնած ժայռերի վրա: Մուտքի ճակատային մասն ունեցել է բազալտե սրբատաշ կամար, որից միայն մի քանի քարեր են մնացել, ձախ կողմում ընկած է այդ կամարի հենարանը կազմող սրբատաշ քարը՝ ձևավորված երեք փոքրիկ կիսասլուներով և բուսական քանդակների նեղ շերտով: Հուշարձանախումբը չորս կողմից շրջափակված է եղել տարբեր շարվածքի, մեծ մասամբ անշաղխ պարսպապատերով, որոնցից մնացել են մի քանի աննշան հատվածներ: Դժվար է ասել, թե երբ են կանգնեցվել պարսպը և դարպասը. վերջինիս ձևավոր քարերի մշակման եղանակը հիմք է տալիս

կարծելու, որ այդ հատվածի շինութիւնը պետք է ժամանակամերձ լինի հուշարձանների գլխավոր խմբի կառուցմանը:

Թ. Օժանդակ անտեսակցան շենքեր. Հուշարձանախմբի շրջակայքում, պարսպապատերից դուրս և ներս պահպանվել են դանազան շենքերի բազմաթիվ ավերակներ: Սրանից առավել ամբողջական են մնացել Մակարավանքի հարավ-արևմտյան մասում գտնվող երկու մեծ սենյակների բարձր պատերը (2—3 մ), սրանցից արևելյանի վրա պահպանվել է բուխարիկի խորշը: Տնտեսական սենյակների հիմնապատեր են մնացել նաև գլխավոր եկեղեցուց մի քանի մետր հարավ, որոնցից մեկի հատակին ընկած են Բազազ իշխանի որդի Վարդանի շինարարական արձանագրութիւնն ունեցող խաչքարի երկու հիմնական բեկորները: Տների ավերակներ կան նաև հուշարձանախմբից ավելի հեռու, նրանից մոտ մի քանի հարյուր մետր արևելք ե հարավ: Այս բոլորը ցույց են տալիս, որ հնում, վանքի շրջակայքում եղել են մի քանի գյուղեր, հավանաբար վանքապատկան, թեև այդ մասին ստույգ վկայութիւններ չկան:

Ժ. Գերեզմանոցները երկուսն են, մեկը տարածվում է վանքի դարպասից մոտ 150 մ արևմուտք, մի անտառապատ բարձունքի վրա, աղբյուրի շենքից փոքր-ինչ արևմուտք, Այստեղ պահպանվել են բազմաթիվ անդարդ տապանաքարեր, որոնցից երկուսն ունեն Խոփն դարերի տապանագրեր: Կան նաև մի քանի խաչքարեր՝ նույն ժամանակներին բնորոշ դարձաքանդակներով: Հին գերեզմանոցը ընկած է վանքի հարավ-արևմտյան կողմում, պարսպից դուրս, սարալանջին: Տապանաքարերը մեծ մասամբ բնական խոշոր սալաքարեր են՝ կիսամշակ: Երևում են մի քանի որմնափակ խաչարձանների ավերակները, որոնք շարված են եղել սրբատաշ քարերով, ամուր կրաշաղախով՝ կանգնած ամբողջական քարե երկաստիճան պատվանդանների վրա: Բուն խաչքարերը սովորականից մեծ են, կերտված կարմրամոխրագույն անդեզիտից կամ ավազաքարից և ունեն ճոխ քանդակազարդեր: Արձանագրութիւններ չեն նկատվում, ձևավորման արվեստով խաչքարերը XII—XIII դարերի են:

* * *

Մահկանաբերդի հոգևոր և մշակութային նշանավոր կենտրոն Մակարավանքի մասին մատենագրական սեղեկութիւնները սակավ են. միակ հիշատակութիւնը գտնում ենք՝ Կիրակոս Գանձակեցու «Հալոց պատմութիւն» մեջ: Պատմելով Հաթերքի իշխան Վախտանգի կին Արդու խաթունի կողմից՝ Ն. Գեաիկ վանքի համար նրբահյուս վարագույր գործելու մասին, Գանձակեցին հայտնում է, որ տիկինը իր դուստրերի հետ նման վարագույրներ է գործել ի թիվս այլ վանքերի, նաև Մակարավանքի համար. «Եւ ոչ միայն այս եկեղեցույս արար ծածկութ, այլև այլոց եկեղեցեաց՝ Հաղբատայ և Մակարայ վանից և Դադի վանից, քանզի լոյժ սիրող էր եկեղեցեաց բարեպաշտ կիներն»¹: Նոր Գեաիկի Աստվածածին եկեղեցին, որի օծման հանդիսութիւնների ժամանակ Արդու խաթունը նվիրել էր իր գործած վարագույրը, ավարտվել է ՈՍԵ (1196) թվականին: Այս մասին պատմում է ոչ միայն եկեղեցու արևմտյան պատին փորագրված շինարարական արձանագրութիւնը, այլև սրահի մասն վրա իր երկի համապատասխան դրվագները հյուսող Կ. Գանձակեցին. «Եւ ապա սկսան հիմն արկանել մեծափառ եկեղեցույն, սկսեալ ի ՈՍ թուականին Հալոց, զկնի չորս ամաց առնլոյ դերուսաղէմ Մալահազնին, և կատարի լամս հինգ ի խանգար զատկին լուսաց»²: Մակախն այս թվականը չի նպաստում Արդու խաթունի՝ Մակարավանքի համար վարագույր գործելու և նվիրելու տարեթիվը որոշելուն, քանի որ պատմագրի ասածից չի հասկացվում, թե երբ է գործվել Մակարավանքի «ծածկութը», Ն. Գեաիկից հետո, թե նրանից առաջ: Այսպիսով, վանքի կառուցվածքների և պատմական կլանքի ժամանակագրութիւն միակ աղբյուրը նրա հարուստ վիմագրութիւնն է, որը մեծ մասամբ անաղարտ է պահպանվել և վերծանվում է հաջողութիւնով: «Մակարավանք» անունը միայն մեկ անգամ է հիշատակվում վիմագրութիւն մեջ. դա գլխավոր եկեղեցու արևելյան ճակատին փորագրված Աշոտ իշխանի երկարաշունչ արձանագրութիւնն է. մնացած դեպքերում ամենուտին փորագրված Աշոտ իշխանի երկարաշունչ արձանագրութիւնն է. մնացած դեպքերում ամենուտին հիշվում են ընդհանուր ձևով՝ «ուխտ», եկեղեցի բառերը, ավելի հաճախ՝ «Աստվածածին» անունը, ըստ որում վերջինս հանդիպում է ինչպես գավթի, այնպես էլ Հին և գլխավոր եկեղեցիների վիմագրերում: Պետք է ենթադրել, որ «Աստվածածին» անունը չի վերաբերել որևէ առանձին հուշարձանի, այլ ընդհանուր է եղել ամբողջ վանքի համար:

Հարկ ենք համարում նշել, որ Մակարավանք անունով X դարի մի կենարոնագմբեթ եկեղեցի է պահպանվել նաև Արթիկի շրջանի Պեմզաշեն ավանից 1 կմ դեպի արևելք:

¹ Կիրակոս Գանձակեցի, Պատմութիւն Հալոց, Երևան, 1961, էջ 210:

² Նույն տեղում, էջ 212:

276. ՀԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան տատին, փոքրիկ լուսամուտի շրջանակը կազմող մուգ կարմրագույն քարի վրա, խիստ հողմտհարված, 8 տող.

Ի ՈՒ ԵՍ Յ ՈՂ ԵՒ ԿԱ
 ԵԿԵՂ ԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ԿՐԺԱԲԻՄԱ
 ԻՆՉԻԱՉԳԻԻՏԻՆ ԱՐՆ ՈՂ ԽԱ
 ԱՆԷ ՄԱՍՆ ԵՒ ԲԱՃԻՆ ՉՅՈՒԴԱՅԻՆ
 ԱՌՑԷ ԵՒ ՆՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՄ
 ԱԿԱ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ ԱՅ: ՈՂ
 ԳԻՐՍ ՉԵՂԷ ԻՆՔՆ ԵՂԻՑԻ ՉԵՂ

Ե Ա Լ

Ի ՈՒ ԵՍՐԱՌԱՋՆՈՐԳԻ ՅՈՂԱՆԷՍԻ ԵՒ ՄԻԱՂ
 ԵԿԵՂ ԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ՄԻ ԱԻՐ ԺԱՄ Ի
 ՏԱՐԻՆ ԽԱՉԳԻԻՏԻՆ ԱԻՐՆ
 ՈՎ ԽԱՓՊԱՆԷ ՄԱՍՆ ԵՒ
 ԲԱԺԻՆ ՉՅՈՒԴԱՅԻՆ ԱՌՑԷ
 ԵՒ ՆՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՊԱՐՏԱ-
 ԿԱՆ ԵՂԻՑԻ ԱՌԱՋԻ ԱՅ:
 ՈՎՂՉԻԳԻՐՍ ՉԵՂԷ, ԻՆՔՆ ԵՂԻՑԻ ՉԵՂԱԼ:

Հրատ. Մարգսյան, 1954, Գ. 32:

Գիտելիք. Հրատարակելով այս բնագիրը, Գ. Մարգսյանը չի անդրադարձել նրա բովանդակությանը, այնտեղ հիշատակված անձանց ժամանակագրությունը: Բացի դրանից, վերձանողը փոքր պատահանի երկու կողմերին փորագրված տառաշարքերը երկու տարբեր արձանագրության բեկորներ է համարում, մինչդեռ դրանք նույն արտոնագրի հատվածներն են, ըստ որում աջ կողմինը ձախի անմիջական շարունակությունն է: Հիշվելի, լուսամուտի հյուսիսային կողի համեմատաբար անեղծ պահպանված արձանագրությունը ինքնուրույն, ամփոփ իմաստ չի արտահայտում, ամբողջացած չէ, քանի որ արտահայտում է բնագրի միայն վերջաբանը՝ հատուցման և անեծքի բանաձևը, իսկ արձանագրության սկիզբը, որտեղ պետք է լիներ ժամանակի մատնանշումը, նվիրատուն և նվերները, այստեղ չկա, պետք է որոնել մի այլ տեղ: Ահա բնագրի այդ նախաբանը եղել է լուսամուտի հարավային կողմի նույնպիսի մի քարի վրա, որը հողմահարվել, խիստ քայքայվել է և նախնական ութ տողերից միայն 1, 2 և 8-րդ տողերի սկզբի մի քանի գրերն են երևում:

Առաջին շարքի սկզբին պարզ նշմարվում են ՈՒ գրերը, որ, անշուշտ եղել է թվագիր: Ինչպես գիտենք, Մակարավանքի Աստվածածին եկեղեցու ճակատակալի շինարարական արձանագրության թվականն է ՈՒԷ (1198) և փորագրված է վանքի՝ մեզ հայտնի առաջին առաջնորդ Հովհաննես Ա-ի կողմից: Քանի որ Հին եկեղեցու քննվող արձանագրության մեջ ևս վանքի առաջնորդ է հիշվում նույն Հովհաննեսը, ուստի այստեղ ևս թվագրերը պետք է լինեին ՈՒԷ-ի ժամանակամերձ մի տարեթիվ, ամենայն հավանականությամբ սրանից ավելի վաղ:

277. Հին Եկեղեցի. ներքուստ, արևելյան խորանի կիսակլոր պատի հարավային մասում, քիվից ներքև, երկու սրբատաշ, վարդագույն քարի վրա, 5 տող.

† ԱՆՈՒԱԲԵՆ ԱՅ ԱՅ ՍԻՄ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ Մ

ԱԲԱԿԱԿԱՆ ՍԱԿՆ Մ ՄԻԱԲԱՆ ԵՑԱ ՄԵՉԵԻԵՏ

ԴԱԿԱՆԻԵԻ ԱՅԼ ԱԴԻԻՆՔՅԵԿԵՂԵՑԻՍԵԻ ՄԵՔՏՈՒԱԲ

ՉՎԱԴԱՎԱՌՆ ԱՌԻՐՆ ԶԱՆ ՉԱԵՆԵՆ, ԵՂԵՑԻՔՍ

. . . . ՆՉՈՒԱԾԷ ՅԱՅԵԻՆ ՄԱՄԵՂԱՑՆ ՏՐԷ

ԱՆՈՒԱՄԲՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ, ՈՐ ԴՏՈՒՄՔ ԱՐԱԿԱՆՍԱԿՆ, ՈՐ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻ ՄԵՉԵԻ ԵՑ . — ԴԱԿԱՆԻ ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԴԻԻՆՔ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ԵՒ ՄԵՔ ՏՈՒԱՔ ԴՄԱՍՉՎԱՐԴԱՎԱՌՆ ԱՌԻՐՆ ԺԱՄՆ ՉԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ | .

ՈՎ ԱՓԱՆԵ՛, ՆՉՈՎԱԾ Է ՅԱՅ ԵՒ ՆՈՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՏՐԷ՛Ր Է:

Գիտելիք. Այս արձանագրության մասին մատնացույց է արել Գ. Սարգսյանը Մակարավանքի մասին հոդվածում: Ըստ նրա, չին եկեղեցու արևելյան խորանի թաղի այս և հաջորդ արձանագրությունները հայտնաբերել են ճարտարապետներ Բ. Արզումանյանը և Շ. Ազատյանը՝ հուշարձանը չափազերելիս: Երկու բնագրերն էլ շատ վատ են պահպանվել, հողմահարվել են, եղծվել և դժվար են ընթերցվում, ուստի մեր վերծանությունը տեղ-տեղ մնում է անհասկանալի կամ կասկածելի:

Չ-րդ շարքում նվիրատուի անունը՝ Արալաբա[իև] վերականգնում ենք կասկածանքով, չնայած բոլոր գրերի ընդօրինակությունը հավաստի է: Անձնանունը, եթե այն ստույգ է վերծանված, այլուստ վկայված չէ: Նույն շարքի վերջում... միարձեցեալ մեզ եւ եւ... եղծված է մոտ 2—3 տառատեղ, այստեղ, հավանաբար, եղել է տրված գահեկանների քանակը, քանի որ շարունակության վրա ունենք դեպքի բառը: Այս բառը ևս կասկածելի է, չնայած որ եղած գրերը ճիշտ են արտագրված: Արձանագրությունը Մակարավանքի նախնազույն վիճակագրից է և վերաբերում է Հովհաննես Ա-ի առաջնորդության ժամանակներին: Հավանական է կարծել, որ չին եկեղեցու այս երկու նորահայտ, ինչպես և արևելյան ճակատի նվիրագրերում հիշված նվիրատուները կատարվել են ի նպաստ եկեղեցու նորոգության, որ ինչպես տեսանք, տեղի է ունեցել նույն Հովհաննեսի ջանքերով նրա առաջնորդության օրոք:

278. Հին Եկեղեցի. արևելյան խորանի կիսակլոր պատի կենտրոնում, քիվից վերև, չորս քարի վրա, 5 տող.

ՅԱԵՈՒԵ ԱՅ ԱՅ ՍԻՄ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ --- Մ ՏՎԱՔ ԱԿԱԿԱ ---

ՄԵՑՅՈՒՍՈՎԵԻ ՄԻԱԲԱՆ ԵՑԱ Ե ԵՏ ԶՈՂ ԵԻ ԱՅԼ ԱՐԴԻՆՔ ԵԻ Բ: ԱՉՁՈՐ: Բ: ԳԻՆԵՐ

ԵԻ ԳՐԵՑԱԲԵՆ ՄԱ ԻՍԿԻ ՍՐԲՈՅԷ --- ԱՅԱՅԻՆ Ս: Բ: ԽՄԱՍ Մ ՊԱՏ

ԱԿԳԵԼ ԻՔՍ ՄԱՍՉՎԱՐԴԱՎԱՌՆ --- ՈՎ ԱՓԱՆԵ՛ ԿԱՄԱՉՔԱՎԱՅՈՒՐ

ԱՅ ԱՌՑԷ ԵԻ ՆՈՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է ԿԱՄԱՉՔԱՎԱՅՈՒՐ: ԱԵՆ:

ՔՈՒՆՈՒՆ ԱՅ ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ, . . . ՏՎԱՔ ԱԿԱՆՋՍ, . . . ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻ ԵՒ ԵՏ ՀՈՂ ԵՒ ԱՅԼ ԱՐԴԻԻՆ ԵՒ :Բ: ԱԻՉ ՋՈՒՐ :Բ: ԳԻՇԵՐ|: ԵՒ ԳՐԵՑԱՔ ՆՄԱ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ . . . ԱԾԱԾՆԻՍ :Բ: ԽՈՐԱՆՍ ՈՐ ՊԱՏՄԱՐԱԳԵԼ Ի ՔՄ ՄԱՏՁԻ, ՈՐՉԱՓ ԱՅՍ . . . : ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ, ՎԱՐՉ ՅՈՒԻԻԱՅԼԻ, ԱՌՑԷ ԵՒ ՆՈՐԱ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է: ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ: ԱՄԵՆ:

Գիտելիք. Բնագիրը զգալի չափով տուժել է վերևից հոսող անձրևաջրերից և հնարավոր չէ ամբողջությամբ վերծանել: Փորագրման ժամանակը որոշում ենք նվիրատուի՝ Ակաճը իշխանի հիշատակությամբ, որը վկայված է նաև Աստվածածին փոքր եկեղեցու զլխավոր խորանի արևմտյան պատին պահպանված ընդարձակ նվիրագրում՝ իրև հուշարձանի կառուցումը նյութական միջոցներով նպաստավորող: Բացի դրանից, այստեղ հիշատակված Հովհաննեսը, անշուշտ, վանքի առաջնորդն է որը 1198 թ. կառուցել է Աստվածածին եկեղեցին: Զ-րդ շարքում :Բ: աւզ ջուր :Բ: գիշեր..., պետք է հասկանալ, որ Ականջը վանքին է հատկացրել իրեն պատկանող երկու ջրավազանների ջուրը՝ երկու գիշերվա ընթացքում վանքապատկան հողերը ջրելու համար: Ջրօգտագործման կարգը ցերեկը կամ գիշերը սահմանելու մասին այս բնագիրը միակը չէ միջին դարերի հալ վիմագրության մեջ. այլ պայմաններում նույն կարգը վկայված է դեռևս Արուճի տաճարի (867), Բյուրականի (985), Կոշի (1061) և Մբենի (1025) արձանագրություններում:

279. ԽԱՉՔԱՐԻ ՀՈՐԱ ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՎՐԱ, ՈՐՈՆՔ ԸՆԿԱԾ ԵՆ ԳԼՍԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՒ ԿԱՐՎԱՅԻՆ ՎՊԱՏԻՑ ՈՂ ԿԵՆՈՒ, ՎԱՐՍՎԱՎՊԱՏԻՑ ԴՈՒՐՍ: ԲԵԿՈՐՆԵՐԻ ՏԵՂԱԳՐՈՒԹՅՈՒՆՆԸ ԿԵՆԵԼՅԱԼՆ Է:

ա. խաչքարի հիմնական, կենտրոնական մասի երկու բեկորներն ընկած են իրար մոտ, շրջված վիճակով, եկեղեցուց 15 մ. հարավ, կիսաքանդ շենքի հատակին: Բեկորներից մեկի թիկունքին խորաքանդակ գեղեցիկ երկաթագրով փորագրված է յոթ տող, իսկ մյուս բեկորի վրա՝ նույն բնագրի շարունակությունը՝ վեց տող:

բ. մյուս բեկորն ընկած է վերոհիշյալներից մոտ 30 մ. հարավ, սրա թիկունքին փորագրված է արձանագրության շարունակությունը, սակայն նրանց արանքում պակասում է մեկ կամ երկու տող:

. ԱՅ ԱՅՍ ՈՐ
 ՀՈՂ ՏՎԱՔ
 ՏՎԱՔ ԱԿԱՆՋՍ
 ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ
 ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻ
 ԵՒ ԵՏ
 ՀՈՂ
 ԱՅԼ
 ԱՐԴԻԻՆ
 ԵՒ :Բ:
 ԱԻՇ
 ՋՈՒՐ :Բ:
 ԳԻՇԵՐ
 |
 ԵՒ ԳՐԵՑԱՔ
 ՆՄԱ
 Ի ՏԱԻՆԻ
 ՍՐԲՈՅՆ
 ԱԾԱԾՆԻՍ
 :Բ:
 ԽՈՐԱՆՍ
 ՈՐ
 ՊԱՏՄԱՐԱ
 ԳԵԼ
 Ի ՔՄ
 ՄԱՏՁԻ,
 ՈՐՉԱՓ
 ԱՅՍ :
 ՈՎ
 ԽԱՓԱՆԵ,
 ՎԱՐՉ
 ՅՈՒԻԻԱՅԼԻ,
 ԱՌՑԷ
 ԵՒ
 ՆՈՐԱ
 ՄԵՂԱՑՆ
 ՏԷՐ
 Է:
 ԿԱՏԱՐԻՉՔՆ
 ԱԻՐՀՆԻՆ
 ՅԱՅ:
 ԱՄԵՆ:

դ. վերջին բեկորը խաչքարի գլխամասն է, գտնվում է նախորդից 15 մ. հարավ, նույն գծի վրա, մի փոքրիկ բացատում: Քիվի վրա խոշոր ծաղկաքանդակ գրեթե փորագրված է արձանագրության սկիզբը՝ մի տողով, իսկ հակառակ կողմում՝ սրա շարունակութունը՝ երկու վնասված տող:

ԲՔՄ՝ ԱԾ ՈՂՈՐՄԵԱ՝ . . . Ի ԹՈՒԻՆՆԻ ՀԱՅՈՑ ՈԾԴ Ի ԹՍԳԱԻՈՐՈՒԹԵԱՆՆԻ ԹԱՄՍՐԱՅԻ . . . ՄԵԾ ԵՒ ՀԶԱԻՐ ԻՇԵԱՆԻՆ ԿԱՅԵՆԿՈՑ ՍԱԴՈՒՆԻՆ ԵՒ ՅԱՌԲԱԶՆՈՐԴՈՒԹԵԱՆՆԻ ՄԻ ՈՒԽՏԻՍ ՅՈՂԱՆԻՍԻ ԵՒ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՍ ԴՐԻԴՈՐՈՑ, ԵՍ՝ ՎԱՐԴԱՆ ԴՍՈՒՍՅ՝ ԱՅ, ՈՐԴԻ ԲԱԶԱԶԱ ԻՇԵԱՆԻ ԶՐԿԵՑՊԱ Ի ՍԻՐԵԼԻ ԵՂՖԱՐՑՆ ԻՄՈՑ ԶՈՐԵՑՈՒՆԵՑ՝ ՈՐՈՎ ԱՆՄԵԻԹԱՐ ԼԱՅԻ ԶԱՒՈՒՐՍ ԻՄ՝ ԱՐԴ ՎԱՄՆԻ ՍԻՐՈՑՆ ՆՈՑԱ ՇԻՆԵՑԻ ԶԵԿԵՂՅԵՑԻ ԵՒ ԵԴԻ Ի ՎԵՐԱՅ ԶԵԱԶՍ ԼՈՒՍՈՑ ԵՒ ՅԱՌՆԵԼՆ ԶԱՅՍ ՈՉ ԶՈՔ ՈՒՆԵԻ ԱԻԴՆԱԿԱՆ, ԲԱՅՑ ՄԻԱՅՆ ԶՀՈԿԵՈՐ ԵՂՖԱՑՐՆ ՄԵՐ ԱԼԵՔՍԱՆՈՍ, ԶԻ ԵՒ ՍԱ ԲՈՂՅԱՆԱԿ ԹԱՂԵԼՈՑ ԶԻՍ, ԵԴԱԻ ԶԵՈՒՄԲՍ . . . ԱՆԴՐԱՆԻԿՆ ՄԵՐ ՎԱՀՐԱՄ . . . ԵՒ ՍԱՐԳԻՍ ԵՐԿՈՒՔՆ ԿԱՆԻ . . . ԻԿՔ: ԱՐԴ, ՈՐՔ ԵՐԿԻՐՊԱԳԻՔ՝ ԻՑԻՇԵՆՑԵՔ ԶՄԵԶ Ի ՔՈՒ ՅՍ:

Հասանկ. 101

Գրեցի իք. խաչքարն անսովոր մեծություն, ֆիլիստալին տուֆից կերտված հուշարձան է, որը, հավանաբար, դրված է եղել ղլխավոր եկեղեցու հարավային պատի մոտ, նրա արևելյան անկյանը կից: Երկրաշարժի հետևանքով եկեղեցու տանիքից թափվող քարերը տապալել են խաչքարը և մի քանի կտորների բաժանելով՝ գլորել ցած: Որ պահպանված չորս բեկորները նույն հուշարձանի մասերն են՝ հաստատում են ոչ միայն քարատեսակը, շարվածքի գծերը, զարդաքանդակների համապատասխանությունը, այլև արձանագրության բեկորների տառատեսակների նույնությունը, տողերի համընկնելը և ամբողջ բնագրի բովանդակության միասնությունը: Որոշ կասկածի տեղիք կարող է տալ միայն խաչքարի ճակատի բեկորը, որի վրա փորագրված բառերը դժվար են կապակցվում շարունակության հետ: Սակայն այստեղ էլ օգնության է գալիս խաչքարի ճակատի և մարմնի միացման եղանակը. պարզվում է, որ նրանք միացվել են երկաթի հատուկ պահանգով, որն ամրացվել է միացվող մասերի վրա փորված փոսիկներին: Թե՛ ճակատի և թե՛ երկրորդ բեկորի վրա մնում են այդ փոսիկները և ապացուցում, որ սրանք նույն խաչքարի մասերն են:

Առաջին շարքում. Քա ած ողորմեա... բառերից հետո պետք է լինեի եկեղեցին կառուցողի և խաչքարը կանգնեցնողի՝ Բագագի որդի Վարդանի անունը, սակայն կասկածելի համարելով, դժվարանում ենք վերականգնել:

2-րդ շարքում ՈԾԴ թվագրից հետո վերականգնում ենք. ի թագաւորութեան... հետևելով այլ վիճակներին (օրինակ Սանահնում, Հատիճում), որտեղ նույնպես Վրաց թագուհի Թամարի տիրապետությունը այսպես է որակվում և ոչ թե յիշխանութեան կամ յաշխարհակալութեան ձևերով:

4-րդ շարքում մեծ եւ հզար բառերին պետք է հաջորդեին Մահկանարեղի իշխան Սաղունի տիտղոսները և ավարտվեին ոչ զրեբով: Պակասող մասի տարածությունը նկատի ունենալով, վերականգնում ենք [իշխանին Կայեց] ոչ Սագունին: Արդ, ով է այս մեծ և հզոր իշխան Սաղունը: Սա Կայենի և Մահկանարեղի մեծ իշխան, աթաբեկ ամիրսպասալար Սաղուն Բ-ի պապն է, Ամիր Քուրդ Արծրունու որդին, Շերբարոքի հայրը: Այս Սաղուն Ա-ի տոհմագրության համար հավաստի տվյալներ է տալիս Կ. Գանձակեցին: Խոսելով Ամիր Քուրդի մասին նա հայանում է. «Սա է հայր Սաղունին և Դաւթի, պապ Շէրբարոքին, հօրն Սաղունին», միայլ տեղ՝ «այլոց իշխանաց բարեպաշտաց, որդուց Քուրդին՝ Դաւթի և Սաղունին»¹ Բացի այս տեղեկություններից, Սաղուն Ա-ի մասին հիշատակություն կա նաև Շամշադինի շրջանի Ծաղկավան գյուղի մոտ գտնվող Շխմուրադ կոչվող վանքի մի արձանագրության մեջ, որտեղ ասված է. «Ես՝ Գրիգոր շինեցի զխորանիկս ածաբնակ հրամանաւ Սաղունոյ մեծի իշխանի»: Այս արձանագրության թվականը արտահայտված է անսովոր ձևով, հավանաբար հայկական փոքր կամ Սարկավագաղի տոմարով. «լամի : Կ : երորդի : Ե : երորդի նորո շրջագախս...», այսինքն պետք է հասկանալ՝ 1116+65 (ԿԵ)—1181թ., որը և համապատասխանում է Քուրդի և նրա որդի Սաղուն Ա-ի իշխանության տարիներին: Այս բնագրի առաջին հրատա-

¹ Կ. Գանձակեցի, Պատմություն Հայոց, էջ 209. 215:

լակի: Մ. Բարխուդարյանցը վերը հիշված կապակցութիւն մեջ Սադունի անունը վերծանել է Սա-
դորնո մեծի իշխանի², ուստի և այս անվամբ առանձին անձ է համարվել Հր. Աճառլանի բառարանում³:
Մինչդեռ, ինչպես երևաց Կ. Գանձակեցու տոհմագրութիւնից, Շխմուրադի Սադունը նույնն է Մա-
կարավանքի խաչքարի բնագրում հիշատակված Սադունի հետ, որը Գուրգ Արծրունու որդին էր:

6—7-րդ շարքերում յառաջնորդութեամբ ուխտիս Յոհաննիսի եւ վարդապետիս Գրիգոր-
ոյ... Յոհաննեսը վանքի առաջին առաջնորդն է, Աստվածածին եկեղեցին կառուցողը, իսկ ով է
վարդապետ Գրիգորը և ինչու է նրա անունը նշված վանահոր հետ միասին: Հավանաբար Գրիգորը
հոգևոր կենտրոնի միաբանութիւն աչքի ընկնող և ազդեցիկ վարդապետներից է, Յովանեսի օգնա-
կանը կամ գուցե աթոռակիցը, այլապես անհասկանալի կմնա նրա անվան հիշատակութիւնը մի
այսպիսի կարևոր շինարարական արձանագրութիւն մեջ:

8-րդ շարքում Վարդանի հոր անունը Բազազա իշխանի բնագրում պարզ ընթերցվում է և որևէ
տարակալս չի հարուցում: Անձնանունը առաջին անգամ է հանդիպում հայ իրականութիւն մեջ և
այլուստ ավանդված չէ: Անշուշտ կարող էր առաջանալ արաբ. bazzaz—գործվածքեղեցի վանառա-
կան բառից:

12—13-րդ շարքերում՝ շինեցի եկեղեցիս եւ եղի ի վերայ զխաչս լուսոյ... չպետք է բառացի
հասկանալ, ուզում է ասել, թե եկեղեցու շինութիւնն ավարտել է այս խաչքարի կանգնումով, որը
ամփոփումն է շինարարական աշխատանքների:

14—15-րդ շարքերում ոչ զոք ունեի աւգնեակն, բայց միայն զհոգևոր եղբայրն մեր Ալեք-
սեոս... հրատարակող Գ. Մարգարանը Ալեքսեոսին վանքի միաբաններից է համարում: Բնագիրը
այսպիսի եզրակացութիւն հիմք չի տալիս: Այստեղ Վարդանը իր չորս եղբայրներից զրկվելով,
օգնութիւն է ստանում «հոգևոր եղբայր» Ալեքսէոսից, որը տվյալ դեպքում եղբայրացյալի իմաստ
է արտահայտում և կարող է հոգևորական կամ վանական չլինել: Տողի շարունակութիւնը զալիս է
հաստատելու այս միտքը. զի և սա (Ալեքսեոսը—Ս. Ա.) փոխանակ թաղելոյ զիս, եղաւ ձեռամբ...
ի գերեզմանի: Մարգարանի վերծանութիւն մեջ այս տողն աղավաղված է «փոխանակ թաղելոյ զիս,
եղաւ ձեռամբ...» և իմաստ չի արտահայտում: Այդպիսով, եթե Ալեքսէոսը վանքի միաբաններից
լիներ, Վարդան իշխանը նրա մասին չէր գրի... եղաւ ձեռամբս ի գերեզմանի...:

4-րդ բեկորի ձախակողմյան մասը թեքութեամբ շարված է. ուստի և 17—19-րդ տողերի
սկիզբները, մոտ 10 տառաչափ պակասում են, որով և դժվարանում է շարահյուսական կապը նա-
խորդ բեկորի բնագրի հետ: Հավանաբար, 16 և 17 տողերի արանքում եղել է առնվազն մեկ տող ևս,
որը շարվել է: Ընդհանուր առմամբ այս վերջին բեկորի արձանագրութիւն առաջին երկու տողերը
լավ չեն վերծանվում, իսկ վերջին երկուսը՝ անեծքի հանրահայտ բանաձևը լինելով, այդ վիճակով
էլ վերականգնվում են հաջողութեամբ:

280. ԳԼԽՍՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, հարավային պատին, պատուհանի տակ,
թռչունի բարձրաքանդակից ներքև, 10 տող:

ՅՈՒՍՈՎՆԱՅԵՍՅՈՎԱԵՍԲԱՅԱ
ԱՅԵՏՈՒԶԻՄՅՈՒՄԱԴԴԻՄԵՑ
ՆԵՑԻՅԱՆՏԵԱԶԱՅԻՐԱԷՆՈՐԵՑ
ՆՉԱՅԻՆԵԻԸՆԾԱԵՑԻԱԾԱԾՆԻ
ՍՅՈՎԱԵՍԱՌԱԶՆՈՐԵՍԷՆԲՍ
ԵՏՈՒԵԲ:ՁԱԻՏԱՆԻԱՇԽԱՅԱՄ
ՐԱ:Ա:ՁԱՆԻՆԶ:Ա:ԻՄԱԻՆՉՈՒԶԻՆՈՎՉԱՅԻՐ
ԽԱՓԱԷ:ՅԱՅ:ԳԾ:ԷՎԱՅՐԱՊԵՏԱՅՆ ԱՆԻԾԱԾԵ

ԹՎ. ՉԹ

² Մ. Բարխուդարյանց. Արքաի, Բաբու, 1895, էջ 335.

³ Տե՛ս Հր. Աճառլան, Հայոց անձ. բառարան, Գ, Երևան, 1948, էջ 337.

:ՅՈՒՍՈՒՆ ԱՅ, ԵՄ՝ ՅՈՎԱՆԵՍ ՔԱՂԱՆՍԱՅ ԷՏՈՒ ՁԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԴԻՒՆՍ, ԷԳՆԵՑԻ ՅԱՐՏԱԻԱԶԱ ՅԻՒՐ ԱՄԷՆ ՈՐԴԵՑԻ ՉԱՅԳԻՆ ԵՒ ԸՆԾԱՆԵՑԻ ԱԾԱԾՆԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆ Բ: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ԱՇԽԱՐՀԱՄՍՏՐԱՆ, :Ա: ԺԱՄՆ ԻՆՁ, :Ա: ԻՄ՝ ՄԱԻՐՆ՝ ՉՈՒՉԻՆ: ՈՎ ՉԱՅԳԻՆ ԽԱՓԱՆԷ,: ՅԱՅ: ԳՃԺԸ: ՀԱՅ-ՐԱՊԵՏԱՑՆ ԱՆԻԾԱԾ Է:ԹՎԻՆ՝ ՉԹ:

Լուսանկ. 103

Իրաւիք. Բնագիրը փորագրված է գեղեցիկ, խորաքանդակ գրերով և պահպանվել է միանգամայն անաղարա, ուստի և նախորդ հրատարակողներն այն վերծանել են համարյա անսխալ:

2—3-րդ շարքերում եզրեցի յԱրաւաւազա զայգիւն, բոլոր ընդօրինակողները կարդացել են՝ եւ գեցի յԱրաւաւազա, որ սխալ է. նախ՝ առաջին գիրը ոչ թե ե է, այլ՝ ե, և ապա՝ քարի վրա չկա ռ գիրը: Մեր կարծիքով այստեղ ոչ թե եւ շաղկապն է, այլ անցյալ կատարյալ ժամանակի բայածէկ ե(=ե) նախահավելվածը, որն ինչպես ցույց ենք տվել, ավելադրաբար գործածական էր այդ դարերում¹:

3—4-րդ շարքերում ...յիւր ամէն որգեցն, սպասելի էր կանոնավոր որդուցն կամ որդեացն, ըստ այդմ, տեղի է ունեցել եա երկբարբառի պարզում ե ձայնավորի, սակայն շեշտակիր վանկում: Թողնում ենք բնագիրը, այն բարբառային արտասանութիւնն համարելով:

7-րդ տողում ...իմ մաւրն՝ Ջուզիւն, իգական անձնանվան տրական հոլովածէն է, ուղիղ ձևը այլուր վկայված է Ջուզայ, որ նշանակում է արծաթի դրամ. ըստ այդմ տրականը պետք է լիներ Ջուզային, բայց խոսակցական լեզվի արտասանութիւմբ դարձել է Ջուզիւն, այսինքն այ հնչյունակապակցաթիւնը սղվել է (հմմտ. աղայ-աղայիւն-աղիւն, փեսայ-փեսայիւն-փեսիւն):

8-րդ շարքում ԳՃԺԸ պետք է վերծանել ՅԺԸ (318) հայրապետացն անիծած է (ԳՃ=300): Նույն շարքի վերջում զայգիւն ավելացված է հետագայում. նախապես անեծքի բանածէն սկսվել է ով խափանէ բառերով, իսկ հետո մտածել են ավելի կոնկրետացնել այն, և բնագիրը խմբագրել են ով խափանէ զայգիւն, ուստի և զայգիւն փորագրվել է հարևան քարի վրա:

9-րդ շարքում այլ, ավելի մուգ քարի վրա, ԳՃԺԸ գրերից ներքև փորագրված է ԹՎԶԹ, իսկ սրանից մոտ մեկ մետր ցած կրկնված է ԹՎԶԹ. նախորդ բանասերները այս թվականը չեն նրկատել կամ սուլն արձանագրութիւնը չհամարելով՝ չեն հրատարակել: Մեր կարծիքով այդ թվագրերը վերաբերում են քննվող բնադրին և ցույց են տալիս նրա ժամանակը:

281. ԳԼԽՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, հյուսիսային որմնախորշից դեպի աջ, փոքրիկ սլատուհանի տակ, 6 տող.

+ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԱՅՍԻՄԳԻՐԷԱՇՈՏՈ ՎԱՍԱԿԱՌԿԱՍԱՆԱՄԷՏՈՒՄԷ ՉՄԱՐԳՍԻ
ԻՄԱԿԱՎԱՎԱՍԻՅՈՎԱՍԻՄԱԾԵՂԲԱՅՐՍՄԵՐԿԵՆԱՅՈՒՄԵՐՈԳԵՆՈՅՍՈՒՄԵՐԾՆ
ՈՂԱՅՅԻՇԱՄԱԿԻՆԻ ՈՎԱՅՍՄԲԱՆԻՍՅԱՅՑՈՂԵՈՒԿԱԿԱՌԱԿՈՒԿԱՄԱՅԼՅԵՏ
ՈՒՆԻ:ՅԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏ ԱՅՆՉ ՈՎ ԱԾԵ ՅՈՒՄԱԻ ՎԱՂԱՔՆԷՍԱՄԱՆԱԻՄԱՍՆ
ԱԿԻՑԷ: ԵՍՅՈՎԱՆԷՍԵԻԱՅԼՍԻՄԱՆԷՍՍՈՒՄԱՔԱՇՈՏՈՒՄԱՐԻՆ: Դ: ՁԱԻՄԱՆԻ
ՄՐԲ ՈՅՔԱՌԱՍՆԻՑԻ ՈՒ ԽԱՓՆԷ ԴԱՏԻՅԱՅ

+ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ԱՇՈՏՈ, ՎԱՍԱԿԱ ՈՒ ՀԱՍԱՆԱ, ՈՐ ԷՏՈՒԱՔ ՉՄԱՐԳՍՆ Ի ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՍ Ի ՅՈՂԱՆԷՍԻ ԻՄՍ ԱՄՏՈՒԱԾԵՂԲԱՅՐՍ, ՈՐ ՄԵՐԿԵՆԱՅ ՈՒ ՄԵՐ ՈԳԵՆՈՅՍ ՈՒ ՄԵՐ ԾՆՈՂԱՅ ՅԻՇԱՍԱԿ ԼԻՆԻ: ՈՎ ԱՅՍ ԲԱՆԻՍ ՅԱՅՑՈՂ Է ՈՒ ՀԱԿԱՌԱԿ ՈՒ ԿԱՄ ԱՅԼ ՅԵՏՈՒՆԻ: ԵԺԸ: ՀԱՅՐԱՊԵՏԱՅ ՆՁՈՎԱԾ Է, ՅՈՒԴԱԻ ՎԱՐՉԱԻՔՆ Է, ՍԱՍԱՆԱԻ ՄԱՍՆԱԿԻՑ Է: ԵՄ՝ ՅՈՂԱՆԷՍ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ՏՈՒԱՔ ԱՇՈՏՈ Ի ՏԱՐԻՆ :Դ: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻՄՐԲՈՑ ՔԱՌԱՍՆԻՑՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

¹ Տե՛ս Ս. Ավագյան, Վիճակագրական որոշումներ, ԳՔԸ, 1968, № 4, էջ 207:

Հրատ. Մարգարյան, 1954, Դ, 33
Լուսանկար 103

Գիտելիք. Նվիրատվութիւնը կատարված է Աշոտ, Վասակ ու Հասան եղբայրների անունից, իսկ հատուցումը սահմանվում է միայն Աշոտի համար, հիշատակարանն էլ միայն նրա անունով է, այս ըմ գիրքն, ~~զորով որ~~ ~~պատահաբար~~ ~~հանձնար~~ ~~հանձնար~~ ~~է~~ ~~պատահում~~. այս իմ գիրքն Դաւթի, որ տուաք...

այս իմ գիրքն Յոնաթանի, որ տուաք: Այստեղ, հավանաբար նպատակ է հետապնդում շեշտել զըլ-խավոր, առաջնակարգ հեղինակի անունը: Քննվող բնագրում թեև երեք եղբայրներն են նվիրատունեռո, բայց նրանցից ավագը, առաջնակարգը, հեղինակավորը երևի Աշոտն է, ուստի և բանաձևում ընդգծված է նրա անունը (այս իմ գիրքն): Առաջին շարքում հառաք զՄարգսն, անշուշտ, Մարգս տեղանունն է, հավանաբար գլուղի կամ հանդամասի անուն, որ ծագում է մարգ բառից: Կառուաք անց. ևստարյալ ժամանակի հոգնակի ի դեմքի բայաձևում է նախահավելվածը ավելադրութիւմը է գործածված, որ հանդիպում է նույն ժամանակների այլ վիմագրերում:

2-րդ շարքում ի Յոնաթանի իմ անեղբայրս (աստուածեղբայր), այսպես կամ տեառեղբայր էր կոչվում արդար Յակովբոսը Մ. Գրքում, հոմանիշ է արդարութիւն: Տվյալ դեպքում ցանկացել է շեշտել Յովանեսի արդարամտութիւնը: Նույն շարքում որ մեր կենաց ու մեր ոգեւոյս ու մեր ծնողաց յիշատակ լինի-ոգեւոյս ձևը դժվար է բացատրել գրարարի կանոններով. մեր կարծիքով այստեղ գործ ունենք միջին հայերենի հոլովաձևի հետ-ոգի բառի հոգնակին դասական ոգիք-ի դիմաց միջին հայերենում կլինի ոգեւի, որի սեռականը՝ ոգեւոյ, այստեղից էլ՝ ոգեւոյս (ոգեւացս, ոգւոցս), այսինքն՝ մեր ոգիներին:

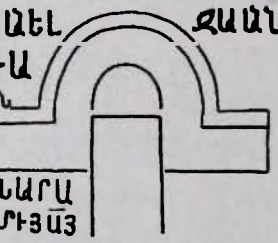
3-4-րդ շարքերում՝ ով այս բանիս յայցող է ու հակառակ ու կամ այլ յետ ունի., այստեղ յայցող է նշանակում է ով այս բանիս դեմ է, հայցող է, բողոքավոր: Կամ այլ յետ ունի, նշանակում է կամ այլ միտք ունի, այլ նպատակ է հետապնդում (յետ = հետո, հետագա, գալիք):

4-5 շարքերում Յուզաի վարձաւքն է, սատանաի մասնակից. այստեղ վարձաւքն է ընթերցումը կասկածելի է, քանի որ հստակ չի երևում, թե ինչ գիր է կցված Ա-ի աջ ստեղծի վրա՝ ւ, թե ն: Հետեւելով Գ. Ասրգսյանին, մենք նույնպես վերծանում ենք Յուզաի վարձաւքն է. արդ ինչպես հասկանալ այս կապակցութիւնը. առաջին հայացքից թվում է, թե վարձաւքն վարձ բառի հոգնակի գործիական հոլովաձևն է, իրականում դա անհավանական է, ըստ որում վարձը միայն ու հոլովման է՝ վարձու, վարձուց, վարձուք. բացի դրանից անիմաստ է Յուզաի վարձաւքն է եթե վարձաւքն դիտենք իբրև գործիական հոլովաձև: Թվում է, այս տառաշարքը պետք է վերականգնել վարձաւք, որ նշանակում է վատ արարքների համար տրվող վարձ, նաև՝ պոռնկավարձ և համապատասխանում է բնագրի իմաստին:

Արձանագրութիւնն ուշագրավ է նաև այն տեսակետից, որ շարադրանքում առատորեն գործածված է ոչ թե և շաղկապը, որ սովորական է այդ դարերում, այլ՝ ու: Հավանաբար իրողութիւնը պետք է բացատրել խոսակցական լեզվի ազդեցութիւմը. թեև դասական հայերենում էլ ու-ն սակավ դեպքերում կիրառվում էր: Անժխտելի է, որ ու շաղկապը IX—XIV դարերի վիմագրութիւն մեջ հազվադեպ է:

282. ԳԻՍՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, փոքրիկ պսակավոր պատուհանի վերևում և երկու կողմերին, 11 տող.

ԻՅԱՆ ՈՂ ԱՅ ԱՅՍԻՄԳԻՐԵՎԱՍԱԿԱԿՈՒՄ ԿԱՄՈՒՄԵՆՈՒՄ ՈՒՄԻՆԿԱՆԻՅԱ
ՅԱՌԱՋԻՄԴՈՒՄ ԵՅՈՒՆԻՍԻՋԻՄԴՈՒՄ ԱՅ ԿԿԱՌԹ ԿԵՆԵՊ ԱՅՐՈՒՄ
ԿԱԿԱՅՈՒՄ ԱՇՈՍ ՈՒՄԳՐԻԳՈՒԵՎԱՋԵԻԵԻԻԲԵՍՄԱՐՆԵԻՉՈՒՆԻՒՇՆ ՈՒՄ
ՅԱՅԻՐԱ ԱՄՅԱՋԱՅՆԱՅԻՆԱՍՈՒՄԵՍ
ԵՆՈՋՅԻՄԱՋԳԵՆՈՋՅԱՄԱՅՈՋԵՆԱՆԵՌՈՋ
ՄԲԵՄԵՆԴԻՄԱ ԱՅ ԵՎԱԵԼ ԶԱՆՆՈՒ
ԵՍՅԵՅԱՒՄԵՎԱՎԱՌԱ
ՅՁՐԿԵՍՅԻ ԵՅԵՄՄԱՅԱ
ԲՁԱՅԱՎ ԿԻԳԵԼԲ ԱՌ
ԼՐՅԻՄՎԱՅԱԿԱՅԱՆ ՈՒՆԱՐԱ
ՍՅԵՆ ՈՎ ԽԱՓԱԵՂԱՄԻՅԱՅ

+ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԻՄ ԳԻՐ Է ՎԱՍԱԿԱ ԿՈՒՏԿԱՆԱ, ՈՐ ԷՏՈՒԻ ԶԱՅԳԻՆ ՎԱՆԻՑՍՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹ՛ԵԱՆՆ՝ ՅՈՀԱՆԻՍԻ, ՄԻՋՆՈՐԴՈՒԹ՛ԵԱՄԻԲ ԱՅ, ՎԿԱՌԻԹ՛ԵԱՄԻԲ ԱՍԷՆ ԵՂԲԱՅՐՈՒԹ՛ԵԱՆՆՍՍ, ԿԱՄԱԿՑՈՒԹ՛ԵԱՄԻԲ ԱՇՈՏՈ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐՈ ԵՒ ՎԱԶԷԻ ԵՒ ԻՐԵԱՆՑ ՄԱԻՐՆ: ԵՒ ԶՈՒՆԻ ԻՇԽԱՆՈՒԹ՛ԻԻՆՆՅԱՅ ՀՐԱՄԱՆԱՑՆ ԶԱՅՆ ԱՅԳԻՆ ՅԱՍ ՈՒԽՏԷՍ ԴԱՆՆԵՆ, ՈՉ ՅԻՄ ԱԶԳԷ ԵՒ ՈՉ ՅԱԻՏԱՐԱՑ, ՈՉ ԻՇԽԱՆ ԵՒ ՈՉ ԴԱՅՂՆ ՈՔ: ԵՒ ՈՐ ԲՆԴԻՄԱՆԱՅ ԵՒ ԶԱՆԵՆ, ՆԶՈՎԵՍՏԻ ԵՒ ՅԱԻՏԵՆԱԿԱՆ ՓԱՌԱՅՈՒՑ ԶՐԿԵՍՑԻ: ԵՒ ՅԵՏ ՄԱՀՈՒՄՆՆ՝ Բ: ԺԱՄ ՅԱԻԱԳ ՀԻՆԳՇԱԲԱԹ՛ԱԻՐՆ ՅԻՄ՝ ՎԱՍԱԿԱ ՅԱՆՈՒՆ ԱՐԱՍՑԵՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան 1954, Դ. 33
Լատակար 103

Գիտելիք. Առաջին շարքում հստակ չէ նվիրատուի անունը: Սարգսյանն այն կարդացել է Վա- սակա Կուտկանա, որից չի հասկացվում, թե ինչ հարաբերություն ունի Կուտկան(ա) անունը Վա- սակի հետ: Եկեղեցու ներսի, հյուսիսային ավանդատան արձանագրության մեջ իշխան Վասակը Կուտկանի թոռն է (ես՝ Վասակ իշխան, թոռն Կուտկանի): Մեր կարծիքով ոչ մի հիմք չկա այս Վասակներին տարբեր անձեր համարելու, ուստի հարմար է կարդալ. Վասակա Կուտկանա..., են- թադրելով, որ փորագրողը բաց է թողել թոռնի բառը, կամ գուցէ առանց դրան էլ Կուտկանա հատ- կացուցիչը մատնանշել է Վասակի ով լինելը (Վասակ Կուտկանա): Բնագրում Կուտկանա անվան վեր- ջին գիրը պարզ չի երևում և կարող է կարդացվել Ա կամ Ս: Ինչ վերաբերում է Կուտկան անձնան- վան տարբեր հոլովումներին (Կուտկանի, Կուտկանա), ապա այդպիսի փոխանցումները սովորական երևույթ են ոչ միայն այդ ժամանակների վիմական բնագրերում, այլև գրաբար մատենագրական աղբյուրներում (Գրիգորի, Գրիգորոյ, Արշակի, Արշակայ այլն):

Նույն շարքում որ ետու ի գայգին Սարգսյանը մ գրի վերականգնումով վերծանել է՝ ետու ի[մ] գայգին, թեև զ նախդիրի նման կիրառությունը դժվար բացատրելի է, քանի որ այս պարագայում սպասելի էր ետու գիմ գայգին: Մենք վերծանում ենք. որ ետու ի գայգին, որտեղ ի-ն առաջին դեմքի (անց. կատարյալ ժամանակ) սաստկացման արտահայտությունն է և հաճախ է պատահում այլ բնագրերում ևս:

4-րդ շարքում գայն գայգին յաւ ուխտես, կարող է յ գրի պատահական բացթողում լինել (յաւս>յաւ), բայց հնարավոր է նաև այստեղ դիտել այ երկբարբառի պարզում ա-ի, որ հաճախ է դիտվում այս դարերի վիմագրության մեջ և արդյունք է բարբառային արտասանության ազդե- ցություն:

6-րդ շարքում բնդիմանայ բառը թողնում ենք անփոփոխ, ենթադրելով որ երկրորդ դ-ի բաց թողումը արտացոլում է այդ հնչյունի անկում արտասանության մեջ:

8-րդ շարքում եւ յետ մեհեան, Սարգսյանը կարդացել է և յետ մեհեան, հավանաբար երկրորդ Ա-ի աջ ստեղծի վրա նկատելով լ գիր: Քարի վրա և լուսանկարում այդ տառաշարքը հստակ կար- դացվում է մեհեան, ուստի այստեղ որևէ հնչյունափոխական երևույթ չնկատելով, վերականգնում ենք հեղինակի բաց թողած ու-ն և վերծանում յետ մեհ [ու]ան:

Կուտկանի թոռ Վասակը, հավանաբար, տեղական մեծահարաստ և ազդեցիկ իշխաններից է, Մահկանաբերդի Արծրունիների վասալներից. այդ երևում է ոչ միայն նրա մեծարժեք նվերներից (մի այգի և 80 դահեկան), այլև այս արձանագրության ողջ շարադրանքից և տոնից: Այսպես, Վա- սակն ինքն է սահմանում նվիրված այգու դիմաց իրեն հասանելիք պատարագների չափը, փոխա- նակ վանքի առաջնորդն այդ անելու (Բ: ժամ յաւագ ցինգզաբաթ աւրն յիմ՝ Վասակա յանուն արասցեն): Հայտնի է, որ Զաքարյան իշխանները և նրանց վասալները նույնպես իրենք էին որո- շում հատուցման չափը՝ արձանագրություններում հատուկ բանաձևով հաստատելով վանական կենտ- ռոնի պարտականությունը՝ եղի լուծ ի վերայ սպասաւորաց սորա (Մորո ձորո) վանք, 1213 թ.), եղի սահման գայս սք յաւագ խորանց պատարագի զքս յիմ յանուն (Հառիճ—1201 թ.) և այլն: Մակարավանքի վիմագրության տվյալներով դժվար է որոշել, թե ովքեր են այստեղ հիշատակված, Աշոտը, Գրիգորը, Վաչեն և նրանց մայրը, որոնց կապակցությամբ Վասակը կատարում է իր նվիրաբերությունը:

283. Գլխավոր ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, հարավային անկյան մոտ, փոքրիկ պատուհանից ձախ, 6 տող.

Յ ՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍԻԱԶԱՍՈՒՐ ՔԱ
 Հ ԱՆԱԵՏՈՒ ԸՆԾԱ ԵԿԵՂԵՑՈ
 Յ Ս ԱՌԱՋՆ ՈՐԴՍ ՅՈՎԱՆԷՍ
 ԵՒ ՄԱԲԱՔՍ ՍԱՀՄԱԵՑԻՆ ԻՄ
 ԱՆԻ ԽԱԶՎԵՐԱՑԻՆ : Ա : ԱՐ Պ Ա
 ՄԱՐԱԳԵԼ ՉՔՍՅԱՆՈՒՆՆ ՈՐԱՅ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԽԱԶԱՍՈՒՐ ՔԱ-
 ՀԱՆԱ ԵՏՈՒ ԸՆԾԱ ԵԿԵՂԵՑՈՒՅՍ : Ա-
 ՌԱԶՆՈՐԴՍ ՅՈՎԱՆԷՍՅԵԻ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
 ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ի ՏՄԱԻՆԻ ԽԱԶՎԵՐԱ-
 ՅԻՆ : Ա : ԱՐ ՊԱՍԱՐԱԳԵԼ ՉՔՍ ՅԱ-
 ՆՈՒՆ ՆՈՐԱՅ :

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Գ, 33.

Գիտելիք. Առաջին հրատարակիչ Սարգսյանն այն միտքն է հայտնում, որ եկեղեցու արևելյան ճակատի բոլոր 4 արձանագրությունն էլ փորագրվել են մինչև շենքի կառուցումն ավարտելը, շինարարության ընթացքում: Իբրև ապացույց է բերում ինչպես այդ նվիրագրերի ցածր տեղադրու-
 թյունը, այնպես էլ Մարգարէ քահանայի նվիրատվության նպատակի մատնանշումը՝ հառու ընծայ ի շինութիւն եկեղեցոյս: Մեզ համոզիչ չի թվում այս վարկածը. նախ՝ արձանագրություններն այն-
 քան էլ ցածր չեն տեղավորված, այլ սովորական, դուրընթեռնելի բարձրության վրա, և ապա՝ բազ-
 մաթիվ են այն դեպքերը, երբ ի շինութիւն եկեղեցոյ... նվիրաբերության մասին փորագրվում է հուշարձանի կառուցումն ավարտելուց հետո, ինչպես Ջուլիտակ վանքի Աստվածածին եկեղեցու և Անիի պարիսպների արձանագրությունների վերլուծության մեջ համոզիչ ցույց է տալիս Հ. Օրբելին, միջին դարերում նվիրատուները կարող էին հուշարձանների կառուցումն ավարտելուց հետո էլ վան-
 քին վճարել նրանց որոշ հատվածների արժեքը՝ արձանագրության մեջ այդ ձևակերպելով կամ իբրև նվիրատվություն, կամ՝ մասնակցություն նրա շինարարությանը: Օրբելակ, Ջուլիտակ վանքի Աստվածածին եկեղեցու հարավային ավանդատունը ըստ արձանագրության կառուցել է Մարգիսը, իսկ հյուսիսայինը՝ Մալրացեալը, իսկ նույն վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցու զաջոյ խորանս գնել են Բեկն ու Բաւրիեան: Հասկանալի է, որ երեք դեպքում էլ գործ ունենք միայն սովորական նվիրա-
 տրվության հետ, և ոչ թե գնման կամ շինարարության, ինչպես վկայված է այդ ավանդատների բնագրերում:

Արձանագրությունը պատկանում է հուշարձանախմբի հնագույն բնագրերի թվին, քանի որ այստեղ վանքի առաջնորդ է հիշված Հովհաննես Ա-ն:

284. Գլխավոր ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևելյան պատին, նախորդից հյուսիս, 6 տող.

... ՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍ ՄԱՐԳԱԷ ՔԱ
 ԱՆԱՅ ԵՏՈՒ ԸՆԾԱ Յ ԻՆՈՒԹԻ ԵԿԵՂԵՑ
 ՈՅՍԱՌԱՋՆ ՈՐԴՍ ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ
 ՄԱՅԲԱՔՍ ԵՏՈՒՆ : Բ : Պ Ա Մ Ա
 ԱԳԻՄԱԻՆԻ ԵՍ ԱՅԻ ՄԱԳԱԷԻՆ
 ԿԱՄԱՐԻՉՔԵԱԻՐՀՆԻՆ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԱՐԳԱՐԷ ՔԱ-
 ՀԱՆԱՅ ԵՏՈՒ ԸՆԾԱՅ Ի ԾԻՆՈՒԹԻՒՆԻ
 ԵԿԵՂԵՑՈՒՅՍ : ԱՌԱԶՆՈՐԴՍ ՅՈՎԱ-
 ՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ : Բ : ՊԱ-
 ՏԱՐԱԳ Ի ՏՄԱԻՆԻ ԷՍԱՅԻ ՄԱՐԳԱ-
 ԻՆԻՆ : ԿԱՏԱՐԻՉՔԵՆ ԱՒՐՀՆԻՆ :

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Գ, 33.

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը փորագրված է Հովհաննես Ա-ի վանահայրութեան վերջին տարիներին: Դժվար է ստույգ որոշել, թե մինչև երբ է գործել Հովհաննեսը, և երբ է նրան հաջորդել Դավիթը: Պետք է ենթադրել, որ գլխավոր եկեղեցու կառուցումն ավարտելուց հետո (1205) երկար չի ապրել նա, քանի որ բացի արևելյան ճակատի չորս և Հին եկեղեցու երեք անթվակիր արձանագրութիւններից, որոնք ժամանակամերձ են գլխավոր եկեղեցու ավարտմանը, ուրիշ ոչ մի տեղ այլևս Հովհաննեսն իբրև առաջնորդ չի հիշատակվում: Գլխավոր եկեղեցու ներսի և գավթի բոլոր վիմագրերում առաջնորդներ են հիշված Դավիթը, ավելի ուշ՝ Հովհաննես Բ-ն:

5-րդ շարքում էսայի փոխ. Եսայի թողնում ենք անփոփոխ, ըստ որում այստեղ արտացոլված է ե, և հնչյունների արտասանութեան վիճակն այդ դարերում: Բացի դրանից, Երուսաղեմի խճանկար արձանագրութեան մեջ ևս, որ ստուգապես է դարի գործ է, նույն անունը վկայված է էսայի:

285. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից ըարձր, փոքրիկ պատուհանից վերև ագուցված խաչքարի կողքին, 6 տող.

ՏՐ ՅՍ ԲՄ, | ՈՂՈՐՄԵԱ ՌԱՆԾԱՀԻ ԵԻ
ԱՄՈՒՍՆՈ ԻԻՐՈ: ԱՄԵՆ:

Հրատ. Բարխուդարյանց, 375, Սարգսյան, 1954, Գ, 32:

Գիտելիք. Բարձր տեղադրութեան պատճառով արձանագրութիւնը անզեն աչքերով հստակ չի կարգացվում: Դրանով պետք է բացատրել, որ նախորդ հրատարակիչներն այս պարզ բնագիրը վերծանել են զգալի աղավաղումներով: Բարխուդարյանցը կարդացել է... ողորմեա Իւանջառից եւ ամուսնոյն... ՈՂԲ, այսինքն փոխված է նվիրատուի անունը, իսկ ամեն բառի փոխարեն ՈՂԲ թվականն է ավելացված: Անընդունելի է նաև Սարգսյանի ընթերցումը՝ ողորմեա Առանջառից եւ ամուսնոյն իւր ՈՀԵ, այստեղ ևս աղավաղված է անունը և ամեն հանրածանոթ փորագիրը թվական է դարձել: Մեր վերծանութեան մեջ անվիճելի է ողորմեա բայաձևը, որը հագիվ թե լիներ ողորմի կամ ողորմե: ՈՒստի անձնանունը պետք է լինի Ռանջառ(ի), որը Երանջառ (պարս. իրան և շահ բառերից) արական անձնանվան տեղական արտահայտութիւններից է: Անձնանունը նույն գրութեամբ վկայված է նաև Մորո ձորո վանքի մի արձանագրութեան մեջ. ես՝ Երանջառ միարանեցայ Ածածնիս...

քի մի արձանագրութեան մեջ. ես՝ Երանջառ միարանեցայ Ածածնիս...

286. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից աջ, 7 տող.

- ՈՒՍՈՒԱՄԵՆԱԿԱԼԵՆԱՅԵՍԴԱԻԶՈՐԴԻՍԱՇՐԷԼԷ
- ՆԵԼԵՂԱՆՄԵԾԵԻՏՉԱԲԻՇԻՄԱԻՆԱԶԱԲԱԿԱՂՈՒՆԻԵ
ՏՈԷԸ ԾԱՅԵԿԵ ՂԵՅԵՎՄՆԵՑԵԼՈՅԷՐՈՐԸՆԴՏՈՒ
- ԵՍՄԱ: ԱՌԱՋՆՈՐԴՅՈՒՄԵԻՄԱԲԱՆԲՍՍԱՎԸՆԵՑԱԲ
- ԱՐՄԲԾՆԸՆԴԵՆԻԲԻ: ԳՊԱՍԱԿԻՄՈՒՅԱՆԵԼԵՌՈՒՍ
- ԴԱԱ: ԱԻԱՌՈՒԶԵ: Ա: ԱՍՓԱԻՆԶԵՈՒՄԱՎԱՆԷԴԱ
ՏԻՏԷԻՆՈՅԱ: ԷՐԱՅՆՏԷԿԱՄԱՋԲԱԿՆԵՅԱՅ:

ԹՈՒՍՈՒՍ ԱՄԵՆԱԿԱԼԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԳԱԻԹ, ՈՐԳԻ ՏԱՇՐԵԼԻ, ՄՆԵՄԱՂ Ի ՏԱՆ ՄԵԾ ԵԻ ՀՁԱԻՐ ԻՇՆԱՆԻՆ՝ ԱՔԱԲԱԿ ՍԱԴՈՒՆԻՆ, ԵՄՏՈՒ ԸՆԾԱ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ ՎՂԱՄԱՆ՝ ՆՆՅՁԵՑԵԼՈՅ ՄԵՐ, ՈՐ ԸՆԳ ՀՈՎՂԱՆԵՄԱԻ՝ ՍՈՐԱ: ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՅՈՎՂԱՆԵՍ՝ ԵԻ ԱՅԸ

ՄԻԱԲՍՆՔՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔԻԴՉՍԻՐ ՍԲ ԾՆԸՆԴԵԱՆՆ ՔԻ :Գ: ՊԱՏԱՐԱԳ ՄԱՏՈՒՑԱՆԵԼ՝ :Ս: ՌՈՒՍՈՒԴԱՆԱ, :Ա: ԽԱԹՈՒԹԷ, :Ա: ԱՍՓԱԻՆ: ԹԵ ՈՔ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՍԻ Ի ՏԷ ԵՒ ՆՈՑԱ ՄԵՂԱՑՆ ՏԷՐ Է: ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 152, Մարգսյան, 1954, Դ, 32:
Լուսանկ. 104

Դիտելիք. Տողասկիզբները 1—2 տառասեղ վնասված են, սակայն վերականգնվում են դյուրու-
թյամբ:

Առաջին շարքում ես՝ Դաւիթ, որդի Տաշրեի, առաջին վերծանող Ջալալյանցը կարդացել է, ես՝ Դաւիթ որդի Տարիեի, ըստ այսմ նվիրատուի հոր անունը՝ Տաշրեի ներկայացվել է Տարիեի, որը հիմք է տվել Ն. Մառին այս անունը ավելի հին համարելու, քան Ռուսթավելու «Ընձենավորի» գլխավոր հերոսը: Իրականում վկայված է Տաշրեի, որ հավանաբար ծագում է Տաշիր, Տաշիրք տեղանունից և կարող էր նշանակել տաշրեցի¹:

2-րդ շարքում սկզբից մի գիր է պակասում, որը Սարգսյանը վերականգնել է Մ, ըստ այդմ ստացվել է... ծնեալ ի տան... աթաբալ Սադունի: Այս վերականգնումը քիչ հավանական է, քանի որ դժվար է բացատրել, թե ինչու է Տաշրեի որդին ծնվել մեծ իշխան Սադունի տանը: Մեր վերծանությունը՝ սնեալ ի տան... և այլն, ավելի ընդունելի է, որովհետև այս դարերում սովորական էր մանուկներին նշանավոր տներում սնուցման տալը, սնուցողների (սնուցած, դայակ) խնամակալությունը հանձնելը: Միջին դարերի վիճակագրության մեջ հաճախ է հիշատակվում սնուցողների մասին, բարձր գնահատվում նրանց գործը: Այսպես Ն. Վարազ վանքում ունենք՝ «Ա: ար ժամ Գուրած-երին՝ Դաւթի սնուցողի...», կամ «Ա: ար ժամ Յիկա աճեցո՝ դպրի սնուցողիս Խաթունիս»: Հառիճի վանքի երկու նվիրագրերում հիշատակվում են ոմն Գրիգոր և Արսեն, երկուսն էլ «սնուցած մեծից Սարգսի դստերն Նրջսին»:

Նույն շարքում վկայված՝ մեծ և հզար իշխան աթաբալ Սադունը Կախենի և Մահկանաբերդի մեզ արդեն հայտնի իշխանաց իշխանն է, Հաղրատի, Դեղձուտի, Մորո ձորո, Առաքելոց, Կիրանց վանքերի պատրոնն ու հովանավորը, որը Շիրաբարձի որդին էր և Սադուն Ա-ի թոռը:

Մակարավանքում այս արձանագրությունը միակն է, որտեղ հիշատակված է Սադունի անունը, այն էլ անուղղակի ձևով: Պետք է ենթադրել, որ այս վանքը իբրև հոգևոր կենտրոն չի հովանավորվել Սադուն Բ-ի կողմից: Հայտնի է, որ Մահկանաբերդի իշխանաց իշխան, Տիխիսի ամիրա Սադունը ամբողջությամբ է հասել 1270 թ., ուստի քննվող արձանագրությունը պետք է փորագրված լինի դրանից հետո:

5—6-րդ շարքերում եղածից չի իմացվում, թե ինչ առնչություն ունեն Ռուսուդանը, Խաթունի և Ասփան նվիրատուի հետ: Խաթունի (>խաթունի) անձնանունը այստեղ առաջին անգամ է հանդիպում: Անվան ուղիղ ձևը Խաթունի է (արար. xatun—շերտեր, գոլեր բառից) քանի որ միայն այդ ձևը կարող էր տրական հոլովում տալ Խաթունի (ինչպես Սիթի>Սիթե, Թագունի>Թագունի և այլն)²:

287. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. բեմի առաջամասում, աստղաձև քանդակազարդերից մեկի մեջ, կանգնած մարդու բարձրաքանդակի մոտ, 3 տող.

Ե Ր Ի
Տ Ա Ս
Ա Ր Դ

ԵՐԻՏԱՍԱՐԻ

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 35,

Դիտելիք. Հալ վիճակագրության հմուտ վերծանող Ս. Բարխուդարյանը միջնադարյան հալ ճարտարապետների և քարգործ վարպետների մասին իր հմտալից ուսումնասիրության մեջ բազմաթիվ փաստերով ցույց է տալիս, որ հայկական հուշարձանների աննկատելի և աչքի չընկնող մասերում քանդակված որոշ անձնանուններ, եթե նույնիսկ չի պարզաբանված նրանց ով լինելը, անպայմանորեն այդ կոթողները կերտող կամ քանդակազարդ վարպետ-ճարտարապետների անուններն են, որոնք հասել են հետագա սերունդներին: Այս տեսանկյունից մոտենալով տվյալ անվանը, երիտասարդ մակագրությունը կարելի է դիտել իբրև անձնա-

¹ Մանրամասնություններ տե՛ս Ս. Ավագյան, Վիճակագրական սրբագրումներ, ՊՐԼ, 1967, № 2—3, էջ 284—286:
² Տե՛ս «Մառը և հայագիտության հարցերը» ժողովածուն, Երևան, 1968, էջ 144—147, 156:

նուն, այն մարդու անունը, որը հանդիսանում է եթե ոչ բոլոր հուշարձանների, գոնե նրանց զարդաքանդակների հեղինակը, ճարտարապետ-վարպետը: Անհավանական չէ նաև, որ Երևանում ութանկյուն աստղազարդի մեջ պատկերել է հենց իրեն՝ քանդակագործ-նկարիչ վարպետին, քանի որ նրա ձեռքին պատկերված են աշխատանքային գործիքներ:

288. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, վերևում, 28 տող.

+ ԵՍՄԼՔԱՆ ԴՌՍՅՐԳՐԻԳՐՈՒՄ ԿԱՎԱՍԿԱԹՈՒՆ ՍԱՍԵԱՅ

ԸՍՏՀՐԱԿՆ ԱՅԲԵՐԵԼԻ ՂԱԽՈՆՍԿՈՄ ԱՆԻՉՈՍՄԻՋԱՇԻՆԻ

ՅԱՄԱՍՆՈՐԵԹՈՒԻՆՆ. . ԱՎԱՍԱԿԱ. . . ԷՊԱՇՏԻՇԻԿԷ ԵՒ ՈՉ

ՍՄՄԵՂԱՅԻՄԱԿԻՆՉ. . ԱՅԼԵՏՉԱԲ. . . ԳԵՂԵՑԻԲԸՍԱՅՆՄ

ԷԹՄԴԻՔՄՊԵՍՆՄԱՏՈՒՆԿ Չ. . ԵՒ ԵՒ. . ԾԱՅՈՒՍՈՒՄԻՔԱՆԵՅԱ

ՄԲԱԾԱԾՆԻՍՅԱՌԱ ՋՆՄԴՌԹԵՎԵՐԴ. . . Է ԱՅԼՄԻՔԱՅՍԵՒՍՈՔԱ

ԷՏՈՒՆԻՆՉ Ի ՏԱԿՆ. Գ: ԶԱՄԻՏԱՆԻ ՍՐԲՈՅՀՈՒՓՍԻՄԵԱՅՆ ՈՎ

ԽԱՓՆԷ ԴԱՏԻ Ի ՏԷ

+ ԵՍՄՄԼՔԱՆ, ԴՌՍՅՐԳՐԻԳՐՈՒՄ, ՈՐԴՈ ՎԱԽԻԹԱՆԳՍ, ԹՈՒՆ ՍԱՍԵԱՅԸՍՏ ՀՐԱՄԱՆԻՆ ԱՅԲԵՐԵԼԱԿԱՆ ԵՍՏՀՐԱԿ Ի ՏՈՒՆՍ ԿՈՄԱՆԻՉՈՐՍ ՄԻՋՆԱՇԻՆԻ, ՅԱՄՈՒՍՆՈՐԵԹՈՒՆԻ ԹՈՒՆՆՈՐԱ ՎԱՍԱԿԱ ԲԱՐԻՔՊԱՇՏ ԻՇԽԱՆԻ: ԵՒ ՈՉԸՐԸՍՏ ՄԵՂԱՅ ԻՄ ԱՐԱՐ ԻՆՁ ՏՐ, ԱՅԼ ԵՏ ՉԱԲԱԿ ԳԵՂԵՑԻՔ, ԸՍՏ ԱՅՆՄ, ԷԹԼԵ, ՈՐԴԻՔՄՊԵՍՆՄԱՏՈՒՆԿ Չ: ԵՒ ԵՍ ՄԵՆԾԱԻ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՄԲ ԱԾԱԾՆԻՍ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԵՒԱՆԻ ՀԱԻՐ ԴԱԽԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՑՍ, ԵՒ ՍՈՔԱԼԵՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՐԻՆ : Գ: ԺԱՄ, Ի ՏԱԿՆԻ ՍՐԲՈՅ ՀՈՒՓՍԻՄԵԱՑՆ: ՈՎԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 33:

Գիտելիք. Վերևից հոսող կրաշրերը տեղ-տեղ քայքայելու եղծել են արձանագրությունը, հատկապես շատ են տուժել անձնանունները, որոնց վերականգնումը առանց օժանդակ նյութերի դժվար է: Առաջին շարքում նվիրատուն Մլքանց է, Գրիգորի դուստրը, Վասակ իշխանի կինը: Վերջինս նախորդ արձանագրություններից հայտնի Կուտկանի թոռ Վասակն է, որը տեղական ազդեցիկ իշխաններից է, հավանաբար Մակարավանքի հովանավորը: Մեր կարծիքով, Մլքանը Պաշենի իշխան Վախտանգի թոռն է, նրա Գրիգոր վաղամեռիկ որդու դուստրը, որ ակնհայտ է այս տողի շարունակությունից: Չիշտ է, մենք քիչ բան գիտենք Գրիգորի զավակների մասին, սակայն ժամանակաշրջանն ու արձանագրության բովանդակությունը խոսում են հօգուտ այդ ենթադրության: Ցավոք, տողավերջում թոռն բառին հետևող անձնանունը չի վերականգնվում, որպեսզի հնարավոր լինի ստույգ պարզելու Վախտանգի անձնավորությունը: Անժխտելի է, որ Մլքանը հարսնություն է եկել այլ զավակներից, որ երևում է 2-րդ տողից. ըստ հրամանի այ բերեալ եղա ի տուևս Կոմանիճորս Միջնաշինի...: Մենք դժվարանում ենք որոշել, թե որտեղ է գտնվում Միջնաշինի Կոմանիճորը, մանավանդ որ այդ տեղանունների վերծանությունն էլ կասկածելի է, սակայն համոզված ենք, որ այդ վայրերը Կուտկանի թոռ Վասակի իշխանական նստոցն են:

3-րդ շարքում յամուսնութեան թոռին նորա Վասակա..., չի հասկացվում, թե ում է փոխարինում նորա դեբանունը: Խոսքն, անշուշտ, Կուտկանի մասին է, որն ամենուրեք հիշատակվում է

իբրև Վասակի պապ, և հավանաբար, մեծ հեղինակութիւն շնորհիվ, առանց անունը նշելու էլ հասկացվել է, թե ում մասին է խոսքը:

3—4-րդ շարքերում... եւ ոչ ըստ մեղաց իմ արար ինձ ար., Սարգսյանը վերծանել է եւ [ի]նձ ըստ մեղաց իմ արար ինձ ար, որն անընդունելի է: Նախ՝ ինձ անհարկի է վերականգնված և կըրկնութիւնն է, և ապա՝ հակասում է արձանագրութիւնն իմաստին (ոչ թե ըստ մեղաց իմ արար ար, այլ՝ ոչ ըստ մեղաց իմ արար ար):

4—5-րդ շարքերում ...այլ ետ զուռի գեղեցիք ըստ այնմ, եթէ որգիք որպես նորատունկ Ձ... Սարգսյանը ընթերցումը ճիշտ համարելով, գտնում է, որ «միտքը պարզ չէ, թերևս թվագիրը լինի (Ձ=80)»: Մեզ թվում է, այստեղ Ձ-ն ձիթեցի բառի հապավումն է և ակնարկում է ձիթեցու տերևների մշտադալարութիւնը, որը համեմատվում է իր որդիների պարմանիութիւնն հետ:

Արձանագրութիւնն ժամանակը որոշվում է նրանում հիշատակվող Դավթի առաջնորդութիւնն տարիներով (1215—1250): Բացի դրանից, Վասակի կին Մլքանը նույն տարիներին Լ դահեկան և գոմիշանի է նվիրել Հաղբատի զանգակատան շինութիւնն համար, որի մասին արձանագրված է զանգակատան ստորին հարկի մատուռի ճակատին¹: Հաղբատի զանգակատունը կառուցվել է 1245թ., ուստի Մլքանի նվիրատվութիւնն էլ պետք է այդ տարիներին լինի, քանի որ նվիրագրում ասված է, որ նվիրները տրվում են ի շինութիւնն եկեղեցոյս: Մյուս կողմից, Մլքանի Հաղբատում թողած նըվիրագրութիւնն մեջ վանքի առաջնորդ է հիշված Համազասպը, որը առաջնորդ է եղել 1242—1257 թվականներին:

289. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, Մլքանի արձանագրութիւնն տակ, մի քարի վրա, խիստ քայքայված, 7 տող.

ԿԱՄԱՆ ԱՅ ԱՅՍԳԻՐՅ ԻՇԱՍԱԿԻ ՎՍԳԱՅԼԻ . . . ՈՐ ՄԻԱԲԱՆ
ԵՑԱԲԵԷԵՏՁ . . . ՏԵՀՆ ԵԷԱՅԼՈՍԿԻ Ի ՍԲԱԾԻՆՍ ՅԱՌՍՅԱՌ
. ԱՐԻԽԱԹԻ ԵՂԲԱՐԻ ԲՈՒՄԵԻՆՔՆ ՍՐԱԽՈՂ
. ԵՆԱՅԵԲԱՐԴԿԱՅԻ ԴՈՒՌՆ ԱԾԱԾՆԻՍ
. . . . ՏՈՒԱԲ . . . ՏԱՐԻՆ : Դ . ՉԱՄ Ի ԿԻՐԱԿԷԻ ՈՐ ՍԲ
. . . . ԳՐԻԳՈՐ . . . ԻՆ ԿԱՄԱՐԻՅԱՂՈՒՀԱՅՔՆ ՈՎ
ԽԱՓԱՆԷ ԴԱՐԻՅԱՅ

ԿԱՄԱՆ ԱՅ, ԱՅՍ ԳԻՐ ԹԻՇԱՏԱԿԻ Է՛, ՎՂՍԱՄՆԻ ԳԱՅԼԻ . . . , ՈՐ ՄԻԱԲԱՆ ԵՑԱԲ
ԵԷԵՏ Ձ . . . ՏԵՀՆ ԵԷ ԱՅԼ ՈՍԿԻ Ի ՍԲ ԱԾԱԾԻՆՍ ՅԱՌՍՅԱՌ ԳՈՒԹԵՂԱՆ
ԱՐԻԽԱԹԻ ԵՂԲԱՐԻ ԲՈՒՄ ԵԷ ԻՆՔՆ ՍՐԱԽՈՂ . . . ԵԼ Ի ԿԻՆԱՅ ԵԷ ԱՐԴ ԿԱՅ Ի
ԴՈՒՌՆ ԱԾԱԾՆԻՍ: ԵԷ ՄԵՔԻ ՏՈՒԱԲ Ի՛ ՏԱՐԻՆ : Դ: ԺԱՄ Ի ԿԻՐԱԿԷԻ, ՈՐ ՍԲ
. . . ԳՐԻԳՈՐՈՐ ԳՍԱՆԻՆ ԿԱՏԱՐԻ ՅԱՂՈՒՀԱՅՔՆ: ՈՎՂ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Գ, 43.

Գիտելիք. Արձանագրութիւնն ձախակողմյան մասը վերևից հոսող կրաշերտի ազդեցութիւնն հետևանքով քայքայվել և շերտ-շերտ թափվել է, ուստի այդ հատվածի տառաշարքերը վերականգնում ենք վերապահորեն: Նվիրատունն Գալլն է, Գրիգորի որդին, Կուսկանի թուր: Այսպիսով,

¹ Տե՛ս Կ. Ղաֆադարյան, Հաղբատ, էջ 227:

Գալլը մեղ ծանոթ Վասակ իշխանի եղբայրն է: Գալլի մասին այս տեղեկությունները հաղորդվում են նրա կնոջ նվիրագրում, որը փորագրված է սրանից ներքև:

2-րդ սողում եւ Լա զ... տեհն եւ այլ ոսկի, չի հասկացվում, թե ոսկուց բացի ինչ է նվիրել Գալլը: Հավանաբար եկեղեցական սպասքի անուն է, որ դժվարանում ենք վերականգնել:

3-րդ սողում յառաջնորդութեան բասից հետո պեաք է լիներ վանքի առաջնորդի անունը՝ Դավիթ, սակայն զգուշանում ենք վերականգնել, ըստ որում ոչ մի գիր չի նշմարվում: Սարգս- լանն այստեղ կարդացել է արիտաթի տառաշարքը, որը իմաստ չի արտահայտում և թերևս հաս- տատում է մեր ենթադրությունը, այդ գրերը հաւր Գալթի վերծանելու մասին:

Բնագիրը շարադրված է ոչ նվիրատուի՝ Գայլի, ոչ էլ նրա հարազատների կամ վանքի առաջ- նորդների, այլ վանքի միաբանների անունից՝ այս գիրը յիշատակի է վն Գայլի... եւ մեք առաք: Հավանական է ենթադրել, որ Գայլը միաբանել և նվիրներ է ավել վանքին իր ողբերգական մահ- վանից առաջ, իսկ արձանագրությունը փորագրվել է դրանից հետո՝ եւ ինքն սրախող ել ի կենաց եւ արդ կայ ի դուռն Ածածնիս:

290. ԳԼԽՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուսա, հյուսիսային պատին, նախորդի աակ, խիսա հողմահարված, 5 սող.

ԵՍ ԱՆ Ա . . . ԱԽ ԱԹՈՒՆՍ ԱՄՈՒՍԻՆ ԳԱ . ԸՆՈՐՈՅ

ԳՐԻԳՈՐՈՅ ՈՐԴՈԿՈՒՅԿԱԸ ԵՏՈՒԻՍԲԱԾԱԾԻՆՍՈՍԿԻ ԳՆԴԵՐՆ

ԻՄԵԻԱՅԼԱԴՈՅՆԵՑԻՅԱՌԱՋՆՈՐՈԹԵՂԱԴԵԹԵԻ ԱՅԼՄԻԱԲ

ԱՆԱՑՍԵԻՍՈՔԱԵՏՈՒՆ . . . ՇԱԿՆ : Գ . ԶԱՄԻՇԱԼԻՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ

ՈՒՂՈՂԱՅՔՆ ԿԱՄԱԸ ԽԱՓԱՆԵ ԴԱՏԻ ԻՏԵ

ԵՍ՝ ԱՆԱ . . . ԽԱԹՈՒՆՍ, ԱՄՈՒՍԻՆ ԳԱ՝ ՅՂԼԻՆ, ՈՐԴՈՅԻԳՐԻԳՈՐՈՅ, ՈՐԳՈ ԿՈՒՏ- ԿԱՆԻՆ ԵՏՈՒ Ի ՄԲ ՄԵՍԱԾԻՆՍ ՈՍԿԻ ԳՆԴԵՐՆԻՄ ԵԻ ԱՅԼ ԱՐԴՈՅՆԵՑԻ, ՅՍՈՒԱԶ- ՆՈՐԴՈՒԹԵՄԱՆԻ ՀԱԻՐ ԳԱԻԹԻ ԵԻ ԱՅԼ ՄԻՍԲԱՆԱՑՍ: ԵԻ ՍՈՔԱ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ ԻՍՍ- ՐԻՆ :Գ: ԺԱՄ, Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԳՐԻԳՈՐԻ, ՈՐ ԱՂՈՒՀԱՑՔՆ ԿԱՑԱՐԻ: ԴՈՎՂ ԽԱՓԱՆԵ, ԳԱՏԻ Ի ՏԵ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 34.

Գիտելիք. Նվիրագրի հեղինակը նախորդ արձանագրության մեջ հիշատակված Գալլի ամու- սինն է: Նրա անունը ստույգ չի վերականգնվում, քանի որ Անա մասնիկից հետո մի քանի տառա- տեղ եղծված է: Անհնար է այն Անախաթուն վերծանել, որովհետև, նախ՝ պակասող գրերը դժվար է անտեսել, և ապա՝ Խաթուն անունից առաջ պարզ նշմարվում է ա գիրը, որն, այսպիսով, կրկնված է՝ Անախաթուն: Մնում է ենթադրել, որ կամ այստեղ փորագրված է մեղ անծանոթ մի անձնա- նուն, որը եղծված է միջին մասում, կամ անձնանունը Խաթուն է՝ իսկ սրանից առաջ եղել է նրա լրացումը, որը չի վերականգնվում:

2—3-րդ շարքերում. Ետու... գուկի գնդերն իմ եւ այլ արդոյնցի—այս դիմավոր բալը զըժ- վար է բացատրվում գրարարի կանոններով: Քերականական իմաստից դատելով սա արդոյնել բալի անց. կատարյալ եզ. Ի դեմքն է, սակայն այդպիսի բալ գոյություն չունի, ուստի պետք է կարծել, որ կամ նորակազմ է, կամ խոսակցական լեզվից վերցված: Տվյալ շրջապատում այլ արդոյնցի պետք է հասկանալ՝ այլ արդյունքներ ապ, արդյունավորել: Ուրեմն, նվիրատուն վանքին է տվել իր ոսկի գինգերը և այլ արդյունքներ:

291. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, վավթի մեջ բաց-
վող դռան աջ կողմում, հյուսիսային ավանդատան մոտ. կիսաեղծ, 8 տող.

∴ ԿԱՎԱՆ ԱՅ ԵՍ ԴԱԻԹ

ԵՒ ՆՔՍ ԳՐԵՑԱՔ

ՍՐ ՄԵՄՈՍԿԻ

ԳԻՆԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒՄՈՒԿՔ

Մ ԳՐԻԳՈՐԻԿԻ

ՐԱ ՋԻՆԵԻ Ա՝ ԻՐ

ՇՂԱ ՇԱՀԻՆ Ո

Ր ԽԱՓԱՆԷ ԴԱՄԻՅԱՅ՝:

ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԴԱԻԹՅՈՒ ԵՒ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔՍ ԳՐԵՑԱՔՍ ՍՐ . . . , ՈՐ ԵՏ
ՈՍԿԻԳԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ. ԵՒ ՏՈՒԱՔՍՐ
. . . ԳՐԻԳՈՐԻ ԿԻՐԱԿԵՆՆԻ . . .
ՋԻՆ Ա. ԻՐԻՏՐԱՎԱ . . . ՇԱՀԻՆ: ՈՐ
ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՄԻ ԵՍԱ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Դ, 34:

Գիտելիք. Արձանագրությունը քայքայվել և տեղ-տեղ անընթեռնելի է դարձել վերևից հոսող
կրաքարի պատճառով: Շատ է տուժել բնագրի կենտրոնական մասը, քանի որ այստեղով է անցել
չրերի հոսքը: Հիմնական բովանդակությունը վերականգնվում է, սակայն անհայտ են մնում նվիրա-
տուն և ում հիշատակի համար է տրված նվերը:

3-րդ շարքի սկզբում պետք է լինե՞ր նվիրատուի անունը, քանի որ հետևում է. որ ետ ոսկի:
Սարգսյանն այդ մասում վերծանել է Ա աւրժամ, որ անընդունելի է, նախ այն պատճառով, որ պա-
կասող մասում այդպիսի գրեր չեն նշմարվում, և ապա՝ տրվելիք ժամերի մասին ասվում է հաջորդ՝
4-րդ շարքում: Բացի դրանից Ա աւր ժամ բառերը չեն կապվում նույն շարքի շարունակության՝
Ա աւր ժամ, որ ետ ոսկի, այնինչ նվիրատուի անունը հարմար կլինե՞ր այդ ստորադասական նա-
խադասության համար, կստացվե՞ր՝ գրեցաք (Գրիգորոյ). որ ետ ոսկի:

3—4րդ շարքերում ի գիմ եկեղեցոյս . . . գրված է Դավիթ առաջնորդի ժամանակ, այսինքն գըլ-
խավոր եկեղեցու շինությունն ավարտելուց հետո: Հնարավոր է, որ այստեղ խոսքը վանքի ալլ
կառուցվածքներին է վերաբերում, որոնք շինվում կամ նորոգվում էին Դավթի առաջնորդության
տարիներին:

292. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. հյուսիսային երկրորդ հարկի ավանդատան ճակատին,
դրերը կարմրադեղով ներկված, 5 տող.

ԵՍ ՎԱՍԱԿ ԻՇԽԱՆ ԹՈՒՆ ԿՈՒՏԿԱՆԵ

ԵՄՈՒ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: Չ: ԴԱՀԵԿԱՆ: ՍՈՒ

ԱՋՆՄԴՍ ԴԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՔՍ

ԵՄՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՆԻ ՎԱԴԱՆՅՆ. Դ.

ՉԱ ՈՎԽԱՓԱ Է ԻՄՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐԷ

ԵՍ՝ ՎԱՍԱԿ ԻՇԽԱՆ, ԹՈՒՆ ԿՈՒՏԿԱՆ-
ՆԻՆՆԵՏՈՒ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: Չ: ԴԱՀԵԿԱՆ:
ՍՈՒՍԱՋՆՈՐԴՍ ԴԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՔՍ
ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ Ի ՏԱՆԻՆ ՎԱՐԴԱ-
ՆԱՆՑՆ .Դ.ԹԱՄ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ
ՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Զալալյանց, Ա. 147, Սարգսյան, 1954, Դ, 35:

Գիտելիք Վասակ իշխանը Գրիգորի որդին է, Կուսկանի թուրք, հայանի է նաև գլխավոր եկե-
ղեցու արևմտյան ճակատի արձանագրությունից, որով նա մի այգի է նվիրել վանքին: Արդեն ասել

ենք, որ այս տոհմի իշխանները ազդեցիկ դիրք են ունեցել Մահկանաբերդում, իսկ նրանցից կուտկանն ու Վասակը, հավանաբար, եղել են Մակարավանքի հովանավորողները: Նրանց տիրույթների կենտրոնական նստոցը եղել է Միջնաշինի Կոմանիձորը, որի մասին հիշվում է Վասակի կնոջ՝ Մուլքանի արձանագրության մեջ (սուլն պրակի № 288):

293. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, գավթի մեջ բացվող մուտքի աջ կողմում, 9 տող.

ԻՌՏԳԹՈՒԻ
 ՅԱՌԱԶՆՈՐ
 ԴՈՒԹԵԴԱԻԹԻ
 ԳՐԵՑԱԻԲ:ՊԱ
 ՄԱՐԱԳԻՏԱՐ
 ԻՆԵՐԵԽԱՆ
 ԽԱԶԻՆԵԻԱԳՐ
 ԻՔԱՏԱՆԱՅԻ
 ՌԻԱՓԱՆԷԴԱՆԻ

ԻՒՈՂԻ ԹՈՒԻՐՆԻ, ՅԱՌԱԶՆՈՐԻԳՈՒԹԵՐԱՆ՝ ԳԱԻԹԻԳՐԵՑԱԻ :Բ: ՊԱՍԱՐԱԳ Ի ՏԱՐԻՆ ԵՐԵԽԱՆԻ ԽԱՉԻՆ ԵՒԱԳՐԻ ՔԱՀԱՆԱՑԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ:

Հրատ. Ջալալանց, Ա. 148, Սարգսյան, 1954, Դ. 34: Լուսակ. 105

Գիտելիք. Գլխավոր եկեղեցու թվակիր հնագույն արձանագրությունն է և ցույց է ապրիս, որ 1224 թ. վանքի առաջնորդը դեռ Դավիթն էր:

4—6-րդ շարքերում գրեցաւ, Բ պատարագ ի տարին, ի տարին ձևը չի բացատրվում զրաբարի կանոններով, սպասելի էր ի ասարուջն Այս ձևը ղալիս է տեղական բարբառներից:

7—8-րդ շարքերում Եւագրի քահանայի անձնանունը վկայված է նաև Հառիճի վանքի նույն թվականի մի բնագրում.՝ Եւ՝ Միտիթար գեցցի յԵրեւան գեւազրին որդոյն այգին: Սակայն անձնանվան հնագույն հիշատակությունը մնում է Մորո ձորո վանքի 1213 թ. բնագրում վկայված վանքի առաջնորդ Եւագրը:

294. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, գավթի մեջ բացվող մուտքից աջ, 5 տող.

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ԱԻՐՆՍԻՆ
 ՄԻՆՊԱՏԱԱԳՍՏԵ
 ՓԻՆՆՈՍԻՔԱՆԱՅԻ
 ԻԷ ՌԻԱՓԱՆԷԴԱՏԻ
 ՅԱՅ

ՀԱՄԲԱՐՁՈՒՄՆ ԱԻՐՆՍԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳ ՍՏԵՒՓԱՆՈՍԻ ՔԱՀԱՆԱՑԻ Է: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻՅԱՑ:

Հրատ. Ջալալանց, Ա. 148, Սարգսյան, 1954, Դ. 35:

Լուսակ. 105

Գիտելիք. Առաջին տողում պետք է լիներ համբարձման աւրն, հավանաբար փորագրողի սխալ է: 2-րդ տողում մին պատարագ..., որոշյալ թվականը գոյականի վրա անսովոր է դասական հայերենում և հանդիպում է միայն ՈՒՄ ճյուղի մի քանի բարբառներում (Ղարաբաղ, Մեղրի, Շամախի, Ն. Ջուղա և այլն): Իրողությունը հաճախ է գիտվում նույն ժամանակների այլ արձանագրություններում և կարող էր ներթափանցել վերը հիշված խոսվածքներից:

295. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հյուսիսային առաջին հարկի ավանդատան մուտքի ճակատակալի վրա, 7 տող.

ԵՍԻԱՐՏԷՇԻԿԵԻԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄԲԱՆ
ՌԱՆՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ
ԱԾԱԾՆԻՍԿԱԼԸՆՉԻԲԵԻՎԱՆԱԴ
ԱԶԱՐԴԵՄՔԴԱԻԹԵԼԻՄԱՅԲԱՆՍ
ԷՏՌԵՆԵ ԶԶԱԶԱԵՆԵԿԵՂԵՑԻՔՍԹ

ՈՒՄՈՍԿ
ԱՆԿԻՐ
ԱԿԵՆՈՎ

ԵՍ՝ ԽԱՐՏԷՇԻԿ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ՝ ԲԱՆՅՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ ԱԾԱԾ
ՆԻՍ ՀԱԼԱԼ ԸՆԶԻԻՔ ԵՒ ՀԱՆԱՊԱԶ ԱՐԴԵԼԱՄԼԻՔ: ԴԱԻԻԹ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱՅԲԱՆ-
ԻՐԸՍ ԷՏՈՒՆ ՄԵԶ ԺԱՄ ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԹՈԴՈՐՈՍԿԱՆՆ ԿԻՐԱԿԷՆ:ՈՎ . .

Հրատ. Զալայանց, Ա, 147, Սարգսյան, 1954, Դ, 35,
Լուսակ. 106

Գիտելիք. Արձանագրությունն անավարտ է մնացել. անեծքի բանաձևից, որը փորագրված է գլխավոր խորանի հյուսիսային որմնասյան ճակատին, միայն մի բառ (ով) է փորագրված: Ուշագրավ են նվիրատուների անունները. Խարտեշիկը ար. և իգ. անձնանուն է և ծագում է խարտեաշ բառից. այս անունը այլուստ հայտնի չէ. նույնը պետք է ասել և նրա ամուսնու՝ Բանուանի կամ Բանուանի մասին, որը անծանոթ է հայ իրականությունը և հավաստի չի ստուգաբանվում:

4-րդ շարքում փորագրողը սխալմամբ բաց է թողել այլ բառը և հետո ավելացրել եւ գրերի վրա, այսպիսով եւ այլ միասին են փորագրված և փակագրի տեսք ունեն:

3-րդ շարքում հալալ բառի մեջ փորագրողը բաց է թողել առաջին ա-ի աջակողմյան գծիկը և ալ վերջավորությունը: Արձանագրության ժամանակը մոտավոր ճշտությամբ որոշվում է Դավթի առաջնորդության տարիներով (1215—1250):

296. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային առաջին հարկի ավանդատան մուտքի ճակատակալին, 7 տող.

ԿԱԿԵՆԱՅԵՍԴԵԻԹԱՄԱԶՆՈՐԴՍԻ
ՌԻՍԻՍԿԱԿՅՈՒԹԵՄԵՄԵՑՍԳՐԵՑ
ԱՔԶՏՆԸՆԴԱԶՆԱՐՆԶԱԵՆԵԿ
ԵՂԵՑԻՔՍՈՎԱՎՆԱԼԻՊԱՍԿ
ԱԳՈՉԱՔԻՇԻՆՈՒԹԵՍԲՈՒՍ
ՈՎԵԱՔԱԵԴԱՍԻՅԱՅԿԱՍԿ
ԻՉԲՆԱՐՆԻՆ

+ԿԱՄԱԻՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ԴԱԻԻԹ, ԱՌԱՋ-
ՆՈՐԴՍԲՈՒԽՏԻՍ, ԿԱՄԱԿՅՈՒԹԵԱՄԻԲ
ԵՂԻԲԱՐՑՍ ԴՐԵՑԱՔ ԶՏԵԱՌՆԸՆԴԱ-
ԼՈՒԱՋՆ ԱԻՐՆ, ԶԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ,
ՈՐ ՎԱՐՀԱՄԱ ԼԻՆԻ ՊԱՏԱՐԱԴ, ՈՐ-
ԶԱՓ Ի ՇԻՆՈՒԹԵԱՆԼԷ՝ ՍԲ ՈՒԽՏՍ:
ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ: ԿԱՏԱՐ
ԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ:

Հրատ. Զալայանց, Ա, 148, Բարխուդարյանց,
375, Սարգսյան, 1954, Դ, 35,
Լուսակ. 107

Գիտելիք. Արձանագրութիւնն անվնաս է մնացել և ընթերցվում է հաջողութեամբ: Թեև անթվակիր է, սակայն 'Իսկի շաբաթը' անուանով անթիւն արձանագրութեան աստիճանին է վերաբերում, այսինքն XIII դարի կեսերին:

4-րդ շարքում Վարհամա լիցի պատարագ կապակցութեան մեջ անձնանունը փորագրված է ր, և գրերի դրափոխութեամբ, որ արտացոլում է նրա արտասանութիւնը: Իրողութիւնը հաճախ է դիտվում նույն ժամանակների վիճակն քննարկելով, ըստ որում դրափոխութեամբ ձևը ավելի շատ է, քան կանոնավորը: Նույն շարքում լիցի բառի մեջ մեկ ի պակասում է, սակայն վերականգնելու հարկ չկա, քանի որ նման դեպքերում նույն գիրը կարողացվում է կրկնակի:

297. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային երկրորդ հարկի ավանդատան մուտքից ձախ, դիւսավոր խորանի պատին, 5 տող.

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴԱԽԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲ

ԱՆ ԱՅՍ ՄԻՍՈՒԱՔ ԳՐԻԳՈՐՈՒՄ ԵՄ ՈՍԿ

Ի ԳԻՆՍԵԿԵՂԵՑՈՅ ՈՅՍ ՈՍԿԻ ԵՒ ՄԻՍՈՒԱՔ: Ա:

ԱՐԶԱՄԻՍԱՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ՈՎ

ԽԱՓԱՆԵ ԴԱՄԻ Ի ՄԷ

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴԱԽԹԻ ԵՒ

ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ ՏՈՒ-

ԱՔ ԳՐԻԳՈՐՈՒ, ՈՐ ԵՏ ՈՍԿԻ

ԳԻՆՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ (ՈՍԿԻ):

ԵՒ ՏՈՒԱՔ : Ա: ԱՒՐ ԺԱՄ Ի

ՏԱԽՆԻ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ: ՈՎ

ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ Ի ՏԷ

Հրատ. Ստորսյան. 1954, Գ, 35:

Գիտելիք. 2—3-րդ շարքերում փորագրողը սխալմամբ կրկնել է ոսկի բառը: Այստեղ դարձյալ շեշտված է նվիրատվութեան նպատակը՝ ի գինս եկեղեցոյս, թեև հայտնի է, որ այդ ժամանակ զըլխավոր եկեղեցին վաղուց կառուցված էր: Ինչպես արդեն նշել ենք, պետք է կարծել, որ կամ ոսկին տրվել է մինչև եկեղեցու շինութեան ավարտը, իսկ այդ մասին արձանագրվել ավելի ուշ, կամ ի գին եկեղեցոյս ասելով հասկացվում են նաև եկեղեցու սպասքների և ներքին կահավորման համար կատարվող ծախսերը, կամ սովորական նվիրատվութեանը ձևակերպել է այդպես:

Հոլովների փոխանցման օրինակ է տալիս այս արձանագրութիւնը. Գրիգոր անունը 2-րդ տողում Գրիգորոյ է, իսկ 4-րդում՝ Գրիգորին:

298. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, ավանդատանը կից, 11 տող.

ԻՅԱՆՈՒՆ ԱՅ ԱՅՍ ՄԵՐ Գ
ԻՐ Է ԴԱ ԽԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲ
ԱՆ ԱՅՍ ՄԻՍՈՒԱՔ ԼԻՊԱՐՏԻԵՒ
ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ (ՈՍԿԻ): ԵՒ ՄԵՔ
ՏՈՒԱՔ ՆՈՅՍ. ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԿԻ-
ՐԱԿԵՂԵՑՈՅՍ ԱՒՐՆ : Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ:
ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ, ՆՈՑԱՅ ՄԵՂԱՑԻՆ
ՏՐ Է:

ՅՈՒՆՈՒՆ ԱՅ, ՈՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է
ԴԱԽԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ,
ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԼԻՊԱՐՏԻԵՒ ԱՄՈՒՍ-
ՆՈՅ ԻՒՐՈՅ, ՈՐ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ
ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ ԵՒ ԷՏՈՒՆ Ի
ԳԻՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ՈՍԿԻ: ԵՒ ՄԵՔ
ՏՈՒԱՔ ՆՈՅՍ. ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՆ ԿԻ-
ՐԱԿԵՂԵՑՈՅՍ ԱՒՐՆ : Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ:
ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ, ՆՈՑԱՅ ՄԵՂԱՑԻՆ
ՏՐ Է:

Լուսակ. 108

299. Գլխավոր եկեղեցի. ներքուստ, հարավային պատին, հարավային ավանդատան մուտքից դեպի աջ, 6 տող.

† ԱՆՈՒԱՄԲՆԱՅԱՅՍՄԵ
 ԲԳԻՐԷ ԴԱԹԻԵԻԱՅԼՄԱԲՆԱ
 ԱՅՍՈՐԳՐԵՑԱՔՎԱՅՈՒՓ
 ԱՄԵՏՈՍԿԻԻ ԳԻՆԵԿԵՂԵՑ
 ՈՅՍԵԻՄԵՔՍՈՒԱՔԱՊԱՄԲ
 ԱԳԻՄԱԻՔԱՌԱՆԻՑՆ

ԱՆՈՒԱՄԲՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է
 ԴԱԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ
 ԳՐԵՑԱՔ ՎԱՄՄՆՆՆՆՈՎՍԻՓԱ, ՈՐ ԵՑ
 ՈՍԿԻ Ի ԳԻՆՍ ԵԿԵՂԵՑՈՅՍ ԵՒ ՄԵՔ
 ՏՈՒԱՔ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ՔԱ-
 ՌԱՍՆԻՑՆ:

Հրատ. Ջալալանց, Ա, 148, Սարգսյան, 1954, Դ, 36,
 Լուսակ. 109

Գիտելիք. Այստեղ ևս նվիրատուները ոսկի են նվիրել վանքին, հատուկ շեշտելով՝ ի զից եկեղեցոյս: Սակայն այս դեպքում չենք կարող մտածել, որ ոսկին տրվել է հետագայում, քանի որ նրանվիրատուները՝ կիպարիտը և իր ամուսինը...եկից յուսով ել միաբանեցան եւ հռուց, այսինքն նրանց այցը, վանքին միաբանելն ու նվիրատուութիւնը կատարվել են միաժամանակ՝ Դավթի առաջնորդութեան տարիներին: Մնում է կարծել, որ ի զից եկեղեցոյս բանաձևը կարող է նշանակել ոչ միայն հուշարձանի շինարարութեան հետ կապված ծախսերը, այլ նաև նրա կահավորման կամ նորոգման վրա ծախսվող միջոցները:

300. Գլխավոր եկեղեցի. ներքուստ, հարավային պատին, հարավային ավանդատան մուտքից դեպի աջ, 7 տող.

† ՅՆՈՒՆԱՅԱՅՍՄԵՐԳԻՐ
 ԷԴԱԹԻԵԻԱՅԼՄԱՔԱՆԱՅ Ս
 ՅՈՐԺԱԵՄՊԱՂՈՍՈՍԿԻՅ ԵԿ
 ԵՂԵՑԻՍ:ՅԱՂԱՔՍՎԱԴԴԱԵԻՍԱԲ
 ԳՍԻ:ԵԻԱՔՍՈՒԱՔՆՈՅԱ:Ա:ՊԱՄ
 ԱՄԳԻՄԱԻՔԱՌԱՆԻՑՆԿԱՄ ԱԻՉ
 ՔՆԱԻՐՅ ՆԻՆՅԱՅ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻ
 ՐԷ ԳԱԹԻ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱ-
 ԲԱՆԱՅՍ, ՅՈՐԺԱՄ ԵՑ ՊԱԻ-
 ՂՈՍ ՈՍԿԻ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ, ՅԱ-
 ՂԱՔՍ ՎԱՐԴԱՆԱ ԵՒ ՍԱՐ-
 ԳՍԻ: ԵՒ ՄԵՔ ՏՈՒԱՔ ՆՈՅԱ
 Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ
 ՎԱՐԴԱՆԱՆՑՆ: ԿԱՏԱՐԻՉ-
 ՔՆ ԱԻՐՉՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալանց, Ա, 149,
 Սարգսյան, 1954, Դ, 36,
 Լուսակ. 110

Գիտելիք. 2-րդ շարքի սկզբի և գիրը Սարգսյանը չի նկատել, ուստի նրա վերծանութեամբ ստացվել է. այս մեր գիր Դաթի: 4-րդ շարքում յաղաքս վարդաճա, փոխանակ յաղաքս, չենք ուղղում գ հնչյունի խուլ-շնչեղումը բարբառային արտասանութեան ազդեցութիւն համարելով:

3-4-րդ շարքերում ետ Պաղոս ոսկի յեկեղեցիս նախդրիվ տրականը կանոնավոր սպասելի էր յեկեղեցոյս: Չենք ուղղում խոսակցական լեզվի ներթափանցում համարելով:

301. ԳԼԽԱՎՈՐ ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, հարավային պատին, որմնախորշից աջ 5 տող.

ԱՅՍՄԵՐԳԻՐԷ ԴԵԹԵԷԻԱՅԼՍԻԱԲԱՆԱՅ՝
ՄԷԳՐԵՅԱԲԱՍԻՐՍԱԲՄԻՄԴՈՅՆ ՀԱՍ
ԱՆԱԻՄԱՌԻՄՆ: Բ: ԶԱՄ: Ի ՄԱՆԻ ԲԱՍ
ՂԻՀԱՅՐԱՊԵՄԻՆ: ՈՎ Խ ԱՓԱՆ Է
ԴԱՄԻ Ի ՄԷ

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴԱԻԹԻ
ԵՎ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ
ԷԳՐԵՑԱՔ ԱՄԻՐ ՍԱՐՔՍԻ
ՈՐԳՈՅՆ՝ ՀԱՍՍԱՆԱ, Ի ՏԱ-
ՐՈՒՄՆ :Բ: ԺԱՄ, Ի ՏԱԻՆԻ
ԲԱՐՍՂԻ ՀԱՅՐԱՊԵՑԻՆ: ՈՎ
ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՄԻ Ի ՄԷ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա., 149, Սարգսյան, 1954, 7, 36:

Դիտելիք. 2-րդ շարքում... որ եզրեցաք, անցյալ կատարյալ ժամանակի միավանկ բայաձևի ք(⟨ե) նախահավելվածի անհարկի գործածությունն է, որ հաճախ է հանդիպում X—XIV դարերի վիմագրության մեջ:

Այս իրողությունը անդրադարձել ենք Յովանես քահանայի նվիրագրության (№ 5) կապակցությամբ և այստեղ հարկ չկա կրկնելու այն: Բայաձևը տարրեր կերպ են վերծանել նախորդ հրատարակիչները. Ջալալյանը կարդացել է՝ որ եւզրեցաք, Սարգսյանը՝ որ քեզրեցաք, երկու դեպքերում էլ սխալ է և իմաստագուրկու նույն շարքի շարունակությունը ըստ Սարգսյանի այսպես է. որ է զրեցաք աք տիր Սարգսի որդոյն՝ Հասանա, աստաշարք, որի իմաստը բնավ չի հասկացվում: Չի օգնում և վերծանողի ծանոթությունը, ըստ որի աք բառամասնիկը սխալմամբ երկու անգամ է փորագրվել՝ որ քեզրեցաք: Իրականում, քարի վրա փորագրված է այնպես, ինչպես մեր գծագիր ընդօրինակության մեջ է, և այստեղ որևէ սխալ չկա: Աղավաղումն աստաշացել է նրանից, որ ամիր բառը ճիշտ չի վերծանվել և այն դարձել է տիր:

3-րդ շարքում ի տարումն ձևը հաճախ է հանդիպում միջին դարերի հալ վիմագրական հուշարձաններում. մեր կարծիքով այստեղ առկա է տարի բառի ներգոյական հոլովաձևը, որը տեղական խոսվածքների ներթափանցմամբ միայն կարելի է արդարացնել:

302. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան մուտքի ճակատակալ կիսակլոր քարի վրա,

8 տող.

ՈՂՁԻՍ
ԷՍԱԲԵԼՍԵՃՅՈՒՍՈՎ
ԼԲԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԱՃԱՃԻՍԵԷԷՏՈ-
ՅՈՒՍՈՎԱՆԱՅԵՍՍԵՐՈՒԲԵԷԲՈՒՄԱԲԱՀԱՆԱ
ՅԲԵԷԷՄԵԲՉՄԵՐՀՈԳՈՅԱԴԻԻՆՍՏՈՒԱԲԻ
ՄԲԱՃԱԾԻՆՍՀԱՅՐՍՅՈՎԱՆՆԵՍԵԷԷԼԱԲԱՆԲՍԵ
ՏՈՒՆՄԵՉ: Բ: ՊԱՄԱԱԳԻՏԵՆԻԱՆՏՈՆԻՈՐԻԱ
ՓԱՆԵՐՄԵՊԱՅՆՊԱՐՍԱԿԱԷԷԴԱՄԻ ՅԱՅ :ԲԱ:ՉԲ:

ՈՂ ԹՆՈՒՒՄՆԵՍ՝ ԹԱՐԵԼՍ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԱԾԱԾԻՒՄ ԵՒ ԵՏՈՒ
 ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍ՝ ՍԵՐՈՒՑ ԵՒ ԹՈՄԱ ՔԱՀԱՆԱՅԹԻ ԵՒ ԵՂԲԱՐՔ ՉՄԵՐ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻ-
 ԻՆՍ ՏՈՒԱՔ ԻՄԲ ԱԾԱԾԻՆՍ: ՀԱՅՐՍ ՅՈՎԱՆՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՍՈՒՆ ՄԵՉ
 Գ ԹՈՄԱԻՆ :Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ ԱՆՏՈՆԻ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՂԱՅՆ ՊԱՐ-
 ՏԱԳԱՆ Է ԵՒ ԴԱՏԻ ՅԱՅ: ԹՎԻՆՆ՝ :ԶԲ:

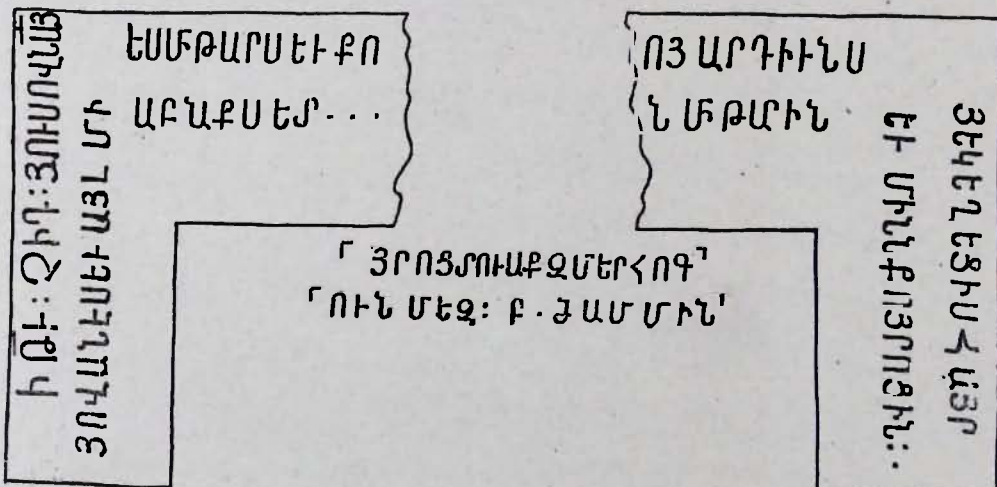
Հրատ. Ջալալանց, Ա, 152, Բարխուզարյանց, 370, Սարգսյան, 1954, Դ, 47,
 Լուսակ. 111

Գիտելիք. Առաջին երեք շարքերում փորագրված արձանագրությունն անհասկանալի պատճառ-
 ներով անավարտ է թողնված: Ջալալանցը և Բարխուզարյանցը վերջում ավելացնելով յուսովն
 աստուծոյ զարդիւնս բառերը՝ ավարտուն են դարձրել այն: Նրանք սխալ են վերծանել նվիրատուի
 անունը: Ջալալանցը կարդացել է Տարբլ, Բարխուզարյանցը՝ Թամբլ, այս վերջին ձևով էլ անձնա-
 նունը տեղ է դրել Հր. Աճառյանի բառարանում, իբրև անհայտ ծագման և անորոշ սեռի անուն:
 Անունը պետք է կարդալ Թարբլ, քանի որ ա գրի աջ ստեղծի վրա փորագրված է ոչ թե մ-ի հո-
 ռիզոնական դժիկը, այլ ք-ին բնորոշ ցած խոնարհվող գծիկը: Բացի դրանից, որ անձնանունը Թա-
 րբլ է, ապացույց է նաև նույն անվան հիշատակությունը գավթի արևմտյան ճակատի մի այլ ար-
 ձանագրության մեջ, որի թվականը չորս տարով ուշ է քննվողից (ՈՂԴ): Ոչ մի հիմք չկա այս
 Թարբլներին տարբեր անձեր համարելու, թեև նույնությունն էլ անհնար է հաստատել:

Բուն, ավարտված արձանագրությունը փորագրված է նույն կիսակլոր բարավորի մակերեսին,
 նախորդի անմիջական շարունակության վրա, հավանաբար նույն վարպետի ձեռքով, որ պարզ
 երևում է տառաձևերի բացարձակ նույնությունից:

4-րդ շարքում նվիրատուին տրվելիք պատարագների թիվը նախապես եղել է:Բ:՝ մեկական
 լուրաքանչյուր եղբոր համար. հետագայում Բ գրից առաջ, երկու կետերի վրա ավելի երեսանց
 փորագրվել է Գ գիրը, իսկ շարունակության վրա, 3-րդ և 4-րդ շարքերի արանքում Թոմաին
 անունը: Պետք է կարծել, որ Թոման պատարագների թիվը դարձրել է Գ, և ավելացրել իր անունը,
 հասկացնելով, որ երեք պատարագներից մեկը տրվելու է Սերոբ եղբորը, իսկ երկուսը՝ իրեն Թո-
 մային: Նախորդ հրատարակիչները զանց են առել այս ուղղումը: Ջալալանցը հատվածը վերծանել
 է հավելումներով. եւ սոքա ետուն Բ պատարագ ի տանի Թովմայի, որ ընդհանուր քիչ բան ունի
 բնագրի հետ: Բարխուզարյանցի ընթերցմամբ բոլոր պատարագները հատկացված են Թոմային.
 ետուն մեզ :Բ: պատարագ Թովմային ի տանի Անտոնի: Արձանագրությունը Մակարավանքի առաջ-
 նորդ Յովաննէս Ի-ի անվան հնագույն հիշատակությունն է (1233թ), պետք է ենթադրել, որ այդ
 տարիներին էլ նա փոխարինել է Դավիթ վանահորը:

303. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան մուտքի շրջանակի վերևի մասում, գա-
 զանների բարձրաքանակների տակ, շրջանակի հորիզոնական մասից մի քանի քար
 ընկել են, 2 սող.

Ի ԹԻՒՆՆԻ :ԶԻԳԻ, ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԻԹԱՐՍ ԵՒ ՔՈՒՅՐՈՑ ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳ՝ՈՑ ԱՐԳԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ՀԱՅՐԻՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ԱՅԼ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՐՈՒՆ ՄԵՁ :Բ: ԺԱՄ, ՄԻՆՆ ՄԻԹԱՐԻՆ ԵՒ ՄԻՆՆ ՔՈՅՐՈՑԻՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 47:

Գիտելիք. Մուտքի շրջանակի վերևի հորիզոնական հատվածից 2—3 արձանագրված քար ընկել են, անհետացել: Աշխատել ենք արամաբանությունը վերականգնել պակասող քարերի գրերը և հնարավորին չափ ամբողջացնել արձանագրությունը: Առաջին քարի վրա հորիզոնական մասում բնագիրն ընդհատվում է՝ ես՝ Միթարս և Քո... գրերով, որին պետք է հաջորդեր երկրորդ նվիրատուի անունը, որը մեզ հայտնի է դառնում երկրորդ տողի վերջից [Քոյրոց]ից: Ընդհատված մասի շարունակության վրա ունենք... ոյ արգիւնս յեկեղեցիս, որը պետք է լիներ. [ճոգ]ոյ արգիւնս, իսկ ամբողջ հատվածը. եւ Քոյրոց տուաք ճոգ]ոյ արգիւնս... և այլն: Շրջանակի նույն հորիզոնական մասում 2-րդ տողն ընդհատվում է...միաբանքս ետ..., պարզ է, որ պետք է հետևեր... ետուն, իսկ շարունակության վրա տրվելիք պատարագածամերի քանակը, որը մեզ հայտնի է դառնում պահպանված բնագրից՝ մինն Միթարից. եւ մինն Քոյրոցից, ուրեմն ժամերի քանակը ՚Բ՝ է, ըստ այդմ պակասող հատվածը կարելի է վերականգնել. ետ [ուն մեզ :Բ: ժամ՝ մինն Միթարից և մինն Քոյրոցից:

Սարգսյանը այս բնագրի վերծանություն ժամանակ որևէ վերականգնում չի կատարել. սակայն պահպանված տառաշարքերը ընդօրինակել է ճշտությամբ, թեև Քոյրոց բառը երկու դեպքում էլ գրված է փոքրատառով, ուրեմն չի դիտված իբրև անձնանուն:

Արձանագրությունը Յովանես Բ-ի առաջնորդության վերջին տարիներին է վերաբերում, համենայն դեպս, սրանից հետո նրա անվան հիշատակության բնագրեր չեն հանդիպում: Նվիրատուների անունները՝ Միթար, Քոյրոց անծանոթ են բանասիրությանը և սրանով հայտնի են դառնում առաջին անգամ:

304. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից զեպի հյուսիս, զույգ խաչերի կողքին, 9 տող.

ՈՂԴ

ԼԵՔ ԴԱԵԼՍԻ	
ԳԱ ՇԱԲ	
ԼԵԶՅՈՒՍՈՎԱՍԱ	
ԲԱՆԵՑԱԲԱԾԱԾՆ	
ԻՍԵՏՈՒԱԲԻ: ԴԱՅ	
ԵԿԱՆ ԴԵԻԿԱԲ	
ՏՈՒՆԵՁ	ԱԵՂԻԱԿԱՆՆ ՀԱԲԱԹ
ԱՐ	

Ի ԹՈՒԻՍ՝ ՈՂԴԻ, ՄԵՔ՝ ԹԱՐԵԼՍ ԴԵԻ . . . ԳԱՐԾԵՐ ԵՂԻԱՐՔՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՔ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ՏՈՒԱՔ :Խ: ԴԱՀԵԿԱՆ: ԴՐԱԻԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՐՈՒՆ ՄԵՁ :Բ: ԺԱՄ ԵՂԻԱԿԱՆՆ ՀԱԲԱԹՄԱԻՐՆ:

Լուսակ. 112
Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 46:

Գիտելիք. Քարի մակերեսը ճաքճքվել, շարդոտվել է, արձանագրութունը՝ եղծվել: Չնայած դրան բնագրի ընդհանուր բովանդակութունը վերականգնվում է, թեև մի քանի բառ կասկածելի են մնում: Առաջին շարքի սկիզբը քարի վերին եզրը շարվելու հետևանքով պարզ չի նշմարվում: Տողի վերջում երևում է ՈՂԳ կամ ՈՂԴ թվագիրը, դրան պետք է նախորդեր ի թվի կամ ի թվից, որը և վերականգնում ենք:

Չ-րդ շարքում պարզ երևում է առաջին նվիրատուի անունը՝ Թարել(ս), արդեն ասել ենք, որ նա նույնը պետք է լինի ճակատակալի ՈՂ (1241)թ. անավարտ արձանագրության Թարելի հետ: Անհասկանալի է մնում, թե ինչու Թարելը իր անունով սկսված այս վերջին նվիրագիրը կիսատ թողնելով, Յ—4 տարի անց (ՈՂԳ—ՈՂԴ) իր եղբոր հետ փորագրել է տվել սույն վիմագիրը: Նույն շարքի շարունակության վրա և հաջորդի սկզբում պետք է լիներ մյուս նվիրատուի՝ Թարելի եղբոր անունը, որը չի վերականգնվում: Մարգարանը այստեղ կարդացել է Գածեր, որ թեև հարազատ է պահպանված գրերին, սակայն անձնանուն չի տալիս, քանի որ դրանից առաջ, Չ-րդ սողի սկզբին անընթեռնելի են մնում այդ անձնանվան սկզբնատառերը:

Ց-րդ շարքում նվիրատուներին հատուցվող պատարագների թիվը քարի վրա եղծված է. վերականգնում ենք նվիրված դահեկանների քանակով և պատարագների միջին արժեքով Խ (40) :20=2(Բ):

305. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան սլատին, փոքրիկ լսաչի կողքին, 8 տող.

ԵՍԳԵՐԲԵՉԿ...
 ԼԲԱՅԲԱՆԵՑԱՅԱ
 ԱԾՆԻՍԵԻԵՏՈՒԿԻԱ
 ՏԵԿԱՆԴԱԿԵԻԲ
 ԱՅԲԱՆԲՍԵՏՈՒՄԵԼԻ
 ԱԿՆԱՆԻՍԲՈՅՆԳԵ
 ՈՐԳԱՅՈՍԿԱՓԱՆԵ
 ԴԱՏԻՏԵ

ԵՍ՝ ԳԵՐԲ ԷԵՁԿԴԱՆՑՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԱԾՍԵՆԻՍ ԵԻ ԵՏՈՒ :ԻԿ: ԳԱՂԵԿԱՆ: ԳԱԻԹ ԵԻ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ :Գ: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՅՆ ԳԵՆՈՐԳԱՑ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷՅ, ԳԱՏԻ ՏԵ:

Լուսակ. 113
 Հրատ. Սարգսյան, 1954, ն, 48:

Գիտելիք. Առաջին շարքում նվիրատուի անունը պարզ չի կարդացվում, տողի վերևի մասից մի շերտ պոկվելու հետևանքով: Մարգարանը այս շարքը վերծանել է. ես Գեր քն Եզկանց, որ մեզ անհամոզիչ է թվում. նախ՝ Գեր անձնանունը անսովոր է և չի վկայված (կա Գերգ, Գերք), չի վկայված նաև Եզկանց տոհմանունը. մյուս կողմից, քն գրերը թեև սովորաբար ընկալվում են իբրև քառանյութ բառի հապավում, սակայն այդ միայն վրան պատիվ ունենալու դեպքում: Մինչդեռ քարի վրա այդ հապավման նշան-գծիկը չկա, և վերծանողն ինքն է վերականգնել այս: Բացի դրանից, չի

հիմնավորված նաև Եզկանց անվան մեջ աճ գրերի վերականգնումը: Ճիշտ է, այդ մասում քարի վրա տեղ է մնացել, սակայն պարզ չէ, թե ինչու պետք է այդ գրերը լինելին և ոչ ուրիշները: Մեզ ավելի հավանական է թվում այս շարքը վերականգնել ես՝ Գերք Էզկ (աճ)ց:

Յ-րդ շարքում հառու բալից հետո նախապես փորագրված է եղել մի: դահեկան, իսկ հետագայում այն ուղղված է :Կ: դահեկան: Համապատասխանաբար էլ Ծ-րդ շարքում նախապես սահմանված պատարագների թիվը Ա-ից ուղղվել է Գ:

306. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, 5 տող.

ՌՍՈՎՆԱՅԵՍԱԲՆԱՎԱՅԲԱՆ
ԵՑԱԵԷՏՈՒԶԻՄԿՈԳՈՒԴԻՔՆԱՅ
ԵԿԵՆԵՑԻՍԿԱՅՐՅՈՎԱՆԵՍԵԻՄԱՅ
ԲԱՆԲՍԵՏՈՒՆԱՅԱԴԻՄԱԲՆԻՄԱՊԱՎ
ԻՆՈՎԻԱՓԱԷԴԱՏԻՅԱՅ

ԹՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՍԼՔՇԱՀ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱՅ ԵՒ ԷՏՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵ-
ՂԵՑԻՈ: ՀԱՅՐ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ Ա. ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՏԱՊԱՆԱ-
ԿԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 47.
Լուսանկ. 114

Գիտելիք. Առաջին շարքում նվիրատուի անունը Մլքշահ, թեև խաթարված, կարդացվում է պարզորոշ. ախ անծանոթ է հայ իրականությանը և առաջին անգամ է հրապարակ գալիս: Իր կազմութամբ հիշեցնում է Առաքելոց վանքի վիմագրերից մեկում հիշված Մլքնազ իգական անունը, որը նույնպես այլուստ վկայված չէ: Միայնքանցա, միայնքանքա բառերում հավելումով փո-
րագրված է յ գիրը, որը պատահում է այդ դարի այլ վիմագրերում, գալիս է խոսակցական լեզվի արտասանությունից: Արձանագրության ժամանակը կարելի է որոշել Յովանէս Բ-ի առաջնորդու-
թյան տարիներով (1250—1278):

307. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից հյուսիս, 3 քարերի վրա, 6 տող.

ԵՍԳՐ. ԱԵ ԼԵՑՅՈՒՍՈ Վ
ՑԱՅԱՅԱՅԵՆԻՍ ԵՏՈՒՄԱՅԿԱԵ
ԻԹԵԻՄԱՅԻԱՍԻՍ
ԵՏՈՒՆ ԱԺԱԵՂԻԱԿԱԵՆ
ՇԱԲԹՆԱՐԵ ՈՎԻԱՓԱԵ
ԴԱՏԻ ՅԱՅ

ԵՍ՝ ԴՐՐԱՆ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎԻՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒՄ ԴԱՅԵԿԱՆԻ:
ԴԱԻԴԹ ԵՒ ՄԻԱՅԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆ Ա. ԺԱՄ ԵՂԻԱԿԱՆԻՇԱԲԱԹՆ ԱԻՐՆ: ՈՎ ԽԱ-
ՓԱՆԵՂ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 47.
Լուսանկ. 115

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը ստույգ չի վերականգնվում: Սարգսյանը այն կարգացել է Գերան, ըստ որում բառամիջում Գե-ից հետո 2-3 տառատեղ ազատ է մնացել. բացի դրանից, մեր ընդօրինակմամբ Գ-ին հաջորդում է ոչ թե ե, այլ թ, որ ավելի անհավանական է դարձնում Գերան ընթերցվածը: Այս անձնանունը այլուստ ավանդված չէ և այս վերծանությունը առաջին անգամ է հայտնի դառնում բանասիրությանը:

308. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքի հյուսիսային կողմում, դռան շրջանակին կից, 6 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅԵՍԿԻԹԱԵՒԱՌԻՍԿԻՄԱԿ
ԱՆԵՏՈՒԸՆԾԱԻՇԻՆԹԵԿԵԶԵՑՈՅՍԵԻ
ԼԵՔՍՊԱՍԱՌՔՄԲՈՑՍԱՀՄԱՆԵՑԱԲԻ
ՏՈՒՆԻԽԱԶ ԻՆՖՆԱԹԱՐՆՖ:
ՊԱՏԱ ԱԳԱԱՍՑԵՆ ՅԱՆ ՈՒ
Ն Ն ՈՑ Ա ԱՆԽԱՓ ԱՆ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԽԻԹԱՐ
ԵԻ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՄԱՄՔԱՆ
ԷՏՈՒ ԸՆԾԱ Ի ՇԻՆՈՒԹԻՒՆ
ԵԿԵՂԵՑՈՑՍ: ԵԻՄԵՔ՝ ՍՊԱ-
ՍԱԽՈՐՔ ՍՐԲՈՑ ՍԱՀՄԱՆԵ-
ՑԱՔ ԻՍՈՒՆԻ ԽԱԶԻՆ :Բ:
ՇԱԲԱԹ ԱԻՐՆ: Բ: ՊԱՏԱՐԱԳ
ԱՐԱՍՑԵՆ ՅԱՆՈՒՆ ՆՈՑԱ
ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 153, Սարգսյան, 1954, Ե, 47, Լուսակ. 116

Գիտելիք. Տարակուսանք է առաջացնում 2-րդ շարքի... Կառու ընծա ի շինութիւն եկեղեցոյս, քանի որ արձանագրությունը փորագրելու ժամանակ (որ անկասկած XIII դարի երկրորդ կեսերին է) հուշարձանախմբի բոլոր կառուցվածքները վաղուց ավարտված էին: Թերևս... ի շինութիւն... վերաբերում է եկեղեցիների կամ գավթի մասնակի վերականգնումներին կամ միաբանության օժանդակ ու բնակելի շենքերի կառուցմանը:

3-րդ շարքում փորագրված է ի տունի փոխ. ի տաւնի, աւ>ու հնչյունափոխությունը բաղաձային նախորդող դիրքում արձանագրված է նույն ժամանակների այլ վիմագրերում ևս, և արտահայտում է բարբառային արտասանություն, ուստի չենք ուղղում, չհամարելով պատահական վրիպում:

309. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատի հարավային մասում, թռչունների բարձրաքանդակների տակ, 6 տող.

ՅՈՒՍ ՈՎՆ ԱՅԵՍՅԱԿՈՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ
ԵԻ ԵՏՈՒՉԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿԵԶԵ
ԻՍՅԱՌԱՋԵՆՈՐԴ ՈՒԹՍՆՍԻՐՅՈՎԱՆԻ
ՍԻԵԻՍԱՏՄԱՆԵՑԻՆԻՆՉԻՏԱԻՆԻՍՐԲՈՅՆ
ՅԱԿՈՒԲԱՅ: Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ ՈՎԽԱՓԱՆ Ե
ԴԱՏԻՏԻ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅԱԿՈՒ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱՅ, ԵԻ ԵՏՈՒ ՉԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ, ՅԱՌԱՋԵՆՈՐԴՈՒԹ՝ ԵՄՆԻ ՀԱԻՐ ՅՈՎԱՆԻՍԻ: ԵԻ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ ԻՆՉ Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑՆ|ՅԱԿՈՒԲԱՅ :Ա: ՊԱՏԱՐԱԳ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԵ|, ԴԱՏԻ Ի ՏԵ

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 49, Լուսակ. 117

Գիտելիք. 2—Յշարքերում ետու գիմ հոգոյ արդիւնս յեկեղեցիս, պետք է լիներ յեկեղեցոյս, չենք ուղղում խոսակցական լեզվի արտասանութիւնն համարելով:

3-րդ շարքում հաւր բառի մեջ Ա-ի գծիկը չի փորագրված: Բնագրի ժամանակը որոշվում է Յովհաննես Բ-ի առաջնորդութիւն տարիներով (1250—1276):

310. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արեւմտյան պատին, մուտքից հարավ, քանդակագարդ խաչի ձախ կողմում, 9 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆԱՅԵՍ
ԳԶՈՒՌԻՅԱՄՄԱԿ
ՈՒԶԻՄԿ ՈԳՈԱՐԴԻ
ԻՆԱՏՎԻ ԷԿԵՂԵՑ
ԻՍ ՅՈՎԱՆԵՍՄԻ
ԱՅԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆՅԱ
ԿՈՒԱՅՏԱՆԻ Ն:Ա:
ԶԱՄԿԱՏԱԻՉՔՆԱԻԿ
ՆԻՆՅԱՅ

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍԿԻՍԻՎԻ Ի ԺԱՄ
ՄԱՀՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈ ԱՐԴԻՒՆՍ ՏՎԻ
ԷԿԵՂԵՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԵՍ, ՄԻԱՅԲԱՆՔՍ
ԷՏՈՒՆ ՅԱԿՈՒՅ ՏԱԻՆԻՆ :Ա:ԺԱՄ:
ԿԱՏԱՐԻԶՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 48,
Լատենկ. 118

Գիտելիք. 2-րդ շարքի սկզբում նվիրատուի անունը պետք է կարդալ Գժուռ, քանի որ մուս նման (Դ, Ռ) տառաձևերը անհամապատասխան են պահպանված մասին: Այս անձնանունը անժանոթ է հալ իրականութիւնը և այստեղ նրա առաջին հիշատակութիւնն է: Ստուգարանութիւնն անորոշ է: Թերևս առաջացած լինի գիծ կամ գուծ բառերից:

4-րդ շարքում աճի փոխ. ետու արտահայտում է այդ բայաձևի առկայութիւնը կենդանի խոսվածքներում, որ կարող էր առաջանալ տուրի ձևից ուի>Վի օրինաչափ հնչյունափոխութամբ:

311. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արեւմտյան պատին, փոքրիկ գեղաքանդակ խաչի աջ կողմում, 8 տող.

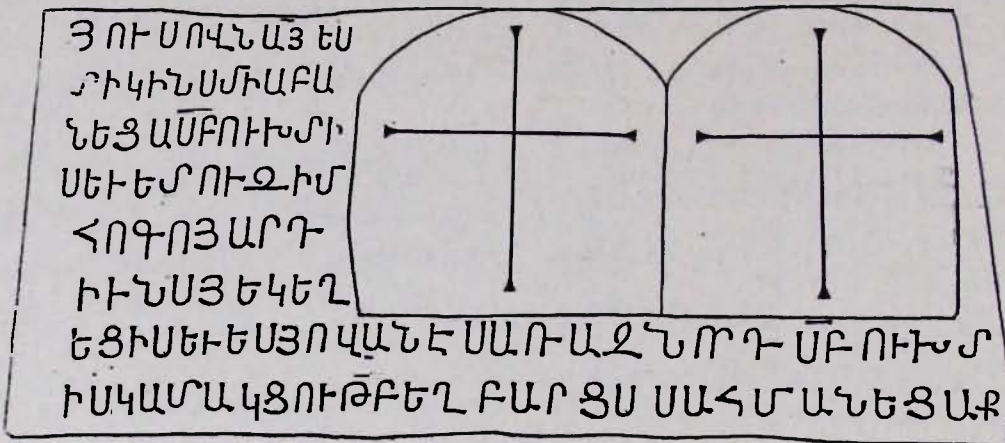
ԵՍԳ ԱԶԱՆՍԱԲԾՅՈՒՍՈ
ՎՄԻ ԱԲ ԱՆԵՑ ԱՄԾ ԱԾՆ
ԻՍԵԻԵՏՈՒ:Ի:Գ ԱՏ ԵԿԱՆ
ՀԱՅՐՅ ՈՎ ԱՆԵՍ ԵԻՄԻ
ԱԲՆՔՍԵՏՈՒՆ ԻՄՁ:Ա:
ԺԱԻՏԱՆՍԻԱ ԱԳԱՅ
ՍԲԻԱԶ ԻՆ ԿԱՏ ԱՐԻՉՔՆ
ԱԻՐ<Ն ԻՆՅԱՅ

ԵՍԿ ԳԱԶԱՆՍ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱ-
ԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵԻ ԵՏՈՒ :Ի:
ԳԱՀԵԿԱՆ: ՀԱՅՐ ՅՈՎԱՆԵՍ ԵԻ ՄԻ|
ԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏՍԻ-
ՆԻ ՎԱՐԱԳԱՅ | ՄԲՐ ԽԱԶԻՆ: ԿԱՏԱ-
ՐԻԶՔՆ|ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Զալալանց, Ա, 153, Սարգսյան, 1954, Ե, 48,
Լատենկ. 119

Գիտելիք. Արձանագրութիւն փորագրման ժամանակը որոշվում է Յովհաննէս Բ-ի վանահայրութիւն տարիներով (1250—1276): Գազան անձնանվան այս հիշատակութիւնը տեղ չի գտել Հր. Աճառյանի բառարանում, թեև բնագիրը հրատարակել էր դեռևս Զալալանցը:

312. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, հյուսիսային լուսամուտից աջ, գույք խաչերի կողքին և նրանցից ներքև, 10 տող.

Յ ՈՒ Ս ՈՎ Ն Ա Յ Ե Ս
Տ Ի Կ Ի Ն Ս Մ Ի Ա Բ Ա
Ն Ե Յ Ա Մ Բ ՈՒ Ի Խ Ս Ի
Ս Ե Ի Ե Տ ՈՒ Ջ Ի Մ
Հ Ո Գ Ո Յ Ա Ր Դ
Ի Ի Ն Ս Յ Ե Կ Ե Ղ
Ե Ց Ի Ս Ե Ի Ե Ս Յ Ո Վ Ա Ն Է Ս Ա Ռ Ա Ջ Ն ՈՐ Դ Ս Բ ՈՒ Ի Խ Ս
Ի Ս Կ Ա Մ Ա Կ Ց ՈՒ Թ Բ Ե Ղ Բ Ա Ր Ց Ս Ս Ա Հ Մ Ա Ն Ե Ց Ա Ք

ԻՏ ԱՆ ԿԱ
ԱԳՉՄՆՍՈՒ

ԱՅԻԱ ԻՆԻ: Դ
ՐՎ ԴԱՐ

ՅՈՒՍՈՎ Ն ԱՅ, ԵՍՄԻԿԻՆՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ԶԻՄՀՈԳՈՑ ԱՐ-
ԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ԵՒ ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԷՍ ԱՌԱՋՆՈՐԴ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ, ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԵԱ
ՄԻՔ ԵՂԲԱՐՑՍ ՍԱՀՄԱՆԵՑԱՔԻ ՏԱԻՆԻ ՎԱՐՍԱԳՂԱՑ ԽՍՂԻՆ :Բ: ՊՐԱՏԱՐՂԱԳ ԶՄԻՆ
ՍՈՒ . . . : ՈՎ ԽԱՓԱՆԷՂ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, ն, 46.
Լուսակ. 120

Գիտելիք. Տիկին Նվիրատուի անունն է, հաճախ է հանդիպում այս դարերի վիճակագրության մեջ:

10-րդ շարքում անընթեռնելի է երկու պատարագածամերի բաշխումը, քանի որ զմից սու...
գրերից հետո շարունակությանը շարդվել է, թափվել և անհնար է վերականգնել:

313. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, 7 տող.

Ե Ս Հ Ո Գ Է Դ Ե Ղ Ս Ի
Դ Ե Կ Ն Է Տ ՈՒ Յ Ե Կ Ե Ղ
Ե Ց Ի Ս Յ Ո Վ Ա Ե Ս Ե Ի Մ Բ
Ա Բ Ս Է Տ ՈՒ Ն Ի Ջ Ա Չ Ա
Ս Ռ Բ Ի Ա Ս Ե Ն Ց Տ Ա Ն Ի Ն
Կ Ա Մ Ա Ք Բ Ա Ք Ն Ի Ն
Յ Ա Յ

ԵՍ՝ ՀՈԳԷԴԵՂՍ ԻՒԹԵԿԱՆ ԷՏՈՒ ՅԵԿԵՂԵ-
ՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ ԻՆՁ
.Ա. ԺԱՄՍՈՒՔԻԱՍԵՆՑ ՏԱԻՆԻՆ: ԿԱՏԱՐԻՉՔ
ԱԻՐՀՆԻՆՂ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 153, Սարգսյան, 1954, ն, 47
Լուսակ. 121

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը՝ Հոգեդեղ (=հոգի
ա-դեղ) հազվագեպ է հալ իրականության մեջ և այս
բնագրում է նրա հնագույն վկայությունը, քանի որ մինչ
այս նախնագույն համարվածը միայն 1281 թ. է: Արձա-
նագրության ժամանակը որոշվում է Յովհաննես Բ-ի
առաջնորդության տարիներով (1250—1276):

314. ԳԱՎԻԹ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, քանդակագարդ զույգ խաչերի աջ կողմում, 8 տող.

ԻՆՈՐԿԻ
ՐԱԿԷՆ
ՄԻՆՊԱ
ՇԱՐԱ
ԳՎԱՆ
ԻՆԷԱ
ՆԻԱՓ
ԱՆ

Ի ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷՆՄԻՆ ՊԱՍԱՐԱԳ
ՎԱՇԻՆ Է ԱՆԽԱՓԱՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, 6, 49,
Լուսանկ. 122

Գիտելիք. Անձնանունը Վաչ հայտնի է միայն Նոր Վարագ վանքի XIII դարի մի արձանագրությունից՝ յայս խորանիս պատարագ մատչի Վաչին: Բանասիրությանը հայտնի է դառնում սույն հրապարակումով:

3—5 շարքերում մին պատարագ Վաչին կապակցության մեջ մի թվականը գուրականի հետ գործածված է և որոշիչ հոգով Այս իրողությունը, ինչպես նշել ենք, չի բացատրվում գրաբարի օրինաչափություն-

ներով և ժամանակի խոսակցական լեզվի ազդեցության արդյունք է:

315. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, մուտքի հարավային կողմում, 4 տող

ԱՅՍԱԵՐԳԻՐԷԴԻԵԻԲԵԻԲԱՅ
ԲԱՆԱՅՍՄՏԻՆԱՔ ԱՍՓԻՆ ՄԵԿ
ՅՈՍՎԷԻԲԱՅ ԲԱՆ ԵՅ ԱԻ
ԱԾԱԾԻՍ

ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ԴՄԱԽԹԻ ԵՒ ՄԻ-
ԱՅԻԲԱՆԱՅՍ, ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԱՍՓԻՆ, ՈՐ
ԵԿՅՈՐԴԻՍԼՈՂՎ ԵՒ ՄԻԱՅԲԱՆԵՑԱԻ
ԱՇԱՇՆԻՍ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 151, Սարգսյան, 1954, 6, 51,
Լուսանկ. 123

Գիտելիք. Առաջին շարքում ԴԹԻ վերականգնում ենք Գալթի, որ Մակարավանքի մեզ հայտնի երկրորդ առաջնորդն է:

2-րդ շարքում միաբանողի անունը Ասփին, կանոնավոր պետք է լիներ՝ Ասփա(յին), ըստ այսմ, այ հնչյունակապակցության անկումն այս գեպքում բարբառային արտասանության ազդեցությամբ է բացատրվում, այսինքն տեղի է ունեցել՝ Ասփային>Ասփին (հմմտ. փեսային>փեսին, քահանայի>քահանի, աղայոց>աղոց և այլն):

2-րդ շարքի վերջում անց. կատարյալ բալաձևը փորագրված է եկ, որ չի հանդիպում գրաբարի մատենագրության մեջ, ըստ որում կանոնավորը պետք է լիներ եկն: Եկ ձևը հավանաբար գալիս է տեղական խոսվածքներից:

3-րդ շարքի սկզբում փորագրողը սխալմամբ փորագրել է յոսվ, վերականգնում ենք՝ յուսով:

316. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, նախորդի տակ, 4 տող.

ԵՍՏԵՐՈՒՆԱԿԱՍՄԻԱԲԱՆԵՅԱ
ԵԻԵՐՈՒՋԻՄՏՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅ
ԵԿԵՂԵՑԻՍՅՈՎԱԵՍԵԷՄԱԲՆՔՍ
ԵՐՈՒՆԱԺԱԻՍԱՆԻՔԻՄՍԱՓՈՐԻ

ԵՍ՝ ՏԵՐՈՒՆԱԿԱՆՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԿԵԻ
ԵՏՈՒ ԶԻՄ ՀՈԳՈՑ ԱՐԳԻԻՆՍՍ ՅԵԿԵ-
ՂԵՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԷՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ
ԵՏՈՒՆ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՔԼՐԻՍ-
ՏԱՓՈՐԻ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 151, Սարգսյան, 1954, 6, 51,
Լուսանկ. 123

Գիտելիք. Առաջին շարքում միաբանողի անունը՝ Տերուցակաց մինչ այս հիշատակված է XV—XVI դարերի մատենագրության մեջ, ուրեմն այստեղ անձնանվան հնագույն վկայությունն է, որը վերաբերում է Յովհաննես Բ-ի վանահայրության տարիներին (1250—1276):

317. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, նախորդի տակ, 5 տող.

ԵՍՄԷՆԱԶՍԻ ԱԲԱՆԵՑԱՅԵԷՆՍ
ՈՒՋԻՄ ՀՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿԵ
ՂԵՑԻՍ ԵՒ ՍՈՔԱՅ ՍԱՆ ՄԱՆ Ե Ց
ԻՆ ԱԶԱԴԻՄ ԱՆ ԻՆՈՒՆ Ե ԱՅ
ԵՒ ՄԱՆ Ե ԱՅ

ԵՍ՝ ՄԵՀՆԱԶՍ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԵՒ ԵՏՈՒ
ՋԻՄ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ:
ԵՒ ՍՈՔԱՅ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ա. ԺԱՄ
Ի ՏԱԻՆԻ ՆՈՒՆԵԱՅԵՒ ՄԱՆԵԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսակ. 123

Գիտելիք. Միաբանողի անունը՝ Մեհնազ, ըստ Հր. Աճառյանի ստուգաբանության ծագում է պարս. — meh-լուսին և naz-նազանք բառերից¹: Մակալն նրա բառարանում անձնանվան միակ հիշատակությունը 1317 թվականից է: Այսպիսով, քննվող բնագրում ունենք Մեհնազ իգ. անվան հնագույն վկայությունը, որը թվագրվում է Մակարավանքի առաջնորդ Յովհաննես Բ-ի ժամանակներով՝ XIII դարի երկրորդ կեսերը: Նունեհ, Մանեհ Հոփսիսիան կույսերն են, այդ անձնանունների սեռական հոլովածները լինում են նաև՝ նունեի, Մանեի (=նունեայ, Մանեայ), որ, անշուշտ, ավելի հարազատ է ժողովրդական արտասանությանը:

318. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, արևմտյան պատին, նախորդից աջ, 4 տող.

ԵՍՀԱՐՈՒՅԻՄ ԱԲԱՆԵՑԱԵԷՆՍ
ՋԻՄ ՀՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿԵՂԵՑ
ԻՍԵՍՈՔԱՅ ՍԱՆ ՄԱՆ Ե Ց
ԻՆ ԱԶԱԴԻՄ ԱՆ ԻՆՈՒՆ Ե ԱՅ
ԵՒ ՄԱՆ Ե ԱՅ

ԵՍ՝ ՀԱՐՈՒՅԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԵՒ ԵՏՈՒ
ՋԻՄ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ:
ԵՒ ՍՈՔԱՅ ՍԱՀՄԱՆԵՑԻՆ Ա. ԺԱՄ
Ի ՏԱԻՆԻ ՍՐԲՈՑ ԳԱՅԻԱՆԵՑԱՆՑՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51,
Լուսակ. 123

Գիտելիք. Միաբանողի անունը Շարուհի Աճառյանը փոխանված է համարում եզրայեցերենից, որտեղ այն ունի Շարուհեա ուղիղ ձևը²: Ստուգաբանողը տարակուսում է, թե ինչպես է հայկական միջավայրում այս իգական անունը դարձել Շարուհի, որ տվյալ ձևով մեկ անգամ հիշատակվում է 1357 թ. մի հիշատակարանում: Մեզ հավանական է թվում մտածել, թե Շարուհին կարող էր կաղմբակ ունի վերջածանցով այլ բառերի համաբանություն (Թագուհի, դշխուհի): Այս արձանագրությունը փորագրվել է Յովհաննես Բ-ի առաջնորդության ժամանակ, ըստ այսմ, այստեղ Շարուհի անձնանվան հնագույն վկայությունն է:

319. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսստյին պատին, լուսամուկտից ձախ, 4 տող.

ՅՈՒՍՈՎԱՅ ԵՍԻՄԱՆԻԿԵԿԵՑՈՅ
ՇԻՆՈՒԹԻԿԵԿԵՑՈՅ ՍԵՉԵՄԱՅ ԳԻՆՅԱԲՈՒՆԻՔՆԱՅ
ԳԵՊԱՆՎԱՅ ԳԱՅԻԱՆԵՑԱՆՑՆ
ԵՒ ԱՄԱՐԱՅ ԵՍԻՄԱՆԻԿԵԿԵՑՈՅ
ՊԱՄԱՐԱՅ ԵՍԻՄԱՆԻԿԵԿԵՑՈՅ
ՍԵՉԵՄԱՅ ԳԻՆՅԱԲՈՒՆԻՔՆԱՅ
ԳԱՅԻԱՆԵՑԱՆՑՆ

ՅՈՒՍՈՎԱՅ ԱՅ, ԵՍ՝ ԽԱՐԻԲԵԿ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՆԱՆԱ ՋՄԵՐ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ
ՏՈՒԱՔ ԻՇԻՆՈՒԹԻՒՒՆ ԵԿԵՂԵՑՈՅ, ԵՒ ՋԻՄ ԱՅԳԻՆ ՅԱՐՔՈՒՆԻՔՆ՝ ԱՅԳԵՊԱՆՈՎ:
ՀԱՅՐՈ ՅՈՎԱՆԵՍՍԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՈՅ ԵՏՈՒՆ ՄԵՋ ՊԱՏԱՐԱԳ ՋԱՄԷՆ ԵԿԵՂԵՑԻՔՈՅ
Ի ՏԱԻՆԻ ՎԱՐԱԳՈՅ ԽԱՉԻՆ: ՈՎ ՋԱՅԳԻՆ ԽԼԷ ԿԱՄ ՋԺԱՄՆ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:
Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 150, Սարգսյան, 1954, Ե, 50,
Լուսակ. 124

¹ Հր. Աճառյան Հայոց անձնանունների բառարան, 7, էջ 153.
² Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, 9, էջ 93.

Գիտելիք. Արձանագրությունը փորագրված է ուղղաձիգ եկամտագրով, գրերի փոսերը կարմրադեղնով ներկած, ընթերցվում և վերծանվում է հաջողությամբ: Չնայած դրան, նախորդ հրատարակիչներն այն ընթերցել են էական աղավաղումներով: Արձանագրության ժամանակը որոշվում է Յովհանէս Բ-ի վանահայրության տարիներով, որ, ինչպես տեսանք, ընդգրկում են 1250—1276 թվականները: Սակայն այս թվադրության դեմ առարկում է... տուաք ի շինութիւն եկեղեցոյս նախադասութունը, որ կարծես թե նվիրատվությունը ժամանակակից է դարձնում գավթի կամ հուշարձանախմբի եկեղեցիներից որևէ մեկի շինությունը: Արդեն նշել ենք, որ Յովհանէս Բ-ի առաջնորդության ժամանակաընթացքում Մակարավանքի բոլոր մեղ հայտնի շենքերը վաղուց ավարտված էին, աստի մեղ համար անհասկանալի է մնում, թե ինչու է այստեղ շենքավում, որ նվիրները արված են ի շինութիւն եկեղեցոյս: Պետք է ենթադրել, թե խորհրդակցել և նախնի նվիրներ են տվել ոչ թե դավթի շինության, ինչպես գրված է, այլ թերևս նրա կահավորման, սպասքների ձեռքբերման և այլ ծախսերի համար, կամ գուցե ի շինութիւն վերաբերում է Հին եկեղեցու վերանորոգությանը, որ, ամենայն հավանականությամբ, կատարվել է Յովհանէս Բ-ի օրոք: Նվիրատուի անունը՝ խարիրեկ ընթերցվում է պարզորոշ և տարակարծություն չի առաջացնում: Անձնանունը անհայտ է գիտությունը և այստեղ հիշվում է առաջին անգամ: Նրա ամուսնու՝ Նանայի անունը գործածական է եղել XII — XIV դարերում, սակայն այս նանան տեղ չի գտել Աճառյանի բառարանում:

2-րդ շարքում եւ զիմ այգին յԱրքունիքն այգեպանով... Ջալալյանցը վերծանել է՝ եւ զիմ այգին արքունիքն, այգեովն, որ անիմաստ է: Սարգսյանը ստույգ վերծանելով՝ յանքունիքն՝ այգեպանով... յարքունիքն տեղանուն չի դիտել: Մեր կարծիքով յԱրքունիքն պետք է հասկանալ այն վարի (դուղ, դաշտամաս, անտառ) անունը, որտեղ գտնվել է նվիրվող այգին: Այգու հետ վանքին է նվիրվել նաև շինականը, այգեպանը: Սա մեր քննած արձանագրություններում առաջին դեպքն է, երբ գլաղացի է նվիրվում վանական կենտրոնին: Մեր նպատակից դուրս է պարզել, թե այդ այգեպանը վանքից ինչ աստիճանի կախման մեջ է գտնվել: Մի բան պարզ է, որ այս օրինակը գալիս է ավելացնելու վանքերին շինական նվիրելու հիշատակությունները՝ XII — XIV դարերի վիճակագրական հուշարձաններում:

320. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, լուսամուտից աջ, նախորդի տակ, տառերը կարմրադեղնով ներկած, 3 տող.

ԵՍՇՐՈՒԱԼԵԾՅՈՒՍՈՎԱԲԱԲՆԱԵՏԱԱԾԱԾՆԻՍԵԻԵՏՈՒԻ: ԴԱՀԵԿԱՅԵԿԵՂԵՑ
 ԻՍԱՌԱՋՆՄԻՄԴԵԻԹԵԻՄԱԲՆԱՔՍԵՏՈՒՆԻԶԲԱԲԶԱԴԻՍԱԼԵՆՅՈՎԱՆՈՒՄՄ
 ԱԵՄՏԻՆՈՎԻԱՓՆԱԵԻՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐԷ

ԵՍ՝ ՇՐՈՒԱՆ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ : Խ: ԴԱՀԵԿԱՆ ՅԵԿԵ-
 ԴԵՑԻՍ: ԱՌԱՋՆՈՐԴՍ ԳԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ : Բ: ԱԻՐ ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ
 ՅՈՎԱՆՆՈՒ, ՆՈՐ ՏՍԱՐԵՄՏԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՑՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 150, Սարգսյան, 1954, Ե, 50;
 Լուսակ. 124

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը Ջալալյանցը վերծանել է Շրուևայ, իսկ Սարգսյանը՝ Շրուան: Տարբերության տեղիք է տվել Ն-ի գրության եղանակը. այն փորագրված է Ա-ի ձախ ստեղծի վրա, այնպես որ տառակցումը կարելի է կարդալ և նա, և ան: Շրուան ավելի ճիշտ ենք համարում այն հիմքով, որ անձնանունն այս ընթերցմամբ վկայված է այլուոա և ստուգաբանվում է (Շիրվան, Շրուան)¹, մինչդեռ Շրուևայ(յ) ձևը ոչ միայն ավանդված չէ, այլև անբացատրելի է մնում: Անձնանունն այստեղ նախնագույնն է, քանի որ մինչև այս նույն անունը կրող Շար գյուղի իշխաններից մեկը հիշատակված է 1411 թ.²: Գրվող արձանագրության ժամանակը պետք է որոշել Դավթի առաջնորդության տարիներով (1220 — 1250):

¹ Տե՛ս Հր. Աճառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Գ, 165:
² Նույն աեռում է՝ 166:

2—3-րդ շարքերում. ի տաւնի Յովհաննու նոր տարեմտին, Զալալանցը վերծանել է՝ ի տաւնի Յովհաննու տարեմտին, իսկ Սարգսյանը՝ ավելի է հեռացել իրականից, ընթերցելով՝ ի տաւնի Յովհաննուն, որ տարեմտին, որն անհասկանալի է:

321. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, նախորդի տակ, 3 տող.

ԵՍԱԵԻԿԱԵԾՅՈՒՍՈՎԱԲԱՆԵՑԱՄԾԱԾՆԻՍԵԵՏՈՒԻԻԴԱՆԵԿԱՆԻԳ
ԱԻԻԹՍԱՌԱԶՆՄԴՍԴԻԹԵԲԱԲՆԱՔՍԵՏՈՒՆԵՂ:Ա:ԺԱԽԵՆԻՅՈՎԱ
ՆՈՒՄՏԱԷՄՏԻՆՈՎԱ ՓՆԵԽԵՂԱՅՆՏԵՐԷ

ԵՍ՝ ԱՐԵԻԿ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԱԾԱԾՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ :Ի: ԳԱՀԵԿԱՆ Ի ԳՍ-
ԻԻԹՍ: ԱՌԱԶՆՈՐԳՍ ԳԱԻԹ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ԻՆՁ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՅՈՎԱ-
ՆԻՆՈՒ, ՆՈՐ ՏԱՐԷՄՏԻՆ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐ Է:

Հրատ. Զալալանց, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ն, 50,
Լուսանկ. 124

Գիտելիք. նվիրատուի անունը Զալալանցը վերծանել է Արեւի, չնկատելով փոքր-ինչ եղծված բառավորչի կ-ն: Այս վկայության հիմամբ Ն. Մառը հավաստում է ի՛նչ փաղաքջական մասնիկի հնչյունափոխություն Ի-ի, որ նրա կարծիքով տեղի է ունենում հալ բարբառներում (համտ. աղջիկ > ախլի)¹: Արևիկ ար. իգ. անձնանուն է՝ ավանդված XII—XIII դարերի աղբյուրներում:

3-րդ շարքերում... ի գաւիթս առաջին անգամ է հիշատակվում շինքի անունը, մինչդեռ Սարգսյանը այն անվանում է ժամատուն, իսկ գավիթը համարում է գլխավոր եկեղեցուց արևմուտք, նրան կից կառուցված շինությունը:

2—3-րդ շարքերում՝ ի տաւնի Յովհաննու նոր տարեմտին, Զալալանցը և Սարգսյանը վերծանել են կրկնելով նախորդ արձանագրության սխալը՝ ի տաւնի Յովհաննուն որ տարեմտին: Արձանագրության ժամանակը որոշվում է գավթի շինության և Դավթի առաջնորդության տարիներով (1220—1250):

322. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, լուսամուտից աջ, զրեբի փոսերը կարմրադեղով ներկած, 6 տող.

ԵՍՎԱԶԷԱՆԲԵՐԹԵՑԻ Ի ՇԻԱՆԱՅԻՇԻՆԵՏՈՒՄԵՑՎԱԿԻ
ԴՍՀԵԿԱԻՇԻՆՈՒԹԵԳԱԻ ԹԻՍՁԵՌԱԲԳԻՐԴՄՎԱԴԱԴԱԴԵՐԻՆԵԻ
ՅԱՌԱԶՆՄԴՈՒԹԵՆԵՐԳ ԱԹԻԵԻՍՈՔՍԵՏՈՒՆԵՂ Ա ՁԱՌՈՒՄԱՆ
ԵԻԾՍԱՌՁԱՐԴԱՆՁԱԵՆ ԵԿԵՆԵՑԻՔՍԻՆՁՊԱՄԱԳԵԱԼՁՔՍ ՈՎԱ

ՓԱԷՄԵՂԱ
ՅՆՏԵՐԷ ԵՂ

ԵՍ՝ ՎԱԶԷ ԱՆԲԵՐԹԵՑԻ ԻՇԽԱՆԱՅ ԻՇԽԱՆ ԵՏՈՒՎԵՑ ՀԱՐԻԻՐԳՍԱՀԵԿԱՆ Ի ՇԻՆՈՒ-
ԹԵՐԱՆՂ ԳԱԻԹԻՍ, ՁԵՌԱՄԲ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԳԱՊԵՏԻՆ ԵԻՅԱՌԱԶՆՈՐԳՈՒԹԵՐԱՆՂ ՀԱՌ
ԳԱԻԹԻ: ԵՒ ՍՈՔՍ ԵՏՈՒՆ ՁՂԱԶԱՐՈՒ ՏԱԻՆՆԵԻ ՁԾԱՌՁԱՐԳԱՐՆ ՁԱՄԵՆ ԵԿԵՂԵ-
ՑԻՔՍ ԻՆՁ ՊԱՏԱՐԱԳԵ(Ա)Ղ ՁՔՍ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՄ ՄԵՂԱՅՆ ՏԵՐ Է: ԱՄԷՆ:

Հրատ. Զալալանց, Ա. 149, Սարգսյան, 1951, Ն, 49,
Լուսանկ. 125

¹ Տե՛ս «Վիճական տարեգիր», Առաջաբան, էջ X1:

Գիտելիք. Արձանագրությունը անվթար է պահպանվել, ընթերցվում և վերծանվում է հաջողությամբ: Այն հյուսիսային պատի խորշում հատվածի երեք բնագրերից հնագույնն է: Նվիրատու՝ Վաչե Անբերդեցին պատմական հալտնի անձնավորությունն է, Վաչուտյանց տոհմի նշանավոր ներկայացուցիչներից մեկը՝ Վաչե Բ, Սարգիս Բուրդ Ա-ի որդին: Իշխանաց իշխան Վաչե Բ Վաչուտյանցը Արագածոտնի, Շիրակի և Ամբերդի վերակացու էր կարգված Ջաքարե սպասալարի կողմից և այդ գավառներում իշխել է XIII դարի առաջին աստիճաններում: Նա կառուցել է Սաղմոսավանքի Ս. Սիոն եկեղեցին (1215) և նպաստավորել Հովհաննավանքի կաթողիկոս եկեղեցու շինությունը (1217): Ամենայն հավանականությամբ, այդ ժամանակներին է վերաբերում և սույն արձանագրությունը կատարվող նվիրատվությունը: Արդեն նշել ենք, որ գավթի հնագույն արձանագրությունը թվադրված է Ուր (1224 թ.), ուրեմն այդ թվականին շինքի կառուցումն արդեն ավարտված էր, ուստի, եթե նրա շինության տեղությունը ընդունենք մոտ 7—8 տարի, կարող ենք հիմնադրումը համարել 1215—1217թթ., որոնք և կլինեն Վաչե Անբերդեցու նվիրատվության տարեթիվը, թեև այդ մասին քննվող արձանագրությունը պետք է փորագրված լիներ շինքը կառուցվելուց հետո: Մի բան ակնհայտ է, որ Վաչեի 600 դահեկան՝ այդ ժամանակների համար պատկառելի գումարը սովորական օտանդակ նվեր չէ, այլ գավթի շինության վրա ծախսված հիմնական դրամագույն: Այլ կերպ ասած, գավթի հոլակերտ շինքը կառուցվել է հիմնականում իշխանաց իշխան Վաչե Ամբերդեցու գումարներով, քանի որ մյուս նվիրագրերում հիշատակված ընծաներն անհամեմատ նվաղ չափերի են և մեծ մասամբ կատարված գավթի շինությունն ավարտելուց հետո:

Առաջին շարքում ուշագրավ է Անբերդեցի անվան մեջ 'Ի>Ր' դիրքային հնչյունափոխությունը, որ անշուշտ տեղի է ունենում ր-ին հաջորդող դիրքում: Նույն տողում դահեկանների քանակը վեց հարիւր հազվադեպ է, սպասելի էր նույն թվի արտահայտումը այբուբենի գրերով, սվլալ դեպքում ԶՃ կամ Ո: Մեր կարծիքով վեց հարիւր է գրված նվիրատվությունն ավելի ցալտուն տալու, նրա մեծությունն ընդգծելու նպատակով:

1—2 շարքերում ետու վեց հարիւր դահեկանի շինութեան գաւթիս ձևումը Գրիգոր վարդապետին... տարակույս է հարուցում ձեռամբ Գրիգոր վարդապետին կապակցությունը: Սովորաբար նման դեպքերում, ինչպես ցուց է տվել Ս. Բարխուդարյանը, կապակցությունը հասկացվում է իբրև շինքը կառուցող ճարտարապետի կամ վարպետի անվան մատնանշում: Սակայն սվլալ իրադրության մեջ այդպիսի մեկնաբանությունն անհավանական է: Ավելի բնական է ենթադրել, որ Վաչե Անբերդեցին ձեռամբ Գրիգոր վարդապետին ասելով, նպատակ է ունեցել նշել, որ 600 դահեկանը գավթի շինության համար նվիրվել է Գրիգոր վարդապետի միջոցով, վանահայր Դավթի առաջնորդությամբ, քանի որ շարունակության մեջ շեշտվում է, որ այդ գումարի դիմաց սոքա (Գրիգորը և Դավիթը — Ս. Ա.) ետու... ինձ պատարագել... և այլն: Ուրեմն, Գրիգորը ոչ թե գավթի շինող վարպետը կամ ճարտարապետն է, այլ վանքի ազդեցիկ վարդապետներից մեկը, գուցե և Դավիթ առաջնորդի ամբողջակիցը: Արդյոք այս Գրիգոր վարդապետը նույնը չէ գլխավոր եկեղեցու հարավային պատի տակ երբեմն կանգնեցված մեծ խաչքարի չորս բեկորների արձանագրության Գրիգորի հետ, որը այստեղ նույնպես հիշատակված է Մակարավանքի առաջնորդի, այս դեպքում Յովհաննես Ա-ի հետ (...յառաջնորդութեան սր ուխտիս Յոհաննիսի եւ վարդապետիս Գրիգորոյ...): Այո ենթադրության դեմ չի կարող առարկել արձանագրության ժամանակը, որը 1205 թ. է՝ գլխավոր եկեղեցու շինությունն ավարտելու և խաչքարը կանգնեցնելու տարին:

323. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային սլատին, Վաչե Անբերդեցու արձանագրության տակ, 5 տող.

ԵՍԳՐԻԳՐՎԱՐԴԱՊԵՏՈՐԴԱՐԱՊԵՏՆԻ ՄԵԾՅՈՒՄՈՎՄԻԱ
ԲԱՆԵՅԱՄԾԱԾՆԻՍԵԻԵՏՈՊԱՏՈՒԱԿԱԳՐԵՆՔԵԻՒԱՉՄԱՍԱՄԲ
ՅԱՌԱՋՆՈՐՈՒԹԵՎԵՐԴԵՐԵԻՍԻԱԲԱՆԱՅ ՍԵԻՍՈՔԱԵՏՈՒՆՉ
ՏԱԼՈՍՍԿԵԱՅՉԱԵՆԵԿՅԵՅԻ ՔՍԻՆՉՊԱՏԱԳԵԱԼ ՉԲՍՈՎԵԱՓԱ
ԷԿԱՉԻԱՉՍԱՉԳՐԵԱՆՍՎԱՆԵԼՋԱՆԱՊԱՏՁԵՍՅԻՅԱՅ ՈՉՉ:

ԵՈՒ ԳՐԻԳՈՐ ՎԱՐԴԱՊԵՏ, ՈՐԴԻ ԱԲԱՍԱ ԻՇԽԱՆԻ ՄԵԾ ՅՈՒՍՈՎ, ՄԻԱԲԱՆԵՑԱ ԱՊՈՒԼՆԻՍ ԵՒ ԵՏՈՒ ՊԱՏՈՒԱԿԱՆ ԳՐԵԱՆՔ ԵՒ ԽԱԶ ՄԱՍՍՄԲՈՒ, ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆՆԻ ՀԱԻՐ ԳԱԻԹԻ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆԱՑՄԱՆ ԵՒ ՍՈՒՔԱ ԵՏՈՒՆ ԶԵՍԱԻՆ ՈՍԿԵԱՆՅ ՉԱՐԵՆ, ԵԿԵՂԵՑԻՔՍ ԻՆՉ ՊԱՏԱՐԱԳԵԼ ԶՔՄ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԻԷ ԿԱՄ ԶԽԱԶ ԿԱՄ ԶԳՐԵԱՆՍ ԶԱՆԵԼ ԶԱՆԱ, ՊԱՏԺԵՍԾԻ ՅԱՑ: ՌԻԹՈՒԻՆ՝ ՈԶԶ (1237):

Հրատ. Զալալյանց, Ա, 149, Սարգսյան, 1954, Ե, 49, Լուսաեկ, 125

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը պահպանվել է անվթար և վերծանվում է հաջողութեամբ: Նվիրաւորաբար Արաւ իշխանի որդի Գրիգոր վարդապետը Սանահնի և Հառիճի վանքերի նշանավոր հոգեւոր ու գիտական գործիչներից է, բազմիցս հիշատակվում է Սանահնի վանքի վիմագրութեան մեջ: Առաջին անգամ Գրիգոր վարդապետը հիշվում է Մեծ գավթի 1211 թ. երկու նվիրագրերում՝ առաջնորդը ար ուխտիս հայր վարդապետ և վարդապետ Գրիգոր, այսինքն այդ ժամանակ նա աթոռակից է եղել Սանահնի առաջնորդ Վարդանին: 1214, 1215 թթ. երկու այլ նվիրագրերում Գրիգոր վարդապետը իբրև աթոռակից է հիշվում Սանահնի առաջնորդ Փիլիպոսին՝ առաջնորդը ար ուխտիս Փիլիպոս հայր և Գրիգոր վարդապետ: Սկսած 1215թ. Գրիգորը հանդես է գալիս իբրև վանքի միանձնյա առաջնորդ և հիշատակված է 1215, 1217, 1229 և 1234 թթ. արձանագրութիւններում: Գրիգորի առաջնորդութիւնը Սանահնի վանքում ընդհատվում է 1219 թ., երբ նա տեղափոխվում է Հառիճի վանք և դառնում այնտեղի վանահայրը: Այդ մասին տեղեկանում ենք մի ձեռագրի հիշատակարանից: Սկսած 1221 թ, մինչև 1229 թ. Սանահնի վանքի առաջնորդ է հիշված Զաքարի և Իվանի քնոորդի Հովհաննեսը, 1229 թ. երկու և 1234 թ. մեկ արձանագրութիւններում նորից Սանահնի առաջնորդ է հիշատակվում Գրիգոր վարդապետը: Սանահնի վանքի հիշվալ բոլոր արձանագրութիւններում Արաւի որդի Գրիգորը հանդես է գալիս իբրև վանքի առաջնորդի աթոռակից կամ ինքնուրույն առաջնորդ, որը ընդունում է նվիրատուների ընծաները և զրանց դիմաց սահմանում հատուցում-պատարագներ: Բացառութիւն է կազմում միայն փոքր գավթի մուտքի 1217 թ. իր իսկ Գրիգորի արձանագրութիւնը, որտեղ նա առաջնորդ լինելով, հանդես է գալիս նաև որպես նվիրատու՝ ետու յԱժժածինս խաչ մի մեծ, ԺԳ դիրք, ետու և այլ արդիւնք:

Մակարավանքի գավթի քննութեան առարկա նվիրագրում ևս Գրիգոր վարդապետը միաբանելով վանքին, նվիրել է պատուական գրեանք և խաչ մասամբ: Ըստ երևույթին, Արաւ իշխանի որդի Գրիգորը ունեցել է ձեռագրերի սեփական հարուստ հավաքածու, որից և մաս է հանել Սանահնի (ԺԳ դիրք) և Մակարավանքի գրատներին: Ինքը՝ Գրիգորը ժամանակի զարգացած ուսումնական հոգեւորականներից է եղել, ժամանակակիցների կողմից հորջորջված՝ մեծ քարուքարե: Նրա առաջնորդութեան տարիներին բարձր զարգացման ու ծաղկման է հասել Սանահնի դպրոցը, որի գիտնական ուսուցիչներից մեկն էլ ինքն է եղել: Ներկայումս բանասիրութեան կողմից հաստատված է, որ «Պատճառաց գիրքը» Գրիգոր վարդապետի հեղինակութիւնն է և երկար տարիներ իբրև դասագիրք է ծառայել Սանահնի վանքի ճեմարանում¹, ինչպես տեսանք, Սանահնի վանքի առաջնորդ Գրիգոր վարդապետի վերջին հիշատակութիւնը վերաբերում է 1234թ., զրանից հետո նրա մասին ոչինչ հայտնի չէ: Նրա մեծ տապանաքարը գտնվում է Սանահնի վանքի բակում, մեծ գավթի մուտքի առջև և ունի Գրիգոր ար վարդապետ որդի Արաւայ² տապանագրութիւնը՝ առանց թվագրութեան: Գ. Ղաֆաղարյանը նրա մահվան թվականը համարում է 1234—1240 թթ., ըստ որում առաջին թվականը նրա մասին վերջին հիշատակութեանն է վերաբերում, իսկ վերջինը՝ 1240թ. երբ նա արդեն չկար: Այդ թվականին Սանահնի առաջնորդ է հիշատակված Հովհաննես վարդապետը: Այսպիսով, Մակարավանքի գավթի սույն արձանագրութիւնից մենք իմանում ենք, որ 1237 թ Գրիգորը դեռևս ապրում էր և նվիրներ մատուցում վանքին:

Դժվար է որևէ կարծիք հայտնել Գրիգոր վարդապետի՝ Մակարավանքին միաբանելու, ընծաներ մատուցելու և այդ մասին սույն նվիրագրերը փորագրելու շարժառիթների մասին: Հարցն ավել-

¹ Տե՛ս Կ. Ղաֆաղարյան, Սանահնի վանքը..., Երևան, 1957, էջ 121, 129, 135:

² Նույն տեղում, էջ 116:

³ Նույն տեղում, էջ 58:

⁴ Նույն տեղում, էջ 175:

լի է բարդանում նաև այն պատճառով, որ բնագրում Գրիգորը չի ներկայանում իբրև Սանահնի վանքի առաջնորդ, ինչպես մնացած բոլոր արձանագրություններում. այլ որպես՝ Գրիգոր վարդապետ, որդի Աբասա իշխանի: Մյուս կողմից, ոչ մի հիմք չկա կարծելու, թե այդ ժամանակ (1237) Գրիգորը այլևս վանքի առաջնորդ չէր և Մակարավանք էր գալիս իբրև նույն վանքի շարքային միաբան-վարդապետ: Դժվար են բացատրվում նաև Գրիգոր վարդապետի՝ Հառիճի վանք տեղափոխվելու և մի քանի տարի աճյալ վանահայրություն անելուց հետո նորից Սանահնի վերադառնալու պարագաները: Այս հարցերը մեր նպատակից դուրս են և հնարավորություններից վեր, սուտի ե թողնում ենք մասնագետների տնօրինությունը:

324. ԳԱՎԻԹ. ներքուստ, հյուսիսային պատին, վերևի մասում, նախորդի տակ, 6 տող.

ԱՅՍԳԻՐՅԻՆ ԱՄԱԿԻՍԱՆՄԱԵԼԻՆԵՐԻՍԱԱՐԴԻՄԻԲԱՉ ՈՒՄՈՐ:
ԱՅԹԻՅՆԵՂԵԼԴԻՄԵՑ ՅԱԾԱԾԻՆՍԵԻՆՈՅՆԱՐՅԱՆԿԱՐԾԱԿԻ
ՆԱՍԵԼՆՐԱՄԱՆԱՐԱՉԻՆԱՆԿԵԼՅԵՐԻՎԱԵՆԵԼԿԵԱՆՑԱՂՈՅՍԵԼԹՈՂ
ԿՍԿԻԾ ԾՆՈՂԱՑԵԻԱՄԻՍՆՈՅԵՆՈՔԱՅԵՏՈՒՆՉ ԻՆՉԱՆՄԱՅՄԾԱԾ
ԻՆՍ ԴԵԻԹԵԼԵԱԲՄԵՍԵՏՈՒՆԵԴՅԱՄԻՍԵՆԻՍՈՅՆԳԱԼԱՍԵԱՆՆՈՎ
ԻԱՓԵԴԱՏԻՅԱՅ ՈՂԲՁ

ԱՅՍ ԳԻՐ ՅԻՇԱՏԱԿԻ ԼԵՂ ՍԱՀՄԱՆԵԱՂԼԻՆ ԵՐԻՏԱՍԱՐԴԻ, ՈՐ ԲԱԶՈՒՄ ՈՐՈԳՎԱՅԹԻՑ
ՆԵՂԵԱՂ, ԳԻՄԵԱՂՅ ՅԱԾԱԾԻՆՍ, ԵԻ Ի ՆՈՅՆ ԱԻՐ ՅԱՆԿԱՐԾԱԿԻՂ ՀԱՍԵԱՂ ՀՐԱ-
ՄԱՆ ԱՐԱՐՁԻՆ, ԱՆԿԵԱՂՅ ՅԵՐԻՎԱՐԷՆ, ԵԼ Ի ԿԵԱՆՑԱՂՈՅՍ, ԵԻ ԵԹՈՂԿՍԿԻԾ ԾՆՈ-
ՂԱՑ ԵԻ ԱՄՈՒՍՆՈՅ: ԵԻ ՆՈՔԱՅ ԷՏՈՒՆ ԶԻՆՉՍ ՆՈՐԱ ՅԱԾԱԾԻՆՍ: ԳԱԻԹ ԵԻ ՄԻԱ-
ԲԱՆՔՍ ԷՏՈՒՆ .Դ. ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՀՈԳՈՅՆ ԳԱԼՍՏԵԱՆՆ: ՈՎԼԽԱՓԷ, ԳԱՏԻ ՅԱՅ:
ՈՂԲ ԹՐՈՒՆԻ (1243):

Հրատ. Ջալալյան, Լ. 149, Սարգսյան, 1954, Ե, 49.
Լուսակ. 125

Գիտելիք. Թեև բնագիրը դուրսված է ընթերցվում և տարակարծությունների տեղիք չի տալիս, բայց նրա մեկնաբանությունը որոշ դժվարությունների նետ է կապված: Նախորդներից Ջալալյանը բնագիրը ներկայացրել է լատինի խմբագրված և իրականից խիստ հեռացած (սահմանափակ լինի իրև. սահմանելի, եւ նոքա Ետուն զեմս, փոխ. եւ նոքայ հտուն զինչս և այլն). ուստի նրա վերծանությունը ոչ մի չափով չի օժանդակում դժվար բացատրելի հատվածների մեկնությունը: Սարգսյանը ավելի ստույգ է ընդօրինակել բնագիրը, սակայն նրա մոտ պակասում են ծանոթագրությունները:

Առաջին շարքում այս գիր յիշատակի է սահմանելից երիտասարդի, որ... պարզ չէ, թե ինչ է նշանակում սահմանել (ից) երիտասարդ... արդյոք, երիտասարդ տվյալ իրադրության մեջ հասարակ անուն է, թե անձնանուն, ինչպիսին էր գլխավոր եկեղեցու բնի ճակատի դարդաքանդակված աստղիկների երիտասարդը: Մեր կարծիքով սահմանել տառաշարքում պետք է վերականգնել անցյալ դերբայի վերջավորության ա-ն, որը սղված է բնագրի մյուս անցյալ դերբայներում ևս՝ նեղել (<նեղեալ), հասել, անկել, և սահմանեալ-ը դիտել իբրև երիտասարդի որոշիչ: Այս դեպքում սահմանեալ, սահմանել կարող է նշանակել ի սահման անգր, յեզր կամ ի վախճան հասուցանել, վախճանել: Ուրեմն սահմանեալ երիտասարդ նշանակում է վախճանեալ, վախճանված, ըստ այսմ, առաջին տողի բնագիրը պետք է հասկանալ. այս գիր յիշատակի է վախճանված երիտասարդի, որ... և այլն: Մյուս կողմից, ինչպես արդեն նշել ենք, ութանկյուն աստղիկների մարդու բարձրաքանդակի մոտի երիտասարդ-ը անձնանուն ենք համարում, հուշարձանը քանդակազարդողի կամ

կառուցողի անունը: Ուստի չի բացառվում, որ քննություն ենթակա արձանագրության մեջ ևս երիտասարդը լինի վախճանվածի անձնանունը, թեև բնագրում այն կարող է գործածված լինել նաև հասարակ անվան իմաստով: Շատ գալթակղիչ կլինեի այս երիտասարդներին նույն անձը համարել, որը սակայն բացառվում է, քանի որ եթե սույն արձանագրության երիտասարդը դիմեաց յԱծածինն էլ ի նոյն ար յանկարծակի անկեալ յերիվարեց ել ի կեանցագոյս, ապա բարձրաճանդակի երիտասարդը իբրև ճարտարապետ կամ վարպետ-քանդակող պետք է որ երկար աշխատած լինեի Մակարավանքում, ուստի և նրա մասին չէր կարելի ասել վերոբերյալ բառերը: Բացի դրանից, ժամանակագրորեն ևս անհնար է այդ նույնացումը, որովհետև, ինչպես տեսանք. գլխավոր եկեղեցու շինությունն ավարտվել, հետևապես և երիտասարդի զարդաքանդակներն ու մակագրությունը կատարվել են 1205 թ. առաջ, մինչև սույն երիտասարդի մահը և այդ առթիվ գիր յիշատակին կատարվել է 1243 թ.:

1—2-րդ շարքում որ ի բազում որոգայթից նեղեալ դիմեաց յԱծածին չի հասկացվում, թե ինչ որոգայթներից է նեղվել և Մակարավանքին ապավինել երիտասարդը: Ժամանակը համընկնում է մոնղոլական ավերիչ արշավանքների առաջին տարիներին, նրանց ասպատակությունների և կոտորածների արյունալի ժամանակներին, սակայն դժվար է անվերապահորեն որոգայթները վերագրել մոնղոլների վախճանություններին, որքան էլ հավանական համարենք այդ ենթադրությունը: Մոտավորապես նույն բովանդակությունն ունի Ն. Վարազ վանքի գավթի հարավային մուտքի ճակատակալի 1261թ. արձանագրությունը, որտեղ ասված է. ես՝ Հայրուտ վանեալ զձիավարծ իշխանուքից և հասեալ յայլիս զարհուրեցա ի սպառնալեաց և դիմեցի եղբայրացոց Անապատիս, իհարկե անհասկանալի է մնում, թե ինչ սպառնալիքներից է ապավինում վանքին, արդյոք դա վերաբերվում է օտարազգի ջարդիչների հալածանքներին, դավանական անհամաձայնություններին, թե անձնակախ աշխարհիկ մեղանջումներին, ինչպես այդ նկատում ենք Հայրուտի որդու՝ Յոհանեսի մոտ, նույն արձանագրության շարունակության մեջ. զարհուրեցա ի գործոց իմոց:

325. ԳԱՎԻԹ. հարավ-արևելյան ավանդատան արևմտյան պատին, դեպի երկրորդ հարկի մուտքը տանող աստիճանների տակ, 5 տող.

ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆ
ՄԻՆՊԻԱՏԻԱԳ
ՅՈՎԷՆԻՍԻԲԷ
ՀԱՆԱՅԻԵՈՎ
ԽԱՓԱՆԵԴԱՏ ՅԱՅ

ՆՈՐ ԿԻՐԱԿԷԻՆՄԻՆ ՊԱՏԱՐԱԳԹՈՎ
ՎԼԵՆԻՍԻ ՔԱՂԱՆԱՅԻ Է: ՈՎԽՈՒՓԱՆ
ՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 51;
Լուսակ. 120

Գիտելիք. 2-րդ շարքում մին պատարագ. որոշյալ թվականը գոյականի հետ դժվար է բացատրվում զբարբարի կանոններով: Ինչպես նշել ենք, իրողությունը գալիս է ժամանակի խոսվածքներից և կենդանի է արդի մի քանի բարբառներում: Հիմք ընդունելով բնագրի տառաձևերի հնագրական հատկությունները, այն համարում ենք գավթի հնագույն հիշատակարաններից:

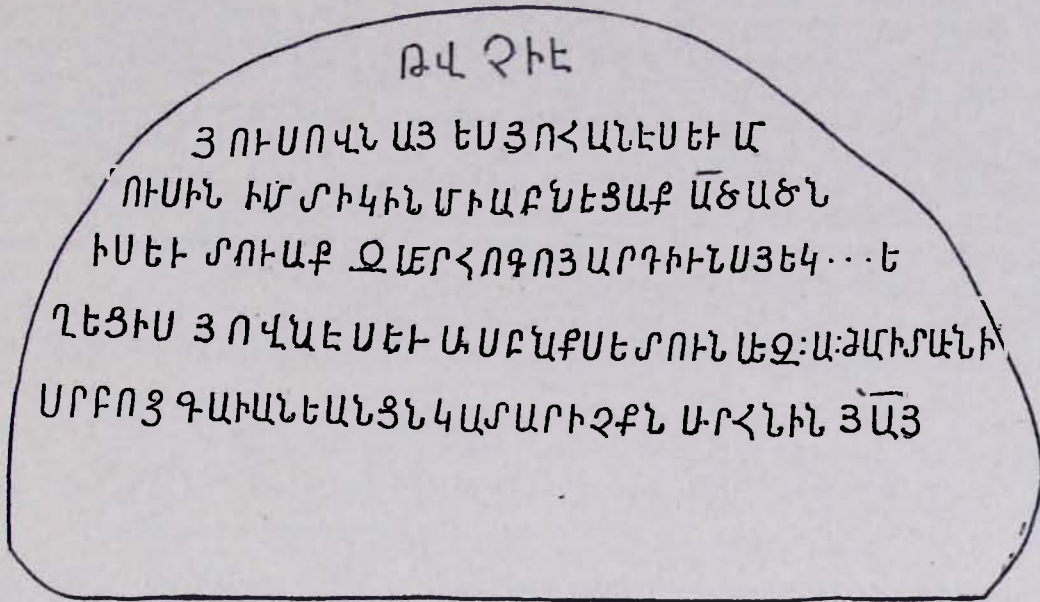
326. ԳԱՎԻԹ. հարավ-արևելյան ավանդատան արևմտյան պատին, աստիճանների տակ, 3 տող.

ԻՆՈՂԱԲՈՒՐՄԻՆ
ՊԱՏԱՐԱԳԵՐԱՆՆ
ԱՀԻԱՆԽԱՓԱՆ

Ի ՆՈՅՆ ԱԻՈՒՐ ՄԻՆՊԱՏԱՐԱԳ
ԵՐԱՆՇՊԱՀԻ ԱՆՈՒՓԱՆ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 51;
Լուսակ. 126

Գիտելիք. Մին պատարագ ձևի մասին տեսնել նախորդ բնագրի ծանոթագրությունը: Երանջան անձնանունը, ինչպես նշել ենք, ծագում է Իրան և շահ բառերից, որտեղ Իրանը կիրառված է նախնագույն Երան (Էրան) ձևով: Այստեղ այդ անվան հնագույն գործածությունն է, որն անծանոթ է բանասիրությանը:

ԲՎ ՉԻԷ

Յ ՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍՅՈՂԱՆԵՍԵԻ Ա

ՈՒՍԻՆ ԻՄ ՏԻԿԻՆ ՄԻԱԲՆԵՅԱՔ ԱՅԱԾՆ

ԻՍԵԻ ՏՈՒԱՔ ՉԱԵՐՀՈԳՈՅԱՐԴԻԻՆՍՅԵԿ...Ե

ՂԵՅԻՍ Յ ՈՎԱԷՍԵԻ ԱՍԲԱՔՍԵՏՈՒՆ ԱԶ:Ա:ՁԱԻՏԱՆԻ

ՍՐԲՈՅ ԳԱԻԱՆԵԱՆՅՆ ԿԱՄԱՐԻՉՔՆ ԱՐՀՆԻՆ ՅԱՅ

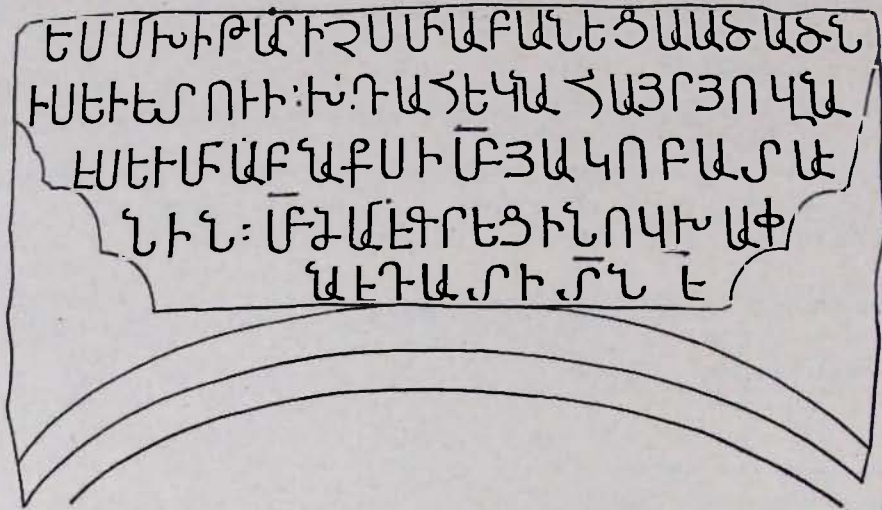
Ի՛, ԹՎԻՆ՝ ԶԻԷ (1278), ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՂԱՆԵՍ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՏԻԿԻՆ ՄԻԱԲԱՆԵՅԱՔ ԱՅԱԾՆԻՈՒ ԵՒ ՏՈՒԱՔ ԶՄԵՐ ՀՈԳՈՅ ԱՐԴԻԻՆՍ ՅԵԿԵՂԵՑԻՍ: ՅՈՎԱՆԵՍ ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԵՏՈՒՆ ՄԵՁ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻՍՐԲՈՅ ԳԱԻԱՆԵԱՆՅՆ: ԿԱՍԱՐԻՉՔՆ ԱԻՐՀՆԻՆ ՅԱՅ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 51:

Դիտելիք. Արձանագրությունը Մակարավանքի թվական ունեցող վերջին բնագիրն է և փորագրվել է Յովհանես Բ-ի առաջնորդության ասարիներին: Հուշարձանների պահպանության մարմինների ցուցակներում և շրջանի «Ուղեցույցում» այս արձանագրության թվագիրը սխալմամբ կարդացվում է ՆԻԷ (978թ.) և, անտեսանելի բնագրի բովանդակությունը ու նրանում հիշատակված անձերի ժամանակագրությունը, ենթադրվել է, թե այն պատկանում է Մակարավանքի տեղում հնում գոյություն ունեցած մի կառուցվածքի: Այդ շփոթությանը տեղիք է տվել սույն թվագրի Ձ գրի կիսակոր աղեղի վրայի փորագրությունը, որը հեռավոր նմանություն ունի պատկած Ն գրի հետ և, ըստ երեուլթին, փորագրողի վրիպման արդյունք է: Բնագրի այլ մասերում ես մի քանի դեպքերում վարպետի անփութության հետևանքով չեն փորագրված գրերի որոշ գծիկներ (Ա. Մ, աես բնագրի գծագրական ընդօրինակությունը) կամ հապավման գծիկ-պատիվները (ԱՅ, ՅԱՅ): Որ արձանագրությունը ՉԻԷ (1278) թվականի է, հաստատվում է ոչ միայն նրա նվիրատվական բնորոշ բովանդակությամբ, այլև Յովհանես Բ առաջնորդի հիշատակությամբ, որը գործել է այդ ժամանակներում:

Յ-րդ շարքում նվիրատուի անունը՝ Տիկին հատուկ անուն է և այստեղ հանդես է գալիս իբրև այդ անձնանվան նախնազույն վկայություններից մեկը:

1 Տե՛ս 2. Եղիազարյան, Իջևանի շրջանի պատմական հուշարձանների ուղեցույց, Երևան, 1947, էջ 8:

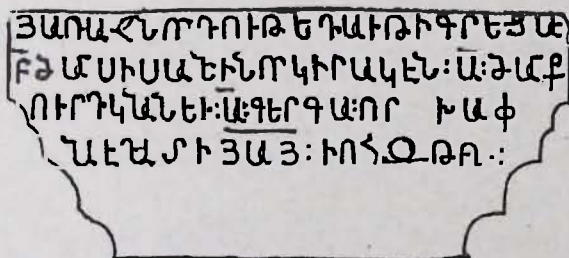

ԵՍՄԻԹԱՐԻԶՍՄԱԲԱՆԵՑԱԱԾԱԾՆ
 ԻՍԵԻՆՈՒԻ:Խ:ԴԱՆԵԿԱՆՅԱՅՐՅՈՎԱ
 ԷՍԵԻՄԱԲԱՐՍՈՒՄՅԱԿՈՒԲԱՍԱ
 ՆԻՆ:ՄԶԱԷԳՐԵՑԻՆՈՎԻԱՓ
 ԱԷԴԱՍԻՆՆ Է

Հրատ. Ջալալյան, Ա. 151, Սարգսյան, 1954, Ե, 50,
 Լուսակ. 127

Գիտելիք. 2-րդ շարքում՝ եւ ետուի :խ: դահեկան, իս գրի տեղում նախապես փորագրված է եղել ի: Դրան համապատասխան էլ 4-րդ շարքում ավելացվել է պատարագների քանակը՝ Ա ժամը դարձնելով Բ ժամ: Նույն շարքում ետուի բալաձեի վերջի ի-ն ավելորդություն է ե չի արդարացվում գրարարի կանոններով, մինչդեռ խոսակցական լեզվով այն իբրև անցյալ կատարյալի եզ. առաջին դեմքի միակ ցուցիչ՝ օրինաչափ է և անհրաժեշտ: Այս դեպքում արդեն ետուի բալաձեում ավելորդաբար է գործածված ե նախահավելվածը, քանի որ վկայված ժամանակաշրջանում անցյալ կատարյալը առանց դրան էր կազմվում (ոչ թե ետու, այլ տուի>ավի): Այդպիսով ետուի ձևում պահպանվել են թե հին հայերենի ե աճականը ե թե խոսակցական լեզվի I դեմքի ի վերջավորությունը:

4-րդ շարքում... :Բ: ժամ եգրեցից, այստեղ արդեն ե (է) նախահավելվածի կիրառությունը չի արդարացվում ոչ գրաբարի և ոչ էլ տեղական խոսվածքների օրենքներով և ցույց է տալիս, որ նրա նշանակությունը այլևս չէր գիտակցվում և գործածվում էր միայն նախնադարյան ձևերի հետևությունով:

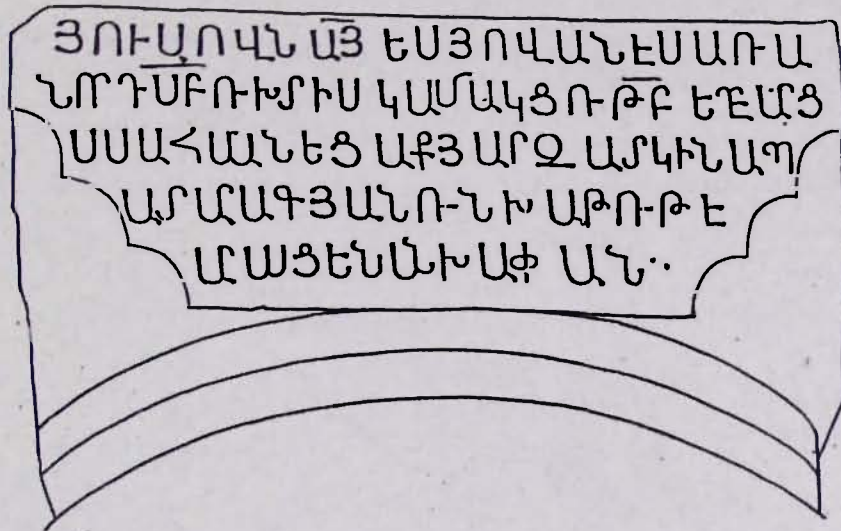
ՅԱՌԱՋՆՈՐԳՈՒԹԵՂԱՆՂ ԳԱԹԻ ԴՐԵ-
 ՑԱԻ.Բ. ԺԱՄ ՍԻՍԱԻՆ Ի ՆՈՐ ԿԻՐԱ-
 ԿԷՆ, :Ա: ԺԱՄ ԲՈՒՐԳԱՆՆ ԵԻ :Ա.
 ԳԵՐԳԱ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԴԱՏԻ ՅԱՑ:
 Ի ՈՉՋ ԹՈՒԻՆՅ:

Հրատ. Սարգսյան, 1954, Ե, 50,
 Լուսակ. 128

¹ Մանրամասն Ս. Ավագյան, Դավիթ Շոթոկա որդու նվիրագիրը և ե աճականի կիրառությունը վիժական արձանագրություններում, ՊՐԶ, 1968, № 4, էջ 205—215:

Դիտելիք. 2-րդ շարքում Բ ժամ Սիսաին, նվիրատուի անունը Սարգսյանը կարդացել է Սիսան, հիմք ընդունելով շարքի վերջի Գ-ի վրա փորագրված ստեղծի անորոշությունը, որը կարելի է բնորոշ համարել և-ի և ի-ի համար: Մեր վերծանությունը՝ Սիսաին սառլգ ենք համարում ոչ միայն ուն պատճառով, որ Գ-ի վրա պարզ տեսնում ենք ի գրի ստեղծը, այլև նրանով, որ անձնանունը մեր վերականգնած ձևով գործածված է քանիցս, մինչդեռ Սիսան տեսքով հայտնի է: Սիսա տնձնանունը վկայված է Հագարծնի վանքի երկու արձանագրություններում: Բ: պատարագ Խոուն Միսիթարա և Սիսահն, Բ: պատարագ առնեն Սեւոսոյ, Սիսային եւ Տուրքկանն (սուլն հավաքածուի №. № 20, 30): Մյուս նվիրատուի անունը՝ Քուրդիկ, Աճառյանը դնում է Քուրդամիր անունների շարքում, իրեն նրանց ալլաձևությունը: Մեր կարծիքով այնքան հավանական է Քուրդիկը համարել միջին դարերում շատ տարածված Քուրդ անձնանվան փաղաքական ձևը: Երրորդ նվիրատուի անունը՝ Դևրգ, բաղմիցս հանդիպում է X—XIII դդ. վիճագրության մեջ և ծագում է Դեորգ անձնանունից:

330. ԳԱՎԻԹ: հարավ-արևելյան սյան խոյակի արևմտյան երեսին, 5 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՍ՝ ՅՈՎԱՆԷՍ, ԱՌԱՋՆՈՐԳ ՄԲ ՈՒԽՏԻՍ, ԿԱՄԱԿՑՈՒԹԲ ԵՎԱՅ
 ՍՍԱՀԱՆԵՑ ԱՔՅ ԱՐՁ ԱՄԿԻՆ ԱՊ
 ԱՐԱԱԳՅԱՆՈՒՆԻ ԱԹՈՒԹ Է
 ԱՎԱՅԵՆԱՆԻ ԱՓ ԱՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 150, Սարգսյան, 1954, Ե, 50,
 Լուսանկ. 129

Դիտելիք. Արձանագրության ժամանակը պետք է որոշել Յովհաննես Բ-ի առաջնորդության տարիներով՝ 1250—1276 թթ.: Տարակույս է առաջացնում 3-րդ շարքի սահմանեցաք յար զատկին : Ա: պատարագ, կապակցությունը: Ջալալյանցը վերծանել է... սահմանեցաք տարին Ա պատարագ, որ քիչ է նման իրականին: Սարգսյանը նույն տառաշարքը բառանշատել է սահմանեցաք յամ Ջատկին Ա պատարագ, որ թեև նման է բնագրին, բայց անհասկանալի է մնացել յամ զատկին հատվածը: Մեր կարծիքով այստեղ յար պետք է վերականգնել յարութեան և ողջ տառաշարքը կարդալ... սահմանեցաք յարութեան զատկին Ա պատարագ...: 4-րդ շարքում յանուն հաթուրե արասցեն, անձնանունը Ջալալյանցը կարդացել է հաթուրեին, ինչինչ բնագրում հստակ երևում է՝ հաթուրե: Այս իգ. անունը, որի ուղիղ ձևն անտարակույս պետք է լինի հաթուրի, միայն մեկ անգամ տրական հոլովածակով՝ հաթուրե: Երկու բնագրին էլ փորագրված են Յովհաննես Բ-ի առաջնորդության ժամանակ, հաթուրի անձնանունը անծանոթ է բանասիրությանը և հայտնի է դառնում Մա կարավանքի այս բնագրերով:

¹ Տե՛ս Հր. Անտոյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Ե, էջ 225:
² Նույն տեղում, Ա, էջ 455:

333. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ. ԵԿԵՂԵՑԻ. ներքուստ, արևելյան խորանի կիսակլոր պատին, լուսամուտից վերև, 6 տող, խիստ քայքայված.

ՅԱՌՆՅ ԱՅՍ ՄԵՐԳԻՐԷՅՈՂՆԻՍԻԵԻՄԼԻԱԲԱՆՑՍՄՈՒԱՔԱԿՆՁԱ

ՅՈՂԱՄՇԻՆԵՑԱՔՉԵԿԵՂԵՑԻՍԻՄԵՐԾՆՈՂԱՑՆՅԱՌՆԱԿՆՁ ՄԵԾՅՈՅՍ

ԿԱԼԱԻԵԻ ՄԻԱԲԱԵՑԱԻՄԵՉԵԻԱԳՆԱԿՆԵՂԵԻԱԴԵՄԲԻՎԱՐՁՆԵԻՎԵՄԱՅԱՄ

:Գ:ԱՐԻՍԱԻՆ ՄԲՍԱԳՍԻՆ ՄՉԱՓԻՆԲԵԿԵՂԵԻՄԼԻԱԲԱՆԵԻՎԱՐՁՆԵԻՎԵՄԱՅԱՄ

ԱԵԻԿՆԴՅԻՐԱԿՆՁԱՌԼԻԱՓԱՆՂՄՈՅԿԱՄՅԱԻՄԱՑՆՁՈՒՍԱՌՑԵՅՄՅԵՄԱ

ՍՆԸՆԴՅՈՒԴԱԻԱՌԳԵ

ՅԱՆՈՒՆ ԱՅ, ԱՅՍ ՄԵՐ ԳԻՐ Է ՅՈՂԱՆԻՍԻ ԵԻ ԻՄ ՄԻԱԲԱՆԱՑՍ, ՈՐ ՏՈՒԱՔ ԱԿԱՆՁԱ: ՅՈՐԺԱՄ ՇԻՆԵՑԱՔ ՁԵԿԵՂԵՑԻՍ Ի ՄԵՐ ԾՆՈՂԱՑՆ ՅԱՆՈՒՆ, ԱԿԱՆՁ ՄԵԾ ՅՈՅՍԿԱՆԱԻ ԵԻ ՄԻԱԲԱՆԵՑԱԻ ՄԵՉ, ԵԻ ԱԻԳՆԱԿԱՆ ԵՂԵԻ ԱՐԳԵԱՄԼԻՔ Ի ՎԱՐՁՆ: ԵԻ ՏՎԵՄ Ա ժԱՄ | Գ: ԱԻՐ Ի ՏԱՐԻՆ ՍԲ ՍԱՐԳՍԻՆ, ՈՐՉԱՓ ԻՆՔՆ ԿԵՆԳԱՆԻ Է ԻՐ ՄԱՐԻՆ ԵԻ ՀԱԻՐ ԵԻ ՀԱՍԱՆՍԱ ԵԻ ԿԵՂԵՂԱՆԵԱՅ ԻԻՐ՝ ԱԿԱՆՁԱ: ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ, ՏԻՄՈՅ ԿԱՄ ՅԱԻՏԱՐԱՑ, ՆՁՈՎՍ ԱՌՑԷ ՅԱՅ ԵԻ ՄԱՍՆ ԸՆԴ ՅՈՒԴԱԻ ԱՌՑԷ:

Գիտելիք. Չնայած իր երեսլի տեղադրությանը, այս ընդարձակ արձանագրությունը չի նկատվել հուշարձանախումբն ուսումնասիրողների կողմից և չի հրատարակվել: Դրան մասամբ նպաստել է եկեղեցու ներսի անբավարար լուսավորվածությունը, ինչպես նաև գրերի ոչ այնքան խոր փորագրությունը: Բնագիրը թվական չունի, սակայն նրա ժամանակը որոշվում է ոչ միայն Մակարավանքի մեղ հայտնի առաջին առաջնորդ Յովհաննես Ա-ի հիշատակությամբ (մինչև 1215-ական թվականները), այլև բնագրի այն հատուկ մատնանշումով, ըստ որի նվիրատվությունը կատարվել և արդ մասին արձանագրություն է փորագրվել եկեղեցու շինության ընթացքում (յորժամ շինեցաք զեկեղեցիս... Ականջ միաբանեցաւ մեզ և ազգեական եղև արդեամք ի վարձն):

1—2—5-րդ շարքերում նվիրատուի անունը պարզ կարդացվում է Ականջ, ըստ որում 1,5 շարքերում Ականջա տրական հոլովածակով, իսկ 2-րդում՝ ուղիղ, Ականջ ձևով: Նույն տառաշարքը կարելի էր վերծանել նաև Ակնաջ, քանի որ ն գիրը փորագրված է Ա-ի ձախ ստեղծի վրա, ուստի և կցագիրը կարելի է նաև և ան ընթերցել: Մեզ ավելի հավանական է թվում Ականջ ընթերցումը, քանի որ այն գոնե բացատրվում է նույն բառի հասարակ անվամբ, մինչդեռ Ակնաջն ոչ մի մեկնություն չի ենթարկվում: Բացի դրանից, այս բնագրի Ա-ի ձախ ստեղծի վրա ն-ի նման փորագրություն ունեցող բոլոր դեպքերում ճիշտ ընթերցումը ոչ թե նա է, այլ՝ ան (տե՛ս գծագիր ընդօրինակության մեջ յանուն, Յոհանիսի, միաբանացս, ազգեական, կեղեղանի և այլն): Ականջ անձնանունը վկայված է նաև Հին եկեղեցու գլխավոր խորանի թաղի վրայի արձանագրության մեջ, որը թեև անթվակիր, սակայն ակնհայտորեն ժամանակամերձ է քննվող արձանագրությանը: Չի բացատրված նաև, որ այս երկու նվիրատուները նույն անձը լինեն: Այս մասին ավելի մանրամասն խոսվում է Հին եկեղեցու նշված բնագրի ժանրագրության մեջ:

3—4 շարքերում եւ տվեմ Ա ժամ :Գ: աւր ի տարին կապակցության մեջ պարզ չի հասկացվում, թեև գիտենք, որ խոսքը նվիրատուին՝ Ականջին հատուցվելիք պատարագների մասին է:

5-րդ շարքում սկզբի տառաշարքերը վերապահությամբ վերականգնում ենք՝ եւ կեղեղանեաց իւր Ականջա, թեև կեղեղան բառի իմաստը պարզ չենք պատկերացնում: Թվում է, բնագրին այդ

Տասում անավարտ է մնացել, քանի որ նշված է միայն թե Ակաճի կենդանության օրոք ում հիշատակին պետք է արվեն պատարագները, բայց չի նշված այդ պատարագների կատարման կարգը՝ ետ ելից Ակաճա... ըստ երևույթին ավելորդ են համարել առանձին շեշտել այդ կարգը, ինքնին հասկանալի համարելով:

Ակաճը անձնանունը անծանոթ է հալ իրակոնությունը և այստեղ նրա միակ հիշատակությունն է:

333ա. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. խաչքարի պատվանդանի վրա, հայտնաբերվել է գլխավոր եկեղեցուց 50 մ. հարավ, այժմ գտնվում է Աստվածածին եկեղեցուց դեպի հյուսիս, կիսավեր մատուռում, 10 տող.

ԱԳՆԵՑ
 ԷԻԱԶԱԿ
 ԵՄՆԱԲՅՈ
 ԱՆԻՄԵՆԻ
 ՆԵՑԱՆԻԻ
 ԱՄՈՆՍԱՐ
 ԴԵԼԲՅՈ
 ՆՄԻՄՈՐ
 ՆԱՆԵՉԱՆ
 ԻԳՈՐԵ

ԿԱԳՆԵՑՈՒ ԽԱԶՍ ԿԱՄԱԻ ՀԱԻՐ ՅՈՒՀԱՆԻՈՒ ԵՒ ՇԻՆԵՑԱԻ ՀԻՒՐԱՏՈՒՆՍ ԱՐԻ
 ԴԵԱՄԲԲ ՅՈՒՀԱՆԻՍԻ: ՈՐ ՈՔԻՀԱՆԵ ԶՍԱ...:

Գիտելիք. Արձանագրված քարը խաչքարի պատվանդան է եղել, հայտնաբերվել է գլխավոր եկեղեցուց մոտ 50մ հարավ, Բազազի որդի Վարդանի կանգնեցրած խաչարձանի բեկորների մոտ: Արձանագրության վերջին տողերում փորագրված են եղել անեծքի ձևակերպումը և թվագիրը, որ անհնար է վերականգնել:

Այս շինարարական բնագրի ժամանակը որոշվում է Մակարավանքի առաջնորդ Յոհանիսի հիշատակմամբ, որ արձանագրության տառաձևերի հնագրական հատկություններից դատելով, պետք է Յոհանէս Ա-ն լինի, Մակարավանքի մեզ հայտնի առաջին վանտհայրը, 1198թ. Աստվածածին եկեղեցին կառուցողը: Վանքապատկան հյուրատունը, որի շինության առթիվ կանգնեցվել է խաչքարը, գտնվելիս է եղել գլխավոր եկեղեցուց 10—15մ հարավ, այն սենյակներում, որոնց պատերը, ինչպես վերևում տեսանք, 2—3մ բարձրությամբ գեռ կանգուն են և որոնցից արեելյանի վրա պահպանվել է բուխարիկի խորշը:

Արձանագրությունը հայտնաբերել և ընդօրինակությունը մեզ է տրամադրել վիմադրագետ Ա. Ա. Մանուչարյանը:

Լուսակ. 140

334. ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑ. մի տավակ տապանաքարի վրա, ղլխի կողմում քանդակված է մի ձիավոր, սրանից ցածր՝ երկու կանթավոր, երկարավիզ կուժ, որոնցից մեկը կառուցով և ծաղկանկար: Կժերի մեջտեղում գրված է մի սկիհոձև բաժակ, աջ կողմում՝ մի պնակ: Երկու քանդակների մեջտեղում փորագրված է 8 տող չավածո ասպանագիր:

ԵՄԵՍ ԴԱՊԱՆ
 Ի ԱՍՏԻՃԻ: ՔԱՍ
 ՊԱՐԵՄ. ՈՐԴԻ ԴՈՒ
 ՐՄԻՇԻ: ՈՎ ԿԱՐԴԱՅ
 ՕՂՔ ՉՄԵՉ ՅԻՇԻ
 ՏՐՅԱՐԳԱՈՒԹՆՆ Ի
 ՄԵՉ ԲԱՇԽԻ: Ռ. Մ.
 Բ ԹՎԻ

ԵՄ ԵՍ ԴԱՊԱՆԻ ԱՍՏ ԻՃԻ, ՔԱՍՊԱՐ
 ԵՄ, ՈՐԴԻ ԴՈՒՐՄԻՇԻ, ՈՎ ԿԱՐԴԱՅ-
 ՕՂՔ ՉՄԵՉ ՅԻՇԻ, ՏՐ ՅԱՐԳԱՈՒԹ-
 ԻՆՆ ԻՄԵՉ ԲԱՇԽԻ: Ռ. Մ. Բ ԹՎԻ
 (1753):

335. ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ. ԺԻ ՎԵՂԱՐԱՃԼ ԽԱՎԱՆԱՔԱՐԻ ՎՐԱ, 3 ԽՈՂ.

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆՍ
 ՀԱՅՐ ԹՕՐՈՍԻՆՆԱՅԱ
 ՈՂՈՐՄԻԻ ՀՈԳՈՒՆ
 ԹԻ ՌՃԿԱ

ԱՅՍ ՏԱՊԱՆՍ|ՀԱՅՐ ԹՕՐՈՍԻՆՆ Ա.(Յ)
 Ա.Ծ.Ս. ՈՂՈՐՄԻ ԻՂԻՂ ԼՈԳՈՒՆԻ: ԹՐ-
 ԻՂԻՆ, ՌՃԿԱ. (1712):

336. ԱԶԱԶՈՒՐ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ. սպիտակ սալ տապանաքարի վրա 3 ԽՈՂ.

ԱՅԱ ՏԱՊԱՆՍ ԵՐՄԻՆԻ
 ԿՈՂԱԿԻԿ ՊԱԴԱՅԿՈՒԷՆ
 ԹԻ ՌՄԼԳ

ԱՅՍ ԷՍ ՏԱՊԱՆՍ ՏԷՐ ՍԻՄՈՆԻԿՈՂԱ-
 ԿԻՑ ԴԱՍԴԱՅԿՈՒԼԻՆԻ: ԹՎԻՆ ՌՄԼԳ
 (1784):

337. ԱԶԱԶՈՒՐ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂԻ ԳԵՐԵՉՄԱՆՈՑ, գորշավուն ավաղաքարե տապանաքարի վրա, 9 ԽՈՂ.

ԱՅ ԱԷ
 ՏԱՊԱՆ
 ՍԱԿԱ
 ԱԿԱ
 ԿՅԻՍԱ
 ԳՅՈՐԴ
 ԻՊԱՅ
 ԻՊԱՅ
 ԵՇԵ

ԱՅՍ ԷՍ ՏԱՊԱՆՍ ՄԱԿԱՐՍԱՎԱՆԵՑԻ ՍԱՐԳՍԻ ՈՐԴԻ ԱՊԱՋԻ: Ի ԹՎԻՆ ՌՄԺԵ (1766)

Գիտելիք. Վերծանութունն ստացել ենք բանասեր Հ. Մանուչարլանից:

338. Թեզևազոր ԽԱԶ. ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔԻ հուշարձանախմբից 4 կմ. հարավ-արև-
մուտք, չափերը՝ 2,20×1,20×0,35մ, պատվանդանին ուղղահայաց թևի վրա 9 առղ.

ԵՍԽՈՅԱԴԷՂ
ՍԿԱՆԳՆԵՑԻԶ
ԽԱԶՍԻԲԱՐԵ
ԽԱԽՈՒԹԵՆ
ԳՈՅԻՄՈՅԵԽ
ՃՆՈՂԱՑԻՄ
ՈՅՈՐՔԵՐԿՐՊ
ԱԳԵՔՅԻՆԵՑ
ԷՔԻՔՄ:

ԵՍ՝ ԽՈՑԱԴԵՂՍ ԿԱՆԳՆԵՑԻ ԶԻԽԱԶՍ Ի ԲԱՐԵԽԱԽՈՒՍՈՒԹԵՂԱՆ՝ ՀՈԳՈՑ ԻՄՈՅԻ
ԵԻԾՆՈՂԱՑ ԻՄՈՑ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԵՔ ՅԻՇԵՑԻՔ Ի ՔՄ:

Գիտելիք. Վերժանութլունն ստացել ենք բանասեր Հ. Մանուչարյանից:

Ա.Ռ.Ա.ՔԵԼՈՑ Վ.Ա.ՆՔ

Հուշարձանների այս խումբը տեղավորված է Իջևանի շրջանի Գետաշեն գյուղից մոտ 3 կմ արևմուտք, Կանեն գետակի ափերին, անտառապատ լեռների լանջերին և ստորոտներին: Միջնադարում այս ձորը և լեռնալանջերը շատ խիտ բնակեցված են եղել: Այդ են վկայում զանազան բնակավայրերի, ճարտարապետական առանձին կոթողների, կամուրջների, կարավանատների և այլ շինությունների բազմաթիվ մնացորդները, որոնք ամեն քայլափոխի հանդիպում են այստեղ: Պատմական Կալենս գավառի այս շրջանն իր աշխարհագրական հարմար դիրքով լուրատեսակ դարպասէր երեք հարևան երկրների՝ Հայաստանի, Վրաստանի և Աղվանքի առևտրական ճանապարհների համար, որոնք այդ երկրները կապում էին կենտրոնական Հայաստանի տնտեսական-քաղաքական ա. մշակութային կենտրոնների հետ (Այրարատ, Շիրակ, Արագածոտն):

Առաքելոց վանք հուշարձանախմբի և առհասարակ Կունենի ափերի մյուս կառուցվածքների մասին որսամական հիշատակութայններ գրեթե չկան: Նախնակ մերձակալքում ապրած և իր ուսումնառութայնն ավարտած Կիրակոս Գանձակեցի պատմիչը համարլա ոչինչ չի հաղորդում իր մամանուկներում զգալի ծաղկման հասած ախպիսի նշանավոր վանքերի ու բնակավայրերի մասին, որպիսիք են Մակարավանքը, Դեղձուտի վանքը, Կիրանց վանքը, Առաքելոց այլանը՝ իր հոգևոր ու աշխարհիկ բազմաթիվ շինաթյուններով:

Այդ է պատճառը, որ վերոհիշյալ բնակավայրերի և առանձին հուշարձանների պատմական կլանքի միակ վկանելի համաբլում են նրանց որմերին փորագրված արձանագրությունները, որոնք, ցավոք, ախքան էլ հարուստ չեն, կամ իրենք՝ կառուցվածքները, որոնց նշմարները նուխպես կարող են որոշ չափով լրացնել մատենագրական տեղեկությունների պակասը:

Նորագույն տեղագրական գրականութայն մեջ ևս Առաքելոց վանքի հուշարձանները պատշաճ ուշադրութայն չեն արժանացել: Ջալալյանցը, հետադալում նաև Բարխուդարյանցը հարևանցի նկարագրել են Առաքելոցի գլխավոր եկեղեցին և հրատարակել մի քանի արձանագրություն՝ ախ էլ, իրիստ պակասավոր և աղավաղված: Առաջին անգամ Առաքելոց այլանի հուշարձանները հետադոտել և նրանց մասին հնարավորին չափ մանրամասն ուսումնասիրություն է հրատարակել Գ. Սարգըսյանը («Եղմիածին», 1955, է, էջ 33—40, Բ, էջ 31—39): Այստեղ հեղինակը վիմական բնագրերի զգալի մասը ներկայացնում է իր վերձանութայնբ, իսկ մնացածը՝ հուշարձանների պահպանութայն մարմինների արշավախմբային նյութերից քաղելով: Սակայն երկու դեպքում էլ այդ բնագրերի վերձանությունները թերի են և սխալաշատ: Առաքելոց վանքի հիմնական, պարսպապատ հատվածում պահպանվել են հետևյալ հուշարձանները.

ա. Գլխավոր եկեղեցին գտնվում է վանք-ամրոցի հարթութայն հյուսիս-արևմտյան անկյունում, հյուսիսից կից է պարսպին: Եկեղեցին գմբեթավոր, փոքր չափերի դահլիճ է, արտաքուստ և ներքուստ ուղղանկյուն հատակագծով: Արևելյան գլխավոր խորանը սովորականից ընդարձակ է (այլանդատների հաշվին) և ունի բարձր բեմ, որի հարավային կողմից եռաստիճան սրբատաշ սանդուղք է բարձրանում: Ուշագրավ է եկեղեցու տանիքը, որը երկթեքի փոխարեն միթեք է: Տանիքի հյուսիսային մասն արհեստակտնորեն հարմարեցված է պարսպապատերի բարձրութայնը և կցված

նրան, որտեղից այն աստիճանաբար իջնում է մինչև հարավային պատի եղբու: Եկեղեցու միակ դուռը արևմտյան պատից է, որը բացվում է գավթի մեջ: Ներքուստ կրաշաղախով սվաղված պատերի վրա նկատվում են գունավոր որմնակարների մնացորդներ՝ խիստ եղծված վիճակում: ավետների վրա նկատվում են հյուսիսային պատի կենտրոնական մասի և բեմի կիսակլոր պատի նկարները՝ մարդկային դիմանկարների ուրվագծեր: Եկեղեցու սրբատաշ պատերը զուրկ են զարդաքանդակներից, արձանագրություններ չկան:

բ. Գավիթը կից է եկեղեցուն արևմուտքից, կառուցված է նույն դեղնակապտավուն սրբատաշ քարերով: Սա միջին չափերի (10,4×9մ) անսյուն դահլիճ է, քառակուսի հատակաձևով և կամարակապ ծածկով: Ծածկը գոտկող խաչաձև կամարները հենվում են արևմտյան և հարավային պատերի երկուական կիսամուկթերի և հանդիպակաց պատերից ելնող երկուական ելուստների վրա: Գավթի հյուսիսային և արևմտյան պատերը ընդհանուր են պարսպապատերի հետ, ուստի ավելի հաստ են և արտաքուստ օժտված կիսակլոր աշտարակներով: Առաքելոց վանքի այլ գավիթը միջնադարի հայկական ճարտարապետության մեջ եզակի է իր ծածկի թագակապտված և երդիկի լուրահատուկ հորինվածքով, որը հիշեցնում է ժողովրդական զլխատների տանիքի և երդիկի հազարաչեմ կառուցվածքը, միայն այն տարբերությամբ, որ զլխատների փայտյա գերանների փոխարեն այստեղ օգտագործված են մշակված և նույնպիսի գերանների ձև տված քարե հեծաններ:

Հարավային դռան ճակատակալ կիսակլոր բարավորի վրա փորագրված է մի նվիրատվական ընդարձակ արձանագրություն:

գ. Զանգագատունը մի փոքրիկ (3,5×2,5մ), քառակուսի հատակագծով շենք է, կառուցված գավթի հարավ-արևմտյան անկյանը կից: Եղել է կամարակապ և ունեցել է թաղակապ ծածկ, որից միայն որմնասյուների ներքին մասերն են մնացել: Արևմտյան պատն ընդհանուր է եղել պարըսպի հետ, իսկ հյուսիսայինը՝ գավթի հարավային պատի հետ: պահպանվել են սրանց վրայի որմնասյուներն ու որմնակամարները, իսկ հարավ-արևելյան անկյունում ունեցել է մի ամբողջական սյուն: որի վրա են հենվել թաղակիր կամարները՝ առաջացնելով կամարակապ բացվածքներ: Հարավ-արևմտյան որմնասյան վրա փորագրված են նվիրատվական անթվական արձանագրություններ:

դ. Խաչքար ս. Կարապետ, կանգնած է եկեղեցու պատի տակ, հարավ-արևելյան անկյան մոտ, ավազաքարի ամբողջական սրբատաշ ցածր պատվանդանի վրա: Բուն խաչքարը կարմրագույն տուֆի միակտոր քարից է, շքեղ քանդակազարդված: Նրա ճակատի կենտրոնում, կլոր արձանաղըրված շրջանակի մեջ Քրիստոսն է բազմած գահին և ձեռքերը տարածած՝ մատնացույց է անում շրջանակի վրա փորագրված պատվիրանը: Նրա երկու կողմերին չոքած երկու հրեշտակները բռնել են շրջանակը: Ճակատի մնացած մակերեսը ծածկված է բուսական և երկրաչափական բարձրաքանդակներով, որոնց մեջ նկատվում են նաև խոշոր, ծաղկագիր տառեր, մեծ մասամբ հողմահարված և անընթեռներ:

Խաչքարի միջամասը, խաչթևերի արանքները ծածկված են երկրաչափական նարբ դարդերով, որոնք կատարված են բարձր ճաշակով և անխոցելի վարպետությամբ: Խաչի արտաքին շրջանակի թեք երիզների վրա փորագրված է կիսակրոնական, կիսաաշխարհիկ չափածո արձանագրություն, որը միաժամանակ հաղորդում է խաչարձանը կանգնեցնելու հանգամանքների մասին:

ե. Առաքելոց վանքի երկրորդ եկեղեցին գտնվում է ամրոցի զլխավոր մուտքից հարավ, արեւելյան պարսպին կից: Սա քառանկյուն հատակաձևով արևելքից արևմուտք ձգվող մի պարզ շինություն է, կառուցված շերտավոր որձաքարերով և կրաշաղախով: Ծածկը թաղակապ է, տանիքը հարթ և ծածկված է հողով:

զ. Նախորդից մի քանի մետր հարավ, պարսպին կից հյուսիսից հարավ ձգվող մի ընդարձակ շենքի ավերակներն են՝ ավազաքարով շարված հաստ պատերով: Կանգուն է միայն արևելյան պատը, մյուսները պահպանվել են 2—3 մ բարձրությամբ: Կանգուն պատի մեջ կան երեք կամարակապ խորշեր, որոնցից կենտրոնականի միջով բացվում է շենքի մուտքը: Ուսումնասիրողները ենթադրում են, որ այս շինությունը եղել է Առաքելոց վանքի սեղանատուև-խոհանոցը:

է. Առաքելոց վանքի պարսպապատ սարահարթի հարավային ծայրին տեղավորված է հուշարձանների զլխավոր խմբի վերջին կառուցվածքը՝ մի մեծ ու ընդարձակ դահլիճ, որի երեք պատերը ընդհանուր են պարսպի հետ: Սենյակի պատերը շարված են խոշոր որձաքարերով՝ խնամքով ծեփ-

ված կրաշաղախով: Լինթադրվում է, որ այս շինությունը վանքի համար ծառայել է իբրև ընդունարան-գահիլին:

բ. Առաքելոց վանքի պարիսպը շրջափակում է այն քարաժայռը, որի հարթութիւնն վրա տեղավորված են հուշարձանախմբի վերը նկարագրված կառուցվածքները: Հարթութիւնն երկարութիւնը մոտ 200 մ է, իսկ միջին լայնութիւնը՝ 100: Ներկայումս նախնական վիճակով կանգուն են պարիսպների հյուսիսային հասվածն ամրող թուխմբ և արևմտյանի մի զգալի մասը՝ չորս աշտարակներով: Մնացած հատվածներից քիչ բան է պահպանվել: Պարսպապատերն ունեցել են երևք գուռ, որոնցից երկուսը կանգուն են. մեկը բացվում է արևմտյան պարսպի միջից և, հավանաբար, ծառայել է բնակավայրի արևմտյան թաղամասի հետ հաղորդակցվելու համար: Երկրորդ դուռը պարսպի հարավ-արևելյան ծայրին է, իսկ երրորդը՝ նրանից դեպի հյուսիս՝ արևելյան պարսպապատի կենտրոնում: Սրանք հազիվ են նշարվում, քանի որ այս հատվածի պարիսպները վատ են պահպանվել:

Առաքելոց վանքի մերձակալքում գտնվող բնակավայրի հարավային թաղամասում, Կունեն գետակի ավերից ոչ հեռու պահպանվել են հետևյալ շինությունները.

ա. Արաբնոցի կամուրջը կառուցված է Կունեն գետակի վրա, միակամար, մոտ 10մ թռիչք ունեցող, բարձր կամար է: Նրա խոշոր կիսամշակ քարերով շարված խելերը հենվում են առափնյա ժայռերի վրա՝ տալով մի բարձր կամար՝ կառուցված ավազաքարի մեծ սալաքարերով՝ արտաքուստ թեթեակի հարթված: Կամուրջի անցուղին մոտ 2մ է: Նա դիմացել է լեռնային գետակի և ժամանակի ավերածություններին, կանգուն է: Կառուցման ժամանակն անհայտ է. անվիճելի է, որ այն ժամանակակից պետք է լինի Առաքելոց վանքի մյուս հուշարձաններին: Արաբնոցի անվանումը ժողովրդական է, առաջացած մոտակալքում կառուցված ձիթահանքի (սրաբնոց) անունից:

բ. Շենք կամուրջի մոտ, գտնվում է կամուրջից մոտ 60մ հարավ-արևելք, գետակից 20մ հեռու, Փոքր, անշուք սենյակ է, կառուցված սովորական լեռնաքարով, մասամբ թրծած աղյուսով: Նենքն սուանց սյուների է, թաղակապ ծածկով: Ներքուստ պատերի մեջ կան նեղ ու բարձր կամարակապ որմնախորշեր՝ սրագագաթ կամարներով, որոնք շարված են թրծած աղյուսով: Նեղ դուռը արևմտյան պատից է և բացվում է ալդտեղով անցնող պատմական ճանապարհի վրա: Այս շենքը հավանաբար ծառայել է իբրև պահակասուն կամուրջի համար կամ թերևս հարկահավաքման կետ, մաքսատուն՝ կամրջով անցնող բեռների համար: Հուշարձանի կանգնման ժամանակն անորոշ է:

գ. Հարավային թաղամասի տափարակի կենտրոնում պահպանվել են արևելքից արևմուտք ձգվող մի ընդարձակ շենքի (15×10մ) ավերակներ, շինված տարբեր չափերի գետաքարի անմշակ բեկորներով: Ծածկը թաղակապ է՝ գոտկված երեք մշակված կամարներով, որոնք շենքի ներսի տարածությունը բաժանում են 4 անհավասար հատվածների: Հուշարձանը իր ընդհանուր տեսքով և ներքին կառուցվածքով հար և նման է Կիրանց վանքի սեղանատանը, թեև պատմական հուշարձանների «Ուղեցուցում» այն անվերապահորեն ձիթահանքի շենք է համարվում, հիմնվելով տեղացիների այն վկայութիւնն վրա, որ շենքի հատակին մի ժամանակ ձիթահանքի քար է եղել ընկած: Սակայն շինությունը ոչնչով չի հիշեցնում ձիթահանքի ավանդական կառուցվածքի տարրերը (րովի, մամլելու բաժինները և այլն), որպիսիք դիտվում են միջին դարերի ձիթահանքերում (Տաթև, Սվերդլով և այլն): Թվում է, շենքը եղել է կարավանատուն կամ անասունների դոմ: Ինչ մնում է ձիթահանքին, ապա այստեղ դրա գոլությունն աներկբայելի է, չէ որ, ինչպես նշեցինք, նրանից է առաջացել Արաբնոցի կամուրջ անվանումը: Եվ հիբավի, նույն տափարակի արևելյան ծայրին գրանըվում է մի այլ, ավելի ընդարձակ շինություն (17×10)մ, հյուսիսից հարավ ձգվող, որի բարձր պատերը դեռ կանգուն են: Շենքը երեք բաժանմունք է ունեցել, որոնցից հարավային ամենամեծը դեպի թեք լանջը բացվող դուռ ունի: Մեղ թվում է, որ բնակավայրերի ձիթահանքի շենքը սա պետք է լինի:

* * *

Առաքելոց պարսպապատ վանքի և բնակավայրերի հարավային թաղամասի հուշարձանների այս համառոտ նկարագրությունից ակնհայտ է, որ այստեղ XIII դարի կեսերին աշխույժ կյանք է ապրել Մահկանաբերդ գավառի ընդարձակ ու ուշագրավ բնակավայրերից մեկը: Շրջակալքում հողամշակութիւնը ու անասնաբուծութիւնը զբաղվելու համար հարմար հողամասեր ու արոտավայրեր գրեթե չկան: Չորս կողմից զառիվայր իջնող, ժայռոտ ու անտառապատ լեռներն ու դրանց բաժանող խոր

ձորերը և միայն տեղ-տեղ երեւցող փոքրիկ սարալանջերի բացատները հազիվ թե բավարարեն այդպիսի մի ընդարձակ բնակավայրի բնակչութեան պահանջները, եթե նրանք պարապեին լոկ գլուղատնտեսութեամբ: Բնակավայրի հարավային թաղամասում պահպանված կարավանատան շենքը, Սրաւնոցի կամուրջը, մաքսատան շենքը ակնառու ապացույց են, որ բնակավայրը հնում եղել է բանուկ ճանապարհների հանգուցի վրա կառուցված մի ավան կամ գլուղաքաղաք: Եվ հիրավի, Ձուրագետի հովտով անցնող առևտրական ճանապարհները այստեղ են միանում Աղստե և Ոսկեպար գետերի եզերքներով ձգվող ճանապարհին, որոնցից առավել նշանակալիցը Ալավերդու շրջանի Գարինջ, Մարց, Ահնիձոր գլուղերով անցնելով, մտնում էր Կունեն գետակի ձորը և Կիրանց վանքի ու Առաքելոցի վրայով տանում դեպի Գուռ գետի հովիտը: Այս հիմնական մայրուղուն Կունեն գետակի և Մամսոնի ջար վտակի խառնման տեղում միանում է մի այլ ճանապարհ, որն անցնում է Դեղձուտի վանքի մոտով և բանուկ է նաև մեր ժամանակներում: Այդ ճանապարհով են անասունները սարերից իջնում Գուռ ձմեռային արոտները: Առաքելոց բնակատեղից, Սրանոցի կամուրջով անցնող ճանապարհի ճլուղավորումը գետակի աջ ափով ընթանալով, հասնում էր մինչև Մակարավանք և Պիպիս գլուղերը, իսկ այստեղից էլ՝ մինչև Կայեն, Մանթաշ և Աղստեի ձորում գտնվող մյուս ամրոցներն ու բնակավայրերը:

Այս ամենից երևում է, որ Առաքելոց բնակատեղը ոչ թե մի գլուղատեղ էր սովորական միջնադարյան իմաստով, այլ բանուկ ճանապարհների վրա կառուցված ընդարձակ և բարդավաճ գլուղաքաղաք, կամ ավան՝ առևտրի և արհեստագործութեան այն բոլոր հաստատութիւններով, որոնք բնորոշ են XII—XIII դարերի նուրբատիպ ավաններին (Բջնի, Գառնի և այլն): Մյուս կողմից, Առաքելոց բնակատեղի արևելյան թաղամասում գտնվող հուշարձանների զլխավոր խմբի վաճառք-ամրոց անվանումը ճիշտ էի արտացոլում այդ կառուցվածքների բնույթն ու առանձնահատկութիւնները: Դա մի սովորական վանական համալիր է՝ շրջափակված պարիսպներով, հար և նման ժամանակամերձ մյուս պարսպապատ հուշարձանախմբերին (Տաթև, Գնդեվանք և այլն) և ոչ մի ընդհանրութիւն չունի ամրոցների կամ իսկական վաճառք-ամրոցների հետ (Ամրերդ):

* * *

Նկարագրելով Առաքելոց բնակավայրի առանձին հուշարձանները, մենք զժվարանում ենք նշել նրանց կառուցման ժամանակը, կառուցողներին կամ այն պարագաները, որոնցում կատարվել է շինարարութիւնը, քանի որ մատենագրական և վիճագրական աղբյուրները այդպիսի հնարավորութիւններ չեն ընձեռում: Նախորդ ուսումնասիրողները նույնպես լռութեամբ են անցել այս հարցի մոտով, և միայն Գ. Սարգսյանը իր հիշյալ հոդվածում աշխատել է ժամանակագրական որոշ կապ ստեղծել այդ կառուցվածքների միջև, պարզել նրանց հիմնադրման և գործունեութեան ժամանակները: Հեղինակի համար ելակետ է ծառայել Առաքելոց վանքի գավթի հարավային դռան ճակատակալի ընդարձակ արձանագրութիւնը, որի թվագիրը, ավաղ, հողմահարված է, եղծված և համարյա անընթեռնելի: Անվերապահորեն ընդունելով նախորդ հրատարակիչների ընթերցումը թվագիրը՝ ՈՂԳ, ՈՂԴ (1244, 1245 թթ.), որ, ինչպես կտեսնենք, առնվազն 60—70 տարով եւր է տանում հուշարձանը, Սարգսյանը իր ժամանակագրութիւնը կառուցում է դրա վրա: Մինչդեռ անհրաժեշտ էր ելակետ ընդունել և ոչ թե այս, այլ պահպանված մյուս թվակիր բնագրերը, որոնք բոլորն էլ պատկանում են XIII դարի վերջերին:

Անցնում ենք հուշարձանախմբի վիճագրութեան քննութեանը, որը զգալի նպաստ արող է լինել Առաքելոց վանքի և բնակավայրի պատմական կյանքի մոտ լոկալները լուսաբանելուն:

թվաչի՛ր՝ ընթերցման ճշգրտութիւնը որոշելու համար: Այդպիսի կովան կարող է ծառայել միայն
աթաբեկ ամիրսպասալար խուժուրուղայի հիշատակութիւնը արձանագրութեան նախաբանում. որը
մեզ է բերված Գրիգորի նվիրատութեան ժամանակը մատնանշելու նպատակով. կամաւ բարերա-
րին այ՛ եւ ողորմութեամբ արթաբեկ ամիրսպասալար խուժուրուղին, ես՝ Գրիգոր թոռն հաչեհի-
սեց... և այլն:

խուժուրուղան Կայենի և Մահկանաբերդի Արծրունիների իշխանական տոհմի աչքի ընկնող
շառավիղներից է, աթաբեկ ամիրսպասալար Վալոնց եւ Վրաց Սադուն Բ-ի որդին: Ինչպես ար-
դեն նշել ենք, Սադուն Բ-ն Մահկանաբերդի իշխանաց իշխանն էր, Հաղբատավանքի և այս գավա-
ռի մի շարք հոգևոր ու մշակութային կենտրոնների (Դեղձուտ, Առաքելոց, Կիրանց վանքեր) պատ-
րոնն ու հովանավորը: Այս իրողութիւնը բաղմիցս վկայված է ոչ միայն մատենագրական աղբյուր-
ներում (Կ. Գանձակեցի, Վարդան Արեւելցի, Գրիգոր Ականցի, Սամուել Անեցի, Ատ. Օրբելյան և
այլն), այլև բազմաթիւ վիմական արձանագրութիւններում՝ սկսած 1250-ական թթ. մինչև 1280-ական
թթ.: Սադունի մահվան թվականը, ուրեմն և խուժուրուղայի ամիրսպասալարութեան տարին,
ստույգ հայտնի չէ. ըստ Վրաց պատմութեան, նրա մահվան թվականն է 1281թ., ըստ Ստ. Օրբել-
յանի ժամանակագրութեան՝ 1282թ., իսկ ըստ Սամուել Անեցու պատմութեան շարունակութեան՝
եւ Սադուն մեռաւ ի Տաշիր ի թւ ՌՄՁԵ (1285թ.): Հոր մահվանից անմիջապես հետո խուժուրուղան
Վրաց Դեմետրե թագավորից ստանում է Վրաց և Հայոց ամիրսպասալարի տիտղոսը, իսկ մի քա-
նի տարի անց՝ նաև աթաբեկութուն, որով և Վրաց արքունիքում հասնում է իր հոր առաջնակարգ
դիրքին:

Այստեղից ակնհայտ է, որ քննվող արձանագրութեան թվագրի ՈՂԳ (1244թ.) ընթերցումը մի-
անգամայն անհարիր է նրանում հիշված ամիրսպասալար և աթաբեկ խուժուրուղայի գործու-
նեութեան ժամանակներին, 1281—1285թթ. մինչև դարավերջը: ՈՂԳ—1244թ. պատմական ասպա-
րեղ չէր իջել ոչ միայն խուժուրուղան, այլև նրա հայրը՝ աթաբեկ Սադունը, որի իշխանութեան
մեղ հայտնի հնագույն վկայութիւնը վերաբերում է 1251թ. (Խնձորուտ հնավայրում կանգնած Բեմ
խաչքարի արձանաղբութիւնը): Բնական է կարծել, որ այդ ժամանակ խուժուրուղան նուրիսկ
դեռ ծնված չէր, քանի որ Բեմ խաչարձանի նշված արձանագրութեան մեջ հիշատակված է իշխա-
նաց իշխան պարոն Սադունի միայն մեկ՝ Պապաց որդին:

խուժուրուղայի որմնանկարը իր հոր եղծված նկարի կողքին պահպանվել է Հաղբատի Ս.
Նշան եկեղեցու հարավային պատի վրա, ներքուստ. պարոն խուժուրուղայ մակաղբութեամբ:

Նա աչքի ընկնող դեր է կատարել Վրաց պատմութեան մեջ մոնղոլական տիրապետութեան
շրջանում, և պատահական չէ, որ նրա ռազմավարական գործերի մասին հիացմունքով են խոսում
վրաց ժամանակագիրները: Նրա հիշատակը հավերժացված է Երուսաղեմի վրացական Սաչ վանքի
հուշարցուցակում, հուլիսի 1-ի օրվա տակ՝ այդ օրը պատարագ և հավիտեանական մաղթանք կա-
տարել խուժուրուղային, Սադունի սրբուն: Աստված ողորմի նրան:

Հակական աղբյուրներում պարոն խուժուրուղայի իշխանութեան հիշատակութեանը առաջին
անգամ հանդիպում ենք Սշտարակի Մարինե հուշարձանի մի չհրատարակված արձանագրութեան մեջ.
Յիշխանութեան] եւ ի տերութեան] պարոն խուժուրուղային, ես՝ Աւետիս, որդի Տերուսմանի
ետու յիմ ձեռնադրութեան] զվերի աւվին ձեռնադրի զջուրն ի սր Մարիանէիս... ի թվին
ՁԼԳ (1285)]: Սրանից երկու տարի անց արդեն ամիրսպասալար դարձած խուժուրուղային հանդի-
պում ենք իր իսկ ընդարձակ արտոնագրում՝ փորագրված Ավանի տաճարի արևմտյան պատին գրը-
սից՝ ի թվիս ՁԼԳ (1287թ) յաշխարհակալութեան] արքայից արքային Արղունին, ես՝ արթաբեկ
և ամիրսպասալար խուժուրուղայ, որդի արթաբեկ և ամիրսպասալար Սադունին, թողի զԱւանայ
զայգեց շարեան և զջուրկերոյն հորակտաւն: խուժուրուղայի մյուս հիշատակութիւնը Առա-
քելոց գավթի քննվող արձանագրութեան մեջ է, որի թվականը, ինչպես տեսանք, ստույգ չի վե-
րականգնվում: Արդ, մինչև եր՞բ է գործել աթաբեկ ամիրսպասալար խուժուրուղան: Հր. Աճառ-
յանի բառարանում և Ն. Մասի վերոհիշյալ հոդվածում այս հարցը բաց է մնացել: Աճառյանը Հաղ-
բատի որմնանկարում պատկերված պարոն խուժուրուղային և Առաքելոց վանքի այս արձանա-
գրութեան աթաբեկ ամիրսպասալար խուժուրուղային տարբեր անձնավորութիւններ է համարում,
հիմք ընդունելով Մ. Բարխուդարյանցի «Արցախը», որտեղ անձնանունը վերծանված է՝ խուժուր-
ուղին (խուրբ: ու Բուղին), իսկ թվագիրը՝ անիրական ՈՂԳ: Մինչդեռ, ինչպես ակնհայտ է դառ-

նում վերը շարադրվածից, դրանք միևնույն անձն են՝ աթարեկ Սադունի որդին՝ ամիրսպասալար Սուլթուրուզան:

Ակադեմիկոս Ա. Հովհաննիսյանը Սուլթուրուզալի կառախնամը մեղ անհայտ աղբյուրների հիմամբ գնում է 1293թ.: Մի բան անվիճելի է, որ Սուլթուրուզալի սպանությունը պետք է կատարված լինի մինչև 1294—1295թթ., քանի որ Սաչատուր Կեչառեցու այդ թվականներին գրած Ողբ վասն աւերման տան Արևելեան բանաստեղծության մեջ Սուլթուրուզան հիշվում է մեռած իշխանների շարքում: Ղևուքլուրուղեն յարեան հալավի, գիւր անըման պատկերն ի հողի... այսպես է ողբում նրա վախճանը բանաստեղծը:

Այսպիսով, ամիրսպասալար աթարեկ Սուլթուրուզալի գործունեությունը հարատևել է ավելի քան մեկ տասնամյակ՝ հոր մահվանից (1281—1283) մինչև իր մահը 1293—1294թթ.: Ահա այս տասնամյակի ընթացքում էլ Ստեփան Գծողը փորագրվել է Սաչեխիսենց թոռ Գրիգորի նվիրառը վական արձանագրությունը՝ Առաքելոց վանքի գավթի հարավային մուտքի բարավորի վրա:

Քննվող արձանագրության բուն բովանդակությունը բացահայտվում է դուրսին: Նվիրատու Սաչեխիսենց Գրիգորը իր հալալ արդյունքով միաբանել է Առաքելոց վանքին և երկու պատարագ ստացել դրա դիմաց: Չնայած դրան, որոշ բանասերներ արձանագրությունը շինարարական բնույթի են համարել, հավանաբար նկատի ունենալով նրա աչքի ընկնող տեղադրությունը՝ միակ մուտքի ընդարձակ ճակատակալը, որտեղ սովորաբար փորագրվում էին հուշարձանի շինության կամ նորոգման մասին հիշատակությունները: Ոմանք էլ, ճիշտ մեկնաբանելով բնագրի նվիրատուական բնույթը, Առաքելոց հուշարձանախմբի ժամանակագրության համար ելակետ են ընդունել ՈՂԳ (1244) թվագիրը և ըստ այդմ հանգել այն եզրակացության, որ գլխավոր եկեղեցին, գավթից, պարսպապատերը և մերձակալքի մնացած շինությունները կառուցվել են դրանից մի քանի տասնամյակ առաջ, XII դարի վերջերին կամ XIII սկզբներին: Գավթի արձանագրության թվագրի մեր վերծանությունը՝ ՉԽԲ (1293), այդ եզրակացությունը զրկվում է հիմքից: Առաքելոց վանք-ամրոցի և գլուղաքաղաքի ընդարձակ տարածքի վրա պահպանված մի շարք կանգուն կամ կիսավեր հուշարձանների արձանագրություններից երևում է, որ դրանք բոլորն էլ կառուցվել են աստվածասեր աթարեկ Ստեփանի տիրապետության ժամանակ և թվագրված են այդ տարիներով: Դրանք են՝ Ջուլդ եկեղեցիները և մերձակա խաչքարերը՝ ՉԻԳ (1274), ՉԻԲ (1273), ՉԻԶ (1287), Պարսպամերձ եկեղեցին՝ ՉԻԵ (1276), Թևակոթ խաչը՝ ՉԻԲ (1273), Տամարքի գլուղատեղի խաչքարը՝ ՉԻԲ (1273) և այլն: Առաքելոց վանքի շրջակայքում պահպանված թվագիր ունեցող հնագույն հուշարձանը վերը նշված խճուղու հնավայրի Բեմ կոչվող գեղաքանդակ խաչքարն է, որի Չ (1251) թվականի հիշատակագրության մեջ, ինչպես և պետք էր սպասել, պարոն Սադունը վկայված է առանց արարել կամ ամիրսպասալար տիրոջանների, սոսկ իրրև պարոն, իշխանաց իշխան: Ուստի ավելի հավանական է, որ Առաքելոց վանք հուշարձանախմբի շինվածքները ևս կառուցվել են Մահկանաբերդի Արծրունիների իշխանության ժողովման ժամանակաշրջանում, աթարեկ ամիրսպասալար Սադուն Բ-ի և նրա որդի Սուլթաբուզալի տիրապետության տարիներին, XIII դարի երկրորդ կեսին:

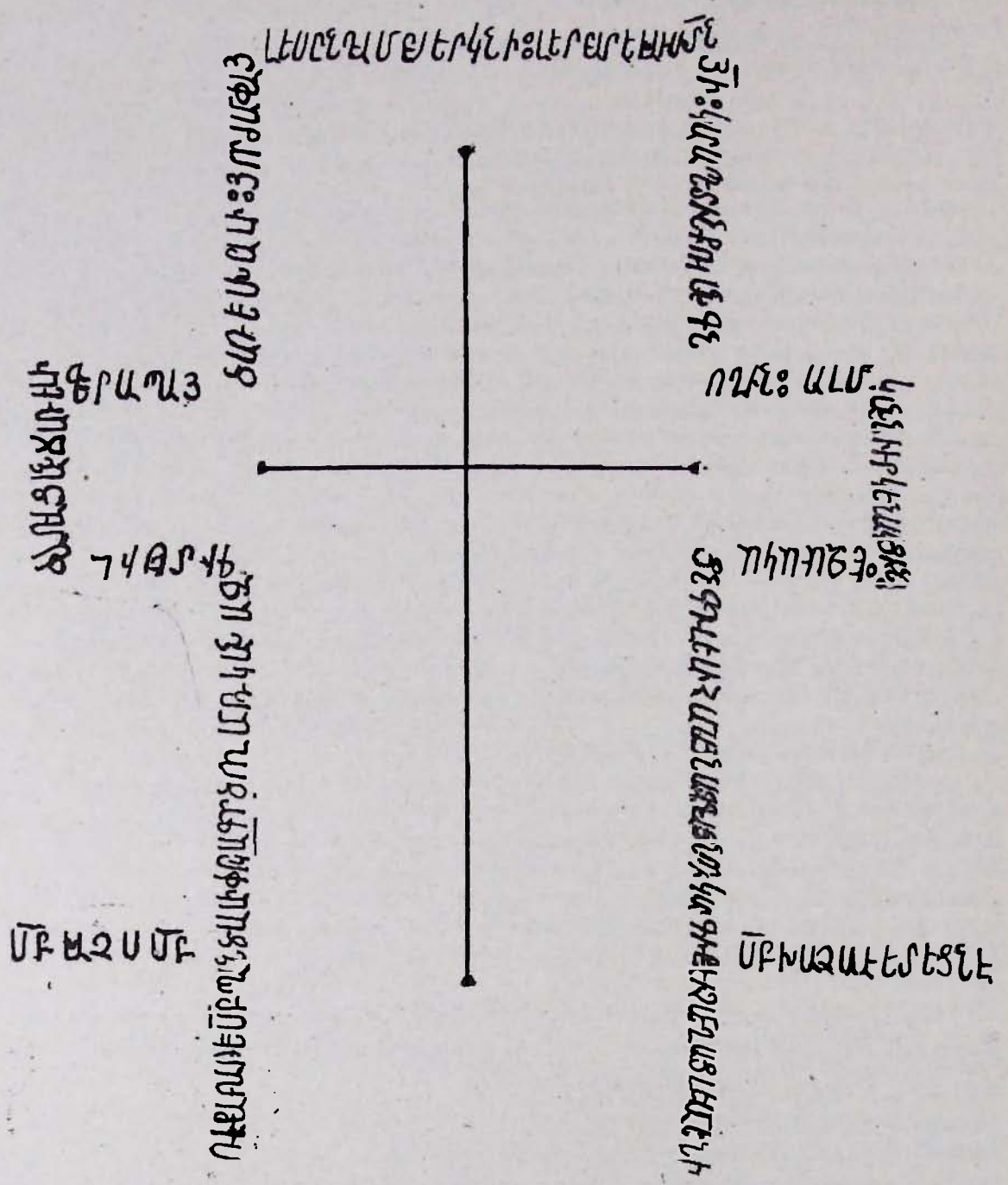
340. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ. ԱԲ ԿԱՐԱՊԵՏ ԽԱՉՔԱՐ. Եկեղեցու հարավային ուտտի արևելյան ծայրի մոտ կանգնած խոշոր գեղաքանդակ պատվանդանավոր խաչքարի վրա կան հետևյալ արձանագրությունները.

ա. խաչքարի երեսին, խաչի թեք մակերեսներին, շուրջանակի, սկսած խաչի ձախակողմի ստորին մասից, մեկ տողով, չափածո.

ՈՎ ՔԱՌԱԹԵԻ ՄԲ ՊԱՆԾԱԼԻ, ՓՐԿԱԳՈՐԾՈՂ, ՄԱՐԳԿԱՆ ԱԶԳԻ, ՏԵՍԻԼ ՓԱՌԱՑ
ԱՆՃԱՌԵԼԻ, ՅՈՐԺԱՄ ՓԱՅԼԵՍ ԸՆԴ՝ ԱՄԲՍ ԵՐԿՆԻ, ԼԵՐ ԲԱՐԵՄԱԻՍ ՏՐԵԱՌՆ ՅՐԻ-
ՍՈՒՍԻ, ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ՝ ԲՈ ԿԱՆԳՆՈՂԻՆ, ԱԼՄԿԱՆՆ՝ ԻԻՐ ԿԵՆԱԿՑԻՆ, ԵՒ ԶԱԻԱ-
ԿԱՑՆ ԳՈՎԵԼԻ, ՀԱՄԱՅՆ ԱԶԳԱՑՆ, ՈՐ Ի ԿԱՐԳԻ, ՔԱԻԻԶ ՄԵՂԱՑ ԼԵՐ ԱՄԵՆԻ:

բ. խաչքարի կենտրոնական մասի աջ և ձախ կողմերին, հորիզոնական մեկ առողով.

ՄԲ ԽԱՉՍ ՄԲ ՄԲ ԽԱՉՍ ԱԻԵՏԵՑԸՆ՝ Է:
205

գ. խաչքարի հարավային կողին, խաչոր գրեհով 2 տող.

Մ Կ Ա
Ա Մ Ե Ն

Ս Բ Կ Ա Ր Ա Պ Ե Տ

դ. խաչքարի ճակատին, Քրիստոսի բարձրաքանդակի ձեռքի վրա և կլոր շրջանակին 1 տողով.

ԵՍ ԵՄ ԼՈՅՍ ԸՆԴԻ ՀԱԻՐ ԲԱՐՁՐԵԼՈ ԱՆԸՍԿԸՍԲԱՆ: ԿԱՐԱՊԵՏԻՆ ԼԵՐ ԱԻԳՆԱԿԱՆ:

ե. խաչքարի ճակատին, բարձրաքանդակ ծաղկազրերով, կիսահղծ.

. Ա.
. ԶԼ:
ԱԾ

Հրատ. Ջալալյանց, Ա. 155 Սարգսյան, 1951
Լուսանկ. 132

Դիտելիք. Խաչարձանը իր զարդաքանդակների մոտիվներով և նրանց կատարման նրբութիւամբ ու վարպետութիւամբ XIII դարի աչքի ընկնող նմուշներից է: Յավոք, նրա ճակատը մեծ մասամբ հողմահարված, քայքայված է, որի հետևանքով լավ չեն ընկալվում մարդաքանդակները, իսկ ելնդավոր ծաղկազրերի միայն առանձին բեկորներ են երևում: Սարգսյանը պահպանված ծաղկազրերից կազմել է ԱՄ (Զ)—ԱԻ ԱԾ եւ եմ լոյս... նախադասութիւնը, որը չի հաստատվում բնագրի տվյալներով: Մեր վերծանութիւամբ առաջին շարքի վերևում երևում է միայն համեմատաբար մանր Ա գիրը, իսկ մինչ ալդ ամբողջ շարքից ոչինչ չի նշմարվում:

2-րդ շարքում Զ-ի փոխարեն կարգում ենք Չ, իսկ սրանից հետո՝ է և ալդ համարում ենք թվագիրը, ալն վերապահութիւամբ միայն, որ նրանց արանքում եղել է թվագրի տասնավորը, որը շարդվել, եղծվել է:

Կլոր շրջանակի արձանագրութիւնը ևս մասամբ քայքայված է, սակայն ընդհանուր առմամբ վերականգնվում է: Բարխուդարյանցը ալս մասում կարդացել է. եւ եմ լոյս աշխարհի բանն հաւր բարձրեալ անկզբնակեան, որ չի համապատասխանում բնագրին և անիմաստ է:

Խաչի շրջանակի թեք երիզների արձանագրութիւնը պահպանվել է գրեթե անվթար. ալստեղ կանոնավոր ոտանավորով տրված է փրկագործող խաչի փառաբանութիւնը և ալդ առթիվ նրա կանգնողի՝ Կարապետի և իր կնոջ՝ Ալամիկի բարխոսութիւն մաղթանքը: Ոտանավորի վերջին երկտողը Բարխուդարյանցը կարդացել է. համայն թագացն, որ ի կամս չաւրն ննջնցին, որ խիստ հեռացած է իրականից:

Կարապետի կնոջ անունը ոտանավորի 8-րդ տողում ուղիղ ձևով պետք է լինի Ալամիկ (տրակ. Ալամիկան > Ալմկան), որը պետք է համարել Ալամ իգ. անձնանվան (արար՝ ālam—աշխարհ բառից) փաղաքշական ձևը: Ալամիկ անվան մեջ 2-րդ ա-ն տր. հոլովում շեշտազուրկ լինելով սղվել է, հնչյունափոխութիւն, որ չի բացատրվում գրաբարի կանոններով և գալիս է տեղական խոսվածքներից, որտեղ ալգ փոփոխութիւնը օրինաչափ է: Ալամիկ անձնանունը ալլուստ ավանդված չէ. ալլ են Ալամ և նրանով կազմված (Ալամշահ, Ալամխաթուն, Ալամխան) անունները, որոնք վկայված են ուշ շրջանից:

5-րդ տողում յոթմամ փայլես ընդ ամբս երկնի—ամբս բառում արտացոլված է ն ռնդալինին հաջորդող գիրքում ձայնեղացում՝ պ > բ, որ սովորական փոփոխութիւն է տեղական խոսվածքներում:

Խաչքարի խաչի հորիզոնական թեքերի տակ, մանվածս զարդերի մեջ քանդակված են մեկական փոքր խաչեր՝ նման Դեղձուտի վանքի մեծ խաչքարի նույն տիպի խաչերին, ալն տարբերութիւամբ սակայն, որ վերջինները քանդակված են խաչթեքերի վերևի մասում և ունեն կազմող վարպետների անունները հիշատակող արձանագրութիւններ:

Խաչքարի երեսի կենտրոնական մասում քանդակված են միատող երկու արձանագրութիւն. զրանցից աջ կողմին վրա՝ սր խաչս Աւետեցն է (Աւետիք=Աւետեոց=Աւետեց): Մեզ համար անհասկանալի է, թե ինչ առնչութիւն ունի սուլն Աւետիքը կամ Աւետեացը խաչքարը կանգնողի՝ Կարապետի հետ և ինչու է նրա անունը փորագրվել Կարապետի խաչարձանի ճակատին: Կարելի է ենթադրել, թե Ավետիքը Կարապետի մերձավորներից է, թեևս նրա հալը կամ որդին:

341. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ. Գավթի հարավային մուտքից արևմուտք, զանգակա-
տուն հարավ-արևմտյան որմնասյան երեսին, 5 տող, կիսանդժ.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ՏԻԿԻՆՍԻՄԻՄԱՒԱՆԵՑԱ
Ի ԸՔ ԱՌԱՔԵԼՈՑ: ԵՒ ՄԻԱՒԱՆՔՍ
ԵՏՈՒՆ :Ա: ԺԱՄ Ի ՏԱԻՆԻ ՀՌԵՄՍԻ-
ՄԷ: ԽԱՓԱՆԻԶՔՆ ԳԱՏԻՆ:

Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 156, Սարգսյան, 1955, է, 37,
Լուսանկ. 133

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՄ
ԱՎԵՏԱՄԻՄ ԱՌԱ

ԳԵՄԵԿԵԱՎԵՍԵՆՈՒ
Ն:Ա:Զ ԱՐԻՄԱՆՔՆՈՒՅ
ՄԱՎԵՔԻԶՔՆ ԴԱՏԻՆ

Գիտելիք. Տիկին Նվիրատուի անունն է: 3—4-րդ շարքերում փորագրողը բաց է թողել ոչ
գրերը, ուստի վերականգնում ենք՝ ի սբ Առաքելոցս: 4—5 շարքերում ի տունի Հոնմսիմե, պետք
էր սպասել՝ Հոնմսիմեի կամ Հոնմսիմեանց.. Թողնում ենք անփոփոխ, այդ ձևը համարելով ոչ
թե գծողի պատահական վրիպում, այլ՝ ներթափանցում խոսակցական լեզվից, որտեղ արտացոլ-
ված է մ ձայնորդի ազդեցութիւմբ առաջացած փ>մ առնմանութիւն:

342. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ. զանգակատան հարավ-արևմտյան որմնասյան վրա, նա-
խորդի տակ, 7 տող.

ԿԱՄԱԻ ԱՅ, ԵՍ՝ ՄԱՐԷՄՏՈՒՐ ՄԻԱ-
ԲԱՆԵՑԱ ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՍԲ ՈՒԽՏԻՍ ԻՄ
ՀԱԼԱԼ ԱՐԴԵԼԱՄԻԲՅԵ: ԵՒ ՄԻԱՒԱՆՔՍ-
ՔԸՍ ԵՏՈՒՆ :Բ: ՊԱՏԱՐՍԱԳ Ի ՏԱԻՆԻ...
ԳՐԻԳՈՐՍ . . . : ԽԱՓԱՆԻԶՔՆ ԳԱՏԻՆ
ՅԱՅ:

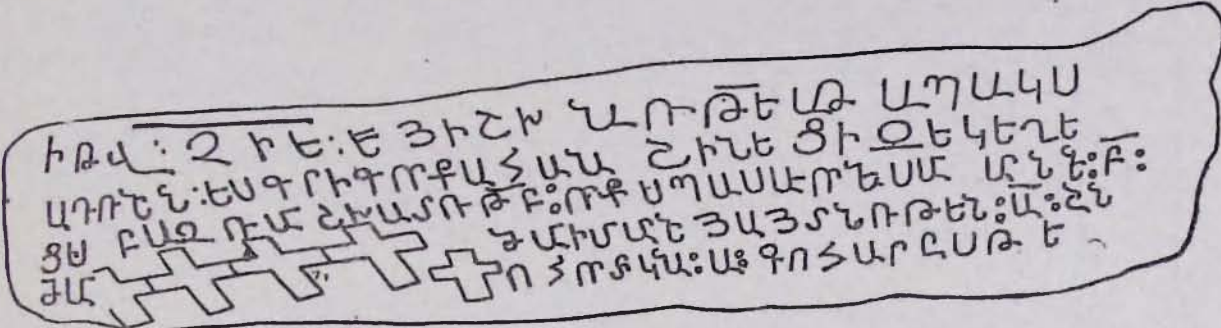
Հրատ. Ջալալյանց, Ա, 156, Սարգսյան, 1955, է, 38,
Լուսանկ. 134

ԿԱՄԱՅԵ
ԱՄԱԵՄՈՒՄ ԵՄ
ԱՎԵՏԱՄԱՎԵԼՈՑՄՈՒ
ԽՆԵՆԿԱԼԱՐԴԵՄԲԵԱ
ԱՎԵՍԵՆՈՒՆ:Բ:ՊԱՏԱ
ԱԻՄԱԻ ԳՐԻԳՈՐ
ՄԱՎԵՔԻՄԱԻՆ ՅԱՅ

Գիտելիք. Նվիրատուի անունը՝ Մարիամուր (Մարիամի տված, ինչպես՝ Խաչատուր, Ասավա-
ծատուր և այլն) գործածական անձնանուն է XII—XIII դարերում: 4-րդ շարքում իմ հալալ ար-
դեմք, վերջինս արդիւնք բառի գործիական հոլովածն է և պետք է լինի՝ արդեմքք, ըստ այդմ,
սակա է մի կողմից եւս երկարբառի պարզում ե ձայնավորի, ապա՝ ք հոլովակաղմիչի անկում:
Վերջին փոփոխութիւնը վկայված է բաղմաթիվ օրինակներով և մտածել է տալիս, որ ք-ն այս
շրջանում կորցնում էր գործիականի իր նշանակութիւնը՝ այն փոխանցելով հաջորդ մ-ին: 5-րդ
շարքում Ջալալյանցը կարդացել է ետուն երկու պատարագ, իսկ Սարգսյանը՝ ետուն :Բ: պատա-

րագ. հետևում ենք նրանց, մտածելով, որ Ջալալյանցի ընդօրինակության ժամանակ այդ բն-
 կրեացել է: Յ-րդ շարքում նախորդ հրատարակիչները վերականգնել են. ի տալնի սբ Գրիգորի,
 հավանական է, սակայն չենք վերականգնում, քանի որ պակասող, եղծված մասում ավելի շատ
 գրեր պետք է լինեին, քան սր հապավման մեջ:

343. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆԲ. հուշարձանախմբի պարսպից 50 մ. հարավ, եկեղեցու
 ճակատակալ երկարավուն քարի վրա, 5 տող. քարն այժմ ընկած է եկեղեցուց 10 մ.
 տրամուսք.

Ի ԹՎ. ԻՆ. 1. ՉԻԵ: (1276) ԵՒ ՅԻՇԽԱՆՈՒԹԵՒԱՆ՝ ԱԹՍՊԱԿ ՈՂԱԳՈՒՆԻՆ, ԵՍ՝ ԳՐԻԳՈՐ ՔԱ-
 ՀԱՆԱ. ՇԻՆԵՑԻ ՉԵԿԵՂԵՑԻՍ ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԽԱՏՈՒԹ՛ԵԱՄԻԲ: ՈՐԻՔ ՍՊԱՍՈՒՈՒՆՆ ՍՄԱ,
 ՍՐՆԵՆ :Բ:ԺԱՄ Ի ՏԱՐԻՆ ՅԱՅՏՆՈՒԹԵՒԱՆ՝ :Ա: ՇՆՈՂՈՐ ՏԻԿՆԱ., :Ա.: ԳՈՂԱՐԸՍԹԵ:

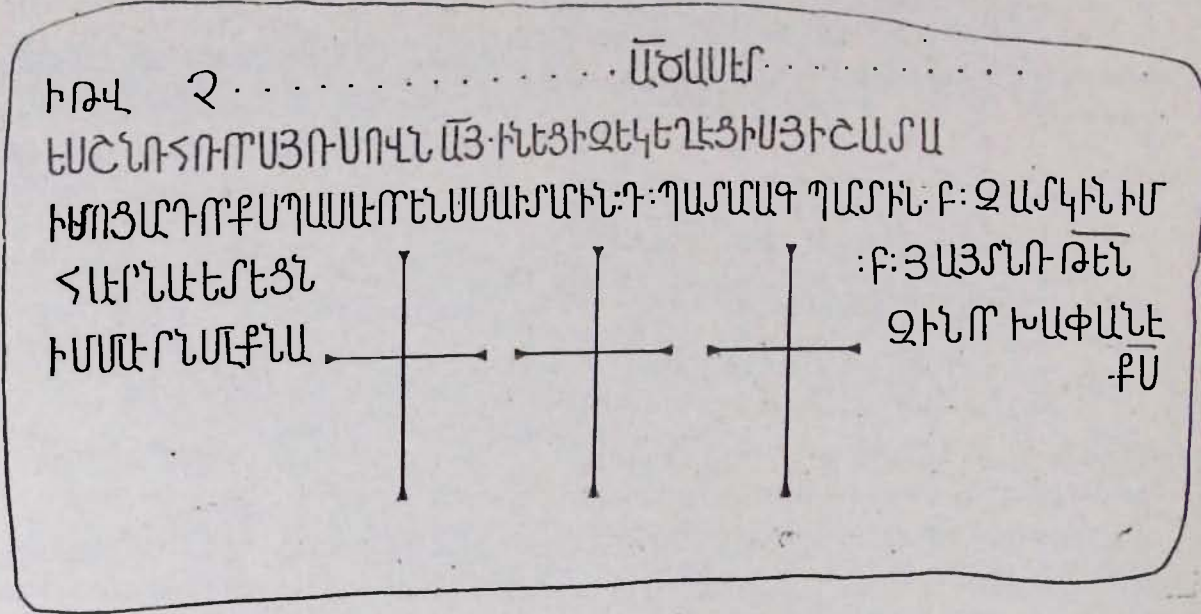
Հրատ. Սարգսյան, 1955, Ը, 39,
 Լատակ. 135

Գիտելիք. Այս եկեղեցին կառուցված է Առաքելոց վանքի հարավային պարիսպներից մոտ
 50 մ հարավ, սարահարթի լանջից մի փոքր ցած: Շինված է անմշակ որձաքարերով, կրաշաղա-
 խով: Ծածկը եղել է թաղակապ, որը փլված է: Պատերը ներսից սվաղված են կրաշաղախով: Հա-
 րավային պատի վրա, ներքուստ, արևմտյան մուտքից դեպի հարավ նկատելի են գունավոր որմնա-
 նկարների բեկորներ՝ հեծյալի իրանի մի մասը և նժուլդի առաջին ոտքերը՝ շատ բնական մանրա-
 մասերով: Մուտքի ճակատակալ երկարավուն քարը ընկած է հուշարձանից մի քանի մետր արև-
 մուտք: Նրա վրայի շինարարական արձանագրությունը Սարգսյանը հրատարակել է ոչ սեփական
 ընթերցմամբ, այլ քաղելով հնագետ Հ. Եղիազարյանի 1938 թ. կատարած վերծանությունից, որի
 ժամանակ ճակատաքարն իր տեղում է եղել: Չնայած բնագիրը պահպանվել է գրեթե անխաթար,
 բայց այն հրատարակվել է էական աղավաղումներով:

3—5-րդ շարքերում կարդացվել է. որք սպասաւորն են սմա արնեն: Բ: ժամ ի տարնն
 յայտնութենս: Շնոհոր աիկնա Ա Գոհարջ(ի)ս քե...: Բնագրի այս վերջավորությունը ան-
 իմաստ է, թվում է այն անավարտ է մնացել: Այնինչ արձանագրությունը ավարտուն է և այդ
 մասում պարզ կարդացվում է. արնեն: Բ: ժամ ի տարին յայտնութեան՝ :Ա: Շնոհոր աիկնա, :Ա:
 Գոհարքսթե: Այսինքն, տարին երկու պատարագ պետք է կատարվի՝ մեկը Շնոհավոր տիկնոջը,
 մեկը՝ Գոհարսթիին: Շփոթության տեղիք է սվել Գոհարքսթե (անձնանվան ուղիղ ձևը՝ Գոհարսթի՝
 Գոհարսթի) ձևի սխալ վերծանությունը՝ Գոհարջիս, Գոհարջ. նակ՝ Գոտարջ: Գոհարքսթե (<Գոհար-
 սիթի, Գոհարսթի) իզ. անձնանվան սեռ. տր. հոլովածն է, որ հաճախ է հանդիպում X—XIII
 դարերի վիմական արձանագրություններում և ձեռագրերի հիշատակարաններում¹: 4-րդ շարքում
 Սարգսյանը կարդացել է ի տարնն, հետաքրքիր երևույթ՝ ի>ն, որ կարող էր ներթափանցել
 տեղական խոսվածքներից, սակայն իրականում քարի վրա փորագրված է կանոնավոր՝ ի տարին:

¹ Մանրամասն աե՛ս Ս. Ավաղյան, Ի հանդոզ անձնանունները..., ՇՄուր և հայագիտության հարցերը, ժողո-
 վածու, Երևան, 1968, էջ 129:

344. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ. հուշարձանախմբից մոտ 200 մ հարավ-արևմուտք, զույգ փոքրիկ եկեղեցիներից հյուսիսայինի արևմտյան մուտքի ճակատակալ քարի վրա, արաաքուսա, խիսա հողմահարված, 7 տող.

Իթվ ին զիգ (1274) թե՛եաւնոթեմն ՍԾԱՍԵՐ ՄԹԱԲՍԿ ՍՍԴՈՒՆԻՆՆ, ԵՍՇՆՈՒ-
 ՀՈՒՈՐՍ, ՅՈՒՍՈՎՆՆ ՍՅ ՇԻՆԵՑԻ ԶԵԿԵՂԵՑԻՍ ՅԻՇՍՏԱՄԿ ՇՆՈՂԱՑՊԻՄՈՑ: ՍՐԴ, ՈՐԲ
 ՄՊԱՍՍԻՈՐԵՆՆ ՍՄԱ, ԻՇՍԱՐԻՆ :Դ: ՊԱՍԱՐՍԿ ՊԱՐՏԻՆ՝ :Բ: ՉԱՄԿԻՆ ԻՄՂՍԻՐՆ
 ԱԻԵՏԵՑՆ, :Բ: ՅԱՅՏՆՈՒԹԵՄ, ՆԻՄ ՄԱԻՐՆ՝ ՄԼՔԵՆԱԶԻՆ: ՍՐ ԽԱՓԱՆԷ . . . ԲՍ

ԶՈՒՑԳ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

Առաքելոց վանքի հուշարձանախմբի արևմտյան պարսպապատերից մոտ 200 մ դեպի հարավ-արևմուտք, անտառապատ լեռնալանջի վրա պահպանվել են իրար կից զույգ փոքրիկ եկեղեցիների պատերը՝ 4—5 մ բարձրությամբ: Երկուսն էլ համարյա նույն չափերի (6×4 մ), քառանկյունի հատակաձևով, թաղակապ ժածկով շենքեր են՝ կառուցված տարբեր մեծությամբ որձաքարերով և կրաշաղախով: Ներսից սվաղված են եղել սպիտակ կրաշաղախով, որի վրա նկատվում են գունավոր որմնանկարների բեկորներ:

Զույգ եկեղեցիներից հյուսիսայինի արևմտյան մուտքի ճակատակալի սրբատաշ մակերեսին դրսից փորագրված է 7 տողանի շինարարական արձանագրությունը, որի բովանդակությունը շատ կարեւոր է հուշարձանների այս խմբի ժամանակագրությունը պարզելու տեսակետից: Ճակատակալը դեղնագույն ավազաքարի խոշոր բեկոր է՝ 2×1 մ չափի: Նրա կենտրոնում ներքևից փորագրված են երեք քանդակազարդ փոքր խաչեր, իսկ սրանցից դեպի ձախ՝ ևս երկու, ավելի պարզ խաչեր: Արձանագրությունը փորագրված է կենտրոնի խաչերի երկու կողմերին և նրանցից ներքև, աջ անկյունում:

Հրատ. Սարգսյան, 1955, է, 36: Լուսանկ. 130

Գիտելիք. Առաջին տասաշարքը տեղ-տեղ հողմահարվել, ջարդվել, շերտ-շերտ թափվել է: Այս մասում երեւում է միայն թվադրի 2 հարյուրավորը, իսկ տասնավորն ու միավորը չեն երևում: Սարգսյանը թվադիրը վերականգնում է ՁԻԳ (1274)՝ հիմք ունենալով ոչ թե սեփական ընթերցումը, այլ Հուշարձանների պահպանության մարմինների 1938 թ. արշավախմբային նյութերը: Մենք ևս հետևում ենք այդ նյութերին, ենթադրելով, որ 1938 թ. վերականգնվող տասնավորն ու միավորը (ԻԳ) նրկացել են:

Նախ շարքում, մինչև ամառ տասաշարքը մոտ 9—10 տաստեղ քարը ջարդված է, հավանական ենք համարում այստեղ վերականգնել յիշխանույն բառը՝ Առաքելոց վանքի պարսպի մոտի ՁԻՆ թվագիր արձանագրության հետևությամբ: Տողավերջում ամառ բառից հետո տասաշարքն ընդհատվում է մոտ 12—13 տաստեղ, որը պետք է ունենար իշխողի անունը և տիտղոսը, ըստ որում, աստուածաւեր իշխողի: Հավանական ենք համարում վերականգնել արքայի Սաղուցին, նախ՝ հետևելով Գրիգոր քահանայի ՁԻՆ թվակիր բնագրին, ապա՝ նկատի ունենալով, որ Ատղունի մյուս տիտղոսները (իշխանաց իշխան, պարոն, ամիրսպասալար) տվյալ պարագայի համար անհամապատասխան են:

2-րդ շարքում. յիշատակ բառից հետո ընդհատվում է, պակասող մասում պետք է լիներ ծնողաց, քանի որ հետագա տողերում նշված են ծնողների անունները: Այս սողի վերջում հրատարակիչը կարդացել է եկեղեցի այ իրա և դրա հիման վրա վերականգնել՝ աստուծոյ իրաւանց (=տրլեանց), մինչդեռ իրականամ, քարի վրա զեկեղեցիս բառից հետո միայն յիշատակ բառն է և որիչ ոչինչ:

3-րդ տողում հրատարակիչը բաց է թողել նվիրատուի հորը տրվելիք պատարագների թիվը՝ :Ի:, ուստի նրա վերծանություն մեջ Դ պատարագների բաշխումը անհասկանալի է մնում (տարին :Դ: պատարագ պարտին զատկին իմ հւարն Աւետեցն... և այլն): Մեր վերծանությամբ Դ պատարագներից ր-ն պետք է տրվի հորը, իսկ գ-ն՝ մորը:

4-րդ շարքում պարզ կարդացվում է մոր անունը՝ Մլքնազ (ին), մինչդեռ հրատարակիչը անձնանունը բաժանել է 2 մասի և նրանց միջև վերականգնելով ա դիր, ստացել՝ Մլքան ազին, որտեղ իր իսկ բացատրությամբ Մլքան անձնանունն է, իսկ ազին՝ ազի (Ղարարողի և այլ բարբառներում՝ մայր) բառի տրական հոլովածը: Իհարկե Մլքան իգ. անունը հալ իրականության մեջ գործածական է, սակայն այս դեպքում անբացատրելի է մնում ազի բառի գործածությունը XIII դարում: Իտյի դրանից, հազիվ թե հնարավոր լինի հիմնավորված համարել ա գրի վերականգնումը այս անձնանվան մեջ: Մեր կարծիքով անձնանունը հարկ է կարդալ այնպես, ինչպես այն փորագրված է՝ Մլքնազ (ին) և այս դեպքում կստանանք ոչ թե Մլքան (ժագած արաբ. muluk-muluk) > Մլքան-թագավորների պսակ, ախուք իմաստից), այլ արաբ. mallika—թագուհի բառից, որ հնչյունափոխությամբ դառնում է Մլքե, և հալ ցազ, ցազանք, ցազելի բառերից, իսկ ամբողջ բարդությունը՝ Մլքնազ, այսինքն ցազելի թագուհի կամ թագուհու ցազանք:

345. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ. ղուլդ եկեղեցիներին 15 մ հյուսիս, պատվանդանից ընկած մի քանդակազարդ խաչքարի թիկունքին, տեղ-տեղ եղծված, 13 տող.

Ի ԹՎԻՍ ՀԱՅՈՑ :ՁԺԶ: (1267), ԻՇԽԱՆՈՒԹԻՒՆ՝ ՄԵԾ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ՍԱԴՈՒՆԻ ԵՒ ՅԱՌԱՋՆՈՐԴՈՒԹԻՒՆ՝ ՄԵԾ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻՆ ԱՌԱՔԵԼԻ, ՈՐ ԷՐ ՆՄԱՆԵԱՅԼ ՍԲ ԱՌԱՔԵԼՈՅՆ, ԵՒ ԷՐ ԴՈՒՌՆ ԵՒ ԱՐԼԵՎԵԼՔ ԵՐԿՐԻՍ ԵՒ ՊԱՐԾԱՆՔ ԵՒԲԱՐԵՍԱԻՍ ԱՌ ԱԾ ԵՒ ՄԱՐԴԻԿ: ԵՒ Ի ՆՈՑՆ ԱՄԻ ԱՐԵԳԱԿՆ ԽԱԻԱՐԵՑԱԻ, ԵՒ Ի ՔՐԻՍՏՈՆԵԻՑ ԵՒ ԱՅԼԱԶԴԵԱՅ ԵՂԼԻՆ ՔԱՐՈՉՔ Ի ԲԱԶՈՒՄ ՏԵՂԻՍՂ ԵՒ ԱՀ ԿԱԼԱԻ ԶԱ-

¹ Տե՛ս Հր. Անառյան, Հայոց անձնանունների բառարան, Գ, Երևան, 1946, էջ 364—365.

ՄԻՆԷՍԵՆԱՆ: ԵՒ ՅԱՅՍՄՄԱՍԻ ԵՍ՝ ԱՆՍՐԺԱՆ ԲԱՀԱՆԱ ԲԻՍՈՒՄ ԿԱՆԿՆԵԹԻ
 ԶԵՍԱԹՉՍ Ի ՀԱՆԿԸՍՏԱՐՍՆԻ ԾՆՈՂԱՑԻՄՈՑ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ, ՅԵՇԵՑԷՔ . Ա . . :

Ի ԹՎԻՍ Հ Ա Ո Ց : Չ Զ Չ : . . . Ի Հ Խ Ա Ո Ւ
 Թ Ի Մ Ե Տ Ի Հ Խ Ա Ա Ց Տ Ի Հ Խ Ա Դ Ո Ւ
 Ե Ե Յ Ա Ո Ա Ջ Ը Մ Դ Դ Թ Ի Մ Ե Տ Կ Լ Դ Ա Պ Ե
 Մ Ի Ն Ա Ռ Կ Բ Է Լ Ի Մ Ե Ր Ն Ա Ն Ե Լ Մ Ե Ա Ռ Կ Է Լ Ո
 Ց Ն Լ Ե Ր Դ Դ Դ Դ Լ Լ Ա Կ Ե Լ Բ Ե Ր Կ Ի Ս Լ Պ Ե Ը Բ Է Լ
 Բ Ա Է Խ Լ Ե Ա Ո Ա Ճ Լ Ա Ր Դ Դ Կ Կ : Ե Ի Ն Ո Յ Ն Ա Մ Ի Ր
 Ե Գ Ա Կ Ն Խ Լ Ա Է Ց Կ Լ Ի Բ Բ Ի Ս Դ Դ Մ Ե Ի Տ Լ Ա Յ
 Լ Ա Ջ Գ Ե Ց Ե Ղ Ի Ն Բ Ա Ր Ո Ջ Բ Ի Բ Ա Ջ Ո Մ Ս Ե Ն Դ Ն
 Լ Ա Հ Կ Ա Մ Ի Զ Ա Է Ն Ե Ս Ե Ն . . Ե Յ Ա Յ Ս Մ
 Ա Բ Ս Ն Ա Ը Բ Կ Լ Կ Ե Լ Ե Ի Ս Ո . Մ Կ Ս Ն Կ Ն .
 Տ Ի Զ Խ Ա Յ Չ Խ Զ Ա Կ Ը Ս Մ Լ Խ Ծ Խ Ն Ո Ղ Ա Ց
 Ի Մ Ո Ց Ո Ք Ե Ր Կ Ի Պ Ե Բ Է Գ Ե Ի Տ Ե Ց Է Բ . . .
 Ա

Գիտելիք. Այս կոտրված խաչքարը ընկած է պատվանդանի մոտ, ղուլգ եկեղեցիներից 10 մ հյուսիս, հենված մի ծառի, թիկունքով ներքև. նրա պոչուկի մասը կոտրված է: Խաչքարը միջին չափերի (1,5×0,75,×0,25 մ), դեղնավուն ավաղաքարից է, և չնայած դրան, պահպանվել է բավականին անաղարտ: Նրա երեսին ոչ մեծ արվեստով ու նրբությամբ քանդակված են խաչթևերը և երկրաչափական անպարտկազմ գարդեր: Երեսին արձանագրություն չունի: Դրա փոխարեն ամբողջ թիկունքը՝ գլխամասից մինչև պոչուկի շարված տեղը ծածկված է 13 առղանոց արձանագրությամբ, որը գիտությունը հայտնի է դառնում սույն հրապարակումով: Բնագիրը մեղ է հասել լրիվ, խաչքարի կոտրված մասը չի աղքել նրա ամբողջության վրա:

Այստեղ շատ կարևոր տեղեկություններ են հաղորդվում Դեղձուտի վանքի առաջնորդ Առաքել վարդապետի մասին: Մինչև այս բնագրի վերծանությունը, մեղ հայտնի էր, որ Առաքել հռչակավոր վարդապետը Կիլիկիայի Տարսոն գավառից եկել էր Սևորդյաց երկիրը և Մահկանաբերդի իշխանաց իշխան աթաբեկ Սաղունի, ինչպես նաև Հաղրատի նշանավոր առաջնորդ Հովհաննեսի հովանավորությամբ կառուցել Դեղձուտի վանքի համալիրը, երկար տարիներ հանդիսացել վանքի առաջնորդը և թաղվել վանքի դավթում: Նորահայտ արձանագրությամբ մենք իմանում ենք նաև, որ Առաքելի հոգևոր առաջնորդությունը տարածվել է մինչև Առաքելոց և Կիրանց վանքերը: Բացի դրանից, այստեղ Առաքելը բնութագրվում է իբրև ժամանակի հիրավի հռչակավոր, գիտական ու հոգևոր մեծ ալրերից մեկը: Ահա ինչպես է նրան ներկայացնում խաչքարը կանգնեցնողը. յառաջնորդութիւն մեծ վարդապետին Առաքելի, որ էր նմանեալ սուրբ Առաքելոցն և էր գուռն եւ արեվելք երկրիս եւ պարծաք եւ բարեխաւս առ աստուած եւ մարդիկ:

Արձանագրությունը կարևոր է նաև նրանով, որ այստեղ ստույգ հայտնվում է ՉԺՁ Թ. (1267) տեղի ունեցած արեգակի խավարման մասին. եւ ի նոյն ամի արեգակն իաւարեցաւ...:

4-րդ շարքում Առաքել անձնանունը արտագրված է այնպես, ինչպես փորագրված է բնագրում: Այստեղ, ինչպես նաև Դեղձուտի վանքի արձանագրություններում, անունը պետք է վերծանել կարճ՝ Առաքել ձևով, առանց վերականգնելու վերջին վանկի ա-ն, քանի որ, թեև այն ծագում է

անցյալ դերբալից (առաքեալ), սակայն իբրև անձնանուն մեծ մասամբ վկայված է հնչյունափոխված՝ Առաքել, Առաքել: Բացի դրանից, Դեղձուտի վանքի մեծ խաչքարի ինքնադիր հիշատակագրության մեջ Առաքելը իր անունը փորագրել է այս ձևով:

4—5-րդ շարքում էր գուռն եւ արեւելք երկրիս, նույն խոսքերով է բնութագրվում նաև Սորանաշատ վանքի հիմնադիր Վանական Վարդապետը Գրիգոր Ականցու պատմության մեջ՝ փայլեր իրբեւ գարեգակն սր հոդի վարդապետն մեր Վանական յերկիրն Արեւելեան, երկրորդ արեւելք անուանելալ:

10-րդ շարքում խաչքարը կանգնեցնողի անունը վերծանում ենք որոշ վերապահութամբ բնագրում՝ քահանա բառի վերջին ա-ի աջ ստեղծի վրա բ է կցագրված. այսպիսի դեպքերում կամ ա-ն կրկնակի է ընկալվում, կամ մեկ անգամ, ըստ այդմ էլ հաջորդ բառը կարելի է վերծանել քահանա Արիսում կամ քահանա Բիսում: Երկու ձևն էլ՝ թե՛ Բիսում, թե՛ Արիսում այլուստ ավանդված չեն և առաջին անգամ են հանդիպում:

11-րդ շարքում գլխայնա ի հաճկրատարանի, նկատվող շեղումները փորագրողի պատահական վրիպումներ չենք համարում և թողնում ենք անփոփոխ՝ այնտեղ դիտելով բարբառային արտասանության արահայտություն:

346. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔ. գույք եկեղեցիներից 10 մ. արևելք, մի քանդակազարդ խաչքարի բեկորի թիկունքին, գեղեցիկ խորաքանդակ զրեբով, արձանագրության սկզբը, 5 ասյ.

Ի ԹՎ ԻՆ: ԶԻԲ: (1273), ԻՇԵԱՆՈՒ-
ԹԵ՛ԱՆ՝ԱՆՎԱՆՄ՝ ԱԹՎԱԿ ՍԱԴԻՒ-
ՆԻՆ, ԵՍ՝ ԳՈՐԳԻ ԱՆԱՐԺԱՆ Մ՝ԱՌԱՅ՝
ԿԱՆԿԻՆԵՑԻ ՉԵԱՎՉՄ՝ . . . | ԻՄՈՒ
ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ :

: 2
Ի ԹՎ Ի Բ: ԻՇԵԱՆՈՒԹԵ
ԱԾԱ ԱԹԱՊԱԿ ՍԱԴԻՒ
Ն ԵՍԳՄԳԻ ԱԱԶԱԸ Ծ
ԱՅ ԿԱԿԵՑԻ ՉԵԱ
ՍՄ . . Ո ԱՐՄ

Նստակ. 137

Գիտելիք. Բեկորը խաչքարի վերի գլխամաս է. դատելով պահպանված մասից, խաչքարը բավական մեծ է եղել և քանդակազարդ: Թե որտեղից է ընկել և փշրվել, դժվար է որոշել, ըստ որում Ջուլգ եկեղեցիների մերձակալքում դեռ կանգուն են մի քանի պատվանդաններ, որոնցից մեկի վրա հավանաբար կանգնած է եղել այս խաչքարը: Հյուսիսային փոքր եկեղեցու հատակին և դրսից պատերի տակ կան խաչքարերի բազմաթիվ բեկորներ, որոնց մեջ գուցե գտնվի այս խաչքարի ներքևի հիմնական մասը: Պահպանված արձանագրության հիմնական բովանդակությունը որոշ վերապահությամբ վերականգնվում է, թեև բեկորը երբեմնի խաչքարի միայն մեկ երրորդ մասն է: Հավանաբար խաչքարի անհետացած հատվածի վրա մեկ-երկու տող է եղել, այն էլ բնագրի վերջաբանը՝ անեծքի ձևակերպումը: Առաջին շարքում թվագրի հարյուրավորը 2 փորագրիչը բաց է թողել և հետագայում ավելացրել տողի վերևի համապատասխան տեղում, երկու կետերից առաջ:

- 3-րդ տողում խաչքարը կանգնեցնողի Գորգի անունը հավանաբար վրաց միջավայրի արդյունքն է:
- 4-րդ շարքում կանկեցի ձևը հաճախ է հանդիպում միջնադարի վիմագրության մեջ: Նրանում արտացոլված է ինչպես >| իլացում, այնպես էլ երկրորդ և ձախորդի անկում:
- 5-րդ շարքի սկիզբը շարդված, եղծված է և չի հասկացվում ում հիշատակին է կանգնեցված խաչքարը, տողավերջի գրերը վերապահությամբ վերծանում ենք Մարտիրոսին:

երկարութիւնը՝ 80 սմ, քարի հաստութիւնը՝ 35 սմ: Թեւովոր խաչը հարթ է, դուրկ քանդակազարդերից, միայն կենտրոնական մասում, խաչթևերի ուղղութիւնը քանդակված է պարզ խաչ: Խաչթևերի եզրերին խոր երկաթագրով մի արձանագրութիւն է փորագրված, որը հիանալի ներդաշնակելով բաղալուի սրբատաշ մակերեսի հետ, առանձին վեհութիւն է հաղորդում հուշարձանին:

Չնայած թեւովոր խաչի բավարար պահպանութեանը, արձանագրութիւնը շատ է տուժել և դրեթև անընթեռնելի է, ըստ որում դրա պատճառը ոչ այնքան բնութիւն ուժերի ավերածութիւնն է, որքան մարդկային ձեռքը: Թվամ է, ինչ-որ մեկը բուժ գործիքով հարվածել, շարդոտել է խաչի շրջանակի բարձրաքանդակ երիզները, որոնց վրա փորագրված է եղել բնագիրը: Հատկապես շատ են քուլքավել և համարյա չեն տարբերվում ուղղահայած վերին խաչթևի գրերը, որոնցից հաղիվ վերջին տողի ձախ մասի նորդ տառաշարքն է կարդացվում, որը և վերականգնում ենք առաջ-նորդութեան: Կասկածից վեր է, որ վերին խաչթևի վրա հիշատակված է եղել այն մասին, թե երբ, ամ աշխարհիկ իշխանութիւն և հոգևոր առաջնորդութիւն ժամանակ է գրվել այս արձանագրութիւնը: Բնագրի տողերի համարակալումը պայմանական է, քանի որ նրանց ընդհանուր քանակն անորոշ է:

9-րդ շարքում պարզ չի երևում խաչքարը կանգնեցնող Սարգսի մլուս որդու անունը, լավ չի փորագրված ա-ն, իսկ ն-ն չի երևում. վերականգնում ենք՝ Վարդից:

11—14-րդ շարքում եղել է բնագրի վերջաբանը՝ անեծքի բանաձևը, որը ստույգ դժվարանում ենք վերականգնել:

16-րդ շարքում թվադրի 21, տառերը պարզ կարդացվում են, իսկ միավորը պարզ չի երևում, ալն կարող է լինել ր կամ ք, մենք վերականգնում ենք ք, որովհետև ք-ի վերի կորացած ստեղծ չի նշմարվում:

Հին ԿՈՒՆԵՆ

Առաքելոց բնակատեղիի հետագա դարերի պատմական կյանքի մասին որոշակի տեղեկութիւններ չկան: Ինչպես արդեն ասել ենք, Առաքելոց ավանն իր բաղամթիվ եկեղեցական ու աշխարհիկ կառուցվածքներով ծաղկման էր հասել XIII դարի վերջին տասնամյակներում: Պետք է ենթադրել, որ բնակավայրը շարունակել է հարատևել նաև հետագայում, թեև ոչ այնպիսի աշխուժութիւնը. ինչպես XIII դարում: Այդ են ցույց տալիս Առաքելոց վանքից 2 կմ արևելք Կունեն գետակի երկու ավերիկ տեղավորված Հին Կունեն գլուղատեղի ավերակները, դեռևս կանգուն եկեղեցիները և դրանց շուրջը տարածված ընդարձակ գերեզմանոցը՝ XIV—XVII դարերի տապանաքարերով ու խաչքարերով: Հավանական է, որ Հին Կունեն ղլուղը հիմնած լինեն Առաքելոց ավանի ընակիչները, որոնք ինչ-ինչ պատճառներով, թողնելով այդ լեռնալանջերը, բնակութիւն են հաստատել Կունեն գետակի ավելի բարեբեր ավերիկ:

Հին Կունեն ղլուղատեղում պահպանվել են հետևյալ հուշարձանները.

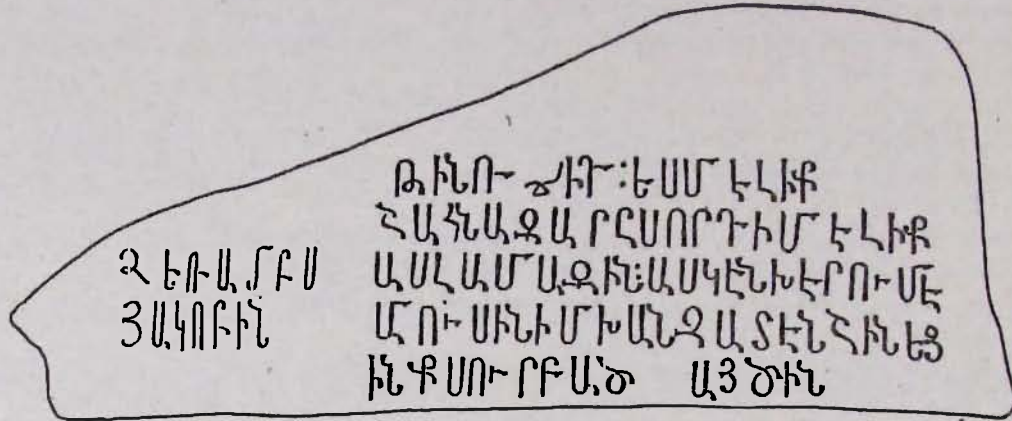
ա. Եկեղեցի, գտնվում է Կունեն գլուղատեղի հյուսիսային թաղամասում, գետակի ձախ ավերիկ: Շինված է կապտա-գորշավուն թեթևակի մշակված քարերով, կրաշաղախով: Գլխավոր խորանի բեմի կամարը սրբատաշ, կապտավուն քարից է: Սորանի կիսակլոր պատի երկու կողմերին կան մեկական խորշեր: Կառուցման ժամանակը ստույգ հայտնի չէ. ոճական առանձնահատկութիւններով հիշեցնում է XVII—XVIII դարերի գլուղական թաղակապ եկեղեցիները:

բ. Եկեղեցի Աստվածածին, կառուցված է Հին Կունեն գլուղի հարավային թաղամասում, գետակի ձախ սփի բարձունքի վրա: Թաղակապ, միջին մեծութիւն շինք է, շինված դեղնավուն հանքաքարի մանր բեկորներով, անոլուն է, կամարակապ՝ սվաղված ծածկով: Եկեղեցու հարավային պատին կից սրահ-գավիթը, որը կառուցված է նույն քարից, առանց սլունների և ըստ երևույթին ավելի ուշ: Եկեղեցին կանգուն է, որոշ չափով թափվել են տանիքի քիվերը, որահի ծածկն ու հարավային պատի մի մասը:

գ. Գերեզմանոցը տարածվում է հարավային թաղամասի ծալրում, Կունեն գետակի և Կիրանց շուր վտակի միախառնման անկյունում, սարահարթի վրա: Գերեզմանոցը երկու մասի է բաժանվում. մեկը տարածվում է Աստվածածին եկեղեցու շուրջը, իսկ մյուսը դրանից 50 մ արևելք՝ Կի-

րանց օրը վտակի տը աիին: Գերեղմանոցում պահպանվել են մշակված անարձանագիր տապանա-
քարեր և բաղմաթիվ քանդակադարձ խաչքարեր, որոնց մշակման եղանակը և դարձերի մոտիվները
բնորոշ են XVII—XVIII դարերին:

348. ԱՍՏՎԱԾԱԾԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻ. հարավային մուտքի ճակատակալ երկարավուն
քարի վրա, արտաքուստ 5 սող.

Թ. Թ. Վ. Մ. Ս. (1675), ԵՍՄ ԵԼԻԲՆԱՆԱԶԱՅԱՍԿԵՆԻՄ, ՈՐԴԻ ՄԵԼԻԲՆԱՍԿԵՆԻՄ, ՁԵ-
ՍԿԵՆ ԽԵՐՈՒՄԵՅԻ, ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ԽԱՆՁԱՏԵՆ ՇԻՆԵՑ/ԻՆՔՍՈՒՐԲ ԱՅՍԾԻՆ: ՁԵ-
ԻՍՄԲՈՒՍԵԼԿՈՒԻՆ:

Հրատ. Բարխուդարյանց, 377
Լսաակ. 138

Գիտելիք. Արձանագրութիւնը փորագրված է ուշ շրջանի անկանոն, երկարավուն երկաթա-
գրով և դաղեցնում է հարավային մուտքի ճակատաքարի հարթ մակերեսի աջակողմյան, ավելի
լայն հատվածը: Ձախ կողմի նեղ մասում կանոնավոր երկարացած բոլորագրով դրված է ձեռամբ
նախորդին, որն, անտարակույս, շենքը կառուցող ճարտարապետի կամ վարպետի անունն է:

Բնագրում հիշատակված շինարար ամուսինների՝ Մելիք Ասլամաղի որդի Մելիք Շահնազարի
և իր կին Սանդառի մասին դժվար է որևէ հավաստի կարծիք հայանել, նախ այն պատճառով, որ
այլ աղբյուրներից նրանք հայտնի չեն և ապա՝ այս շրջաններում Մելիք Շահնազարյանների գոյու-
թիւնը անհավանական է, քանի որ աղբյուրներից հայտնի է, որ նրանց ժառանգական տիրութիւնները
գտնվում էին Գեղարքունիքում, ավելի ստույգ, ներկայիս Վարդենիսի շրջանի սահմաններում:
Սակայն Մելիք Շահնազարի մելիքութիւնը հիշատակութիւնը Գունեն ձորից ոչ այնքան հեռու ընկած
Հաղարծնի վանքի համարյա նույն տարիների մի արձանագրութիւն մեջ, գալիս է ամրապնդելու
այն վարկածը, որ Մելիք Շահնազարյանների սերունդներից մեկը տիրութիւններ է ունեցել նաև
Գեղարքունիքի սահմաններից դուրս, Սևանա լճից հյուսիս-արևմուտք ընկած այս գավառներում:
Հաղարծնի վանքի Ստեփանոս եկեղեցու վերոհիշյալ արձանագրութիւն մեջ կարգամ ենք. ի քվի
հայոց Ռձ-ին, ի թագաւորութեան Պարսից Շահսուլեյմանին որդոյ Փոքր Շահապապին եւ ի տե-
րութեան Գրիգոր իշխանին եւ մելիքութեան պարոն Շահնազարին եւ ի հայրապետութեան ան
Ջուղաեցոյ.

Թվագիրն այստեղ ակներևաբար սխալ է, քանի որ նշված Շահ-Սուլեյմանը գահակալել է
1666—1694 թթ., իսկ Հակոբ Ջուղաեցու կաթողիկոսութիւն տարիներն են՝ 1655—1680 թթ.:
Ուրեմն թվագիրը պետք է կարդալ ՌձԻ՝ այսինքն ի գիրը անհրաժեշտ է ընկալել երկակի և այդ
դեպքում կունենանք ոչ թե 1651, այլ 1671 թ., որը միայն 4 տարվա տարբերութիւն ունի Գունենի
Աստվածածին եկեղեցու շինութիւն թվականի հետ: Այստեղից, անտարակույս է, որ կամ երկու

արձանագրութիւններէ մեջ հիշվող Մելիք Շահնազարը նույն անձն է, և, հետևապես, XVII դարի վերջերին այս կողմերում իշխել է մի Մելիք Շահնազար, որը կամ Մազրալի Մելիք Շահնազար- լաններէ ճուղափորութիւնն է՝ տեղափոխված և բնակութիւն հաստատած Աղստեի հովտում, և կամ բոլորովին ուրիշ տոհմից է առաջացել, և տվյալ դեպքում գործ ունենք անունների պատահական ղտ. դադիպութիւն հետ:

Բանասիրութիւն մեջ առաջին անգամ այդ մասին մատնացուլց է արել Կարապետ եպիսկոպոսը՝ «Նյութեր հայ մելիքութիւն մասին», աշխատութիւն մեջ (1914 թ., էջ 158—160): Այստեղ հեղինակը միայն ենթադրաբար է առաջ քաշում երկու Մելիք Շահնազարների նույնութիւն հարցը, քանի որ երկու նշված արձանագրութիւնների թվագրերն էլ օգտագործվել են նրա կողմից սխալ վերծանութիւնով՝ Հագարծնի վանքինը թերի (միայն ՌՃ=1651), իսկ Կունեն գլուղի եկեղեցունը՝ ՌՃՊԴ (1695), այսինքն քսան տարով նորացրած (ստույգ թվականը պետք է լինի՝ ՌՃԻԴ—1675), մի հանգամանք, որ լուրջ առարկութիւն էր այդ նույնացման դեմ: Այս հրապարակումով ճշգրտելով նշված բնագրերի թվականները, մենք միանգամայն անվիճելի ենք համարում նույն Մելիք Շահնազարի իշխանութիւնն այստեղ՝ հետագային թողնելով այն հարցը, թե այս Մելիք-Շահնազարը ինչ ազգակցական կապեր է ունեցել Մազրալի համանուն մելիքական գերդաստանի հետ:

Արձանագրութիւն լեղուն հիշեցնում է Ղաբաբաղի մելիքների ժամանակամերձ վիմագրերի լեզուն (Մելիք Սգանի ընդարձակ արձանագրութիւնը Արցախի Տող գլուղում), թեև հեղինակն ամեն կերպ աշխատել է չհեղվել ժամանակի գրական հայերենից: Ասկէն, շինեցիք, ամայծիք, Շահնազարըս լառերը փորագրված են խոսակցական լեզվի արտասանութիւն ազդեցութիւնով:

ՏԱՄԱՐՔԻ ԳՅՈՒՂԱՏԵՂ

Գետաշեն բանավանից 5 կմ հարավ-արևելք, անտառի մեջ, լեռնաշղթայի հարթ բարձրավանդակի վրա տարածված են Տամարքի գլուղատեղի ավերակները: Պահպանվել են բազմաթիվ բնակարանների մնացորդներ՝ քարակուտների և խանդակների ձևով: Գլուղատեղի կենտրոնում դեռ կանգուն են փոքրիկ մատուռի պատերը՝ 1,5 մ բարձրութիւնով: Մատուռի արևելյան խորանում դրված են դեզնագուն ավաղաքարե երեք փոքր քանդակազարդ խաչքարեր, առանց արձանագրութիւնների, սակայն քանդակների ոճով XII—XIII դարերի պատկանող:

Մատուռից մի քանի մետր հարավ ընկած է նույնպես ավաղաքարե միջին չափերի (1,5×0,7×0,35 մ) անդարդ մի թևավոր խաչ: Գետաշեն ավանի շրջակայքում սա երրորդ թևավոր խաչն է: Համանման, բայց ավելի մեծ չափերի սև բազալտից մի անարձանագիր թևավոր խաչ էլ կանգնած է Տամարքի գլուղատեղից 3 կմ հարավ-արևմուտք, նույն լեռնաշղթայի բարձրութիւն գագաթին, Աբով անտառամասում: Երեք թևավոր խաչերից միայն Առաքելոց վանքում գտնվողն է, որ իր թևերի երկնքների վրա ունի արձանագրութիւն՝ ՉԼԷ (1288) թվականով: Կարելի է ընդունել, որ Տամարքի գլուղատեղի մատուռի, փոքրիկ խաչքարերի և թևավոր խաչի շինութիւնը նույնպես վերաբերում է այս ժամանակաշրջանին՝ XIII դարի երկրորդ կեսերին:

Այդ է հաստատում նաև Տամարքի գլուղատեղում հուշարձանների երկարամյա պահպան Ալավերդյանի վերջերս հայտնաբերած խաչքարի արձանագրութիւնը: Խաչքարը գտնվում է գլուղատեղի վերոհիշյալ մատուռից 15 մ հարավ, հենված մի վիթխարի ընկուղենու: Խաչքարը հավանաբար ընկել է մոտի պատվանդանից, սակայն ամբողջական է և կտրվածքներ չունի: Դեղնավուն ավաղաքարից է, միջին չափերի (1,4 0,7 0,15 մ), քանդակազարդ, խաչթևերից վերև ունի խաղողի երկու ողկուղների քանդակներ, իսկ ներքևից բարձրանում են երկու ականթներ: Խաչքարի շրջանակը և ճակատալին մասը քիվի հետ ծածկված են երկրաչափական մանրանկար զարդերով:

349. ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔ. Տամարքի գյուղատեղում, փոքրիկ եկեղեցու մոտ ընկած դեղաքանդակ խաչքարի ներքևի մասում, մանր շղատառով, կիսաեղծ, 4 առդ.

Ի ԹՎ: Ն Ի Բ: Յ Ի Ղ Խ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն Ա Ծ Ա Ս Ե Ր Ա Ղ

Ա Բ Ա Կ Կ Ա Բ Ո Ն Ս Ա Դ Ո Ւ Ն Ի Ն Ե Ա Խ Ա Ղ Ո

. Ա Ն Ս Կ Ա Ն Կ Ն Ե Գ Ի Զ Ի Ա Շ Ա Բ Ա

Ր Ե Խ Ա Ի Ս Կ Ա Ի Ր Ն Ի Մ Ո Ղ Ա Մ Ի Ղ Ա Մ Ի Ն Ի Ի Մ Ա Ի . .

Ի Մ Ո Յ
Մ Ա Յ Ն Ա
Ն Ա Յ
Ա Ծ Ո Ղ
Ր Մ Ի

Ի ԹՎ. Ի Ն. Չ Ի Բ: (1273), Յ Ի Շ Խ Ա Ն Ո Ւ Թ Ի Ն Ի Ն Ա Ծ Ա Ս Ե Ր Ա Թ Ա Բ Ա Կ Պ Ա Բ Ո Ն Ս Ա Դ Ո Ւ Ն Ի Ն Ե Ս Խ Ա Ղ Ո Ա Ն Ս Կ Ա Ն Կ Ն Ե Ց Ի Զ Ի Ա Շ Ա Բ Ա Բ Ա Կ Ա Բ Ա Ս Ա Մ Ի Չ Ա Ս Ի Ն Ե Ի Մ Ա Ի Ր Մ Ի Մ Ո Յ Մ Ա Ն Ա Ն Ս Ա Յ: Ա Ծ Ո Ղ Ո Ր Մ Ի:

Գիտելիք. Արձանադրութիւնը տեղավորված է խաչքարի ներքևի հարթ մակերեսին, փորագրված է ոչ խոր, անկանոն շղագրով, տեղ-տեղ քալքայվել, անընթեռնելի է դարձել: Համեմատաբար լավ է պահպանվել խաչքարի հարավային կողին փորագրված բնագրի վերջարանը՝ հինգ կարճ տող:

2-րդ շարքի վերջում խաչքարը կանգնեցնողի անունն է, որը դժվարանում ենք վերականգնել, քանի որ անվան շարունակութունը 3-րդ շարքի սկզբին խիստ քալքայվել, եղծվել է: Անվան սկիզբը կարելի է կարդալ նաև խաչք, սովալ բնագրում ջ և զ գրերի նմանութունը հաշվի առնելով:

2—3 շարքում ես և խաչս բառերի վերջի ա-ն փորագրիչը սխալմամբ ա է քանդակել:

4—7 շարքերում խաչքարը կանգնեցնողի հոր՝ Ամիզատի և մոր՝ Մահնաճի անունները անսովոր են: Առաջինը մատենադրութլամբ չի ավանդված, իսկ երկրորդը Մահնաճ անունով մեկ անգամ հանդիպում է Հավաց թառի բլրի եկեղեցու մի արձանագրութլան մեջ¹:

ԽՆՁՈՐՈՒՏԻ ԵՎԵՂԵՑԻՆ ԵՎ ԽԱՉՔԱՐԸ

Առաքելոց վանք հուշարձանախմբից 2 կմ հյուսիս-արևելք, լեռնաշղթայի հարթութլան վրա, անտառի մեջ տարածվում են պատմական Խնձորուտ գյուղատեղի ավերակները: Անտառային արահետը տեղ-տեղ սալահատակ է հիշեցնում, իսկ գյուղատեղի անցնելիս նա փոխվում է գյուղամիջլան ճանապարհի: Դժվար չէ կռահել, որ այդ ճանապարհով է տեղի ունեցել Առաքելոց վանքի և այս գյուղատեղի միջև գրաստների ու մարդկանց երթևեկութլունը՝ այդ բնակավայրերի ծաղկման շրջանում: Գյուղատեղում, ճանապարհի եղբին հանդիպում են բնակարանների, խաչքարերի, պատվանդանների բաղմամբիվ բեկորներ, իսկ գյուղատեղի կենտրոնում, մի բլրակի վրա գեոկոս կանգուն է

¹ Տե՛ս Գ. Հովսեփյան, Հավաց թառի Ամենափրկիչը, էջ 23:

կեղեցու շենքը Ստ փոքր չափերի՝ (6/5 մ) որձաքարերով շարված շինությունն է, թաղակապ ծածկով, որը կիսով չափ փլվել է:

Այս կեղեցուց 50 մ դեպի հյուսիս կանդնած է մի դեղաքանդակ, պատվանդանավոր լաշքար, որի կամարածև լաշն շրջանակին, ճակատին, խաչթևերի արանքում, նրանցից ներքև կան տարբեր տառածներով քանդակված մի քանի արձանագրություններ: Հուշարձանը տեղացիների շրջանում հայտնի է Քյմ անունով: Հուշարձանների պահպանություն մարմինների ցուցակներում, արշավախմբային նյութերում և շրջանի ՎՈՒՂԵՆՈՒՄՈՒՄ այս եղակի խաչարձանը չի նշանակված: Գիտությունների ակադեմիայի վիճակագրական արշավախմբին 1964 թ. այս մասին հայտնի է Առաքելոց հուշարձանների պահպան Սլավերդյանը:

Սաչքարը առանձնապես աչքի չի ընկնում իր ճոխ քանդակներով: Այդ տեսակետից նրա հարդարունքը բավականաչափ զուսպ է և տպավորիչ: Միակ զարդարանքը կամարի ներսում խաչի պարզ բարձրաքանդակն է, որը մեծ հմտությամբ կատարված է ամբողջ մակերեսը կամարի եզրագծով մոտ 4 սմ խորությամբ իջեցնելու և ստացված հարթության վրա խաչթևերը շեշտելու միջոցով: Սաչարձանի արտաքին լաշն կամարի խոշոր երկաթագիր արձանադրության տառածները հարկական բաղմադարյան ճոխ հնագրության լավագույն նմուշներից են, որոնք հիշեցնում են է դարի դասական կոթողների գոտեհորդ-միտոսոգ արձանագրությունների գրերը (Օձուն, Գարմավոր, Բագավան և այլն), այն տարբերությամբ միայն, որ խաչքարի բնագրում լաշնորեն կիրառվում են գրերի բազմապիսի միակցումներ, մինչդեռ հնում դրանք այնքան էլ լաշն կիրառություն չունենին:

Ինչ մասում է խաչքարի քիվի, ներքևի մասի և խաչթևերի արանքների գրերին, ապա դրանք նույնպես ժամանակի վիճակագրական արվեստի աչքի ընկնող նմուշներ են այս միջավայրի համար, թեև իրենց կատարելությամբ զգալուպես զիջում են կամարի տառածներին: Սաչարձանի կամարածև շրջանակի միասող արձանագրությունը, չնայած արտասովոր տառակցումներին, կարգացվում է հեշտությամբ: Այստեղ տարակույս է առաջացնում միայն թվագիրը 2: Այս գիրն այնքան պարզ է վերագրված, որ որևէ կասկածի տեղիք չի տալիս, սակայն 2-ի բացվածքի հարթությունը ջարդված է, քայքայված, որը ենթադրել է տալիս, որ այստեղ եղել է առնվազն մեկ սուս՝ տասնավոր կամ միավոր: Մյուս կողմից, արձանագրության հետագա տողերում հիշատակված իշխանաց իշխան, պարոն Սաղունը այդ ժամանակ (2—1251) դեռ չէր արժանացել նշված տիտղոսներին: Սաղունի հնագույն հիշատակությունը մինչև այժմ համարվում էր Մաղաքիա Աբեղալի (Ականցի) վկայությունը՝ Մանկու Խանի ըմբիշին գետնելու և Հուլաղուի կողմից պատիվներ ստանալու մասին, որոնք վերաբերում են 1256—1260 թթ.: Առուլը հայտնի է, որ Սաղունը 1260 թ. արդեն պատվավոր գիրք ուներ Հուլաղուի մոտ և մասնակից էր Նվարկերոսի պաշարմանը¹: Այստեղից, խնդրո առարկա արձանագրության թվագիրը պետք է լինի 1260 թ. հետո, այսինքն 2 գրի բացվածքում պետք է եղած լինի կամ ի տասնավորը, կամ երկու գիր՝ մի տասնավոր և մի միավոր:

3-րդ շարքում Պապած անձնանունը պարզ երևում է և որևէ կասկած չի հարուցում, սակայն նրանից հետո եկող տառաշարքը խիստ քայքայված է և լավ չի կարդացվում: Այսպիսով, այս բնագրով հայտնի է դառնում աթաբեկ Սաղունի երկրորդ որդու անունը՝ Պապաց, որը այլուստ վկայված է: Մինչ այս հայտնի էր Սագանի մեկ որդու՝ Սուլուրսուղուի անունը, թեև վիճակագրության մեջ ակնարկներ կային Սաղունի զավակների մասին (կանգնեցի սր նշանա վասն երկար կենաց պարոն Սաղունին և զաւակաց իւրոց)²:

5-րդ շարքի սկզբի գրերը, թեև պարզ և ընթեռնելի, դժվար են բառանշատվում: Արդ, ինչպես հասկանալ՝ աստատեի հանգստեմ հաւր մերո. մեր կարծիքով իմաստը լրացնելու համար անհրատեշտ է վերծանել՝ աստ(ա) աե[ղ] ի հանգստեան, այն ենթադրությամբ, որ փորագրողը բաց է թողել ղ գիրը և ավելորդ է քանդակել ա-ն: Մեր այս վերծանությունը կատարված է որոշ վերապահությամբ, հնարավոր է, որ տեղում ավելի ուշադիր ստուգելով բնագիրը, կարելի լինի ճշգրտել ընթերցումը: Սաչթևերից ներքև ար ամ ողորմի Յոհաննիսին, զի բագում աշխատեցաւ, ամենայն հավանականությամբ այստեղ հիշատակված Յոհաննեսը խաչքարը կաղմող վարպետն է:

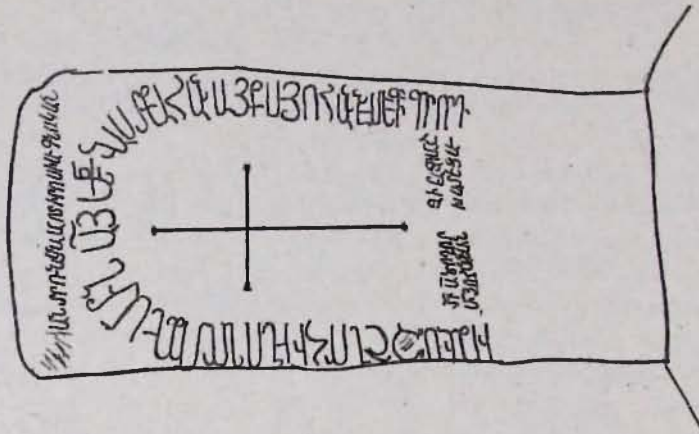
¹ Տե՛ս Գ. Հովսեփյան, Ձագավանից ժողովրդ... էջ 27:

² Նույն տեղում, էջ 26—27:

350. ԱՌԱՔԵԼՈՑ ՎԱՆՔ. Խնձորուտ գյուղատեղի փոքրիկ եկեղեցուց 50 մ հյուսիս-արևելք, գեղաքանդակ պատվանդանավոր խաչարձանի արձանագրությունները.
 ա. խաչքարի քիվին, 1 տող.

ՄԲ ՆՇՍԱՆ ՏՐԷՂՐՈՒՆԱԿԱՆ, ՄՍՐՏԻՐՈՍԻ ԱԻԳՆԱԿԱՆ:

ը. խաչքարի կամարածև շրջանակին, խոշոր, խորաքանդակ սառերով, անսովոր դրակցումներով, մեկ տող.

Ի ԹՎԻՍ :2: (1251), ՇՆՈՐՀԻՒՆ ՈՂՈՐՄՈՒԹԵՍՄԲՆ ԱՅ, ՄԵՔ՝ ՆՎԱՍՏ ՔԱՀԱՆԱՅՔՍ ՅՈՀԱՆՆԷՍ ԵՒ ԳՐԻԳՈՐ՝ ՈՐԴԻՔ . . . :

գ. խաչքարի կենտրոնում, ուռուցիկ խաչի թևերի արանքում, խոշոր գրերով.
 ՏՐ ԱԾ ԾՍ ՔՍ

դ. խաչքարի խաչթևերից ներքև, փոքր տառերով, 2 տող.

ՏՐ ԱԾ ՈՂՈՐՄԻ ՅՈՀԱՆՆԻՍԻՆ՝, ԶԻ ԲԱԶՈՒՄ ԱՇԽԱՏԵՑԱԻ:

ե. խաչքարի ներքևի հարթ մակերեսին, ավելի մանր տառերով, ը ընտղրի անմիջական շարունակությունը, 7 տող.

ԱՐԻՐՈՒԿԱ --- ՏԱՔՉԻ ԱՅԱԾՆՍ -- ԱԻ
 ԳՆԱԹՄԵՂՈՂ --- ԻՇԱՄԳԻՇԱՆ ---
 ՈՂՈՐՄԻ ՊԱՏՄՈՆԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՆՆԵՐԻ
 ԱՄԱՄԵԻՆԱՆ ՊԱՏՄԵՆՆԵՐԻ ՄԵՆՆԵՐԻ
 ՈՂՈՐՄԻ ՊԱՏՄՈՆԱՅՈՒՆՆԵՐԻ ՄԵՆՆԵՐԻ
 ԱՄԱՄԵԻՆԱՆ ՊԱՏՄԵՆՆԵՐԻ ՄԵՆՆԵՐԻ
 ԵՑԵՐԻ ԻՅԱՂԱԿ ԵՒ ԵՐԵՐԵՔՍ ԶԵՅԻՆԵՐԵՆ

ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԿԱՐԵՆԵՂՑԱՔ ԶՈՔ ԱԾԱԾԻՆՍ ԳՅԱԻ ԳՆՈՒԹԻՒՄԻՆ ՊԱՐՈՐԻՆ՝ ՍԱՐԳՈՒՆ-
 ԻՆ՝ ԻՇԽԱՆԱՑ ԻՇԽԱՆԻՆ ԵՒՂՈՐԳՈ ԻՐ ՊԱՊԱՑԻՆ ԷԿԵՂԵՑՈՅՍ ՆՈ-
 ՐՈԳԵՑԱՎԱՍՏ ՏԵՂԻ ՀԱՆԳԸՍՏԵԼԱՅՆ ՀԱԻՐ ՄԵՐՈ՝ ՄԱՐՏԻՐՈՍԻ ԵՎ ՄԱԻՐ ՄԵՐՈ՝
 ՏԻԿՆՈՋՆ ԵՒ ԵՂԲԱՐՑ ՄԵՐՈՑ ԵՒ ՔՎԵՐԱՑ ՅԻՇԱՍԱԿ: ՈՐՔ ԵՐԿՐՊԱԳԷՔ, ԶԱՄԷՆԵ-
 ՍԵԼԱՅՆ ԱՌՀԱՍԱՐԱԿՅԻՇԵՑԻՔ Ի ՍԲ՝ ՅԱՂԱԹՍ Ի ՁԵՐ, ԵՒ ՔՄ ԶՁԵԶ ՅԻՇԷ: ԱՄԷՆ:

Լուսակ. 139

ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔ

Սամսոնի վանք հուշարձանախումբը դրոշմով է Գետաշեն գյուղից մոտ 15 կմ հարավ-արև-
 մուտք, Ինդուտի վանքից 6 կմ հարավ, Խնձորկուտ անտառապատ սարահարթի վրա: Վանքի
 անվանումը ժողովրդական ծագում ունի. ըստ ավանդության մենաստանի շինությունները կառուցել
 է որմնադիր Սամսոնը՝ իբրև քավություն որդեսպանության իր մեղքերի: Մատենագրական աղբյուր-
 ներում հաշարձանի մասին տեղեկություններ չեն պահպանվել: Նորագույն տեղագրական երկերում
 և հուշարձանների պահպանության մարմինների ցուցակներում ևս համարյա ոչինչ չի ասվում
 վանքի մասին: Սամսոնի վանքի մեջ մտնում են հետևյալ շինությունները.

ա. Գլխավոր եկեղեցին կենտրոնազմբեթ շենք է, կառուցված մոխրագույն ավաղաքարի
 սրբատաշ քարերով, կրաշաղախով: Ներսից եկեղեցու պատերը սվաղված են եղել ծեփով, որի վրա
 պահպանվել են գունավոր որմնանկարների բեկորներ: Մուտքը արևմուտքից է, արևելյան կողմում
 ունի ցածր բեմ: Հուշարձանը վիմագիր հիշատակություններ չունի, կառուցման ժամանակն անհայտ
 է, իր ճարտարապետական ձևերով XII—XIII դարերի գործ է:

բ. Մաառուք փոքր շենք է (3,5+2,0 մ), գտնվում է նախորդից հյուսիս, մի քանի մետրի
 վրա: Ծածկը և հյուսիսային պատը կործանված են: Ծարված է եղել ավաղաքարի սրբատաշ սալե-
 րով, կրաշաղախով: Հաշարձանի պատերին դրսից և ներսից փորագրված են նվիրատվական ան-
 թվական արձանագրություններ, մեծ մասամբ եղծված: Դատելով այդ բնագրերի տառաձևերի
 հնագրական հատկություններից, այլև մատուռի հորինվածքային ձևերից, շենքը պետք է համարել
 XII—XIII դարերի կառուցվածք, անշուշտ, շինված գլխավոր եկեղեցուց հետո:

գ. Փոքր եկեղեցու շենքը տեղավորված է գլխավոր եկեղեցու հարավային կողմում, փոքր
 չափերի է (4,5+2,5 մ), շարված գորշավուն սրբատաշ ավաղաքարերով: Մատուռը միանավ դահ-
 լիճի ձև ունի, թաղակապ ծածկով և արևելյան կողմի կիսաշրջան աբսիդով: Կառուցման ժամանակն
 անորոշ է, ճարտարապետական ձևերով պետք է ժամանակամերձ լինի մեծ եկեղեցուն՝ XII—XIII
 դարեր:

351. ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔ. ՄԱՏՈՒՌ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուտքից
 հարաջ, 10 տող.

ՅՈՒՍՈՎՆ ԱՅ, ԵՈ՞ ԳՈՐԵՏԵՐ ԵՒ
 ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՇԱՍՏՈՒԺ ՄԻԱՅԲԱՆԵ-
 ՑԱՔ ԵՒ ԷՏՈՒՔ ՄԵՐ ՀԱԼԱԼ ԸՆՁԻՑ:
 ԵՒ ՄԻԱԲԱՆՔՍ ԽՈՍՏԱՑԱՆԻՖ: ԺԱՄ
 Ի ՏՈՒՆԻՆ ՄԲ ԳՐԻԳՈՐԻՂ: ՈՐՉԱՔ
 ՈՐ ՄԵՔ ԿԵՆԳԱՆԻԵՆՔ՝ ՄԵՐ ԾՆՈ-
 ՂԱՑ, ՀԵՏԻՆՈՑԱՑ ՄԱՀՈՒ՝ ՄԵՁ:
 ՈՎԻՄԱՓԱՆԷ, ԱՆԻԾԱԾ Է: ԹՎԻՆ:

յՈՒՍՈՎՆ ԱՅ ԵՍ ԳՈՐ
 ԵՏԵՐ ԵՒ ԱՄՈՒՍԻՆ ԻՄ ՇԱՍ
 ՄՈՒՔ ՄԻԱՅԲԱՆԵՍԱՔԵԷ
 ՄՈՒՔ ՄԵՐ ՀԱԼԱԼ ԸՆՁԻՑԵՄ
 ԱԲԱԵՔՍ ԽՈՍՏԱՑԱՆԵ
 : Բ: ԶԱՄ Ի ՄՈՒՆԻՑ ՄԲ ԳՐԻ
 ՈՐՉԱՔ ՈՐ ՄԵՔ ԿԵՆԳԱՆԻ
 ԵՆՔ ՄԵՐ ԾՆՈՂԱՑ ԿԵՍ
 -- ԿԱՍՄԱՀՈՒՄԵՎ ՈՎ
 -- ՓԱՆԷ ԱՆԻՑԱՑ Է Թ.

Գիտելիք. Անսովոր են նվիրատուների անունները՝ Գորեսաներ, Շաստուժ, որոնք անհայտ են հալ իրականությունը և դժվար են ստուգարանվում: 2—3-րդ տողերում Խուռաք անց. կատարյալ բայաձևում և նախահավելվածը սխալ է կիրառված՝ երկվանկ բայի հետ, հոգնակի I դեմքում (տուռաք): Ե (ե) աճականի գործածության անկանոնությունները՝ բազմավանկ բայերի հետ նաև հոգնակի թվում հաճախ են նկատվում X—XIV դարերի վիճագրերում և ապացույց են, որ նախահավելվածի նշանակությունն արդեն մթաղանած էր և չէր գիտակցվում, ուստի գրարարի հետևողությամբ, բայց ոչ ճիշտ կիրառությամբ վկայված է արձանագրությաններում:

6-րդ տողում ի տուրնից փոխ. ի տուրնից արտացոլում է աւ երկբարբառի անցումը ու-ի, որ անժանոթ էր գրարարին և դիտվում է միայն միջին հայերենում և արդի մի քանի բարբառներում, ըստ որում մեծ մասամբ հյուսիսային Հայաստանի խոսվածքներում: Տաւն > տոււն հնչյունափոխությունը արձանագրված է նաև ն. Գետիկի վանքի մի քանի բնագրերում (սույն պրակի № 183, 184, 185, 188):

8-րդ տողում կենդանի ենք արտացոլում է էական բայի հոգնակի I դեմքի բարբառային ձևը, գրարարյան եմք-ի փոխարեն: Եմք > ենք փոփոխության ժամանակը ստույգ որոշված չէ: Վիճական բնագրերում այդ անցման վկայություններ կան սկսած XI դարից, սակայն երեսփի տիրապետող օրինաչափությունը դառնալը ավելի ուշ շրջանում է, XII—XIII դարերում:

352. ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔ. ՄԱՏՈՒՌ. արտաքուստ, արևմտյան պատին, մուռքից հարավ, նախորդի տակ, 6 տող.

Ի ՏԱԻՆԻ ԱՇԽԱՐՀՍՄԱՏՐԱՆ :Ա: ՊԱՍՐԱԳ ՇՐՈՒԱՆԱՍՆԽԱՓԱՆ ԱՐՆԵՆ: ՈՎ ԶԱՌՆԷ, ՄԵՐ ՄԵՎԱՅՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է:

Ի ՏԱԻՆԻ ԱՇԽԱՐՀ
ԱՄՍՐԱՔ: Ա. ՊԱ
ՏԱՔ ԸՐՈՒՔԱ
ԱՆԻՔԱՒ ԱՐ
ՆԵՆ ՈՎ ԶԱՌՆԷ ՄԵՐ ՄԵՂԱ
ՅՆ ՊԱՏԱԿԱՆ Է

Գիտելիք. նվիրատուն Երուսան է. անձնանունն առաջանում է Երուսան տեղանունից: Նույն անունը վկայված է նաև Մակարավանքի դավթի մի նվիրագրում, որը փորագրվել է XIII դարի սկզբում (սույն պրակի № 320):

353. ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔ. ՄԱՏՈՒՌ. ներքուստ, արևմտյան պատին, մուռքից հյուսիս, սյուռնի մոտ, 5 տող:

ԿԱՄԱԻՆ ՄՅ, ԵՄ՝ ՍԻՔԻՆԱ ՄԻՍԱԲԱՆԵՑԱ ՄԲ ՈՒՆՏԻՍ ԵՆ ԵՏՈՒ ԶՒՄԼԸՆԾԱՅԸՍ: ՄԻՍԱԲԱՆՔՍԵՏՈՒՆ :Ա: ԺԱՄ ՊԱՏԱՐԱԳ: ՈՎ, ԽԱՓԱՆԷ, ԳԱՏԻ ՅՍ Յ:

ԿԱՄԱԻՆ ՄՅԵՍՍԻՔԻՆԱՄԻ
ԱՐԱՆԵՑԱՅՍԲՈՒՆՏԻՍ... ԻՍ
ԸՆԾԱՅԸՍՄԻԱՐԱՆՔԱ
ԵՏՈՒՆ: Ա: ԺԱՄ ՊԱՏԱՐԱԳ
ՈՎ ԽԱՓԱՆԷ ԳԱՏԻ ՅՍ Յ:

Գիտելիք. նվիրատուի անունը Սիթինա է, վկայված միայն այստեղ: Սիթի արար. տիկին իգ. անունը և նրանով կազմված մյուս անձնանունները (Ալամսիթի, Գոհարսիթի, Ամբարսիթի, Նուրսիթի, Ամիսիթի և այլն) շատ գործածական էին X—XIV դարերի վիճագրերում և ձեռագրերի հիշատակարաններում:

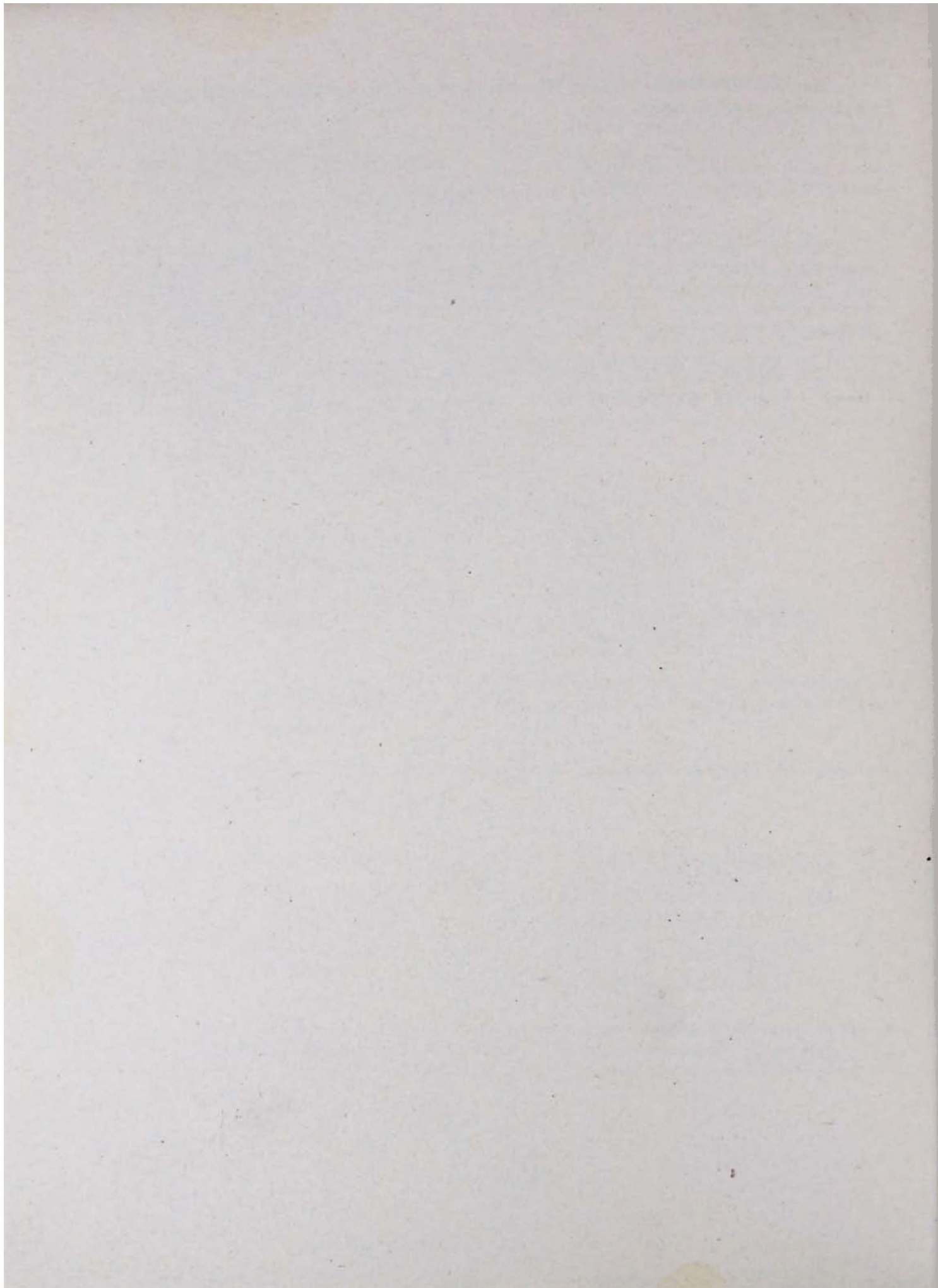
354. ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔ. ՄԱՏՈՒՌ. ներքուստ, բեմի կիսակլոր պատին, խորշից վերև, ընաղբի վերջարան, 2 սող.

. . . ԻՆ ՇԱՐԱԹԻՆ: ՈՐ ԽԱՓԱՆԷ, ԻՆՇԱԲԶՆ ՌԽԱՓԱՆԷԻԼԵՂ
ԻՄ ՄԵՂՂԱՅԻՆ ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է: .. ՊԱՐՏԱԿԱՆ Է: .

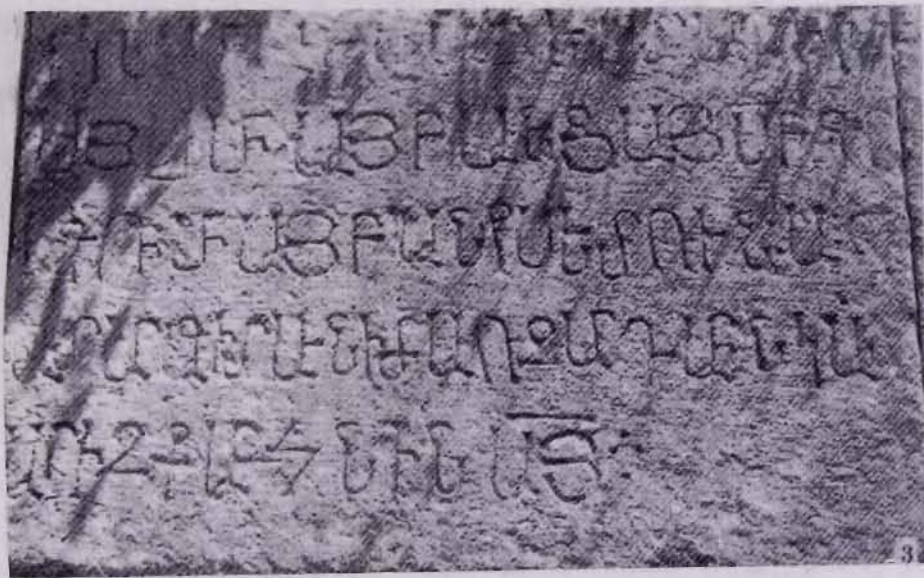
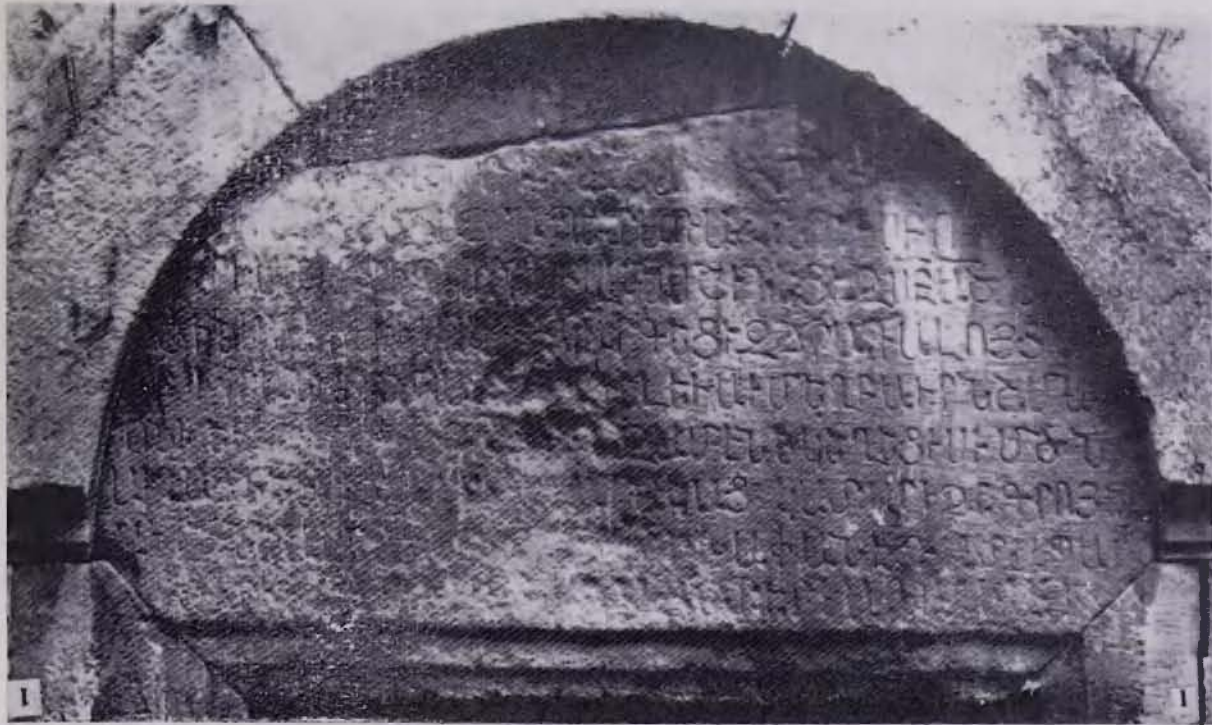
Գիտելիք. Արձանագրված քարը ալտեղ է դրվել այլ հուշարձանից, որտեղ նա մեծ արձանագրության վերջաբանն է եղել: Պետք է ենթադրել, որ մատուռի տեղում կամ մերձակալքում եղել է մի այլ քարակերտ շինություն, որի խարխուլումից հետո նրա բեկորները օգտագործվել են Սամսոնի վանքի շինքերի շարվածքում: Այդ է ցույց տալիս նաև հաջորդ՝ № 367 բնագիրը, որը նույնպես մեծ արձանագրության բեկոր է՝ հետադալում ագուցված բեմի կիսակլոր թաղին:

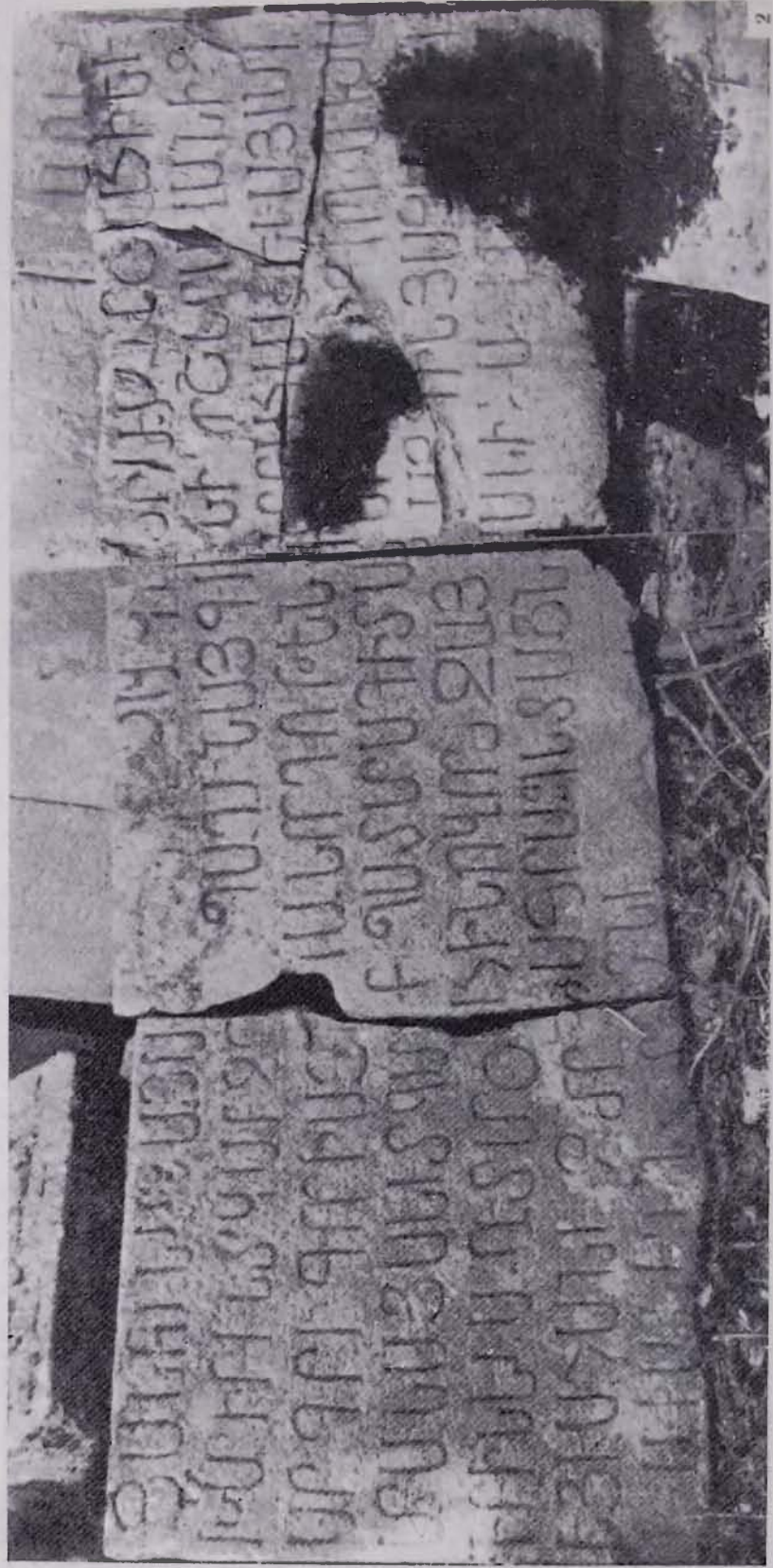
355. ՍԱՄՍՈՆԻ ՎԱՆՔ. ՄԱՏՈՒՌ. ներքուստ, բեմի կիսակլոր պատի հարավային մասում, նախորդի դիմաց, 3 սող.

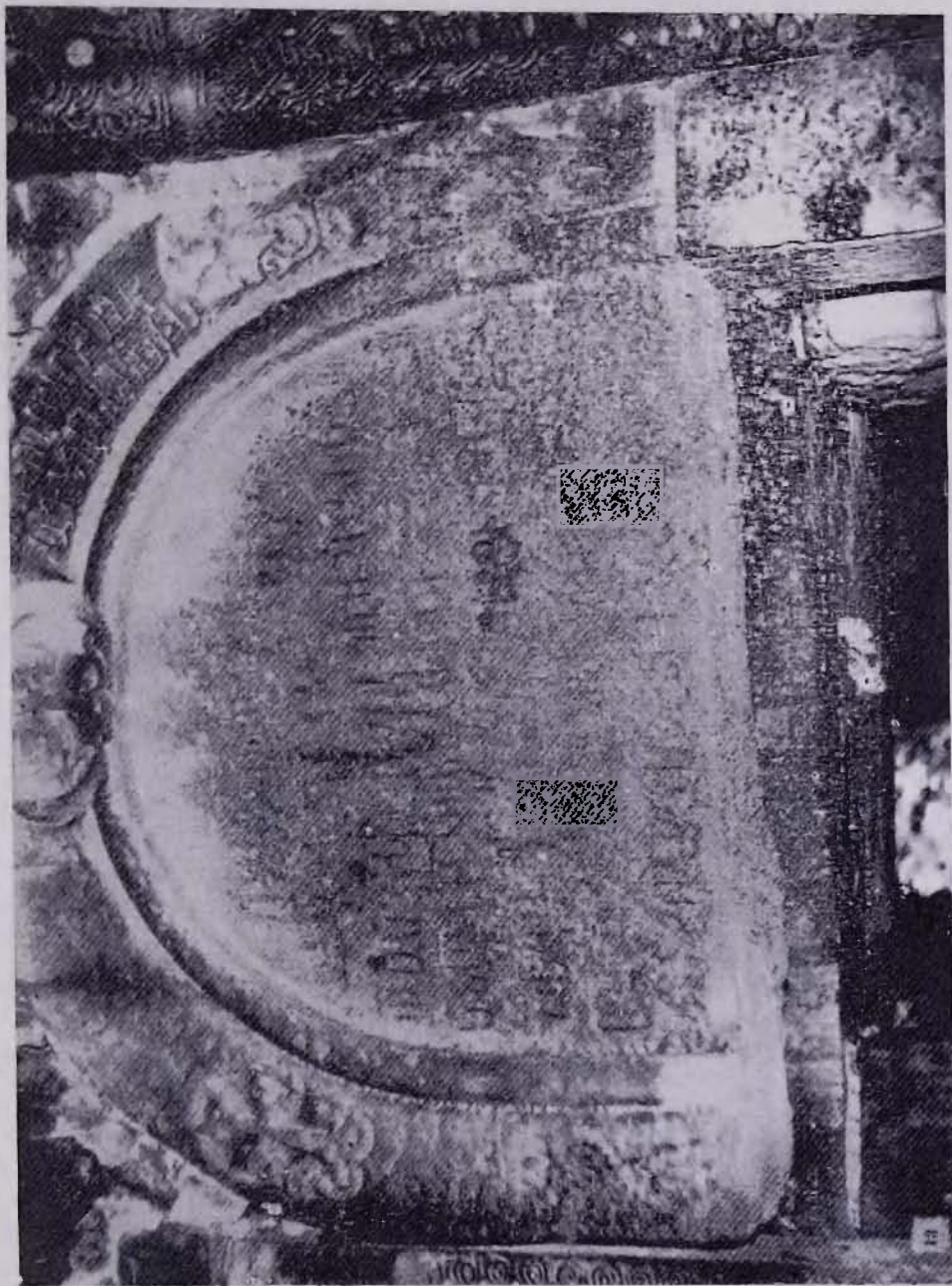
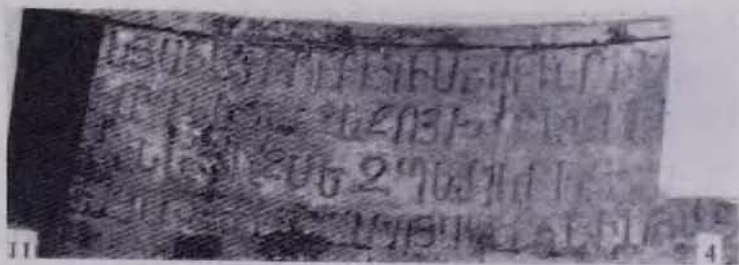
. ՅՄԱՆԱՅԼ
- - - - - ԱՐԵՆ:Բ:ԳԱԳԿԱՅ
- - - - - ՐԵՍՊԱՄԻՑ

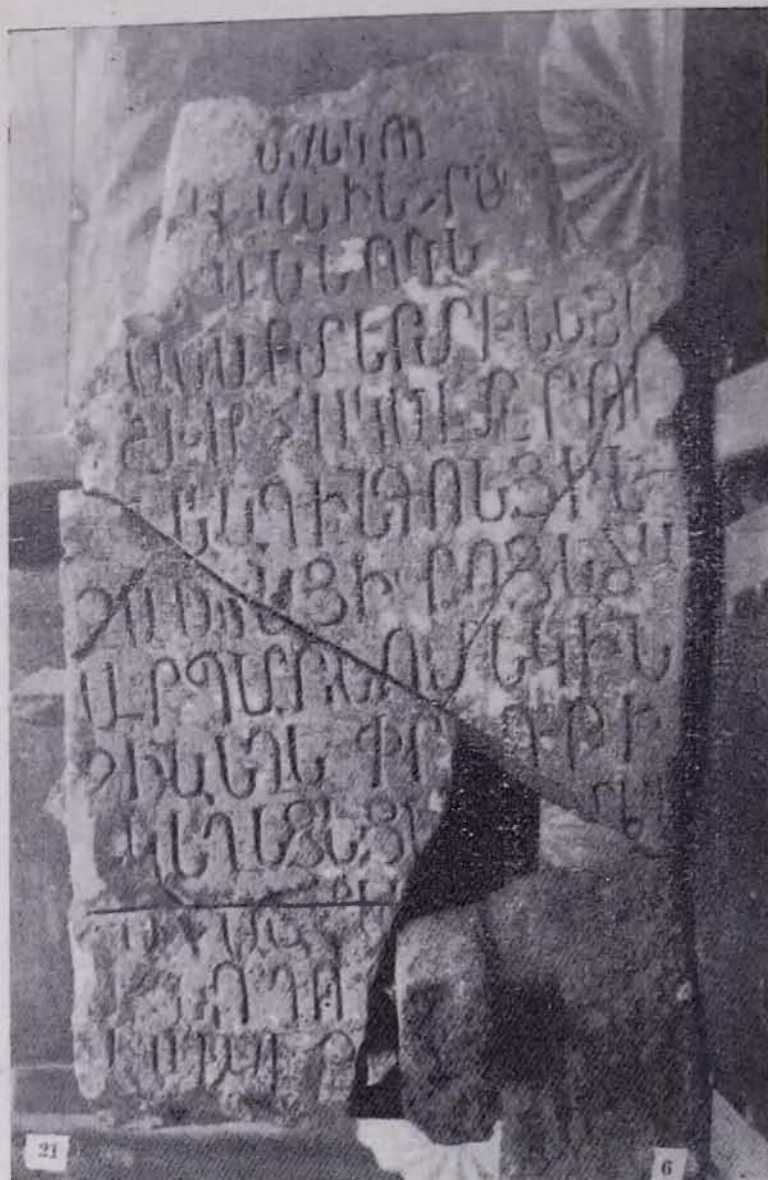

ԼՈՒՍԱՆԿԱՐՆԵՐ
ՏԱԽՏԱԿՆԵՐ
ՑԱՆԿԵՐ

ՀԱՂԱՐՄՆԻ ՎԱՆՔ. Հոշարձանախմբի տեսքը հյուսիս-արևմուտքից (ժԱ—ժԳ դդ.)

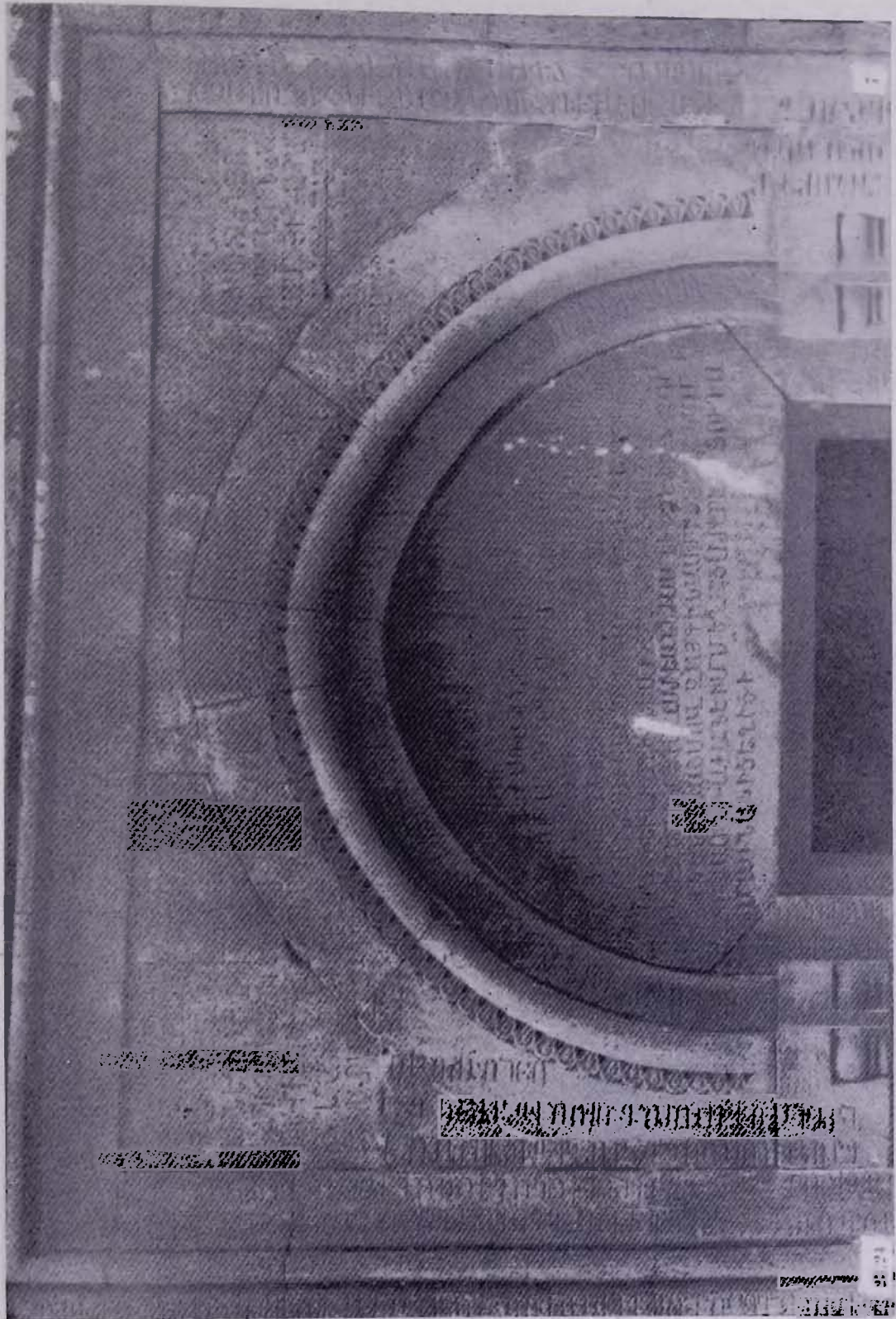
ՀԱՂԱՐՄՆԻ ՎԱՆՔ. Գալթի արևմտյան ճակատը (ժԳ դ.)

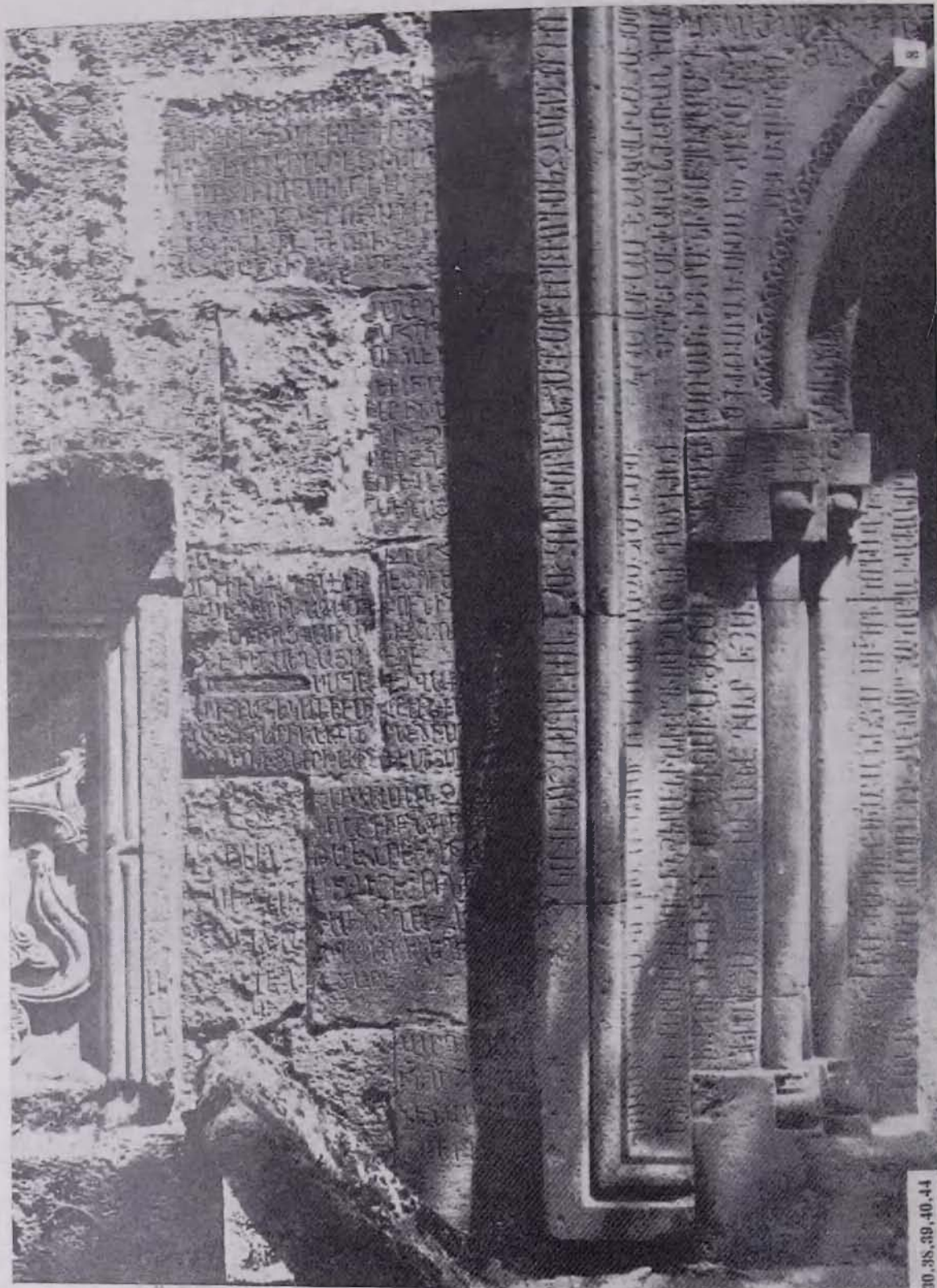

ՆՈՐ ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆՔ. Հուշարձանախմբի տեսքը հյուսիս-արևելքից (ԺԲ—ԺԳ դդ.)

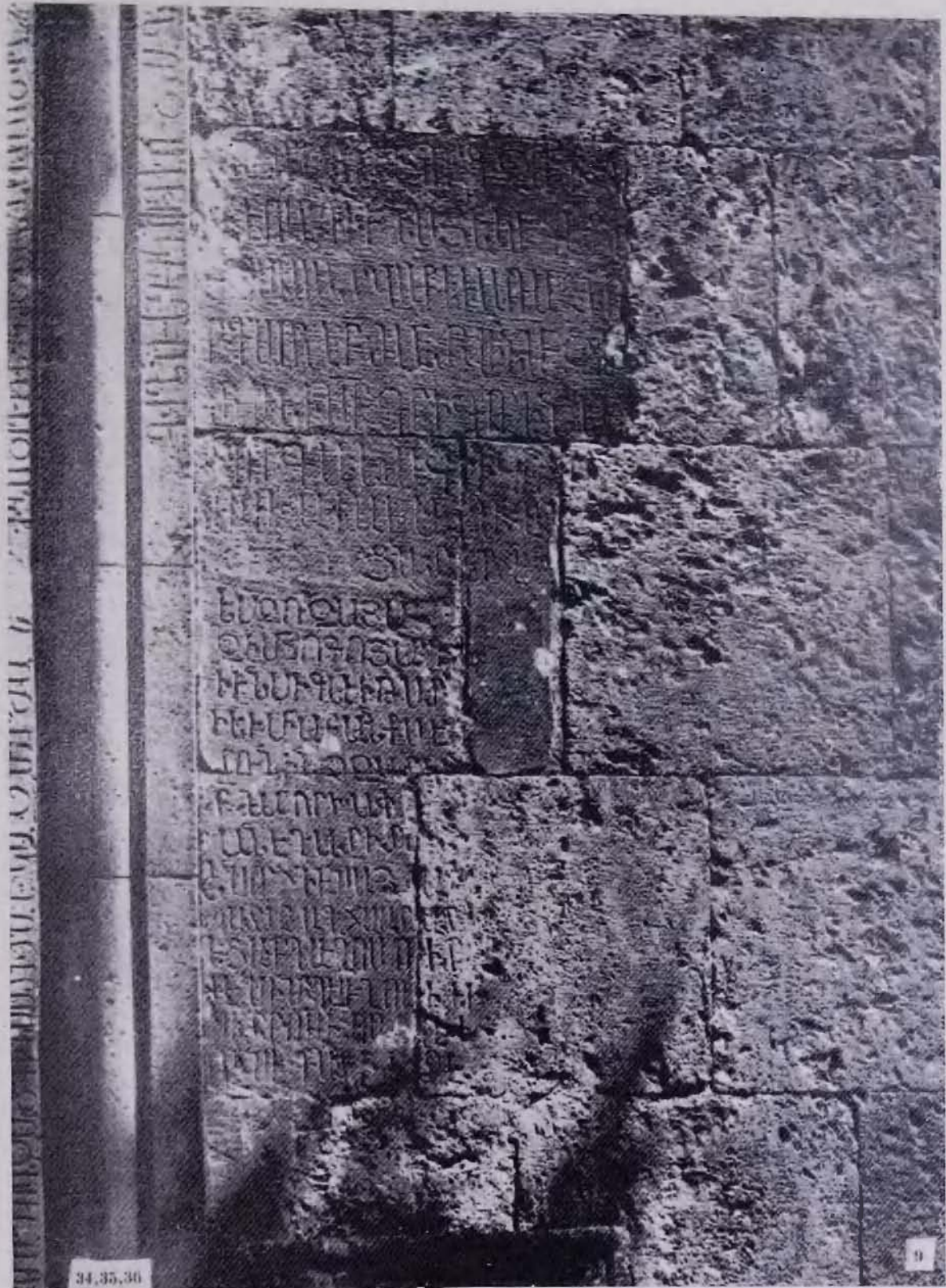

ՀԱՂԱՐՄՆԻ ՎԱՆՔ. Սեդանատունը (1248 թ.) և մյուս հուշարձանների արևմուտքից

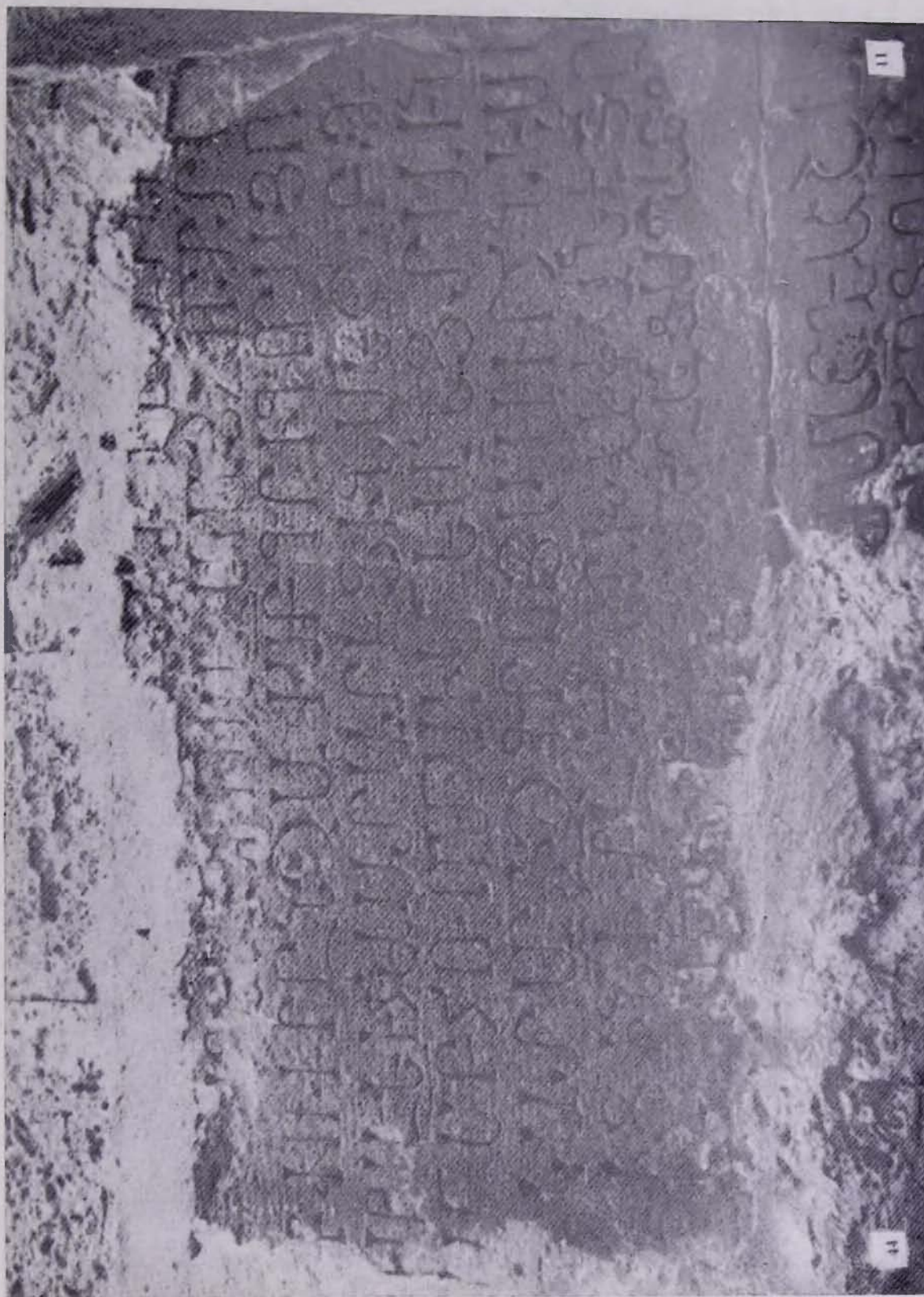

30, 35, 39, 40, 44

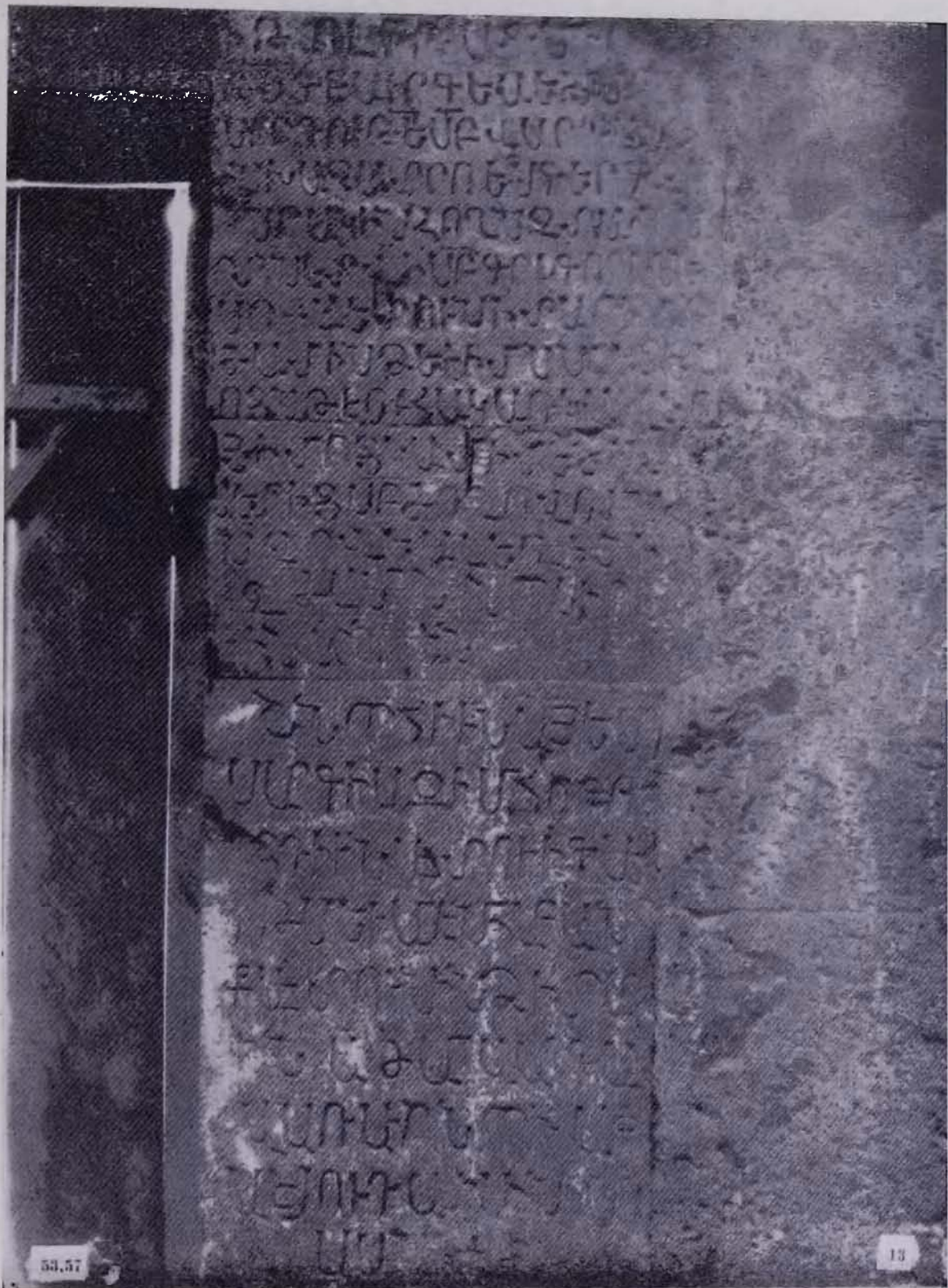
34, 35, 36

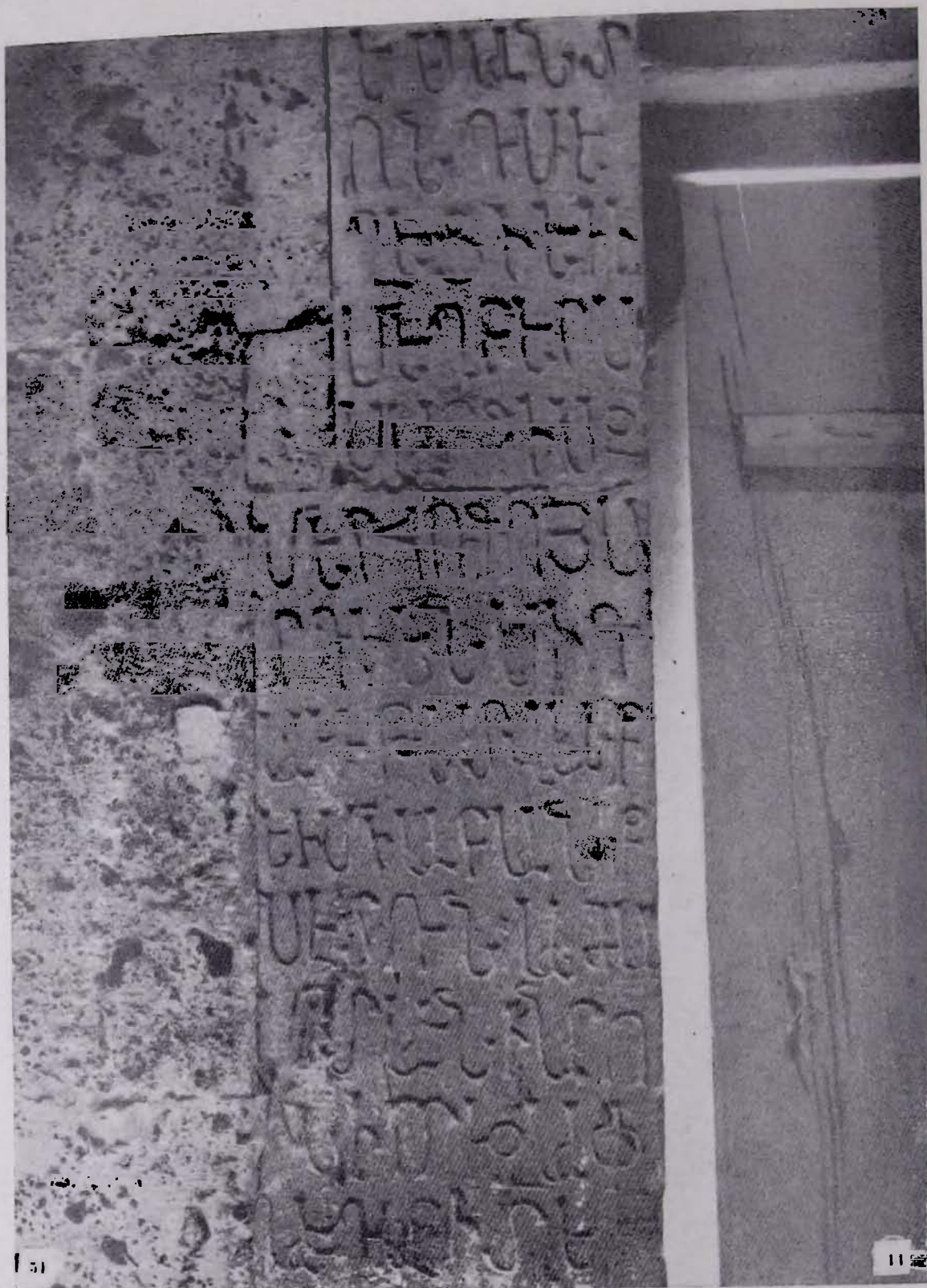
9

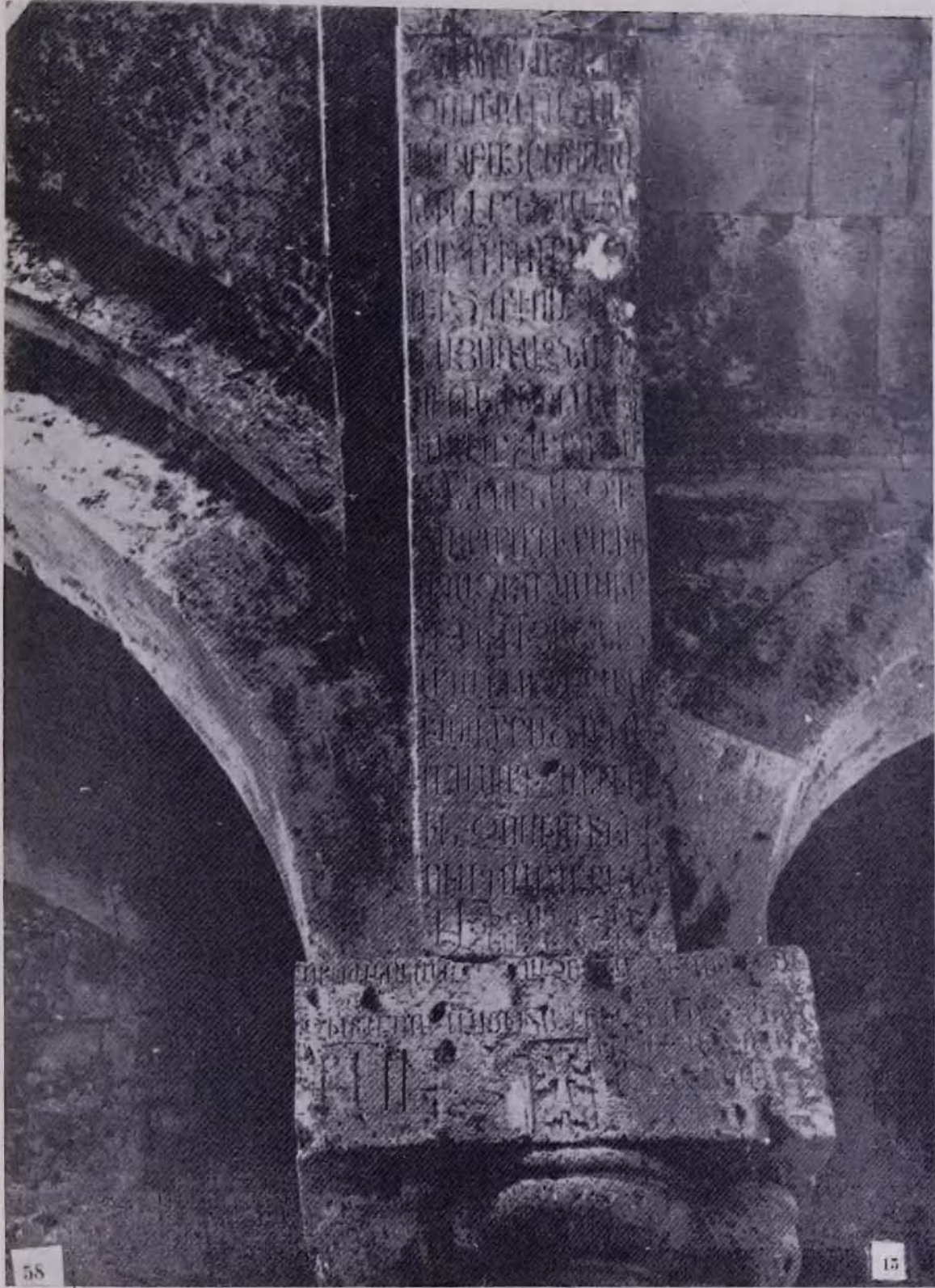
52, 53, 54, 55, 57

51

11

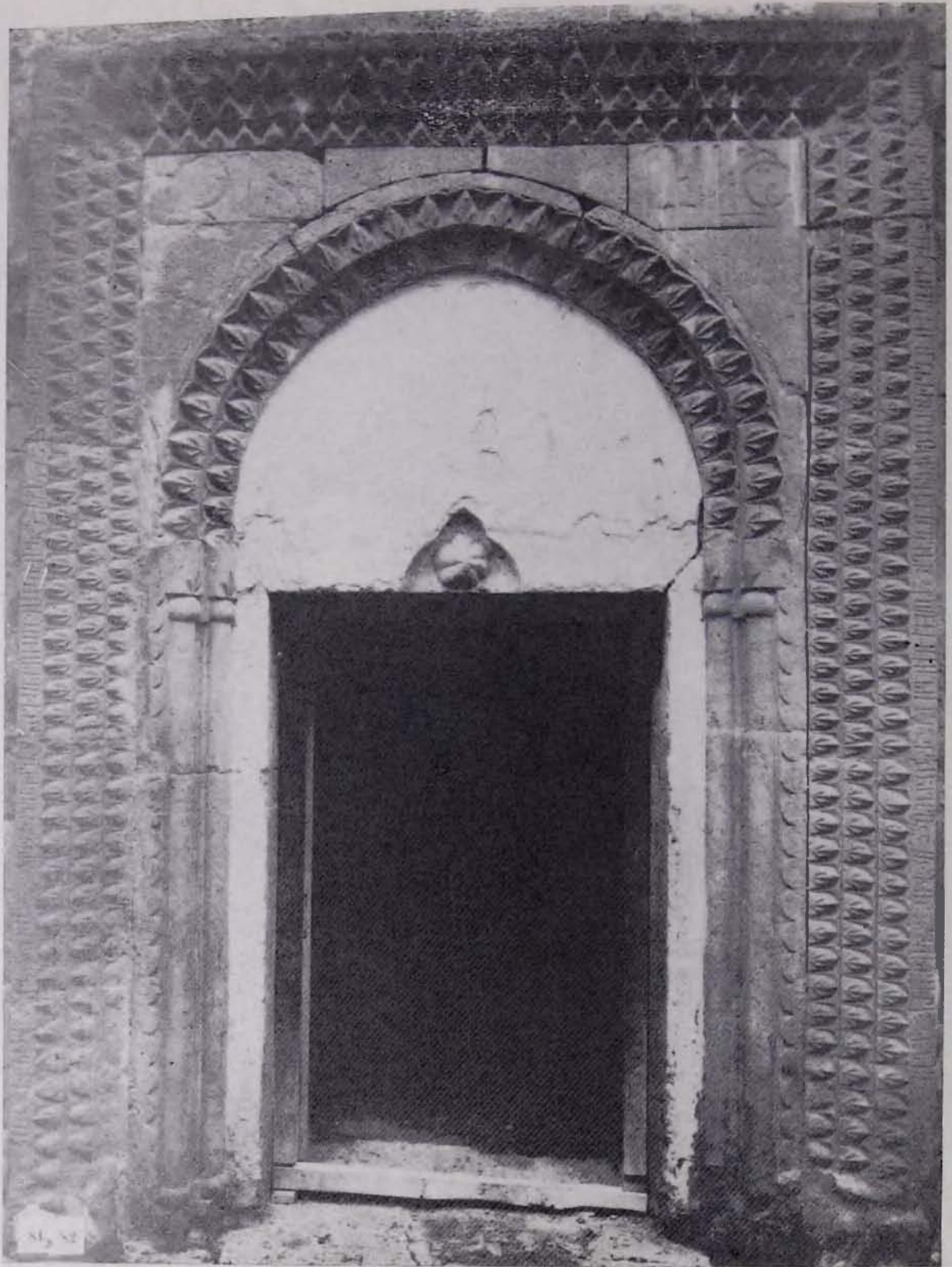

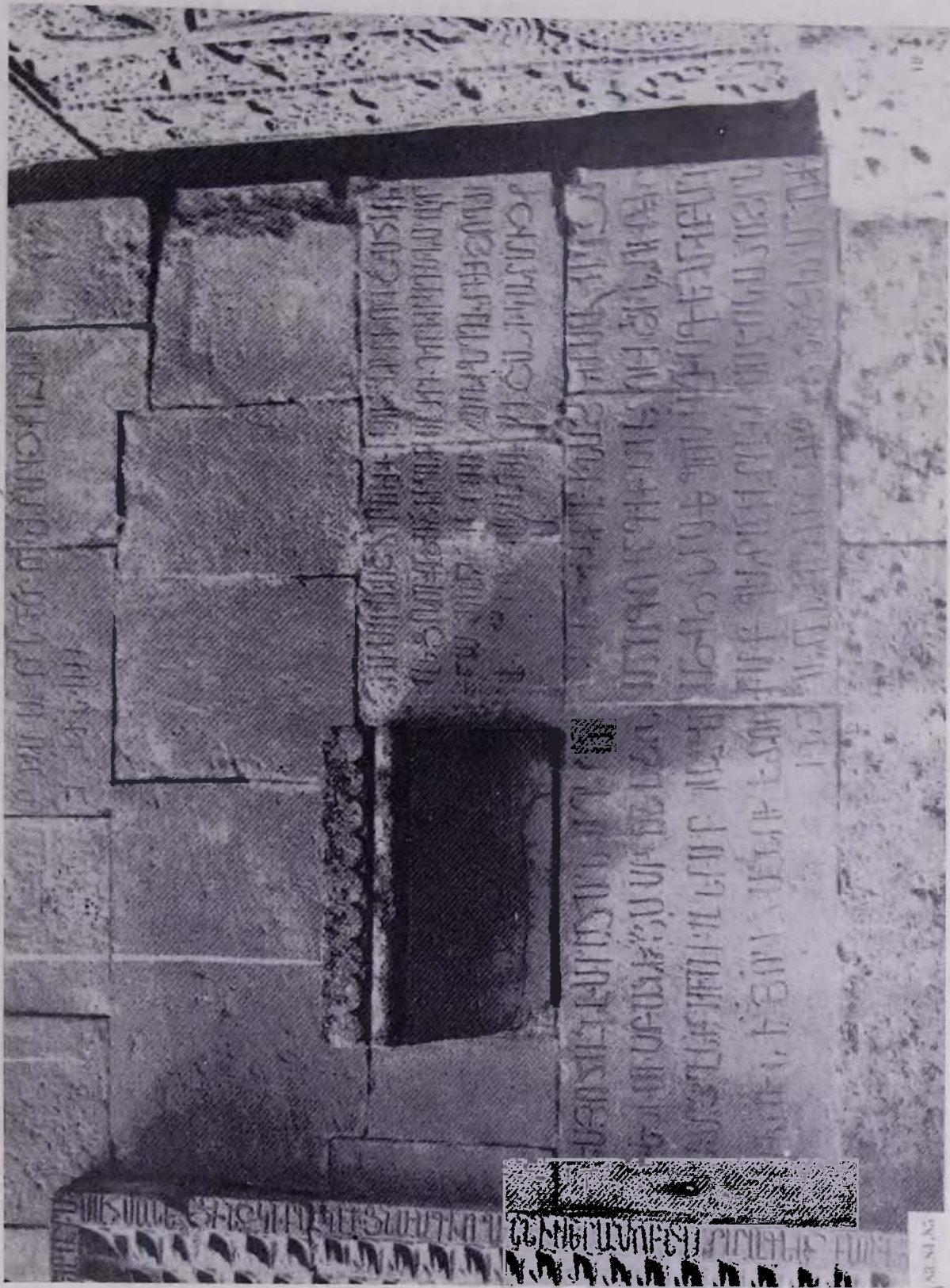

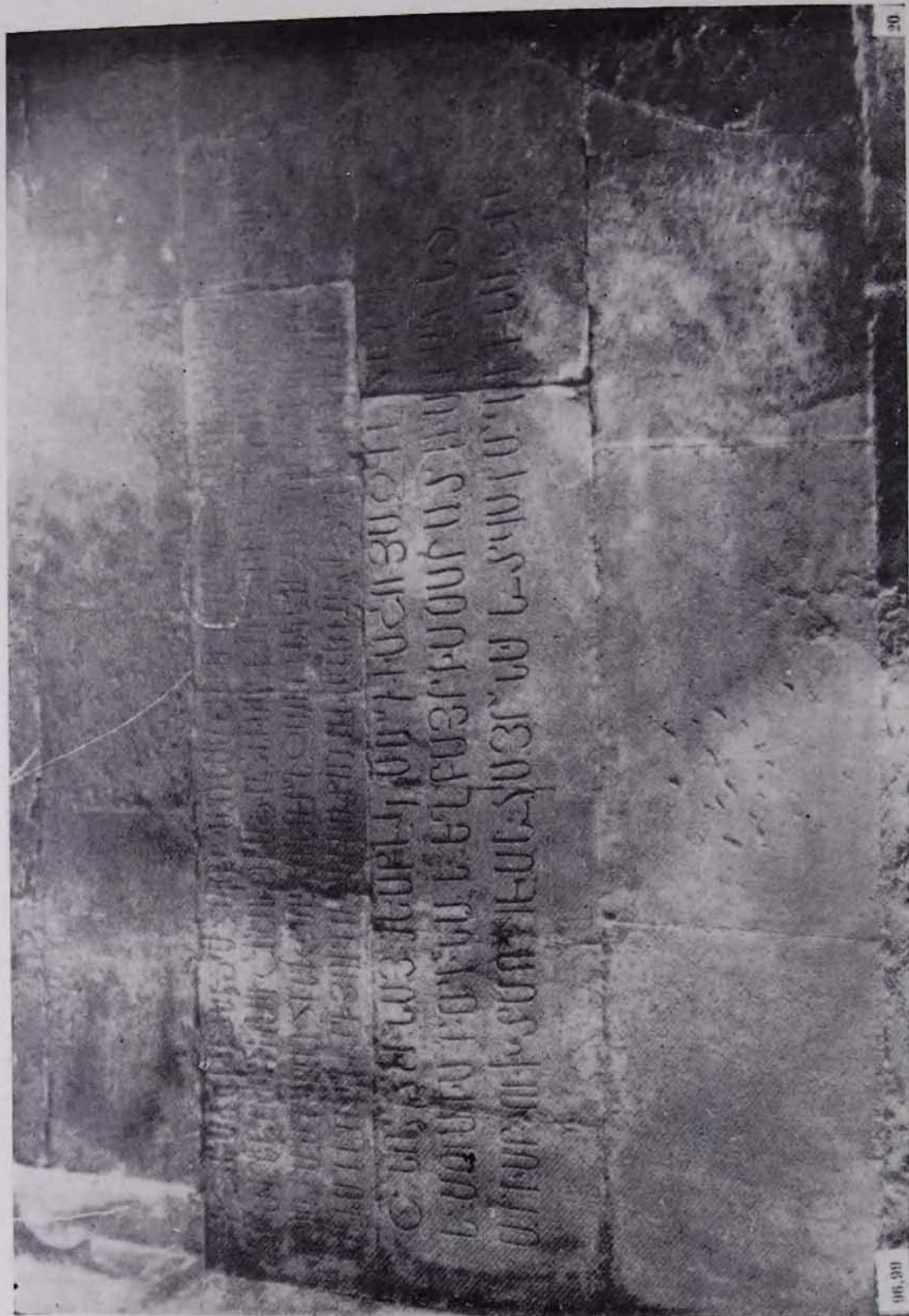
63

17

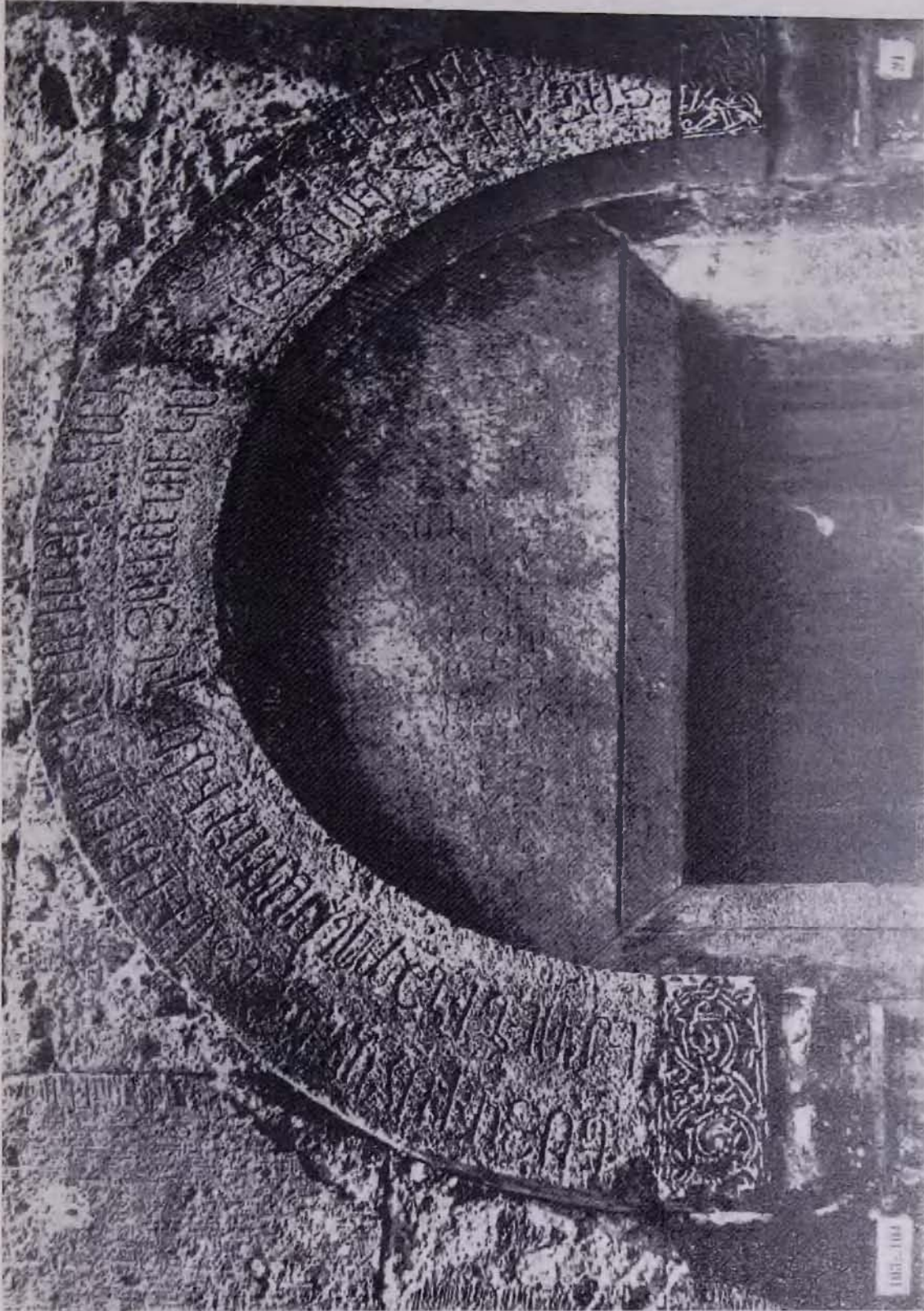

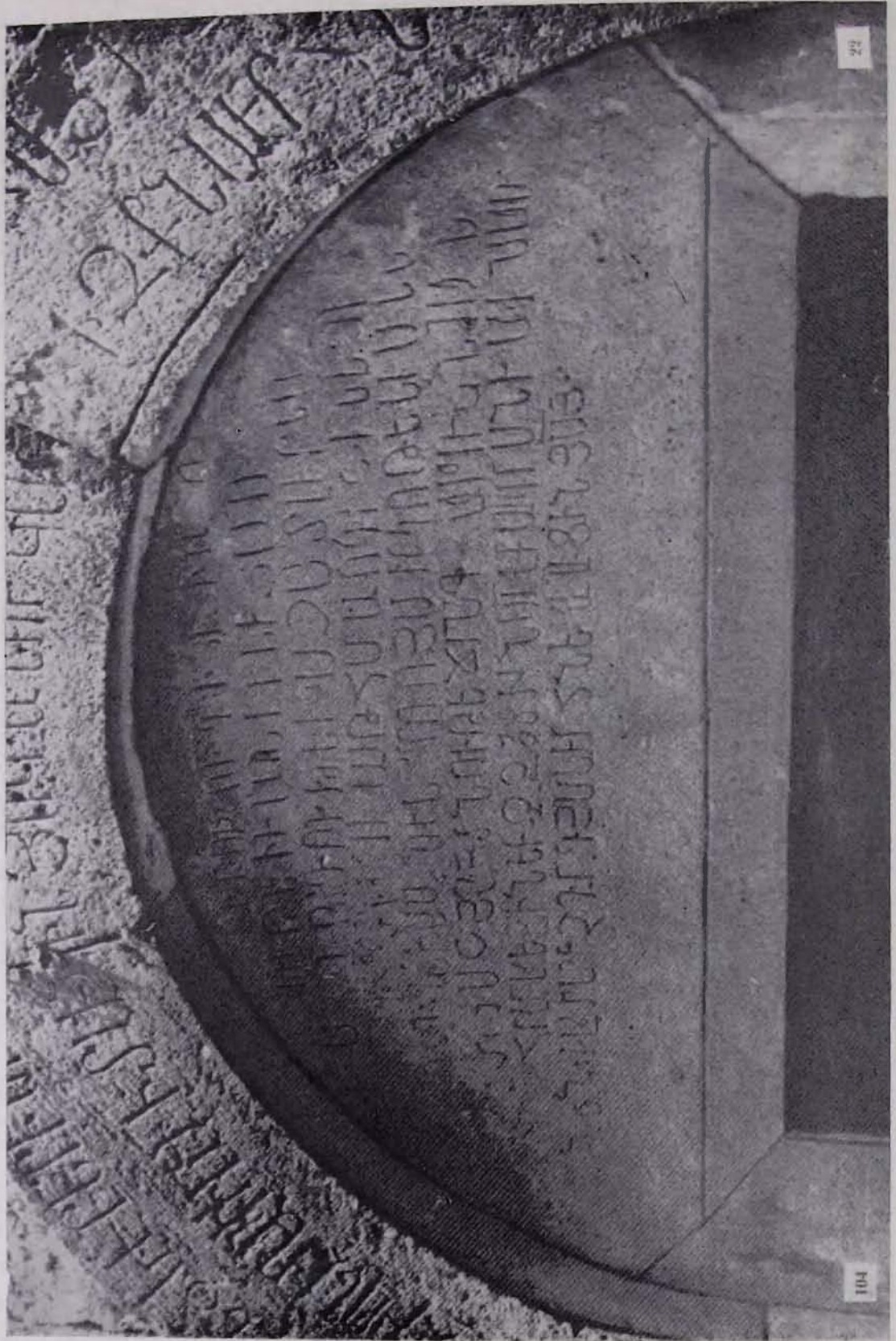
1000

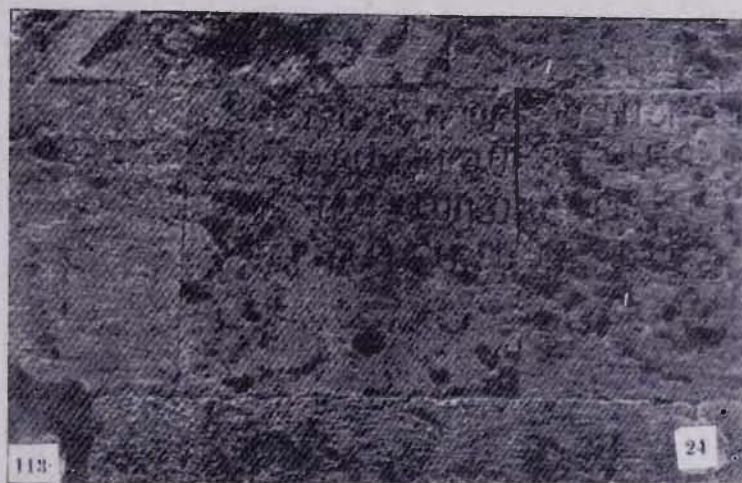
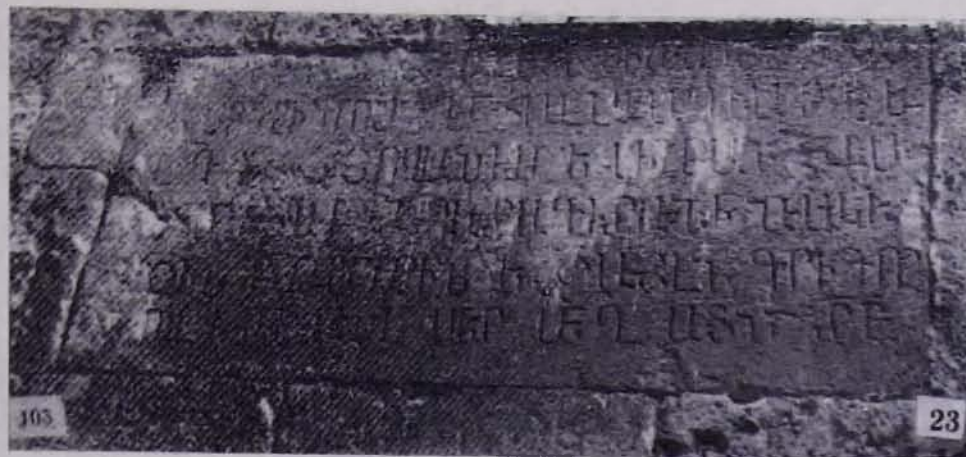

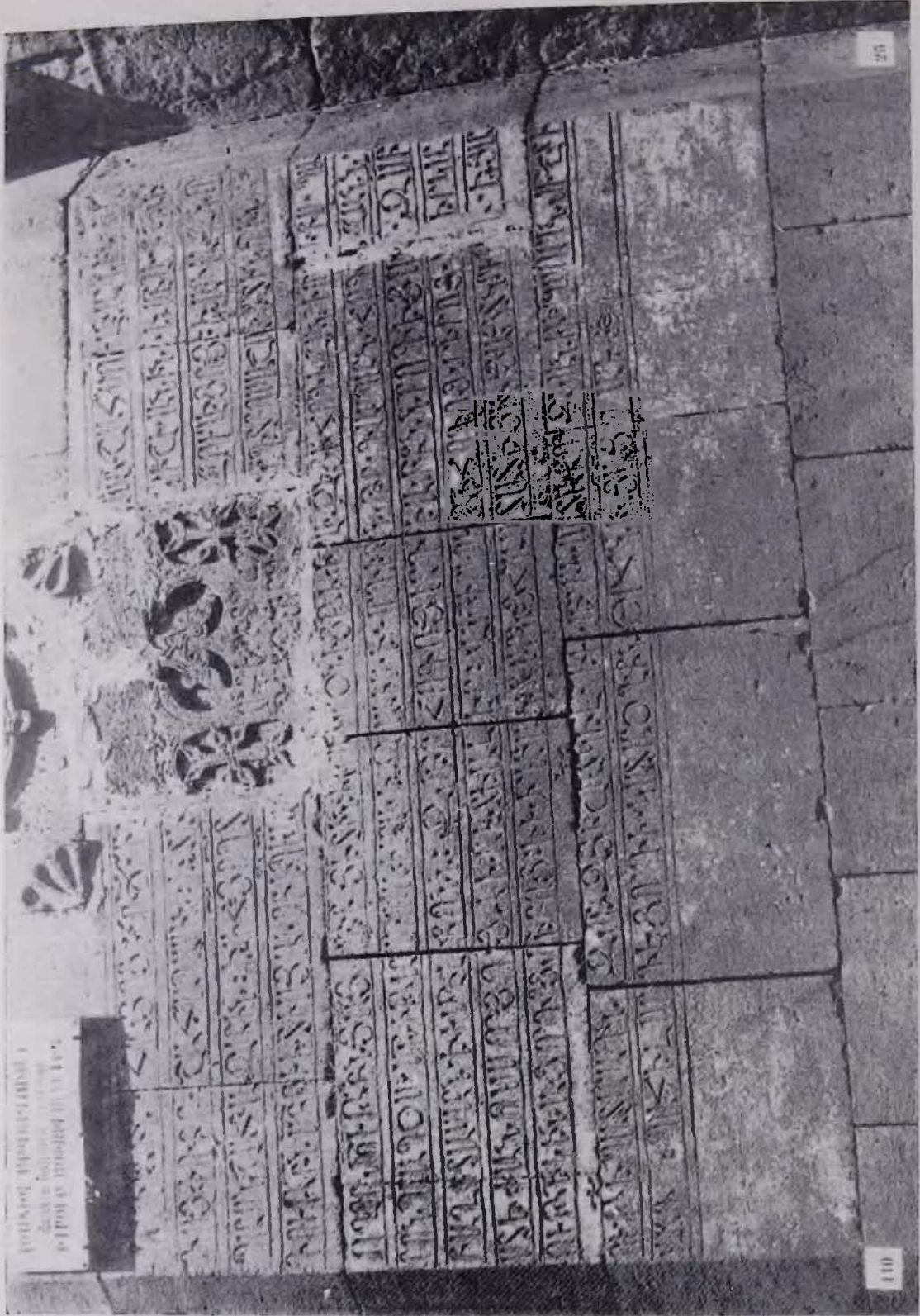
96, 99

30

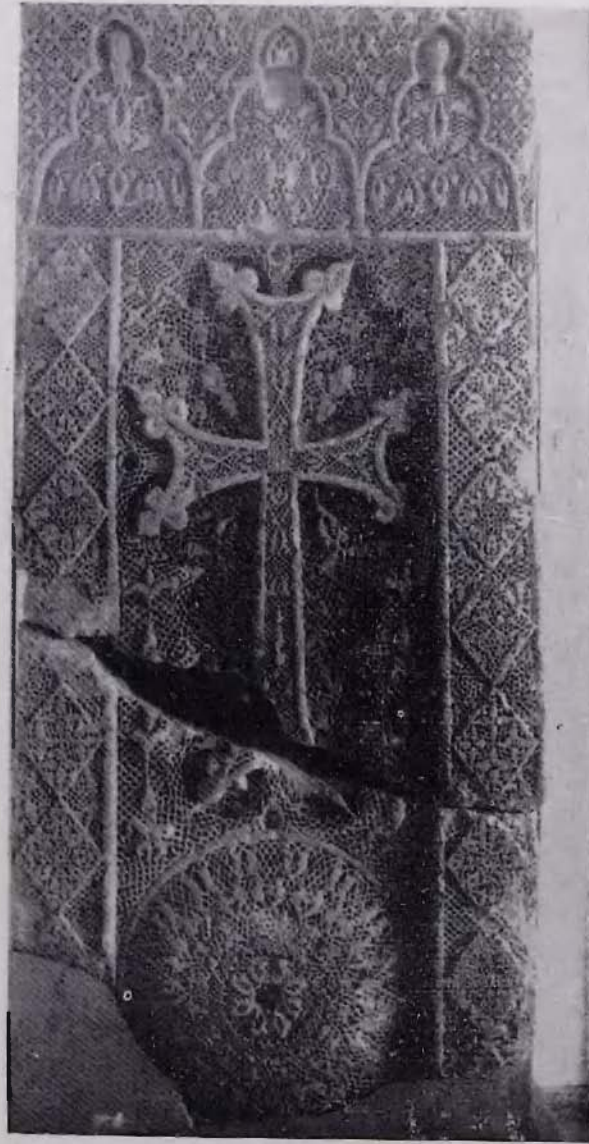

Գրքերի և փայտեղբայրների
հիշատակը Կոնստանդուպոլսի
Սուրբ Գրգորի եկեղեցու պատերի վրա

110

111

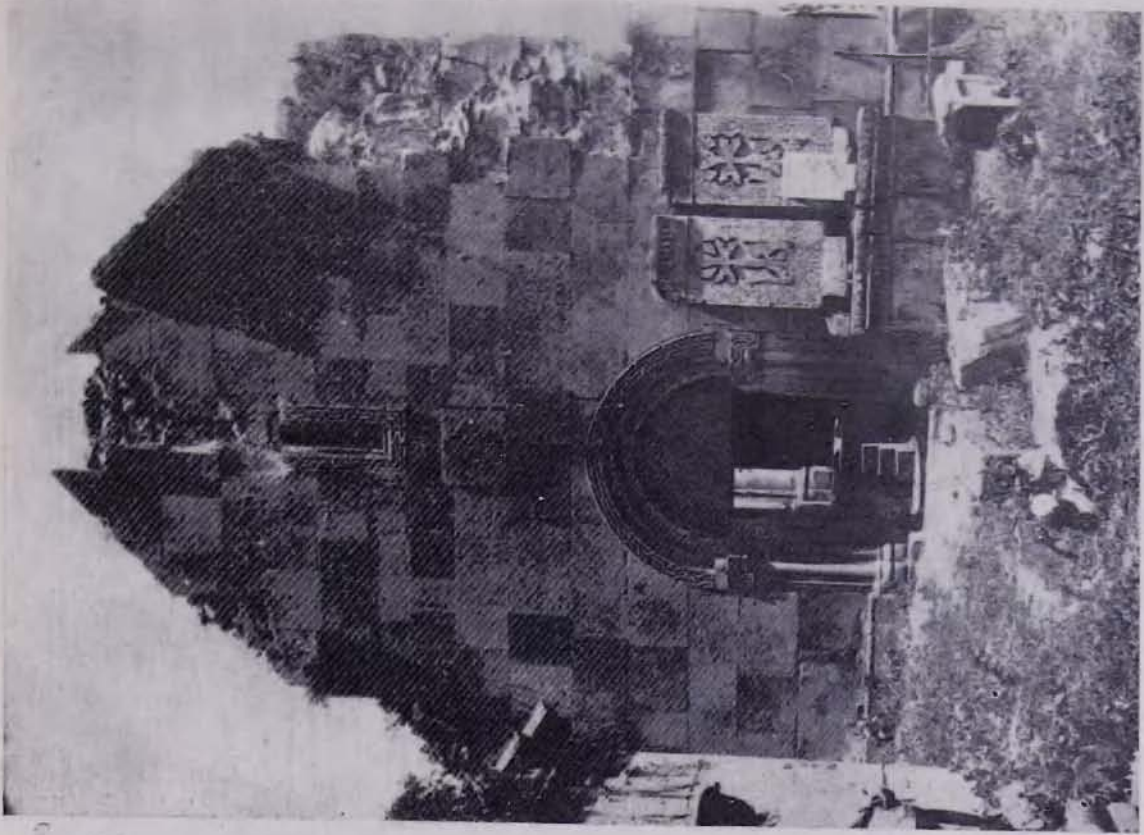

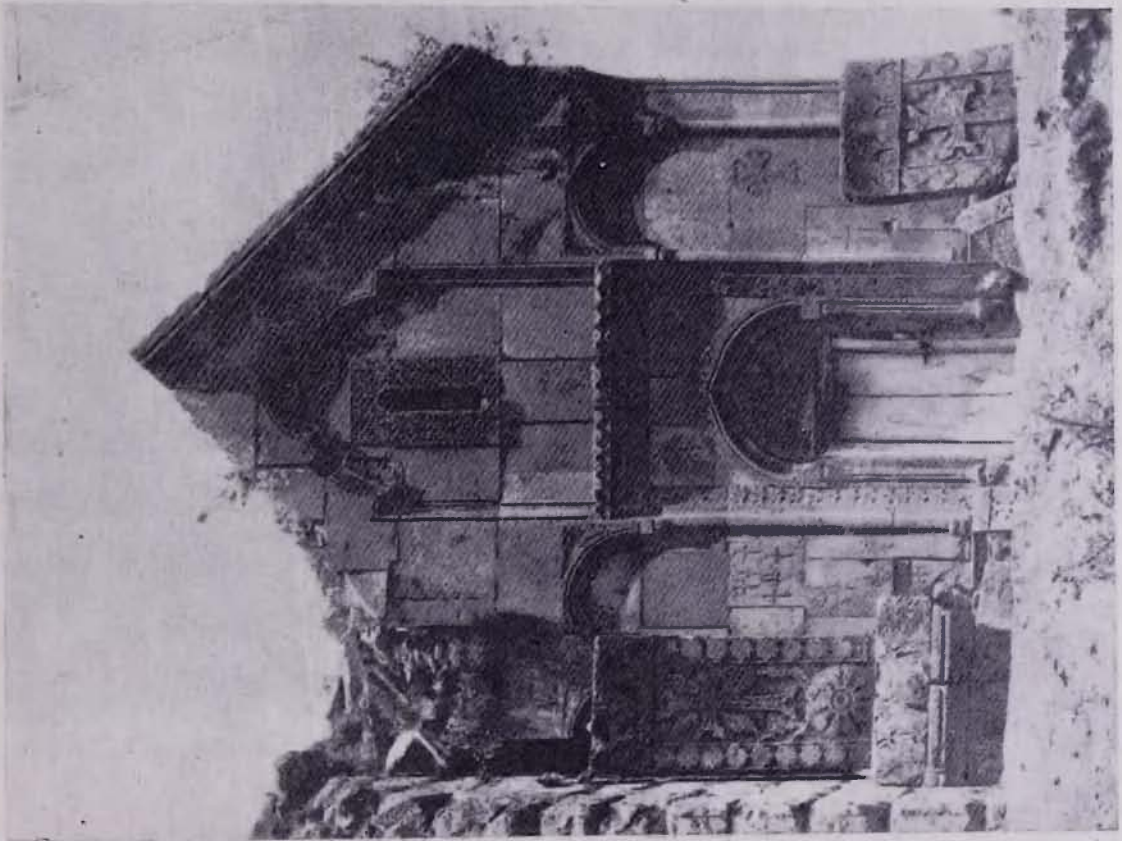
ՆՈՐ ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆՔ. Պաղոսի կերտած խաչքարը (ԺԳ դ.)

ՆՈՐ ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆՔ. Ա. Գեորգ Եկեղեցին Հարավ-արևմուտքից (1255 թ.)

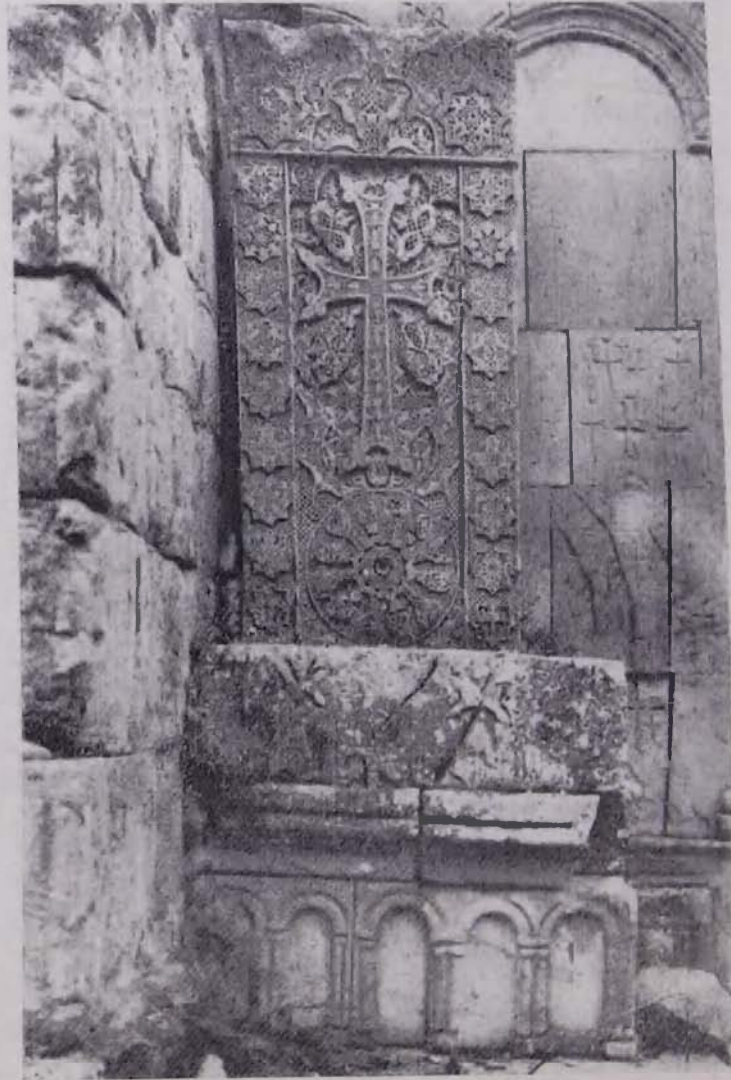
Ն. ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆԵ. Ս. ԳՐԻԳՐԻ ԵՔԵՐՆԵՆԻ (1211 թ.)

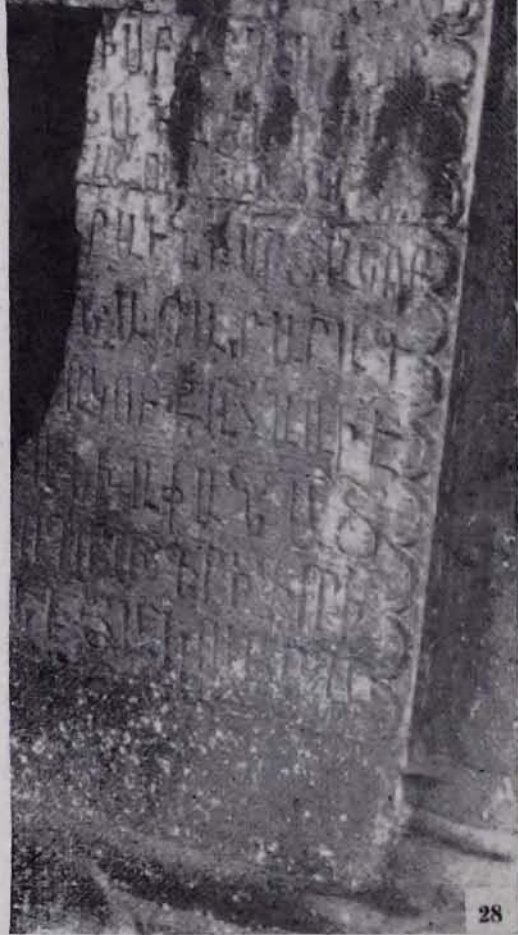
Ն. ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆԵ. ԳՐԻԳՐԻ ԼՈՍԱՎՈՐԻԷ ԵՔԵՐՆԵՆԻ (1237 թ.)

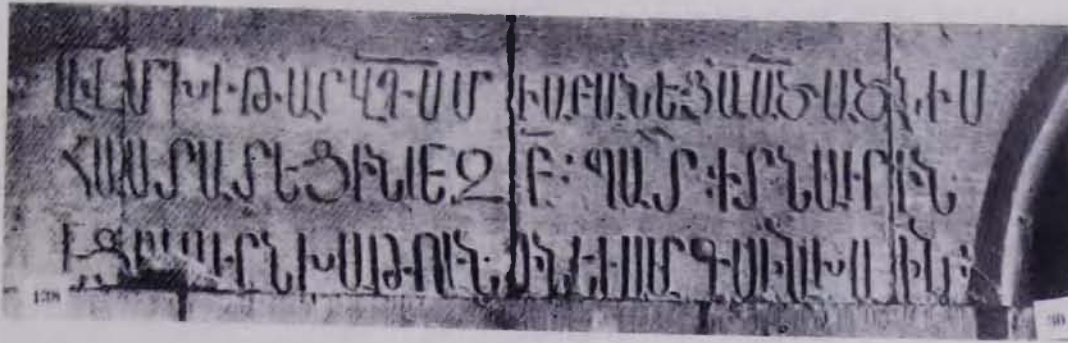

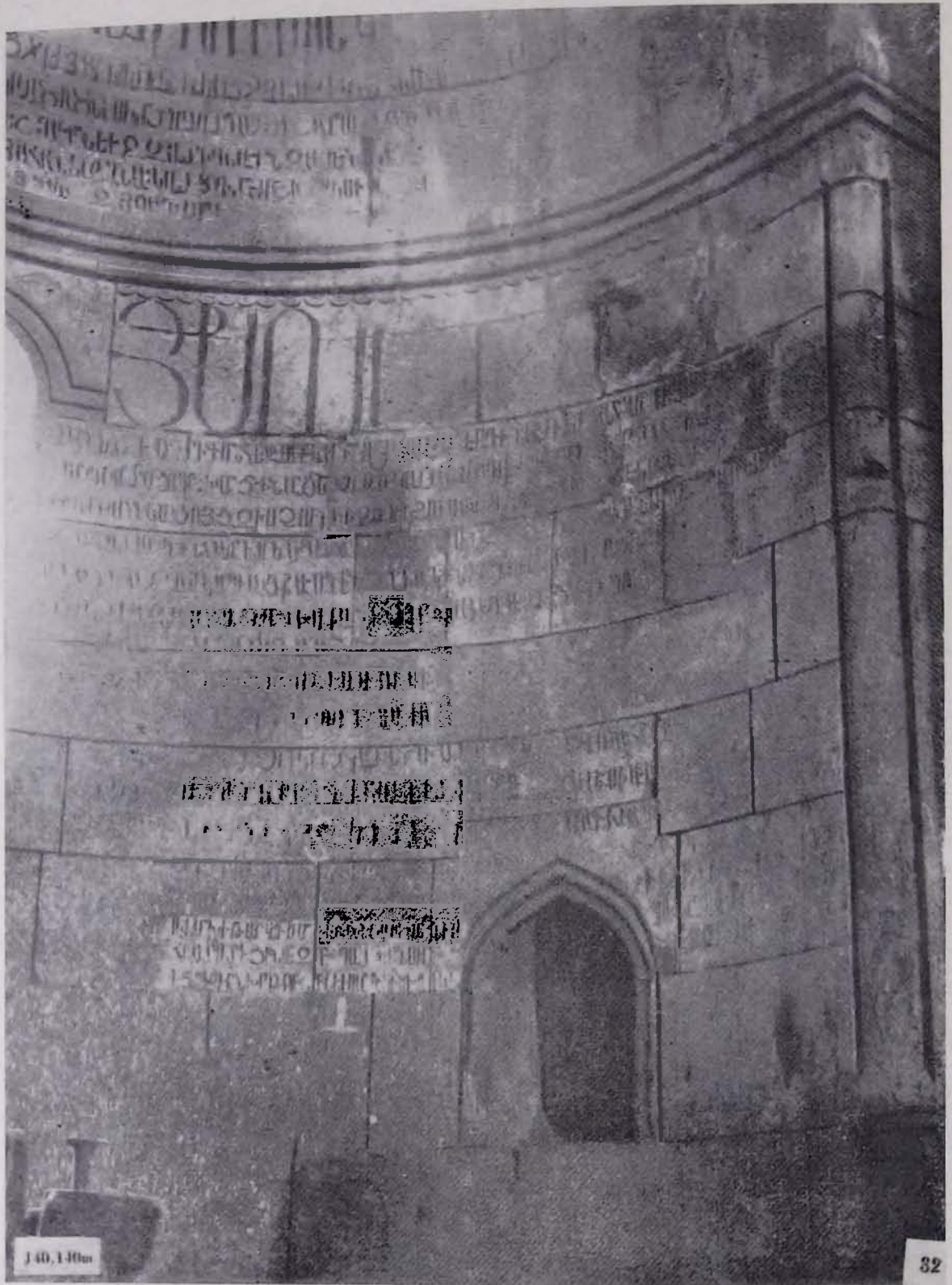
Վ. ԱՂԴԱՆ. Ս. Կիրակի եկեղեցին (1286 թ.)

Ն. ԳԵՏԻԿԻ ՎԱՆՔ. Պատվոսի խաչքարը (1291 թ.)

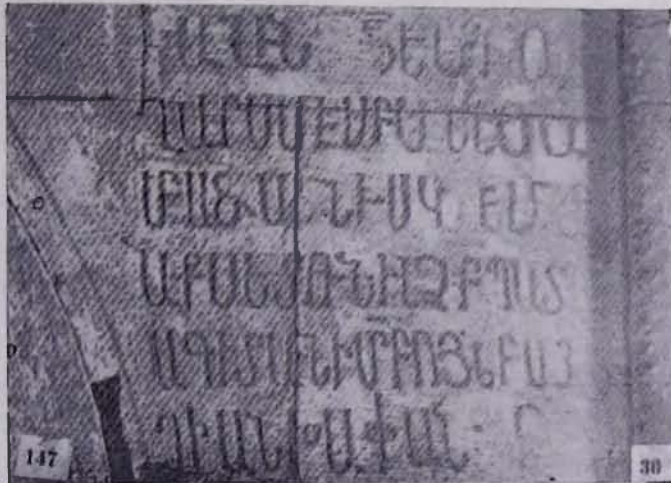
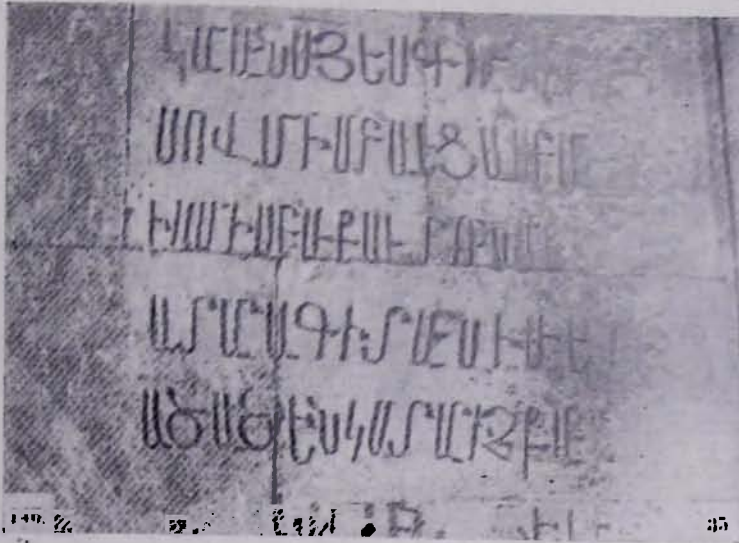

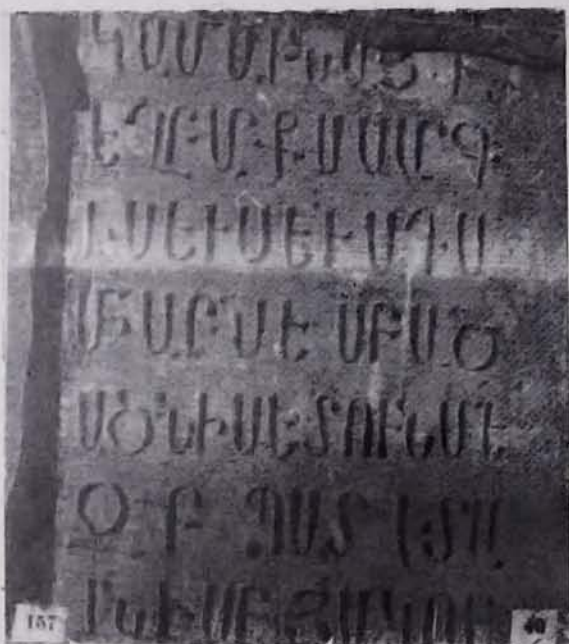

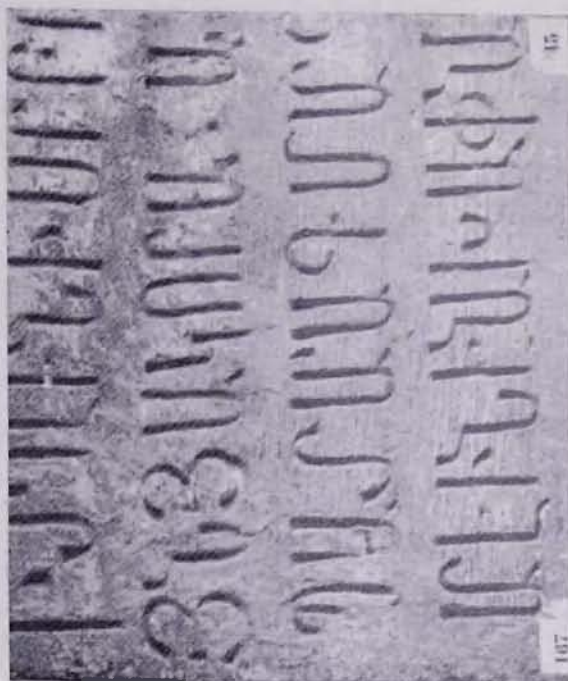
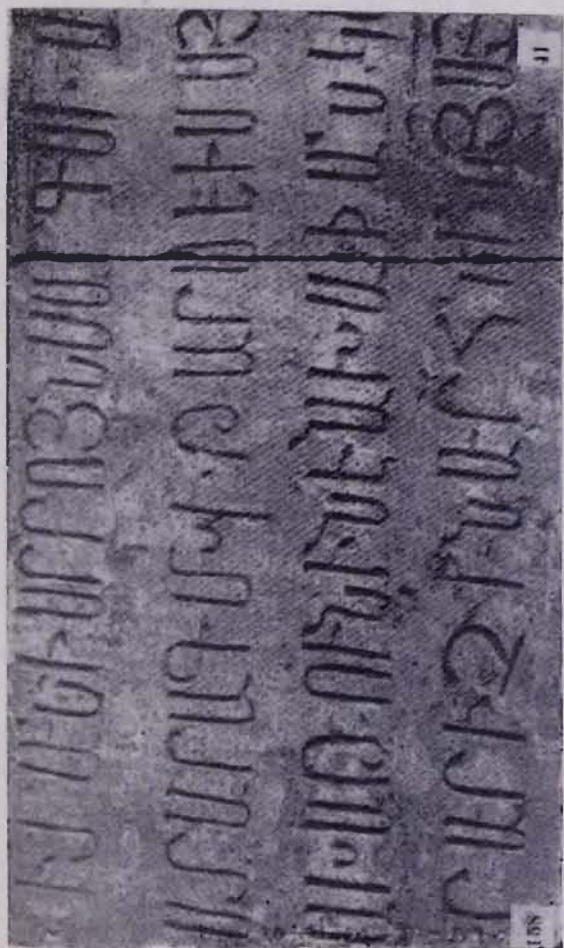
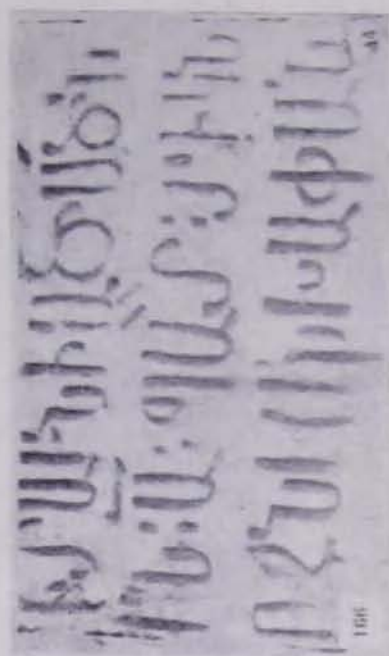

140,140m

82

ԲՏ ԱԲԵՒ ՄԲ ԱՅԼ ՄԱՄ ԳՄԵ
 ՊԱՏ ԱՐԱԳ ՄԱՄ ԳՄԵ ՈՒՄԵՐ
 ԲՐՈՒԷ ԼԻՉ ԱԲՈՒՐԵ

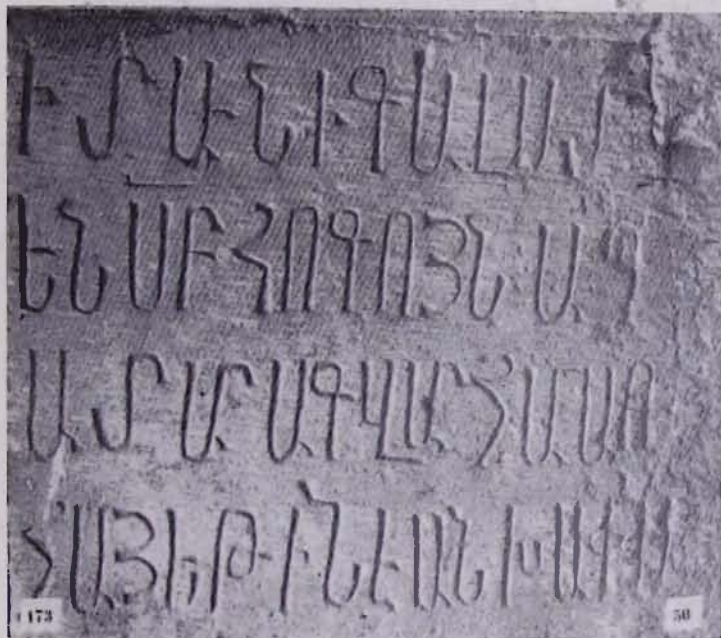
168 46

ԲՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ
 ՈՒՄԵԼԵՆ ԲՄԵԼԵՆ
 ՄԲԱՄ ԳՄԱՄԵՏՆԱԲ ԳՄԵՐ
 ՄԼԵԼԵՆ ԲՄԵԼԵՆ ԳՄԱՄ
 ԳՄԱՄ ԲԼԵՆ ԳՄԱՄ

170 47

ԵՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ
 ԵՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ
 ԵՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ
 ԵՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ
 ԵՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ
 ԵՄԵԼԵՆ ԲԵՏԻԼԿՈՒՄ

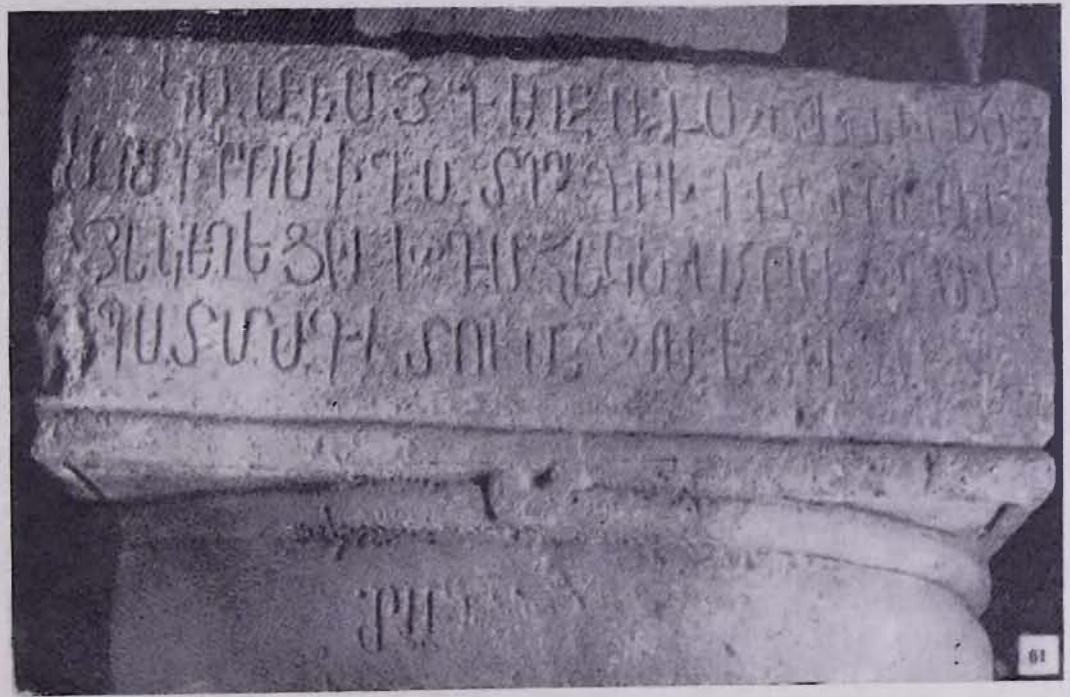
171 48

217

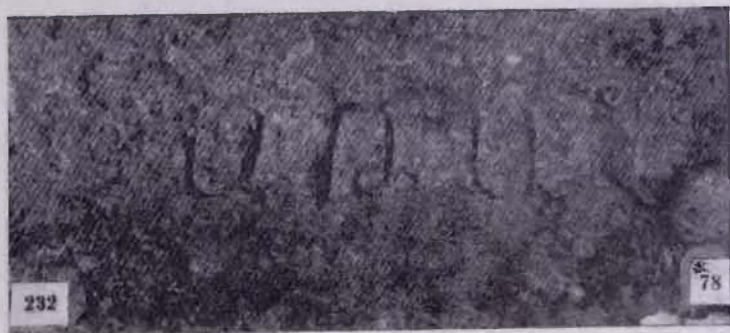
218

73

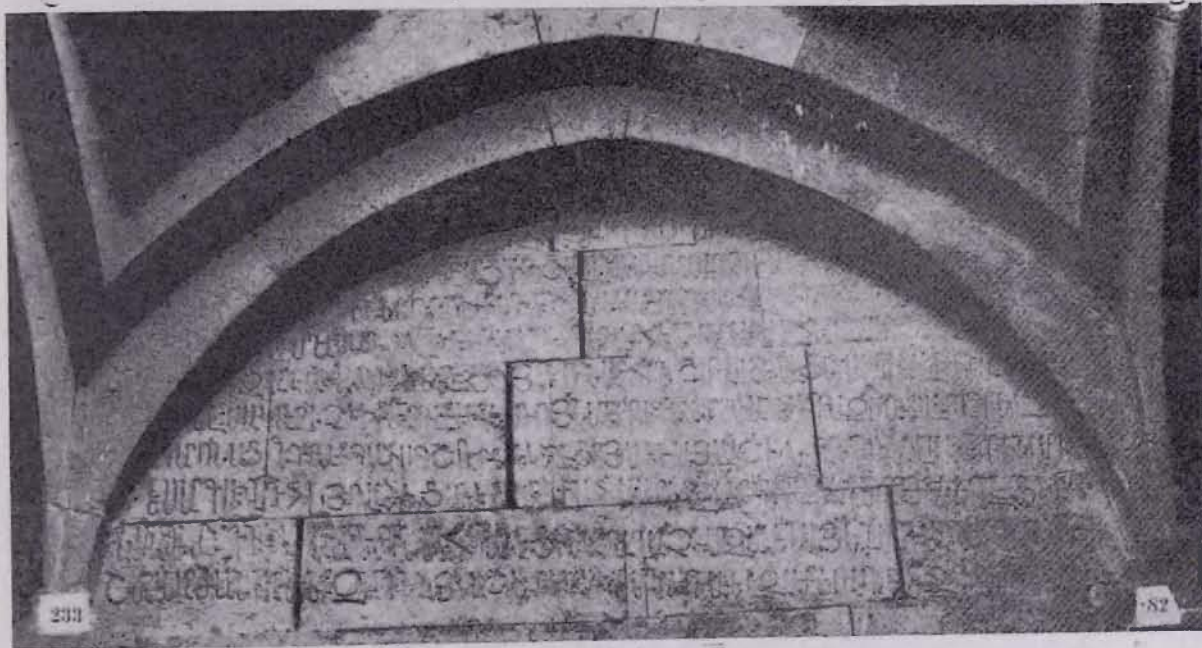

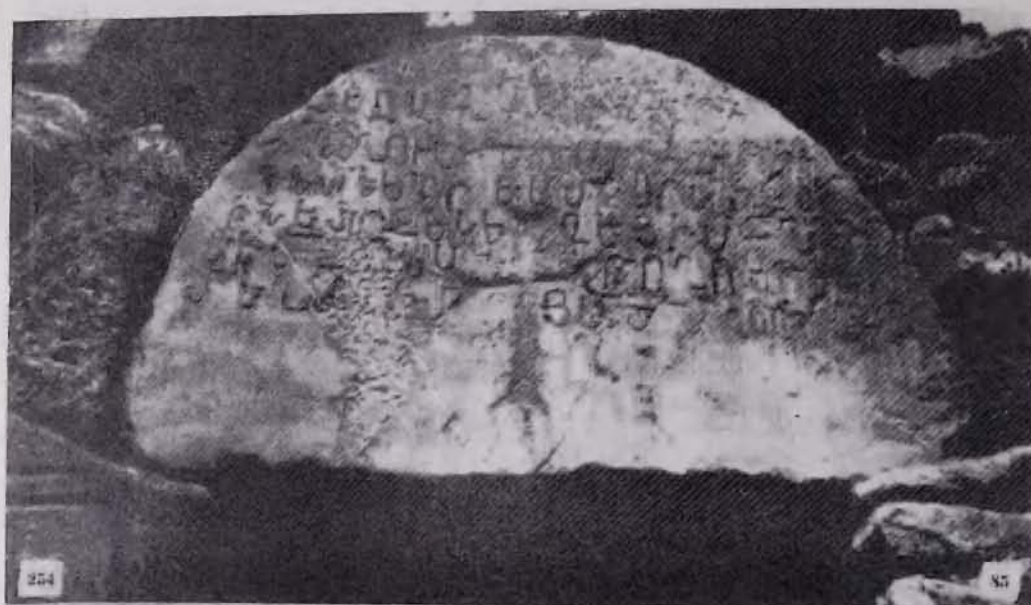
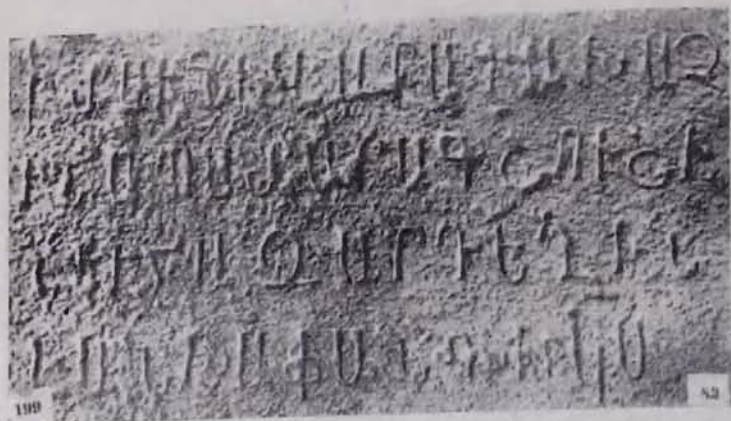
222

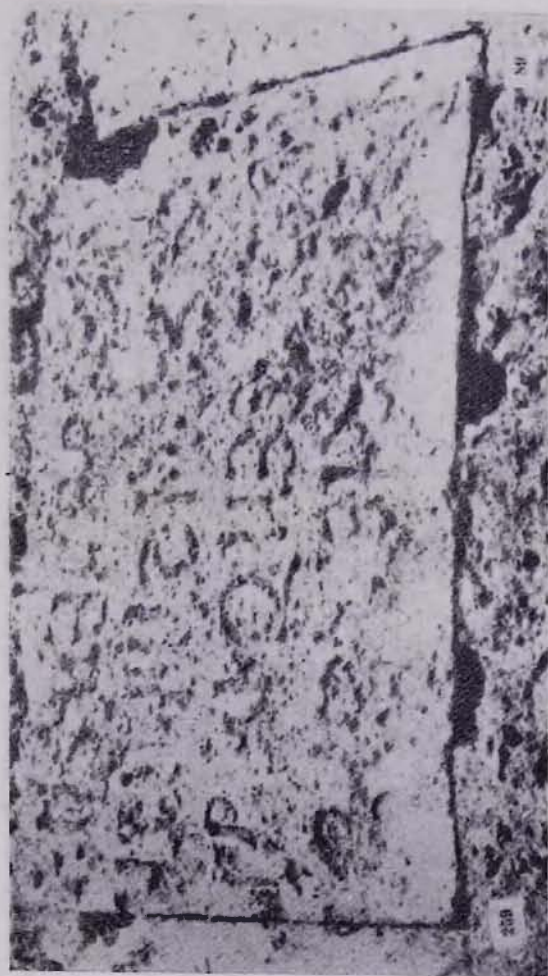
74

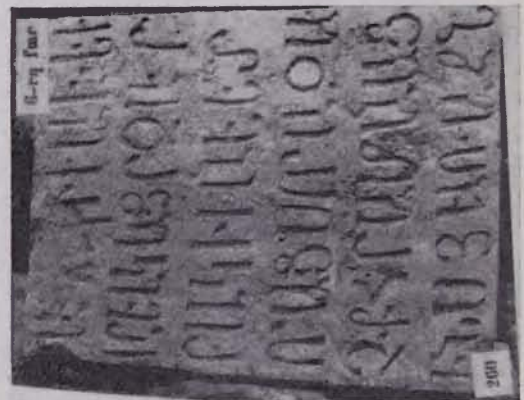
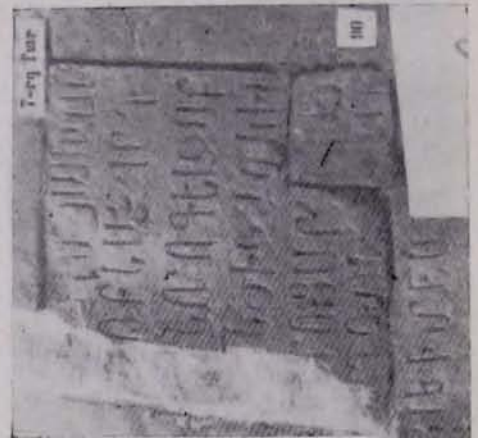

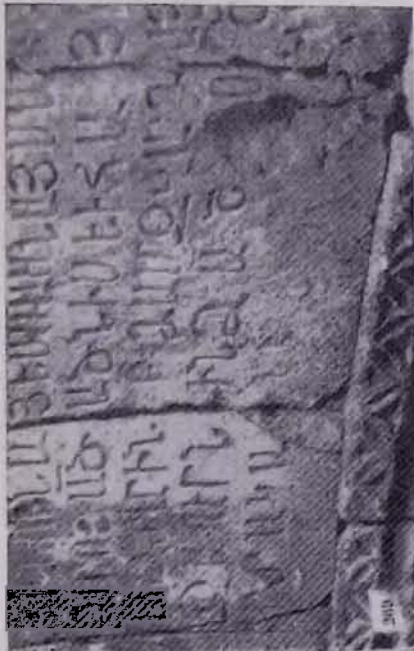
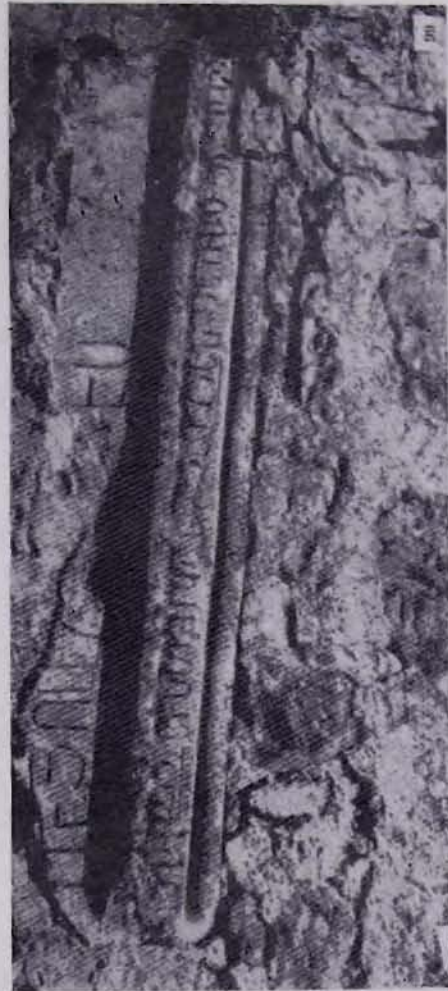
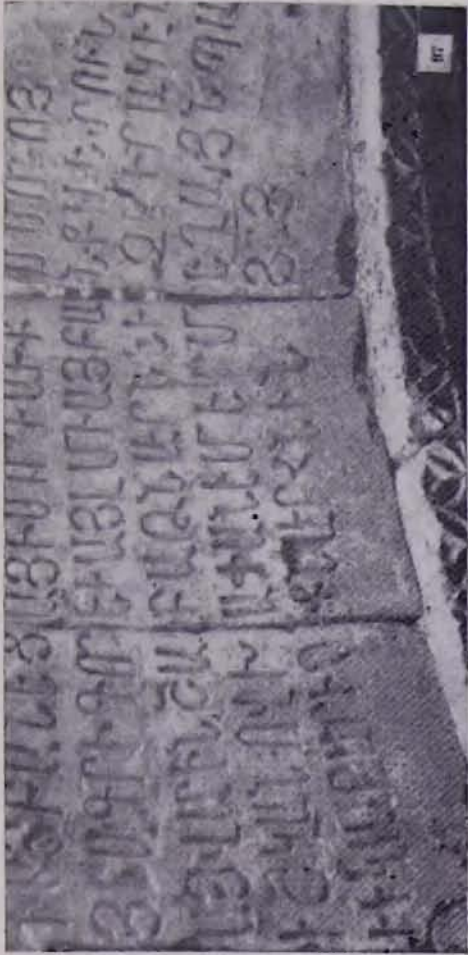

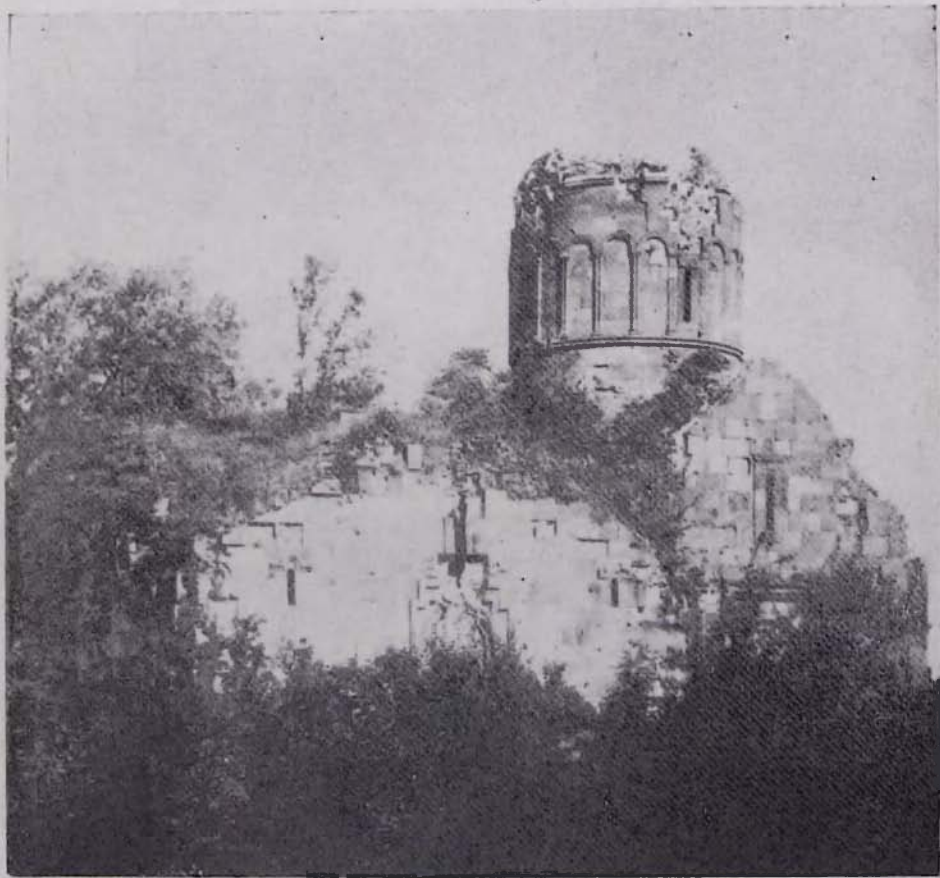

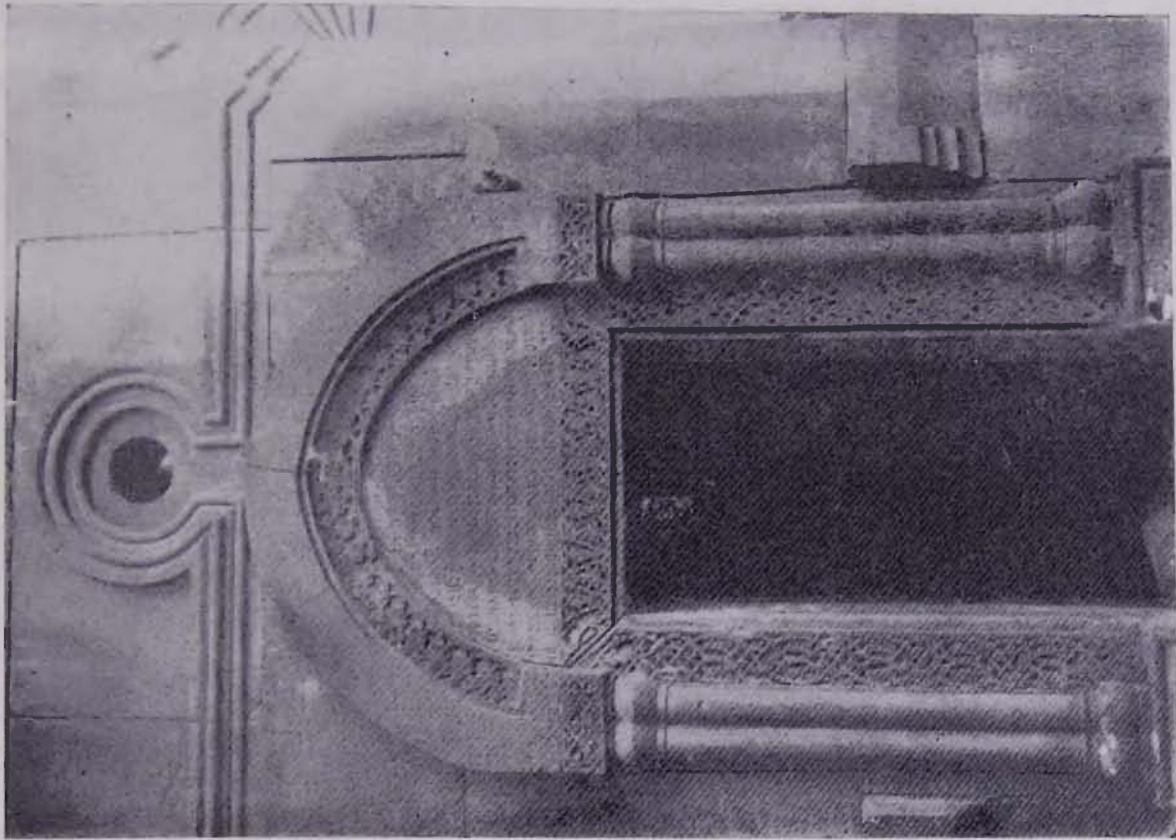

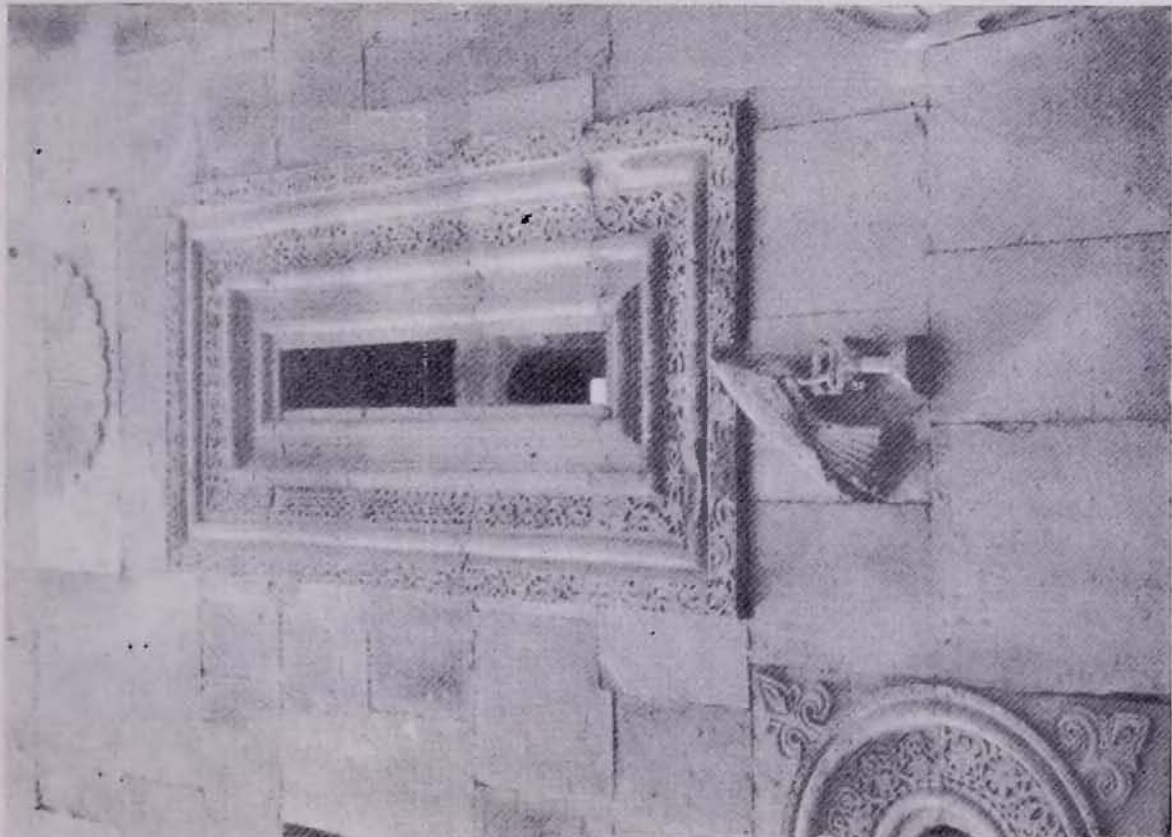
ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔ. Հուշարձանախումբը հյուսիս-արևմուտքից (1205 թ.)

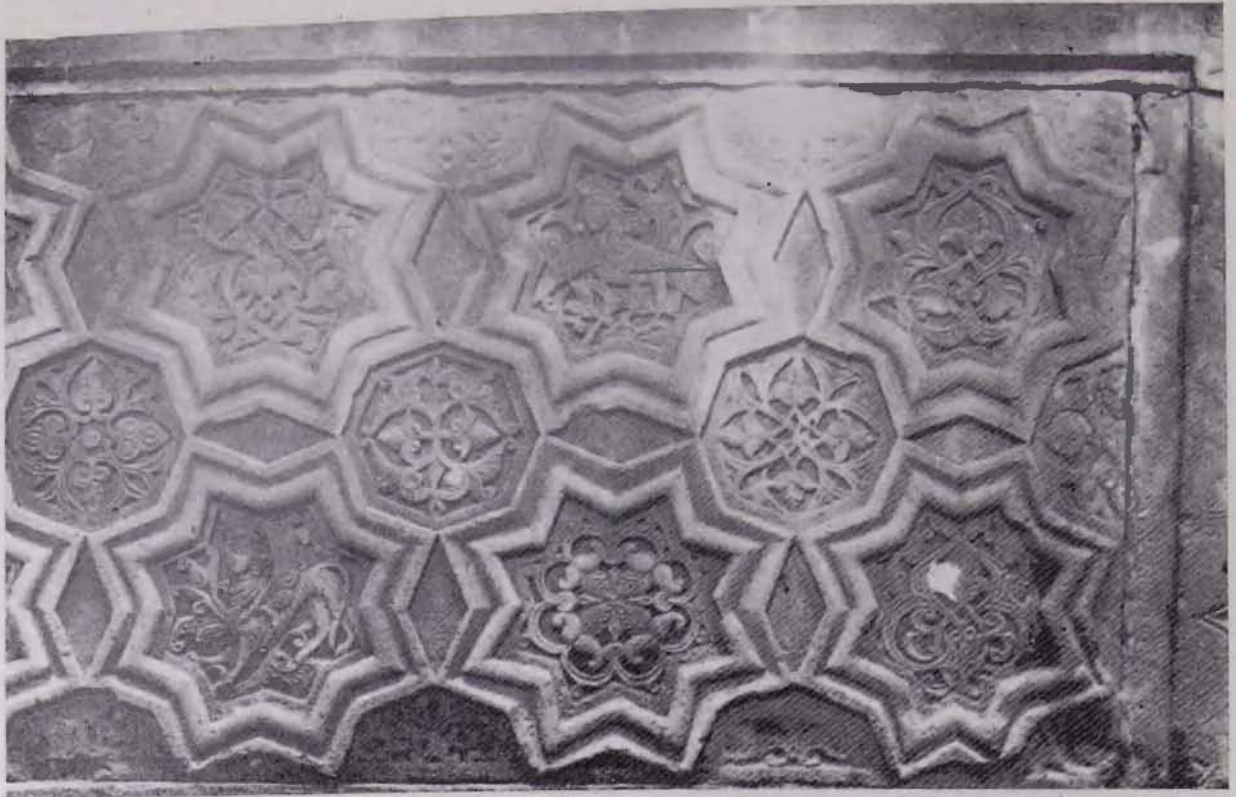
ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔ. Փոքր եկեղեցու հարավային ճակատը (1198 թ.)

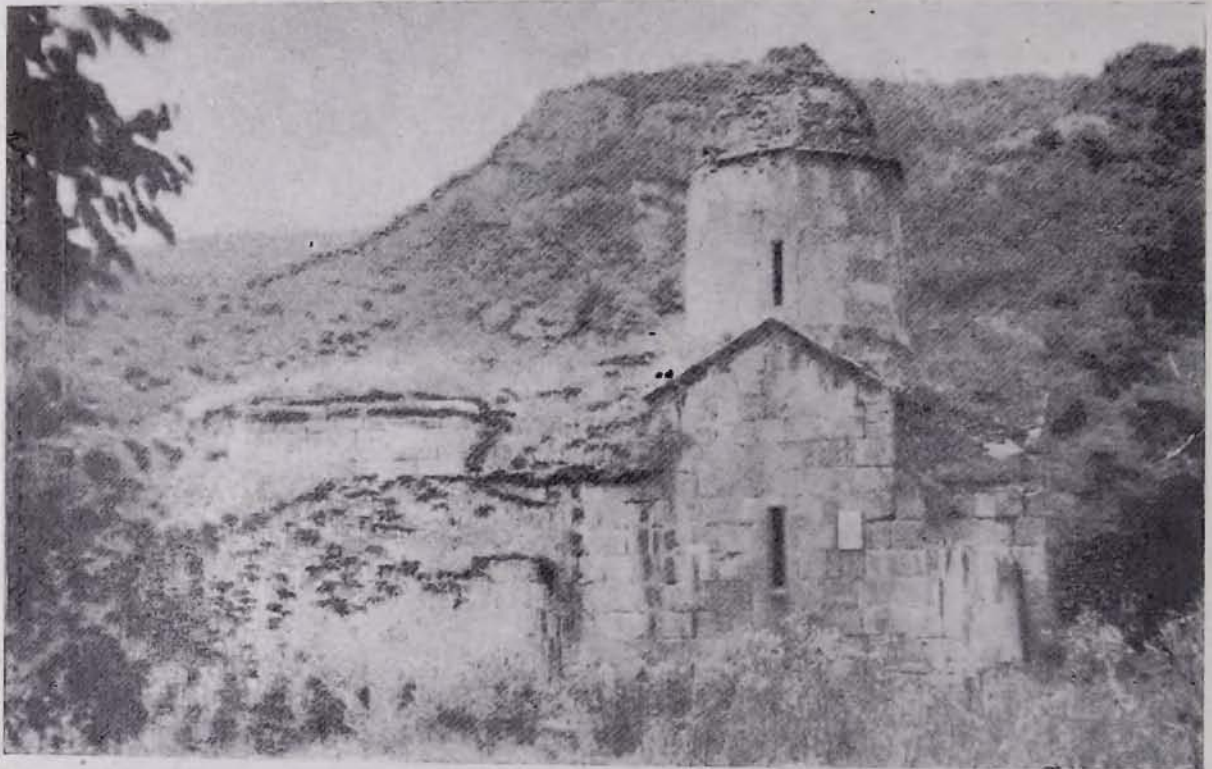
ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔ. Փորը եկեղեցու մուտքը (1198 թ.)

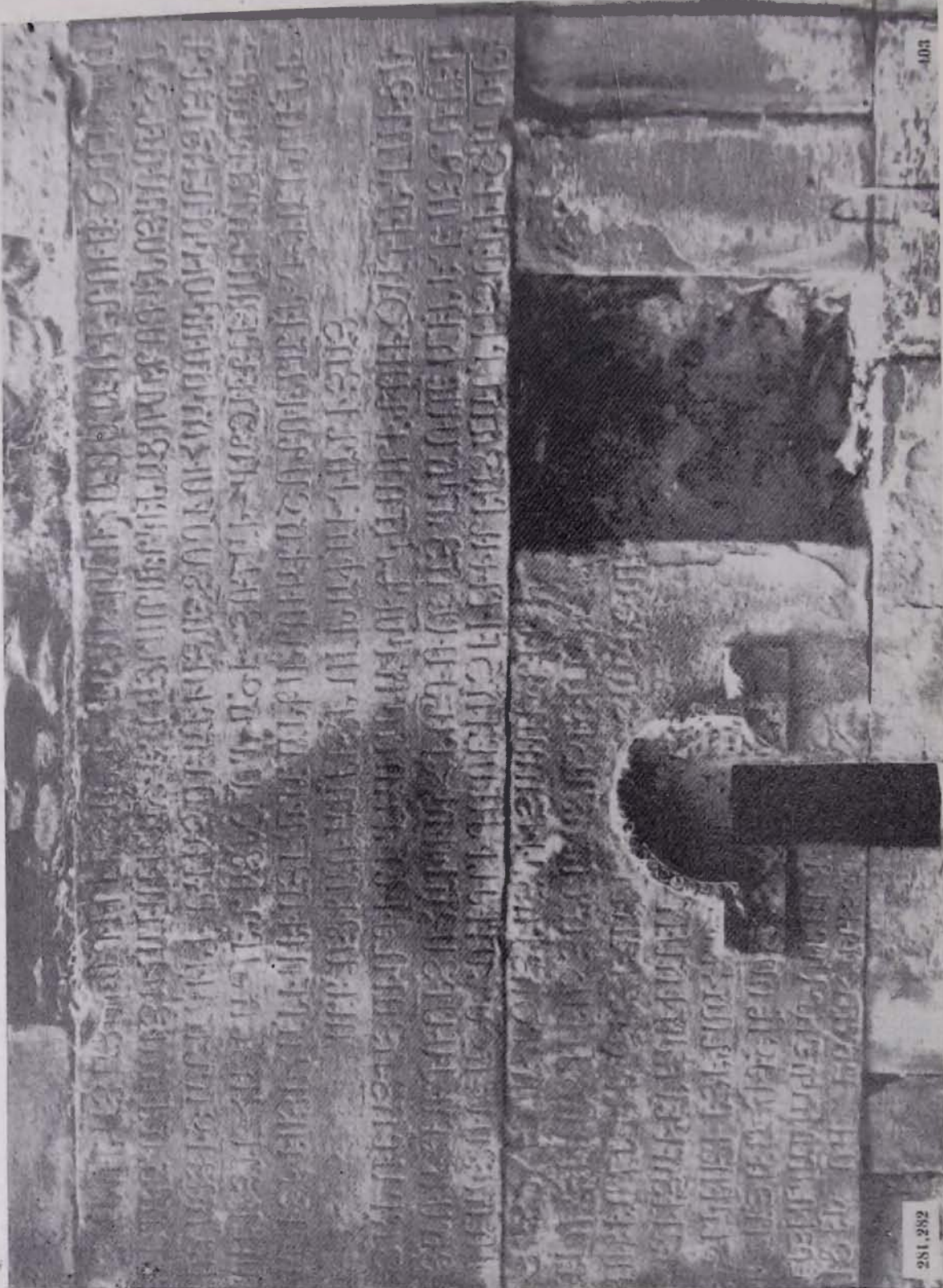
ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔ. Գլխավոր եկեղեցու հարավային պատուհանը (1205 թ.)

ՄԱԿԱՐԱՎԱՆՔ. Գլխավոր եկեղեցու բնի քանդակազարդիւրը. (1205 թ.), ընդակազործ՝ ԵՐԻՏԱՄԱՐԳ

ԱՌԱՔԵԼՈՅ ՎԱՆՔ. Տեսքը հարավ-արևմուտքից (1914 թ.)

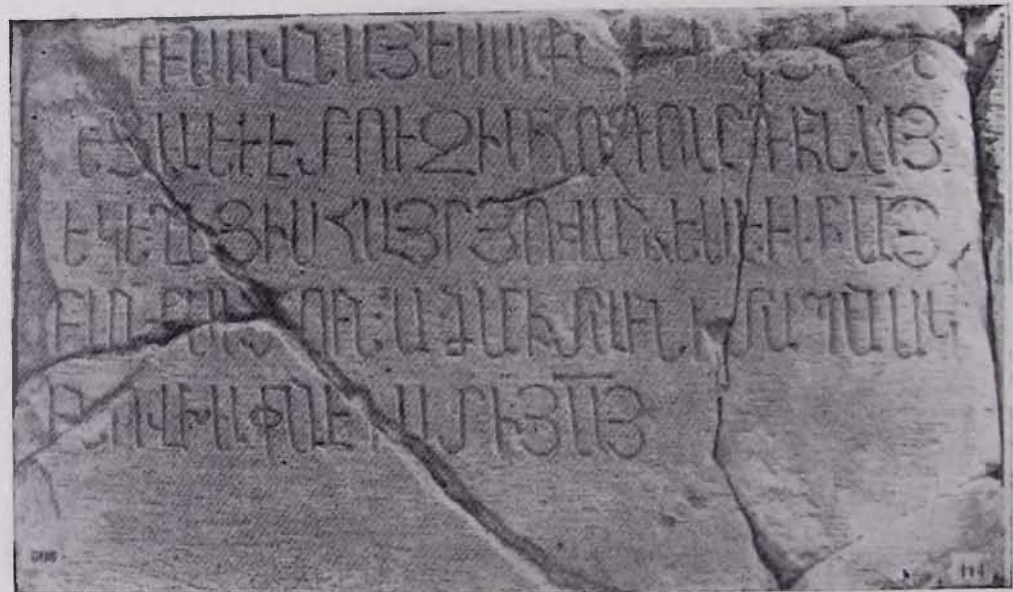

403

281.252

ԲՍԳ ԱԶԼԻՆԱԼԲՅՈՒՄ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԲՆԵԼԵՆԻ ԻԳԱՆԵՆ
 ՏԱՅԲՅՈՒ ԱՆԵՍԻ
 ԱԲԻՄՆԵՆՈՒՄ ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ՄԲԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ

119

ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ

114

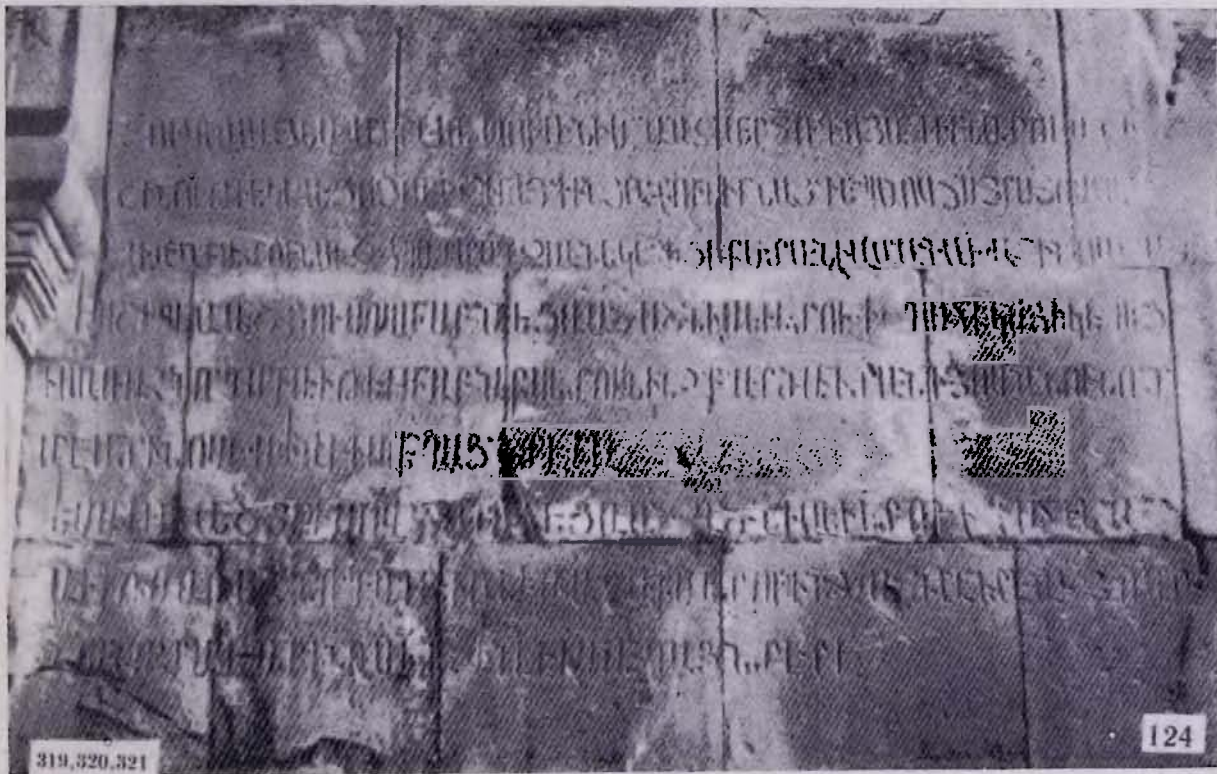
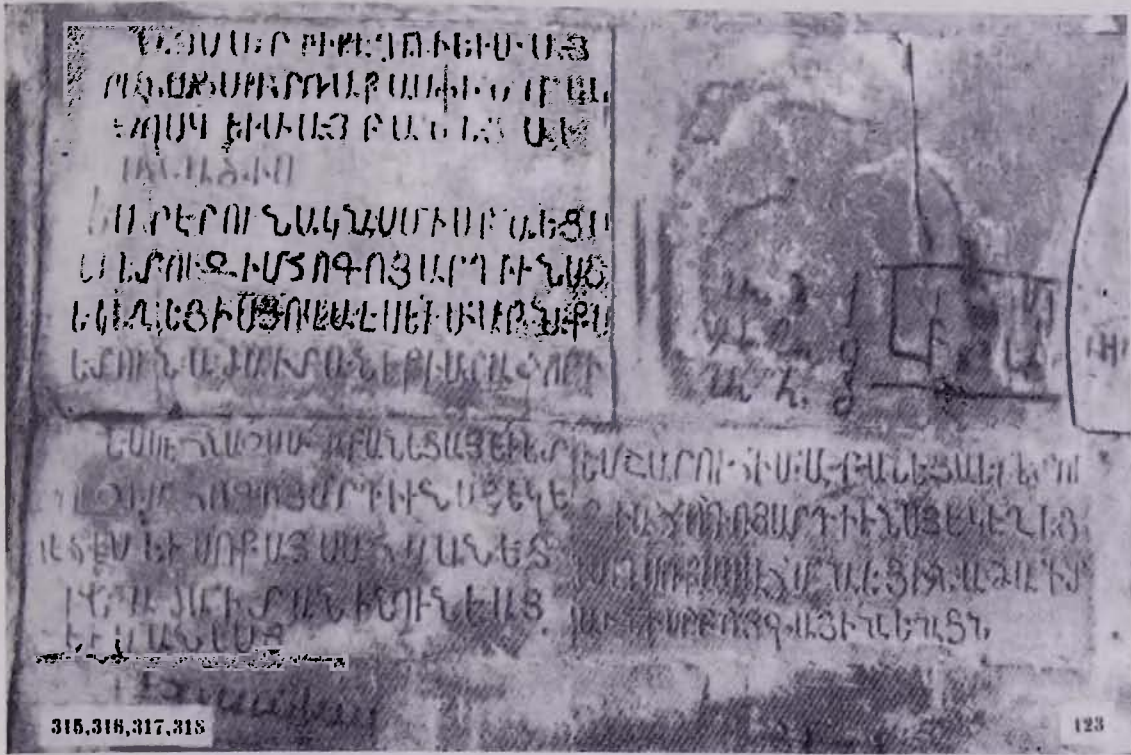
ԵՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ

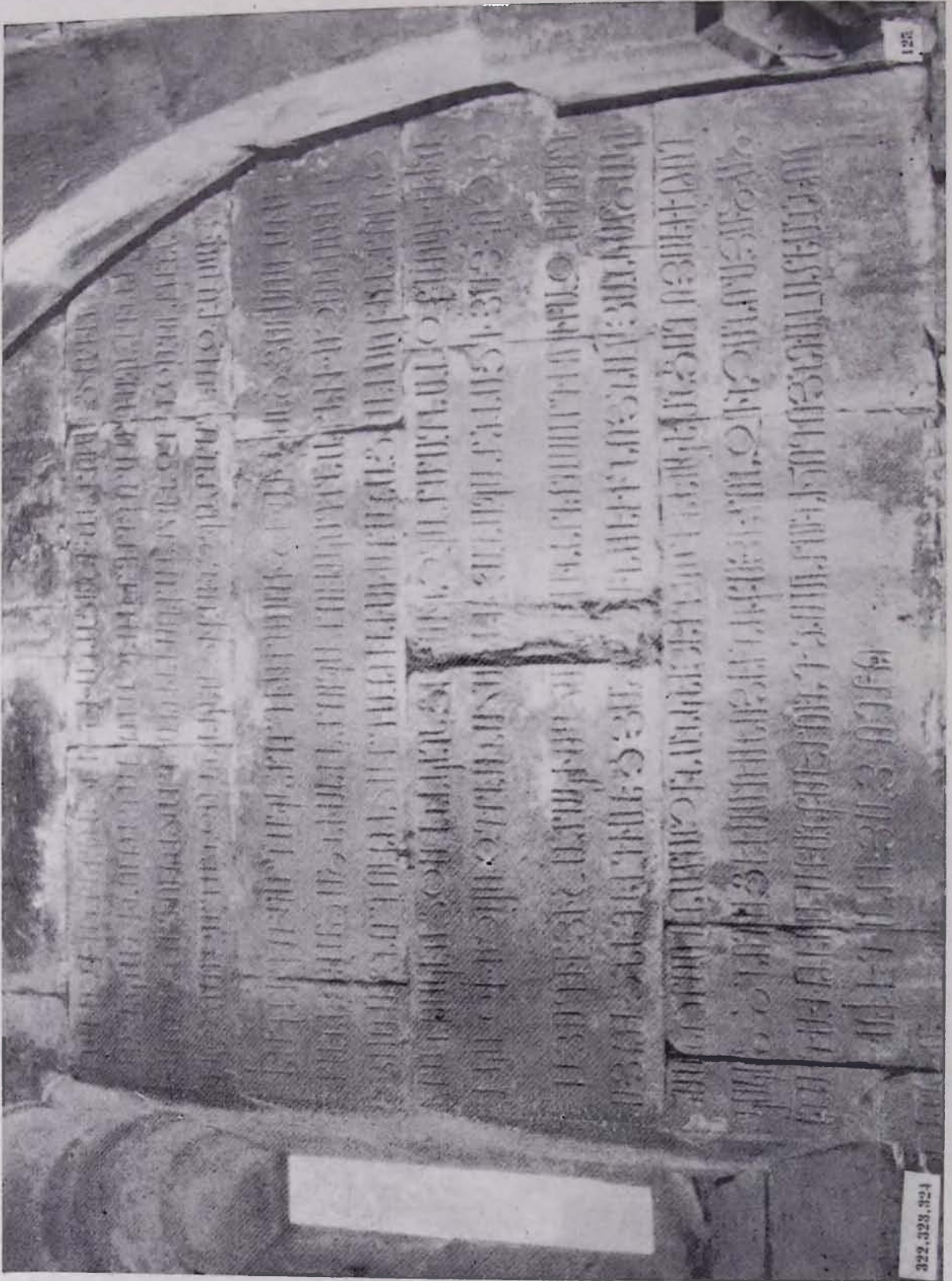
112

120

ԵՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ
 ԻՄՈՒ
 ԱԼԻՄԱԼՆԵՆԱՆՆԵ

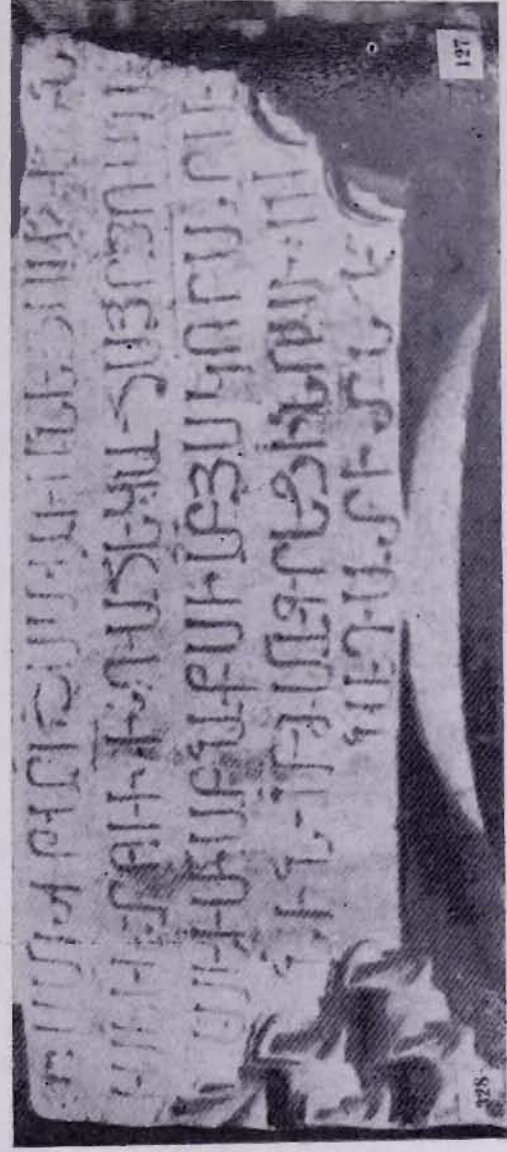
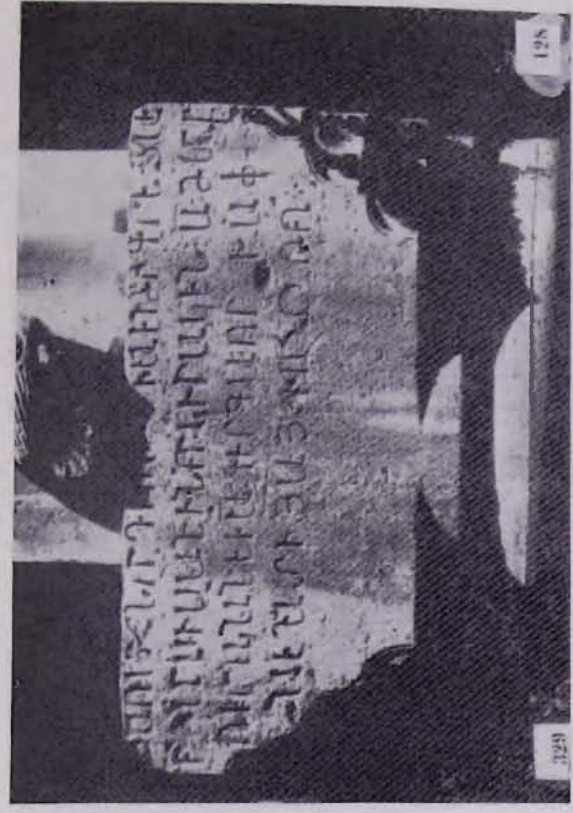
113

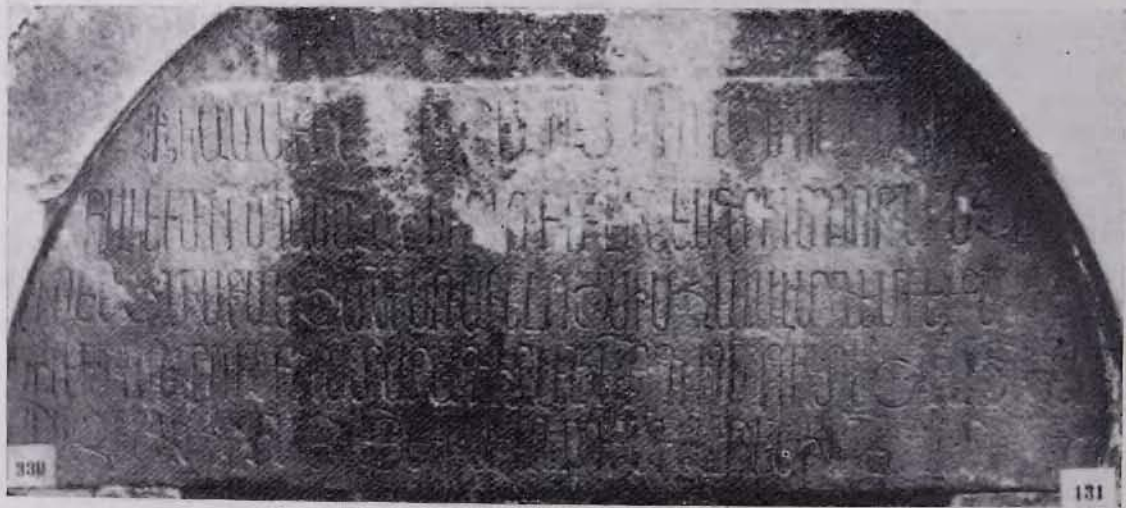
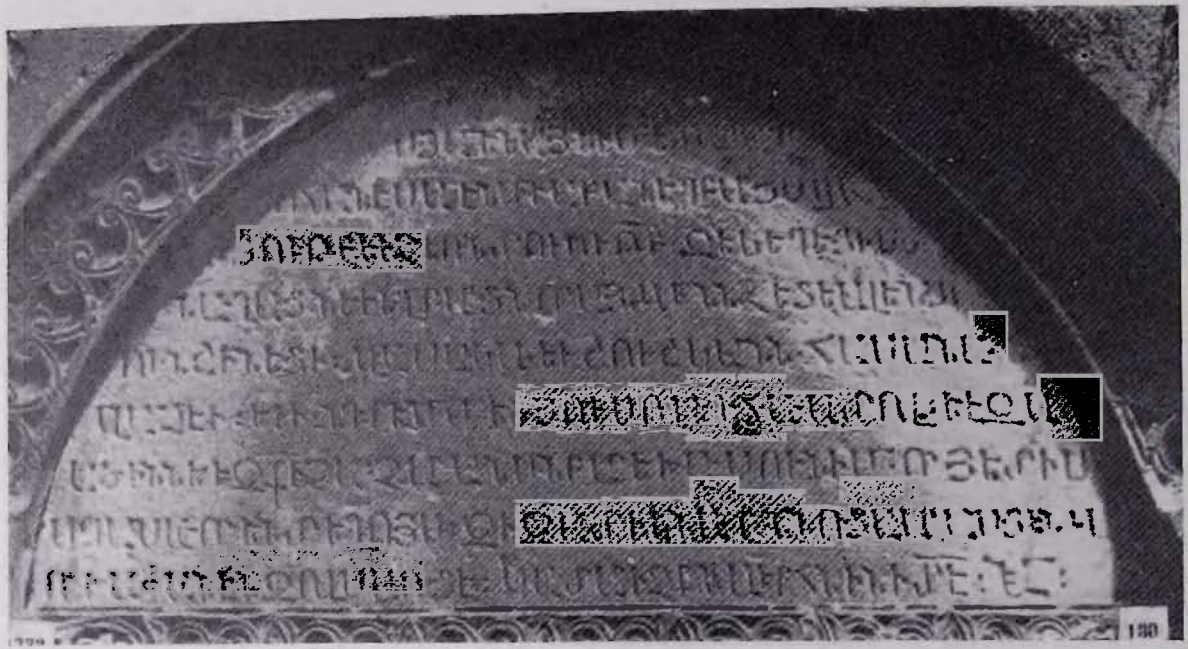

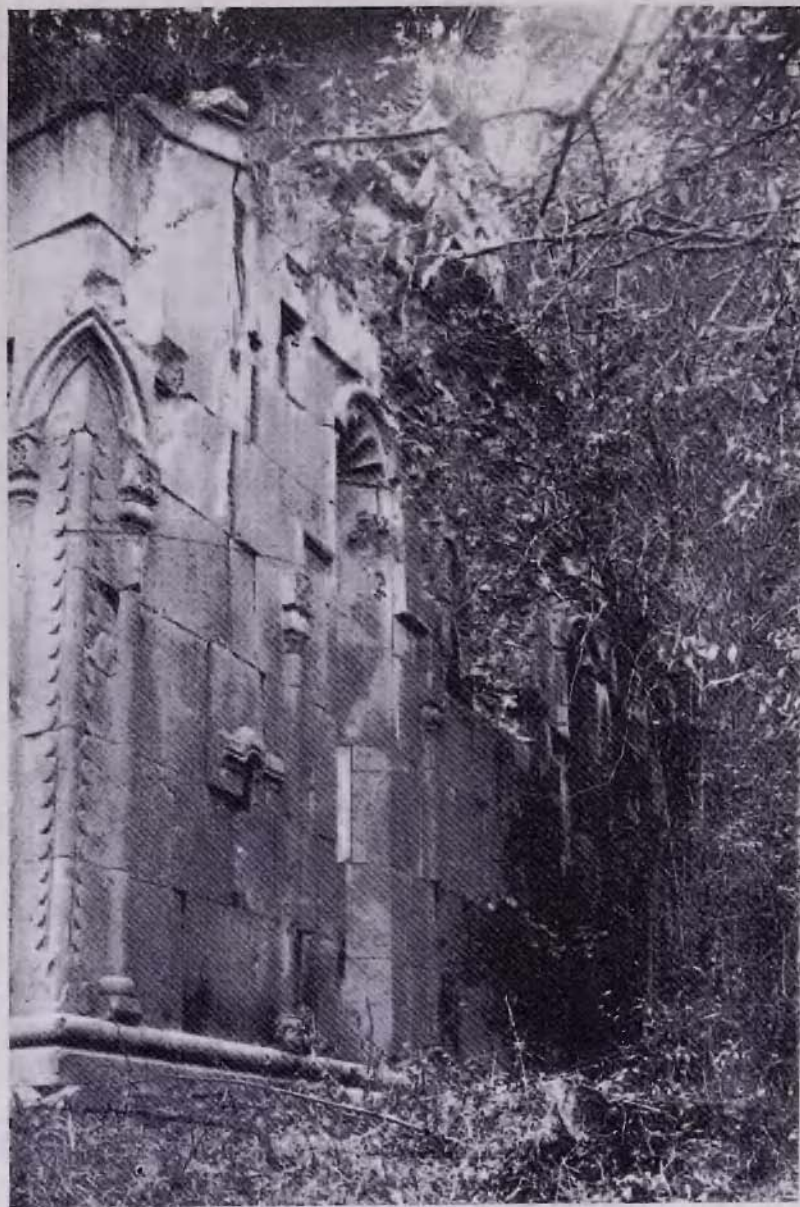

125

322.328.324

ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. Գլխավոր եկեղեցու հարավային ճակատը (1274 թ.)

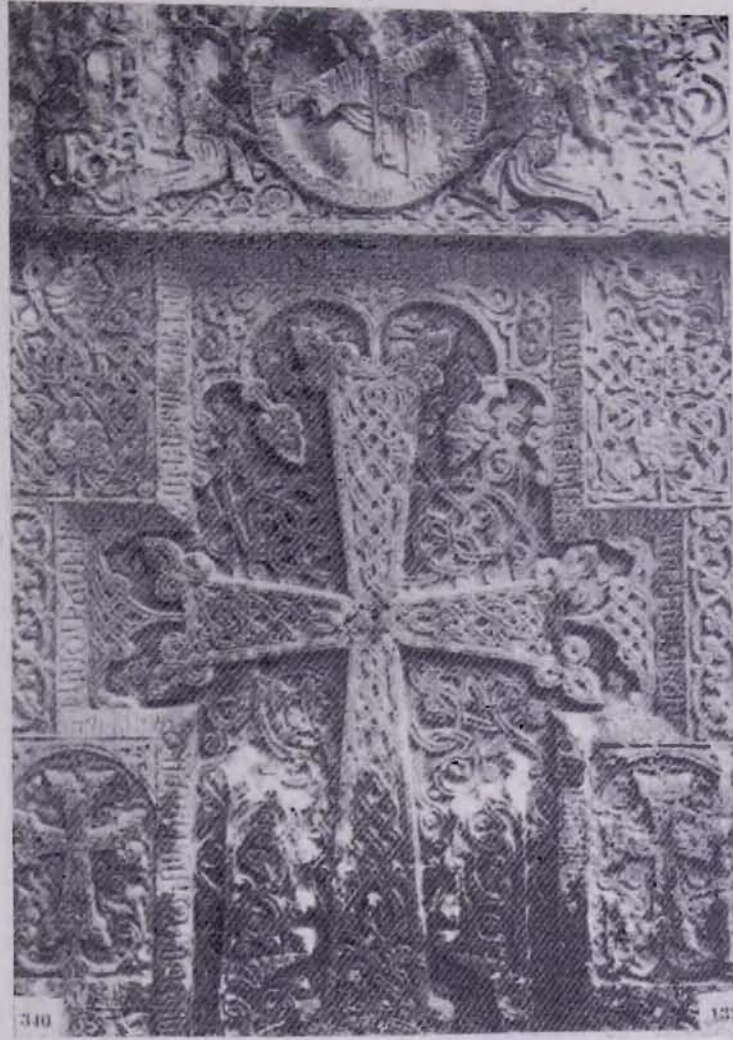
ԴԵՂՁՈՒՏԻ ՎԱՆՔ. Եկեղեցու արևմտյան մուտքը և դալժի ներքնամասը

ԿԻՐԱՆՑ ՎԱՆՔ. Տեսքը հարավ-արևելքից (ԺԳ դ.)

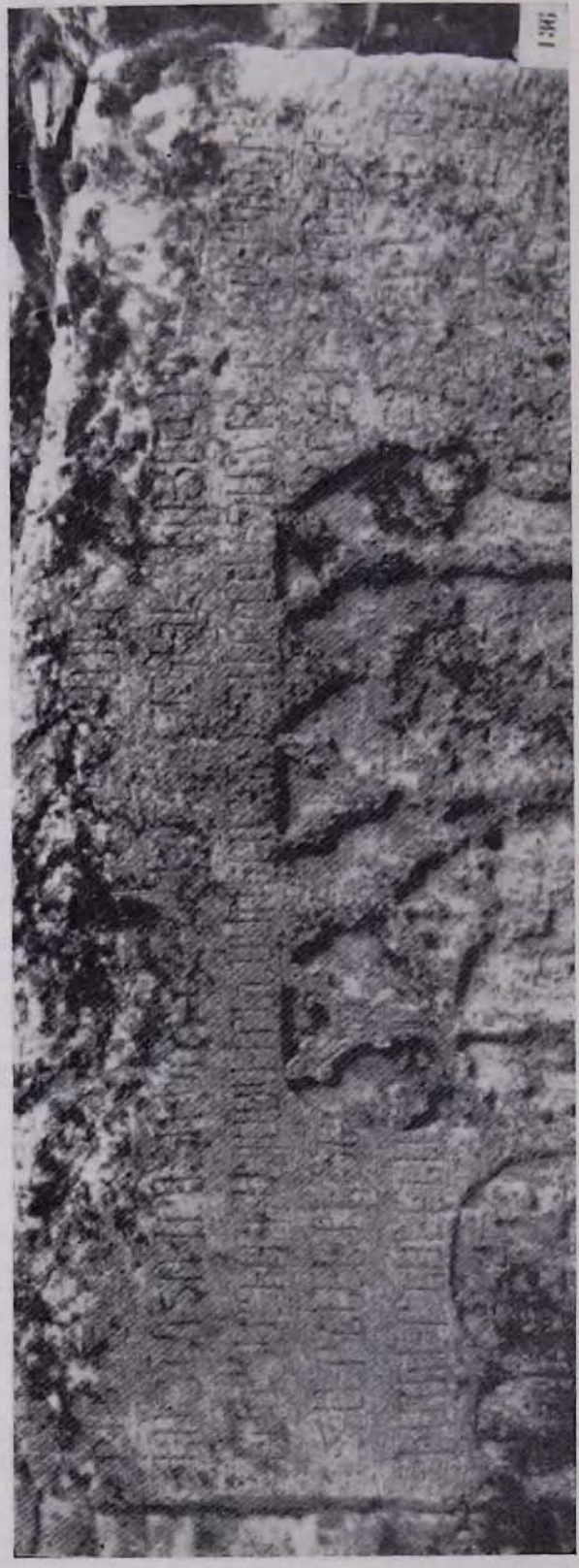

ԱՌԱՔԵՆՈՑ ՎԱՆՔ. Ս. Կարապետ խաչարձանը (ժԳ դ.)

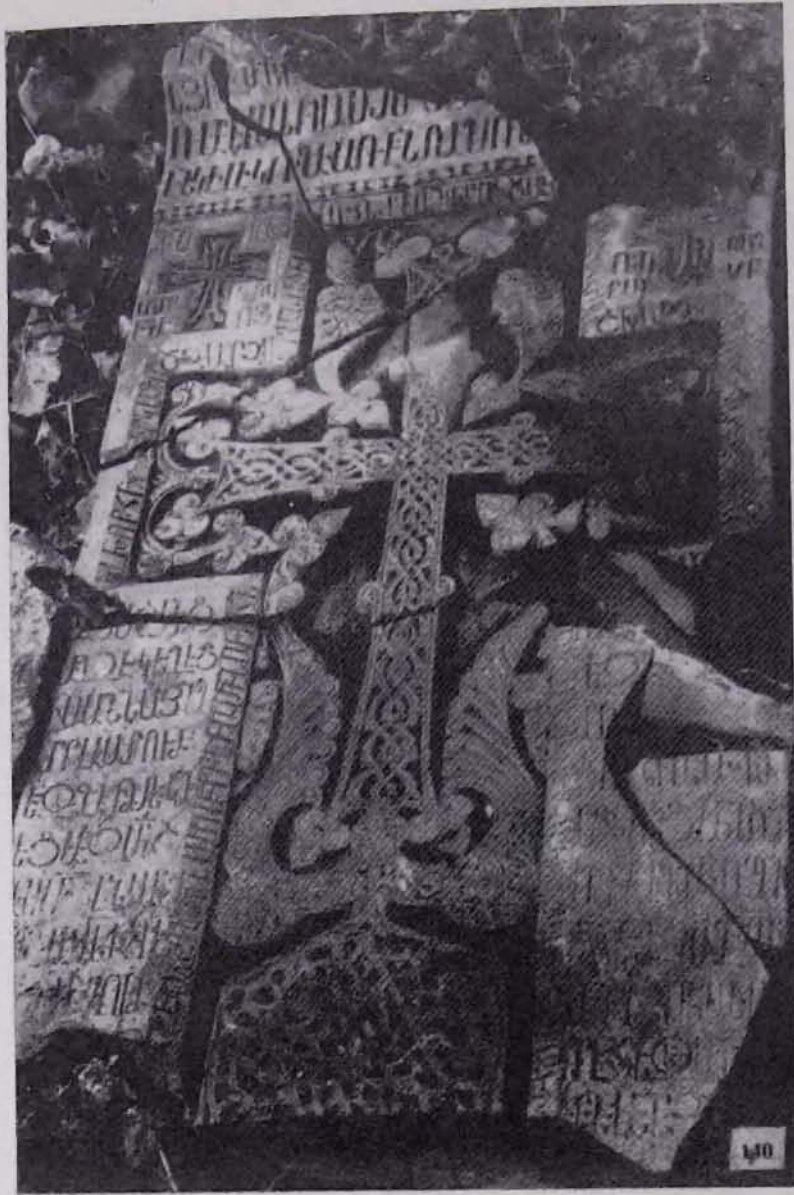

341

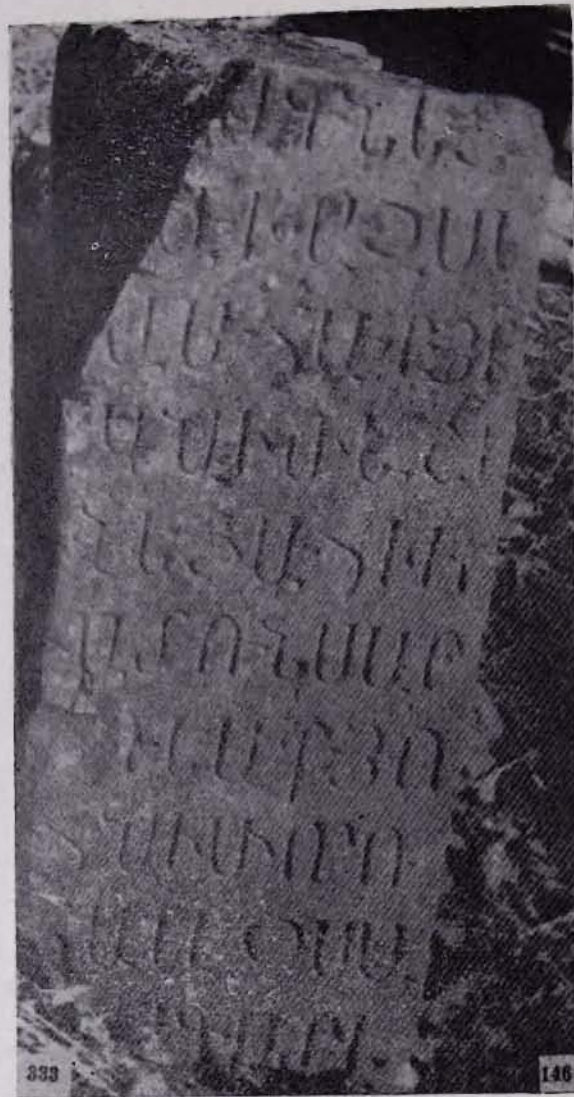
133

Ա Ն Ձ Ն Ա Ն Ո Ւ Ն Ն Ե Ր Ի Ց Ա Ն Կ*

Արաղա, մոնղոլական խան 112 (241ր), 114
 Արաս Բ, Կյուրիկյան թաղավոր 135
 Սրաս իշխան, հայր Գրիգոր վարդապետի 188 (323), 189
 Սրաս, որի այգին գնվել է նվիրվել է ծնոթավտնի Աստվածածին եկեղեցուն 13 (257)
 Արևի, իր եղբայրների հետ կառուցել է Ն. Գ. վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցին 96 (211)
 Արրահամ (Արոհամ), առաջնորդ Ն. Գ. վանքի 72, 82 (169)
 Արրահամ, պատարաղ է ստացել 43 (76)
 Արրահամ, պատարաղ է ստացել 96 (210)
 Արրահամ, առաջնորդ Ջ. վանքի 13 (9)
 Արրահամ, որդի Սարգսի, հիշատակված է 214 (347)
 Արրահամ, կողակից Տիկոնը, պատարաղ է ստացել 25 (30)
 Արրահամ, հիշատակված է 123 (250)
 Արուղամբ, իր եղբայր Գրիգորի հետ պատարաղ է ստացել 141 (264)
 Արուղամբ, իր եղբայրների հետ օժանդակել է Ն. Գ. վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցու շինությանը 99 (216)
 Աղարյան Շ. 157
 Ադի (Ազ), պատարաղ է ստացել 90 (190)
 Ադիդ, Նրջիսի պաշտոնյա, նվիրատու, պատարաղ է ստացել 83 (171)
 Ադիդտիկին, դուստր Նևրենի 74
 Աթան, նեղեցյալ 104 (232ա)
 Աթանես, օժանդակել է Հ. վանքի շինությանը 33 (53)
 Ալամխաթուն, հիշատակված է 207
 Ալամշահ, հիշատակված է 207
 Ալավերդյան, պահապան Առ. վանքի հուշարձանների 219
 Ալափայ, նվիրատու Վ. Աղղանի ս. Կիրակի մատուռի 128 (255)
 Ալեքսեոս, հոգևոր եղբայր Վարդանի 159 (279), 160
 Ալամիկ, խաչքար է կանգնեցրել Առ. վանքում 205 (340)
 Ալիասյան, կողակից Գոհարխաթունի 76, 77 (153)
 Ականջ իշխան, օժանդակել է Մակ.-ի շինությանը, նվիրատու 158 (278), 195 (333), 196

Աղրազեղ, հիշատակված է 16 (13)
 Աղբերիկ, եղբայր Սարգսի, պատարաղ է ստացել 87 (184)
 Աղէկաճորտ, նվիրատու Հ. վանքի 30 (44), 31
 Աղէկտիկին, պատարաղ է ստացել 83 (172)
 Աղիբեկ, կողակից Աւթայի հետ միաբանել են Հ. վանքին 25 (31)
 Աղուտ, իր որդու հետ նվիրատու Հ. վանքի 48 (88)
 Աճառյան Հր. 19, 25, 32, 51, 53, 58, 76, 117, 123, 144, 160, 176, 181, 184, 185, 193, 204, 211
 Ամբարսիթի, հիշատակված է 222
 Ամիգատ, հիշատակված է 218 (349)
 Ամիր Սարգիս, որդի Հասանի, պատարաղ է ստացել 175 (301)
 Ամիր Քուրդ, Մահանարբերդի Արծրունիների ականավոր ներկայացուցիչ, իշխանաց իշխան, Տփղիսի ամիրա 20, 37 (62), 38, 134, 136, 139 (261), 139 (262), 149, 159
 Ամիրա, որդի Մարծպան իշխանի, նվիրատու 85 (177), 86
 Ամիսթի, հիշատակված է 222
 Անդրիաս վարդապետ, հիշատակված է 54 (106)
 Անդրիաս, պատարաղ է ստացել 84 (175)
 Անտոն, պատարաղ է ստացել 90 (191)
 Անտոն ճղունտի, վրաց. իշխան 37 (62)
 Անտոն Գսեղեցի, իր եղբայր Սարգսի հետ նվիրատու Հ. վանքի 34 (55)
 Անտոն, սրա օժանդակությամբ է կառուցվել Ն. Գ. վանքի Աստվածածին եկեղեցու խորանը, պատարաղ է ստացել 68 (136)
 Աշխարհթ, պատարաղ է ստացել 79 (159)
 Աշոտ, հայր Բէկի, Հարրանց ազգից, հիշատակված է 50 (96), 51 (99)
 Աշոտ, օժանդակել է Հ.-ի գավթի շինությանը 25 (25)
 Աշոտ, եղբայր Գրիգորի և Վաչլի, նվիրատու 163 (282)
 Աշոտ իշխան, եղբայր Վասակի և Հասանի, նվիրատու Մակ.-ի 155, 161 (281), 162
 Աշոտ, նվիրատու Ջ. վանքի 11 (3)
 Աշոտ, հայր պարոն Սմբատի 51 (99)
 Աշոտածեր (Աշոտածայր), նվիրատու Ջ. վանքի 14 (12բ)
 Աշոտեք, տոհմանուն 26
 Աշուն, իր ամուսնու հետ նվիրատու Հ. վանքի 43 (77)
 Աշուշ, իր կողակից Գենեի և որդի Ոսգի հետ օժանդակել է Սալահի ս. Աստվածածին եկեղեցու շինությանը 122 (249), 123
 Ապազ, հայր մակարավանեցի Սարգսի 197 (337)
 Ապատամբ, պատարաղ է ստացել 73 (144)
 Ապատամբ, Վահրամի և Աւագի հետ նվիրատու Հ. վանքի 39 (65)
 Ապուղամբ, պատարաղ է ստացել 100 (223)
 Առան, նվիրատու Մ. ձ. վանքի 142 (265)

* Ցանկերը կազմեց Գ. Գ. Սարգսյանը Ծանկերում կիրառված են հետևյալ համառոտագրութունները.
 Նոր Գետիկի վանք—Ն. Գ. վանք
 Զուխտակ վանք—Ջ. վանք
 Հազարծնի վանք—Հ. վանք
 Մակարավանք—Մակ.
 Առաքելոց վանք—Առ. վանք
 Մորո ձորո վանք—Մ. ձ. վանք
 Գեղձուտի վանք—Գ. վանք
 Իջևանի շրջան—Ի. շրջան
 Փակագծերի մեջ նշված են արձանագրության համարները, իսկ առանց փակագծերի՝ էջերը:

Առաքել, հիշատակված է 85 (176)
Առաքել, Կիլիկիայի Տարսոն գավառից, կառուցող և առաջ-
նոր Գ. վանքի 109, 110, 112 (241բ), 113, 114, 115,
116 (244), 117 (245), 119, 211 (345), 212, 213
Ասանեթ, հիշատակված է 102 (229)
Ասիլ, Միջագետքից, նվիրատու Գ. վանքի 114, 117 (245)
Ասլամադ մէլիբ, հայր Մլիթե Շահնազարի—216 (348)
Ասլան ափա, պատարագ է ստացել 76 (152), 77
Ասլան Նորատուցի, պատարագ է ստացել 83 (172)
Ասլանըէկ, որդի Մարգպան իշխանի, նվիրատու 85 (177)
Աստվածատուր, հիշատակված է 208
Աստվածատուր քահանայ, պատարագ է ստացել 86 (178)
Աստվածատուր, նվիրատու Ենթավանի Աստվածածին եկեղե-
ցու 131 (257)
Աստվածատուր վարդապետ, միարան Հ. վանքի 47 (86)
Աստվածատուր, պատարագ է ստացել 80 (162)
Աստվածատուր, հիշատակված է 56 (112)
Ասիա, պատարագ է ստացել 166 (286)
Սվազ ամիրսպասալար 106
Ավազյան Ս. 6, 7, 14, 161, 166, 192, 209
Աւազ Զաքարյան, որդի Իվանե աթարեկի 15 (13), 18 (21),
24 (24), 70 (140), 72
Աւազ, Ապստամբի և Վահրամի հետ նվիրատու Հ. վանքի 39
(65)
Աւազպարոն, որդի Նէրիւրի, հիշատակված է 74 (145)
Աւազալի, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 67 (133)
Աւետ, պատարագ է ստացել 86 (180)
Աւետ, որդի Յոհաննէսի, հիշատակված է 94 (201)
Աւետիս, որդի Յովհաննէսի, իր եղբայր Սարգսի հետ պատա-
րագ է ստացել 73 (144ա)
Աւետիս, որդի Տերումանի, հիշատակված է 204
Աւետիք, հիշատակված է ս. Կարապետ խաչբարի արձանադը-
րութիւնում 205 (340ա), 207
Աւետիք, հայր Շնուհուրի, պատարագ է ստացել 210 (344),
211
Աւթայ, կողակից պարոն Արտաւաղի, ամուսնու հետ խաչ-
բար են կանգնեցրել Հ. վանքում 31, 38 (63), 98 (218)
Աւթայ, կողակից Աղիբեկի, պատարագ է ստացել 25 (31)
Աւիլ, հայր Մխիթար քահանայի, հիշատակված է 54 (106)
Աւազ Զաքարեան, որդի Իւանէի, հիշատակված է 138 (260)
Աւտարշահ Ջագնցի, նվիրատու Ջ. վանքի 13 (9)
Արա, Սիսայի և Խալթի հետ նվիրատու Հ. վանքի 40 (68)
Արալանաս յ, նվիրատու Մակ.-ի 157 (277)
Արեւիկ, նվիրատու Մակ.-ի 186 (321)
Արեւշատ, հիշատակված է 119 (248ա)
Արզու, պատարագ է ստացել 86 (179)
Արղուխաթուն, կողակից Հաթերի Վախտանգ իշխանի 65
(127), 89, 155,
Արղումանյան Բ., 157
Արծրունիներ Մահնաբերդի 5, 38, 134, 163, 204, 205
Արղան պարոն, հիշատակված է 96 (209)
Արղուն, մոնղոլական խան (1284—1291) 71 (140ա), 72,
127 (254), 204
Արղութ, որդի Քարիմադիների, թոռն Ուսեկի, հիշատակված է
104 (233), 105, 107 (240)
Արղութ, որդի կրտսեր Ճարի, հիշատակված է 71 (140ա)
Արմինտար, հիշատակված է 59 (120)
Արսեն. Գրիգորի հետ, սնուցածներ Սարգիս Մեծի շուտու
Նրջիսի 166

Արտաւազ, Սարգսի հետ կառուցել են Սրվէզի վանքի եկեղե-
ցին 147 (271), 148
Արտաւազ, սրա այգին գնել է Յովանես քահանան և նվիրել
Մակ.-ին 161 (280)
Արտաւազ, Զաքարյանների վասալը, վանքի հովանավոր,
օժանդակել է Հ. վանքի զավթի շինութիւնը 31 (46), 38
(63), 39, 98 (214)
Րազրատունիներ 72
Րազրատունիներ հայոց 5, 22 (23), 125
Րազազ իշխան, սրա որդի Վարդանը 1205 թ. կառուցել է
Մակ.-ի գլխավոր եկեղեցին 153, 157, 159 (279), 160,
196
Րադոասար, թոռ Հոգիջանի, օժանդակել է Հ. վանքի ս. Ստե-
փանոս եկեղեցու նորոգմանը 55 (110)
Րանոան, կողակից Խարտէշիկի, նվիրատու Մակ.-ի 172 (295)
Րարինա, կողակից Ռիկի, հոգացել են Ջ. վանքի ս. Գրիգոր
եկեղեցու աշխարհի շինութիւնը 13 (11), 50(96), 164
Րարխուղարյանց Մակար, 6, 10, 15, 16, 17, 22, 24, 37,
50, 53, 58, 63, 65, 71, 87, 97, 98, 99, 101, 103—
105, 128, 132, 136, 139, 142, 144, 147—149, 160,
172, 176, 199, 203, 204, 207
Րարխուղարյան Սեդրակ, 57, 113—115, 118, 147, 148, 166,
187, 203
Րարսեզ, իր Լղրայր Խաչատուր վարդապետի հետ 1255 թ.
կառուցել են Ն. Գ. վանքի ս. Գևորգ եկեղեցին 63, 101
(225), 102
Րարսեզ, հիշատակված է 96 (210)
Րարսեղ, նվիրատու Հ. վանքի 30 (42)
Րարսեղ Կաննցի, վարդապետ, պատարագ է ստացել 35 (56)
Րարսեղ վարդապետ, հիշատակված է 54 (106)
Րարսեղ վարդապետ, պատարագ է ստացել 75 (148)
Քէկ, կողակից Րարինայի, միասին հոգացել են Ջ. վանքի
ս. Գևորգ եկեղեցու աշխարհի շինութիւնը 13 (11),
50(96), 164
Քէկիշան, սրա որդու հիշատակին Հ. վանքում 1642 թ. խաչ-
բար է կանգնեցրել 30 (43)
Քիսում քահանա, իր ծնողների գերեզմանին խաչբար է
կանգնեցրել 212 (345), 213
Րուբաթ, հայր Սմբատի 40 (66)
Քունիշահ, պատարագ է ստացել 100 (221)
Րուսլան, եղբայր Սարգսի, պատարագ է ստացել 87 (184)
Գագ, օժանդակել է Հ. վանքի շինութիւնը 25 (25)
Գադիկ, պատարագ է ստացել 80 (161)
Գազան, նվիրատու Մակ.-ի 181 (311)
Գայլ, որդի Գրիգորի, թոռ Կոստանի, ոսկի է նվիրել
Մակ.-ին 168 (289), 169 (290)
Գայլ, կողակից Ահալգոխտի, պատարագ է ստացել 91 (194)
Գայլաձագ, հայր Սարգսի, պատարագ է ստացել 87 (184)
Գասպար, թոռ Հոգիջանի, օժանդակել է Հ. վանքի ս. Ստե-
փանոս եկեղեցու նորոգմանը 55 (110)
Քասպար (Գասպար), որդի Գուրմիշի, նշեցյալ 197 (334)
Գենն, կողակից Աշուշի, օժանդակել է Սալաի Աստվա-
ծածին եկեղեցու շինութիւնը 122 (249), 123
Գեորգ, որդի Պարուտի, թոռ Հղարի, Խաչնցի 110
Գեորգի, թագավոր վրաց (Ափխազաց) (Գեորգի Գ), 37 (62)
38, 43, 56, 62, 136, 138 (260), 139 (261), 139
(262), 140, 143

Գերգ, կողակիրց Կտտալի, կառուցել է Ն. Գ. վանքի ս. Գրի-
 ցոր Լկեղեցու խորանը 99 (215)
 Գերգ, պատարագ է ստացել 192 (329), 193
 Գերգ, նվիրատու Հ. վանքի 34 (54)
 Գերր Հեղկանց, նվիրատու Մակ.-ի 178 (305)
 Գլորգ, հիշատակված է իրրե խաչքար կանգնեցնող 60
 Գինէ Բյնեցի, պատարագ է ստացել 81 (165)
 Գժուտ, նվիրատու Մակ.-ի 181 (310)
 Գոհարխաթուն, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 76 (151), 77 (153)
 Գոհար, պատարագ է ստացել 74 (146)
 Գոհարսիլի, պատարագ է ստացել 209 (343)
 Գոնցա, կողակիրց Ավագ Զաքարյանի, հիշատակված է
 18 (21), 82 (169)
 Գորգ, Գրիգորի հետ նվիրատու Հ. վանքի 27 (36)
 Գորդմբեր, հիշատակված է 32
 Գորդի, խաչքար է կանգնեցրել Առ. վանքում 213 (346)
 Գորետեր, կողակիրց Շաստուժի, նվիրատու Սամսոնի վանքի
 221 (351), 222
 Գրգորիկ վարդապետ, Սիսիանի շրջանի Բնունիս գյուղի խա-
 չարձանի ճարտարագետ 57
 Գրիգոր, ճարտարապետ—վարպետ, Զաքիոսի հետ 1291 թ.
 կառուցել են Ն. Գ. վանքի ղանգակատունը 105 (233)
 Գրիգոր, օմտնդուկել է Ն. Գ. վանքի ս. Գրիգոր Լկեղեցու
 շինությանը և պատարագ է ստացել 100 (221)
 Գրիգոր քահանա, գրիչ, հիշատակված է 110
 Գրիգոր, Լգրայր Արուղամբի, պատարագ է ստացել 141
 (264)
 Գրիգոր քահանա, ննջեցյալ 104 (232բ)
 Գրիգոր, որդի Դսեղի Սամիկոնյան Մարգարյան իշխանի,
 նվիրատու 85 (177)
 Գրիգոր Կապուկեցի, տեղական մեծահարուստ, 1241 թ.
 ավարտել է Ն. Գ. վանքի ս. Գրիգոր Լկեղեցու շինու-
 թյունը 54 (105), 97, 100
 Գրիգոր, թու հալանիոի, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 68 (135)
 Գրիգոր, Մարտիրոսի և Թամարի հիշատակին 1242 թ.
 խաչքար է կանգնեցրել 67 (132ա)
 Գրիգոր, Յակոբի հետ հիշատակված է 66 (131)
 Գրիգոր պարոն, կողակիրց Սասնայի, պատարագ է ստացել
 66 (130)
 Գրիգոր իշխան, հիշատակված է 216
 Գրիգոր, հիշատակված է 61 (125)
 Գրիգոր, իր եղբայր Ներսէս քահանայի գերեզմանին 1218 թ.
 խաչքար է կանգնեցրել 60 (124)
 Գրիգոր, իր եղբայրների հետ նվիրատու 92 (186)
 Գրիգոր, որդի Վաշի, պատարագ է ստացել 91 (197)
 Գրիգոր, որդի Ծուռաբի, պատարագ է ստացել 42 (74)
 Գրիգոր, նվիրատու Հ. վանքի 36 (60)
 Գրիգոր Կարճահասակ, նվիրատու Հ. վանքի 39 (64)
 Գրիգոր, Գորգի հետ, նվիրատու Հ. վանքի 27 (36)
 Գրիգոր, միաբան Ն. Գ. վանքի, նվիրատու 96 (208)
 Գրիգոր, իր եղբայրների հետ կառուցել է Ն. Գ. վանքի
 ս. Գրիգոր Լկեղեցին 96 (211), 97 (211)
 Գրիգոր, եղբայր Սարգսի, պատարագ է ստացել 47 (86)
 Գրիգոր, Դավթի հետ օժանդակել է Հ. վանքի Աստվածածին
 Եկեղեցու գմբեթի կառուցմանը 48 (89)
 Գրիգոր քահանա, եղբայր Յոհաննէս քահանայի, խաչքար է
 կանգնեցրել 220 (350բ), 221 (350բ)
 Գրիգոր, սրա հիշատակին խաչքար է կանգնեցրել 49 (94)
 Գրիգոր Ականցի (Մաղաբիա Աբեղա), պատմիչ 110, 204,
 213, 219

Գրիգոր, թոռ հալանիոսէնց, նվիրատու Առ. վանքի 203 (339),
 204, 205
 Գրիգոր, հայր Մլքանի, որդի Վախթանգի, նվիրատու
 Մակ.-ի 167 (288), 168—170
 Գրիգոր, եղբայր Աշոտի և Վալեի, սրանց համար նվիրա-
 տվություն է կատարվել Մակ.-ին 163 (282)
 Գրիգոր, կառուցել է Շամշագիների շրջանի Շիմուրադ կոլվոդ
 վանքի խորանը 159
 Գրիգոր վարդապետ, որդի Աբաս իշխանի, Սանահնի և Հա-
 ուհի վանքերի առաջնորդ, 188 (323), 189
 Գրիգոր, Արսենի հետ, հիշատակված են Հաոհի վանքում
 166
 Գրիգոր, ոսկի է նվիրել Մակ.-ին 173 (297)
 Գրիգոր Տղա, որդի Սմբատի, թոռ Արցախի կողմնապետ
 Վախթանգի, 1235 թ. կառուցել է Ն. Գ. վանքի Ս. Գրի-
 գոր Լուսավորիչ Եկեղեցին 63, 70 (140), 106 (236)
 Գրիգոր, եղբայր Վախթանգ իշխանի, հիշատակված է 65
 (127)
 Գրիգոր վարդապետ, միաբան Մակ.-ի (առաջնորդ) 159
 (279), 160, 186 (322), 187
 Գրիգոր քահանա, շինել է Առ. վանքի Լկեղեցիներից մեկը
 209 (343), 211
 Գրիգորիս, ճարտարապետ—վարպետ Հ. վանքի սեղանատան
 5, 57 (166)
 Գրիգորիս տեր, հիշատակված է 65 (127)
 Գրիգորիս վարդապետ, հիշատակված է 49 (93)
 Գրիգորիս, եղբայր Վախթանգ իշխանի, հիշատակված է 65
 (127)
 Գրիգորիս, կաթողիկոս, 37 (62)
 Գրիգորիս, վանահայր Մ. ձ. վանքի (1197—1213) 134,
 136 (259), 140 (263), 143 (268), 144 (269)
 Գրիգորիս ալեր, առաջնորդ Ն. Գ. վանքի, հիշատակված է
 98 (214)
 Գուլբան, հիշատակված է 53
 Դանիել, առաջնորդ Հ. վանքի 60 (125)
 Դանիլ, հիշատակված է 44 (80)
 Դասապետ վարդապետ, իր եղբայր Կարապետի հետ 1291 թ.
 կառուցել է Ն. Գ. վանքի ղանգակատունը 63, 69 (139),
 72 (142), 73, 78 (156) 104 (233), 105 (235)
 Դաստալուպ, կողակիրց տեր Սիմոնի, ննջեցյալ 197 (336)
 Դաւիթ, առաջնորդ Մակ.-ի 165, 167, 288, 168, 169 (290),
 170 (291), 170 (292), 171 (293), 172 (295), 172
 (196), 173 (297), 173 (298), 174 (299), 174 (300),
 175 (201), 177 (304), 178 (305), 179 (307), 183 (314)
 185 (320), 186 (321), 186 (322), 187, 188 (323),
 189 (324), 192 (329), 194 (331)
 Դաւիթ, հիշատակված է 166
 Դավիթ Շոթոկա որդի, իշխան, հիշատակված է 192
 Դաւիթ, հիշատակված է 162
 Դաւիթ, որդի Տաշբելի, նվիրատու Մակ.-ի 165 (286), 166
 Դաւիթ, նվիրատու Ջ. վանքի 11 (3)
 Դաւիթ, Գրիգորի հետ օժանդակել է Հ. վանքի Աստվածա-
 ծին Եկեղեցու գմբեթի կառուցմանը 48 (99)
 Դեղիկ, հիշատակված է Ջ. վանքում 14 (12ա)
 Դեմետրի Բ, թագավոր Վրաց 71 (140ա), 127 (254), 204
 Դուրմիչ, հայր Քասպարի, ննջեցյալ 197 (334)
 Եգան մելիք, հիշատակված է 217
 Ենոք, իր որդիների հետ պատարագ է ստացել 89 (186)

Ենթ, հայր Յորդանանի, հիշատակված է 15 (13)
Եսայան Ս., հնագետ 7
Եւպոր, առաջնորդ Մ. Ն. վանքի, կարգված Իվանի կողմից
136 138 (260), 143, 167
Եւպոր, հիշատակված է Հատիճի վանքում 171
Եւպոր քահանայ, պատարագ է ստացել 171 (293)
Ելբեկ, Վրաց իշխան, հիշատակված է 37 (62)
Երևմյան Ս. Տ., պատմարան 22, 38
Երևասարգ, Մտե-ի հուշարձանները քանդակազարդող
մատեն 5, 132, 166 (287), 189 (324), 190
Սրանշահ, պատարագ է ստացել 144 (270), 145
Երանշահ, պատարագ է ստացել 190 (326)
Ելիա, հիշատակված է 91 (193)
Եղիազարյան Ն., 6. 22, 24—39, 41—47, 49, 50, 52—56,
58, 60, 61, 63, 132, 191, 209
Եղիաբեկ, պատարագ է ստացել 75 (149)

Զալ, եղբայր Սուլիան մահակոու, հիշատակված է 49 (95)
Զալի, որդի Հոգիշանի, օժանդակել է Ն. վանքի ս. Ստե-
փանոս Լկեղեցու նորոգմանը 55 (110)
Զաբարե Երկայնաբաղուկ, ամիրսպասալար Հայոց և Վրոց
10, 19, 20, 22 (23), 24 (24), 31, 34, 38 (63), 39,
62, 83, 98, 135 (258), 138 (260), 140, 187, 188
Զաբարյան եղբայրներ 138
Զաբարյան իշխաններ 5, 10, 18, 31, 39, 62, 71, 105,
134, 163
Զաբէոս, պատարագ է ստացել 79 (159)
Զաբիոս, Ն. Գ. վանքի ղանդակատուն-Լկեղեցու կառուցող
ճարտարագետ-վարպետ 105 (233)
Զէլ, պատարագ է ստացել 76 (150)
Զոսիմ քահանայ, իր եղբոր՝ Սաղաթելի հետ նվիրատու է.
վանքի 35 (58), 36
Զոսիմ քահանայ, ստացել է Ն. վանքի պղնձ կաթսան
(բոբ) 36
Զուլա, մայր Յովանես քահանայի, հիշատակված է 16 (280)
Զուլայ, նվիրատու է. վանքի 26 (34)

Էլթ, պատարագ է ստացել 76 (150)
Էլլարյան Ի. 10, 121

Բագուհի, հիշատակված է 17 (20)
Բաղուհի, կողակից պարոն Ումեկի 71 (140ա)
Բաթարտէ, որդի Սեղուրբի, միաբանել են Ն. Գ. վանքին
77 (154)
Բաթոս, հիշատակված է 130
Բաղ, որդի Զիթաղի, հայր մահտեսի Սուլիանի 49 (95)
Բաղազամուր, որդի Քարիմագինի, թոռ Ումեկի 104 (233),
105
Բաղարտէր, որդի կրտսեր Զարի, պատրոն և նվիրատու
Ն. Գ. վանքի 69, 78 (156)
Բամար, հիշատակված է 118
Բամար, Վրաց թագուհի 10, 62, 159 (279)
Բամար, կողակից Մարտիրոսի, հիշատակված է 96 (211),
97 (211)
Բամար, սրա հիշատակին 1242 թ. խաչքար է կանգնեցվել
67 (132ա)
Բանիկ, պատարագ է ստացել 86 (180)
Բարել, նվիրատու Մակ.-ի 176 (302), 177 (304), 178
Թէոզոս, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 80 (160)
Թոմա, որդի Սարգսի, նվիրատու է. վ. 40 (67)

Թոմա քահանայ, նվիրատու Մակ.-ի 176 (302)
Թարոս, պատարագ է ստացել 81 (168)
Թորոս, խաչքար է կանգնեցրել Սրվիդի վանքում 149 (274)
Թորոտներ, տոհմանուն 26
Բորոս հայր, ննջեցյալ 197 (235)

Իգդիշ խաթուն, զուտոր Քարիմագինի, թոռ Ումեկի 104
(233), 105
Իգնատ, Դասապետ վարդապետի հետ նորոգել են Ն. Գ.
վանքի Աստվածածին Լկեղեցին 69 (139)
Իգնատիոս, իր Լղբայրների հետ նվիրատու Ն. Գ. վանքի
92 (196)
Իգնատիոս, մորեղբայր Դասապետի և Կարապետի, օժանդակ-
ել է Ն. Գ. վանքի ղանդակատան շինարարությանը
104 (233)
Իանէ Երկայնաբաղուկ, ամբարիկ Հայոց և Վրաց 10 (1),
18—20, 22 (23), 22 (24), 24, 31, 34, 38 (63), 39,
52 (104), 62, 63, 70 (140), 83, 98, 133, 134, 135
(258), 138 (260), 140, 143, 188

Լուսեր, նվիրված այգու տեր, հիշատակված է 131 (257)
Լուսեր, նվիրատու Վ. Աղդանի ս. Կիրակի Լկեղեցու 126
(253)
Լալայան Ն., 74
Լաշ Գեորգի, Վրաց թագավոր 10 (1), 20, 21, 34 (54)
Լիպարիտ, իր կողակցի հետ ոսկի է նվիրել Մակ.-ին 173
(298)
Լոյս սիրամայր, հիշատակված է 19 (22)

Խաթուի, իր որդու՝ Միսիմարի հետ 40 զուկատ է նվիրել
Ն. վանքին 42 (72), 51 (100)
Խաթուի, Ռուսուղտնի և Ասիայի հետ պատարագ են ստա-
ցել 166 (286), 193 (330)
Խաթուի, որդի Քարիմագինի, թոռ Ումեկի 101 (233)
Խաթուն, պատարագ է ստացել 69 (138)
Խաթուն, հիշատակված է 166
Խաթ, որդի Հարրի, 1194 թ. կառուցել է Ն. վանքի Կաթո-
ղիկե եկեղեցին 20, 52 (104)
Խաթ, Արայի և Սիսայի հետ նվիրատու է. վանքի 40 (68)
Խաթ, որդի Սմբատի, նվիրատու է. վանքի 24 (24)
Խանդատէ, կողակից Մէլիք Շահնազարի, հիշատակված է
216 (348)
Խաչանիս, պապ Գրիգորի, հիշատակված է 68 (135)
Խաչատուր, հիշատակված է 208
Խաչատուր վարդապետ, հիշատակված է 61 (126ա)
Խաչատուր, պատարագ է հատկացրել Ճուճաքի որդի Գրի-
գորին 42 (74)
Խաչատուր Տարոնացի, առաջնորդ է. վանքի, 1184 թ. նո-
րոգել է ս. Գրիգոր եկեղեցին 520, 34 (54), 37 (62),
38, 52 (104), 53, 99 (217)
Խաչատուր վարդապետ, առաջնորդ Ն. Գ. վանքի, իր Լղբայր
Բարսեղի հետ 1255 թ. կառուցել է ս. Գեորգ եկեղեցին
63, 99 (217), 101 (225), 102
Խաչատուր, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 14 (13)
Խաչատուր Կեչառեցի, 205
Խաչատուր քահանայ, նվիրատու Մակ.-ի 164 (283)
Խաչնիսիէնք, տոհմանուն 203 (339), 205
Խաչիկ, պատարագ է ստացել 89 (189)
Խաւազ, հիշատակված է 68
Խարզար, պատարագ է ստացել 75 (147)

հարիր Չաղեցի, նվիրատու Ջ. վանքի (9), 13
հարիրԼԿ, կողակից Նանայի, նվիրատու Մակ.-ի 184 (319),
185
հարտլշիկ, կողակից Բանոանի, նվիրատու Մակ.-ի 172
(295)
հլծի, պատարագ է ստացել 75 (149)
հոյզան, կգրայր հաշենի վախճանգ իշխանի 65 (127)
հորիշ, կողակից Արդուս պարոնի 107 (240)
հորիշահ, պատարագ է ստացել 14 (12)
հորիշահ, կողակից Հասանի, պատարագ է ստացել 47 (85)
հոցաղև, խաչար է կանգնեցրել Մակ.-ում 198 (339)
հոցաղև, պատարագ է ստացել 88 (185)
հոցաղև, հիշատակված է 54 (108)
հուվու, հիշատակված է 117 (246), 118
հուվուրուզա, ամբարևկ, ամիրսպասալար որդի Սաղուն Ի-ի
134, 203 (339) 204, 205, 219
հւշայուլ փահրապատեցի, Սուլխան ժահտեսի հետ 1681 թ.
վերստին նորոգել են Ղ. վանքի Աստվածածին եկեղե-
ցին 49 (195)

Միրոն, կողակից Երանշահի, պատարագ է ստացել 144
(270), 145

Կատա, իր կողակից Գերգի հետ կառուցել են Ն. Գ. վանքի
ս. Գրիգոր եկեղեցու խորանը 99 (215)
Կարապետ եպիսկոպոս Շահնաղարյան 217
Կարապետ, իր կգրայր Գասապետ վարդապետի հետ 1291 թ.
հիմնադրել են Ն. Գ. վանքի ղանգակատուն-Եկեղեցին
63, 69, 72 (142), 73, 104 (233), 105
Կարապետ, կողակից Ալամիկի, խաչար է կանգնեցրել 205
(340), 207
Կիրակոս Գանձակեցի 5, 19, 20, 46, 54, 62, 65, 70, 72,
75, 82 (169), 87, 91 (193), 94, 97, 101, 102, 104,
110, 114, 153, 155, 159, 160, 199, 204
Կիրակոս, ննչեցյալ 19 (22)
Կիրանց, մայր Գասապետի և Կարապետի, պատարագ է
ստացել 72 (142)
Կյուրիկյաններ, Կյուրիկյան թաղալորներ 21, 135
Կոստանտին, նվիրատու Գ. վանքի 116 (243)
Կուտկան, պապ Մակ.-ի նվիրատու Վասակի 163 (282),
107 (288), 168, 169, 170 (292), 171
Կուտա(ս), 1248 թ. օձանդակել է Ղ. վանքի սեղանատան
շինուկյանը 44, 58 (117)

Հաղարիկ, պատարագ է ստացել 93 (199)
Հաղարշահ, հիշատակված է 98 (212)
Հաղարշահ, իր եղբայր Սմայատի հետ Ղ. վանքում 1219 թ.
խաչար են կանգնեցրել իրենց մոր հիշատակին 60
(125)
Հակոբ Ջուղայեցի, կաթողիկոս, (1655—1680) 216
Համաղատայ, առաջնորդ Հաղարտի վանքի (1242—1257)
168
Համաղատայ, առաջնորդ Մաթոսավանքի 15 (13), 16 (14)
Համաղատայ Աւաղ, հայր Սարգսի, պապ Մամիկոնյան
Մարծպան իշխանի 86, 92 (195)
Հայեթ, պատարագ է ստացել 84 (173)
Հայրաբեդ, իր եղբայրների հետ օձանդակել է Ն. Գ.
վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցու շինարարությանը 99 (216)
Հայրապետ, հիշատակված է 54 (108)
Հայրապետ, առաջնորդ Ջ. վանքի, 1201 թ. կառուցել է

Աստվածածին եկեղեցին 9 (2), 10 (1), 12
Հայրուտ, հիշատակված է 190
Հասան, հիշատակված է 102 (229)
Հասան, հայր Հաթերբի Վախտանգ իշխանի 65 (127)
Հասան պարոն, Ղ. վանքի հովանավորներից 50 (97)
Հասան, եղբայր Աշոտի և Վասակի 161 (281), 162
Հասան, հայր Ամիր Սարգսի 175 (301)
Հասան, հայր Ականջ իշխանի 195 (333)
Հասան, Վասակի, Շուշիկի, Վաչէի հետ հիշատակված է
194 (332)
Հասան, կողակից հորիշահի, պատարագ է ստացել 47 (85)
Հարբ, հայր Խալի 20, 52 (104), 92 (198), 96 (208), 100
(219)
Հարբ, հայր Աւաղարի, պատարագ է ստացել 67 (133)
Հարբ, Վարդի հետ նվիրատու Ղ. վանքի 41 (69)
Հարբանք, տոհմանուն 50 (96)
Հարկետր, պատարագ է ստացել 142 (266)
Հարուսթյունյան Ի. 63, 67, 68, 72, 74, 76—79, 81—87, 91,
92, 94, 97—101, 103—107
Հոգեգեղ, նվիրատու Մակ.-ի 182 (313)
Հոգիչան Թիփիլիզեցի, հիշատակված է 55 (110)
Հոգիչան, թոռ Հոգիչանի, օձանդակել է Ղ. վանքի ս. Ստե-
փանոս եկեղեցու նորոգմանը 55 (110), 56
Հոռոմշահ, նվիրատու Գ. վանքի 116 (242)
Հովհաննես քահանա, 1889 թ. համայնքի հետ կառուցել են
Սրվելի վանքի Աստվածածին եկեղեցին 147
Հովհաննես, առաջնորդ Հաղարտի վանքի 212
Հովհաննես Գրասխանակերտցի, Հայոց կաթողիկոս, պատմիչ
(899—931) 125
Հովհաննես Տավուշեցի, ուսուցիչ Մխիթար Գոշի 62
Հովհաննեսյան Աշ. 205
Հովսեփյան Գարեղին 19, 65, 72, 105, 110, 116, 218, 219
Հոթիմիձե, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 15
(13), 16
Հուլյալու (Հուլավու) դան, մոնղոլական խան (1256—1265)
114, 219

Ղաղար, պատարագ է ստացել 73 (143)
Ղասապ վարդապետ, առաջնորդ Ն. Գ. վանքի, հիշատակ-
ված է 71 (140ա), 72
Ղաֆաղարյան Կ. Գ. 74, 77, 83, 188

Ջար ավագ, հայր պարոն Ումեկի 18, 71 (140ա), 117
Ջար կրտսեր, որդի դարոն Ումեկի, պատրոն Ն. Գ. վանքի
19, 69 (139), 71 (140ա), 78 (156), 105

Մաթէոս, հիշատակված է 97 (211)
Մահան, կողակից Ամիրարի, հիշատակված է 218 (369)
Մամ, մայր Հաթերբի տեղ Վախտանգ իշխանի, պատարագ է
ստացել 65 (127)
Մամաք, մայր Սարգսի, պատարագ է ստացել 87 (184)
Մամիկոնյաններ Գսեղի 83, 85
Մամբան, ամուսին Մխիթարի, հիշատակված է 180 (208)
Մայրախաթուն, իր ամուսին Մխիթարի հետ պատարագ է
ստացել 79 (158)
Մայրաքեալ, որի միջոցներով 1207 թ. կառուցվել է Ջ. վան-
քի Աստվածածին եկեղեցու խորանը 11 (6), 12, 164
Մանանդյան Ղ., պատմաբան 72
Մանուկ (Մանդու), մոնղոլական խան 18 (21), 219
Մանուկարյան Ա. Ա. 186

- Մանուշարյան Ն., բանասեր 197, 198
 Մանթու, կողակից Քաթարաէի, հարսը Սեդուբրի, հիշատակված է 77 (154)
 Մառ Ն. Յ. (1865—1934) 166, 186, 204, 209
 Մաստոն, պատարագ է ստացել 83 (172)
 Մարգար, կողակից Նանայի, նվիրատու Ն. վանքի 56 (111)
 Մարգարէ քահանա, նվիրատու Մակ.-ի 164 (284)
 Մարգարէ, պատարագ է ստացել 81 (167)
 Մարգարէ, որդեգիր Նանայի 135
 Մարգարէ, նվիրատու Ն. վանքի 29 (38)
 Մարեմտիկին, նվիրատու Ն. վանքի 59 (121)
 Մարեմտուր, նվիրատու Առ. վանքի 208 (342)
 Մարզպան (Մարծպան), Գսեղի Մամիկոնյան իշխանական տան նշանավոր ներկայացուցիչներից, իր որդիների հետ, նվիրատու Ն. Դ. վանքի 85 (177), 86, 92 (195)
 Մարիամտուր, պատարագ է ստացել 119 (247)
 Մարիանէ, պատարագ է ստացել 52 (102)
 Մարիանէ, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 15 (13), 16
 Մարտիրոս վարդապետ, աշակերտ Մխիթար Գոշի, հետագայում Ն. Գ. վանքի առաջնորդ 63, 67 (133), 72, 94, 96 (211), 97 (211)
 Մարտիրոս, Գրիգորի և Քամարի հետ 1242 թ. խաչար է կանգնեցրել 67 (132ա)
 Մարտիրոս, կողակից Խաթուբի, օժանդակել է Ն. վանքի նորոգմանը 51 (100)
 Մարտիրոս, պատարագ է ստացել 81 (168)
 Մարտիրոս, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 92 (196)
 Մարտիրոս, հայր Գորդիի, հիշատակված է 213 (346)
 Մարտիրոսյան Ս. 7
 Մելիքսեթ-Բեկ լեռն 22
 Մեհնազ, նվիրատու Մակ.-ի 184 (317)
 Մենոս, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 15 (13), 16
 Մերչի, պատարագ է ստացել 77 (155)
 Մէլքոն, թոռ Հոգիջանի, օժանդակել է Ն. վանքի ս. Ստեփանոս եկեղեցու նորոգմանը 55 (110)
 Մխիթար, Քոյրոցի հետ նվիրատու Մակ.-ի 177 (303)
 Մինայ, պատարագ է ստացել 50 (98), 51
 Մինաս, Ն. վանքի սեղանատան ճարտարապետ-վարպետ 5, 57 (115)
 Մլքան, պատարագ է ստացել 53 (104)
 Մլքան, հիշատակված է 211
 Մլքան, դուստր Գրիգորի, նվիրատու Մակ.-ի 167 (288), 168, 171
 Մլքնազ, մայր Շնուհորի, պատարագ է ստացել 210 (344), 211
 Մլքշահ, նվիրատու Մակ.-ի 179 (306)
 Մխիթար, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 15 (13)
 Մխիթար, պատարագ է ստացել 12 (7)
 Մխիթար, Մայրախաթունի հետ պատարագ է ստացել 79 (158)
 Մխիթար, պատարագ է ստացել 79 (159)
 Մխիթար, պատարագ է ստացել 25 (29)
 Մխիթար, նվիրատու Ն. վանքի 31 (45)
 Մխիթար, նվիրատու Ն. վանքի 32 (49)
 Մխիթար Գանձակեցի, Ն. վանքի համար ետ է գնել հողամաս 42 (75), 43
 Մխիթար, նվիրատու Ն. վանքի 41 (71), 42
 Մխիթար, որդի Խաթուբի, 40 դուկատ է նվիրել Ն. վանքին 42 (72)
 Մխիթար քահանա, որդի Աւշինի, միջոցներ է տրամադրել Ն. վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցին սակելու 54 (106)
 Մխիթար, որդի Հոգիջանի, օժանդակել է Ն. վանքի Ստեփանոս եկեղեցու նորոգմանը 55 (110)
 Մխիթար վարդապետ, պատարագ է ստացել 69 (138)
 Մխիթար Հիան, Ն. Գ. վանքի շինարար-վարպետ, պատարագ է ստացել 68 (137), 69, 93 (202), 94 (202)
 Մխիթար, կողակցի հետ 1251 թ. Մաթոսավանքում խաչար է կանգնեցրել 17 (19)
 Մխիթար, կողակից Մամբանի, նվիրատու Մակ.-ի 180 (308)
 Մխիթար, հիշատակված է 171
 Մխիթար Գոշ 5, 7, 62, 63, 65 (127), 87, 89, 94, 101 (224), 103, 104
 Մխիթար քահանա, պատարագ է ստացել 82 (160)
 Մխիթար վարդապետ, վանահայր Ն. Գ. վանքի 89 (186)
 Մխիթար, որդի Մուշեղի, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 95 (206)
 Մխիթար, պատարագ է ստացել 100 (221)
 Մխիթար, պատարագ է ստացել 142 (266)
 Մխիթար քահանա, հիշատակված է 128 (255)
 Մխիթարիչ, նվիրատու Մակ.-ի 192 (328), 193
 Մկրտիչ պարոնտէր, ննջեցյալ 102 (226)
 Մկրտիչ սարկաւազ, հիշատակված է 105 (231)
 Մկրտիչ, 1286 թ. կառուցել է Վ. Աղղանի ս. Կիրակի մատուռը 127 (254)
 Մոնղոլներ 18, 190
 Մրտոն, նվիրատու Մաթոսավանքի 17 (18)
 Մուշեղ, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 95 (206)
 Մուսէս, ճարտարապետ-վարպետ Ն. վանքի 57 (114)
 Յակոբ քահանա, պատարագ է ստացել 66 (131)
 Յակոբ եպիսկոպոս, առաջնորդ Ն. վանքի 55 (110)
 Յակոբ Աուղայեցի, կաթողիկոս (1655—1680) 52 (101), 55 (110), 56
 Յակոբ, ճարտարապետ կամ վարպետ 216 (348)
 Յակոբ, նվիրատու Մակ.-ի 180 (309)
 Յալլթուլան, պատարագ է ստացել 28 (37)
 Յոհան, նվիրատու Ն. վանքի 33 (52)
 Յոհան, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 15 (13), 16
 Յոհան, պատարագ է ստացել 93 (200)
 Յոհան, Կոշացի, պատարագ է ստացել 99 (218)
 Յոհան, հիշատակված է 103 (230)
 Յոհան, հավանաբար Մ. Վ. վանքի առաջին առաջնորդ Յոհանէսն է 143 (267)
 Յոհանէս, որդի Հայրուտի, հիշատակված է 190
 Յոհանէս քահանա Պետրոկեցի, պատարագ է ստացել 46 (83)
 Յոհանէս քահանա, Սարգիս քահանայի հետ նվիրատու Ն. վանքի 36 (61), 44 (82), 45, 46
 Յոհանէս, հիշատակված է 162
 Յոհանէս, կառուցել է հյուրատուն և կանգնեցրել խաչար Մակ.-ում 196 (333ա)
 Յոհանէս, կողակից Տիկնոջ, նվիրատու Մակ.-ի 191 (327)
 Յոհանէս, հիշատակված է 93 (202), 94 (202)
 Յոհանէս քահանա, պատարագ է ստացել 54 (106)
 Յոհանէս վանական, աշակերտ Մխիթար Գոշի, հիմնել է Խորանաշատի վանքը 94 (203)
 Յոհաննէս, ճարտարապետ-վարպետ Արվիդի վանքի 147 (271), 148
 Յոհաննէս, խաչար կազմող վարպետ 219, 220 (350բ)
 Յոհաննէս, կողակից Տիրանցի, հիշատակված է 27 (41), 94 (201)

Քոչանկա քառանգ, Լորար Գրիգոր քառանգի, խաչքար է կանդնկցրել 220 (350ր), 221 (350ր)
Յովան, պատարագ է ստացել 72 (141)
Յովանես, Հողրատի արքայիսկոպոս, հիշատակված է 112 (241 գ), 114, 115
Բովանես քառանգ, նվիրատու Մակ.-ի 161 (280)
Յովանես, առաջնորդ Ն. Գ. վանքի 96 (211)
Յովանես աէր, պատարագ է ստացել 48 (90)
Յովանես քառանգ, նվիրատու Հ. վանքի 52 (103)
Յովանես վարդապետ, առաջնորդ Հ. վանքի 25 (28), 25 (29), 25 (30), 26 (33), 27 (41), 44 (82), 45, 46, 50 (97), 50 (98), 51 (99), 52 (102), 52 (103), 54 (106), 58 (117)
Յովանես, վիրապի հետ պատարագ է ստացել 48 (90)
Յովանես քառանգ, միարան Կելառիսի վանքի, օժանդակել է Հ. վանքի Աստվածածին Լկեղեցու շինարարութիւնը 49 (92)
Յովանես քառանգ, նվիրատու 175
Յովանես քառանգ, պատարագ է ստացել 190 (325)
Յովանես Արմտնեցի, առաջնորդ Հ. վանքի 5, 46, 54 (105), 57, 82 (169)
Յովանես, հիշատակված է 91 (193)
Յովանէս, պատարագ է ստացել 95 (205)
Յովանես, պատարագ է ստացել 95 (204)
Յովանես, վանահայր Մ. ձ. վանքի 139 (261), 139 (262), 140
Յովանես, պատարագ է ստացել 140 (203)
Յովանես, պատարագ է ստացել 73 (144ա)
Յովանես, հիշատակված է 82 (169)
Յովանեսնես, առաջնորդ Սանահնի վանքի, թեոքորի Իվանեի և Ջաքարի 188
Յովանէս Ա, առաջնորդ Մակ.-ի 153, 154, 156 (276), 157 (277), 158 (278), 159 (279), 160, 161 (280), 161 (281), 162, 163 (282), 164 (283), 164 (284), 165 (286), 187, 194 (339), 195 (333), 196 (333ա)
Յովանէս Բ, առաջնորդ Մակ.-ի 176 (302), 177 (303), 179 (306), 186 (309), 181 (310), 181 (311), 182 (312), 182 (313), 183 (316), 184 (319), 185, 191 (327), 192 (328), 193 (330)
Յովանէս քարդործ, խաչքարի վարպետ 107 (239)
Յովասափ վարդապետ, պատարագ է ստացել 81 (163)
Յովասափ, առաջնորդ Ն. Գ. վանքի 72, 81 (163), 101 (222), 101 (224)
Յովսէփ, ոսկի է նվիրել Սակ.-ին 174 (299)
Յովսէփ, աշակերտ Վանական Վարդապետի, հիշատակված է 110
Յորգանան, շինող Մաթոսավանքի Աստվածածին Լկեղեցու (1247 թ.) 15 (13), 16, 17 (18)
Նաղխաթուն, հիշատակված է 97 (211)
Նանա, կողակից Մարդարի, նվիրատու Հ. վանքի 56 (111)
Նանա, կողակից Խարբէկի, այգեպանով այդի է նվիրել Մակ.-ին 184 (319), 185
Նանա, բույր Իվանէի և Ջաքարի, օժանդակել է Մ. ձ. վանքի շինարարութիւնը 134, 135 (258), 143
Ներսես քառանգ, ավետարան է նվիրել Հ. վանքին 41 (70)
Ներսէս, հիշատակված է 89 (189)
Ներսէս քառանգ, նշխցյալ, հիշատակին խաչքար է կանգնեցվել Հ. վանքում 60 (124)

Նէքնէք պարոն, որդի Վասակի, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 74 (145)
Նէքնէք, վկայված է Սանահնի 13-րդ դարի տապանագրում 74 Նրջիս, դուստր Սարգիս Մեծ Ջաքարյանի 63 (171)
Նուրնոր, պատարագ է ստացել 50 (98)
Շալվա, նորոգել է Ն. Գ. վանքի Աստվածածին Լկեղեցու դանգը 76 (150)
Շահապաս, որդի շահ Սուլէմանին 55 (110), 216
Շահխաթունյանց Հ., 6, 22, 24, 63, 71, 72, 105
Շահնազար մլիթ, որդի Մէլիթ Ասլամազի, 1675 թ. Հին Կուսից գլուղում կառուցել է Աստվածածին Լկեղեցին 216 (348), 217
Շահնազ, որդի Ջաքարի ամիրսպասալարի 10, 24 (24), 138 (260)
Շահպարհի, որդի Նէքնէքի, հիշատակված է 74
Շասուտ, կողակից Գործտերի, հիշատակված է 221 (351), 222
Շարուհի, նվիրատու Մակ.-ի 184 (318)
Շերանշահ, պատարագ է ստացել 102 (227)
Շերանշահ, որդի Մուշեղի, հիշատակված է 95 (206)
Շերանշահ, նվիրատու Զ. վանքի 9 (2), 10, 25 (27)
Շերարոթ, որդի Սաղուն Ա.-ի, հիշատակված է 159, 166
Շմավոն գրիչ, հիշատակված է 110
Շմաուն, եղբայր Զ. վանքի Հայրապետ առաջնորդի 10 (1)
Շնաւոր, հայր Լուսերի 126 (253)
Շնորհոր, տիկին, պատարագ է ստացել 209 (343)
Շնուհուր, 1274 թ. Առ. վանքում կառուցել է Լկեղեցի 210 (344)
Շրուան, նվիրատու Մակ.-ի 185 (320)
Շրուան, հիշատակված է 222 (352)
Շուշ, պատարագ է ստացել 93 (199)
Շուշիկ, հիշատակված է 194 (332)
Ոսդ, որդի Աշուշի և Գնեհի, օժանդակել է Սալահի Աստվածածին Լկեղեցու շինարարութիւնը 122 (249), 123
Զիլաղ Թիֆլիզցի, հայր Բաղի, պապ Մահուսի Սուլխանի 49 (95)
Զիլաղան, թիֆլիսարնտի, տոհմանուն 49
Պահլավունյան իշխանական տուն, պահլավունիներ 138
Պապածայր, հիշատակված է 14
Պապաց, որդի Սաղուն Բ.-ի, հիշատակված է 204, 219, 221 (350ր)
Պապքան, հիշատակված է 53
Պաղոս, խաչքարի հուշակավոր վարպետ-կաղմող 5, 63, 106 (238), 113 (241 Ե), 114
Պաղոս, պատարագ է ստացել 27 (35)
Պաղոս, Գ. վանքի զարգաթանդակների հեղինակ 5
Պաղոս, ոսկի է նվիրել Մակ.-ին 174 (300)
Պաղոս, հիշատակված է 102 (230)
Պաթուտ, որդի Հղարի, հիշատակված է 110
Պետրէ, առաջնորդ Մաթոսավանքի 15 (13), 16 (14)
Պետրոս, աշակերտ Յակոբ եպիսկոպոսի 55 (110), 56
Պետրոս վարդապետ, խաչքար է կանգնեցրել 107 (290)
Պրապոս պարոն, որդի Հոգիչանի, օժանդակել է Հ. վանքի ս. Ստեփանոս Լկեղեցու նորոգմանը 55 (110), 56

Զաւարեղան, սելչուկ-Ուրբեղի շահ 97
 Զաւարեղանց Ս. 6, 22, 24—26, 33, 34, 37, 53, 58, 63, 65, 69, 71, 72, 76, 78, 17. 84, 91, 92, 97, 98, 99, 101, 105, 151, 154, 170, 172, 174, 175, 180, 181—186, 188, 191, 192, 199, 203, 207—209
 Զանգուղայան Ն. 6, 7, 63, 65, 68, 76, 78, 79, 82, 89, 91, 94, 97, 99, 100, 101, 102, 105
 Զատուհան, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 84 (174)
 Զոչիկ, պատարագ է ստացել 88 (187)
 Զորնաթանել, հարազատ Յորդանանի 15 (13), 16

 Թուսուղան, պատարագ է ստացել 166 (286)
 Թուզուբան, հիշատակված է 53
 Ռուսթավելի Շոթա 166
 Թուսուղան, պատարագ է ստացել 166 (286)

 Սազուն Ա, որդի Ամիր-Քուրդ Արծրունու, Մահկանարեղի իշխան 159 (279), 160, 166
 Սազուն Բ, Մահկանարեղի իշխան 109, 110, 112 (241ր), 165 (286), 166, 134, 140, 204, 205, 209 (343), 210 (344), 211 (345), 212, 213 (346), 218 (349), 219, 221 (350ր)
 Սալահադդին 65 (127), 155
 Սահակ, օժանդակել է Ն. վանքի Աստվածածին եկեղեցու շինարարութեանը 46 (84)
 Սաղաթել, իր եղբայր Զորիմա քահանայի հետ նվիրատու է. վանքի 35 (58), 36
 Սամսոն, ըստ ավանդութեան որմնագիր 221
 Սամուել Անեցի, պատմիչ 144, 204
 Սանայ իշխան, հիշատակված է 119 (248ր)
 Սանայք, պատարագ է ստացել 100 (221)
 Սանասար, սրա հիշատակին խաչքար է կանգնեցվել Մաթոսավանքում 16 (17)
 Սասնա, կողակից պարոն Գրիգորի, պատարագ է ստացել 66 (130)
 Սասնայ, պատարագ է ստացել 144 (269)
 Սասնայ, պատարագ է ստացել 123 (251)
 Սարգիս, որդի Գալստիանի, պատարագ է ստացել 87 (184)
 Սարգիս, որդի Մարծպան իշխանի, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 85 (177), 86
 Սարգիս, հայր Մարծպան իշխանի, հիշատակված է 86, 92 (135)
 Սարգիս վարդապետ, խաչքար է կանգնեցրել 106 (237)
 Սարգիս, ձեռագրի պատմիրատու, հիշատակված է 110
 Սարգիս վարդապետ, հիշատակված է 104 (233)
 Սարգիս սարկաւազ, նշխար 103 (231)
 Սարգիս, պատարագ է ստացել 100 (220)
 Սարգիս սարկաւազ, պատարագ է ստացել 94 (203)
 Սարգիս, որդի Յոհաննէսի, հիշատակված է 94 (201)
 Սարգիս, հիշատակված է 91 (193)
 Սարգիս, միարան Քաղկի վանքի, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 89 (188)
 Սարգիս, պատարագ է ստացել 81 (168)
 Սարգիս Մեծ Զաքարյան 20, 22 (23), 37 (62), 38, 83, 135, 138 (260), 166
 Սարգիս, Արտաւազի հետ Հովհաննէս վարպետին շինել է տվել Սրվելի վանքի ս. Յովհաննէս եկեղեցին 147 (271), 148
 Սարգիս քահանա, նվիրատու Մակ.-ի 153
 Սարգիս, Իվանն ամբարնկի որդի Աւագի երկրորդ անունը 18

Սարգիս, հիշատակված է 174 (300)
 Սարգիս Մակարավանեցի, որդի Աւագի, նշխար 197 (337)
 Սարգիս քահանա, հիշատակված է 194 (331)
 Սարգիս, կառուցող Ջ. վանքի հր. ավանդատան 164
 Սարգիս, միարան Մակ.-ի, հիշատակված է 159 (279)
 Սարգիս Քուրդ Ա, հայր Վաչէ Բ Ամիրեղեցի իշխանաց-իշխանի 187
 Սարգիս, օժանդակել է Ջ. վանքի Աստվածածին եկեղեցու խորանի շինարարութեանը 11 (5), 12
 Սարգիս վարդապետ, միարան Ն. վանքի, հիշատակված է 25 (30)
 Սարգիս վարդապետ, միարան Ն. վանքի, հիշատակված է 46 (84)
 Սարգիս քահանա, նվիրատու Ն. վանքի 36 (61)
 Սարգիս, եղբայր Գրիգորի, պատարագ է ստացել 47 (86)
 Սարգիս, որդի Յովհաննէսի, պատարագ է ստացել 73 (149ա)
 Սարգիս, առաջնորդ Ն. Գ. վանքի 18 (21)
 Սարգիս վարդապետ, Ջ. վանքի Աստվածածին եկեղեցու ճարտարապետ վարպետ 12 (8)
 Սարգիս տէր, առաջնորդ Ն. վանքի 25 (30), 44 (82), 45, 46, 46 (89), 48 (89), 48 (90), 49 (92), 50 (97), 50 (98), 51 (99), 51 (100), 52 (102), 54 (106), 56 (11)
 Սարգիս, եղբայր Սեւադայի, պատարագ է ստացել 79 (157)
 Սարգիս քահանա, հայր Քոնյայի, հիշատակված է 40 (67)
 Սարգիս, եղբայր Անտոնի, նվիրատու Ն. վանքի 34 (55)
 Սարգիս, խաչքար է կանգնեցրել Առ. վանքում 214 (347), 215
 Սարգիս, նվիրատու Ն. վանքի 35 (57)
 Սարգիս, հիշատակված է 55 (109)
 Սարգիս, պատարագ է ստացել 80 (164)
 Սարգիս, պատարագ է ստացել 69 (138)
 Սարգսյան Գ., 6, 108, 113, 114, 116—119, 151, 153, 154, 156, 157, 160—164, 168, 170, 172—175, 199, 202, 203, 207—211
 Սարկաւազ, նվիրատու Ն. վանքի 25 (26)
 Սարկաւազ քահանա, նշխար 102 (228)
 Սարկավազ վանահայր, աշակերտ Գոշի 62
 Սարկար, որդի Հոգիչանի, օժանդակել է Ն. վանքի ս. Ստեփանոս եկեղեցու նորոգմանը 55 (110)
 Սեղա, հարազատ Յորդանանի, հիշատակված է 15 (13)
 Սելչուկներ 20, 38
 Սեղուր, իր որդու և հարսի հետ պատարագ է ստացել 77 (154)
 Սերոբ, պատարագ է ստացել 81 (163)
 Սերոբ քահանա, միարան Մակ.-ի հիշատակված է 176 (302)
 Սերոբ, 1208 թ. Յովհաննէս վարդապետի հետ կառուցել է Ն. Գ. վանքի ս. Հովհաննէս մատուռը 81 (163), 10 (222), 101 (229)
 Սեւոս, պատարագ է ստացել 26 (32)
 Սեթիան, նվիրատու Սամսոնի վանքի 222 (353)
 Սիմա, կողակից Փատլի, նվիրատու Ն. վանքի 26 (33)
 Սիմէոն տնտես, հիշատակված է 43 (79)
 Սիմեոն, պատարագ է ստացել 76 (150)
 Սիմոն տէր, կողակից Դաստայկուլի, նշխար 197 (336)
 Սիմոն երեց, նվիրատու Ն. վանքի 33 (51)
 Սիսա, պատարագ է ստացել 25 (29), 26 (32), 40 (68)
 Սիսա, պատարագ է ստացել 61 (126ա)
 Սիսա, պատարագ է ստացել 192 (329), 193
 Սիրաչահ, պատարագ է ստացել 86 (179)
 Սկանդարանք, տոհմանուն, հողի տեր 24 (24)

Սահագործող, կողակից Գալի, պատարագ է ստացել 91 (194)
Սմբատ Բագրատի Կյուրիկյան, նշանակված է 50 (96)
Սմբատ, Լորայր Բելի, հիշատակված է 50 (96)
Սնրա պարոն, որդի Աշոտի, օժանդակել է Ն. վանքի Աստ-
վածածին Լկեղեցու շինարարությանը 51 (199)
Սմբատ, հայր Խալի, հիշատակված է 24 (24)
Սմբատյանց Մ., տեղագիր 6, 22, 24, 37, 53, 63, 65, 71
Սմպատ, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 84 (174)
Սմպատ, հայր Գրիգոր Տղա հաչնցի իշխանի 63, 70 (140)
Սմպատ, Լորայր Հաթևրբի Վախտանգ իշխանի 65 (127)
Սմպատ, որդի Հաթևրբի մեծ իշխան Վախտանգի 106 (236)
Սմպատ, կողակից Տխասղուժունի, նվիրատու Ն. վանքի 40
(66)
Սմպատ, իր Լորայր Հաղարշահի հետ 1219 թ. իրենց մոր
հիշատակին խաչքար են կանգնեցրել 60 (125)
Սմպատ, նվիրատու Ն. վանքի 29 (40)
Սանփան սձող, արձանագրող վարպետ, Առ. վանքում 203
(339), 205
Ստեփան, հիշատակված է 110
Ստեփանոս, նվիրատու Ն. Գ. վանքի 92 (196)
Ստեփանոս քահանա Գանձասարի վանքից, պատարագ է
ստացել 86 (176)
Ստեփանոս քահանա, պատարագ է ստացել 171 (294)
Ստեփանոս, որդի Սուլխան մահտեսու 49 (95)
Ստեփանոս, առաջնորդ Ն. վանքի 24 (24), 40 (67)
Ստեփանոս վանական, պատարագ է ստացել 65 (128)
Ստեփանոս քահանա, պատարագ է ստացել 67 (134)
Սուլման, պարսից շահ (1666—1694) 52 (101), 55 (110),
56, 216
Սուլխան մահտեսի, թու Չիթաղի, որդի Քաղի, իր որդիների
և կորոր հետ 1681 թ. վերստին նորոգել են, Ն. վանքի
Աստվածածին եկեղեցին 49 (95)
Սուրբաս, առաջնորդ Ն. վանքի, հաշատուր վարդապետի հետ
1184 թ. նորոգել են Ն. վանքի ս. Գրիգոր եկեղեցին 20,
37 (62), 38
Սեղա, Լորայր Սարգսի, պատարագ է ստացել 79 (157)
Վախտանգ, մեծ իշխան Խաչենի 63, 65 (127), 89, 106, 155,
167 (288)
Վախտանգ, Ումեկ իշխանի կրտսեր որդին, հիշատակված է
107 (240)
Վահրամ, Մակ.-ի միարան, հիշատակված է 159 (279)
Վահրամ, հիշատակված է 110
Վանական վարդապետ, հիշատակված է 110, 213
Վաշ, հայր Գրիգորի, հիշատակված է 91 (197)
Վաշ, պատարագ է ստացել 183 (314)
Վաշերեր, պատարագ է ստացել 32 (50)
Վաչե, եզրայր Գրիգորի և Աշոտի, նվիրատու Մակ.-ի 163
(282)
Վաչե, Վասակի, Շուշիկի, Հասանի հետ հիշատակված է 194
(332)
Վաչե Ռ Անրերթեցի, իշխանաց իշխան, 600 զահեկան է նվի-
րել Մակ.-ի դավթի շինարարության համար 186 (322),
187
Վաշուտյան տոհմ 187
Վասակ, եզրայր Խաչենի մեծ իշխան Վախտանգի, հիշատակ-
ված է 65 (127)
Վասակ, եզրայր Աշոտի և Հասանի, հիշատակված է 161
(281), 162
Վասակ, թու Կուտկանի, Մահկանաբերդի Արծրունիների վա-

սակ, աչգի է նվիրել Մակ.-ին 163 (282), 167 (288),
169, 170 (292), 171
Վասակ, Շուշիկի, Հասանի, Վաչեի հետ հիշատակված է 194
(332)
Վասակ, հայր Նեքեթի, հիշատակված է 74 (145)
Վասակ, նվիրատու Ն. վանքի 32 (48)
Վասակ, պատարագ է ստացել 66 (131)
Վարդ, Հարբի հետ նվիրատու Ն. վանքի 41 (169)
Վարդ, որդի Սարգսի, հիշատակված է 214 (347), 215
Վարդան վարդապետ Արևելցի, 94, 110, 114, 109
Վարդան վարդապետ, հիշատակված է 82 (169)
Վարդան, սրա և Սարգսի համար Պաղտոս ոսկի է նվիրել
Մակ.-ին 174 (300)
Վարդան հայր, առաջնորդ Սանահնի վանքի 188
Վարդան, որդի Բագր իշխանի 1205 թ. կառուցել է Մակ.-ի
գլխավոր եկեղեցին 153, 157, 159, (279), 160, 196
Վարդան, պատարագ է ստացել 50 (98)
Վարդան, վանահայր Ն. Գ. վանքի 65 (127)
Վարդանյան Խ. 7
Վարդերեր, հիշատակված է 321
Վարհամ, պատարագ է ստացել 84 (173)
Վարհամ, պատարագ է ստացել 172 (296), 173
Վարհամ, Ապստամբի և Աւագի հետ նվիրատու Ն. վանքի
39 (65)
Վարհամ, պատարագ է ստացել 40 (68)
Վարհամածայր, հիշատակված է 14
Վիրապ, Յովանէսի հետ պատարագ է ստացել 48 (90)
Վրթանես, պատարագ է ստացել 87 (181)
Տալիթայ, նվիրատու Ջ. վանքի, հիշատակված է 13 (10)
Տաշրեկ, հայր Գավթի, հիշատակված է 165 (286), 166
Տեր-Մովսիսյան Մ. 6, 22, 24—26, 33, 34, 36, 37, 41, 46,
50, 53—55, 58
Տերուսան, հայր Անտիսի, հիշատակված է 204
Տերուսա, հիշատակված է 94 (201)
Տերուսական, նվիրատու Մակ.-ի 183 (316)
Տիկին, պատարագ է ստացել 81 (166)
Տիկին, կողակից Յոհաննիսի, նվիրատու Մակ.-ի 191 (327)
Տիկին, նվիրատու Սակ.-ի 182 (312)
Տիկին, կողակից Մարտիրոսի, հիշատակված է 221 (350բ)
Տիկին, կողակից Արրահամի, պատարագ է ստացել 25 (30)
Տիկին, կողակից Հարբի, մայր Աղասէրի, պատարագ է սա-
ցել 67 (133)
Տիկին, պատարագ է ստացել 208 (341)
Տիկնանց, հիշատակված է 73
Տիմոթ, առաջնորդ Ն. վանքի 35 (58), 40 (68)
Տիրանց, կողակից Յոհաննիսի, հիշատակված է 27 (41)
28, 94 (201)
Տիրանց, պատարագ է ստացել 87 (181)
Տիրանց, հիշատակված է 73
Տիրատուր, պատարագ է ստացել 36 (59)
Տիրատուր վարդապետ, հիշատակված է 33 (53)
Տիրացու տէր, միարան Ն. վանքի 47 (86)
Տիրոցմայր, մայր Աստուածատուրի, հիշատակված է 171
(257)
Տխասղուժունի, կողակից Սմպատի, նվիրատու Ն. վանքի 40
(66)
Տոկարսկի Ն. 44
Տորոզոնք, տոհմանուն, հիշատակված է 26
Տուրքիկ, պատարագ է ստացել 26 (32), 193

Յիսիկ Անեցր, հիշատակված է 166

Ուլուքարյան Բ. 65

Ումեկ պարոն, ըստ մոնղոլների Ասիլ, Ումեկյան տոհմի
ականավոր մեծատուն, որդի Ավագ Ճարի 18 (21), 19, 69,
71 (140)ա, 72, 78 (156), 104 (233), 105, 107, 117

Ումեկյան տոհմ 82, 107

Փատլ, կողակից Սիմայի, նվիրատու Հ. վանքի 26 (33)

Փարշահ, պատարագ է ստացել 77 (155)

Փերաժ, իր եղբայրների հետ կառուցել է Ն. Գ. վանքի
ս. Գրիգոր եկեղեցին 96 (211), 97 (211)

Փիլիպոս, առաջնորդ Սանահնի վանքի 188

Փշրոնք, տոհմանուն 26 (33)

Քաղաք, Կեղծուտի վանքի զարդաքանդակների հեղինակ 5,
113 (241 b), 114

Քարիմազին, Ումեկ իշխանի ավագ որդին 104 (233), 105

Քոյրոց, Մխիթարի հետ նվիրատու Մակ.-ի 177 (303)

Քրիստոս, հիշատակված է 52 (101ա), 223

Քուրածեբ, հիշատակված է 14, 166

Քուրդ Արծրունի, հայր Արզուխաթունի, հիշատակված է 62,
65 (127)

Քուրդիկ, պատարագ է ստացել 192 (329), 193

Քուլուկ-Հովհաննիսյան 65, 71, 87, 97-99, 101, 103, 105

Օրբելի Հ. 6, 11, 12, 38, 58, 63, 164

Օրբելյան Ստ., պատմիչ 204

Տ Ե Ղ Ա Ն Ո Ի Ն Ն Ե Ի Ի Ց Ա Ն Յ

Արասածոր, գյուղ, որ նվիրվել է Ն. վանքին 37 (62), 38, 56 (113), 57
 Արովի անառամաս 214, 217
 Աղարազ, հողամաս, որ նվիրվել է Ն. վանքին 34 (54)
 Ալավերդի, շրջան Հայկ. ՍՍՀ-ում 202
 Ակարո, որտեղի այգին նվիրվել է Ն. վանքին 40 (68)
 Ահնիձոր, գյուղ Ալավերդու շրջանում 202
 Աղղան, տեղավայր Ի. շրջանում, որտեղ գտնվում է ս. Կիրակի մատուր 72
 Աղղան, գետակ Ի. շրջանում 124
 Աղղան վերին, գյուղ Ի. շրջանում 124, 126, 127
 Աղնարազ, անառամաս Ի. շրջանում 121
 Աղստն գետ, ձոր Ի. շրջանում 5, 62, 125, 146, 151, 202, 217,
 Աղվանք 199
 Այդեհովիտ (հին Ուզունթալա), գյուղ Ի. շրջանում 146, 147, 149
 Այրարատ, նահանգ պատմական Հայաստանում 8, 110, 131, 199
 Անի, Հայաստանի մայրաքաղաքը Բագրատունյաց թագավորության ժամանակ 22 (23), 48, 118, 133, 138, 164
 Աշմիայ, գաղտամասի անուն 96 (208)
 Աշտարակ, քաղաք 204
 Աշաղուր, գետակ Ի. շրջանում 150
 Աշաղուր, գյուղ Ի. շրջանում 150, 151
 Աշաղուր, հին գյուղատեղ Ի. շրջանում 150
 Ատինջ, գյուղ պատմական Կոսայք գավառում 74 (145)
 Արարի ձոր, խոշորաղբար գյուղատեղի մոտ, Ի. շրջանում 125
 Արաղածոտն, գավառ պատմական Հայաստանում 187, 199
 Արամուս, ղյուղ այժմյան Արովյանի շրջանում 134
 Արթիկ, շրջան Հայկ. ՍՍՀ-ում 155
 Սրխաշան, լեռ Ի. շրջանում 150
 Արցախ, պատմական Մեծ Հայքի նահանգ 6, 8, 70 (140), 89, 160, 217
 Արքունիք, գյուղ, գաղտամաս, հանգ, որտեղից այգի է նվիրվել Մակ.-ին 184 (319), 185
 Արեւելից կողմանք, աշխարհ Արեւելից, պատմական Հայաստանի Արցախ, Ուտիք գավառները, Քուտի աշափնյակը 89, 110
 Ափխաղիա (Վիրք) 37 (62)
 Բաքու 8, 160
 Բելուկան, քաղաք-ամրոց 22 (23)
 Բյուրական, գյուղ Արաղածոտն գավառում 158
 Բնունիս, գյուղ Սիսիանի շրջանում 57
 Բշնի, քաղաք, պատմական Հայաստանի Վարամնունյաց գավառում 22 (23), 202
 Բուզուր, ամրոց նույնանուն լեռան վրա Ի. շրջանում 124

Գառնի, գյուղաքաղաք պատմական Հայաստանի Մաղաղ գավառում 202
 Գավաղանք, Զաքարյանների գրաված ամրոց 22 (23), 24
 Գետաշեն, գյուղ Ի. շրջանում 108, 199, 217, 221
 Գեղարքունիք, նահանգ պատմական Հայաստանում, ներկայիս Կամոյի, Մարտունու և Վարգենիսի շրջանները 8, 216
 Գետիկ, գետակ Ի. շրջանում 121
 Գետիկ, գյուղ Կայենո գավառում 71, 82 (169)
 Գմբեթ, անառամաս Բուզուր սարի լանջին, Ի. շրջանում 124
 Գոշ, գյուղ Ի. շրջանում 62
 Գուգարք, նահանգ պատմական Հայաստանում 5
 Կարատանք, գյուղ Կայենո գավառում, Մախոսավանքի մերձակայքում 16 (14)
 Դեղձուտ, գյուղատեղ Դեղձուտի վանքի մերձակայքում 108
 Դիլիջան, քաղաք Հայկ. ՍՍՀ-ում 9, 18, 19, 71
 Դսեղ (Անտոն Դսեղեցի), գյուղ ներկայիս Քումանյանի շրջանում 34 (55), 85
 Ենոքավան, գյուղ Ի. շրջանում 128—131
 Երուսաղեմ 8, 22, 64 (127), 110, 165, 204
 Երեան 8, 22 (23), 57, 58, 65, 82, 83, 155, 160, 166, 171, 188, 191
 Էփեսոս 47
 Քաղաղապետից, հողամաս, որտեղի այգու կեսը նվիրվել է Ն. Գ. վանքին 67 (133)
 Քալա, գետակ Ի. շրջանում 128—131
 Քալա, գյուղ Ի. շրջանում 128, 129
 Քալա, ձոր Ի. շրջանում 130
 Քսազոմ, գյուղ, որտեղից մի այգի և մի շինական է նվիրվել Ն. Գ. վանքին 76 (151)
 Քարէժ (Քավրիզ) 22 (23)
 Քարթառ (Տրտու), գետ Արցախ նահանգում 89
 Քթու ջուր, աղբյուր Ի. շրջանում, Ջ. վանքի մոտ 9
 Քիֆլիս, Տփղիս, Քիփլիզ 8, 38, 55 (110), 62, 74, 105, 140, 166
 Քոսայ, հողամաս կամ այգի, որ նվիրվել է Ն. Գ. վանքին 84 (174)
 Իջևանի շրջան 5, 6, 20, 62, 108, 113, 121, 124, 128, 130, 132, 146, 150, 154, 191, 199
 Լալինդայա ներքին, գյուղատեղ Բուզուր լեռան լանջին 125, 126

- կալիսիզայա վերին, գյուղատեղ Բուզուր լեռան լանջին 125
 Լոռիի խոսվածք 152
- Խամերի սար, անտառամաս Ի. շրջանում 132
 Խալեն, գավառ պատմական Հայաստանի Արցախ նահանգում
 62, 65, 110, 167
 Խալի ասկ, գաղտամաս, որտեղ գտնվում է Սրվիզի վանքը
 146
- Խլաթ, քաղաք Հարավային Հայաստանում 22 (23)
 Խնձորկուտ, սարահարթ 221
 Խնձորկուտ, ձոր Ի. շրջանում 108, 218, 220
 Խնձորուտ կամ Սամսոնի ջուր, գետակ Ի. շրջանում 108, 202
 Խնձորուտ, հնավայր Առ. վանքի մոտ 204, 205
 Խոջարաղար, գյուղատեղ Բուզուր սարի լանջին 125
- Սաղկավան, գյուղ Շամշադինի շրջանում 159
 Սոլք, գյուղ, որ պատկանել է Մաթոսավանքին 16 (14)
 Սովիզ, գյուղ Ի. շրջանում 132
 Սովիզի ջուր, գետակ Ի. շրջանում 132
- Կայեն, դավառ, Կողբոփոր գավառի անվանումը արարական
 տիրապետության շրջանում, Ի. շրջանի պատմական
 անունը 5, 22, 62, 108, 124, 125, 132, 135, 159, 166,
 199, 202, 204
 Կարին, քաղաք Արեմտյուն Հայաստանում 18, 22 (23), 62,
 71, 105
 Կարմրաքար, ժայռաբեկոր 132
 Կիլիկիա 62, 110, 112 (241բ), 114, 212
 Կիրանց ջուր, վտակ 215
 Կողբոփոր, գավառ Գուգարքի նահանգում 5
 Կոմանիձոր Միջնաշեն, տեղավայր, հողամաս, որ նվիրվել է
 Մակ.-ին 5, 107 (288), 171
 Կոշ (Կոշացի) 98 (218)
 Կրանոսելսկ, շրջան Հայկ. ՍՍՀ-ում 121
 Կուրիշե (հին Ջարխեշ), գյուղ Ի. շրջանում 12, 20
 Կունեն, գետակ Առաքելոց հնավայրի մոտ 108, 199, 201,
 202
 Կունեն, գյուղատեղ Առ. վանքի մոտ 55, 215, 217
- Հաթերք, գավառ Արցախ նահանգում, ներկայումս գյուղ է
 շրջան Առն. Ղարաբաղում 65, 89, 106
 Հանի, գյուղ Տանձուտաձորում, որի այգին նվիրվել է Ն. Գ.
 վանքին 78 (156)
 Համդա, յև Ի. շրջանում 132
 Հայաստան (արևելյան, հյուսիսային, կենտրոնական, Հայոց)
 5, 6, 8, 18—20, 36, 48, 62, 63, 105, 106, 108, 110,
 121, 127, 132, 159, 194 (332), 199, 204, 211 (345)
- Ջաղավանք, գյուղ (Ջաղ) 13 (9), 219
- Մաղրա, գյուղ Վարդենիսի շրջանում 217
- Մահանաբերդ, Կողբոփոր գավառի հյ.-արևելյան մասի ան-
 վանումը 5, 22, 38, 108, 109, 110, 117, 132, 134, 135,
 140, 155, 159, 163, 166, 171, 201, 204, 212
 Մահմուդ յալ, սարալանջ 146
 Մանթաշ, ձոր Ի. շրջանում 202
 Մանծկերտ (Մանաղկերտ) 71 (140ա)
 Մարանդ, Ջաբարյանների գրաված բնակավայր-ամրոց 22
 (15)
- Մարդ, գյուղ կամ հանդամաս, նվիրվել է Մակ.-ին 161 (281),
 162
 Մարց, գյուղ Ալավերդի շրջանում 202
 Մեծկվենք, գավառ Արցախում 89
 Մեղրու բարբառ 171
 Միլք, Ջաբարյանների գրաված բնակավայր-ամրոց 22 (23),
 24
 Միլաքետ 117 (245)
 Միջնաշեն, որտեղի այգին նվիրվել է Հ. վանքին 37 (62), 38
 Մորու թալա, բառատ Խամերի սար անտառամասում 132
 Մուրղուղ, լեռնաշղթա 121
- Շոլք, գյուղ, որ գնվել ու նվիրվել է Ն. Գ. վանքին 71 (140ա)
- Նախնդուռ, հանդամաս Հանի գյուղում, որ նվիրվել է Ն. Գ.
 վանքին 78 (156)
 Նորատուր (Նորատուեցի) 83 (172)
 Նոր Ջուղայի բարբառ 171, 49
 Նփրկերտ 219
- Շամախու բարբառ 171
 Շամշադին, շրջան Հայկ. ՍՍՀ-ում 159
 Շատախի բարբառ 49
 Շարի 22 (23), 24
 Շիրակ, երկրամաս 138, 187, 199
 Շրուան (Շիրվան) 22 (23), 24
- Ողջաբերդ, գյուղ, որտեղի այգին նվիրվել է Ն. Գ. վանքին
 85 (177)
 Ոսկեպար, գետ Ի. շրջանում 202
- Չաղոշան, գետակների խոհանոց վայր Առ. վանքի մոտ 108
- Պայտաթափ, լեռ Ի. շրջանում 150
 Պայտաթափ, սարահարթ 151
 Պարսք, Պարսկաստան, Պարսից 52 (101), 55 (110), 56, 216
 Պարտավ, Աղվանքի մայրաքաղաքը 22 (23)
 Պեմգաշեն, ավան Արթիկի շրջանում 155
 Պիպիս, գաղտամաս Ի. շրջանում 150
 Պիպիս, գյուղատեղ Աշաշուր գյուղի մոտ 150, 202
 Պետերբուրգ 8
- Ոռուսաստան 8
- Սալահ, գյուղ Ի. շրջանում 121—123
 Սալահի կամուրջ համանուն գյուղի մոտ 5
 Սամսոնի ջուր, տես Խնձորուտ 108, 202
 Սասուն, գավառ պատմական Հայաստանում 123
 Սալգատափ, հանդամաս, նվիրվել է Ն. Գ. վանքին 92 (198)
 Սիսիան, շրջան և շրջկենտրոն Հայկ. ՍՍՀ-ում 57, 133
 Սղնախի ջուր, գետակ Ի. շրջանում 125
 Սվերդլով, գյուղ Ստեփանավանի շրջանում 201
 Սրանոցի կամուրջ Առաքելոց հնավայրում, Կունեն գետակի
 վրա 5, 201
 Սևան, լիճ Հայաստանում 216
 Սևորդաց երկիր, Կայեն գավառի երկրորդ անվանումը 5, 212
 Սև լեռան դպրոց Կիլիկիայում 62
 Սև քար, գյուղ Ի. շրջանում 198
- Վաղարշապատ 8
 Վանի բարբառ 49

Վասպուրական, նահանգ պատմական Հայաստանում 74

Վարդենիս, շրջան Հայկ. ՍՍՀ-ում 216

Վենետիկ 72

Վիրր, Վրտսասան 10, 20, 24, 38, 56, 62, 72, 136, 143, 159, 199, 204

Տախտ, հանգամաս Ն. Գ. վանրի մոտակայքում 18, 19

Տամարբի ղյուղատեղ 217, 218

Տանձուտ, գյուղ, որ նվիրվել է Հ. վանքին 37 (62), 38, 56

Տանձուտա ձոր, այս վայրը Զաքարյան իշխանների կողմից հատկացվել է Գոշին, վանքը կառուցելու համար 52

Տաշիր, գավառ Գուգարբի նահանգում 166

Տարսոն, գավառ Կիլիկիայում 110, 112 (241բ), 114, 115, 212

Տափ, արտ, որ նվիրվել է Հ. վանքին 31 (53)

Տեառնիաչ (Տնխաչ), հողամաս կամ այգի, որ նվիրվել է Հ. վանքին 37 (62), 38, 43

Տող, գյուղ Արցախ նահանգում 217

Փա՛րապատ, գյուղ (Փա՛րապատեցի խոշայգուլ) 49 (95)

Ժանաբեռ, որտեղի Սկանզարանց հողը նվիրվել է Հ. վանքին 24 (24)

Քարինչ, գյուղ Ալավերդիի շրջանում 202

Քոսաղբյուր, հնավայր խոշարաղար գյուղատեղի մոտ 125

Քուտ գետ, 151, 202

Րուրգեան, գյուղ, որ նվիրվել է Հ. վանքին 37 (62), 38, 56

ՎԱՆՔՆԵՐ, ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ, ԱՄՐՈՑՆԵՐ, ԿՈՔՈՂՆԵՐ
ԵՎ ԱՅԼ ՎԱՆԱԿԱՆ ՇԻՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ

Աբուլադարենց եկեղեցի Անիում 154

Աղթամար, վանք Վասպուրականում 74, 116

Աղջկաբերդ, ամրոց Ի. շրջանում 5

Անրևրդ, ամրոց Արագածոտնում 22 (23), 187, 202

Առաքելոց, վանք Ի. շրջանում 5, 6, 8, 110, 114, 117, 134, 166, 179, 199—202, 203 (339), 204, 209, 211, 213—115, 217—220

Աստվածածին վանք-մենաստան Սալահում 121, 122 (249), 123

Աստվածածին եկեղեցի Կունեն գյուղատեղում 55, 215, 216

Աստվածածին եկեղեցի Մաթոսավանքում 15, 16, 17 (18)

Աստվածածին եկեղեցի Մ. ձ. վանքում 24, 132, 134, 135 (258), 136 (259), 138 (260), 139 (261), 140 (263), 141 (264), 142 (265), 143, 144 (269), 144 (270)

Աստվածածին եկեղեցի Մակ.-ում 151, 154, 156, 158, 160, 161 (280), 167 (288), 168 (289), 169 (290), 176 (202), 178 (305), 181 (311), 185 (320), 186 (321), 189 (324), 181 (327), 192 (328), 196

Աստվածածին եկեղեցի Ջ. վանքում 9 (2), 10 (1), 11, 12, 64

Աստվածածին եկեղեցի Ն. Գ. վանքում 19, 20, 64, 65, 66 (130), 67 (133), 68 (135), 69 (138), 70, 71 (140ա), 72 (141), 73 (144ա), 74 (145), 74 (146), 75 (147), 75 (148), 76 (150), 77 (164), 79 (157), 79 (159), 80 (160), 81, 82, 83, 84 (174), 85 (176), 85 (177), 86, 87 (184), 88, 89 (188), 91 (194), 92 (195), 92 (198), 95 (204), 107 (240), 155

Աստվածածին եկեղեցի Վարձիա վանքում (Վրաց. ՍՍՂ-ում) 37 (62), 38

Աստվածածին եկեղեցի Սրվելում 147

Աստվածածին եկեղեցի Ն. Լաչինդայա գյուղատեղում 125, 126 (253)

Աստվածածին եկեղեցի Ծնոքավանում 130, 131 (257)

Աստվածածին եկեղեցի Հ. վանքում 21, 25 (25), 44, 46 (83), 46 (84), 46 (85), 47 (87), 48 (89), 49 (92), 49 (95), 50 (97), 51 (99), 51 (100), 52

Աստվածածին, եկեղեցի Պղնձահանքում 14 (13)

Ավանի տաճար 134, 204

Արուճի տաճար 68, 132, 158

Բագավանի տաճար 219

Բագնայրի վանք 68

Բարձրաբաշ Ս. Գրիգոր, եկեղեցի Դսեղում 85

Բեմ, խաչարձան Ի. շրջանում 219

Բերդաբար, ամրոց Ի. շրջանում 5, 108

Բուզուր, ամրոց Ի. շրջանում 5, 124

Գարրիէլ եւ Միքաէլ հրեշտակապետների դանգակատուն և եկեղեցի Ն. Գ. վանքում 104 (233), 105

Գայանեի տաճար Էջմիածնում 134

Գանձասար, վանք պատմական Արցախ գավառում, հոգևոր կենտրոն 85 (176), 109, 110

Գիշերավանք, Ջ. վանքի անվանումներից մեկը 13 (9)

Գմրեթ, եկեղեցի Վ. Աղղանից 4 կմ հյ. արևելք 124

Գնդեվանք, վանք պատմական Վայոց ձոր գավառում 202
Գոշավանք, վանական համալիր Ի. շրջանում, նոր Գևորգի վանքի հետագա անվանումը 5, 8, 19, 62, 64, 70, 75, 78, 82

Գրիգոր ս. եկեղեցի Ջ. վանքում 9, 13 (9), 13 (10), 14

Գրիգոր ս. եկեղեցի Ն. Գ. վանքում 39, 63, 70, 98, 101, 107

Գրիգոր ս. եկեղեցի Հ. վանքում 20, 21 (23), 25 (25), 25 (26), 25 (30), 25 (33), 27 (41), 30 (44), 33 (51), 34, 35 (58), 36 (60), 36 (61), 37 (62), 38, 40 (66), 40 (68), 4 (70), 47 (85), 47 (86), 47 (87), 48 (88), 49 (95), 50 (97), 51 (99), 51 (100), 52 (103), 54 (105), 54 (105), 54 (106), 54 (106), 454 (107), 61 (126ա)

Գրիգոր Լուսավորիչ, եկեղեցի Ն. Գ. վանքում 105, 106

Գևորգ ս. եկեղեցի Ն. Գ. վանքում 101, 102

Դադի վանք կամ Խութավանք, պատմական Արցախի Եւ-հանգում, Եսև Մ. Թաղէի վանք 8, 22, 65, 89 (188), 155

Դասնո անապատ, պատմական Խաչեն գավառում 62

Դեղձուտի վանք Ի. շրջանում 5, 6, 8, 46, 109, 110, 113, 116—119, 132, 134, 153, 166, 199, 202, 204, 207, 208 (341), 212, 213, 221

Եղծածորի Ս. Նշան, եկեղեցի Ն. Լաչինդայա գյուղատեղում 125

Եղջի, եկեղեցի Բուզուր սարի լանջին 124

Թարգմանչաց վանք 133

Լուսավորիչ, եկեղեցի Գոշ գյուղում, այժմ գոյութուն չունի 63

Խաչ Ս., վրացական վանք Նրուսաղեմում 204

Խորանաշատ, վանք Շամշադինի շրջանում 94, 118, 213

Խնարաղարի խաչ, Խոջարաղարի ս. Կիրակի մատուռի ժողովրդական անվանումը 125

Խութավանք կամ Դադի վանք, Եսև ս. Թաղէի վանք, պատմական Արցախ Եւհանգում 8, 22, 65, 89 (188), 155

Կաթողիկե, եկեղեցի Հովհաննավանքում 187

Կաթողիկէ, Եկեղեցի շ. վանքում 20, 21, 52, 53, 106
Կարապետ ս., խաչքար Առ. վանքում 200, 205
Կարմրավոր, Եկեղեցի Աշտարակում 219
Կելադիսի վանք պատմական Վարաժնունայաց զավատում 49 (92), 72
Կիրակի ս., մատուռ Վ. Աղղանում 72
Կիրակի ս., մատուռ Խոջարազար գյուղատեղում 125, 127
Կիրանց, վանք Ի. շրջանում 5, 134, 166, 199, 202, 204, 212
Կոչի հուշարձան Արաղածոտնում 158
Կոչի Եկեղեցի ներկայիս Աշտարակի Կոչ գյուղում 10
Կոտրած եղծի, մատուռ Այդեհովիտ գյուղում 146

Հաղարծնի վանք Ի. շրջանում 5—8, 20, 22 (23), 22 (24), 25, 31, 36, 38, 39, 43, 44, 46, 49 (95), 50, 51, 54, 57, 98, 100, 132—138, 193, 216, 217
Հաղարտի վանք Ալավերդու շրջանում 54, 77, 112 (241դ), 114, 115, 118, 132, 166, 168, 204, 212
Հադիճավանք 159, 163, 166, 188, 189
Հավուց թառ, վանք պատմական Մաղաղ զավատում 110, 218
Հոռոմայր, վանք Ալավերդու շրջ. Օձուն գյուղի մոտ 10
Հոռոմաշեն, վանք, որ զտնվել է Խաչենի Դասնո անապատում, որտեղ Գոշը 1184 թ. կաղմել է իր «Դատաստանագիրքը» 63
Հովհաննավանք, Արաղածոտնում 188, 187
Հովհաննես ս. Եկեղեցի, Ալաշուր գյուղի մոտ, տեղացիների մոտ Սրբանես 151
Հոխիսիմն ս., մատուռ Ն. Գ. վանքում 101

Մաթոսավանք, Ի. շրջանում 6, 7, 14—17
Մակարավանք, Ի. շրջանում 5, 6, 8, 108, 132, 134, 145, 150, 151, 153—157, 160, 161 (281), 163, 166, 167, 171, 176, 183—185, 187—191, 194, 196, 197 (337), 198, 199, 202, 222
Մահմուդ եղծի, Եկեղեցի Այդեհովիտ գյուղի մոտ 146
Մանթաշ, ամրոց Ի. շրջանում 5, 125
Մարինե, Եկեղեցի Աշտարակում 204
Միջնաշենի Եկեղեցի, Քալա և Ծնոբավան գյուղերի միջև 129
Մխիթար Գոչի դամբարան Ն. Գ. վանքում 103
Մորո-ձորո վանք Ի. շրջանում 5, 6, 24, 132—134, 135 (258), 136, 138, 139 (261), 139 (262), 140—143, 144 (269), 163, 165, 166, 171

Մրենի տաճար 72, 158

Նահատակ, Եկեղեցի Ալաշուր գյուղում 150
Նոր Վարագ, վանք Շամշադիների շրջանում 118, 166, 153, 190
Նոր Գետիկ կամ Գոշավանք, Ի. շրջանում 5—8, 19, 30, 46, 54, 56, 62, 63, 64 (127), 69, 71 (140ա), 72 (156), 78, 85, 86, 89, 94, 98, 105—107, 110, 132, 155, 222
Նշան ս., Եկեղեցի Հաղարտում 204
Նշան ս., Եկեղեցի Սրվելում 147

Շիմուրագի վանք Շամշադիների շրջանի Սաղկավան գյուղում 159, 160

Պալատական Եկեղեցի Անիում 133
Պետրոսի վանք, Ջ. վանքի անվանումներից 9 (1), 46 (83)
Պղնձահանքի վանք 14 (13)

Ջուխտակ վանք Ի. շրջանում 6, 7, 9—14, 46, 164

Սամսոնի վանք Ի. շրջանում 6, 221—223
Սանահնի վանք Ալավերդու շրջանում 74, 83, 135
Սաղմոսավանք Արաղածոտնում 159, 187, 188, 189
Սարգիս ս., մատուռ Այգեհովիտ գյուղում 146
Սիոն ս., Եկեղեցի Սաղմոսավանքում 187
Ստեփանոս ս., Եկեղեցի շ. վանքում 21, 54, 55 (110), 56, 216
Սրվելի վանք Ի. շրջանում 5, 146, 147, 148, 149

Վարագա վանք (Խաչ), Արեւմտյան Հայաստանում 12, 32 (49)
Վարդիմհատի խաչ, Եկեղեցի Այգեհովիտ գյուղի մոտ 146
Վարձիա, վրացական վանք 37 (62)
Վերին թաղի Եկեղեցի Վ. Աղղանում 124

Տաթև, վանք Գորիսի շրջանում 8, 22, 201, 202
Տախաանեղծի Եկեղեցի Վ. Աղղանից 4 կմ հյ. համանուն դաշտամասում 124

Օձունխաչ, Եկեղեցի Ծնոբավանից 17 կմ արևմուտք, Եուլնանուն հանդամասում 130
Օձունի տաճար, Ալավերդու շրջանի համանուն գյուղում 219

Ա Ռ Ա Ր Կ Ա Յ Ա Կ Ա Ն Ց Ա Ն Կ

Տիտղոսներ, պաշտոններ, կոչումներ

- աթարէկ, աթարէկութիւն 18, 34, 70 (140), 110, 112 (241բ), 133, 136, 138 (260ա), 140, 143, 165 (286), 166, 203 (339), 204, 205, 209 (343), 210 (344), 211—213, 218 (349)
- աղախին 50 (98), 83 (171)
- ամիրա, ամիրալութիւն 10, 38, 62, 166
- ամիրապետ 140
- ամիրսպասաւար, ամիրսպասաւարութիւն 10, 18, 38, 70 (140), 106, 109, 112 (241բ), 134, 135, 138 (260ա), 140, 187, 203 (339), 204, 205, 211
- աշակերտ 55 (110), 46, 62, 94, 110
- աշխատող 93 (202), 101 (225)
- աշխարհակալ, աշխարհակալութիւն 18 (21), 24 (24), 72, 112 (241բ)
- առաջնորդ, առաջնորդութիւն վանքի 9, 10 (1), 11 (3), 11 (6), 13 (9), 15 (13), 18 (21), 20, 24, 26 (33), 27 (36), 32, 34 (54), 35 (58), 38, 40 (67), 40 (68), 42 (75), 44, 46, 52 (104), 55 (110), 58 (117), 60 (123), 60 (125), 61 (126ա), 63, 70 (40), 71 (140ա), 75, 82, 94, 97, 110, 116, 116, 117, (245), 119 (247), 138 (260բ), 141, 143, 147, 148, 152, 154, 156 (276), 157, 158, 160, 161 (282), 161 (284), 165 (286), 167 (288), 168 (289), 169 (290), 170, 171 (293), 172 (296), 179, 180 (309), 182 (312), 185 (320), 186 (321), 187, 188 (323), 189, 191, 192 (329), 193 (220), 196, 211 (345), 212, 214 (347), 215
- արքեպիսկոպոս 112 (241գ), 114, 115
- արքա, արքայից-արքա 204
- աւոյնական 94, 135 (258), 195 (333), 207 (340դ), 220 (350ա)
- դեկան (վանահայր) 58 (117)
- եկեղեցական 32 (48)
- եպիսկոպոս, եպիսկոպոսութիւն 25 (25), 46 (84), 47, 49 (92), 55 (110), 82, 217.
- երաժշտագետ 38
- դարաւար 36
- էրէց 33 (51)
- ըմբիշ 219
- թագաւոր-թագաւորութիւն 10 (1), 20, 21, 24, 34 (54), 37 (62), 38, 41 (70), 43, 52 (101), 53, 55 (110), 56, 59 (118), 59 (119) 62, 71 (140ա), 72, 127 (254), 134—136, 138 (260ա), 139 (261), 139 (262), 140, 204, 211, 216
- թաղուհի 10, 211
- իւխան, իշխանութիւն 10, 14, 15 (13), 18—20, 37 (62), 38, 39, 50 (97), 51, 52 (104), 54, 55 (110), 62, 65, 70, 71, 73, 76, 82 (169), 85 (177) 89, 98, 100, 105, 106, 108, 112 (241բ), 115, 119 (248 բ), 134, 140, 155, 158, 159 (279), 160, 163 (282), 165 (286), 166, 167 (288), 170 (292), 171, 186 (322), 188 (323), 189, 190, 209 (343), 210 (345), 211 (345), 213, 216, 218 (349)
- իշխանաց-իշխան 38, 62, 166, 187, 204, 205, 211 (345), 212, 219, 221 (350բ)
- իրավագետ-առակագիր 62
- իսթուն 76 (151), 771 (153), 82 (169), 89, 104, 107 (240), 155
- իւան-դան-դանութիւն 18 (21), 72, 112 (241բ), 114, 127 (254)
- ծախսարար 43
- ծառայ 99 (215)
- կաթողիկոս-կաթողիկոսութիւն 123 (250)
- կառավարիչ 106
- կողմնապետ 63, 70 (140)
- հայր, հայրութիւն՝ վանքի 65 (127), 67 (133), 82 (169), 89 (186), 104 (233), 136 (259), 139 (261), 139 (262), 140 (263), 143, 167 (288), 169 (290), 176 (302), 177 (307), 179 (306), 180 (309), 181 (311), 184 (319), 188 (323), 192 (328), 196 (333ա), 197 (335)
- հայրապետ, հայրապետութիւն 37 (62), 46 (84), 52 (101), 55 (110), 56, 161 (280), 161 (281), 216
- հեջուր (սենեկապետ, կառավարիչ) 70, 106
- հիւան 68 (137), 69, 93 (202)
- հնագետ 44, 63
- հովանավոր 31, 89, 204
- ձեռնաւոր, ձեռնաւորութիւն 204
- ճգնաւոր 83
- մահտեսի 49 (95)
- մելիք, մելիքութիւն 55 (110), 216 (348)

միջնորդ, միջնորդութիւն 98 (214)

նվիրատու 12, 13, 36, 85, 116, 117, 123, 126, 131, 141, 142 144, 193, 195, 208

շահ 52 (101), 55 (110), 56

որմնադիր 221

պահպան 219

պաշտանեակ 83 (171)

պատմիչ 91, 94

պատրոն, պատրոնութիւն 39, 69, 71 (140ա), 72, 78, 83, 96 208), 98 (214), 166, 204

պարոն, պարոնութիւն 18 (21), 31, 50 (97), 51 (99), 55 (110), 56, 66 (130), 68, 74, 78 (156), 96, 104 (233), 107 (240), 110, 112 (241գ), 115, 131 (257), 204, 205, 211, 216, 218 (349), 219, 221 (350բ)

պարոնտէր 102 (226)

չուճակ 204

սարկաւոյ 25, 47, 94 (263), 103 (231), 105 (234)

սպասաւոր, սպասատրութիւն 35 (58), 48 (91), 80 (160), 83, 103, 110, 112 (241բ), 114, 138 (260բ)

վաճառական 117

վանական 55 (128), 94 (203)

վանահայր 12, 32, 50, 54, 58, 62, 63, 134, 143, 165, 185, 188, 189, 196

վասալ 31, 163

վարդապետ, վարդապետութիւն 20, 25 (25), 33 (53), 34 (54), 35 (56), 37 (62), 38, 40 (66), 46 (84), 47 (85), 47 (86), 47 (87), 49 (92), 49 (93), 50 (97), 50 (98), 51 (100), 52 (104), 53, 54 (105), 54 (106), 56 (111), 57, 58 (117), 61 (124ա), 62, 63, 65, 67 (133), 69 (138), 69 (139), 71 (140ա), 73 (144ա), 75 (148), 78 (156), 82 (169), 82 (170), 88 (183), 89 (186), 91 (193), 94 (200), 95 (204), 99 (217), 101 (222), 101 (224), 101 (225), 102, 104 (233), 105 (235), 106 (237), 107 (240), 109, 110, 114, 116 (244), 117 (245), 119 (247), 122 (249), 160, 187, 189, 211 (345), 213

վերակացու 187

տաննապետ 58

տէր, տէրութիւն 10 (2), 18 (21), 24 (24), 55 (110), 69, 197 (336), 216

տնտես 43 (79)

ուխտաւոր 117

ուսումնակից 110

ուսուցիչ 57

փակակալ 36 (58)

բահանայ 18 (21), 35 (58), 36 (61), 40 (67), 41 (70), 46 (83), 49 (92), 52 (103), 54 (104), 54 (107), 60 (124), 66 (131), 67 (134), 77, 82 (170), 85 (176), 86 (178), 102 (228), 104 (232բ), 110, 128 (255), 147, 161 (280), 164 (283), 164 (284), 171 (293), 171 (294), 176 (302),

178, 190 (325), 194 (331), 209 (343), 211, 212 (345), 213, 220 (350բ)

տուրքեր և հարկեր

աթոռահարկ 82 (169)

հարկը ամենայն 85 (177), 139 (262)

հորակտաւ 204

շարեատ 204

չար 18 (21)

Շինարար-վարպետներ

զօնող 203 (339), 205

գրիչ 110

կազմող-վարպետ-նկարիչ 6, 63, 106

ճարտարապետ-շինարար-վարպետ 5, 12, 57, 118, 148, 157, 166, 167, 216

շինարար-վարպետ 143

շինող 101 (225)

վարպետ-վարդապետ 12 (8), 57 (116), 94, 113, 114, 148, 216

քանդակագործ 5

քանդակազարդող-վարպետ 114

քարզործ 57 (239)

քարզործ-վարպետ 166

քարհատներ (քարհատանի) 56 (113)

փորագրող-զօնող 6

Շինարարության հիշատակություն

գավիթ 33 (53), 186 (322)

գմբէթ 48 (89)

ղասեր եկեղեցու 91 (193)

եկեղեցիներ և վանքեր 10 (1), 15 (13), 24 (23), 25 (25), 41 (46), 44 (81), 44 (82), 46 (84), 49 (92), 49 (95), 50 (98), 51 (99), 51 (100), 52 (104), 56 (112), 58 (117), 65 (127), 93 (202), 96 (211), 99 (216), 100 (221), 101 (224), 101 (225), 104 (233), 118 (246ա), 122 (249), 127 (254), 135 (258), 136 (259), 138 (260), 147 (217), 159 (279գ), 164 (284), 174 (299), 180 (308), 184 (319), 194 (332), 195 (333), 209 (343), 210 (344), 216 (348)

զանգակատուն 104 (233)

ժամանոց 69 (139)

խաչքար 17 (19), 60 (124), 60 (125), 106 (237), 107 (239), 107 (240), 149 (273), 149 (274), 198 (339), 205 (340), 212 (345), 213 (346), 214 (347), 218 (349), 220 (350)

խորան 11 (5), 11 (6), 68 (136), 96 (210), 99 (215), 99 (217)

հիւրատուն 196 (333ա)

պատուար 69 (139)

պարիսպ 104 (233)

Բնական աղետների հիշատակություն

արեգակի խավարում 211 (345)

Եկեղեցական տոների և օրերի հիշատակություններ

Աթանազիէն ս. 47 (85)

Աստվածածին ս. 56 (111), 65 (127), 81 (166), 84 (174), 92 (196), 92 (198)

Անզրէ առաքեալ 84 (175), 95 (204)

Անտոն ս. 39 (65), 176 (302)

Աշխարհամատրան տաւն 161 (280), 222 (352)

Նևտեց Աստուածածին 74 (146)

Բարսեղ ս. 56 (112), 75 (147), 75 (148), 175 (301)
Գայանէ ս. 30 (42), 82 (170), 184 (318), 191 (327)
Գնորգ ս. 86 (178), 99 (215), 102 (227), 178 (305),
Գրիգոր ս. 39 (64), 97 (211), 168 (289), 170 (291), 173
(297), 173 (298), 203 (339), 208 (342), 209, 221
(351)
Ղաւիթ ս. 51 (100), 98 (214), 142 (265)
Եղիական շարաթ աւր 177 (304), 179 (307)
Երեմիա ս. 25 (25), 79 (159)
Երեման խաչի աւր 26 (32), 171 (293)
Զատիկ 26 (34), 56 (97), 53 (104), 104 (233), 193 (330),
194 (332), 210 (344)
Էսայի Մարգարէ 164 (284)
Քաղէոս առաքեալ 81 (163), 91 (193)
Քէոզորոս ս. 93 (200), 172 (295)
Քողոս թագաւորի տան 41 (70)
Խաչ ս. 17 (18), 37 (62), 99 (217), 128 (255), 180 (308)
Խաչ ս. ութարեայ 42 (72), 43 (77)
Խաչգոյտ (խաչգիտ) 83 (172), 89 (189), 84 (200), 157
(276)
Խաչվերացի տան 164 (283)
Սառգարդար 13 (10), 24 (24), 74 (145), 75 (149), 91
(194), 126 (253), 139 (261), 186 (322)
Մենդեան ս. Քրիստոսի 166 (286)
Կարապետ ս. 89 (188)
Կիրակոս ս. 85 (176)
Կոստանդիանոս ս. 40 (66)
Համբարձում 85 (177), 88 (185), 171 (294)
Հոգոյն ս. գալստեան 84 (173), 189 (324)
Հռիփսիմեանց տան 83 (171), 101 (224), 167 (288), 208
(341)
Ղազար ս. 32 (48), 73 (143), 186 (322)
Ծրագալոյց 53 (104), 104 (233)

Մարգարեներ ս. 73 (144)
Մեծ Հինգշարթի 81 (165), 135 (258), 163 (282)
Մկրտիչ ս. 105 (234)
Յակոբ ս. 51 (100), 79 (157), 80 (160), 81 (167), 90 (190),
98 (214), 99 (221), 142 (265), 180 (308), 181 (310),
192 (328), 194 (331)
Յոհան ավետարանիչ 47 (85), 72 (141), 82 (169), 86 (179),
90 (191), 99 (218), 100 (221), 140 (263), 141, 185
(320), 186 (321)
Յովան—Կարապետ 87 (189)
Նաւահատեաց խաչ 54 (105)
Նիկիա ս. ժողով 86 (180)
Նոր Կիրակէ 88 (187), 100 (223), 141 (264), 183 (314),
190 (325), 192 (329)
Նունեի և Մանեի տան 184 (317)
Շողակաթ ս. 77 (154)
Ոսկեանց տան 25 (30), 188 (323)
Պաւղոս առաքեալ 101 (222)
Պետրոս առաքեալ 101 (222)
Սարգիս ս. 66 (130), 76 (150), 80 (161), 80 (164), 81
(168), 99 (216), 100 (219), 100 (220), 101 (224),
119 (247), 131 (257), 195 (333)
Ստեփանոս ս. 80 (162)
Սուքիաս ս. 77 (155), 182 (313)
Վարագայ խաչ 93 (199), 181 (311), 182 (312), 184 (319)
Վարդանանց տան 96 (210), 174 (300)
Վարդավառ 32 (50), 35 (57), 91 (197), 95 (205), 144
(269), 170 (292)
Տապանակի տան 72 (142), 179 (306)
Տեառնընդառաջ 11 (6), 36 (61), 73 (144ա), 172 (296)
Փիլիպոս առաքեալ 94 (203)
Քառասնից տան 14 (12), 28 (39), 29 (40), 161 (281), 174
(299)

Ն Վ Ի Բ Ա Տ Վ Ո Ի Թ Յ Ո Ի Ն Ն Ե Բ

Անշարժ գույք

ալգի 10, 11, 13 (9), 24 (23), 26 (23), 26 (33), 37 (82), 38, 40 (68), 43, 59 (122), 69 (132), 74 (145), 76 (151), 78 (156), 84, 85 (177), 92 (195), 96 (211), 131 (257), 136 (259), 161 (280), 163 (282), 184 (319), 185, 204

առու 204

ավազան մկրտութիւն 147

ավանդատուն 130, 131

գլուզ, գլուզատեղ 18, 24 (24), 38, 56, 57, 71 (140ա), 78 (156), 85, 107, 108, 124, 130, 205

գրատուն 94

դաշտ, դաշտամաս 43, 96, 146

գիտակայան—պահակատուն 146

ժամանոց 69 (139)

հանդ, հանդամաս 11, 18, 43, 78, 130, 146

հյուրատուն 69 (139), 186 (333ա)

հող գույքանի 85 (177), 86

հող, հողամաս 34 (54), 43, 84, 92 (195), 158 (278)

ձիթհանք 147

մատնարկ 128 (355)

ջրաղաց 136 (259), 92 (198)

չուր 158 (278), 204

անասուններ

եղ 68 (135)

երիվար 189 (324)

բույս

ձիթենի 168

դրամներ

գահեկան-դեկան 29 (40), 72, 91 (193), 92 (196), 142 (265), 157 (277), 170 (292), 177 (204), 178 (305), 179 (307), 181 (311), 182 (313), 185 (320), 186 (321), 186 (322), 192 (328), 163, 187

դուկատ (կարմիր, հտալական) 19, 42 (72), 71 (140ա), 72, 78, 105

սուկի 38 (63), 168 (289), 170 (291), 173 (297), 173 (298), 174 (299), 174 (300)

սպիտակ 126 (253), 142

սպասներ—իւրեր—գործիքներ—անձինք

ակն 68

ամենափոքիւ շավուց-թառի 110

այգեպան 76, 184 (319)

աւետարան (ավագ) 36 (61), 41 (70)

արտոնագիր 136, 140

բաժակ, սկիհաձե 196

գինի 78 (156)

գիրք 91 (193)

գնդեր սուկյա 169 (290)

խաչ (արծաթե) 142 (266), 43, 188 (323)

կաթսա պղնձե, քոր 36, 58

կանթեղ 55 (110)

կում 78 (156), 186

ձեռագիր (պատուական գրեանք) 188 (323)

մարգարիտ 36 (61), 68

մասն ս. (խաչ) 43 (78)

մասնատուփ 36 (61)

Յայսմաւորք 65

նշան ս. 67 (132ա), 103 (230), 220 (350ա)

շինական 76 (15)

շուրջառ 91 (193)

պահարան 43 (78)

սեղան 68 (137)

վարագույր 65, 155

տապանակ 36, 72 (142)

անորոշ

արդիւնք 11 (5), 11 (6), 25 (26), 27 (36), 28 (39), 29 (38), 30 (42), 31 (45), 31 (46), 32 (48) 32 (49), 33 (52), 33 (63), 34 (55), 35 (57), 35 (58), 38 (63), 39 (64), 39 (65), 40 (67), 41 (69), 43 (77), 44 (82), 46 (84), 49 (92), 50 (98), 51 (99), 51 (100), 54 (105), 54 (106), 55 (110), 56 (111), 56 (112), 59 (121), 68 (131), 73 (144ա), 78 (156), 80 (160), 95 (206), 96 (208), 157 (277), 158 (278), 169 (290), 172 (295), 176 (302), 177 (303), 179 (306), 181 (310), 182 (312), 183 (316), 184 (318), 184 (319) 191 (327), 195 (333), 208 (342)

ընծայ 17 (18), 30 (44), 41 (71), 76 (150), 82 (170), 89 (188), 131 (257), 161 (280), 164 (283), 164 (284), 165 (286), 180 (308), 222 (353)

ինչք 50 (97), 74 (145), 96 (210), 99 (216), 104 (233), 221 (351)

ձեռնտուութիւն 112 (241գ), 122 (249), 194 (332)

պահուստ 25 (25), 33 (51), 36 (60)

վաստակ 100 (221)

ԺԱՄԱՆԱԿԱԳՐԱԿԱՆ ՏԱԽՏԱԿ*
«Դիվանի» VI հատորում զետեղված վիճակն արձանագրությունների

ԸՉ	Արձանագրութ. համարը	Հուշարձանը, արձանագրության տեղը	Փորագրման ժամանակը		Արձանագրության ընդամենը
			Մոտավոր ճշտ.	Հստ թվագրի	
1	2	3	4	5	6
10	1	Ջուխտակ վանք, Աստվածած. եկ. արտ. բար		ՈՄ-1201	շինարարական
9	2	արտ, ան պատ եղծ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
11	3	արտ, ան պատ եղծ	ԺԳ Դ.		» »
11	4	արտ, ան պատ եղծ	ԺԳ Դ.		» »
11	5	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »
11	6	ներ, ամ պատ		ՈՄ 2-1207	շինարար—նվիրատվութ.
12	7	ներ, հր պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
12	8	արտ, ամ պատ		ՈՄ-1201	հիշատակագրություն
12	9	արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
13	10	Ս. Գրիգոր եկ. արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
13	11	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		շինարար—նվիրատվութ.
14	12	ներ, հր պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
14	12ա	ներ, ան պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
15	13	Մաթոսավանք, Աստվածածին եկ. արտ, բար		ՈՂ 2-1247	շինարարական, հիշատակագրություն
16	14	արտ, ամ պատ		ՈՂ 2-1247	վանական կարգագրութ.
16	15	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. (բեկոր)
16	16	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
16	17	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
17	18	ներ, կամ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
17	19	խաչքարի ճակ.		2-1251	շինարարական
17	20	գրատուն, կամ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
18	21	Դիլիշան, երկրագիտ. թանգարան, խաչքարի ճակ		1242-1250	արտոնագիր խաչքարի թիկունքին
19	22	խաչ ճակ.	ԺԳ Դ.		հիշատակագրեր խաչքարի երեսին
23	23	Հաղարծնի վանք, գավիթ արտ, հս պատ		1210-1213	շինարար—նվիրատվութ.
24	24	արտ, ամ բար		ՈՄ Ե-1208	նվիրատվություն
25	25	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
25	26	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
25	27	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
25	28	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
25	29	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
25	30	արտ, ամ բար	ԺԳ Դ.		» »
26	31	արտ, ամ կամ	ԺԳ Դ.		» »
26	32	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրություն
26	33	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
26	34	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »
27	35	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »
27	36	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ.—շինարար.
28	37	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվություն
29	38	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »
29	39	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »
29	40	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »
27	41	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		» »

* Տախտակը կազմեց Ս. Ա. Ավագյանը, կիրառված են հետևյալ համառոտագրությունները, արևելյան—ար, ան, արևմտյան—ամ, արտաքուստ—արտ, բարավորին—բար, եկեղեցի—եկ, եղծված—եղծ, կամարին—կամ, հարավային—հր, հյուսիսային—հս, ներքուստ—ներ, ճակատին—ճակ, պատին—պատ:

1	2	3	4	5	6
30	42	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		> >
30	43	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.	ՌՂԱ-1642	խաչքար - հիշատակագրութիւն
30	44	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվութիւն
31	45	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		> >
31	46	արտ, ան պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. — շինարար.
31	47	արտ, հս պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրութիւն (րեկոր)
32	48	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվութիւն
32	49	արտ, հս պատ	ԺԳ Դ.		> >
32	50	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրութիւն
33	51	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվութիւն
33	52	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		> >
33	53	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. — շինարար.
34	54	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.	ՈՂ-1181	նվիրատվութիւն
34	55	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		> >
35	56	ներ, ամ կամ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրութիւն
35	57	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվութիւն
35	57	ներ, հր պատ.	ԺԳ Դ.		> >
30	58	ներ, ար կամ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրութիւն
30	59	ներ, ար կամ	ԺԳ Դ.		նվիրատվութիւն
36	60	ներ, ար կամ	ԺԳ Դ.	ՈԿԶ-1217	> >
37	62	ներ, ան պատ	ԺԳ Դ.	ՈՂԳ-1184	շինարարական — կալվածագրական
38	63	ներ, խաչ ճակ	ԺԳ Դ.		խաչքար — նվիրատվութիւն
39	64	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվութիւն
39	64	ներ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		> >
40	65	ներ, կամ	ԺԳ Դ.		> >
40	66	ներ, ան կամ	ԺԳ Դ.		> >
40	67	ներ, հս կամ	ԺԳ Դ.	ՈՂ-1221	> >
41	68	ներ, ամ բար	ԺԳ Դ.		> >
41	69	ներ, ան կամ	ԺԳ Դ.		> >
41	70	ներ, ամ կամ	ԺԳ Դ.		> >
42	71	ներ, հս կամ	ԺԳ Դ.	ՈՄԶ-1207	> >
42	72	ներ, ամ կամ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. (բեկոր)
42	73	ներ, ան պատ	ԺԳ Դ.		հիշատակագրութիւն
42	74	ներ, ան պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. կալվածագր.
43	75	ներ, հր կամ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. (բեկոր)
43	76	արտ, հս պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվական
43	77	ներ, ան կամ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. (բեկոր)
43	78	ներ, ան պատ	անորոշ		հիշատակագրութիւն
44	79	ներ, ան պատ	անորոշ		> >
44	80	Աստվածածին եկ. արտ, բար	ԺԳ Դ.	ՁԼ-1281	շինարարական
44	81	արտ, բար	ԺԳ Դ.	ՁԼ-1281	շինարար — նվիրատվութիւն
46	82	արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվական
46	83	արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.	ՁԼ-1281	նվիրատվ. — շինարար.
47	84	արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվական
47	85	արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.		> >
47	85	արտ, հր պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվ. (բեկոր)
47	87	արտ, ան պատ	անորոշ		> >
48	88	արտ, ան պատ	ԺԳ Դ.	ՁԼ-1281	նվիրատվ. — շինարար.
48	89	արտ, ան պատ	ԺԳ Դ.		նվիրատվական
48	90	արտ, ան պատ	անորոշ		> >
48	91	արտ, ան պատ	անորոշ	ՁԼ-1281	նվիրատվ. — շինարար.
49	92	արտ, ան պատ	անորոշ		նվիրատվ. (բեկոր)
49	93	արտ, ան պատ	անորոշ		հիշատակագրութիւն
49	94	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.	ՌԾԼ-1681	շինարարական
49	95	արտ, ամ պատ	ԺԳ Դ.		

1	2	3	4	5	6
50	96	ներ, հր պատ		ՉԼ-1281	նվիրատվ.—շինարար.
50	97	ներ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
50	98	ներ, հր պատ		ՉԼ-1281	նվիրատվ.—շինարար.
51	99	ներ, հր պատ		ՉԼ-1281	» »
51	100	ներ, հր պատ	ԺԳ Ղ.		» »
52	101	ներ, ամ պատ	ԺԷ Ղ.		բեկոր
52	101 ^ա	ներ, խաչ ճակ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
52	102	արտ, հր պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
52	103	կաթողիկե եկ. արտ, րտր	ԺԳ Ղ.		» »
53	104	արտ, ամ բար		ՈՆԳ-1104	շինարարական
53	105	արտ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
54	106	Ս. Ստեփանոս եկ. արտ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվ.—շինարար.
54	107	արտ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
54	108	արտ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
55	109	արտ, խաչ ճակ	ԺԳ Ղ.		խաչքար (բեկոր)
55	110	արտ, հր պատ		ՌՃԻ-1671	նորոգման մասին
56	111	արտ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
50	112	սեղանատուն, արտ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվ. (եղծված)
56	113		ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
57	114	ներ, կամ	ԺԳ Ղ.		» »
57	115—116	ներ, թաղին	ԺԳ Ղ.		» »
58	117	արտ, հր կամ		ՈՂԷ-1248	նվիրատվ.—շինարար.
59	118	ղավթի մոտ, արա	անորոշ		հիշատակագրություն
59	119	արտ	անորոշ		հիշատակագր. (բեկոր)
59	120	ղավթի, խաչ ճակ	անորոշ		հիշատակագր. խաչքարի բեկոր
59	121	արտ. ճակ	անորոշ		նվիրատվ. (բեկոր)
59	122	արտ, ճակ	անորոշ		» »
60	123	մատուռ, սրտ, ճակ	անորոշ		անորոշ (բեկոր)
60	124	խաչքար		ՈԿԷ-1218	խաչքարի կանգնեցման
60	125	խաչքար		ՈԿԸ-1219	խաչքարի կանգնեցման
61	126	խաչքար		ՉՅԱ-1292	խաչքարի թվական
61	126 ^ա	ղավթի, ներ, հս պատ	անորոշ		նվիրատվական
64	127	Ն. Գետիկի վանք, Աստվածածին եկ.		ՈՆԶ-1197	շինարարական
65	128	ներ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
66	129	ներ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		» »
66	130	ներ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
66	131	ներ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
66	132	ներ, ամ պատ	ԺԳ Ղ.		» »
67	132 ^ա	խաչքար		ՈՂԱ-1242	» »
67	133	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
67	134	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
68	135	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
68	136	ներ, աե պատ	ԺԲ Ղ.		նվիրատվ.—շինարար.
68	137	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
69	138	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
69	139	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		շինարար—նվիրատվութ.
70	140	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
71	140 ^ա	ներ, աե պատ		ՉԼԲ-1283	նվիրատվ. կալվածագր.
72	141	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
72	142	ներ, հր պատ	ԺԳ Ղ.		հիշատակագրություն
73	143	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		» »
73	144	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		» »
73	144 ^ա	ներ, աե պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
74	145	ներ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		նվիրատվական
74	146	ներ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		» »
75	147	ներ, հս պատ	ԺԳ Ղ.		» »

1	2	3	4	5	6
75	148	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
75	149	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		»
76	150	ներ, հր պատ	անորոշ		հրատակագրություն
76	151	ներ, հր պատ		ՈԿԾ-1216	նվիրատվական
76	152	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
77	153	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
77	154	ներ, հր պատ		ՁԻԶ-1277	նվիրատվություն
77	155	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
78	156	ներ, հր պատ		ՁՄ-1301	նվիրատվական
79	157	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվական
79	158	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
79	159	ներ, հր ան պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
80	160	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
80	161	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
80	162	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
80	164	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
81	163	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
81	165	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
81	166	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
81	167	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
81	168	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
82	169	ներ, հս բար		ՁԹ-1260	արտոնագիր
82	170	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
83	171	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
83	172	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
84	173	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
84	174	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
84	175	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
85	176	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
85	177	ներ, հս կամ	ԺԳ Պ.		»
86	178	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
86	179	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
86	180	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
87	181	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
87	182	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»
87	184	գավիթ, արտ, բար		ՁԽԲ-1293	հրատակագրություն
88	183	ներ, բար	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
88	185	ներ, ար պատ	ԺԳ Պ.		»
89	187	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
89	188	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.	ՈԿԸ-1218	»
89	188	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		»
89	189	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
90	190	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		»
90	191	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
90	192	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		»
90	193	ներ, հր կամ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
01	194	ներ, հր ան պատ	ԺԳ Պ.		»
91	197	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
92	195	ներ, ան կամ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
92	196	ներ, հս ամ պատ	ԺԳ Պ.		»
92	198	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		»
03	199	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		հրատակագրություն
93	200	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		»
93	202	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		շինարարական, հրատակագրություն
94	201	(խաչքար)		ՁԺԸ-1269	հրատակագրություն
94	203	գավիթ, ներ, ամ կամ	ԺԳ Պ.		»
95	204	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		»

1	2	3	4	5	6
93	205	ներ, հս պատ	ԺԳ չ.		»
95	206	ներ, հր կամ	ԺԳ չ.		»
95	207	ներ, հր ան կամ		ՈԿԳ-1214	նվիրատվություն
96	208	ներ, հս կամ	ԺԳ չ.		թվական (բեկոր)
96	209	խաչքարի բեկոր	ԺԳ չ.		նվիրատվություն
96	210	ներ, հս պատ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
96	211	Ս. Գրիգոր եկ. արտ, ամ բար		ՈԶ-1231	նվիրատվ.—շինարար.
97	213	արտ, ամ պատ	ԺԳ չ.		շինարար—նվիրատվութ.
98	212	արտ, ամ պատ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
98	214	ներ, ան պատ		ՈԶ-1231	»
99	215	ներ, ան պատ		ՈԶ-1231	շինարար—նվիրատվութ.
99	216	ներ, ան պատ		ՈԶ-1231	նվիրատվություն
99	217	ներ, ան պատ	ԺԳ չ.		»
99	218	ներ, հս պատ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
100	210	ներ, հր պատ	ԺԳ չ.		»
100	220	ներ, հր պատ	ԺԳ չ.		»
100	221	ներ, հր պատ	ԺԳ չ.	ՈԶ-1231	շինարար—նվիրատվութ.
100	223	ներ, հս պատ	ԺԳ չ.		նվիրատվություն
101	222	ներ, հս պատ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
101	224	Ն. Գետիկի վանք, Ս. Հովհաննիսյանի մատուռ, արտ, բար		ՈՄԷ-1208	շինարարական
101	225	Ս. Գևորգ եկ. արտ, ամ պատ		ԶԴ-1255	շինարարական, հիշատակագրություն
102	226	(տապանաքար)		ՌՇԻԳ-1675	հիշատակագրություն
102	227	ներ, հր. պատ	ԺԳ չ.		»
102	228	(տապանաքար)		ՌՃՈԾ-1696	»
102	229	խաչքարի բեկոր	ԺԳ չ.		»
103	230	Մխիթար Գոշի գամբարան, խաչ. ճակ	ԺԳ չ.		շինարարական, հիշատակագրություն
103	231	խաչ ան ճակ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
104	232	(տապանաքար)	ԺԳ չ.		հիշատակագրություններ
104	233	զանգակատուն եկ. ներ, ան պատ		ԶՆ-1291	շինարարական, հիշատակագրություն
105	234	զանգակատուն եկ. ներ, ան պատ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
105	235	ներ, ան պատ		ԶՆ-1291	շինարարական
105	236	Ս. Գրիգոր խաչվորիչ եկ. արտ, հր պատ		ՈԶԶ-1237	շինարարական
106	237	խաչ ճակ		ԶՆ-1291	»
106	238	խաչ ճակ		ԶՆ-1291	հիշատակագրություն
107	239	խաչ ճակ	ԺԳ չ.		շինարարական
107	240	տապանաքարի վրա		ԶԳԳ-1345	»
110	241	Դեղձուտի վանք, խաչ ճակ		ԶԻԳ-1274	շինարարական, հիշատակագրություն
116	242	գավիթ, արտ, ամ պատ	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն
116	243	գավիթ, արտ, ամ պատ	ԺԳ չ.		»
116	244	գավիթ, տապանաքար	ԺԳ չ.		»
117	245	գավիթ, ներ, հր կամ			»
117	246	զլխավոր եկ. ներ, ան պատ	ԺԳ չ.	ԶՆԱ-1292	նվիրատվություն
118	246 ^ա	ներ, հս պատ			հիշատակագրություն
119	247	գավիթ, ներ, ան պատ		ԶԷ-1258	թվագիր
119	248-բ. ղ չ.	բեկորներ		ԶԻԾ-1276	նվիրատվություն
120	249	բեկորներ	ԺԳ չ.	ԶԼ-1281	հիշատակագրություններ
122	249	Սալահ, Աստվածածին եկ. ներ, ան պատ	ԺԲ չ.		»
123	250	արտ, ամ կամ	ԺԲ չ.		շինարար—նվիրատվութ.
123	251	ներ, ան պատ	անորոշ		բնագրի բեկորներ
123	252	արտ, ամ պատ	անորոշ		հիշատակագրություն
126	253	Վ. Ազգան, Ն. Նախնադայի եկ. ներ, ամ բար	ԺԳ չ.		հիշատակագրություն

1	2	3	4	5	6
127	254	Ս. Կիրակի մատուռ, արտ, բար		ՁԼԵ-1286	շինարարական
127	255	խաչքարի ճակ.		ՁԼԵ-1286	նվիրատվություն
126	256	Բալա, խաչքարի կողին		ՈԻԳ-1174	հիշատակագրություն
131	257	Սնորքավան, Աստվածածին ևկ. ներ, հս պատ		ՁԽ-1291	նվիրատվություն
135	258	Սովիզ, Մորո-ձորո վանք, արտ, հր պատ		ՈԽԶ-1197	շինարար-նվիրատվութ.
136	259	արտ, ամ պատ	ԺԲ Պ.		» »
136	260	ներ, ան պատ		ՈԿԲ-1213	շինարարական
139	261	ներ, հս պատ	ԺԲ Պ.		արտոնագիր
130	262	ներ, հս պատ	ԺԲ Պ.		» »
140	263	ներ, ան պատ	ԺԲ Պ.		նվիրատվություն
141	264	ներ, հր պատ	ԺԲ Պ.		» »
141	265	ներ, հս պատ	ԺԲ Պ.		» »
142	266	ներ, ան պատ		ՈԿԶ-1217	» »
143	267	ներ, ան պատ	ԺԲ Պ.		հիշատակագրություն
143	268	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
144	269	ներ, ան պատ	ԺԲ Պ.		նվիրատվություն
144	270	ներ, ամ պատ	ԺԲ Պ.		» »
147	271	Այգեհոս, Սրվեղի վանք, ներ, հս պատ	ԺԲ Պ.		շինարարական
148	272	արտ, ան պատ		ՈԾ-1201	նվիրատվություն
140	273	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		խաչքարի կանգնեցման
140	274	արտ, ան պատ	ԺԳ Պ.		խաչքարի կանգնեցման
140	275	արտ, հս պատ	ԺԳ Պ.		բեկոր
156	276	Մակարավանք. հին եկ. արտ, ան պատ		ՈԽ-1191	նվիրատվություն
157	277	ներ, ան պատ	ԺԲ Պ.		նվիրատվություն
157	278	ներ, ան պատ	ԺԲ Պ.		» »
158	279	խաչ. ճակ		ՈԾԳ-1205	շինարարական
160	280	գլխավոր եկ. արտ, հր պատ		ՁԹ-1260	նվիրատվություն
161	281	արտ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
162	282	արտ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
164	283	արտ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
164	284	արտ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
165	285	արտ, ան պատ	ԺԳ Պ.		հիշատակագրություն
165	286	արտ, ամ պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
166	287	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		հիշատակագրություն
107	288	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		» »
168	289	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
169	290	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		» »
170	291	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		» »
170	292	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
171	293	ներ, հս պատ		ՈՀԳ-1224	հիշատակագրություն
172	294	ներ, հս պատ	ԺԳ Պ.		» »
172	295	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		նվիրատվություն
172	296	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		հիշատակագրություն
173	297	ներ, ան պատ	ԺԳ Պ.		» »
173	298	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		» »
174	299	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		» »
174	300	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		» »
175	301	ներ, հր պատ	ԺԳ Պ.		հիշատակագրություն
175	302	գավիթ, արտ, ամ բար		ՈՂ-1241	նվիրատվություն
170	303	արտ, ամ պատ		ՁԲ-1253	» »
177	304	արտ, ամ պատ		ՁԻԳ-1275	» »
178	305	արտ, ամ պատ	ԺԳ Պ.	ՈՂԳ-1245	» »
179	306	արտ, ամ պատ	ԺԳ Պ.		» »
170	307	արտ, ամ պատ	ԺԳ Պ.		» »
180	308	արտ, ամ պատ	ԺԳ Պ.		» »
180	309	արտ, ամ պատ	ԺԳ Պ.		» »

1	2	3	4	5	6
181	310	արտ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
181	311	արտ, ամ պատ	ԺԳ զ.		նվիրատվություն
182	312	արտ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
182	313	արտ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
183	314	արտ, ամ պատ	ԺԳ զ.		հիշատակագրություն
183	315	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
183	316	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		նվիրատվություն
184	317	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
184	318	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
184	319	ներ, հս պատ	ԺԳ զ.		»
185	320		ԺԳ զ.		»
186	321		ԺԳ զ.		»
186	322		ԺԳ զ.	ՈՁԶ-1237	նվիրատվ.—շինարար.
187	323			ՈՂԲ-1243	նվիրատվություն
189	324				
190	325	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		հիշատակագրություն
190	326	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
191	327	ներ, ամ բար		ՁԻԷ-1278	նվիրատվություն
192	328	արտ, հր պատ	ԺԳ զ.		»
192	329	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»
193	330	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		հիշատակագրություն
194	331			ՈՀԳ-1224	»
194	332	Աստվածածին եկ. արտ, ամ բար		ՈՆԷ-1198	շինարարական
195	333	ներ, ան պատ	ԺԲ զ.		նվիրատվ.—շինարար.
190	333 ^ա	խաչքարի պատվ.	ԺԲ զ.		շինարարական
196	334	գերեզմանոց, տապանաքար		ՌՄԲ-1753	հիշատակագրություն
197	335	գերեզմանոց, տապանաքար		ՌԶԿԱ-1712	հիշատակագրություն
197	336	տապանաքար			»
197	337	Աշաղուր գյուղատեղի գերեզմանոց		ՌՄԺԵ-1766	»
198	338	Քևավոր խաչ. ճակ	ԺԳ զ.		»
203	339	Առաքելոց վանք, գավիթ, արտ, հր բար		ՁԽԲ-1293	նվիրատվություն
205	340	խաչարձան ս. Կարապետ,	ԺԳ զ.		շինարարական, հիշատակ.
208	341	գավիթ, ներ, հր պատ	ԺԳ զ.		նվիրատվություն
208	342	զանգակատուն, ան պատ	ԺԳ զ.		»
209	343	եկեղեցի, արտ, ամ բար		ՁԻԵ-1276	շինարարական
210	344	եկեղեցի փոքր, արտ, ամ բար		ՁԻԳ-1274	»
211	345	խաչքարի թիկունքին		ՁԺԶ-1267	շինարարական, հիշատակագրություն
213	346	խաչքարի բեկոր		ՁԻԲ-1273	շինարարական
214	347	Քևավոր խաչ ճակ		ՁԼԷ-1288	շինարարական, հիշատակագրություն
216	348	Հին Կունեն գյուղատեղ, Աստվածածին եկ. արտ, հր բար		ՌՃԻԳ-1675	շինարարական
218	340	Տամարքի գյուղատեղ, խաչ ճակ		ՁԻԲ-1273	շինարարական, հիշատակագրություն
220	350	Խնձորուտ գյուղատեղ, խաչ ճակ	ԺԳ զ.		նվիրատվություն
221	351	Աամսոնի վանք, մատուռ, ներ, ան պատ	ԺԳ զ.		նվիրատվություն
222	352	ներ, ան պատ	ԺԳ զ.		հիշատակագրություն
222	353	ներ, հր. պատ	ԺԳ զ.		նվիրատվություն
223	354	ներ, հր. պատ	ԺԳ զ.		հիշատակագրություն
223	355	ներ, ամ պատ	ԺԳ զ.		»

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Ք Յ Ո Ւ Ն

Առաջաբան	5
Դիվիզամ	
Ջուխտակ վանք	9
Մաթոսավանք	14
Երկրագիտական թանգարան	18
Կույրիշև	
Հաղարծնի վանք	20
Գոշ	
Նոր Գետիկի վանք կամ Գոշավանք	62
Սև քար	
Դեղձուտի վանք	108
Սալամ	
Վ. Աղղամ	124
Թալա	128
Ենոքավամ	130
Մովսիս	
Մորո ձորո վանք	132
Այգեճուվիտ	
Արվեղի վանք	146
Աշաշուր	
Մակարավանք	150
Գետաշեն	
Առաքելոց վանք	199
Ջուլգ եկեղեցիներ	210
Թեափոր խաչ եկեղեցի	214
Հին Կոնեն	215
Տամարթի գլուղատեղ	217
Խնձորուտի եկեղեցին և խաչքարը	218
Սամսոնի վանք	221
Ղուսանկարձներ, տախտակներ, ցամակեր	225

ՍՈՒՐԵՆ ԱՐՅԵՄԻ ԱՎԱԳՅԱՆ
СУРЕН АРТЕМОВИЧ АВАКЯН
ՀՐԻՓՍԻՄԵ ՄԻՔԱՅԵԼԻ ԶԱՆՓՈՂԱԳՅԱՆ
РИПСИМЕ МИХАЙЛОВНА ДЖАНПОЛАДЯН

ԴԻՎԱՆ ՀԱՅ ՎԻՄԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

Պ Ր Ա Կ V I

Տպագրվում է Հայկական ՍՍՀ ԳԱ
ճեզգիտության և ազգագրության ինստիտուտի
գիտական խորհրդի օրոջմամբ

Հրատարակչական խմբագիր
Ա. Հ. ՇԱՂԳԱՄՅԱՆ
Նկարչական ձևավորումը
Լ. Ա. ՈՍԳՈՑԱՆԻ
Գեղարվեստական խմբագիր
Հ. Ն. ԳՈՐԾԱԿԱԼՅԱՆ
Տեխնիկական խմբագիր
Մ. Ա. ԿԱՓԼԱՆՅԱՆ
Սրբագրիչ
Մ. Վ. ՀԱԿՈԹՅԱՆ

Ֆ՛լ 03188

Պատվեր 819

Հրատ. 2143

Տպաքանակ 2000

Հանձնված է շարվածքի 24/1 1974 թ.: Ստորագրված է տպագրության 22/IV 1977 թ.:
Տպագրական 15, 75 մամուլ + 5 մամուլ տախտակ, հրատ. 30, 35 մամուլ, պայման. 41,5 մամուլ,
թուղթ № 1, 60×90¹/₈, Գինը 5 ռ.:

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչություն, Երևան, 19, Բարեկամության, 24 գ.

Издательство АН Армянской ССР, Ереван, 19, Барекамутян, 24-г

Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատարակչության էջմիածնի տպարան

Типография Издательства Академии наук Армянской ССР, г. Эчмиадзин

